

‘विविध व्यवसाय’ वर्षांक १८१ और १८३ वर्ष १६ मुं-
संवत् १८८१ मुं वर्षांक १६५३ २०५५ १८१५००

दानवीर कार्नेगी

એમનું આત્મવૃત્તાન્ત.

અનુવાદક: પટેલ જીવાભાઈ દેવાસાઈ
બી. એ. એલ. એલ. બી. ઉમરેક

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય તરફથી

ઉપાધી પ્રસિદ્ધતા: વિમુ-આખંડાનંદ
રચના: અમદાવાદ અને મુંબઈ

આવૃત્તિ પહેલી, પૃષ્ઠ ૩૮૪, પ્રાંત ૧૩૦૦, સંવત ૧૯૮૨

છૂટક મૂલ્ય રૂ. પાંદડું ૧૧

‘સર્વે લક્ષ પ્રકાશક સરથાને સ્વાધીન’

અમદાવાદ-‘સર્વ સાધિ-ય મુદ્રણાલય’માં
બિંબુ-બાબુદાસ દત્તા યજ્ઞ સ્વીકૃતિ

નીચેનાં પુસ્તક નીકળી ચૂક્યાં છે.

બીજા ચૈત્ર સુધી ખાસ કિંશયત

૧-મક્તવરિત્ર-અથવા મક્તિરસામૃત

આ ગ્રંથમાં હિંદીમાં પ્રાતના જે રહે મહાન લક્ષ્મીના ચરિત્ર છે, તે લક્ષ્મીનામાં આવેલા નથી નિષ્કામ, પ્રભુપરાયણ, અસમદી, પરમ મતમેવી, આત્મપરાયણ, ગીતાપરાયણ, સર્વત્યાગી, પરમ સવમી, એકનિષ્ઠ, સાગવત રાયણ, એવા એવા પરમ ઉપાસકો અને પ્રભુદર્શનને પામેના પરમ વદનીય મત લક્ષ્મીના આ જીવનકાળમાં એવા એવા પ્રમોદીથી ભરપૂર છે અને એવી અસરકારક રીતેથી યોગ્યતા છે, કે જે ચિત્ત પરોનીને વાચવા-સાંભળવાથી અતઃકરણપ્રભુનો મહિમા અને લક્ષ્મીના પામતુ સાથે છે; હૃદય વાર વાર ઉભરાઈ આવે છે, આખો પ્રભુ-પ્રેમના આશ્ર વહેવાર છે, તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અંદર અધિકાધિક નિર્ભાળ, શાંત પવિત્ર, સાત્ત્વિક, ઉદાર, નિરભિમાની, વિશાળ, મુખી, સવમી, પરમ દયાળુ અને આનંદી થતા આનીને અનન મન્યિદાનદ પ્રભુદર્શનના અધિકારી બનાવે છે.

આ ગ્રંથનું કદ ૫૫૬, કાગળ સાગ ૨૫૬ની, પૃષ્ઠાંખ્યા ૪૦૦ અને પૂર્ણ પાકા હોઈ મૂલ્ય માત્ર ૧૫૫ તથા સાદા પૃષ્ઠા સાથે ૧૫૫ જે બીજા ચૈત્રસુધી રૂપિયાં બે આના રૂબી માર્ગવ્યય બુદ્ધ.

૨-છોટમની વાળી-ગ્રંથ પહેલો-પેટા ભાગ ૧ થી ૪

અગાઉ કેટલાકોએ “છોટમૃત કીર્તનમાળા” નામે જે ચોપડી ગ્રંથ તેમ જીવારી કાઢેની તેથી આ ગ્રંથ નથી; પરંતુ જનતા મરોધન, મોગ અક્ષર અને ઉત્તમ વાણીના ઉમેરોપૂર્વક આર પેટાભાગ માથે આ ગ્રંથ નીકળ્યો છે. કદ ૫૫૬, પૃષ્ઠ ૨૬૪, મૂલ્ય માત્ર આના તથા પાકા પૃષ્ઠા સાથે રૂ. ૧) જે બીજા ચૈત્રસુધી રૂપિયાં બે આના રૂબી માર્ગવ્યય બુદ્ધ.

૩-આર્યમિપક્-અથવા હિંદુસ્થાનનો વૈદ્યરાજ

આ પુસ્તકની પાચમી આવૃત્તિ પછી પણ મારાણી જારી રહેવાથી આ છઠી આવૃત્તિ બહાર પડી છે. કદ ઇંચ ૬.૫x૧૦, પૃષ્ઠાંખ્યા ૭૨૦, કાગળો મજાળા અને ૨૫૬ની, પૂર્ણ પાકા અને મૂલ્ય રૂ. ૪) છે, પરંતુ બીજા ચૈત્રસુધીમાં અમદાવાદમાં મગાવનારને રૂ. મનાજીથી અને મુગાજીમાં કાર્યાલયમાં સાગવતથી મળશે માર્ગવ્યય બુદ્ધ.

૪-આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા

આ પુસ્તક વિવિધ અથમાળાના ગયા વર્ણના છે. પુસ્તકરૂપે ચારેક માસ પર નીકળે છે, તે પુસ્તકમાટે પણ થોડા સમયમાટે તક આપીને જણાવવાનું કે, બીજા ચૈત્ર માસસુધી તે પાકા પૂઠા સાથે ૧) ને બદલે ૧) મા અને સાદા પૂઠા સાથે ૧) ને બદલે ૧) મા મળશે. આ પુસ્તકમાના દૃષ્ટાંત કેવા ઉત્તમ અને મોહક છે, તે આ રથને દર્શાવવાની જરૂર નથી, કેમકે વાચકોએ તે વાંચ્યાજ છે.

૫-દાનવીર કાર્નેગી-આ પુસ્તક પોતેજ

છૂટકે આનું મૂલ્ય સાદા પૂઠા સાથે રૂ. ૧૧ તથા પાકા પૂઠા સાથે રૂ. ૧૧ છે, પરંતુ બીજા ચૈત્રસુધી એમા પણ સાડાબાર ટકા કમી લેવાશે.

૬-આગલ ઘસો-આવૃત્તિ વીજી

પદવી આવૃત્તિ પછી પણ આની માગણી જારી રહેવાથી આ આવૃત્તિ બનના સંશોધન, મોટા અક્ષર, સારા સ્વદેશી કાગળ અને પાકા પૂઠા સાથે નીકળી છે. કદ ધૈર્ય ૫૫૬, પૃષ્ઠસંખ્યા ૪૬૮ અને મૂલ્ય રૂ. ૧૧ છે, પરંતુ બીજા ચૈત્રસુધી માત્ર ૧૧ પો. જુદું સાદા પૂઠાના એથી ચાર આના કમી હોત, પણ આવા પુસ્તકને માટે તેવા પૂઠા અડીક મમજ બદલ રાખ્યા છે.

આ પુસ્તકના અનુસંધાન જેવા નીચે જણાવેલા જે બે પુસ્તકો જગાડી નીકળેલા, તે પણ ખાસ વાચવા યોગ્ય અને ધર્મ તેમજ વ્યવહાર બંને પદો અમરકારક બોધ તથા ઉત્સાહ આપવાવાળા છે. આ પુસ્તકોની ત્વે થોડી થોડીજ પ્રતિ રહેલી હોવાથી તે પણ બીજા ચૈત્રસુધી નીચેની ખાસ કીધાવતે મળશે.

ભાન્યના સુદાઓ—આ પુસ્તકનું કદ ૫૫૬, પૃષ્ઠ ૭૨૦, પૂઠા સાદા અને મૂલ્ય રૂ. ૧૧ છે, પરંતુ બીજા ચૈત્ર આખર સુધી રૂ. ૧૧, પોસ્ટેજ જુદું.

મુખ. સામર્થ્ય અને સમૃદ્ધિ તથા વિચારોના ચમત્કાર—આનું કદ ૫૫૬, પૃષ્ઠ ૫૫૨ પૂઠા પાકા અને મૂલ્ય રૂ. ૧૧ છે, પરંતુ બીજા ચૈત્ર આખર સુધી માત્ર રૂ. ૧૧, પોસ્ટેજ જુદું.

સંપૂર્ણ મહાભારત-છપાય છે.

વૈશાખી પૂનેમસુધી છેલ્લીજ તક—માત્ર રૂ. ૨૮
નાણાં સાથે અહીં ચોકલવાનું કાર્ડ આ સાથે ફરી પણ મોકલ્યું છે.
એના સાત ગ્રંથો પૈકી નીચલા બે જેઠા આખરે બહાર પડશે.

શાંતિપર્વ-મહાભારતનું

મહાભારતનો આ છઠ્ઠો ગ્રંથ છે.

આમાં ઉત્તમ નવીન ભાષાંતર, ઉમદા કાગળ, પાકાં પૂઠાં,
તથા કદ ઇંચ ૬૧૧×૧૦, પૃષ્ઠ શુમારે ૮૦૦,
અને મૂલ્ય તરત માટે રૂ. ૫) રહેશે.

આદિ અને સભાપર્વ

મહાભારતનો આ પહેલો ગ્રંથ છે.

ઉમદા કાગળપર આવા અક્ષરધી છપાઈ રહેવા આગ્યો છે.
કદ ઇંચ ૬૧૧×૧૦ અને પૃષ્ઠ શુમારે ૬૦૦ થશે.

શ્રીતુલસીકૃત રામાયણ

ઉત્તમ ટીકા અને અનેક ચિત્રો સાથે

આવા મોટાઅક્ષરમાં ચૂળ દોહા તથા ચોપાઈ છપાય છે;

અને શુજરાતી ટીકા આવડા મોટા અક્ષરમાં છપાય છે.

વળી એમાં અનેક બોધપ્રદ દિગ્ગ ચિત્રો, ઉત્તમ કાગળો,

પાકાં પૂઠાં, કદ ઇંચ ૬૧૧×૧૦, પૃષ્ઠ શુમારે ૧૩૦૦,

સામાન્ય મૂલ્ય રૂ. ૬, અને તરત માટે રૂ. ૫) રહેશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—અમદાવાદ.

તા. ૦૬૦ વિવિધ ગ્રંથમાળાના હવે પછીના પુસ્તકમાં કે બીજી રીતે
ઉપલા ગ્રંથો નીકળ્યાની ખબર ન અપાય, લાંસુધી મંગાવવું નહિ.

વાચકવંધુઓપત્યે खास विनति

એનો ઉત્તર તરતમાં લખશે.

નીચે જણાવેલા અતિ ઉપચારક, રસનક અને રૂના ખડા પ્રે એવા ઉપન ચરિત્ર આજથી ૧૨-૧૪ વર્ષિય-એટલે કે લગભગ એક જમાના અગાઉ-ચરિત્રમાળાદ્વારા માત્ર એ દબારનીજ સખ્યામા નીકળેલા અને હવે તે તે કેટલાય વર્ષથી મળતા પપુ નથી એમા અને પ્રકારના દૈવી સદ્ગુણો એવી સરસ રીતે આરેખાયેલા છે, કે જે વાચકાથી હૃદય ઉપર તેની આનાદ અને ઉડી ઊપ પડે છે અને ઉચ્ચ આદર્શોની ઓળખાણુ ધારણા તથા અનુસરણુ પણ શક્ય બને છે.

ઉપની હકીકતો જોતા, તેમજ હેના દશકામા જમાનો પનટાતો ચાલીને દેશને અસાધારણ ઉદ્ભવની આશા આપી રહ્યો છે, તે જોના પપુ આવા જમાનાને સદાયજૂત થનારા પુસ્તકો તો પુન પ્રકાશિત થનારી જરૂર રપટજ છે વળી આજે દરેક વર્ધી ચરિત્રમાળા બધ છે અને આજે ૧૦-૧૨ વર્ષિયથીઆત વિવિધ પ્રથમાગના પ્રાદક પણ ધણીખરા બદનાઇ ગયા છે એટલે એવાના પ્રાદકો માના તો ભાગેજ કોઇ કોઇની પાસે એ ચરિત્રમાળાના નીચે જણાવેલા ચરિત્રો રમે આ અર્થ હકીકત અને વિચારોના પરિણામે એવી ધારણા થઈ છે કે, એ પુસ્તકોની નવી આદર્શિ એનાર વિવિધ પ્રથમાગાદારાજ પ્રસિદ્ધ કરી કે જેથી રાતના પપુ પ્રત્યે પ્રાદક મધુઓને તેનો નાજ મળે.

ઉપના કારણથી વિવિધ પ્રથમાગના રાતના પ્રાદક બધુઓ એજ વિનતિ કે નીચે જણાવેલા પંક્તિના જે જે ચરિત્ર પોતાની પાસે હોવાથી, અથવા તો જીગ કોઈ કારણથી મેળવવાની ઈચ્છા જોઈ ન હોય તેમજો આ સાથે વહેવેના તે બાળનના છાપેના કામા તે તે ચરિત્રના છાપેના નામ મામે ' યા જોઈતું એવું લખી તે મા' પાટકાગ સત્વર અને વચાખતી પૂનેમ સુધીમા તે અવસ્થ મોકરી અદવા તરફી લેવી જોએ એ મુજબ કરમે તેમને તે તે પુન પ્રાદકવાનુ નધ રખામે અને તેના કાગા દુરના પૈસા તે તે મમો પાગ મોનામે અથવા તો તે પંક્તિના લવાજમમા મળે અપામે

જાગેતના વીર પુનશે—આ પુન પ્રાદક આજથી ૧૨-૧૩ વર્ષિય ચરિત્ર માળાદાગ નીચે હોઈને એમા આવેલા વીરચરિત્રો આ પ્રમાણે છે—રાગા કુબ, ગયમ ૧, પતાપસિદ, પુરાદિનનો આત્મત્યાગ બાગક બાદનસિ

હતી વીરતા, વીરધુવક સદાક કુલ, રાજસિંહનો રાજધર્મ, રાજભક્ત વીર અમરસિંહ, વીર સંકેતાવત નગર, દયોરનું રાજ, ખીરખવ, મહારાજની મહા-શક્તિ, મરાઠા વાગ દોરમણ, વીર સગદાર તાનાજી, સ્વામીભક્ત બાજી પ્રજાપાણી, વીર રંગરાવ, શીખ શરવૈરા, પંજાબકેસરી મહારાજ ગજનિતસિંહ, ગુરભક્ત ૪૦ શીખ વીરો, પુલ્હાસિંહ, મીતલામ રાવ, જે દન્ય શી સ્વામી વીરો, દાવરોર ચિત્તદિત્ત, હમાવીર લાખ મંધુ, સ્વામીભક્ત વીર બપાનસિંગ, રાજભક્ત સરદાર ગુલાબસિંહ, ધર્મવીર હરીકેત રાવજી, મિતુભક્ત મગદા બાગક, શુર જોવિદિત્તના માર વીર બાળકો, સ્વદેશને ખાતર સાત દળદર ભારતવીરોનું આત્મબલિદાન, પૃથ્વીરાજ અને મમરમિંદ, બપમત અને મીંગ વીર રાજ પૂતો, વાનજી અને બનીશ હળવ વીર રાજપૂતો, રાવ સુજભક્ત, રાણા ચદ-સિંહની વીંગત, મુરજમય ભદ્ર, બાપુ ગોખલે, સ્વામીભક્ત મેસબા ડાલાડે, ત્રિભંકરાવ ડાલાડે, મશવંતરાવ અને બાજુરાવ ડાલાડે, ઉમરે તુલસુબખ, વિદુષ શિવદેવ વિચુકર, સુમેદાર મહારાવ હોદકર, ગુગખાવી બજલદસિંહ, વીર તેળજી ગદ

શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર અને જીવનના ઉપદેશ.—આ પુસ્તક બાજથી ૧૪-૧૫ વર્ષપર ચરિત્રમાળાના પહેલાજ પુસ્તક તરીકે જાણી શકાય છે.

ભારતના સંત ગુરુઓ.—આ પુસ્તક બાજથી બાર વર્ષપર ઇપાયલુ હોર્ડ એન્ડ નીચે જણાવેલા સત મહાત્માઓના ચરિત્ર હતા—મહર્ષિ નારદ, દત્તાત્રેય, સ્વામી શ્રી રાકગાચાર્જી, બૌદ્ધસાધુ દીપકર, શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્જી, ચૈતન્યદેવ, મહાત્મા હાદુ, દયાલ, ગૌડસ્વામી, તૈનમ સ્વામી, શ્રી રામકૃષ્ણ પરમ-હંસ, ભારતરાજ મરખતી, વિશુદ્ધાનંદ સરસ્વતી, મહાત્મ પંડિતારી બાબા.

બુદ્ધ ટી. ડૉશિંગ્ટન.—આપણા દેશના અત્યારે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના નામથી પણ દેલેક ન્યે અંગ્રેજી સ્કૂલ-કોમેનને મળતુ ગોખલ્લીશુ શિક્ષણ અપાય છે, તે જોતા આ એક આદર્ સમાજસેવકે અમેરિકન સિદ્ધિનું જીવન આપણા વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, દેશસેવકો અને આગેવાનો માટે બાજુજી શિક્ષાપ્રદ છે.

આપણા દેશના ગરીબ વર્ગ માટે કેવું કેવું શિક્ષણ કેવી ત્યાગપતિથી અને સાગીરિ-કામોસુદા બજતવીતે આપનાગ-આપનારા ખેવા કાળજીવાળા હોવા જોઈએ તે પણ આમાથી સારી રીતે શીખવાનું મળે તેમ છે.

મહાન શીખ ગુરુઓ.—આમા મહાન ગુરુ નાનકેવ અને દશમર અતિમ ગુરુ ગોવિંદસિંહના ચરિત્ર છે. આપણા દેશના જ્ઞાનનિષ્ઠ ધર્મગુરુને તેમજ ધર્મવીર ગુરુને અતિ ઉત્તમ આદર્ એ મહાન ગુરુઓના ચરિત્ર આપે સેકેડો વર્ષ સવા છતા પણ આપ્યા કરે છે અને આપ્યાજ કરશે.

આપણા દેશના માનવો પામે અત્યારે દયીઆરો કે દયીઆર વાપરવાની આવ-
ડા, એમાંનું કશુંય નથી. છતાં એવા સંયોગ વચ્ચે પણ એ દિવ્ય ગુરુદેવોના
સિધ્ધસંતાનોમાં આજે પણ કેવી જળરદરના ધર્મવીરતા ઉજળા દતી!!
તેમણે સ્વાર્થી મદતોની તથા રાજ્યની અનીતિ સામે આપદધર્મતરીકે
કેટલી બધી વીરતા-સહનશીલતા દર્શાવી આપી! એ સંકેતો-હજારો ધન્યમાનવોએ
મદાયોર લુપ્તો ખતી જતાવીનેજ નહિ, પણ મરી જતાવીને પણ કેવું અહુન
ઓજ્જ્વલ એ ગુરુદેવોના સિધ્ધગણ તરીકે જનાવી આપ્યું! આ એજ દર્શાવે
છે કે, તેઓ પોતાના લોહી, પહેવરાવીને પણ ભાવી બદાહૂર પુવોને ઉઝાડનારા
લાજશૂદ્ધીથી બીજ, દેશના લાજશૂદ્ધીના લાખો કરોડો શ્રીપુરુષોની હૃદયબુમિમાં
ઉદ્ભવવાની ગયા છે. માત્ર એકજ જન્મમાનામાં-૨૦-૨૫ વર્ષમાંજ દેશમાં સર્વસ્વ
આપનારા સખજ મુવકમણો એમાંયા ઉદ્ભવગેજ; કે જેને માટે જગત સમગ્ર
અકિત થયે

ભારતવર્ષને માટે સદાયજ્વલમ્ભર, અમરશ્રીય, વદનીય તથા ધર્મવીરતાને
પ્રેરણા કરનારાજ રહેશે.

ઉપર જણાવેલા પુસ્તકો ઉપરાંત અરિત્રમાળાકાગ નીકળેલા નીચેનાં
દિવ્ય માનવોના અરિત્ર પણ ખાસ સંકેતપ્રકારક હોવાથી પ્રસિદ્ધ કરવા ધારણા
છે. જેમકે.-કાન્સની દેશદેવી જોન આફ્રી આફ્રી, મદાન ઉપદેશક વીર સ્વાકે
દિમ, દમાનો દેવના કૃષ્ણર ડેમિયન. મદાન વિચારક કાલાઈલિ, વીરાત્મા
વિલિયમ વોલેસ.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ.

કંટલીક હકીકત, સૂચના, વગેરે.

આ સેવકના સરીરમાં આ વર્ષેજ એણે અત્યંતજ અનુભવાયું, કે તેથી પડે કરવાનું જરૂરી કાર્ય તે બે માસ સુધી જવા પશુ જની સમ્યુ નહિ. આ પુસ્તક વહેંચું છપાયા છતાં રવાના થવાનું અટકેલું, તેથી નાણાકેજ નિવેદન, સૂચના વગેરે જેમ તેમ કરીને ફરાજણી મહેલતે અને એક અદિનેજ આ રૂપમાં તેમારે થઈ સમ્યું છે અને પણ જાણનાં રહેથી તારતમ્ય-એટલે ગીત્ત વેગની રૂબેચ પછીજ આ પુસ્તક સાલકે તરફ રવાના થશે.

અમિત કલે એક જોઈએ એમના વધુ કીકે સુત્રાં આ અંગમાળાનાં દશે પછીના પુસ્તક માટે પણ, એવડની પસંદગી વગેરે થઈ બધા અપાક મોઝ તે બદલે પડશે.

૧૯૮૧નું બીજાનું સિદ્ધાન્તનું (સેપ્ટેમ્બર) પુસ્તક પણ પડે ખ્યાન આપના જેવુંજ ફેરાવાથી એવાં પછીજ સિદ્ધાન્ત સમ્યું અને ૧૯૮૨ માટે તે મહાભારતની છપાઇ બાંહે એ-સીએનવેશમાં બંધાય રહેશે.

હાલસીકિત રામાયણ—મૂળ તથા ઉત્તમ ભાષાતર સાથે; આદિ અને સ્વભાષા—મહાભારતના સાત ગણેભાગો પહેલો અગ્ર; તથા શાંતિપર્વ (મહાભારતનો છઠો અગ્ર) આ અગ્રો માટે સેવકને વિશેષ ખ્યાન આપવાની જરૂર નહિ રહેવાથી તે છપાવા માગ્યા છે અને ઉપરિચિત્ત તે એક સુધીમાજ એ ત્રણે અગ્રે બદલે પડી જશે.

મહાભારતના સાતે અગ્રે પણ એજ કારણસર વચરવીવે છપાઈ જશે. વાચકજાણુએ માટે કેટલાક જરૂરી અને ઉપયોગી એવા નાનીમોટી ગાળતોના ઉતારા, ભાષાતર, વગેરે આ સંસ્થાના પુસ્તકોમાં સૂચના કે ઉપ-લના ભાગમાં થવાવધાય થોડું મોટું અપાતુંજ રહે છે આવી ગાળતો કુદી કુદી અને મથાળાવાળી દોવાથી તેને બદલે ખજા સમજાને જેઓ વાચતા ન હોય તેમની તે તે મૂલજ છે.

દરેક પુસ્તક વાચવા આગળ પહેલાં જેમ તેની સાથેનું નિવેદન, પ્રસ્તાવના, અગ્રનામો, શુદ્ધિપત્ર, વગેરે વાચવું જરૂરી અને ઉપયોગી છે; તેમ આરોગ્ય, વ્યાધિ, જોવાધિ, ખાનપાન, રક્ષા, તમાકુ, સાહિત્ય, વગેરેને સમગ્રી ખામતો પણ જગ્યાની સમગ્ર પ્રમાણે (સરભાગનાં કે પાછળનાં પૃષ્ઠોમાં) અપાય, તેને પણ આસ ઉપયોગી સમજાને જેઓ પુસ્તક વાચવા પહેલાંજ પાચી લેશે તેમને માટે તે તેટલી વહેલી બાજુમાં આપી ઉપયોગી થશે. પ્રત્યેક વાચકજાણુને

તેમની ખરી નદિ તો ધણીખરી, અને ધણીખરી નદિ તો થોડી ખામનો પણ લાભદાયક જણાયા વિના રહેને નહિ.

ઉપરાંત પ્રકાગ્ની ઉપયોગી બાબતો પુસ્તકોના આદિ અંતમાં અપાવા કદાચ છુટી નાની ચોપડાંરૂપે અપાય તો વળી તે અનેકોને વાચવા આપવાનું ફાવે, અને વળી વધુ પ્રતો ખરીદીને વહેંચવાનું મન થઈ આવે, તો તેમ કરવાનું પણ સજ્જનોને વારે અનુકૂળ પડે, એ સ્પષ્ટજ છે. આથી જ્યારે જ્યારે એની છટી ચોપડીઓ તૈયાર કરી મોકલવાનું બની શકે તેમ હશે, ત્યારે ત્યારે તેમ પણ ચસે-ન. વિવિધ પ્રયમાગાના અયોમાં વચ્ચે દલાડે ૧૫૦૦ પૃષ્ઠ, અપાવા ઉપરાંત આવા રીતે પણ મોઝેક પૃષ્ઠ અપાય તો તે ફીકે તો બાએ છેજ પણી તો જેવી ભગવદીચ્છા !

કેટલાક વાચનાર જુઓ આવી બાબતો પુસ્તકોમાંથી કાપી લઈ પોતાના ઘરમાં બીતપગ ચોટી લે છે, કે બીતપર લટકાવે છે, એમ જાણીને એવી બાબતો આપવા માટે આનંદ વિશેષ થાય છે કેમકે એવી કરીને ઘરના તેમજ બહારથી આવતાજતા મગાવદાના, મિત્રો, પરિચિતો, વગેરેપ્રત્યે એ ઉમદા ઉતારાઓ કદાચ પણ શબ્દો બોધ્યા વિના મૂળી રીતેજ તેમના હૃદયમાં ઉપયોગી સચનાઓ અને નુખપ્રદ વિચારો પ્રેરશે, અને એમ ઉમદા સરકારોને જગાડી-ખીંતવરોને ઉમદા પરિપાત્રો પણ પહોંચાડશે.

આ પુસ્તકની છેવટના ભાગમાં અપાયેલા અંથ સ્વીકાર તથા શુદ્ધિપત્ર ઉપરાંત છપાતા સંપૂર્ણ મહાભારત વિષેની ખાસ દહીકતનો તેમજ જ્ઞાન-ભૂતિ અથો અને અંધાલયમંદિરો વિષેના એક ઉમદા ભાષણનો પણ સમાવેશ છે તે તરફ પણ પ્રત્યેક વાચનપ્રિય ખાસ ધ્યાન એચવામાં આવે છે.

આ પુસ્તક સાથે છુટા કાર્ડ તથા મદાભારિનના ચોપાનિયા ઉપગત એક નાની છુટી નાપડા પણ બનના સુધી મોકલારોજ આશા છે કે, એ સર્વને પણ અગત્યનું વાચન સમજીને વાચકજુઓ તેનો પણ લાભ લેરોજ, એટલુજ નહિ, પણ એ છુટી ચોપડી તો એક વંચારાની વસ્તુ હોવાથી તેને ઘરમાંજ નહિ ગણી મૂકના જેમ અને તેમ વધારે માણસોને વાચી સહજાવશે તથા વાચવા પણ આપશે, અને અને તેમ હશે તો તેની અમુક પ્રતો ખરીદીને મુક્ત વહેંચવાનો દલાવો પણ મુજ વાચકો સેવા નહિ ચૂકે. કિમ્મત પણ તેના કદના પ્રમાણમાં સ્વસ્થજ રખાયવી જણાશે.

પ્રકાશકનું નિવેદન

નિશ્ચિત અંશમાળાના ચાલુ મોળમા-નં. ૧૮૮૨ ના વર્ષનું કારતકથી પોના સુધીનું આ પુસ્તક હોઈ તેના ચાલુ અંશક ૧૮૧ થી ૧૮૩ છે
આ પુસ્તકના અનુવાદક શ્રીચુત શ્રવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ (બી.એ. એલ.એલ.બી.) દોષ્ટિઆ પછીના પૃષ્ઠોમા આવેલી કૃતમ અસ્તાનના પછુ તેમનાજ હાથની છે. વળી આપા પુસ્તકના છેલ્લી વારના પૃષ્ઠોનેવાનુ પછુ તેઓએ માન્ય રાખ્યું હતું આ અમાણે તેમણે અનેકવિધ પરિશ્રમ પશુનિષ્કામભાવથી લીધો, તેને માટે તેમને સર્વ સુખારકબાદી આપી ધન્યજીએ ડીએ કે, તેમની એ ધર્મશુદ્ધિ તેમને અધિકાધિક દરદરારી, કલ્યાણપ્રેમા અને પરમ સમ્બિદાન કના અધિકારી બનાવે.

દાનથીર કાનેંગીના અવનમાથી જાણવાથીજવા જેવી એક હકીકત એ છે કે, જે પછુ કાર્યમા તે પડે તે કાર્યના દરેક અંગેઅંગની માહિતી હોડી કાળજીથી મેળવી લે, અને તેની પાછળ એવી ચોક્કસી, મહેનત, મમતા, એકાગ્રતા અને પ્રમાણિકતાથી મટી પડે, કે તે જોઈને તેમના ઉપરીને પછુ નવાઈ જોવાજ લાગે તેમના આવા ગુણોના પ્રતાપે તે એક પછી એક ચડીઆર્તા કામ અને દરજ્જા મેળવતા ચાલ્યા; અને છેવટે વિશાળ કાર્યમાનાના સર્વોપરી ભાગીદાર, અધ્યક્ષ, શ્રીમાનોના સરદાર અને દેશના પ્રમુખ જેવાના પછુ સલાહકાર બની ગયા હતા. વળી આવા બનતા ચાલવાની સાથે સાથે તેઓ અધિકાધિક પરાપકારી, હિંસા વિચારક, લાભશૂનીવાળા અને એકનીજ દેશો વચ્ચે લડાઈટ ટા સળગતા અટકે તેને માટે બનતા પ્રમાસ તથા બરોડોના ખર્ચ કરવાવાળાં પછુ બનતા ચાલ્યા હતા.

કાનેંગી પોતે અનેક ધનવાનોના અને તેમના સત્તાનોના અવન જોઈને તેમના ધનના ઉકેલવિધ તેમજ મતાનોવિષે જે સરસ શિખામણુ લખી ગયા છે, તે આપણા દેશના પછુ ધનિકામાટે જોછી ઉપયોગી નથી આ પુસ્તકના પૃષ્ઠાપર તે શિખામણુ પછુ શ્રવાઈ છેજ

આપણા દેશમા પછુ મોટે ભાગે એમજ હોય છે કે, અનેક માણસો ધનવાન થતા પછુ મરતાની ઘડીસુધી અધિકાધિક પૈસાજ વધાર્યા કરવાની હાવવાયમા પડ્યા રહી અતે ખાસી હાથે મગી જાય છે, અને તેમનું ધન જે સત્તાનેને હાથ જાય તેઓ ગોટા મૂખ, મોજસાખવાળા અને એટી બનતા ચાલી, છેવટે ખાસી થઈ જાય છે. તરતમા નહિ તો થોડી પેડીઓમાં તો એવું થાય છેજ, અને એ ઉપરથીજ આપણા દેશમા કહેવત છે કે.-“સાત પેડી

સુધી કોઇનું પહોંચ્યું પણ નથી ને પહોંચનાર પણ નથી "

વળી એવા પણ અનેક ધનવાનો હોય છે, કે જેઓ જૂઠ્ઠાપત્ર વચ્ચે ગરીબોની આંતરડી કકળાવવામાં, ભાગીદારો વગેરેનું સત્યાનાશ વાળવામાં; મુખ્ય એજટ તરીકે તક જોઈને ઝંરના ભાવો ખોટા બોલાવવામાં; અને પોતાની ત્રિજોગી તર કરવામાં હોશિયારી સમજે છે કદાચ ઉધાચતા કરતે કરતે દેવાળુ આવે તોપણ યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી લાખોની રકમો ચલમ કરી દબને ચેટ દાડું કરી બેસા હોય "

આટલા વિવેચનનો હેતુ એજ કે પ્રશ્ન કરે ને આપણા દેશમાના નિર્ધન માણસો, એવા એવા નરકવાસમાં પહોંચી જનારા ધનવાન બનવાનું, કે તેમના સંતાન બનવાનું જાણેયુકે પણ ઈચ્છે નહિ.

કાર્નેગીના પોતાના કથન તરફ જોતા તેઓ પૂર્વના પણ યુવપણાણી તો ખરા કે, કોઇ અધિકારધિક ધનસોજીને ત્યાં નહિ જન્મતા, નિર્ધન પણ સુશીલ, પરિશ્રમી અને પરાપકારી એવા પૂજનીય માતાને જે અવતર્યો હતો; અને તેથી જન્મ તેમજ બચપણથી એવા ઉત્તમ યુજી-સરકાર પ્રાપ્ત કર્યા, કે જેના બળથી તેઓ જીવિવાન અને ધનવાન પણ સારી પેઢે બન્યા, તથા સમય મયો તેમ તેમ દાનવીર પણ એવી જગજગ બન્યા કે, સત્તાનેને માત્ર સોભા ભાગ જેટલુંજ ધન આપીને અન્યજોનું ધન તો લોકલોકવાણુમાજ સમર્પણુ કર્યું. વળી એની સાથે લોકદિનના કામો પાછળ જીવિ, સમય, કાળજી, લાગણી, વગેરે પણ એટલા મધા ખચ્યા, કે તેઓને "સાત્વિક દાતા" અને "કર્મચોગી" પણ કદી ગકાય.

ઉત્તમ જીવિના પ્રનાપે તેમને જાગૃ ઉપકારક કામોની સાથે સદ્મયો અને પુરતકાનયોદારો અનેક પ્રકારના જ્ઞાનપ્રચારનું કાર્ય પણ કેવું જટિલ સૂઝ્યું, કે જે માનવમમાની જડ ઉપર અસર પતીચાડનાર-અર્થાત્ જનસમૂહના વિચાર, ન્યવદાગને ઉત્તત કરનાર તથા મુખ્ય, આરોગ્ય આપનાર નિવડે.

આમ અનેક પ્રકારના પરાપકારીકામોની જગર અને તે ખાતે પોતાની ફરજ સમજતાજ તેમણે વેપારોજમારને નદવે પરાપકારનીજ પ્રવૃત્તિ સર્વ ભાવથી ચાલુ કરી આવા તન-મન-ધન-સર્વસ્વનું નિષ્કામ દાન કરનારા "કર્મચોગી કાર્નેગી" ના પરલોકવાસી-પુણ્યભાગી-સદાત્માને અતરના ભાવપૂર્વક જય શ્રીગમ! જય શ્રીકૃષ્ણ પદોને "વગીભગવાનનું" પણ હતું ચલે કે, આ વૈશ્વવૃત્તિની ગાજમતાઓ વચ્ચે પણ કાર્નેગી જેવા શુભાત્માને આ જગતમાં જન્મ આપ્યો, કે જેનું જીવન આ બારનવર્ષના પણ દબરે લક્ષાધિપતિ-કોટયાધિપતિઓ ને નરકના માર્ગે પગલા અટકવાની અને સ્વર્ગના અધિકારી બનવાની પ્રેરણા આપવાવાળું છે. જેઓ ભાષ ભાગ ભાનની ટોપીપાઘડીઓ.

વાળા ધનચક્રોત્તરે તથાથી ત્રિભેદીઓ અહીંની અહીંની રહી જવ અને તમે આનીયપ દામે પ્રાપ્તપણા દિસાવ સુકવવા મિલકાવી જવ, તેના કરતાં તો બરા સરેખાથી અક્ષત પહેલાવીને સુખનોખાનેની એવાનિમિત્તે અને દાનદુષ્ટિઓત્તરેથી દવાનિમિત્તે તમારા દુષ્ટિઓને બરા દુટકીજ આગને મુકામે મોકલો આપતા ચાલવો, અને સિદ્ધાંતોત્તરેની સેવના દાનથી તો યુવાન જતાજ નહિ, કે જેથી તમે જીવ દોષમારી ત્યા જાઓ ત્યારે "દેન દન ગોપાન ને કર્યું કંઠાવ" એવા ધનકાવ અને દુષ્ટિ પામો નહિ."

કાંઈ સ્વાર્થશાસ્ત્ર એવ પશુ કહે કે, "ત્યારે ભાતે, જામે પશુ દાનેપરી મર્યાદા પશુ તેવા થવાને મારે પ્રયત્ન અમારે પૈસામાર તો ચુવળ બેઠકમે ને." એ પૈસો અમારી પાસે જાએ ન હોય, તો પછી તમેજ કહે કે, પ્રદાનકાર મહાજસેવા-દાનપુણ્ય, એવું તેવું અમે સાવડે કરીએ." છુએને, આ કર્મનંત્રા પશુ પોતાનાં વારસને ધનનો સોમો ભાગ, તોયે લાખ-કરોડ તો અધીજ અધાને." મારે અમે પશુ તમે એવા વારસો સત્તાનો આપી છાડીશુ, અને તે બના પશુ અમારી પાસે કહેડો વધેના ભેદશિષ્ટ; તો અમે પશુ બરે તેમની પેટે તે ધનને 'વધારાનું' તથા 'કુનિયાનું' અહીંયા, અને અમને પોતાને તેવા મહાસિદ્ધને જાહેરે 'દુશ્મી સમજીશુ."

પરંતુ સોમીવાદોનાજ એવા કિંધા વિચાર હોજ કહે."

આદર્શ યોગેશ્વરી અને મહર્ષિઓની પદરજના પ્રતાપે આપણા કારત વામનાં તો પ્રાચીન સમયથી ચાલીને અત્યસ્તથી એવા એવા દિવ્યતાના અને દાનવીર પાકતાજ આના છે, કે જેમના એગજ દુર્લભ."

કચ્છાજી "ગોરખદે" કાચાવય તરફથી નીકળેલુ મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતીનું અસામાન્ય છવનવૃષ્ટાત એકવાર પશુ જેમણે અવતોમકુ હોય, તેમને સમ ભાવાવિના નજ રહે કે અન્યને ફેળીઆના ધનદાન વધે કે દેસની દુર્દેશા ભેદને તેમણી અપાર ભુક્તિ, અષ્ટ વાણી, પરમ મુખેચક્રતા અને મહર્ષિતારી કેની નિષ્કામશુષ્તિ જે કાંઈ આપી ગય તે વધે? પરમદ સ રમજીવ, વિવેકાનંદ અને સમતીર્થના યાનદાન, તથા કર્મનિષ્ઠ ચાધીજી, દિ વધામવાસી દામનાશુ અને કેપાસવાસી સિતલ મહારાજ જેવાની દેસસેવાઓ આગળ પદ્મ જેટલા સોનામોહીના દાન પશુ યુનવામા આવે બરા."

એએને ફેરના સંક્રાંત અને બીજા પાણુ કેટલાય કૂચ કરી ચેવેવા આદવાદો."

કર્મની કરતા સેકડે-તાઓ-મણી રાજસ પાંચના રવામી તેઓ જનના છતાં પશુ પ્રજાના દુખે-બૂખે ચરનારા લાખોકહેડાં નરક સાચી સદ્ગુણભૂતિ જન થાને જાહેરે લોકભીજી જવાળા તેમના હૃદયમા એટલી ખાલી વધી ચેવેવી કે, જય અણે આપા જમનોજ હોણવા કરી જાણે. વધુ મુલકોને તામે કરે તેમ તેમ લોકભી જવાળા તેમનામા એવી વધતી આવે કે ભણે આગની સાતિ અથે

વાસ્તવજ્ઞ હોમાતુ હોય ' પૈમાદાર થયા પછીજ દાતા ચવાની હોશ રાખનારા તો અત્યારના પણ એવા કેટલાય રાજાઓ અને હનરો-પાખો-ધનવાનોનું વર્તન (જે ગ્રન્થ નિરીક્ષણશક્તિ દશે તો) જોઈ શકેજ ન કે એ ઘોણા દિવસના છત્રાન્તગતા ૧૬૧૨માં જેમ જેમ તેમના ધન અને સત્તાદિ વધે તેમ તેમ તેમના લોભપાશ્વર્ય શાન ચલાવે બદને ઉતરા ઉઠાવતા-ઉઠાવતાજ ચાલે છે ' દલે બીજી તરફ ઉપર જણાવ્યા જેવા પરાપકારીઓની માત્ર તનમનનીજ મેસાઓ ખ્યાનમાં લેવાય, તો તગત મમત્તર કે, અમને કપિયા કરતાં પણ તે કેટલી બધી મરી ગયેલી છે

શોડાજણા ધનવાનો રૂપીએ એકદ આનો દાનપુણ્ય પાછળ અર્થવાને દિસાને બંને તાખો-કરોડો ખર્ચે તોપણ તે કાંઈ અર્થગમ નથી, એ તો ધન-પ્રાપ્તિસારે લેડાયવા પાપને ઘોઈ નરવાનીજ વૃત્તિ છે કેમકે અર્થવા ગત્તાં દશવીસમણ તો પોતાની આવિકોમાં બીજાઓના ભોગે અને કળવકળના ભોગે એથી ૧૫ને પછી ગ્રસ્તવાનોને મોજશોખસાગા અને મૂર્ખ બનાવવા માટે નથા હેવટે ખાતી અપ થઈ નર્મવામ તરફ સિધાવી જવા માગેજ ગેસાહેમો તેમને આપી જવાના ને

મદાશય કોર્નેગી, ઉપર જણાવ્યું તેમ મદાન વ્યાપારી અને ધનવાન બન્ધા પછો કર્મયોગી પણ બની નકયા; એ કાંઈ મોગ વ્યાપારી કે ધનવાન થવાને નીધે નહિ; પણ પોતાને જન્મથી અને મત્તપણથી મળેલા રૂા સંસ્કારો, ઉત્તમ વાચન, વિશુદ્ધ ચારિત્ર્ય અને વિશુદ્ધ પરાપકારી સુદિને લીધેજ બની શક્યા હતા આ વાતની ખાતરી આ ધુન્નકમાતા તેમના જ્ઞાન ઉપરથી નથા ઉપર જણાવ્યું તેમ બીજા ઘણાખગ ધનિકોના વર્તમાન સ્વાર્થો છૂનન જેવા ઉપથી સદને થશે ને તેઓ કર્મયોગી ન ગતના બીજાઓની પેઠે રૂપિયે ને આ પૈમા દાન કરનારા મોટા પૈમાદારજ ગ્રાહકો, તો તેમને દલે માત્ર પણ ' પણ વરનાનું દત્તુ ' કેમકે એના તો લાખો થયા ને ગયા '

મદાખ્યાનમાં પાડેલા વાતની હેવટે રજુવાયણુ પેલા દિવ્યાત્માનુ-નિવન-નૂખ્યા ગ્રન્થેવનુ અધ્યયન જેટલું અનનદાન પત્ર જે મરોગો વન્ધે અને જે હૃદયથી અપાયુ દત્તુ, તેને તને " રાજસ્ય યજ્ઞ " માથેના કરોડોના દાન કરના પણ એટલા દાનને કેટલું બહુ ચદિયાતું કહેલું છે ' રજા એટલા બધા ખર્ચે હતા પણ એ વાતની સાર્થતાનો અજ વાગી શકે એ નહિ, તે એ અર્થજ નાચા સંગના મુખે અજ જવાથી વાગે દનો ' આવા બનાવો દળરો વર્તના બૂના હોવા છતાં પણ અગેખ્યાજ છે ને મગકારી દિદુ-સંતાનોના કે દજ પણ એવા બનાવો તેમની અદવાપ નાજ બનાવની પેઠે ગમી રવા છે ' તત્ સત્ ઝં ' ઝં ! ઝં ' ' ' આધક ચંદ્ર નવન ૧૯૮૨

દતા, તેનું નિરીક્ષણ કરવાની ખાસ અગત્ય છે. પોતે ધ્યેની આત્મકથામાં એ-
વિચારોનું પ્રદર્શન કરવામાં આત્મવ્યાધાની છાયાનો ભાસ લાગવાથી કાર્નેગી-
એ તેમાં કોઈ ઠેકાણે એ વિચારો વ્યક્ત કર્યા નથી, તેથી તેમના ખીજા
લખાણોમાંથી મેળવીને તેમનો સાર અને આપવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે.

‘આસ્ત્રેય ઔર વૈશ્વ’ એટલે ‘દ્રવ્યમિમાસા’ અથવા ‘દ્રવ્યનો સાચો
સિદ્ધાન્ત’ એ નામના લેખમાં તેમણે પ્રતિપાદન કર્યું છે, કે, “આ બધા ઉપર-
થી એમ ક્વિન થાય છે કે, ધનાદ્ય પુરુષોના ધર્મ આવા પ્રકારના છે, તેમણે
ઉડાઉપણાનો અને આડખરનો ત્યાગ કરીને નમ્ર અને સાદું જીવન માળવાનો
દાખલો બેસાડવો; પોતાના ઉપર આધાર રાખનારા આત્મજનો સખન્તાવરવામાં
રહી શકે, એવી જરૂર જોટની મીઠ્ઠત તેમને આપવી; અને તેમ કર્યાના
પોતાની પામે જે વધારાની મીઠ્ઠત રહે તેનો જનસમાજનું કલ્યાણ થાય એવી
રીતે ઉપયોગ કરના આપણે બધાપણા છીએ અને એ હેતુથીજ એક પવિત્ર
થાપણ તરીકે એ ધન આપણને સોંપવામાં આવ્યું છે એમ તેમણે ગણવું
જોઈએ—એ રીતે પોતાનાથી ઓછા નસીબવાન અનુષ્ઠાનો પોતે દુસ્તી અને
વહીવટ કરનાર છે, એમ ધનાદ્ય પુરુષે માનવું તથા વર્તવું જોઈએ.”

કાર્નેગી ચોક્કસપણે માનતો કે, ‘કુવકને મોટામાં મોટો વારસો હરિદ્વતા-
નોજ હોઈ શકે, એમાંથીજ સઘળું સાઈ અને મેહદુ ઉદ્ભવે છે. જેને હરિદ્વ-
તાની ઉત્તેજક શાળામાં ઉગરનાનો અને કેળવણી લેવાનો લાભ મળે નહિ
હોય, તેના માણસનું નામ દુનિયાના અમર માણસોની યાદીમાં ભાગેજ
જોવામાં આવે છે જે શુભો નીતિના, શુદ્ધિના કે ખીજા કોઈ રિયયના ઉચ્ચ-
તમ કારો આરે છે, તે શુભો ઉપર વારસામાં મળેલા ધનના જેવી સક્તિદીન
બનાવનારી ઝેરી અસર ખીજા કોઈ વસ્તુથી થતી નથી’ આથી તે એવા નિઃશ્વ
ઉપર આવ્યો હતો કે, પોતાના વાગ્દેશને અને પોતાના ઉપર આરાગ રાખનારા
ખીજા માણસોને તેમનો સારી રીતે નિભાવ થાય, તેમના દલાલ સુખમાં
જીવ્ય એથી રિશે. રમ્મ વારમાં આપવી એ ધનનો ઉદાહરણરેલો ઉપયોગ
ગણાય નહિ તેમણે તો એટલે સુધી નિશ્ચય કર્યો હતો કે, ‘મારી વાન
કોઈને રુચરો નહિ, બાકી, જો એક એવો કાવદો કરવામાં આવે કે, મારી
કેળવણી અને સુદર નફુસ્ત સરીર એ બે સિવાય કોઈને વારમાં ખીજા
એક પણ વસ્તુ મળે નહિ, તો ખીજેજ દલાલે દુનિયાના બધા માણસો સુધરી
જાય.” “કોટલાપિપતિ પિના દીકરાને કે દીકરીને વારમાં પોતાનું ધન
આપવામાં તેનું દિન વિચારતો નથી, પણ આપવગ્રામરેજ તે તેમને
ધનનો વારસો આપે છે. ધનનો આવો ઉપયોગ કરવાનું કારણ સતતી ઉપરનો

સ્નેહ નથી, પણ પોતાના મુશ્કેલી છે.” “જુલોડે અને કુવતીએને વારસામાં કોઈ રૂપિયાની સર્વસ્ત્રિતમાન સંપત્તિ આપવી, એ મોટામાં મોટા શાપ આપના જરાજાર છે.”

કર્તેગીના મત પ્રમાણે વારસાને ધનનો વારસો આપવો એ કૌચ ધનનો ઠકાવપુલ્લેસો ઉપયોગ કહેવાય નહિ, તેવીજ રીતે “અમારે પોતાના ધનને ત્યાજને જવાનો સમય થાય છે, ત્યારે સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં પોતાનું ધન વસિયતનામાં મારફતે આપવું એમું પણ કહી શકાય કે શોભા નથી, કારણકે એ ધન બળાકારે છેડવું કહેવાય. એ ધન સંસ્થાઓમાં પોતાની ક્ષયા તોમાં અપાય નહિ, પણ ધનનું તેડું આવે ત્યારે નાણુંદે અપાય, તે નફાની કહેવાય નહિ, અર્થાત્ ધનનો આવો ઉપયોગ જનસમાજને હાનિકર્તા તો નથી, પણ તે ધન મુકી જનારને માનપ્રદ નથી વસિયતનામાંથી આપેલી સંપત્તિ તોની વારંવાર થતી નિષ્ફળતા, અને તેની પાછળ આવતી તકરારો તથા તેમનો વખતોવખત થતો દુરુપયોગ, એ બધું જોતાં કેવ તેમના ઉપન અમોદૃષ્ટિથી જોતો નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. તેથી એ ધર્મીનાર કહ્યું છે જતા ફરીથી કહું છું કે, એ માણસ પોતાની પાસે કોઈ રૂપિયા સખી થરી જાય તેની અપમાતિ થવાનો મન્ય કહે નહીં આપ્યો છે.”

જણ “કોટવાધીયો ધનપ્રાપ્તિમાંદે જોડાય ચિત્તથી ધ્યાન આપે છે, તેટલુંજ ધ્યાન સંખ્યાતોમાં આપેલી રકમોની વ્યવસ્થા ઉપર તેમણે પોતાની રમણીમાજ આપવાની જરૂર છે.”

અર્થાત્ ધનાઢ્ય પુરમે પોતાનું ધન પોતાની દલદલીમાજ વાપરી નાખવું જોઈએ; પણ તે કેવી રીતે વાપરવું તેના સમઘમા પણ કર્તેગીએ જોડાય સિદ્ધાંતો નહીં કર્યા હતા

“એજો પોતે પોતાને મદદ કરે અર્થાત્ એજો સ્વાસ્થી હોય, તેમનેજ મદદ કરાવે. ઉદ્દેશ રાખવો જોઈએ. એજો સ્વાસ્થી નથી તેમને મદદ કરવાં પણ નહીં છે એ સાચુજ દરરખર મદ્દાને પોને જસપણ મદ્દનત કરતો નથી, તેને તમે દેઠા આપી ઉમે ચલાવી શકનાના નથરે તમે તેને દેઠા આપનામે બધે કરએ કે તરતજ તે પડશે અને તેને પામતે એ વધારામાં નેગને મુશ્કેલીની પ્તિજ છે, તેજો જુવરી થકે તે માટે તેમને યોગ સાધન પૂરા પાડવા. (જાન નહિ). એજો ઉન્નત થયા છડે, તેમને એવી મદદ આપવી, કે એવી તેજો ઉન્નત થક થકે યોગી મદદ કરવી, પણ તે મદદરૂપે, પોતાની માદનું કહી પણ વાપરવું ન પડે એવી રીતે જોઈની વધારા સાચવી કદી આપી દેવી નહિ હાન કરદાઓ કોઈ વ્યક્તિ કે સમાજ

સુધરે એવી આશા કરી રાખશો નહિ જેઓ મદદને ખરેખર પાત્ર હોય છે, તે યેન કોઈકનેજ મદ ની જરૂર પડે છે.” “પોતાની પાસેનું વધારાનું ધન એક ચાપલુરૂપે છે ‘એ સિદ્ધાન્ત જે કરોડપતિને માન્ય હોય, તેણે ધનનો સદુપયોગ કરવાના સજ્જમા પહેલાં વાનએ યાદ રાખવાની છે કે, જે કાર્યોને માટે એ દ્રવ્ય ખર્ચાય, તેમની અસર મદદ મેળવનારને નિરાધાર બનાવવાની કે તેની અધોગતિ કરાવનારી નિવડવી જોઈએ નહિ એ ધનનો વહીવટ એવો થવો જોઈએ, કે જેને લીધે ઉન્નત અવસ્થાએ પહોંચવાની મહત્વાકાંક્ષા ધરાવનારા કે તે અર્થે પ્રયાસ આદરી રહેના સમાજના સર્વોત્તમ મરીમોને આત્મ-સુધારણાના પ્રવલ્તેભા શ્રેયસ્કાન્ન અને જગ મળે

જે કાર્યો નીચે કાર્નેગીનું નામ દુનિયા ઉપરના સવળા દેશોમાં સુખ મિદ્ધ થયું છે તે, સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો માટે મદદનો બધાની આપરાને લગતું છે માત્ર ગામ કે સમાજને આગા જેવી સર્વોત્તમ બહીસ કરી છે ? એ ગૃહના જવાબમાં માર્નેગીએ જણાવ્યું છે કે મહત્ત્વ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય’ એ સંપત્તિ બહીસોમાં અમરથાન ભોગવે છે-પણ સગત માત્ર એટલી કે, ગામના લોકોએ કે સમાજે એ પુસ્તકાલયને માત્રની સાર્વજનિક મોડકન ગણી સાર્વજનિક શાળાની માફક તેને નિભાવવાનું-તેનું આપુ ખર્ચ પૂરું પાડવાનું-માથે તરુ જોઈએ તે કહેતા કે-‘વાચનનો શોખ એ જીવનો સૌથી મહત્ત્વવાન હતો છે મહુગ્વર્ગને વધારે ઊંચર મળે તેના કરતા તેમનામાં એ શોખ ઉત્પન્ન થાય, તેને માટે તું વધારે પ્રયાસ આદર જે માળુમ લાઈકેરી-માં પણ નુકે છે, ને દુનિયા ઉપરના સર્વોત્તમ સત્ત્વમમાં પ્રવેશ કરે છે દુનિયાના દેશ અને સર્વોત્તમ માળુસો તેો આવકાર આપે છે, અને તેના દામ થઈ મહેરા નમ્બાથે વિતરણી કરે છે, અને જે તે પોતાની આવકમાથી જગપણુ ફાળો તેના નિભાવરૂપે આપતો હોય છે તો તેનામાં અગાઉના કરતા વધારે માનસાધનો મચર થાય છે

રસાયના સિદ્ધાન્ત ઉદર મને મીની અચળ ગ્રહાત્મી, આ પુસ્તકાલયો દરેક વ્યક્તિમાં વ્યાપ્તિના અને સદકારના ગુણો ખીલે છે, કારણ કે ‘જેઓ પોતે પ્રવલ્ત ન કરે તેમને પુસ્તકાલય કદાપણુ જ્ઞાન આપતું નથી જેઓ પોતે પોતાની મનાય કરે છે તેમનેજ પુસ્તકાલય મદાઈ કરે છે મદદનામદારી પુરોને પુસ્તકાલયો અનિચર મદદ કરે છે અને દુનિયાના મોટા ખાતનાના હાર તેમને માટે ખુલા મુકે છે તો વાચનનો શોખ દરેક પ્રકારના શોખને નાબૂ કરે છે’

કાર્નેગીએ પોતાની મખાવતામાં પુસ્તકાલયોને માથી પ્રથમ સ્થાન કેમ

આપ્તુ તથા પુસ્તકાનુષંગી રાખતો જવાની આપવામાં તેણે અઘળકે દ્રવ્ય કેમ ખર્ચ્યું તેનો ખુલાસો તેની ઉપર મુજબની પ્રતિજ્ઞાથી મળી આવે છે.

પુસ્તકાનુષંગીએ જોઈતી જગ્યા જે તે ગામ જગર સહેરના લોકો તરફથી આપવામાં આવતી અને તે સરકારને નિભાવવાનો મેળો પાડી તેમને શિવ રહેતો. તેની પોતે મંદાન જવાની આપી જોઈતા પુસ્તકો વગેરે આપવાનો વહીવટ રાખતો આથી લોકોને તેની સરકારમાં રસ લેવાની જગ્યા પડતી અને તેને નિભાવવાની જોઈ મદદારી વહીવટી પડતી વળી તેને લીધે સમાજની દરકાર વ્યક્તિ લાભજેરી ઉપર માનનીયજીવો ૧૫ ધરાવી રાખી અને કાર્યોની ૧૧ રાખે માં તેમાંથી નખાવતો અંદા નાશુદ થતો.

કાર્નેગીની ખીજ સખાવતોનો ઉદ્દેશ કેળવણીદાર મનુષ્યનાતિવ કલ્યાણ સાધવાની સરકારો ધારાનાનો જગર ભૂતી મર્યાબોને વધારે ઉપયોગી બનાવવાનો હતો આથી કરીને જે જે પ્રતિજ્ઞાથી પોતાના મતભાઈઓનું વધારેમા વધારે વ્યાજી થઈ શકે એમ તને જણાવું, તે તે પ્રતિજ્ઞાઓમાં તેણે ઉદાર હાથે મદદ કરી છે તેણે વૈશિષ્ટ્ય અને પિટમજર્મ આતે મેળી વિદ્યા પીઠ આપી છે એટલુંજ નહિ પણ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ અને કેનેડામાં તો અને જગતભીતી પ્રચાર કરવા અથવા મનુષ્યજીવનની ઉચ્ચતા હિંમતી લાવનાઓ અને ઉદ્દેશોને સાર્ય કરે તેના મોર્ગીમાં ખર્ચવા અથવા ન્યુયૉર્કના 'કાર્નેગી' પૈર પેરિશન નામની સરકારના દરદીઓને સાક્ષાર કરી કોનરનું દરદર સોખ્ય છે અને આગળ જણાવ્યા મુજબ પરિચિત ૧૧માં મારફતે વ્યવસ્થા કરતા વહેતી તમામ મીલકત પણ તેણે આ સરકારને અર્પણ કરી છે.

કાર્નેગીએ સ્થાપતા તમામ દરદરકાના સંબંધમાં મુકરર કરવામાં આવેલી થોળનાઓની મુખ્ય મુખી એ છે કે, તેનો વહીવટ કરવા નિમેશ દરદીઓને સદરકુ હાથ ઉપજાવતી વ્યવસ્થા કરવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અર્પેલી હોય છે આથી રીતની જનમ્યાણુકારી અને સરકારો સ્થાપીને તથા ખીજ રીતની સખાવતો મારફતે કાર્નેગીએ કેટલું દ્રવ્ય ખર્ચ્યું હતું, તે આદરમંદાવાના હોય આથી મુક્ત રહેવાની નેમથી પોતાની આત્મકથામાં તેણે પૂરેપૂરું જણાવ્યું નથી, તેથી અને લગતી સમૂહ વીગત બીજા એક પુસ્તકમાંથી મેળવીને આ પુસ્તકની ઉપર પરિચિત આ માં આપેલી છે.

કાર્નેગીની સખાવતો કેવું મુદત અને જનસમાજને લાભદાયક કામ કરી રહી છે, તે જણાવવામાં માન એકજ દશાત જણ છે પેતા ૧૧ વતન ઉન્ન મંદાઈનના રહીશોના જીવન ઉજાવણ અને સુખમય બનાવવાના ઉદ્દેશથી તેણે તેમને પિટમજર્મની ઉદ્યાન અને ફર્ન મૂળ માસીક પામેથી ખરીદી હાથ

મા તેમણે શાંતિથી આ દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો હતો.

આવા સત્પુરુષની યથા અનુવાદિત કૃપાની મને સૂચના અને તક આપવા બદલ મારા પરમ સ્નેહી રા. મોતીલાલપ્રત્યે તથા સત્પુરુષ સાત્વિક વર્ધક કાર્યોન્ય સંસ્થાના આનંદ સ્વામીશ્રીપ્રત્યે આ સ્વર્ગે હું આભારની લાગણી પ્રદાશિત કરી ભાસતર કૃપામા એવી ખામીઓ વાચકવર્ગ દગુબર કરશે એવી આશા રાખી વિરમુ છુ

ઉમરેક
તા-૧૬-૨-૧૯૨૬

જવાહર દેવાભાઈ પટેલ
ભાગાતગંડા

કાર્નેગીનાં પત્નીની પ્રસ્તાવના

ધધામાથી નિવૃત્ત થયા પછીથી મારા પતિએ અહીંના તેમજ ગ્રેટબ્રિટનમાના મત્રોના આમદને વશ થકને, પોતાના આગના જીવનના સ્મરણોની નોંધ કરવા માઠી, પણ ધધામાથી ફારગ થવાથી એમણે જે નિવૃત્તિની અપેક્ષા રાખી હતી, તેને બદલે તેમનું જીવન અગાડેના કરના વધારે જ જાળી અને પ્રવૃત્તિમય થયું હતું; અને તેથી તેમને લખાણનું કામ સ્કૉટલેન્ડમા માળવામા આવતા ગમ્મનના અને નવરાત્નના દિવસો ઉપર મુલાની રાખવું પડતું દરવર્ષે ઉનાળાના કેટલાક દિવસો અમે ઑસ્ટનગરમા સાદું જીવન માળવામા પસાર કરતા, એટલે મારા પતિએ લખાણનું ધણું ખરું કામ ત્યાજ કર્યું હતું જૂના સ્મરણો ટપકાવવામા એમને ધણી મજા પડતી, એટલે પાછા જીવનનું લખાણ કરતી વખતે એ જીવન જાણે દરીથી જીવના દોષ એમ એમને લાગતું ઇ. મ. ૧૯૧૪ માં એ આ કાર્યમા રોકાયા હતા, એટલામા લગાડના વાદળા આકાશમા ભેગા થવા લાગ્યા અને આખરે ચોથી ઑગસ્ટના ભયંકર વર્ષમાન માલજના, વસ્તુસ્થિતિની માથે વધારે નિકટના સંબંધમા રહેવાને માટે અમે અમારો નિવૃત્તિનિવાસ છોડી રિક્તો ખાતે આવીને રહ્યા

પણ લખાણ તો એટલેથી અટક્યું ત્યારપછીથી ખાનખી કામકાજમા એમનો જીવ પરીવાતોજ નહિ. પખાણ આગળ ચલાવવાનો એમણે ધણી વખત પ્રયાસ કરી જોયો, પણ એ પ્રયાસ નિર્થક નિરાશો ત્યાગ્યો એ અખ્યમ વધના પુરુષ ના જેવું જીવન ગુજરતા હતા—એ દરરોજ 'જાણ'ની રમત રમતા, માલજાનો મિકાગ કરતા અને તરતા, અને કોઈકોઈ વખત એક દિવસમા એ ત્રણે વાના કરતા એ જે કે દહેસા આસાવાદી ગ્રેના અને એમની આસા નિરાશામા ફેરવાઈ જતી, હતા પણ આગા હોડના નહિ, પણ દુનિયા ઉપર ગુજરેલા

શીતમ આગળ એમનો આગામી ૫૫૧ શ. ૧૦ નહિ એ ૩૨ દતામ કરી મળ્યા અને એમના મતાપનો પાટ ગણી નહિ એ- વખત ઈન્દુએ-જાના મળત કપાટમાં સપાટ્યા બાદ, જે વખત સંગ્રિપાત્વજના એમ સર્ધ પડતા, એ આગળ વૃદ્ધાવસ્થાના ભોગ સર્ધ પડ્યા

કાર્તીકીના પહેલા ઘોડા મહિના અગાઉ આ દુનિયા છોડી ના પા મએવા એમના એક સમકાલીન પુસ્તકના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આ મુ છે કે, 'એ કેઈ વખત વૃદ્ધાવસ્થાને ભોળો મહન કરી શકત નહિ' કાર્તીકીના છત્રની સાથે, નિવૃત્તો અબ્ધે ધરાવનારા માણસોને એમના જીવનનો મૌથી પ્રોત્સાહન જાન એમણે પોતાની 'વૃદ્ધાવસ્થાનો ભોળો' જે રીતે સદન એ હતો તે એ એ મૂળથીજ ધર્મદાન, વિવેક, આનંદ અને ખુશમિનજી દત્તા ગમે તેવી નજીની એવાનન પણ તે આભાર માનવાનું ચૂકતા નહિ એ ખાતાની જાનનો કદી વિચાર કરતા નહિ પણ દનિષામાટે મોનાના મુગ્ધ કપારે ઉગરો, એની નિગત વાટ એવા મરતા એ રીતે એમનો જીવાતમાં વધાર અને વધારે ઉગત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતો મરો, તે એટલે સુધી કે આખરે મૃત્યુ એને પોતાની પામે લઈ લીધો

એમના દર્શનિખિત પુસ્તકના મુખપૃષ્ઠ ઉપર આ પ્રમાણેના શબ્દો દત્તા - 'જીવિત છે કે, આ અમરજોમાથી હોડોને વાચવાનું મમે એવું એક નાનું પુસ્તક અને માગ આમલગને પસંદ પડે એવું એક મો' પુસ્તક તેવા કંવા જેવી સામગ્રી મળી આવશે આમાનું કેટલુંક લખાણ મારા ધારવા પમાણે જાનન રાખવું પડશે જે કોઈ આ તોષાને અસ્થિત સ્વરૂપમાં જોઈવવાનું મારું ઉપાદી છે, તેણે જાહેર જાનને રહે તેથી વધારે વિચરો બહાર નહિ પાવવાની કાળજી રાખવી (હૃદય અને મગજ-સદ્ગતિ અને જીવિત) જાને મગલને દેવ, એવા માણસનેજ પસંદ કરવો જોઈએ

આ ચર્ચાન અમારા મિત્ર ઈન્દુએ-જાની સી નાન નજીના મતા પીગડ કેન વધારે નાચ પડે એવું છે જે વધારે એ નોખપોથી એમને જનાવવામાં આવે, ત્યારે કાર્તીકીની મૂચના વાચ્યા વગરજ તેમણે મૃત્યુ, આ નખાનું પ્રમિલ્લ કંવા જેવા સ્વરૂપમાં જોઈવું, એ 'પુરતું વૈન કરવા સમાન ૬' આ પ્રમાણે એમની પમદગી એકતરફી નહોતી અને જે રીતે એમણે એ 'વૈન' મુ છે, તે ઉપરથી પસંદગી કેવી કદાપણુભરેલી હતી, એ પૂરવાર ચાલ છે એ પગની કવચિતજ જોવામાં આવતી ઉત્તમ પ્રકારની મૈત્રીના નામથી મગમાં આવી હતી

મુર્ચાડ

૧૬ મી એપ્રિલ ૧૯૨૦

કુડગી જિહ્વદ્દીલ્લ જાનેગી

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	માખાપ અને ખાલાવરયા ...	૧
૨	ડન્કર્મલાઇન અને અમેરિકા ...	૧૮
૩	પિટ્સબર્ગ અને ઉદ્યમ ...	૩૦
૪	કર્નલ ઍન્ડર્સન અને પુસ્તકો ...	૪૨
૫	તાર આફ્રીસ ...	૫૦
૬	રેલ્વેની નોકરી ...	૬૦
૭	વેનિસરેવિનિયા રેલ્વેના મુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે ...	૭૮
૮	આંતરિષ્ટદવાગો સમય ...	૮૧
૯	પૂવો ખાંધવાની પ્રવૃત્તિ ...	૧૦૫
૧૦	લોખંડુ કારખાનું ...	૧૧૯
૧૧	મુખ્ય મથકતરીકે ન્યુયૉર્ક ...	૧૩૭
૧૨	વેપારની બાંજગડો ...	૧૫૧
૧૩	પોલાદનો જમાનો ...	૧૬૩
૧૪	ભાગીદાર, પુરવઠો અને દેશાટન ...	૧૭૭
૧૫	પોલાગાડીની સફર અને લય ...	૧૮૯
૧૬	મીસો અને મીલમજુરો ...	૧૯૮
૧૭	હોમસ્ટેડના મજુરોની દડતાળ ...	૨૦૬
૧૮	મજુરોને લગતા પ્રશ્નો ...	૨૧૭
૧૯	દબ્બમિમાંસા (ઝારપેલ આફ વૅલ્થ) ...	૨૩૧
૨૦	કુળવણી અને પેન્શનને લગતાં ફંડ ...	૨૪૩
૨૧	મુવેદમંદિર અને પીટનકીકે ...	૨૫૬
૨૨	મૅપુ આર્નોલ્ડ અને બીજા રનેડીઓ ...	૨૭૨
૨૩	છગપાંડના રાજપ્રકરણી નેનાઓ ...	૨૮૨
૨૪	ગ્રેડાટન અને મોર્શિ ...	૨૯૦
૨૫	દર્બર્ટ રપેન્સર અને તેમનો શિષ્ય ...	૩૦૪
૨૬	બ્લેકન અને હેરિમન ...	૩૧૨
૨૭	યોશિગટન ખાનાની ગજપ્રકરણી બાબતો ...	૩૨૦
૨૮	દે અને મેંકકિન્ની ...	૩૨૮
૨૯	જર્મનીના મદેનાસાદનો મેગાપ ...	૩૩૬

જન્મ મન ૧૮૭૩ દાનવીર ચૌધરી કાનૈગી જન્મન મન ૧૯૭૧

દાનવીર કાર્નેગી

એમનું આત્મવૃત્તાન્ત

પ્રકરણ ૧ હું

મામાપ અને બાલ્યાવસ્થા

ક શાળા પુરુષે કહ્યું છે, કે એ તે મનુષ્યના જીવનવૃત્તાન્ત-
નું જો તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાનિરૂપણ કરવામા આવે, તો
તે વાચનારને આનંદ આપનાર ચર્ચ પડ્યાવશર રહેતું નથી.
આ વાત જો ખરી હોય તો, મારા જે સગા અને અંગત
મિત્રોએ માઁ જીવનવૃત્તાન્ત કહેવા મને આગ્રહ કર્યો જે,
તેમને મારી આ આત્મકથા વાંચી બહુ નિરાશ થવાનો પ્રસંગ નહિ આવે
હું મારી જાતને આટલું આશ્વાસન તો અવશ્ય આપી શકું છું કે, આવી
વાર્તામાં, કંઈ નહિ તો જે લોકો મને પૂરેપૂરો પિછાની શક્યા છે, તેમને તો
રસ પડવાજ જોઈએ અને આ પ્રતીતિથી મને મારા કાર્યમા આગળ વધવાને
પ્રોત્સાહન મળશે.

પિતૃસમર્ગવાળા મારા મિત્ર ન્યાયમૂર્તિ એકને કેટલાક વર્ષ ઉપર લખેલા
આવી જાનના પુસ્તકથી મને એટલો બધો આનંદ થયો હતો કે, ઉપર મેં
જે શાળા પુરુષનો અભિપ્રાય ટાક્યો છે, તેની સાથે મળતા થવાની મને વૃત્તિ
થઈ આવે છે; કારણ કે એક, એ ન્યાયમૂર્તિએ જે આત્મકથા કહી છે,
તે તેમના મિત્રોને અપૂર્વ આનંદ આપનારું સાધન ચર્ચ પરી છે; એટલુંજ
નહિ, પણ વધારામાં તે તેમનાં લાવી કુટુંબીજનો ઉપર સારું જીવન ગાળવા-
ની સચોટ અસર કર્યો કરશે. આગળ વધીને હું એમ પણ કહી શકું છું કે,

મના આપ્તવર્ગસિવાય અન્ય પુરુષોને પણ એ જીવનવૃત્તાત વાચનનું એક પ્રિય પુસ્તક થઈ પડ્યું છે. સદર પુસ્તકમાં એક કિંમતી અંશ રહેયો છે-તેમાં લેખક પોતાના ખરા વાસ્તવ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થાય છે. માત્ર આપ્તવર્ગને ઉદ્દેશીને લખાયેલું હોવાથી તેમાં બહારની દુનીયાનું ધ્યાન બેંચવાનો ઇશદો બીજકુલ રાખવામાં આવ્યો નહોતો. હું પણ મારી આત્મકથા તેવીજ રીતે કહેવા માગું છું. જનસમૂહનું ધ્યાન બેંચવામાટે હું ટાપડીપ કરીને બેઠો હોઉં તેવી રીતનું નહિ, પણ મારા પોતાનાજ બંધુવર્ગ અને મિત્રમંડળની વચ્ચે બેઠો હોઉં તેવી રીતનું, હું માફ ચિત્ર દોરવા માગું છું. માફ એ મંડળ વિશ્વાસપાત્ર અને ઈમાનદાર હોવાથી તેની સમક્ષ હું સંપૂર્ણ છટકી બોલી શકાશ; કેમકે મને ખાતરી છે કે, મારા જીવનના કુદ્ર પ્રસંગો પણ તેમની દૃષ્ટિએ તો તદ્દન રસવગરના-નિર્મોલ્ય-નહિજ લાગે.

ત્યારે હવે શરૂઆત કરતાં મારે જણાવવાનું કે, મારો જન્મ ૪૦ સં ૧૮૭૫ ના નવેમ્બર માસની ૨૫ મી તારીખે સ્કૉટલેન્ડના ડન્ફર્મલાઇન શહેરમાં મુરીરફ્રીડ અને ગ્રાયરીલેન, એ બે મહેસાના ખુણા આગળ આવેલા એક મજલાવાળા એક નાના મકાનના કાતરીઆમાં થયો હતો. મારા માબાપ ગરીબ પણ પ્રમાણિક હતા અને મારા સગાવડાવા લખા હતા. ડન્ફર્મલાઇન શહેર સ્કૉટલેન્ડમાં રેશમી કુલેવાર કાપડના વેપારના કેન્દ્રસ્થાનનરીકે લાખી મુદતથી પંકાયેલું હતું. મારા પિતા વિલિયમ કાર્નેગી એક વણકરતરીકે રેશમી કુલેવાર કાપડ વણવાનો ધંધો કરતા હતા મારા દાદાનું નામ એન્ડ્રુ કાર્નેગી હતું અને માફ નામ તેમના નામ ઉપરથી પાડ્યું હતું.

મારા દાદા કાર્નેગી તેમના બુદ્ધિચાતુર્ય અને વિનોદીપણને માટે, તેમજ આનંદી સ્વભાવ અને કદી બદલાય નહિ એવી ઉદ્ધાસવૃત્તિને માટે એ મુલકમાં પંકાયેલા હતા. એ વખતના ઉદ્ધાસવાન પુરુષોમાં એ અમણી હતા; અને તેમના 'પેરીગ્યુર કૉલેજ' નામના વિનોદી મંડળના સરદારનરીકે તેમની

● અરાદમાં સેમના કાર્નેગીએ ડન્ફર્મલાઇન શહેરની બે નાઈલ દક્ષિણે આવેલા પેરીગ્યુર નામના મનોદર નમણામાં રહેતા હતા પણ ડન્ફર્મલાઇનમાં રેશમી કાપડના વેપારની મંડળમાં વધારો થતાં દેખી પડતી તેજા એ શહેરમાં જઈ પડ્યા હતા.

આ ૧૬ એન્ડ્રુ કાર્નેગીએ કે વેપારોગ્રામમાં અને ધંધામાં દીપી નીકળ્યો નહોતો, તોપણ તે બુદ્ધિશાળી હોવાથી પુસ્તકો વાચતો અને સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરી શકતો. ડન્ફર્મલાઇનના રાજકીય બંધનોમાં આગળ પડ્યા વણકરોનું તેણે એક મંડળ રચાયું હતું; જે બરા પેરીગ્યુરમાં એ રથો બેસા થતા તેને તેમણે 'કોલેજ' ની સદા આપી હતી અને એન્ડ્રુ તેને 'પ્રોફેસર' દતો.

ખ્યાતિ સર્વત્ર ફેલાયલી હતી. મારા દાદાના દોસ્તો અને 'પ્રોફેસર' કહી બોલાવતા. અમેરિકામાં ચૌદ વરસ રહી આવ્યા બાદ હું બ્યારે મારે વતન પાછો ફર્યો ત્યારે મને માદ છે કે, હું એ 'પ્રોફેસર'નો પૌત્ર છું, એવા સમાચાર મળવાથી એક ડોસો મને મળવા આવ્યો. 'એ મૂર્તિમંત ક'પવાલુમસ્ત વૃદ્ધાવસ્થાસમાન હતો તે લયલીઆ ખાતો ખાતો મારી ઓરડીમાં દાખલ થયો અને પોતાનો ધબલો હાથ મારા માથા ઉપર મૂકી બોલ્યો. — "હુજ એન્ડ કાર્નેગીનો પૌત્ર કે ? એ દિવસો મેં જોયા છે કે બ્યારે તારા દાદા અને હું એ મળી ગમે એવા ઠાવકા માણસને બંદાવરો બનાવી ચૂકતા." "

કરમશાહનના ખીજા કેટલાક દૃદ પુરુષોએ પણ મને મારા દાદાના સંબંધની વાતો કહી હતી. તેમાંની એક નીચે મુજબની છે:—

એક દિવસ એક ધરડી ડોકરી કે જે ગામમા વઢકારી જીતરીકે પંકા-યલી હતી, તે રાતના વખતમા પોતાના મકાનમા બેડી હતી, તેવામા એક છુપા-વેશધારી પુરુષે એકાએક તેની બારીમા ડોકરીઈ કર્યું. આ જોઈ એ બાઈ પ્રથમ તો જરા ચમકી; પણ થોડો વખત તેના સામુ જોઈ રહ્યા બાદ તે બોલી ઉઠી:— "આ તો પેયો મોજલો મઈ એન્ડ કાર્નેગી." તેણીનું કથન યથાર્થ હતું. મારા દાદા ૭૫ વર્ષની ઉંમરે ખીજા ખેલાડું જુવાનીઆની માફક વેપ બદલીને ધરડી જીઓને લાકડાવવા માટે બહાર નીકળી પડ્યા હતા.

મને એમ લાગે છે કે મારા જે આશાવાદી સ્વભાવને લીધે હું મુશીબતોને નહિ ગણ્યકતા તથા જે બને છે તે સાચને મારેજ બને છે, એમ માનીને હમેશા ખુશમિજબજાજ રહી શકતો, તે મને આ મોગ ધરનાગ અને મુખ્યતઃ પહેરનારા વિનોદપ્રિય દાદાની પામેથી વારસામા મળ્યો છે. આનાંદી સ્વભાવ સંપત્તિ કરતાં વધારે મૂલ્યવાન છે. જુવાન પુરુષોએ જાણવું જોઈએ કે, એવા સ્વભાવ પ્રયત્નથી કેળવી-સંપાદન-કરી-શકાય છે, અને શરીરની મારફત મનને પણ હાથમાથી-અધિકારમાથી-પ્રકાશમા લઈ જઈ શકાય છે. ત્યારે આપણે તેને તેવી રીતે શા માટે ન ખસેડવું જોઈએ ? બની શકે તો આશતની અવગણના કરી તેને દરડી કાઢવી,—અને જે માણસ કેમકે અસે પણ સમજુ-રાતી હોય તો હમેશા એ બની શકે એવું હોય છે, સગત માન એટલી જ કે પોતાનાજ દુષ્ટત્યબદ્ધ પોતાનું અત કરણ પોતાને ક'ખણ હોય ન જોઈએ આવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલો સત્યાપ કોઈ રીતે ટાળી શકતો નથી આવા 'કલંક' કદી ધોવાતાં નથી. આપણે અંતરાતમા હમેશા જાગૃત રહે છે. તે સૌથી છેલ્લી અદાલતમાં એસે છે અને તેને કોઈ છેતરી શકતું નથી. આથી કરીને શુદ્ધ જીવનનું મુખ્ય સૂત્ર બર્ન્સ કવિએ નિર્દિષ્ટ કર્યું છે તેજ છે:—

“માત્ર તારા પોતાના આત્મા તરફના ઠપકાનીજ બોલ રાખજો.”

મેં ધર્મોપદેશકો પાસેથી અનેક વાર ઉપદેશ મદલ્ય કર્યો છે, પણ એ તમામ ઉપદેશો કરતા જીવનયાત્રાની સરજાનથીજ સ્વીકારવામાં આવેલું આ સુત્ર મને વધારે મદદગાર થઈ પડ્યું છે. પાકટ વયમાં ધર્મોપદેશો ઉપરનો મારો મોહ ઘણે અંશે ઓછો થઈ ગયો હતો અને એ બાબતમાં હું મારા જૂના મિત્ર બેઠી વૉલ્કરના જેવો વિચાર ધરાવવા લાગ્યો હતો એના ડાકટરે એમ વખતે એને ઉદ્ધ કરી આપે છે એમ પૂછ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, મને બરાબર ઊંધ આવતી નથી અને ઘણો વખત જાગતા પડી રહેતું પડે છે. પછી તેણે આખના પતકારા સાથે ઉમેર્યું—“પણ હું જ્યારે દેવળમાં જાઉં છું ત્યારે ઘણી વખત ઠીક જોમ ખાઈ લઉં છું.”

મેં સાંજ પડતાં મારા વડવા વધારે પ્રતિષ્ઠિત હતા. મારી માતા બાપ ધૌમસ મોરિસન વિનિયમ કૉમેડના એક મિત્ર હતા, એમના ‘રજીસ્ટર’ પત્રના તે એમ લેખક હતા અને તેમની માથે નિરતર પત્ર-વ્યવહાર ચલાવતા આ તાત હું લખું છું તે વખતે પણ નિર્મલાકનના એમને ઓળખનારા તુલ્ય પુરુષો જણાવે છે કે, તે એક બાહોશ પુરુષ અને મુર વક્તા હતા. તે કૉમેડના ‘રજીસ્ટર’ની નાની આશ્ચર્યસભાન લેખાતુ અને સ્કૉટલેન્ડના સૌથી પહોળા ગીકન (આગળ પાના ગ્રાન્થક્રીમ વિનારો ધરાવતા) ચેમ્બરલેન્ડ મનાયલુ ‘ધી પ્રિન્સિપલ’ નામનું પેપર પ્રસિદ્ધ કરતા હતા. મેં એમના કેટલાક નખાણ વાંચ્યા છે અને આજકાલ ઔદ્યોગિક કેમ્બરલેન્ડને જે જગતન અપાય છે, તે તમામ લેખના લેખકોમાંથી સૌથી વધારે વખાણવાલાયક જાણીતા વર્તો ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલી (હૃડ-ઇ કેશન વર્સિસ હેન્ડ ઇ કેશન) ‘મગ્ગની ડેવલપી વિરલ્ડ દાયની કેમ્બલ્ડી’ એ નામની પત્રિકા છે. આ લેખમાં ઔદ્યોગિક કેમ્બરલેન્ડના દાનના મૌલિક મુસ્લિમ દિમાયતીને પણ જેમ આપે એવી નુદર રીતે તેના ઉપ મોગીપલાતુ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. લેખની સમાપ્તિ નીચેના વાક્યથી કરવામાં આવી છે—“હું ઇચ્છું છું આજાન માત્ર હું કે બચપણમાં હું જોના મીલવાનું અને મમાગવાનું ગીજ્યો હતો. કૉમેડ ૧૮૩૩ માં એ લેખ પોતાના ‘રજીસ્ટર’ માં ત્રીજીકાની પોતાના તરફની નીચે મુજબની નોંધમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો—“આજના અકાસક કરવામાં આવેલો મારા વડાના મિત્ર અને સ્કૉટલેન્ડના ખનરપની ધૌમસ મોરિસનનો લેખ આ વિષય ઉપરના ‘રજીસ્ટર’ માં પ્રસિદ્ધ કરવાના આવેલા કિમતી લેખો પૈકીનો એક છે.” આ ઉપરથી એમ દીસી આવે છે કે, મને જે લખવાનો ઝડ છે, તે મને બનેલા તરફથી વાગસાગર આવેલો છે, કેમકે માર્નેગીઓ પાત્ર વાચના અને મનન કરે.”

મારા વડવા મોરિસન જન્મથીજ એક વક્તા હતા, વળી તે આઘણી રાજદારી હતા, અને એ મુવકમાની ડેલીકેન પાર્ટીના અતિમ વિચારો ધરાવનારા મહાજનો નેતા હતા, અને આ પદ તેમના પુત્ર-મારા મામા બેઈવી મોરિસન પણ તેમના પશ્ચાદ્યમાંથી તરિકે ટકાવી રહ્યા હતા. અમેરિકામાં વસતા ધણા પ્રતિષ્ઠિત સ્કૉટ લોકો 'જોમસ મોરિસનના પૌત્ર' તરીકે મારે આજખાણુ કાઢી મને મળવા આવતા કવીવે-કે અને પીટ્સબર્ગ રેલ્વે કંપનીના પ્રેસિડન્ટ મી. ફાર્મરે એક વાર અને કહ્યું હતું કે - 'મારામાં જે કંઈ વિદ્વતા અને સંસ્કૃતિ છે, તે તમારા વડવાના સમાગમને આભારી છે'. તેજ પ્રમાણે ડન્ફર્મલાઈનના સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસના લેખક ઇન્ગ્રીનેઝર હેન્ડરસન કહેતા કે - 'હું જીવનમાં જે ઉન્નત અવસ્થાને પહોંચી શક્યો તે હું જ્યારે નાની ઉંમરનો હતો ત્યારે જોમસ મોરિસનના નોકર તરીકે રહ્યા હતાં, એ સહસ્રાબ્ધયુક્ત સભ્યને આભારી છે' મેં આજમુખીમાં જે જીવન ગાળ્યું છે, તે દરમિયાનમાં મને અનેક અભિનંદન મળ્યા છે, પણ સેન્ટ એન્ડ્રુ હૉનમાં 'અમેરિકામાં સ્વરજ્ય' એ વિષય ઉપર મેં જે ભાષણ આપ્યું હતું તે સાંભળીને એક માણસે બનાસગોના એક ન્યુસપેપરમાં લખેલા એક લેખથી મને જોટલો આનંદ થયો હતો તેટલો. ગીમ્ત એકે અભિનંદનથી થયો નથી એ ખબર પત્રીએ લખ્યું હતું કે, આ વખતે સ્કૉટલેન્ડમાં મારે વિશે તમા મારા કુટુંબ વિશે અને ખાસ કરીને માંગ વડવાના સંબંધમાં ખૂબ વાતો આનતી હતી, અને છેવટે તેણે જણાવ્યું હતું કે - 'ફેલ્ડફાર્મ ઉપર ઉભેલા પૌત્રની રીતભાત, હાવલાવ અને દેખાડમાં મને દરબારે જૂના વખતના જોમસ મોરિસનની આબેહુલ નકલ તજરે પડી, ત્યારે મને જે આશ્ચર્ય થયું તે અકથ્ય છે. મારા વડવાને મેં કદી જોવા દેખા એમ મને યાદ આવતું નથી પણ દેખાવમાં તેમની સાથેના મારા મળતાપણાના સંબંધમાં જરાપણ સંશય ગમ્મના જેવું નથી. મને જરાજર યાદ છે કે હું સત્તાવીસ વરસની ઉંમરે જ્યારે પહેલવહેલો ડન્ફર્મલાઈન આ-ચો હતો અને મારા મામા બેઈવી મોરિસનની સાથે એકજ ઠોંચ ઉપર બેઠો હતો, તે વખતે તેમની આખેમાં આસુ લરાઈ આ વા હત્યા તેમનાથી બોલી શકાયું નહિ અને કુમે લગાઈ આવવાથી તે ચોરડો છોડી જહાર ચાલ્યા ગયા થોડી મુદત બાદ પાછા આવી તેમણે ખુદાસો કર્યો કે મારા ચહેરામાં ઘમ્મક એવો અંચ હતો કે જેને લીધે તેમના પિતા તેમની આખે આગળ આવી ખડા ચતા અને તરત અદભ્ય થઈ જતા, પણ થોડી થોડી મુદતને આતરે પાછા ફરી દેખા દેતા. મારી કોઈ મુખચેષ્ટને લીધે આ પ્રમાણે જનતુ; પણ ચોક્કસ રીતે કમી બેટા તે એ કદી શકતા નહિ' માગી માને પણ માગતા મારા વડવાના કેટલાક વિશેષ લક્ષણ'

દૃષ્ટિગ્રામ્ય થતા સ્વભાવ કે મનોર્થાત્મકો વારસામા ઉતરે છે, એ સિદ્ધાંતની સાખીતીઓ તો હમેશા મળતી રહે છે, પણ શરીરના હાવભાવ પણ વારસામા ઉતરે, એ નિયમ કેટલો બધો ગહન કહેવાય !

મારા વ.ના મોરિસન, મિસ હોલ્ન્ડ નામની એટીનબરોની એક સંસ્કારી, મારી રીતભાતવાળી અને કુનીન લવના સાથે યગ્મ્યા હતા તેના સત્તાન નાની ઉમરના હતા, તેઓએ તેનું મૃત્યુ થયું હતું આ વખતે મારા વડવાની આર્થિક સ્થિતિ મારી હતી અને તે કન્ફર્મ્લાઇનમા ચામડા કેળવવાનો અને વેચવાનો ધંધો કરતા હતા, પણ વૉટર્ટુની લડાઈ પછીની મુશ્કેલી થતા ખીન્ન હતીરો વેપારીઓની મારફત એ પણ પાવમાય થયા આથી કરીને જો કે તેમનો વડો પુન મારો માથો બેઠી, લાડપાનમા ઉઝર્યો હતો, પણ તેના નાના ભાડુને કદાચ દશાનો અનુભવ થયો હતો

ખીજી દીકરી મારેટ મારી મા થાય તેના સબધમા મારાથી સવિસ્તર દબીકત આપી શકાશે એવો મને મારા ઉપર વિશ્વાસ બેસી શકતો નથી તેને તેની માતી પાસેથી એ સંસ્કારી લવનાનરીકેનું ગૌરવ, સૌજન્ય અને સંસ્કારી-પણ પ્રાપ્ત થયું હતું કુનીઆને આ વીરાગનાના સબધની કદકે માહિતી આપવા દુઆગળ ઉપર મ્હાલ શક્તિમાન થઈ રાગીશ, પણ તે બા બતમા દુ સશય અસ્ત છું મને એમ લાગે છે કે તે મારે એકલાને મરેજ નિર્માણ થઈ હતી, અને મારે એકલાએજ તેની પૂજા કરવાની છ બીજાએને તેનું જોળખાણ આપવાનું નથી તેનું અફસ્સરપ કોઈ પિછાણી શકનારજ નથી, માત્ર હું એકનોજ તેને સપૂર્ણ રીતે જોળખી શક્યો છું મારા બાપ મને નાનો મૂકી મુજરી ગયા ત્યારથી તેજ મા- સર્વરન હતી. મારા પહેલા પુત્રકની+ અર્પણપત્રિકામા એ દબીકત આવી છે એ પુસ્તક 'માની માનીતી વીરાગના-માની માના-ના ચરણકમળ-મા' અર્પણ કરવામા આજુ છે

આ પ્રમાણે મારા પૂર્વજોના મબધમા ભાગ્યશાળી હોઈ, મારી જન્મ ભૂમિના મબધમા તેથી પણ વધારે ભાગ્યશાળી હતો માણસનો જન્મ અમુક સ્થાનમા થવો એ એક બહુ મદદરની ખીના છે કારણકે જૂના જૂના વાતાવરણ, સન્તોગો અને પરપરાથી ઉતરી આવતી દત્તકથાઓ બાગમની જૂદી જૂદી ગુપ્ત મનોદત્તિઓ અને સમિતિઓ ઉપર ખામ અમર કરે છે રચિકને યથાથ કહ્યું છે કે, એટીનબરોના પ્રત્યે આનાક હોકરા ઉપર કિશ્ના દર્શનની અમર થાય છે, તેવીજ રીતે કન્ફર્મ્લાઇનના પ્રત્યેક બાળક ઉપર સ્કૅલ્ડેન્ડના ઇંદ સત માલકમ

+ એન અમેરિકન ફોર-દન-ડેન્ડ દન મેગ્ઝિન ન્યૂયૉર્ક ૧૮૮૮ રીકેટર ૬ માય ફેવરી દીટર્ન માય મધર

ડેનમોર અને તેની રાણી માર્ગરેટ, એમણે ૪ સ ૧૦૭૦ માં જાણેલા રજાટલેન્ડના વેન્ઝિમિન્ડર જેવા કાન્ય ઝંખી(મહા)ની અસર થાય છે એ વિહારના, તેમજ વ્યા માનઓના જન્મ થતા એ રાજમહેવના ખડેર હલુપણ ઉભા છે પિટન કિંદની ગુફા પણ ત્યાં આવેલી છે માર્ગરેટ રાણીનું દેવજી અને માર્કમ રાજાના દાવરના ખડેર, એ ગુફાના વિસ્તારમાં આવી કાન્ય છે રોબર્ટ ધી જુસની કન્ય એ ઝંખી(મહા)ની મધ્યમાં છે, સેન્ટ માર્ગરેટની કબર નજીકમાં જ છે અને બીજા કેટલાક રાજ્ય શીઓ આસપાસ ચિનિદામાં મૂકી રહેલા છે કન્ફર્મલાઇન શહેર ક્થર્થ ઓફ ફોર્થથી ત્રણ માઇલ ઉત્તરે આવેલા ઉંચા પ્રદેશમાં આવેલું છે ત્યાંથી દરિયા દરિયામાં થાય છે, દક્ષિણમાં એડિનબરો દરિયા પડે છે અને ઉત્તરમાં એડિનબરો પર્વતના શિખર સ્પષ્ટ દેખાય છે આવા અદ્ભુત શહેરમાં જે આગમનો જન્મ થાય તે આચરાણીજલોખાવું બેઠાએ જે કાળમાં કન્ફર્મલાઇન ગાદીય તેમજ ધાર્મિક દરિયા રજાટલેન્ડનું પાટનગર હતું, તે પ્રતાપી ભૂતકાળ હતો પણ ત્યાંના સનગી વાનાવજીને મધ્યમાંથી મૂકે છે

જે બાળકને આવા વાતાવરણમાં ઉછરવાનું સદભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તે આસોમ્પ્શનની સાથે કાન્ય અને કપનાને સોંપી દે છે અને આસપાસ નજર ફેરવવાની સાથે ત્યાંની તવાગીખ અને દત્તકથાને અત્યંત ઉતારી દે છે બાળક બચપણમાં તેને પ્રત્યક્ષ થાય છે જે આદર્શરૂપ છે, તે બધું એની નજર આગળ પ્રત્યક્ષ થઈ રહે છે ખરું પ્રત્યક્ષ તો હતું દલે આવવાનું છે-મેળી ઉંમરે તે જ્યારે ફુનીઆહારીમાં લપગાઇ જીવનકાલમાં પડે છે ત્યારે ફુનીઆ ખરું વાસ્તવ સ્વરૂપ તેને સમજાય છે, કદા તે વખતે પછુ-જાને ખરી રીતે તો જીવનની છેલ્લી પગલુથી બચપણના મુખાર કાપમ રહે છે, કેટલીક વખત થોડી મુશ્કેલીમાં એ સસ્તર નાણું થયા હોય એમ જણાય છે, પણ ખરી રીતે તો તે કાંઈ કારણસર દનાઇ ગયા હોય છે, તે ફરીથી પાછા અત્યંત થઈ તેના વિચારને બિન બનાવે છે અને તેના જીવન ઉપર પોતાની છાપ પાડે છે કન્ફર્મ લાઇનનું કાંઈ પણ ચાનાક બાળક ત્યાંના મન, મનમહેન અને ગુફાની અસરમાંથી મુક્ત રહી શકે જ નહિ એ તેના ઉપર પોતાના સંકટ પાડી તેનામાં ગહેની ગ્રામ ચકિતને સતેજ અને અત્યંત કરે છે. તેને પરિણામે એ ઉત્તરતા પ્રકારના વાતાવરણમાં જન્મ્યો હોત અને જેવા નિવડન તેના કરતા બુદ્ધિ પ્રકારનો નિવડે છે મારા માતાપિતા પણ આવા પ્રેક્ષાદક વાતાવરણમાં જન્મ્યા હતા અને હં નિ ચકષણે મહી સકુ છુ કે, તેમનામાં કાન્ય અને કપનાની જે ગુદ વૃત્તિ દેખાતી હતી તેના મૂળ એમાં જ હતા

વણાટના ધ ધામાં મારા પિતાને સારી પ્રાપ્તિ થવા લાગી એટલે જાને મુડી રટીટ-

વાળુ નાનુ મકાન છોડીને ગેડ્ડમપાક મા એક વધારે વિશાળ મકાનમાં ગહેવા ગયા મારા પિતાની ચાર કે પાંચ શાળો પડેને મળેને રહેતી, અને અમે બધા ઉપરે માળ ગહેતા રોકેટલેન્ડના જૂના ઘરની સામાન્ય બાંધણીની માફક ફરસમ ધીવાળા ચોકભાથી મકાનની બહારને જીને થઇ મેડે જઈ થકાતુ મારા સૌથી પહેલા ગમગણો આ સમયથી શરૂ થાય છે, અને તાલુમીની વાત એ છે કે મને જે મૌથી જૂની વાત યાદ આવે છે તે એક દિવસ નું અમેરિકાનો નાનો નકશો જોનો હતો તે છે આ નકશાનું કદ આશરે બે ઓગમટ્રટ હતુ મારા માતાપિતા, કામ વિલિયમ અને કાપ્રી એમ્પ્ટ્રકન આ નકશામાથી પિટ્સબર્ગ ખોળી કાઢતા હતા અને લેક એરી તથા નિયામરાના ઘોંધ ખતાવતા હતા ત્યાર પછી થોડી મુદતે માગ કાકા અને કાપ્રી નવી દુનીઆ ખાતે જવા માટે ઉપડી ગયા

મને એ પશુ યાદ છે કે, ઝેગાયદેમર દરાવેલો એક વાવટો બોલવામાં ધ્રુપાવી રાખવામાટે, અમારા ઉપર જે સકંટનું વાદળ ઝડપી ન્યું હતુ, તે બદલ હું અને માગે પિત્રાર્થ બાઇ બર્બોર્થ ડોડ (જેને બધા ડોડ કહી બોલાવતા) એ બન્ને બહુ ભડકી ગયા હતા એ વાવટો સંઘસમ ફેરવવામાટે ગળીને તૈયાર કરી રાખેલો હતો અને મને લાગે છે કે, કૉર્ન' લ્ (અનાજના કાપડા)ને લગતી વીનચાયદરમિયાન માગ પિતાએ, કાકાએ કે અમારા કુટુંબના બીજા કોઇ દેડી-કદે એ વાવટો સરઘસમાં ફેગ-થો પશુ હતો ચહેરમાં દુઃખ થયા હતા અને ઘોડેસ્વાર લરકગની એક દુકડાને મોનાનીને ગિ'ડ દોરમાં રાખવામાં આવી હતી માગ બન્ને પડેના વડવા, માગ પિતા, મારા કાકા અને મારા મામા, એ મધજા લોકોની સમગ્ર જાણણી કરવામાં આગેવાનીઓ લાગ લેતા, અને આખું કુટુંબ ખગખગા ઉ'ધુ હતુ

આ વાત જાણે કાતેજ બની હોય એમ મને યાદ છે કે તમામ ધીના દુકમની વિગે તમા બરી જાણણી કરવામાટે માગ મામા બેઇવી મોગિસનને પંચી પરહેજ કપાંના મમાચાર માગ પિતાને આપવા માટે અવેના માણુમેએ પાછની બાગીએ ટકારા મારેલા, એ સાલગી હું જાગી ઉઠ્યો હતો ચહેરગી ઘોટે માધ્ય દર જે રથો મલા ભરવામાં આવી હતી, ત્યા જઈ મેરીકે (ચહેરના કોટવાતે) સેનિકાની મદદથી તેમને પંચી, રાતના તેમને ચહેરમાં આપ્યા હતા અને લોકાનું મોટ ટોચુ તેમની પાછળ પાછળ આજુ હતું.

બાપે ગમખાણુ જાગે એવી દહેશન હતી, કેમકે લોકો એમને જાણાર્થ વાપગી છોડાવી જવા માગતા હતા, અને અમને પાછળથી ખત મળી દત્તી કે જે-તે તેમને રતના ઉપર પડતી બાગીએ દેખા દઇ લોકોને વિખગાઇ જવાનું સમ-ભવરા વીનચ' હતા તેમજ તેમ કરવાદાપાડી, અને જાનીની બહાર ડોક કાઢી

કહ્યું “આ ટોળામાં આપણા કાના કાર્યની તરફેણ કરનારા જે પુરુષો હોય તે અદ્ભુત વાળે” લોકોએ તેમ કહ્યું એટલે થોડીવાર પછી તેમણે કહ્યું “હવે શાંતિ પૂર્વક ચાલ્યા જાઓ” અમારા આખા દુટખની માફક મારા મામા નૈતિક મળ ધરાવનારા પુરુષ હતા અને કાયદાને માન આપી ચાલવાના હડ વિચાર ના હતા, પણ તે રોગરગ રેડીકલ હતા અને અમેરિકાની પ્રજાસત્તાકે રાજપદતિને અત્યંત વખાણતા હતા.

જાહેરમાં જ્યારે આ પ્રમાણે બનતું, ત્યારે એકબીજા માથેની ખાનગી વાતચીતમાં કેવા સખન સમ્બો વપરાતા હશે, એનો દરેક માણસ ખ્યાલ કરી શકશે. રાજસત્તાકે (મોનાર્કીઝમ) અને શિષ્ટમત્તાકે (એરીસ્ટોક્રેટીક) રાજ્યતંત્રોની અને સર્વ પ્રકારના વિગેરે હક્કો (પ્રીવીલેજઝ)ની સખન ભાષામાં ઝાટકણી, પ્રજાસત્તાકે (રીપબ્લીકન) પદ્ધતિનું ગારવ; જે દેશમાં આપણી પોતાનીજ કેમ જઈને વસી હતી અને જે સ્વતંત્ર પુરુષોની ભૂમિમાં દરેક નાગરિક (સીટીઝન)નો ખામ હક્ક એ દરેક માણસોનો સામાન્ય-જન્મસિદ્ધ-હક્ક હતો એવા અમેરિકાની સરમાધના વખાણુ-આના આવા પ્રોત્સાહક વિષયોના વિવેચનના વાતાવરણમાં હું ઉછર્યો હતો. આધ્યાવસ્થામાં એકાદ ગાળ, અમીર કે ઉમરાવના જાન લેવામાં હું પાછીપાની ન કરત અને તેમને મારનાથી દેશની સેના ધાય છે, એમ માની એવા કૃત્યને એક વીર પુરુષને ઠાળે, એવું પરાક્રમનું વાર્ધ ગણત.

અચપણુના વાતાવરણના મસ્તાર મારામાં એટલા ઉડા ઉંઘ્યાં હતા કે, જેણે લોકકલ્યાણનું દષપણુ કાર્ય કરી પ્રજા તરફના મન્માનમરોની પાતતા ન સપાદન કરી હોત, એવા ખાસ હક્ક ભોગવના કોઈપણ વર્ગ કે વ્યક્તિના સબધમાં હું મોગી ઉમરનો ચયો ત્યાસુધી આદરસંહિત કે સન્માનપૂર્વક બોલી શકતો નહિ માત્ર અમુક કુટુંબમાં કે કુળમાં જન્મવા બદલ એ લોકો જે માન ખાગી જતા તેના પ્રત્યેનો તિરસ્કાર તો કાયમજ રહેવો “એ શા દિસાખમાં છે? એણે શું કોણું છે? મોગી આણેના પીછા ખોસી કમ્સો કરી ચાનનારા વાગમ કરતા એ મો વધારે મારો છે? અમુક ધગમાં જન્મ્યો એ એક કાકતાનીય પ્રસંગસિનાયખીનું એનામાં શું વધારે છે?” જન્મતાવેતજ જે ખામ હક્ક ભોગવવા એક બાળક હક્કદાર ગણાય, તે હક્ક જ્યાં મધા માણસો નો સર્વસામાન્ય-જન્મસિદ્ધ હક્ક ન મનાતો હોય, ત્યાં બુદ્ધિશાળી પુરુષો શી રીતે રહી શકતા હશે, એની મને નવાઈ લાગતી “રોમમાં ગાળના જેટલી સહેલાઈથી પોતાનો દરજ્જો ટકાવી રાખી શકામ, એટલા ખાતર મેનાનને પણ જે હમેશને માટે નવાની લેના તૈયાર થાત, એવો એક છુટસ અગાઉ થઈ ગયો છે” આ વાક્યમારફતેજ હું મારા ગુસ્સાનો ઉલારો પૂરેપૂરો બહાર કાઢી

રાખો અને તેથી જ્યાં ને ત્યાં એ વાક્ય જોવાના મને દટાજો આવતો નહિ
પણ જાતે ગાળ્યો તે ખરેખર ગાળ્યો દના, માત્ર પડછાયા નટોના
બેસા, આ જુઓ મને વા મામા મળ્યું હતું જ્યાં જે જોવાતો તે ધર આગળ
માલજોવાનો માત્ર પડ્યો હતો

૨-કર્મનાદન આખા ગાળ્યો સ યી વધારે આગળ પડતા-ઉચ્ચપાલક
કરી નાખવાના જેડી-ન-નિચારો ધગવાના ન હેતરીકે લાની મુદતથી પચાતને
પામ્યું હતું અને એ ખીના ઉચ્ચપાલક કરી નાખવાના મત (જેડીમ્યુ
લીકમ)ના પસને શોખા આપનારી છે, કેમકે હું જેસમયથી રિયલિટી નિરપણ
કરું છું, તે મમરે ૧-કર્મનાદનની વસ્તી મોટ લાગે, પોતપોતાની માનિયોની
શાનો ધગવાના નાના વાકર વર્મના માણ્યોની બનેલી હતી તેમને
અમુક મુકેન્દર મેલા વખતે મામ કરવાનું જાણ નહોતું, કેમકે તેઓ ઉચ્ચ
દામ ની આપવાનું માથે રેના તેઓ મોગા કારખાનાના માનિયો પામેથી ગેશમની
આગીઓ કે માગમ તાલી ધર આગળ વણી આપતા

આ દિવસો ભારે નાજીય સહોલના દિવસો હતા, જ્યોરના ખાણ પછી
લાંકો ચક્રે ચક્રે ૨ જે વળી ૨ જવલિવટના સળધમા ચર્ચા અથાવના દુમ,
હોન અને બાહર એમના નામ દેખ માણ્યોના પ્રખ્યાતી નીજતા હું
જે કે તાનો હતો, જા માગ ઉપર પણ એ દેખાનું ચારકર્ણ થતું અને
દુ તેમની વાનો ખ્યાનપૂર્વ માલગનો અનમત, તેમની અધથી ચર્ચા એતરીજ
થતી બધા દેખા ચર્ચે ને જાતે એવા સર્વમાન્ય નિર્ણય ઉપર આવના કે
ગળપપદ્ધતિમા ધર્મકે દેશર થવો જોઈએ શરેંગના ચોક પોનપોનાના મળ
સ્થાપતા જાત નાના ન્યુમપપરેના આદ્યના આચરની ખીના તો એ છે
કે શરેંગના એમદ વ્યામામન ઉપરથી વર્તમાનપરેના અપરેખો માળના
નેકોને વાચી મળગાવવામા આવના આ વાચનાર મેરે લાભે તો માગ મામા
જેડી મોનિમન ના અને લેખો વચ્ચે ગલા બાદ તેના ઉપર તે પોતે અને
ખીજ લાંકો વિવેચન કરના તેને રીધે એ ગતની સજાઓમા દીક્ર ગસ જતમતો

જાતી ગાળીય મળાઓ અને વાગ થતી અને સ્થાભાવિતી તે દુ પછી
તેમા માગ કરના માણ્યોના જેટલો અ લેતો તથા ધણી સખાઓમા
દાતરી આપતો ધણુ કરીને તો માગ પિના, મામા કે મામ, એ રીધ એકાદ
લાભામનીતીકે દોષ મને વાગે કે, એક દિવસ મારા પિના ખુદા મે દાન
મા મનેની એક મજાતી અમલ બાણુ કરના ના, તે વખતે હું માલગના
ઉમેના માલગના પત્રવચ્ચે માયુ માગીને આગળ વધ પહોંચો, પણ લોકોએ
જ્યારે લાભને ન ગીઓના અજાતથી વધાવી ચીડુ, ત્યારે હું મારા ઉત્માદને

અકુશમા ગખી સકયો નરિ જે માણસના પગના આશ્રયનીયે હું ઉભો હતો, તેની સામે જોઈને મેં કહ્યું કે, એ લાપણુ કરનાર મારા પિતા જ તેણે મને ઉપાડી લઈ પોતાના ખલા ઉપર બેમાડ્યો અને લાપણુ પૃથ્વી તથા સુધી ત્યાજ રાખ્યો.

ખીજ એક મીઠી ગમા સ્તર્ધા ગ જન્મે તરફના પાર્વામેન્ટના લીગરલ પક્ષના ઉમેદવાર જે ખી સ્મિથની તરફેણમાં જોન આઈટ લાપણુ આપવા આવ્યા હતા, તે સાલળવા માગ પિતા મને તેડી ગયા હતા ઘેર આવ્યા બાદ મેં એવી ઠીકા કરી કે, અમુક ગખ્તનો ઉચ્ચાર તેમણે અશુદ્ધ કર્યો હતો. તેમની ધૂલ એ દત્તી કે સ્કોટલેન્ડમાં અને એ રખડમાના 'એ' નો જે 'આ' જેવા પહોળો ઉચ્ચાર કરીએ છીએ તેવો તેમણે કર્યો નહોતો. આવા સંજોગમાં ઉચ્ચવાથી હું એક ઉદત રિપબ્લિકન નિવડ્યો એમા જિલકુલ નવાઇ નથી 'આમ હક્કનું નામનિશાન નાશુદ્ધ કરવું' એ મારો મુદ્દવેખ હતો 'આસ દક્ક' એટલે હું, એ દ તે વખતે સમજતો નહોતો, પણ મારા પિતા તો સમજતા હતા કેની.

જોન આઈટના મિત્ર ઉપર જણાવેલા જે ખી સ્મિથ જેમણે ડન્ફર્મ સાઈન તરફથી પાલ મેન્ડની ઉમેદવારી બહાર પાડી હતી, તેમના સંબંધની મારા કાકા હોડરે કહેલી એક વાત અત્યંત સુદર હોવાથી હું અને તેનો ઉદ્દેશ્ય કરવાની ફટ લઈ છું મારા કાકા તેમની ઉમેદવારીને ટોકા આપવા માટે નિમાયની કમીટીના સભામદ્દ હતા. રાજ્યાતમા તો તેમનું ગાકુ ઠીક ગળડ્યું, પણ પાછળથી એમ જાહેર થયું કે, સ્મિથ તો યુનિટેરિયન પક્ષના અનુયાયી છે, એટલે વાત ખગડવા બેરી 'શું તમે એક યુનિટેરિયન પર્થને તમારો મત આપશો?' એવા પ્રશ્નવાળી પત્રિકાઓ સંપળે છૂટથી વહેંચવામાં તથા ચોઢવામાં આવી મામરો ગંભીર થઈ પડ્યો. કેનીહિલ નામના ગામની સ્મિથની કમીટીનો ચેરમેન એક હુદાર હતો, તે એમ બોલ્યો હતો કે હું મારો વોટ એવા માણસને કદી આપવાનો નથી મારા કાકા તેને સમજાવવા દોડી ગયા. ગામના મુસાફરખાનામાં જન્મે બેગા થયા ચેરમેન કહે કે - 'જવા માણસ' યુનિટેરિયન પક્ષવાળાને હું કદી મારો મત આપી શકું નહિ' મારા કાકાએ કહ્યું - 'પણ હરીફ ઉમેદવાર મેટવેન્ડ યુનિટેરિયન છે.'

"જલ્દાનમમાં ગયું, એ વળી વધારે ખરાબ."

આ હુદારે પછીથી સ્મિથનેજ પોતાનો મત આપ્યો; અને થોડી વધુ-

* એકેશરવાદ

+ ઈશ્વરના ત્રણ સ્વરૂપ છે એમ માનનાર

મતીથી તેની હાથ યા

દાપરજીવની સાથેનું રવાન વરાળય નથી આવી સાથેએ વીધુ, એ દેર કાર અમારા કુટુંબની પાપગાથી કરાદ નિવડ્યુ મારા પિતા આ નિષ્ટવર્તી ઉચ્ચત્ત સન સમજી સકયા નહિ અને તેથી તે જૂની પદ્ધતિ મુજબજ તરફરીયા મારી રવા દના તેમની સાથેની ક્રિમત બુદ્ધિ થી મર્ધિ આ તેથી કુટુંબના ઉપર અને તેવી અણુવાણી અદ્વિત વ્યવસ્થા પડે તે વખતે પણ એ શાખા દારી જતી નહિ, તેને એટલે મારી મર્ધે આજરે આગળ આવી કુટુંબની લાજ સાખવા માટે કોસીય પ્રવાની પ્રજા પડી તેણીએ મુરીસીદમા એક નાની દુકાન ખોલી અને કુટુંબની આવકમા મોટો ઉમેરો કર્યો આ ઉમેરો એ કે નજીવો હતો, તેમજ તેને લીધે અને સાધારણ રીતે સપતાવરવામા અને માન મળે તે રીતે રહી રાખતા અને આખરેર દુકાન કાઢી શક્યા

મને યાદ છે કે આ પછી થોડી મુદતે ગરીબાઈ એ સુ ઓળ છે, એની મને સમજણ પાવા વાગી મારા પિતા છેલ્લુ થાત લઈ કાનખાનાવાળાને આપના ગયા, તે વખતે હવે નવુ શાન વણુવા માટે મળશે કે રાજમારવગર ખેસી રહેલુ પડશે એ જાણુવ મટે મારી મા આતુરનાથી મારા પિતાના પાઠા આવવાની રાજ જોઈ ખેસી રહી તેણીની મરતી પછી પડી અને મારા પિતા માને દાથે કાઠા બાન્ધ ત્યારથી અમારી દરજા ખગમ થતી આની બન્ધ મિત્ર મુજબ તે વખતે મને સમજાયું કે મારા પિતા એ કે 'તુમ્હા કે નીમ નહેલા પના તેમને એક જાતબાઈ પાસે જમીન એકવાની પરવાનગી મેળવવા માટે આજીજી પ્રવી પ ની જાણ તે વખતથીજ મે મન ગ્રાથે નિશચ મો કે જ્યારે મોટો થાય ત્યારે આ સિધતિમા પ્રમાર કરીશ તેમ જતા અમારા પોગાએની સખામણીમા અને છે કે માત્ર થઈ મવા નહેલા ચોતાના એ છ મરા મુદત મોટાકે પડેરી શકે તેની ખાતર અમારી માના મર્ધે એમની અમન વેરી લેવા તેમા જતી

એ અમારપ પહે મારા માલપિના વચન આપી મેમ દના કે હું પાતે લમામુદી નિશામે જવાની આગળી ન હું તાનુની મને નિશામે મુકવામા નહિ આને પ ઝાથી મટે સમજાયુ હતુ કે આજુ વચન આપી જોલયા માટે તેમને લણી અમુક કામ કે જી દતી કેમકે જુ જોમ જોમ મોટો થતો મયો તેમ તેમ તરી માગણી ક વાની જ્યા પછુ રૂપિ જાગરવા લગો નહિ તેમજો પાછાથી શામાના સિદ્ધક મીન રોમ માદિનની મદદ આપી અને મારા ઉપર કઈક લાડ આપવા તેમની પાસે લા પ ની નિશામે જતા મળા કેટલક સોબનીએની સાથ મને પણ તે એક દિવસ સજ કરવા તેડી ગયા અને ત્યાથી પાઠા કર્યો

પણી તરતજ મેં તેમની શાળામાં સહુવા જવાની પરવાનગી માગી, ત્યારે મારાં માલપિતાએ છૂટકારાનો દમ મેળવેા. કહેવાની જરૂર નથી કે મને તરતજ પરવાનગી આપવામાં આવી. તે વખતે મને આદ્ય વરણ જેકું હતું અને પાછળના બ્લેકનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે, કોઈ પણ છોકરાને નિરાશ બેસાડવા માટે એ ઉમર પૂરવી છે, અર્થાત્ એવી નાની ઉંમરે છોકરાને નિરાશ બેસાડવાની જરૂર નથી.

આ સાથે 'રેસિન્ટ ડ્યુલ' ના નામથી જોવાવાલી હતી નિરાશ બપામાં મને ગુણ મળ્યા પછી અને જો કોઈપણ કારણે મારે ગ્રેજુએટ રહેવું પડ્યું, ત્યારે મને એ થતો; પણ આવા પ્રસંગ ધણી વખત બનતા, કેમકે સવારના વખતમાં મારે મુઠીરૂઢીને કોપરે આવેલા ફવામાંથી પાણી લાવવું પડતું. ફવામાંથી પૂરતું પાણી નીકળતું નહિ અને તે પણ અનિર્ધારિત રીતે ૫૩ પાંડામાં આવતું કેટલીક વખત તો શાળામાં ચોમા મુખી પાણી જારી નેવાની છૂટ મળતી નહિ અને તેથી સપ્તાહમાં કેટલીકો ફવાની આસપાસ ફરતું વળી બેસી રહેતી. એણે હારમા પોતાનું વાસણ સૂચા સળગુ હોય, તે વડેા. ગાળે ત્યારે પાણી કાઢી શકતું. આથી અધારમાં લોકો નકામા એવો દીનવેર નાનો ક્યો અમર તેનું કોઈ વાસણ લગામ મૂકી આવતા. મમણ સકાય એવી વાત છે કે, જાને લાંબે ધણી તકરાયે ઉપરિચિત થવી આવી તકરાયેમાં પરી કાશી-એને પણ હું નમ્રુ આપતો નહિ અને હું 'તોફાની છોકરા' માં જખતો. ૫ થઈ પુ કે વાલિવામાં ઉતરવાની કે બાકશં ગાપવાની ટેવ એ આવી થીતેજ સપાટન કરી હતી.

આ પ્રભાણે કામ કરવામાં મારે નિરાશ બવાનું ચોટું થતું, પણ મહેતાજી કારણ જાણ્યા હેવાથી તે ટપુજન કરતા. આ સંબંધમાં મારે બહુવાની દેનું જોઈએ કે, નિરાશથી છૂટકા મગીઈ મારે ફુકાનના અનન પણ કેટલાક દેરા રહ્યાં આવા પડતા; આઈ કરીને બધારે હું પાછળી જીત્તી ઉપર નબર દે કે છું ત્યારે મને જાણીને સતોષ થાય છે કે, હું દસ વરસની ઉંમરે પણ માણ માનાખને મદદગાર થઈ પડતો. ત્યાર પછી થોડી મુદતે ફુકાનની સાથે લેવા-દેવા કરનારા લોકોના આવા અને એપરમાં આવા આથી કરીને થોડે અંશે પણ હું ફુકાનના કામકાજથી જવપણમાં પણ સાદિતગાર થયો હતો.

જ્યાં મારાં શાળાના કવનમાં મને એક દુ બતાવક વાતનો પણ અનુભવ થયો હતો છોકરાઓએ માઠ મરદરીનું નામ 'માર્ટિનનો માલીલા' એવું ચાકું હતું; અને હું સ્વતે થઈ ખસાર થતો ત્યારે પણ ધણી વખત એ અળ-આમણું નામ મારે હતું પડતું. એ ખીજનો પૂરપૂરો બાવાઈ હું સમજી શકે.

નહોતો, પણ એ જંતા અને અપત વિદ્યાર્થીયક લાગણી અને મને યાદ છે કે એને લીધે દુ એ ઉત્તમ શિક્ષક થાયે—મારા એકના એક મહેતાશની સાથે જેટલી છૂટથી ચારે જણનું જોડાએ તેટલી છૂટથી જણી ચકતો નહોતો. મને ખેલ યાદ છે કે, તેમનું ઘર ઊપર ને સહુ ચડ્યું છે તેને માનવીકર ક્યો ઉપરાત ખીણ કોઈ વિશેષ રીતે બહેરા વળવા દુ તેમના મૃત્યુ અઘણી સક્રિયતાન સહ ચકચો નહિ ખીજ એક માણસે—જ્યોર્જ લોડરના પિતા મારા કાકા હોડરે—મારા ઉપર ને અઘણ ઉપકાર ક્યો દતો, તેમના મનપ્રકાશ પણ મારે અગ્રે ઉદ્દેશ કરવો જોઈએ મારા પિતા અનિવાર્ય રીતે સાગવાળી દુકાનમાં આખો દિવસ રોકાયેલા રહેતા અને તેથી મારા ઉપર દેખરેખ સખવાની તેમને દુરસા મળતી નહિ મારા કાકા હોડરેટ્ટમા દુકાનદાર હોવાથી તેમને પગ તેવી રીતે બાધેલા રહેતા નહિ દુકાનને લતા લકામા લેવા જોએ છે, કેમકે આ રમાન દુકાનદારી કરનારા સિદ્ધર્થના સખલમા હતુ અને કન્દર્મલાકનના દુકાનવારે ખણ ખાનદાન વર્ગના ચલાવ્યા મારા સાગવાળા ટપાની રાષ્ટ્રઆતમાં મારી કછી સીટનનુ જોન ચલાવી મારા કાકાને જખલે આબાન રમે અને તેથી તેમના એકના એક યુન જ્યોર્જ અને દુ એ તેના સહવાસથીજ તેમને આચાસન મળતુ ઉકારા સાથે કેમ વર્તવુ, એ બાબતની તેમનામા અસાધારણ બાબત હતી અને બામને તેમણે પાણી વાના સીખવાલા દયા. ઇંગ્લાન્ડના ઇનિદાસ સીખવાની તેમની રીત અને લગ પણ યાદ છે. પ્રત્યેક રાજકર્તા ને કામને માટે તે પ્રસિદ્ધ થયો હોય તે કામ તે દિવાનના અમુક ભાગમા બેસીને કરે છે, એવી રૂપના કરવાનુ તે અમને સમજવાના દશાતરીકે મારો જોન રાજ આજ યુધી ચિત્તની ઉપર બેસીને મેમા નાદો ઉપર સદી કરે છે, અને મહાશયી વિદ્યાર્થીના પોતાના ઉકારને બેગામા વળને બામખા પાલન બેસે છે.

વળી, મેરેમિન્ડર જમીના મેપર દાવસમા થણ વર્ષ પછી મને ને ખામી જણાઈ હતી, તે રાજકર્તાઓની અમારી વારીમા નહોતી જેટ મિન્ડરની અદરના એક નાના દેવગમની મિના ઉપરથી જણાય છે કે કોમ્પેનનું તમ તપાવી કાઢી લેવામા આ દુ હતુ માન કાકાએ અમને ને રાજકર્તાઓના અરિત સીખવાલા દયા તમા કામને રામતા પોપને નીચે મુજબનો સંદેશ મેમ રતો કદી છે—એ તમે પ્રોટેસ્ટેન્ટના ઉપર જુનમ યુનરવાનું બધ નહિ કરો તો પ્રોટેસ્ટન્ટની તોષીની અર્જના તમારા દેવગમા—વેરિકનમા—સખજાને—રેવાની જરૂ નથી કે અમારા દિસાએ કોમ્પેન જધાને પહેલી વને એક દતો.

રેકોર્ડેન્ડના પ્રાચીન દિવસમખાલી દુ જેટલુ માન હસાનું હુ એ બધું મેં માગ ક્યા પતોથી મેમલુ હતુ વોલેમ, જીલ્લ, બર્ન, આલેનો દેરી,

સ્કૉટ, રામસે, ટાન્નાહલ, હોગ અને ફરગુસન, એ બધાને લગતી દક્ષીણ તેમની પાસેથીજ હું શીખ્યો હતો. બર્ન્સ કવિના શબ્દોમાં હું ચચાર્વ કહી શકું છું કે, તેજ સ્થળે અને તેજ વખતથી મારા હૃદયમાં સ્કૉટલેન્ડના માટે જે સ્વદેશ-પ્રીતિની લાગણી પ્રકટી હતી, તે મારા જીવનની સાથેજ નાશ પામશે. ખેલક, અમારો ધૃષ્ટ વીર (હીરો) તો વૉલેસજ હતો. જેને વીરત્વની સંજ્ઞા આપી શકાય તે સમજી વૉલેસમાજ સમાવ્યું હતું. એક દિવસ એક મોટા છોકરાએ શાળામાં એમ બહાર ઝડી કે ઈંગ્લાંડ દેશ સ્કૉટલેન્ડ કરતાં ઘણો મોટા છે. એ સાંભળી મારો આખો દિવસ અમગીનીમાં પસાર થયો. શાળામાંથી છૂટતાં તરતજ હું કાકા પાસે દોડી ગયો અને તેમને મારી દિલ્ગીરીનું કારણ જણાવતા, તેમણે તેનું ઔપધ બતાવ્યું:-

‘જો સાંભળ, નેગ’ (મારું ટુંકુ હુલામણાનું નામ ‘નેગ’ હતું) ઈંગ્લાંડ, સ્કૉટલેન્ડ કરતાં જરાય મોટા નથી. સ્કૉટલેન્ડને ડાળી કાળીને જો ઇંગ્લાંડના જેવો સપાટ કરી નાખવામાં આવે તો સ્કૉટલેન્ડ ઇંગ્લાંડ કરતા પણ વિસ્તારમાં મોટા થાય; પણ હંચા પ્રદેશોને ચપટા કરી નાખવાનું તને પસંદ પડશે ?’

એ તે કદિ બને કે ! બાળક સ્વદેશલક્ષણનું જન્મમાયલુ હૃદય સ્વસ્થ થયું; પણ પાછું પેચે છોકરે કહ્યું કે ઇંગ્લાંડની વસ્તી વધારે છે અને એ સાંભળીને વળી પાછો હું કાકા પાસે દોડી ગયો. ‘ખરી વાત છે, નેગ’ ઇંગ્લાંડની વસ્તી માત્ર ગણી છે, પણ બેનૉકબર્નની લડાઇમાં આપણી સામેના લશ્કરનું પ્રમાણ એથી પણ મોટું હતું’ વળી પાછું મારું હૃદય હપ્ત થ પ્રકુલિત થયું. હર્ષ થવાનું કારણ એ હતું કે, અંગ્રેજો સખ્યામાં વધારે હતા તેટલા પ્રમાણમાં કીર્તિ પણ વધારે હતી.

પ્રત્યેક વિગ્રહ નવા વિગ્રહને જન્મ આપે છે અને પ્રત્યેક લડાઇ ભાવી લડાઇનાં બીજ રોપે છે; અને આ પ્રમાણે જૂદા જૂદા રાજ્યો પાછળી વાતો યાદ લાવીને એકબીજાના સહજ શત્રુ બની રહે છે, એ સિદ્ધાંતને આ વાત ઉપરથી ટેકા મળે છે. અમેરિકાના બાળકોનો અનુભવ પણ સ્કૉટલેન્ડના બાળકોના અનુભવ જેવો છે. ઉછીરને મોટા થતા તેઓ વૉશિંગ્ટન અને વૅની ફોર્નની તથા અમેરિકોને મારી નાખવા માટે હેસિયનેને લાડે લાન્બાની વાતો વાંચે છે અને તેથી તેઓ અંગ્રેજના નામને પણ ધિછારતા થીએ છે. મારા અમેરિકન ભત્રિજાઓનાં સંબંધમાં પણ મને આવા પ્રકારનો અનુભવ થયો હતો. તેમના મનમાં એમ ભરાયું હતું કે સ્કૉટલેન્ડ બિચારું ન્યાયપરાયણ હતું; પણ સ્કૉટલેન્ડની સાથે લડનાર ઇંગ્લાંડનું દુષ્ટ છે. તેઓ મોટી ઉમરના યવા લાસુધી એ તિરસ્કારજીદિ નાણુદ યદ નહોતી અને તેનો કેટલોક અંશ તો ત્યાર પછી પણ કાયમ રહ્યો હશે.

કાકાના કહેવાથી મેં જાણ્યું છે કે, તેઓ મને તથા ‘ડોડ’ (જ્યોર્જ લૉડર)-

ને પોતાની ધન-ઝામુજ્જ્વળ દસાવી, રડાવી કે મુઝીઓ ઉમામી લડવા માટે તૈયાર કરી શકના. રંગમા કવિતા અને ગીનમાગરૂતે અમારી સરળા પ્રકારની મનો-વૃત્તિઓને તે જાગ્રત કરી શકતા અને તે પ્રમાણે કરી જતાવવાની ખાત્રી આપી લોકોને તેનો અનુભવ લેવા માટે પોતાની ઓગટ્ટીમા તેડી લાવતા વાંનેસને દેવાપણે દગો એ તો તેમનો સરનો એણો હતો એ જણાવ કાર્પ દિવસ ખાત્રી જતો નહિ એ પ્રસંગ માલળી અમાગકેમગ હૃદય ડસકે ચડવા સિવાય રહેતા નહિ. આ વાત એમણે અનેકવાર કહી દશે, છતાં તેની સત્તા નાશુદ થઇ નહોતી. અવખત, તેમા દરેક વખતે મીકુમરચુ' લલસાવવામા આવતુ રજાટની માફક મારા કાકા પણ પોતાની વાતોને 'લુગડાવતા પહેરાવી' મોઢક બનાવી શકતા બાળકોના હૃદય ઉપર વીગ પુરપોની યથાઓ કેવી અજગ અસર ઉપજાવી શકે છે.

હું મારા કાકા અને ડોડની સાથે કાર્પસ્ટ્રીટમા વણા કવાક ગાજતો અને તેને કીધે 'ડોડ' અને મારી વાંચે જન્મભગની મેત્રી બધાઇ. કુટુંબના બધા માણસોઅમને 'ડોડ' અને 'નેગ' કહી મોનાવના બચપણમા હું 'નર્થ'ની મોની શકતો નહિ અને એ 'કાર્નેગી' માધી 'નેગ' થી વધારે બોલી શકતો નાહ, અને અમે દમેશા એક બીજને 'ડોડ' અને 'નેગ' કહી મોનાવના બીજા નામ અર્થવગગના હતા.

મુડીસ્ટ્રીટ મહેન્તો શહેરના છેવાડા બાગમા હતો અને કાર્પસ્ટ્રીટમા આવેલા મારા કાકાના મકાનથી મુડીસ્ટ્રીટમા આવેલા અમાગ મકાને જવાના બે માર્ગ હતા; એક માર્ગ પ્રમાણવગરની બીદામણી મ'ની રમગાનભૂમિમા થઇને પસાગ થતો અને બીજે મેગેટ આગળ થઇ પ્રકાશરાગા મહોશમા થઇ પસાગ થતો જ્યાં મારે યેર જવાનો વખત થતો, ત્યારે મારા કાકા મને પૂછના કે, તુ કયે રરેતે થઇને જઇશ? વાંલેસ આવા સન્નેગોમા શું કરે એનો વિચાર કરીને હું જવાબ આપતો કે મહવાગે રરેતે થઇને હું સતોપ સાથે કહી શકું છું કે, હું કાર્પવખત મેગેટ આગળના પ્રકાશવાળે રરેતે થઇને જવાની લાગચને કહી તાને થયો નથી મારની અધિકારમય કમાનો નીચે અને રમગાનભૂમિમા થઇને હું ધડકતી છાતીએ ચાદો જતો દિ મન ટકાવી રાખવામાટે સીમોટી વગાડતો વગાડતો હું અધારામા થઇ પમાગ થા જતો, અને બીક લાગવાનીથાય ત્યારે માનુષી અગર અમાનુષી દુશ્મન મામો મ'ઓ ટોપ ત્યારે વાંચેમ શું કરે, એવા વિચારનો આશ્રય લેતો.

મારા બચપણમા હું તથા મારા કાકા રૉનર્ટ ધી જુસ રાગને પૂરનો ન્યાય આપના નહિ એ ગમ્મ હતો અને વાંલેસ પ્રવર્ગનો નેતા હતો એટલું અમાગ મનથી એને ઉતારી પાડવા માટે પૂગતુ દગુ અમાગી વીરપ્રકોનો ગણનામા

સર જૉન બ્રેકામ ખીજે ન બરે આવતો. આસી માફક ઊઠેલા સ્કૉટિશ બાળકની ઉડી સ્વદેશપ્રીતિ તેના જીવનને જન્મભર એક ખરેખર બળ પૂર પાડે છે. બે મારી દિશાનુ મૂળ મોઢી કાઢવામાં આવેતો અને ખાલી છે કે પૃથક્કરણના પરિણામે સ્કૉટલેન્ડના વીરરત્ન વૉલેસમાં તેની જડ ચેટાની માલમ પડે એક લીંડ પુરુષ ઉપર અદ્દા દોરી, એ ઊંકરારો સામર્થ્ય આપનારી જાણી શાખ છે. દુનિયાને અમેરિકા પહોંચ્યો, સારે દુનિયા ઉપરનો ખીજે કોઈ દેશ પોતાને મર નહોતો કરતા જેવી કોઈ ચીજ પાંચુ કાપાનો દાવો પથુ કરી શકે એ જાણી અને બારે સંતાપ થયો જે દેશમાં વૉલેસ, જુસ અને જર્મના પાક્યા હોય, એ તે દેશ કહેવાય? સ્કૉટલેન્ડના જે લોકોએ દેશાદન રેલુ નથી હોતુ તેમના મા આજે પણ આવી સમજ કેટલેક અંતે માગ દીધામાં આવે છે. પુખ્ત ઉમરે પહોંચીએ અને આપણુ જ્ઞાન નિરાજ થાય, સારજ આપણે સમજી શકીએ છીએ કે પ્રત્યેક દેશમાં વીરપુરો પાકેના હોય છે, પ્રત્યેક દેશે જૂતકાળમાં પરાક્રમ અને સૌખ્યના કાર્ષ કરતા દેશ છે અને પ્રત્યેકમાં અદ્યુત કથાઓ, કલ્પિત વાર્તાઓ અને દત્તકવાઓ વચ્ચે પરાધી ઉતરી આવેની હોય છે, તથા દરેક સામા અદેશાલિખાની પુરે પોતાના દેશના ગૌરવના સબધમાં અને દુનિયા ઉપરના મોટા દેશોપર વે પણ તેના સ્થાનના સંબધમાં, નાની ઉમરમાં જે અલિપ્રાય બાપો હોય તેમાં પાળની પથમાં ફેરફાર કરવાનું તેને કદાચ કંઈપણ દરજુ નહિ મળી આવે, તોપણ ખીજ દેશના સબધમાં તેણે જે દલકો અલિપ્રાય બાપો દશે તે ફેરવી ઉઠે. અલિપ્રાય બાપવા જેટલી તો તેને સપ્ત સામમી મળી રહેશે, કેમકે દરેક દેશમાં મગરર થવા જેવું કંઈને કંઈ તો હોય છેજ એટલુ તો અવસ્થ હોય છે કે જેને પ્રતાપે, એ દેશને પોતાની જન્મશુભિ માનનારા તેના પુત્રો, તેની કીર્તિને કવંદ દાગે કે તેની પ્રતિમા જાખી થાય, એવા કૃત્યો કરતા ચમ્પા છે.

મણી ભવના વસવાટ પરીજ દુ કવુત કરી શકયો હતો કે નવો દેશ (અમેરિકા) જાણના વસવાટને યોગ્ય છે. માર હુદમ સ્કૉટલેન્ડમાં હતું અને તેથી અમેરિકા કાલમના નિવાસસ્થાનતરીકે પસંદ કરવા યોગ્ય છે, એમ માર્ક મન કળુલ કરી શકતુ નહિ કે પ્રિન્સિપાલ વિર્જીનના નાના ઊંકરાના જેવો હતો એ કંનેડામાં ગયેતો, ત્યારે એક સવાનના જવામમાં તેણે કહેલું કે, મુલાકાત લેવા પૂરતો તો કંનેડાનો મુનક અને ઠીક જમ્યો, પણ જુમ અને વેલેમના મૃત શરીર-વાળા સ્થાનથી આટલે બધે દર કાલમનો તો હું કદી ગદી થતુજ નહિ.

બર્ન્સ કવિનું દુઃખ એજ નામનું કાન્ય સોધી કાઢવા માટે દુઃખ એ કવિનો આખો કાવ્યગ્રંથ ઉચ્ચાવી મથો, પણ એ કાવ્ય મારે હાથ લાગ્યું નહિ તે ઉપરથી તેનો થોડો ભાગ મેં તેમને માટે સભળાવ્યો એમણે તરત જ મને બીજો પેન્સ બદલી આપ્યો જરે, મોની જે કે મોટો છે, છતાં તે મારો મહેતાજી માર્ટિન નથી-મારો પહેલો 'મોટો' માણસ એજ હતો મારે મન એ ખરેખરો મોટો હતો, પણ પ્રમાણિક જૉન મોર્ગી, ખચીત એક વીર પુરુષ (૧૦૨) છે

ધાર્મિક બાબતોમાં અમારા ઉપર બહુ અકુશ નહોતો બીજા બધા છાકગાને નિરાશમાં 'શોર્ટર કટેયીઝમ' (નાની પ્રતોષરમાળા) લીખવી પડતી, પણ જેની અમને સમજણ પડી નહોતી, એવી કાંઈ ગોઠવણની રચે અને તથા પાંડને એમાથી મુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા અમારા તમામ કુટુંબીજનો-મોરિસન કુટુંબ વાળા તેમજ લેડગ કુટુંબવાળા-રાજકીય વિષયોની માફક ધાર્મિક વિષયોમાં પણ આગળ પડતા ચિંતારો ધગવતા હતા અને તેથી તે ધાડ છુ કે, પ્રતોષરમાળા તેમને વાધાભરેલી લાગી હશે અમારા કુટુંબમંડળમાં એકપણ સુસ્ત ગ્રેસ્પિટે-ગ્રિયન પથી નહોતો. મારા પિતા, એર્ધરકન કાકા અને કાકી, લેડગ કાકા અને કાનેંગી કાકા, એ સંપળાએ કો'વનિઝમ પથના સિદ્ધાંતોના ત્યાગ કર્યો હતો પાછળથી એ સંપળાએ થોડા વખતમાટે સ્વિડનબોર્ગના મિદાતોના સ્વીકાર કર્યો હતો મારી માતા તે ધાર્મિક વિષયોના સબધમાં હમેશા મૌન ગ્રંથણ હતી એ બાબતોનો તે મારા આગળ ઉત્તર સરખો હતો નહિ, તેમ તે કદી દેવગમાં પણ દાજરી આપતી નહિ, કેમકે તે વખતે અમે ચાકર રાખતા નહિ અને અમારું સંવિચારન ખાણું તેવારે કરવા સુદાતનું ધરનું તમામ કામકાજ મારી માને જાતે કરવું પડતું તે હમેશા પુષ્ટ વાચની અને તે વખતે એકેન્ડર વાની ચેનીમના મથો વાચવાથી તેને પુષ્કળ આનંદ થતો કેવી અજબ વ્યાખ્યા

મારા બચપણના સમયમાં રાજકીય તેમજ ધાર્મિક પ્રતોષના સબધમાં મારી આસપાસના વાનાવરણમાં જળરો સંલેશ મથો હતો ખાસ દક્ષિણ નિકેલન, પ્રત્યેક દેશગતના સમાન દક્ષ, પ્રગતિશીલ રાજતત્ત્વ-એવા એવા બહુ આગળ પડતા વિચારવાળા પ્રતોષની રાજકીય ક્ષેત્રમાં ઉદાપોદ ચાલતી હતી, તેની માથે ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં પણ આત્મા-પરમાત્માચર્યેનો મબધ, રાષ્ટ્રીય ઉત્પત્તિ જીવ અને ઇશ્વરના સ્વરૂપ, એવા એવા મૂલ્ય પ્રતોષના મબધમાં પુષ્કળ વાદવિવાદ ચાલતો. એ સમય મારા માબજવામાં પણ આવતું અને તેના સરકાર મારા વડીલ-વર્ગના ખ્યાલમાં પણ ન આવે તેટલા ઉંડા મારા ઉપર પડતા, કેમકે દરેક બાબતની હાપ મારા ઉપર તત્કાલ પડતી અને જરાજર ચાલે છે કે, ઇશ્વરનિઝમના કાકા મિદાતો અને હાની ઉપરના થયરા જેવા અકારા લાગતા, પણ દુઃખ ઉપર

નિરપણુ કરી ગયો છું એવા સંભોજાને લધિ મારા મનની એ રસ્યતિ ઝાઝો વખત ટકી રહી નહિ એક દિવસ એક પાદરીએ ઇન્ડ-ટૅન્ડેન્સન (બાળકોની નરકયાતના)ને લગતા સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કર્યું. એ સાલળી મારા પિતાએ ગ્રેન્ડિન્ટેરિયન પંથના ધર્મસમાજનો તરતજ ત્યાગ કર્યો હતો એ બીનાને એ મારા અત કંઈકાં ઠેક સુધી સાચવી રાખી હતી. હું બાહર નીકળતા લાગ્યો કે તરતજ આ વાત ખબર હતી.

મારા પિતાનાથી આવી વાતો સહન થઈ શકી નહિ, તેથી તેમણે એ પાદરીને કહ્યું - 'જો તમારો ધર્મ અને તમારા ઈશ્વર આવાજ હોય, તો મારે બીજા સારા ધર્મ અને સારા ઈશ્વર સાધવા જવું પડશે.' એ દિવસથી તેમણે ગ્રેન્ડિન્ટેરિયન પંથનો ત્યાગ કર્યો અને એ પંથના દેવળોમાં કરીથી કદી પગ મૂક્યો નહિ; પણ તેમણે બીજા પંથના દેવળોમાં હાલની આપવાનું બધ કંઈ નહોતું એ દરેકજ સવારમાં પ્રાર્થના કરવા માટે ચોરડીમાં ભરાઈ બેસતા અને તેની હાપ મારા ઉપર પડી હતી એ ખરેખર એક સત પુરુષ હતા અને મરણપર્યંત ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી રહ્યા હતા ધર્મના જૂઠા જૂઠા પથોને એ કંઈકાંજીના સાધક બનતા તેમને સમજાયું હતું કે, પથ અનેક છે પણ ધર્મ એકજ છે. મારી ખાતરી થઈ હતી કે જે પાદરીએ ઈશ્વરને સ્વર્ગીય પિતાતરીકે નહિ, પણ જૂના દરાર (એન્ડ્રુ ટેન્ટામેન્ટ)માના 'નિર્દય વેગ લેનાર' તરીકે જાગૃ તો એ-ફૂ ડી ન્હાઈદે પોતાની આત્મકથામાં જણાવ્યા-મુજબ 'હરેશના જીવનમાર તરીકે ગ્રીતર્યો છે, તેના કળતા મરા પિતા ઈશ્વર ના સબધમાં વધારે સાડ ઝાન ધરાવતા હતા સદ્બાએ અગ્રમ જગતિયતાના સ્વરૂપના સમજેની આવી માન્યતા હાલના જમાનામાં નાજુદ થવા નાગી છે.

બચપણના મારા મોજસોખના વિષયોમાનો એક કણુતર અને સસમ્યા પાળવાનો હતો માગ આ પાળેના પક્ષીઓને માટે સમવડવાનું મકાન બાંધી આપના માટે મારા પિતા જે તરફી લેતા, તે મને જ્યારે બ્યારે માદ આવે છે, ત્યારે ત્યારે હું આજારની હાથણીનીએ દબાઈ જઈ છું અમાર ધર મારા સોખતીઓને એકલા ચલાવું મુખ્ય મથક થઈ પડ્યું હતું પોતાના બન્ને યુગ્મેને સંવર્તનના માર્ગ ઉપર ચઢારી, તેમથી રખાવિત નાક ચલાવવાના ઉપાય તરીકે ધર આગળના કૌટુંબિક સરંચેને મારીમાતાખાસ અગત્ય આપતી. તેથી કહેતી કે, આ દિશા તરફનું પહેલું પગથીકે ધરને આકર્ષક-અપાનદાયક બનાવવું એ છે, અને તેથી અગરે અને અમારી સાથે બળનારા પડોતીઓના છોકરાને ખુશ રાખવાને માટે માગ માતપિતા પોતાનાથી બનવું સમજી કરી છૂટતા.

મારા પાળેવા પક્ષીની વેતરની મોસમ આવે, ત્યારે મારા સોખતીઓની

આનંદ થયો હતો, તેવાજ આનંદ તેમને કગવનારો મારો પ્રત્યુત્તર તેમને અત્યાર-
આગમ્ય મળી ચૂક્યો હતો

વગળપંત્રથી આવતા મન્યા દાખલ થતા તથા તેમા સુધારાવધાન થતા
માનતા કન્દર્મલાઈનના નાના કરીગરોનો વેપાર વધારે અને વધારે બમડો
ચાલ્યો, અને આખરે પિ અખર્જમા મારી બે માસીઓ હતી, તેમને લખી દેવા
મા આવ્યું કે અમે લા આવવાનો વગસલ નિશ્ચય કરી દીધો છે. જવાબમા
સતોપકારક કાગળો મળ્યા, એટલે અમે શાળો અને ઘરનો સરસામાન બહેર
સીવામથી વેચી નાખ્યાનો 'રાવ કર્યો' માગ પિતા અમારી મમલ મધુર રવરે
નીચેની કડીઓ વખતોવખત ગાતા —

પશ્ચિમ, પશ્ચિમ 'સ્વતંત્ર પુરવોની જૂમિ-પશ્ચિમ તરફ ચાલો,

જ્યાં જગી મિસૌરી નદી ખળખળ વહેતી સમુદ્રને જઈ મળે છે;

જ્યાં માણસને મહેનત મળુરી કરવી પડે તોપણ તે માણસ મરી જતો નથી,
અને જ્યાં ગરીબમા ગરીબ માણસ પણ પૃથ્વીમાથી ઉત્પન્ન લઈ શકે છે

વીરામથી ઉપજેલી રકમ નિગરાબલક હતી શાળોની કિંમત નહિ
જેવી ઉપજ અને પગિણામે અમેરિકા જ્યાં મારે આખા કુટુંબના ગ્રીમરના
લાકામાટે જોઈતી રકમમા પણ વીસ પૌંડ ખૂટ્યા આ મળે માટે મારી માની
એક જીલ્લાગની સહિયગના સખાકૃત્વની નોંધ વેચી જોઈએ મારી મા પોતે
એનિન્નાવાયા હોવાથી, તેવાજ ચણવાળી જીઓ તેના તરફ આકર્ષાતી. આ
જીવું નામ મિમિમ કેન્દર્મન હતું તેનું કુમારી અવગ્યાનુ નામ એનારખુસન
હતું અને અમારો કુટુંબમા તે એ નામથીજ એળખાતી એણે દિમત લાવીને
ખુદતી રકમ અમને ધીરવાની તત્પરતા બતાવી મારા કાકા લોહર અને મામા
મેક્સિન જમીન થયા ૧૮૪૮ના મેની ૧૭ મી તારીખે અમે કન્દર્મલાઈન
છોડ્યું આ વખતે મારા પિતાની ઉંમર ૪૩ વર્ષની અને મારી માની ઉંમર
૩૩ વર્ષની હતી માં તેમજ વર્ષ આવતું હતું અને મારા લાઇ ટોમન પાંચમું
વર્ષ વાનતું હતું મારો લાઇ મેફે વાળવાળો, અળગતી કાળો આખોવાળો
દેખાવડો છોકરો હતો અને તે બધાનું લક્ષ બેચેતો ગાળાને તો મે હમેટને
માટે નમસ્કાર કર્યો અમેરિકામા માત્ર એક શિવાગામા ૯ ગાની શાળામા
ગયો હતો અને પાછળથી થોડો વખત ફ્રેન્ચ શિક્ષક પામે રાતની શાળામા
થોડું ફ્રેન્ચ શીખ્યો હતો તથા એક વક્રત્વશિક્ષક પામે થોડું વક્રત્વ શીખ્યો
હતો. ૯ લખીન્વાચી શકતો તથા દિમાખ ગણી શકતો અને મેં અક્ષર-
ગણિત તથા ડેટિંગ લાખા શીખવાની મગજાત કરી હતી દરિયાની મુસાફરી-
દરમિયાન મે મારા કાકા લોહર એક પત્ર લખ્યો હતો જે મને પાછળ-

થી પાછો મળ્યો હતો તે જોવાથી જણાય છે કે, તે વખતે હું દાવના કુળના માગ અશુભ લખી શકતો મેં ઇંગ્લેન્ડ ભાસના વ્યાકરણસાથે પણ કુમ્તી કરી હતી અને તેના અભ્યાસક્રમથી સાધારણ રીતે છોમ્સઓ નેટલુ જાણે છે, તેટલુ હું શીખ્યો હતો વૉયેસ, બ્રુસ અને બર્ન્સ, એમના જીવનચરિત્ર-સિવાય બીજી કશું મેં વાંચ્યું નહોતું, પણ કવિતાના ઘણા ફક્કરા મેં મોટે કથાં દત્તા મારા વાચનના પુસ્તકોની યાદીમાં બચપણમાં વાંચેલી કવિત વાર્તાઓ મારે ઉમેરી છેની જોઈએ ‘અરેબિયન નાઇટ્સ’ની વાતો વાંચના તો હું જાણે મ્મનની દુનિયામાં જઈ બેસતો.

મને યાદ છે કે, માઝ વહાલુ ડન્ફર્થલાઇન છોડીને ઑસ્ટ્રીયનમાં બેસાને હું જ્યારે ચાર્લ્ટન જવા નીકળ્યો, ત્યારે જ્યાંસુધી ડન્ફર્થલાઇન દેખાતું બધે થયું ત્યાંસુધી હું આસુબરેની આબોએ બારીની બહાર જોતો બેસી રહ્યો હતો. દરિયાકાંઠાની બહાર સૌથી છેલ્લું ચા-ચુ જના બાધકામ ભવ્ય અને પવિત્ર ઑબી હતું જેવી રીતે તે દિવસે મને થતું કે ‘ઓ ઑબી’ હું તને ફરીથી ક્યારે જોઈશ ?’ તેવીજ રીતે યશઆના ચૌદ વર્ષ હું અમેરિકામાં રહ્યા હતા, તે મુદતદરમિયાન દરરોજ થતું જે દિવસે હું ઑબીના ટાવર ઉપરના ‘દિગ રૉબર્ટ’ થી બસ ‘એ જાડુમ અશુભ મારી માનસિક દરિયા ન જોઈ શક્યો હોઈ, એવા દિવસો ભાજ્યેજ પમાડ થતા બચપણની જે વાતો મને યાદ છે, એ બધી આ ઑબી અને તેના વટ સાથે સબધ ધરાવે છે એ (કેથુ જેન) દીવેદેવતા હોયવી નાખવાનું સૂચવતો ધટ દરરોજ સાંજના આઠ વાગના વાગનો અને એ વાગતો બધે પડે, ત્યાર પહેલા પધારીમાં સૂઈ જવું એવો મારો કમેલનો નિયમ હતો. ‘એન અમેરિકન ફોર-ઇન-હેન્ડ ઇન લિટન’ એ નામના મારા પુસ્તકમાં આ ઋદ્ધ આગળ ચઢને પમાડ થતી વખતના પ્રસંગનું વર્ણન આપતા મેં આ ઘટના સબધમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે અને તેનું આ રથને અવતરણ આપતું અરથાને નહિ મણાય.

“વે-ડમ આગળ ચઢને પમાડ થતી વખતે હું પ્રેવોસ્ટ વૉ સની સથે ગાડીની આમની બેઠક આગળ ઉભો હતો, એટલામાં મારી માના તથા માગ માનમાં વગાડવામાં આવેલા ઑબીના પ્રદેશો પડેલો ટોકોરો માગ સાબળવામાં આવ્યો એ સાબળતાવેતજ મારા પગ મગગી જવા લાગ્યા, બેમાલૂમ પહે મારી આબેમાથી આસુનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો અને પ્રેવોસ્ટ (ગેટ-વાગ) ના તરફ ફરી મેં કન્યુ કે, મારાથી ઉશ્કું નહી શકારો નહિ થોડો વખત તો મને એમ લાગ્યું કે, જાણે મને મૂર્છા આવીજમે સફળાગરે લોડાનું ટાણ થોડે દૂર હતું મને સાવધ થવાનો વખત મળ્યો અને લોડીની ટસરો છગી

એટલા જોરથી દાત વચ્ચે હોઈ દાખીતે નું મનમાં મળ્યો - 'કઈ દરમિયાન નહિ,
સાવધ રહે, તારે આમળ વધવું જ પડશે' પણ એ અવાજે પોતાની મધુર,
રહેમતજવાળા, ધીમળાવી નાખે એવી શક્તિવડે મને જેવી રીતે વશ કર્યો
હતો, તેવી રીતે મારા કાનને અર્ધ કરનારો તથા મારા અંતમાં ઉઠે
ઉતરી જનારો બીજો કોઈ અવાજ કરી શકવાનો નથી, અમર તેના ભણકાર
મને જેવી રીતે હમેશા વાગી રહ્યા છે, તેવા બીજા કોઈ અવાજના વાગવાના નથી

એ કહ્યું જેન સાક્ષી હું મારી પપ્પણીમા સ્થિત જતો અને બચપણની નિર્દોષ નિદ્રા પ્રાપ્ત કરતો વાગતી વખતે એ ઘટ આપણને શુ રહે છે, તે કોઈ વખત મારા પિતા, તો કોઈ વખત મારી માતા, મારી પચારી આગળ બેસી અને વહાવથી યાગડતા યાગડતા સમજવતા એ ઘટનાદે પોતાની ભાષામા અને ઘણા સુદર શબ્દો સંભળાવ્યા છે દિવસદગમિયાન મેં જે કંઈ બોલું મારું કંઈ હોય તે અને એ દેવી અવાજ ઉભરા પડતા પહેલાં મામાશુપણે કહી દેતો એ પોતાના શબ્દો એટલી જાદવી અપહતાથી બોલતો કે હું તટ સમજી જતો, કે જે શક્તિએ તેને શક્તિ આપી છે, તેણે બધું જોયું છે, જાણે તે મારા ઉપર ચુરસે નહિ થતા અત્યંત ખિન થઈ છે આજે પણ એ ઘટના અમાજ જ્યારે મારા સાહચર્યમા આવે છે, ત્યારે અને એ મૂંઝા નથી લાગતો હજી પણ મને તે પોતાનો સદેશો સંભળાવ્યા કરે છે આજે તો તે સ્વદેશનો ત્યાગ કરી જતા રહેના મા તથા પુત્રને ફરીથી આંતરપૂર્વક પોતાની સંભાળ નીચે લેવાની તત્પરતાને સૂચવતો અવાજ પ્રગટ કરે છે અમારા માનમા મરેલા ઘટ વાગતો હતો, તે વખતે મારો ભાઈ ટોમ પણ હાજર હોત તો કેવું સાફ એવો વિચાર તે વખતે મને સ્ફુરી આવ્યો અને નવી દુનિયામા (અમેરિકામા) ગયા, ત્યાર પહેલાં, એ પણ આ ઘટનાની અદ્ભુત શક્તિથી વાંધે થતા લાગેલા હતા.

મધુર મગીતના ધ્વનિ સાક્ષળતા સાક્ષળતા મેન આવે, એવી રસોની અભિનાયા હતી મને પણ જે મોતના વખતની પસંદગી કરવાની છૂટ મળે, તો હું એક માગી લઉં કે, મમ્ના ધનિના પડવા મારા કાન સાથે ગાયકાતા હોય, હું જે જીવન ગાળી ચૂક્યો હતો, તેનું તે મારી આગળ નિરપણ કરી રહ્યા હોય અને હું બાળક હતો તે વખતે જેની રીતે તે મને કંઈ જવાનું આમ ત્રણ આપતા, હોય તેવી રીતે મને છેવટની કિલ્લે જવાનું આમ ત્રણ આપે અને એની સ્થિતિમાં હું આ દુનિયા છોડી પરનોકમા આ પેા જાઉં ।’

માગ સદર પુસ્તાખના વાચકો તરફથી આ ફકરાને ઉદ્દેશીને મને મળ્યા પત્રો મળ્યા છે, તેમાના કેટલાક લેખકો તો એટલે મુધી જણાવે છે કે, એ

વાનીને તેમની જાખમા આસુ સ્વાન્યા દતા એ લખાણમા મે માગ હુલ્લના ખરા ઉદ્દગાર ઉતારેના છે અને કદાન તેને વીધેજ એ જીજ્ઞાસા હુલ્લને સ્પર્શ કરી રાક્યુ દગે

અમે એક નાના મજામા બેસીને ફર્થ ઝાંઝ ફોર્થમા એડિનબરોની સ્ત્રીમરમા બેઝવા માટે ગયા દતા અને જ્યારે મજવામાંથી ઉઘરીને સ્ત્રીમરમા બેસાડના માટે દર્ધ જવા લાગ્યા, તે વખતે ૯ દોડીને મારા કાઠા લોડરને ગળે વળગી પડ્યો અને બોલ્યો 'તમને છોડીને મારાથી જવાતુ નથી, તમને છોડીને મારાથી જવાતુ નથી' એક લખા ખલાસીએ અને તેમને ગમેથી વડોડીને સ્ત્રીમરમા તુલક ઉપર મૂક્યો ૨ જ્યારે કન્ફર્મલેશન જવા માટે પાઠો ફોર્થ દતો, તે વખતે એ લગે માણસ અને મજવા આવ્યો દતો અને તે વખતે તેણે કહ્યું હતું કે એરી હુલ્લવક વિદાયગીરી તેના જોવામા દદિ આવી નહોતી

અમે ગારગો ખાતેથી વિરકામેટ નામના વડાણમા દરિયાની મજ કરી. મુસાફરીના સાન આવાડીઆમા તો ૯ મઘળા ખવાસીઓને સારી રીતે યોગજી મરો, જુદા જુદા દોગડાના નામ શીખી મરો અને મુસાફરીને ટોડેવની સૂચના પ્રમાણે વર્તવાની સમજણ પાડી રાકતો કાગલ કે વડાણ ઉપર ખાખાઓની સખ્યા જોઈએ તે કરના જોઈ દોવાથી, મુસાફરીની મદદની વખતોવખત ૧૨૦ ૫ તી આ બધાને વીધે ખતામી લોકો અને તેમની સંવિચારની ઉજાજીમા તાનવેવા માટે આમંત્રણ આપના વડાણ છોડતીવખતે અને ખગ દીનનો ખેદ થયેયો

ન્યુયૉર્ક પહોચના માગ મજરાતનો પાર ગલા નદિ મદારાણીને જોવા માટે અને એક વખત એડિનબરો તેરી ગયા દતા એટલીજ પરદેશ જવા માટે નીકળના નુધીમા મારા દેશાટનની દ- દતી અને ગારગો જોવાનો પણ વખત મળ્યો નહોતો વેષા કુલોમની મામખુમથી ખગજળી મહેલુ માન જોવામા આવેતુ પહેલવહેલુ મહેલુ ન્યુયૉર્કજ રતુ અને તેની દોડ્યામ અને ગળત અને મજરાસી નાખ્યો ન્યુયૉર્કખાતાના અમારા વસવાટ- દરમિયાનનો જે એક બનાવ, અને ખસ યાદ છે, તે ૯ જ્યારે કેસગાર્ડન આગળ બાઉનિંગમનમા રકને પમાડ થતો દતો તે વખતે બન્યો દતો ગેબર્ટ- બેરીમેન નામના વિરકામેટ વડાણના એક ખતામીએ યોજિના આરીને અને આયમા ધાંધો તેણે કિનારા ઉપર નહેવ કરવા નીકળી પડેયા ખતાસી લોકના જનનુ વાદળી રમનુ જખલુ તથા ધોલો પાવજમો પડેયો દતા આ યોજામા તે અને ધણો નુદર પાવતો દતો

એ વિશ્રાનિશ્વદમા તેરીલ્લ એજે અને સાખાપેનીનાનો એક ખવાયો પાયો,

જે હું દેવકોકિના અમૃતના જેટલા સ્વાદ સાથે ગટગટાવી ગયો જે સુંદર નકમી-દાર પીતળના વાસણમાંથી એ અમૃત શીણના ઉભરા સાથે બહાર પડતું હતું, તેવી સુંદરતાની મારા મન ઉપર તે વખતે જે છાપ પડી હતી, તેવી પાછળથી કોઈ લલકારવાર ચીજના નિરીક્ષણથી પડી નથી. હું જેટલી વખત એ સ્થળ આગળથી પમાર ગયો હોઈશ, તેટલી વખત એ વાસણ અને યાદ આવતું અને પેલા વહાલા ખલાસીનું શું થયું હશે, એ વિચાર દરવખત મારા મનમાં મુરસો. તેને પાછી જુદાવસ્થાના સુખનો અનુભવ હોતો જોવાની તથા હિત-રતી વચના આનંદમાં બની શકે તો ઉમેરા કરવાની ઈચ્છાથી મેં તેને બેળા કાઢવાનો ઘણો પ્રયાસ કર્યો; પણ તેમાં હું ફાળ્યો નહિ એ મારે 'ટોમ બ્રાઉ-વિંગ' હતો; અને જ્યારે જ્યારે એ સુંદર ગીત ગવાય છે, ત્યારે ત્યારે મર્દાનગી-હરેશા સૌંદર્યની પ્રતિભાતરીકે હું મારા જૂના મિત્ર બેરીમેનને જોઈ છું. આરસોસ ! અત્યાર આગમ્ય તો એ પરચોકખાતે સિધાવી ગયો છે; પણ સદર-દરમિયાનના માયાળુપણને લીધે તેણે એક છોકરાને પેતાનો મુખ્યો રતેડી અને આદ્યારો બનાવ્યો હતો.

ન્યુયૉર્કમાં અમે માત્ર સ્પેનલ્ડ પતીનેજ ઓળખતા હતા એ સુપ્રસિદ્ધ જૉન, વિલી અને હેન્રી સ્પેનના માબાપ હતા. મિસિસ સ્પેન (યુકેમિયા બ્લાસ) મારી માતાની કન્દર્ભલાઘનની સહિયર હતી. મિ સ્પેન અને માગ પિતા બન્ને ધધાપરતે સાથીઓ હતા. અમે તેમને મળવા થયા અને ત્યાં અમારો મારો સ્તંભર ચમો. તેના પુત્ર વિલીએ બેન્દારે ઈવ સં ૧૯૦૦ ની સાલમાં પોતાની બે પુત્રીઓને માટે મારી પાસેથી અમારા ન્યુયૉર્કવાળા મકાનની મામેતું ગણાણું ખરીદ્યું, ત્યારે મને ઘણો આનંદ થયો હતો; કેમકે તેને લીધે, જેવી રીતે અમારી માતાઓ સ્કૉટલેન્ડમાં સાથે રમતી હતી, તેવી રીતે ત્રીજી પેઢીએ અમારા છોકરા સાથે રમવા શક્તિમાન થયા.

અધાનિક એન્ગ્લોની સલાહને અનુસરીને અમે ગ્રેલો અને લેટ એરિને રસ્તે થઈ એરીકેનલમાં થઈ કિલવેન્ડ ગયા, અને ત્યાંથી ખાડીને માર્ગે બીવર ગયા. આ મુસાફરી કરતા અમને ત્રણ અડવાડીઆ લાગ્યા હતા, પણ હાલ રેલ્વે મારફતે માત્ર દસ કલાક લાગે છે.

વિટ્મબર્ગ શહેર સાથે, કે પશ્ચિમના કોઈ પણ શહેરસાથે તેવખતે રેલ્વે-નેા સબ્ધ નહોતો. એરી રેલ્વે બધાંતી હતી અને મુસાફરીદરમિયાન અમે મજુરોની ટુકડીઓને કામે લાગેલી જોતા હતા. બાળકોને કશું અજુગમતું હોતું નથી, તે મુજબ ખાડીના મજવા ઉપરની અમારી ત્રણ અડવાડીઆની મુસાફરીના સ્મરણ મને આનંદજનકજ લાગે છે. મને જે કંઈ પ્રતિકૂળ અનુ-

ભવ થયો દશે, તે મ્યારનોય સમજીપટ ઉપરથી બુસાર્ધ ગોઠા માત્ર, જે રંગીમોખા બેસી અમારે આહિરો નદીમા થઇ પિતૃસમર્થ જવાતુ હતુ, તેના આવવાની રાત જોઇને અમારે બીવગના દુરમ્મ આગમની હોડીમા જે રાત ગાજવી પ તી તેને ~ વિમરી ગયો નથી એ રાતે અમને મ હરના ત્રાસજન્ય ઉપવનો પહે નવેલો અનુભવ થયા સાથી વધારે કુખ મારી માને થયુ હતુ એની આખો એટની ગધી સુશ મહ હતી કે સવારમા એનાથી પૂઝ જોઈ પણ શકાતુ નહોતુ અમારા બધાના અદેગ બીદામણા થઇ ગયા હતા છતાં એ માણસનીતુ દશજન્ય દારપુ કુખ પણ મને ઘસઘસાટ ઉધતા અટકાવી શક્યુ નહોતુ ~ દમેશા સાગી મેલે ઉવ નઈ શકતો

અમારા પિતૃસમર્થ ખાતેના મિત્ર લાખો મુદતથી અમારા આગમનની ગદ વતઇ રવા હતા અને એમના એદલવા અને માયાયુ સમરે અમારા સ્વગ્ના સમ્પત્તિ સિમ્મરપુ મગ્ન્યુ અને એવિધની શહેરમા તેમની માથે રહ્યા મારા માસા હોમનના એક લાખએ રોમેન્સ્ટિટ નામના મહેસાની અદર આવેના એક છત્રી જમીનના ટુકડાના પાછલા ભાગમા એમ નાની વણાટશાળા બાધી હતી આ મગ્ન મેલધી હતુ અને તેના બીજા ભાગમા બે ખડ હતા તેમા અમે રહ્યા આ મગ્ન મારા મારી એમદમનનું હતુ એટલે અમારે તેનું ભાગુ ભગ્નુ પ તુ નહોતુ મારા માસાએ થોડી મુદતમા વણાટને ધધો છોડી દીધો એટલે મારા પિતાએ તેમની જગ્યાલીધી અને ટેબલકોથ વણવા નુ શરૂ કર્યું મારા પિતાને એવા ટેબલકોથ વણવા પ તા એટલુજ નહિ પણ વેચવા પગ જુ પડત કેમકે ત્યા જયામધ માન ખરીદનારા વેપારી રહેતા નહિ વણેને માન વેચવા માટે મારા પિતાને ફેરે વેગ અમ્મુ પડતું છતાં પણ જે દામ દાય આવતા તે નજીવા હતા

આથી મને દમેશની માફક માગે મા અમાને વદાગે આવતી એ ઠાક પલુ રીતે નાઉમેલ થઇ જતી નહિ બચપણમા એ એના પિતરમા જોડા પે કરી જાવવાતુ કામ શીખી હતી અને તે વખતે મેશવેરી કુશળતાને તેણીએ અત્યારે કુટુમના ઉરપોત્પાધ ઉપયોગમા લીધી મારા વ વાની માફક, મારા મિત્ર અને ભાગીદાર મિ હેન્રિ ક્રિપ્સના પિતા મિ ક્રિપ્સ એક બાટોસ મોચી હતા એ એલિયની શહેરમા અમારી જોડામા રહેતા તેમની પામેથી મારી માએ કામ મેળવવા મા યુ અને ધરતુ મમમજ ક્રવા ઉપરાત આ અજબ સ્ત્રી (મારી મા) જે પેક મરવાનો ધધો વરી દર અવાડીએ ચાર હાર મમાતી કેટની વખત તે મધરાત સુધી કામ કર્યા કરતી ત્રિમે ચી સાગના ધરના કામમાજ માથી પરવાયા બાદ મળતા દુરસના વખતમા જે વખતે મારો નાનો ભાઇ

તેની પાસે બેસી તેને સોયમાં દોરા પરોવી આપતો તથા બાગી આપતો, તે વખતે, જેવી રીતે તે ગને સુધર ગાયન ગાઇ સભળાવતી, તેવીજ રીતે તેને પણ મ્હોટલેન્ડના ઉત્તમ લોકગીત તે ગાઇ સભળાવતી અગર તેા નીતિની વાતો કહી સભળાવતી તેણીનો ગીતસમૃદ્ધ અખૂટ હતો.

ગરીબ પણ પ્રમાણિક આખાપનાં છોકરાં તવંગર આખાપનાં છોકરાં ઉપર જે સરસાઈ લોગવે છે, તે આ બાબતમાં છે. આ એજ આવજત કરનારી નર્સ, રસોઇ કરી આપનાર રસોઇયાણું. શિક્ષણ આપનારી ગવર્નેસ તથા સફ્થોઈ આપનારી સાધ્વી; અને પિતા એજ આદર્શ માર્ગદર્શક, સલાહકાર અને મિત્ર ! હું અને મારો ભાઈ આ રીતે ઉછર્યા હતા આની સાથે હરિદ્વારમાં ટકી શકે એવો કરેલપતિ કે અમીરઉમરાવાનાં છોકરાંને બીજે કંથો વારગો મળે ?

મારી મા એક ઉગ્રોગ્રી-વ્યવસાયી સ્ત્રી હતી, છતાં તે પાકોશાઓના નમાનમમાં આવવાની કે તેમને ઉપયોગી થઇ પડવાની એક પણ તક જવા દેતી નહિ. આથી તે દુકાન મુદતમાં એક માયાળુ અને સાચી સ્ત્રીતરીકે ખ્યાતિને પામી. ગુન્નવણના પ્રસંગોએ સમજા તેની સલાહ અને મદદ લેવા આવતા. બેકોના ઉપર મારી માએ કેવા કેવા ઉપકાર કરેલા તે મેં ઘણાને મોઢેથી માલખ્યુ છે. પાછળથી પણ અમે જ્યાં જ્યાં રહેતા, ત્યાં તે એવીજ રીતે વર્તતી ગરીબ અને તવંગર સમજા પોતાની ઘરનીઓ લઈ તેની પામે આવતા અને સાચી મયાદ લઈ ખાજા કંઠા મળે એને તે જલ્દાથી નોખી પડતી.

પ્રકરણ ૩ જી

પિદસખર્ગ અને ઉદ્યમ

તે એ પ્રદત્તનો પ્રાપ્ત ઉપજિયત થયો કે માટેમા શુ કામ, જોણી કાલુ ? મે થોડી મુદત ઉપરજ માટે તેરમું વર્ષ પૂરું કર્યું હતું અને નવા મુદતમા પગખર ચલાના મારા કુટુંબના પ્રયામમા મદદગર થઈ પડના માટે જામ મેળવવા નનપાપ થઈ જતો તો માગ જુલને તળીમા આવી પડવા નો પ્રમગ આવે એ દપના મારા હૃદયને બાળ્યા કરતી હતી આખા હૃદયે મળી દર મામે પચીસ એટલે બાગ મલિને ત્રણસે પાનરની કમાણી કરવી જોઈએ, એવો નિશ્ચય કરી એટલી કમાણી કેની રીતે કરવી એના વિચારો મને મનદિવસ આન્યા કરના ના એ સમયમાં તમામ જરૂરી ચીજોના લાવ બા મળતા હતા અને તેથી ઉપર મુજમની કમાણી થાયતો બીજાના ઉપર આરાગ ગણ્યા સિવાય મુખેથી દલાલ કાદી લકામ, એની ગણની મે કરી હતી

માગ માતા, હોમનના લાઈ, મારેવિયે શુ ધાર્યું, એમ વખતોવખત માગ માનાપને પૂછતા, અને તે ઉપરથી મે -હી નદિ જોયેતો એવો કરજી જાન જનાવ એક દિવસ જાન્યો એ જનાવ -હી માગ અમરજીપદમાથી ખમ વાતો નથી તેમજો તદન ગુદલાવથી અને લતા ધરાણથી મને ઉદેરાતે મારી માને હતું કે, એ એક ચાતાક અને ચીખી શકે એવો છોકરો છે, અને તેથી ને તેને (મને) વેચવા માટે રમકડાની ટોપની લરી અપવામા આવે તો જુગલ ઉપર ફેરજી કરી સાગી કમાણી કરી શકે કોઈથી બળા ઉરેલી જીનં સ્વરૂપ કેવુ દોષ, તે આજુબાજી નમજી શક્યો નહોતો, પણ બાગે તે મને મમ જાયુ મારી મા તે વખતે બેબી બેબી ચીવતી હતી, પણ ઉપરની મનાદ સાલજી તે એકદમ Cની થઈ ગઈ અને દાય પડોગા કરી તેના મો સામે દલાવતી

ગર્ભ ઉદી - ' ગુ । માગે છેાન્સે ફેરીઆનો વધો કરે અને પુઝળ ઉપરના અણુવડ માણુસોમા બટકે ? એ કરતા તો , એને એનિની નદીમા ફેકા દેવાનુ વધારે પસદ ને એટલુ ની જારણા તરફ જાયગી ની તેણે કહ્યુ કે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ ' બિચારા મિ હોગન ગૂપચૂપ ચાલ્યા ગયા

આ વખતે તેણીનો દેખાવ બહુ લવ્ય લાગતો હતો બીજી પળે તો તે બેમી પટી અને આનુ ટપકારી ડમઝા ખાવા વાગી, પણ તે માન ચોડા અમય માગેજ તરતજ તેણીએ પોતાના જન્મે પુત્રાને પોતાના પડખામા લઈ નીધા અને કહ્યુ કે, તમારી માની મૂર્ખાઈપર ધ્યાન આપસો નહિ ફુનિયામા તમારેમાટે બહુ કામ પડ્યુ છે અને જો તમે હમેશા પ્રમાણિકપણે વતી શુદ્ધ વર્તન રાખશો, તો તમે પણ માન અને પ્રતિદાને પાત્ર થઇ ઉપધોગી માણુસો થઇ શકશો મારી માનો મિત્રજ નવાનુ કારણ જે ધધાની લવામણુ નવામા આની હતી, તેમા હાયપગની મજૂરીનુ સ્વચ્ચ થયુ એ નહોતુ, નરણુ કે અમને બચપણ થીજ શિક્ષણ મળ્યુ હતુ કે, નિરુદ્ધમીપણુ એ શરમભરેલુ છે, પણ એ ધધામા રખડેનપણુનો અશરહેનો હતો અને તેથી તે તેણીને મર્વાશે આખરેજો લાગતો નહોતો એ હતુ એના ગતા તો મોત આવે એ વધારે માફ પોતાના પુત્રા બાળ્યાનગ્યામા દબકી સોખતમા લજે, તે ગતા પોતે જન્મેને આગળીએ વળગાડી નદીમા ઝપનાવે, એ એને વધારે પસદ હતુ

એ શરઆતના છવનકેવડ તરફ દષ્ટિ ફેકતા હુ એટલુ તો ઊાતી દોકીને ઢી લકુ છુ કે, અમારા જેવુ સ્વમાનની લાગણી ધરાવનાર પેટીનુ કુટુંબ બીજુ લાગેજ હશે, અનારા ધસસારમા સર્વત્ર ખાનદાની, સ્વાતંત્ર્ય, અને સ્વમાનની લાગણી, એ પગે પગે નજરે પડતુ કોઇપણ જાતની હન કાશ, અધમતા કે અસમતા, કોઇ પણ જાતલુ કુડકપટ, સુમિતાનપણુ અને પ્રપચ્ચકા કે માઠીચુગલી ભરેનુવર્તન, એ સવળુ મારી માના ઉચ્ચ આત્માને અસાત હતુ આવી મા અને આવો બાપ (નાગણુકે મારો બાપ પણ ખરેખરે ખાનદાન અને સૌને પ્રિય એવો એ સાધુપુરુષ હતો) હોવા છતા હુ અને મારો ભાઈ સહવર્તનશાળી ન નિવડીએ, એ જનવા નેચજ નહોતુ

ઉપરના બનાવ પછી દુઃક મુદ્દતમા મારા પિતાને હાયવણુટતો વધો છેાડી અમારી પડોશમા રહેનારા મિ જ્વેલ રૅડા નામના એક વૃદ્ધ રૅકૅલ્સમેનના રેના કારખાનામા દાખલ થવાની જરૂર મમજાઇ આજ રખાનામા તેમણે મારેમાટે પણ એક બાબિન લાવવા-તઇ જવાનુ કામ કરનારા ડોક્ટરોતરીકે ની જગ્યા મેળવી મારો પગાર અઠવાડીઆના એક ડોનર અને વીસ મેન્ટનો હતો આ નોખરી બહુ સખ્ત હતી, સિયાગામા મારે અને મારા પિતાને વહેના

હી અધારમાજ નારતો કરી લેવો પડતો અને મુરોદ્ધય થતા પહેલા કામ ઉપર હાજર થઈ જઈ વચમા નાસ્તાનો થોડો વખત બાદ કરતા ઠેક અધાર પડતાસુધી કામ કરવું પડતુ આ દિવસ ખુટાડવો એ મને બહુ ભારે પડતો અને કામમા પણ મને બિલકુલ રસ પડતો નહિ; પણ એ કાળા વાઙ્ગાને પણ રૂપેરી ડોર ચોટ્ટેરી હતી હું મારી દુનિયામાટે—માગ કુટુંબમાટે—થોડી ધણી પણ કમાણી કરી શકુ છું, એ વિચારથી મને આશાસન મળતુ પાછાથી એ કરોડો ડોલરની કમાણી કરી છે, પણ પહેલા અધવાડીઆનો પગાર મારા હાથમા આવતા, મને જેટલો આનંદ થયો હતો, તેટલો એ કરોડોથી નહોતો થયો હું કુટુંબનુ ભરણપોષણ કરવામા મદદગાર થઈ શક્યો હતો અને મારા માબાપને માથે સપૂર્ણ રીતે બોજારૂપ રહ્યો નહોતો, એ વિચારથી થતો આનંદ જેવો તેવો નહોતો. 'બોટીરોઝ' નામનુ સુદર ગીત ગાતા હું મારા બાપને ધણીવાર સાંભળતો અને તેમાની નીચે મુજબની છેલ્લી કડીઓનો ભાવાર્થ ખરો પાડવાનુ મારા મનમા અનેકવાર થઈ આવતુ —

‘જ્યારે એક, જોકે અને જીનીટી (છોકરાના નામ) મોટા થશે અને બહુશી, ત્યારે તેઓ અમારાં દોડી ચલાવવામા મદદગાર થઈ શકશે અને અમારા માથા ઉપરનો બોજો દલકો કરશે અમારા કુટુંબનું નાનું હાકારવામા હવે હું મદદ કરવા લાગ્યો હતો આ રથને એટલું લક્ષમા લેવાનું છે કે, ઉપરની કડી એમા છોકરાને પ્રથમ તો કેળવણી આપવાની વાત હતી મરીબ અને ત્યાર પછી માબાપે પેતાના છોકરાને ડગલણી આપવી જોઈએ, એવું ઠરાવનાર અને સર્વત્ર ગામડાની નિશાબો રથાપનાર સૌથી પહેલો દેશ રૅફોર્લેન્ડ હતો આ પત્રી તરતજ મિ. જૅક ટે, નામના એવિયની સહેરના બૅબિન બનાવવાના કારખાનાવાળા એક રૅફોર્લેન્ડને એક નોકરની જરૂર હોવાથી મને ત્યાં મોકલવાનું પૂછવામા આવ્યું. આ ઉપરથી હું એમની નોંરીમા રહ્યો અને મારો પગાર અધવાડીઆનો મેં કૉલગ થયો, પણ શરૂઆતમા તો આ કામ પ્રથમના કારખાનાના કામ કરતા પણ વધારે કટાણાજાતું હતું એક નાનું રટીમ એન્જન આનતું કરવામા મારે બૅબિન ફેક્ટરીના બોયસમા જો વેડુ બૉયલર ગમ્મ કરવાનું કામ કરવું પડ્યું. આ કામ મારા સ્મલઉપસતનું હતું મારે દરરોજ ઉભાગરા વેડીને. વરાળની ગરમીનું તાપ જોયા કરવું પડતું સમગ્ર વખત મારા મનમા એવી દહેશત રહ્યા કરતી કે જો રટીમ હિતરી જશે તો ઉપર કામ કરનારા મજૂરો ખૂબ પાકી હારો કે અમને પૂટલી ‘પાવર’ મળતી નથી; અને જો બૉયલર વધારે તપી જશે, તો તે ફાળી જશે.

થઈ આ બધું મારા જાગાપથી ધૂધુ રાખવામા હું માન સમજતો એમને

પોતાને અનેક વિટબણાઓ છે અને તે સધળી એ સહન કરી રહ્યા છે; તો પછી મારે પણ માણસાઇ ધારણ કરીને મારી પોતાની વિટબણાઓ સહન કરી લેવી જોઇએ. મારી આશાઓ ઉચ્ચ હતી અને કદતો કંઈ ફેરફાર થશે એમ મને હમેશા લાગતું. કેવો ફેરફાર થશે એનો મને ખ્યાલ નહોતો; પણ મને ખાતરી હતી કે, જો હું અતથી વળગી રહીશ તો જરૂર કંઇક ફેરફાર થયા વગર રહેશે નહિ. વળી એ હિંમતે પણ હું મારો જાતને પૂછતો કે આવા સંજોગોમાં વૉલેસ શું કરત ? એક રજાઈ બચ્ચાએ શું કર્યું જોઇએ ? આરબેલા કાર્પને ત્યાં ન કરવો, ઝબેટલી પાતની તો મને ખાતરી હતી.

આખરે એક દિવસે વાતાવરણ બદલાયું. મિ. હેને કેટલાક ખીલ તૈયાર કરવાના હતા. એમની પાસે કારકુન નહોતો અને એમના પોતાના અક્ષર બહુ ખરાબ હતા. એમણે મને પૂછ્યું કે, તારા અક્ષર કેવા છે ? અને જાતે ખાતરી કરી લેવા માટે તેમણે મારી પાસે કંઇક લખાવ્યું. મારા અક્ષર તેમને પસંદ પડ્યા, એટલે તે દહાડેથી તેઓ મારી પાસેજ ખીલ તૈયાર કરાવવા લાગ્યા. વળી હું હિસાબી કામમાં પણ પાવરણો હતો. બધી બાબતોનો વિચાર કરતા હાથ જે કામ ઉપર હું હતો, તેના કરતા (એક બાબત બાદ કરતા ખીજી રીતે) બોજા વાધાભરેલા કામ ઉપર મને મુકવામાં એમનું પોતાનું પણ હિત છે એમ તેમને સમજાયું. વળી મને એમ પણ લાગે છે કે એ માયાળુ હલ્લના હતા અને જાતે રજાઈ હતા, તેથી મારા પ્રત્યેની બધી લાગણીથી કારવાઇને પણ તેમણે મને એ-જન ઉપરના કામમાંથી મુક્ત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

હવે મને નવાં તૈયાર થયેલી ફરકડીઓને તેલમાં જોળી કાઢવાના કામ ઉપર મુકવામાં આવ્યો. સદ્બાગ્યે આ કામને માટે એક ઈલામદો ખંડ અક્ષગ રાખવામાં આવ્યો હતો અને તેમાં મારે એકલાને કામ કરવાનું હતું. વળી હું મારા મનને કાણુમાં રાખવા માટે અત્યંત પ્રયાસ કરતો તથા મારી પોતાની નબળાઈ બદલ હું મારી જાત ઉપર અત્યંત યુરસે ચતો, તેમ છતાં પણ મારી હોજરી આડાઈ કંઈ વગર રહેતી નહિ. તેવની ખાસતી મને જે સુખ લાગતી, તેના હું કોઈ રીતે પરાજય કળી શકતો નહિ. વૉલેસ અને જુસ પણ આ પ્રસંગે કોઈ રીતે કાલી શક્યા નહિ, પણ એક બાલુએ ન્યારે સવારના નાસ્તા કે બપોરના ખાણા ઉપરથી મારી ઋણિ ઉઠી જતી, ત્યારે સાજના વાળુ વખતે મને કકડીને બૂખ લાગતી, અને મને સોપેલું કામ હું પૂર કરી નાખતો વૉલેસ

x વિષ્ણુ: પુન: પુનરપિ પ્રતિહ્વયમાના: ।

પ્રારબ્ધમુત્તમજ્ઞા ન પરિત્યજન્તિ ॥ ૧ ॥

મર્દદરિ

કે જુસનો સાચો શિષ્ય કાઢ દિસ પાછો દહે નહિ પોતાન પ્રાપ્ત થયે ના કર્તવ્યનો ભાગ કરવા કરતા મરવાનુ તે વધારે પસંદ કરે

રના કારખાનાની નોકરીની સરખામણીમા મિ હેની પાસેની નોકરી વનારે સારીદતી વળી મારે શેખની સાથે અગત પીછાણ ચુકુ હતુ અને તે મારા પ્રત્યે માયાગુપ્તે વર્તતા હતા મિ હે 'મીચન એન્ટ્રી' ની પદ્ધતિમુજબનુ નામુ મખના હતા અને એવા પ્રકારનુ નામુ લખતા મને આનંદુ તેથી હ તેમનુ નામુ લખતો, પણ મારા સાલજવામા એમ આચુ હતુ કે, મોગી પેટ્રીઓવાળા 'હબ્બ એન્ટ્રી' મુજબનુ રામે છે, તેથી જૉન રિપ્સ, ચૉમસ, જૉન મિનર જો વિલિયમ કાઉની વગેરે મારા મિત્રોની સાથે મસન કરી એ શિયાળામા રાત્રી શાળામા દાખલ થઈ એ પદ્ધતિ શીખી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને મારે મિત્રોએ પિટ્સબર્ગમા મિ વિલિયમ્સ નામના માણસ પાસેથી એ પદ્ધતિ શીખી લીધી

૪૦ સં ૧૮૫૦ ની શરૂઆતમા એક દિવસ સાજના કામપરથી છૂટીને હુ મારે ઘેર આવ્યો, ત્યારે મને ખબર મળી કે તાર આથીસના મેનેજર મિ ડેવિડ જુસે માગ માસા હોગનને મળી તારના સંદેશા પહોચાડી આવવાનુ (મેનેજર બાય)તરીનુ કામ કરવામાટે એક સારો છોકરો મેળની આપવા જણાચુ હતું અને તે રોનરજ રમવાનો બારે શોખ હતો અને એ રમત દરમિયાન ઉપર મુજમની વાનચાન થઈ હતી આની મુ નક બાળતો ઉપર મહારવાના પરિણામ અવનબી રહેના દોષ છે એમદ શબ્દ, દરિયાન કે ઉચાર ધણી વખત માત્ર વ્યક્તઓનાજ નહિ, પણ આખી પ્રજાઓના છવરને ફેરવી નાખે છે (નમીબની આડે તો માન પાદ જ હોય છે) માર્પણ વાતને મુન કે મુઘ્મ અમર નજીની મહેતાર માણસની દિમતને ધન્યવાદ આપવો યો એક માણસે બીજા માણસને મનાદ આપી કે, મુનક વાતો તરફ તો દમશા દુર્લક્ષ્ય કરવુ અને તેણે જવાબ આપ્યા કે, અમુક વાન મુનક છે એની જો મને કોઈ ખાની મરી આપે તો જરૂર તમારી સનાદ પ્રમાણે વર્તુ જુવાન પુરોએ યાદ ગખવુ જોઈએ કે, દેવની ઉમના બહિમો ધણી વખત સત્તને તાતલેજ લટકાની ગએની હેય છે

માગ માસાએ મારું નામ આપીને કહેલુ કે, એ જગ્યાએ તે રહેવા ખુબી છુ કે કેમ, તે હું પૂછી નાવીત આ પ્રશ્નનો નિધાન કરવા માટે મારા કુટુંબી જનોની સજા મળેની તે મને ખરાબ પાદ છે હું તો દર્પથી ઘેનો ચઇ ગયો હતો પાજરામા પગવના પખીને પણ છુવામા મારા જેટની છતેમરી નહિ થતી દોષ મારી મા મારા વિચારને સચન હતી, પણ મારા પિતા મારી ધનગ પરિપૂર્ણ કરવા માટે તેના તત્પર નદોના એમને એમ લાગતું હતું કે,

એ કામ મારા ગળા ઉપરાંતનું છે, અને મારી ઉમર હજી બહુ નાની છે. દર અઢીઠીએ અઢી ડોલરનો પગાર હતો, એ ઉપરથી એવું અનુમાન થતું કે, મારા કરતા મોટી ઉમરનો ડોક્ટરો લેખેલો હોયો લેખેલો તાર પહોંચ્યાકાવા માટે રાતો રાત બદારગામ જવું પડે, એ મોટા લેખમનું કામ આ બધી બાબતોનો વિચાર કરતા મારા પિતાનો અભિપ્રાય એવો થતો હતો કે, મારે હાલની જગ્યાએ કાયમ રહેવું એજ વધારે સારું છે, પણ પાછળથી એમણે પોતાનો વાધો એમણે દરજ્જા પાછો એવી બીધો કે તેમણે મને એક વખત અજમાવશ કરી નેવાની તક આપવાની હા પાડી મને લાગે છે કે એમણે મિ હેનીસનાહ પણ લીની હતી એમનો અભિપ્રાય એવો હતો કે, એથી મને લાલજ થશે વળી વધારામા તેમણે કશું હતું કે, ને કે તેથી મને તો અડચણ પડશે, છતાં મારી સલાહ એવી છે કે અજમાવશ તો લેવા દેવી અને ને ના નશાપ તો મારી મળની જગ્યા તો કાયમજ છે, એમ સમજવું.

આ પ્રમાણેનો નિર્ણય થતા મારે નહીં ઝોર્જાંગી પિટ્સબર્ગ જઈ મિ બ્રુક્સને મળવું એમ ઈર્ષ્ય મારા પિતાને મારી સાથે આનવાનું મન હતું, તેથી એમ ઈર્ષ્ય કે તેમણે તાગજોરીસમુદ્ધી મારી સાથે આવવું. સત્તર જુનનુંમા હતી અને તે સારા શુભનની નિશાનીરૂપ મનાઈ પિટ્સબર્ગ અમારા રહેવાના મકાનથી એ માર્શન દૂર હતું અને એટલું અંતર એમને પગે આપીને મારી નાખ્યું જોરીસના બારણા આગળ પહોંચતા મેં મારા પિતાને નીચેજ ઉભા રહેવાની વિનંતિ કરી એ મોટા માણસને મળનામાટે હું એકનોજ ગેડા ઉપર ગયો. મારી ઈચ્છા એની હતી કે, તેમને મારે જ્વલેજ મળવું અને મારા નમીય કેવું ધડાપ છે, તે જ્વલેજ એવું હું હવે કેટલેક અંશે અમેરિકન થવાનો ફાટો રાખવા લાગ્યો હતો, એ આવી હડ પકડવામા કંઈક અંશે દારણજીત હતું શરૂઆતમા છોકરા અને સ્કૉલી સ્કૉલી કહી ચીકનતા, ત્યારે કહેતો કે, 'હા, હું સૌંચ છું અને તેને માટે તું મગડો છું પણ અમેરિકાના થોડા વસનાટથી ઉચ્ચારમા અને વાતચીતમા બ્લૉચ લોકોના પહોળા ઉચ્ચાર કેટલેક અંશે ઘસાઈ ગયા હતા અને તેથી હું એમ માનતો હતો કે, ને હું મિ બ્રુક્સની સાથે એકબે હોપશ તો વધારે સારો દેખાવ ધારણ કરી ચકીસ, પણ ને મારા પિતા સાથે હોય તો હું જે રીઝ મારવા જતો હોઉં તે વેમના આગળ ઉભારો પડી જવાની બીકથી મારે સકોચમાં રહેવું પડે

રવિનારના પવિત્ર દિવસમાટે અનગ રાખી, ચૂકવામા આનંદ ધોડું ચલવું ખમીસ, બુરા ગમતું બદન અને રવિવારે પહેરવાના કોટપાનૂનની લેડ,

એટલો પોષાક મેં પહેર્યો હતો. તે વખતે મારી પાસે કિનાળામાં પહેરવા લાયક શણના પોષાકની માત્ર એક જ જોડ હતી અને તેથી દર શનિવારની રાતે મારી મા એ કપડાને ઘોષ નાખી ઇસ્તરી કરી આપતી. નવા વતનમાં પગભર ચવાના પ્રયાસને લગતુ કોઈ પણ કાર્ય એવું નહોતુ કે જે કરવાને એ વીર રમણીએ આનાકાની કરી હોય મારા પિતાનું સઘળું કૌવત કંકટરીમાં આખો દિવસ કામ કરવામાં ખપી જતું, છતાં એ પણ એક વીર પુરુષને ધાજતા ધૈર્યથી એ લડાઈ લડી રહ્યા હતા અને મને પ્રોત્સાહન આપવાનું કદી ચૂકતા નહિ.

મુલાકાતનું પરિણામ ફતેહમદીમાં આવ્યું. મેં ચોખ્ખું જણાવી દીધું હતું કે, હું પિટ્સબર્ગનો ભોમિયો નથી અને દલાય આ નવા કામમાં ન નબી શકું એ સભવિત છે, પણ મને અજમાવી લુઓ એટલીજ મારી માગણી છે. તેમણે મને પૂછ્યું કે, નોકરી ઉપર ક્યારે હાજર થઈ શકો છો? મેં કહ્યું, 'જરૂર હોય તો હાલ તુરતજ રહી જઈ' આ પ્રસંગને યાદ કરે છું, ત્યારે મને એમ લાગે છે કે, મેં જે જવાબ આપ્યો હતો તે જીવાન પુરોએ ખાસ લક્ષમાં લેવા જેવો છે. મજેલી તકનો લાભ ન લઈ લેવો એ એક જૂલ છે. મને એ જગ્યાએ રાખવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરવામાં આવી હતી ખરી, પણ જો હું તેને તત્કાળ સ્વીકાર ન કરે તો વચમાં કંઈક નવાજૂની બને, કોઈ વધારે સારો છોકરો મળી આવે અને મારે રખડી પડવાનું થાય તેથી મકાનમાં થયે મૂકવાની તક મળી તો બની શકે તો ત્યાંથી પાછા ન નીકળવું, એવો મેં મારા મનસાથે નિશ્ચય કર્યો હતો મી ક્લુકસે પ્રથમના નોકરને બોલાવ્યો અને મને બધે ફેરવી તથા સાથે રાખી કામથી માહિતગાર કરવા ફરમાવ્યું 'મૅસેન્જર બોય' (તાર પહોચાડી આવનારા નોકર તરીકે) કામ કરવાનું હતું મેં નીચે ઉભા રહેલા મારા પિતાને સઘળી દડીકતથી વાકેફ કર્યા અને મારા તરફની કોઈ ભાવનાની દ્વિધા નહિ રાખનારો જવા અને મારી માને એ સમાચાર કહેવા જણાવ્યું.

ઇ. સ. ૧૮૫૦ ની સાલમાં મેં મારી જીવનયાત્રાનું ખરેખરું પગરણ આ પ્રમાણે માડ્યું હતું જીવનને ઉત્તર કરનારા સંસ્કારોનું જ્યાં સ્વપ્ને પણ દર્શન થવાનું નહિ, એવા અધકારમય ભોયરામાં કોવસાની રજ વગેરેથી હાથ, મોઢું વગેરે મલિન કરીને એન્જન ચલાવ્યા કરવું, એવી સ્થિતિમાંથી નીકળી વર્તમાનપત્રો, કાગળો, પેન્સિલો વગેરે સાધનોથી મુક્ત પ્રકાશમય દુનિયામાં દાખલ થવું, એ મારે મન સ્વર્ગીય જીવનનો અનુભવ લેવા સમાન હતું આનવી પ્રવૃત્તિમાં મારી એક પણ પળ એવી નહોતી જતી કે જેમાં મને કંઈ પણ નવું શીખવાનું ન મળ્યું હોય, કે શીખવાનું કેટલું બધું છે અને મારું જાન કેટલું અદ્ય છે, એ ન સમજાવું હોય. મને એવી પ્રતીતિ થઈ હતી કે, હવે મારો પગ સીડીના

પગથીજા ઉપર ચોક્કસ ગોઠવાયો છે અને હવે હું ઉપર ચડવાનોજ

મને દહેશત માત્ર એકજ હતી, અને તે એ કે જે જે દુકાનોએ અને ઑશીસોએ તાર પહોચાડવાના હતા, તેના ચરનામા ખૂતી ઝડપથી મારાથી ગણી શકાશે નહિ આથી મેં મહોધાની બન્ને ખાતુના મકાનોની નિશાનીઓ યાદ રાખવા માઠી રાતે હું બધી પેટીઓના રહેઠાણ યાદ લાવી જતો જા પ્રમાણે કંવાથી દુક મુદત માં હું આખો બધે કરીને દુકાનોવાળા મહોધાની એક બાજુની તમામ દુકાનોના નામ મોખરેથી મારીને તે છેડાસુધી જરાગ અતુકમવાર બોત્રી જવા તથા તેજ પ્રમાણે સામી બાજુની દુકાનો છેડેથી તે મોખરાસુધી અતુકમવાર ગણી જવા શક્તિમાન થયો બીજુ પગલુ દુમનદારેને ઓગળવાનુ હતુ, કેમકે તેથી લામો ફેરા ઉગરવાના અને બીજા ધણા લાલ ચાપ ટાઇ દુકાનદાર સીધા ઑશીસેજ જતો હોય, તે જો રસ્તામા ૮ એકરો થઇ જાય તો ઑશીસે જવાનો ફેરા ઉગરે આવી રીતે રસ્તામાજ તાર પહોચાડવા, એ ચાનાલીનુ કામ ગણાતુ વગી વધારા નો લાભ એ થતો કે એવા મોટા માણસોને રસ્તામાજ તાર આપવામા આવતા તો તેઓ તાર આપવા આવનારા છેકરને ઓળખી ગળી તેને મન્યવાદ આપવાનુ ચૂમતા નહિ

હાનના પિટૃસમર્ગમા અને ૧૮૫૦ની સાનના પિટૃસમર્ગમા મોગે તફાવત હતો ૪૦ ૨૦ ૧૮૪૫ના એપ્રિલની ૧૦ મી તારીખે થયેની મેળી આગમા એ સહેનેા વેપારીવર્ગવાળા હતા લગભગ સાઠ ચર્ચ ગરો હતો, તે દુશ્વ ફગીથી પૂરેપૂરો આખા યધ ચક્રયો નહોતો ધણા ખરા મકાન નાખાના હતા, માન થોડાજ ઇંટના હતા અને આજની સામે ટકી રહે એવુ મનન તો એકેય નહોતુ શહેરની બહારની અને આસપાસના ખરાની મળીને એક દગ વગતી ચાગીમ હબરથી વધુ નહોતી વેપારી નતા ફિઝ એવન્યુ(પાચમા મહેસ્તા)થી આગળ વધ્યો નહોતો એ મહેસ્તામા તે વખતે બહુજ શાન્તિ રહેતી અને એમા આવેથી નાદેશ્યાળાને લીધેજ તે ખ્યાતિમા આવ્યો હતો ફૂડરન રિપ્પમા દુકાનોવાળા મકાન માન ગણ્યાગાંધ્યા અને છટાછવાયા હતા નયા વચ્ચે વચ્ચે મોટા પડીજ છુ મોગાન આવી રહ્યા હતા અને યાદ છે કે પાચમા વોર્ડના મખલાગમા અપેના તળાવમા જામી ગયેના મરક ઉપર ૬, મરક ઉપર ચાનલી ચાડીઓમા બેઝી, સહેન કરતો તે વખતે અને ત્યારે પડીના ધણા વચ્ચસુધી અમારી યુનિયન આધર્ન મિલ્સ વાળી જમીનમા ચાકતરમગીની વાડીઓ થતી

જનગન રૅમિન્સન જેને હું ધણા તાગના મદેશ પહોચાડી અવતા, તે ઓહિયો નદીની પશ્ચિમ તરફના મુનકમ જન્મેનો સૌથી પહેલો મોગે બાગક હતો શહેરમા પહેલવહેલા તારના દોરક નાખવામા આવ્યા, તે મે દોર

હતા અને થોડાં વખત પછી એલિયો અને પેન્નિ-વેનિયા રહેવા માટે ફિનારેન્ડિયામાંથી પટોળા તળીઆવાળા વડાણ ઉપર નહેરવાટે આણી એવિધની શેરમા ઉતારેલું પહેલવહેતું એન્ડન પણ માન દીધામાં આવ્યું હતું તે વખતે એલિયો નદીથી પૂર્વ તરફના મુવકસામે રહેવાનો સીધો સંજોગ નહોતો. મુસાફરા નહેરને રસ્તે એવિધની પર્વતની તળેની સુધી જતા, ત્યાંથી ત્રીસ માઈલનો રસ્તો રેન્વે મારફતે કાપી હોવીટ્સમર્ પટોળના, ત્યાંથી વળી પાછા નહેરને રસ્તે કોનઝિબવા જતા અને ત્યાંથી ફિનારેન્ડિયામુધાનો ૮૧ માઈલનો રસ્તો રેન્વે મારફતે કાપતા આ સંઘળી મુસાફરીમાં ત્રણ દલાડા લાગતા.

ટપાવ વાવવા-વધ જવાનું કામ કરનારી સરકારી ફીમ્બોદનું ઈન્જિન નદીથી પિસટબર્ગ સુધીનું આગમન અને પ્રસ્થાન, એ તે વખતનો એક મોટો ખતાવ હતો, કેમકે તેને લીધે ટપાવ રોજની ગજ જવા-આવવા લાગી પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ માવ મોડાં પડે, એ આ શહેરનો મુખ્ય રોજગાર હતો, કેમકે નદીવાટે આવેનો માસ નહેરમાર્ગે રવાના કરવાનું એ 'ટ્રાન્સફર રેશન' હતું લોખંડના પતરા બનાવવાની એક મીન બાંધવામાં આવી હતી, પણ તેમાં નહોતો ખતતા કાચી ધાતુના ચોરસા કે નહોતું બનતું પેલાદ કાચી ધાતુનો કચરો વિગેરે માફ કરવામાટે બગતણ તરીકે વાપરમાં આવી શકે એવા ઉચ્ચ પ્રકારના કાચમાની ખાણ નજીકમાં જ હતી, તેમ જ સાચા બગતણની ખામીને લીધે કાચુ લોડુ ખોદી કાઢવાનું કારખાનું ખોલવાને લીધે બધ કરણ પડ્યું હતું. જેવી ગીતે કુદરતી ગંભીર ખગમો જમાના થયા શેરની મપાટીની નીચે હોવા છતાં ચોકિને તેની દલાલીનો ખ્યાલ નહોતો, તેનીજ રીતે ઉપર જણાવેલા કોનસા (કોક) લોડાના પથરા (આર્ન) સ્ટોન્સ ને આગાજવાના કામમાં આવી શકતા હશે, એવા કોઈને ખ્યાલ નહોતો.

શેરમા તે વખતે થોડાગાડીમાં બેસીને ફરી શકે એવા અધુરું કાન માણુઓ પણ નહોતા, તેમ કાચબેન(ગાડીવાનો)ને મારે ખાસ રૂંસ (પોરાક) દાખલ કરવાનો પણ કાંઈને ખ્યાલ આવ્યો નહોતો ૧૮૬૧ ની સાલમાં પણ કાંઈનેરોડક નામનો વેપારી પોતાના વિસ્માયન ૧,૭૪,૦૦૦ ઍર લઈને વેપારમાંથી નિરત થયો એ પિન્સમર્ગના નાણાખાજાની તસારીખમાં એક મોટો વેપારી બનાવ ગણાયો હતો. આ રકમ તે વખતે મોટી રકમવા લેખાતી હતી, પણ હાલ કેડી છુદ્દ લાગે છે !

'એન્જલ બાય' તરીકેના માસ દરજ્જાને વીધે શહેરમાં તે વખતે જે થોડાવળા અમમવ્ય પુરો હતા, તેમના સમાવયમાં આવવાથી મારે તેમનું પીછાન થયું હતું. પિન્સમર્ગનું વચીતમણ નામાકિન હતું ન્યાયમતિ

વિટિન્સ એનો અગ્રણી હતો એ, મેંક કેન્ડેસ, મેંક કયોર, આર્સ રોયર અને તેનો ભાગીદાર એડવીન, એમ સ્ટેન (જે પ્રેસિડન્ટ લિકનનો જન્મણા હાથ હોઇ વેર સેક્ટરી તરીકે પ્રખ્યાત થયો હતો), એ બધાને ૮ સારી રીતે ઓળખતો હતો. વેપારી વર્ગના-હજી જીવતા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોમાં ધોમમ એમ હો, જેમ્સ પાર્ક, સી. જી. દસી, બેન્જમિન એફ. જોન્સ, વિનિયમ થો, જોન થ્રેડ અને કર્નલ હેરન, એ બધાને અને આદર્શરૂપ માનતા (અફસોસની વાત છે કે ૧૯૦૬ માં જ આ ફરોડ ફરીથી તપાસી બહુ છુ તે વખતે એ બધા ધમનેક સીધા-યા છે કાળનું ચક્ર કેવું નિયમિત રીતે ફરતુ રહે છે.)

તાજ પહોચાડી આવનાર ડોકગ તરીકેનું મારું જીવન એક દર રીતે સુખી હતું અને મારા મિત્રો સાથેની દોસ્તીના બીજા પાશુ એ વખતે રાપાયા હતા. મારી ઉપગના 'મેસેન્જર ઓફ' ને 'પ્રોપોગેન્ડા' મળવાથી તેની જગ્યાએ ડેવિડ ડ્રૂ કાર્ગો-જે પાછળથી એનિથની વંની રહેલો. સુપરિન્ટેન્ડન્ટ થયો હતો- તેની નિમણૂક થઈ એને મારો જોડીદાર બનાવવામાં આવ્યો, એટલે કે પૂર્વ તરફથી આવતા તાર અમારે એને પહોચાડી આવવાના હતા અને પશ્ચિમ તરફના તાર પહોચાડવાનું બીજા બે છોકરાને માથે હતું 'ફ્રિટર્ન' (પૂર્વ તરફની) અને 'વેસ્ટર્ન' (પશ્ચિમ તરફની) ટેલીગ્રાફ સંપનીઓની ઓફીસો જે કે એકજ મકાનમાં હતી, છતાં તે વખતે તેના માથેકો બૂદા બૂદા હતા 'ડેવી' અને હું તરતજ હોનોબન દોસ્ત થઈ ગયા, અને દોસ્તી બંધાવાનું એક કાળુ એ હતું કે એ પણ સ્કૉચ હતો, તારણ કે ડેવી નો જન્મ અમેરિકામાં થયો હતો, છતાં એનો પિતા ઉચ્ચાર પાત્રે પણ મારા પિતાના જોડલોજ સ્કૉચ હતો.

'ડેવી' ની નિમણૂક થયા બાદ દુધી મુદતમાં એક નીમ છોકરાની જગ્યા પડી અને આ વખતે તો કોઈ લાયક હોયરો મેળની આપવાનું અને પૂજવામાં આવ્યું એ તરતજ મારા ત્રોલીઆ રોજર્ટ પિટકેર્નનું નામ આવ્યું એ પાછળથી મારી જગ્યાએ પેન્સિલ્વેનીઆ રેલ્વે સંપનીનો સુપરિન્ટેન્ડન્ટ અને પિટસબર્ગ ખાતાનો જનરલ એજન્ટ થયો હતો. રોજર્ટ મારી માફ સ્કૉચ હતો, એટલુંજ નહિ પણ સ્કૉટલેન્ડમાં જન્મેલો હતો. એ રીતે 'ડેવી', 'જાવ' અને 'એન્ડી' એ ત્રણ સ્કૉચ છોકરા તર અગ્રણીઓના રાજ ઝંજરના (તે સમયમાં ભારે ગણાતા) પગારથી પિટસબર્ગમાં ફ્રિટર્ન ટેલીગ્રાફ લાઇનના તમામ તાર પહોચાડી આવતા હતા ઓફીસનો પુત્રો મદનનું કામ આવા છોકરાઓને માથે હતું અને એ કામ અને વારા પ્રમાણે કરતા આ ઉપગથી સમગ્રજાતે કે અને છેકછેત્રે પગથીએ-થી સરખાત કડી હતી ઓલિનગ અધર્સની પેડીનો અગ્રણી આનરેબલ એચ

ડમ્બુ ઓલિવર+ અને સૉલિસિટર ડમ્બુ સી મોર્નેન્ડ, એ બન્ને પણ પાછળ થી અમારી દુન્ડીમા જોડાયા હતા અને અમારી માફકજ જીવનની યાત્રાએ નીમ્બ્યા હતા અબ્બુદય માટે તરફથી આ મારનારા જીવાનીઆને તવગર પુરપના છોકરાની કે તેના ભત્રિજાની કે પિત્રાઇ ભાઇની હરીફાઈની ધારતી રાખવાની નથી તેણે તો ઑશીસનું આકુ કાઢવાનું કામ કરનારા છોકરાથી બીતા રહેવાનું છે

એ સમયમા ઝેસેન્જર બૉયને મોજમજાના ઘણા સાધન પ્રપ્ત થતા ન્ને કોઇ રૂઝ-મેવાના વેપારીનો તાર ઝડપથી પહોચાડી આવે, તો મેવાના ટગલા માથે તેને મૂકી ભરીને અજીર કે બીજા રૂઝ મળતા તેવીજ રીતે ભડીઆરા કે મિહાઇવાળા પાસેથી ચપાગી કે ભજીઆ વગેરે મળતુ જે પુરપોની સાથે તેને પ્રસંગ પડતો તેમના તરફ તે માનની દૃષ્ટિથી જોતો અને તેઓ તેની સાથે માયાળુપણે વર્તતા, પ્રોત્સાહન ચબ્દોમા સલાપણુ કરતા અને કામ કરવાની ઝડપ બદન મુબારકબાદી આપતા સારા માણસોની નજરે ચડતુ તેમના મનમા પોતાને માટે સારો અભિપ્રાય બધાવો, એટલાનીજ દુશિયાર છોકરાને અબ્બુદય માટે જરૂર છે ડાહ્યા માણુમે આનાક છોકરાઓની શોધમાજ કરતા હોય છે આ દૃષ્ટિથી જોતા નજરે ચડવાના પ્રસંગ આ નેપરીમા જેટલા મળે તેટલા બીજા નોકરીમા ભાગેજ મળતા હશે

આ જીવનનું એક આકર્ષક અંગ એ હતુ કે અમુક હદની બહાર તાર પહોચાડવા મદન અમને વધારાના દસ મેન્ટ માગી લેવાની છૂટ હતી આવા તારની આતુરતાથી ગદ્દ જોરાતી અને એ વહે ચવા જવાનો હક કોનો છે એ બાબત અમારામા આપસ-આપસમા ઘણી તકરારો પડતી કેટનીક વખત કોઈ કોઈ ઊંચા પોતાના વારા નહિ હોવા છતાં આવા તાર વહે ચી આવતા અમારામા આપસ આપસમા તકરારો ઉબી થવાનું ગભીર પ્રશ્ન આટલુ આજ હતુ મે સમાધાનનો એવો રસ્તો કાઢ્યો કે એવા સવળા તારની આવક મજબૂરી રાખવી અને અડવાડીએ અડવાડીએ સરખે હિરસે વહે ચી લેવી નું અગત્યની બન્યો હતો ત્યાર પછીથી અમે શાંતિ અને સમાધાનીથી રહેવા લાગ્યા આ પરિતિમા કિમતો ચઢાવી દેવાનો ધરાદો નહિ રખાયતો ટોવાથી, સહકારના સિદ્ધાંતનો તેમા સાચો અમન થતો હતો નાણાપ્રકરણને લગતી સયોજના (ફાઇનન્સીઅલ ઓર્ગેનાઇઝેશન) નો આ મારો પહેરો પાઠ હતો

ઊંચાએ એમ માનતા કે આ વધારાની કમાણીનો નજરમા આવે એવો ઉપયોગ કરવાનો અમને સંપૂર્ણ હક છે અને તેથી પડોશના મિહાઇવાળાઓની દુકાને તેમણે ચાતુ ખેડા ખાતા રાખ્યા હતા કોઇ વખત ખાતામા જમે પડતી

+ ૧૯૦૪ મા મૃત્યુ પામ્યા હતા

* ૧૮૮૯ મા મૃત્યુ પામ્યા હતા

રસમ કરતા વધારે ઉજાર થતો અને તેથી ખબલચીને એ બાબતની કુશાન-
દારને ખબર આપવાની ફરજ પડતી. એટલે કે હું તેમને જણાવી દેવો કે આવા
ખાલસીઆ અને ખાલાના લાલચુ છોકરાં ને દેવા કરશે, તેને મારે હું જવાબ-
દાર નથી. ફોર્મલ પિદ્મને એ બાબતમાં સૌથી વધારે દોષપાત્ર હતો. અને
માથે છે કે, એના એક-એ તરફ થયું તમામ દાંત ગળ્યું ગળ્યું ખાવાના લાલચુ
વર્ધ થયા રહે ! હું એને ઠપકો આપતો, તારે એક વજ્ર એણે મને ખાવની-
ના કહ્યું હતું કે, મારી હોજરીમાં એવા જંદુઓ ઉત્પલ થએલા છે કે એ
તેમને મિઠાઈ ખાવાની ન મળે એ તેઓ મારો અદરો ભાગ ફોવી ખાય છે.

પ્રકરણ ૪ થું

કર્નલ ઍન્ડર્સન અને પુસ્તકો

૨ પહોંચાડનાગ છોકરાઓને આ પ્રમાણે જો કે સર્વ રીતે મજા હતી, તેમ જતા તેમને જો કામ કરવાનું હતું તે ધણું મખત હતું. દર ત્રીજે દવસે ઑફીસ બંધ થતા સુધી અમારે નોકરી ઉપર હાજર રહેવું પડતું અને એવે દિવસે હું રાતના અગીઆર વાગના પહેલા લાગેજ ઘેર પહોંચી શકતો. વચવા

દિવસોએ અમે ૭ વાગે છૂટા થતા આથી કરીને આત્મસુધારણામાટે અમને પૂરતો વખત મળી શકતો નહિ અને વળી કુદબની તગ અવસ્થાને કીધે પુસ્તકો ખરીદવા જોડવા પૈસા બચી શકતા નહિ, પણ મારા ઉપર જાણે ઈશ્વરનોજ અનુબ્રવ ન થયો હોય, તેમ મને એક એવી અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ ગઈ કે જેને લીધે સાહિત્યના બહારના દાર મારેમાટે ખુશ થઈ ગયા.

કર્નલ જેમ્સ ઍન્ડર્સન-ઈશ્વર એમના આત્માને શાંતિ આપો-એમણે એક દિવસ જાહેર કર્યું કે, મારી આસે પુસ્તકની લાઈબ્રેરી હું ઑયુઝ (બાળનોકરો)-માટે ખુલ્લી મૂકવા માગુ છું એવી રીતે કે એમણે એક પુસ્તક દરમીઠ બાળ-નોકર દર શનિવારે સાંજે વામવામાટે લઈ જઈ શકશે અને બીજે શનિવારે તે પુસ્તક પાછું આપી જઈ બીજું લઈ જઈ શકશે કર્નલ ઍન્ડર્સને પોતાની લાઈબ્રેરી સરઆતમા તો માત્ર 'વર્કિંગ ઑયુઝ' (શારીરિક મહેનત કરનારા છોકરાઓને) માટે ખુલ્લી મૂકી હતી અને તે ઉપરથી એ સવાલ ઉપસ્થિત થયો કે તાર વહેંચનારા ઍમેન્જર ઑયુઝ, કારકુનો અને બીજા તેવા નોકરો કે જેમને હાથની મજૂરીનું કામ કરવાનું ન હોય તેમનો એ પુસ્તકો ઉપર દક ખરો કે નહિ? વર્તમાનપત્રમા પ્રસિદ્ધ કંગવામા આવેલો મારો સૌથી પહેલો લેખ આ બાબતને લગતો હતો. 'પિટ્સનર્થ ડિપેચ' નામના રચાનિક વર્તમાનપત્ર ઉપર મોકલેલા લેખમા મે એવી દલીલ કરી હતી કે, અમને તેમાંથી બાનવ

+ આ લેખ 'વર્કિંગ ઑયુઝ'ની સરીઠી છાયા હતા લાઈબ્રેરીના લાઈબ્રેરિયને 'દિ-રૅન્થ'માજ જવાબ છપાવી નિષ્ક્રોધે બચાવ કરવા જણાવેલું કે, એનો બાવાઈ એવો છે

રાખવા બેઠાએ નહિ; કેમકે હાલમાં બે-કે અગ્રે હાથની મજુરી કરતા નથી, તોપણ અગાઉ અગ્રે પૈકીના ઘણા છાદરાઓએ તેવી મજુરી કરી હતી અને અગ્રે ખરી રીતે 'વર્કિંગ બોઇઝ' બનીએ. 'કર્નલ ઍન્ડર્સન' તરતજ નિયમોમાં ધટતો ફેરફાર કરી બધા વર્ગના નોકરોને લાલ મળે એવી ગોઠવણ કરી. આ પ્રમાણે બહાર લેખકતરીકેના મારા પહેલો પ્રયાસ ફતેહમંદ ઉતર્યો હતો.

મારા ખાસ દોરતો પૈકીનો એક ટામ મિલર જે કર્નલ ઍન્ડર્સનની પાસે રહેતો હતો તેણે મને તેમની સાથે સંબંધ બેઠી આપ્યો અને એ રીતે મારા અધિકારમય જીવનમાં પ્રકાશનાં કિરણો દાખલ થવાનો માર્ગ મોકળો થયો. એક પુસ્તક હમેશાં હું મારી સાથેજ રાખતો અને કામની વચમાં જ્યારે જ્યારે અવકાશ મળે, ત્યારે વાંચ્યાં કરતો. એને ક્ષિપ્રે મારા આખા દિવસનો ચાક ઉતરી જતો; એટલુંજ નહિ પણ રાતે મોડાસુધી જે નોકરી કરવી પડતી, તેનું દુઃખ પણ હજુ ધઈ જતું. વળી શનિવાર આવશે, ત્યારે નવું પુસ્તક વાંચવા મળશે એવા ઉત્સાહમાં બિચ્છ પણ ઉબ્જવલ લાગતું. આવી રીતે મેંકોલેનો ઇતિહાસ અને તેના નિબંધો તથા ઍન્કોક્લક્ટ્ડ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો ઇતિહાસ હું વાંચી ગયો. આ છેલ્લું પુસ્તક તો હું બહુજ કાળજીપૂર્વક વાંચી ગયો હતો. દુઃખના નિબંધો હું ખાસ ઉત્સાહપૂર્વક વાંચી ગયો હતો; પણ વાંચનમાળાનાં પુસ્તકમાં દાખલ કરવામાં આવેલા ચુરી કોટેલા ફકરાઉપરાંત કવિશિરોમણિ શેક્સપિયરની કાષ્ઠપણ કૃતિ આ વખતે મારા વાંચનમાં આવી નહોતી. તેમના પુસ્તક વાંચવાનો મને શોખ પાછળથી પિટ્સબર્ગની નાટકશાળામાં થયો હતો.

અમારા ખાનગી મંડળવાળા જૉન ક્રિસ્ટ, જેમ્સ આર. વિલ્સન, થોમસ એન. મિલર અને વિલિયમ કાઉલી, એ બધા પણ કર્નલ ઍન્ડર્સનની લાઇબ્રેરીનો લાભ લેવાના કિંમતી હકનો ઉપયોગ કરવામાં મારીસાથે ભાગીદાર હતા. જે પુસ્તક મને ખીજે સ્થળેથી મળવાં અશક્ય હતાં, એ બધાં એમની હાથપણ-ભરેલી ઉદારતાને ક્ષિપ્રે હું મેળવી શકતો હતો. મને વાંચનનો જે શોખ ઉત્પન્ન થયો હતો તથા કરોડો પૌંડ મળે તોપણ જેનો બદલો કરવાનું હું કબૂલ કરે નહિ, તેને માટે હું કર્નલ ઍન્ડર્સનનો ઋણી છું. એનાસિવાય મને જીવન અસલ લાગે. હું અને મારા સાથીઓ નકારી સોખત તથા દુષ્ટ કુટોબોથી સુકા રહી શક્યા, તેનું માન પણ ઘણે અંશે એ લલા કર્નલની સખાવતને ધટે છે.

કે 'વર્કિંગ બોય કોઈ પણ રોજગારમાં પડેલા હોવા બેઠાએ' કર્નેઓએ 'રોજગારવગરના વર્કિંગ બોય'ની સહીથી જવાબ આપ્યો, ત્યાર પછી 'ડિસ્પેન્ડ'ના અગ્રલેખવાળા પૃષ્ઠ ઉપર એવી જાહેરખબર પ્રસિદ્ધ થઈ કે 'રોજગારવગરનો વર્કિંગ બોય' અમારી બોક્ષીસે આવો એમને મળી જવાની મહેરબાની કરશે ?' (સિન્ડ્રુસે મેગેઝીન-જુલાઈ ૧૯૦૮).

પાછળથી લાઇબ્રેરી બનાવે મારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ, ત્યારે મારું સૌથી પહેલું કાર્ય મારું પ્રિય કરનાર એ દાનશીલ ગૃહસ્થની યાદગીરી કાયમ રાખવાને લગતું હતું એ સ્મરણસ્તલ મેં ઝલિંગની શહેરને અર્પણ કરેલા કાયમક રકમરમા આવેલાં હોલ અને લાઇબ્રેરીની સામે આવી રહેલો છે અને તેના ઉપર નીચેમુજબનો લેખ કાતરવામા આવેલો છે -

“આ કીર્તિ સ્તલ વેસ્ટન પેન્સિલ્વેનિયામાં ડ્રી લાઇબ્રેરીએ સ્થાપના કરનાર જેમ્સ એન્ડર્સનના સ્મરણાર્થે ઉભો કરવામા આવ્યો છે. એમણે બાળ-નોંદરોના બાલમાટે પોતાની લાઇબ્રેરી ખુશી મૂકી હતી અને શનિવારની સાંજે લાઇબ્રેરિયનતરીકે એ જાતે કામ કરતા હતા, અર્થાત્ એ ઉમઠા કાર્યને એમણે એકલા પોતાના પુસ્તકજ નહિ, પણ વધારામા પોતાની જાતને પણ અર્પણ કરી હતી. જેની મદદથી સુવાન પુરુષો પોતાનો અવ્યુદય સાધી શકે છે, એવા જ્ઞાન અને તર્કના અમૂલ્ય ભાગરના દ્વાર જેમનેમાટે આ પ્રમાણે ખુલ્લા મૂકવામા આવ્યા હતા, એવા ‘પાર્કિંગ બાયુઝ’ પૈકીના એક એન્ડર્સનગી, તરફથી પોતાના ઉપર થયેલા અપાર ઉપકારના એક સ્મારકચિહ્નતરીકે આ સ્તલ ઉભો કરવામા આવ્યો છે.”

એમણે મારેમાટે તથા મારા સોજતીઓને માટે જે કર્યું છે, તે બદલ તેમનેમાટે હું જે ઉપકારની ઉઠી લાગણી ધરાવું છું તેનો એ માત્ર ઝાંખો ખ્યાન આપે નથી એ સજી શીટાડવાનો એ માત્ર નજીવો પ્રયાસ છે મારા પોતાના નાનપણના અનુભવ ઉપરથીજ મેં નક્કી કર્યું હતું કે, જે સમાજ માર્ગજનિક લાઇબ્રેરીને પોતાની રોકાપયોગી સસ્થાતરીકે નિભાવ-અર્થ પૂરું પાડી ચલાવવાને તત્પર હોય, તેને તેવી લાઇબ્રેરી બાધી આપવી, એના જેવો પૈમાનો સહાય્ય બીજાને એકે નથી જે છોકરાછોકરીઓમા કંઈ પણ અત્ત હોય તથા તેનો વિકાસ કરવાની જેમનામા શક્તિ અને દક્ષિતા હોય, તેમને આવા કાર્યથી અત્યંત લાલ ચાપ છે અને ખાતરી છે કે, જે લાઇબ્રેરીઓ સ્થાપવાનું સહભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું છે, તેમના લાવી ઉપરથી મારા આ અભિપ્રાયનું વાસ્તવિકપણ સાબીત થશે, કારણ કે પ્રત્યેક લાઇબ્રેરીવાળા પ્રદેશમાથી એક પણ છોકરાને, અને કર્નલ એન્ડર્સનના ચારમે પુસ્તકો વાચવા મળવાથી જે લાભ થયો હતો, તેનો અર્થો નફો પોતાના વતનની અદર આવેલી લાઇબ્રેરીના પુસ્તકોના વાચનથી થાય, તોપણ હું એમ માનું કે મારા પૈસા છૂટી પડ્યા નથી, મારો લાઇબ્રેરી સ્થાપવાનો હેતુ નિષ્ફળ નિવડ્યો નથી

‘કુમળું ઝાગ જેવી રીતે વાગાએ તેરી રીતે વળે છે.’ પુસ્તકોમા દંકાર્ધ

રહેલા ફુનીઆના દ્રવ્યભંડાર મોગ્ય સમયેજ મારેમાટે ખુલા મૂકવામા આવ્યા હતા લાઇબ્રેરીમાથી પ્રાપ્ત થતો મહત્વનો લાભ એ છે કે એ કચુ ફાઇલ (બદલો લીધા વગર) આપતી નથી જીવાન પુસ્તકોએ જ્ઞાન પોતાની મેળેજ સંપાદન કરવું જોઈએ. એમાથી છટકવાની કોઈપણ ખારી નથી જાતમહેનત-સિવાય જ્ઞાન મેળેજ નહિ કન્ફર્મલાઈનના જે પાચ વણકરોએ પોતાની પાસેની ચોપડીઓ એકઠી કરીને એ ચહેરમા પહેલવહેલીફરતી લાઇબ્રેરી (સકચુ ફેલીંગ લાઇબ્રેરી) સ્થાપી હતી, તેમાના એક મારા પિતા હતા, એ જ્યારે ઘણે વર્ષે મને માનમ પડ્યું હતું ત્યારે મને ઘણો સતોષ થયો હતો

એ પુસ્તકાલયનો ઇતિહાસ જહુ રસભરલો છે એ ધીમે ધીમે આખાક થઈ હતી અને સાત વખત એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લઈ જવામા આવી હતી પહેલી વખત તો એના સ્થાપકો પોતેજ સવળા પુસ્તકોને રૂમાયોમા તથા શાળાના અગની કાચસા ભરવાની છઠ્ઠી ટોપલીઓમા ભરીને બીજે સ્થા નકે લઈ ગયા હતા. પોતાના વતનની પહેલી લાઇબ્રેરી સ્થાપનાર મારા પિતા હતા અને છે'ની લાઇબ્રેરી સ્થાપવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું હતું, એ મારે મન તો મારા જીવનનો એક નોંધ લેવાલાયક પ્રસંગ છે મે ઘણી વખત જહુજ લાઇબ્રેરીમા કચુ છે કે, લાઇબ્રેરીસ્થાપક વણકરનોર વચળ મગીને બીજા કોઇનો વચળ થવાનું હુ કદી પણ પસંદ કરું નહિ લાઇબ્રેરીઓ સ્થાપવાની બાબતમા મે મારા પિતાનું અનુકરણ એમાલૂમપણે-અરે દેવી પ્રેરણાથીજ કરેલું છે અને તેને લીધે મને અતિસય હાઈ થયા કરે છે મારા પિતા ખરેખર માર્ગદર્શક-તરીકે અતુલપણ કરવા યોગ્ય હતા તેમના જેવો મધુર, શુદ્ધ અને માયાળુ સ્વ-ભાવ બીજે કોઇ સ્થળે લાગ્યેજ દષ્ટિએ પડે છે.

મે ઉપર જણાવ્યું છે કે, શેક્સપિયરઅત્યે મારા હૃદયમા જે આદરભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો, તેનો જન્મ નાટકશાળામા થયો હતો હુ જ્યારે 'એસેન્જર ઍથ'તરીકે નોકરી કરતો હતો તે સમયે પિટ્સબર્ગની નાટકશાળા મિ. ફ્રાસ્ટરની દેખરેખનીયે પ્રતિષ્ઠાની ટોચે પહોંચી હતી તાર ઍપ્રીસને લગતું એમનું કામ મફત કરી આપવામા આવતું અને તેના જહુલામા તારમાસ્તરોને વારા પ્રમાણે નાટકશાળાના ફ્રી પાસ મળતા આ લાભ કેટલેક અંશે 'એસેન્જર ઍથ'ને પણ મળતો, પણ ઘણું કરીને તો તેઓ એવી યુક્તિ કરતા કે મિ

• એ પણ ઈશ્વરની કૃપા છે કે અમે બધા પ્રમાણિક વણકરોના વચળ બીજે જેમના સબધમા પોતે ગર્વ વહન કરી શકે, એવા વચ્ચે જેમને ન હોય, (બલેને પણ તેઓ હમસાવા અને હમસાવનીઓ હોય તોપણ) તેમની તો આપણે દયાજ ખાવી જોઈએ. (એન્ડ્રુ કાર્નેગીફ્રેડ 'ફાર્મીંગ ટ્રીપ')

ફોરટરના જે તાર સાજનાં આવતા, તે તેમને વેળાસર નહિ આપના નાટક શાળાનો દરવાજો ઉઘડવાના અરમામાં આપવા જતા અને ખીના ખીના નાટક નેવા દેવાની માગણી કરતા—જે માગણીનો હમેશા સ્વીકાર થતો. બધા ડોક્ટરાઓને વારાપ્રમાણે આવી રીતે નાટક જોવાનો લાભ મળે, એનામટે તેઓ કામગિરીના અદનામદના કરતા.

નાટકના પડદાપાઝા રહેતી દુનિયાનો પરિવય મને આવી રીતે થયો હતો. નાટક વહેણાએ તો જોનારના મનનું રજન કરે એવી દગના લતા એટલે તેમાં સાહિત્ય અને કળાવિધાનની ખુશીઓ તો લાગેજ હોય, જતા તે નેધ પદ પર્યાની ઉમંગના છોકરા અજાણ જાય એમાં કી નવાઈ. એવા જ ૫ દશ્ય મારા દીદામાં કદી આવ્યા નહોતા, એટલુજ નહિ પણ સામાન્ય દશ્ય પણ અગલિ મે કદી જોયા નહોતા. કેહ દિવસ નાટકશાળામાંકે મગીતના જ આમાં કે કેહ પણ જાતના મોજગોખના મેગાનપ્રમા થયો નહોતો. 'હેરી મેકકેગો', 'હેરી ઓનિવર અને 'નાય વિ/કેન', એ રહેતી સ્થિતિ પણ એવીજ હતી અને સદગા એ ફદમાં ફસાયા અને નાટક જોવાની કેહ પણ તમ શુમાવતા નહિ.

'ગરટ એડમ્સ (એડ્વીન એડમ્સ) નામના પ્રખ્યાત કરણારસપ્રધાન નાટક લજનનારે જ્યારથી પિટસબર્ગમાં ગેક્સપિયરના પાત્રોના સ્વાગ લેવાનું શરૂ કર્યું, ત્યારથી મારી અલિરચિમાં પરિવર્તન થવા લાગ્યું ત્યારપછીથી શેક્સ પિયરસિનાય બીજા કથા ઉપર મારે મન ચોટતું નહિ કંઈ પણ પ્રયામવગર એની કવિતાઓ મારે મોઢે થઈ જતી સજ્જમાં કટલુ જલુ રહેતું છે, એ અત્યાર આગમન્ય મને કદી સમજાયું નહોતું. ઝડપમક અને સગીત સવરું મારા મનમાં મુખવચ્ચિન રીતે ગોઠવાઈ જતું અને જ્યારે જોઈએ ત્યારે હોઠે આવા ઉમ્મુ રહેતું એ લાગાજ જૂદા પ્રકારની હતી, અને તેનું ખરૂં સ્વરૂપ મને નાટક જોવાથીજ મમજનનું હતું, કારણ કે વ્યાસુધી મે 'મિકેમેથ'નું નાટક લજવાતું નહોતું જોયું. ત્યામુધી રોક્સપિયરના નાટકોમાં ૫ ગમ લેવાનું શીખ્યો નહોતો, મે એ નાટક વાંચ્યાજ નહોતા.

ત્યારપછી કેટલીક મુદતે લોહેન્ઝિન'નું ગીન સાલજનાથી મને વેશગની એજતાનું જાન થયું હતું. ન્યુયૉર્કની ઍકેડેમિ ઑફ મ્યુઝિક (સગીતશાળા)માં મે તેના મોઢ માયન સાલજ્યા નહોતા, પણ 'લોહેન્ઝિન'નું આપન સાલજનાથી મારા હૃદય ઉપર નવો પ્રકાશ પડ્યો. વેશર પણ શેક્સપિયરના જેવો એક નવો મિત્ર હતો. તેનું જીવિગૈશ્વ્ય બીજનાથી જો કે જૂદા પ્રકારનું હતું, તોપણ ઉત્તતિને માર્ગે અદવાનીયમ્બા રાખનારને મારે એ પણ એક સીટીસમાન હતો.

ખીજ એક ખીના જે આ સમયને લગતી છે તેનું પણ આ મથકે માટે
 નામપણ કરી તેનું નોંધણી એનિનનીમાં આશરે મોએક મુખ્યએ એકલા ચક્રને
 રિવડનમેર્ગિયન મોમાયની મ્યાખી હતી અમારા અમેરિનવાળા મગા એમા
 આગેવાનીભર્યો ભાગ લેતા હતા પ્રેરિમટેગિયન પણ છેલ્લા પડી માગ નિતા
 એ ધર્મસમાજમા જોડાયા હતા અને મને પણ તેઓ પોતાની માથે ત્યા તેડી
 જતા, પણ મારી મનો રિવડનમેર્ગિયા મિદ્ધાતો પમદ પડતા નહોતા એ
 જો કે ધર્મના તમામ પથોને માન આપવાનું અને ધર્મના કવચથી અનગ
 રહેવાનું એમને શિક્ષણ આપ્યા કરતી, છતાં ધાર્મિક પ્રયોગના સખ ધમા એ
 પોતે તો હમેશા મૌનજ ચાલુ કરતી તેણીનું વર્તન ગાંધીયુલિયસના નીચેના
 પ્રખ્યાત મુત્રને અનુસરતું કહી શકાય—“આ જીવનના પ્રાપ્તકર્મનું બરામ
 પાનન જરૂર અને હવે પડીના જીવનની સાજગડમા પડતું નહિ, એજખ શાણુ
 પણ છે’ મારી આ પોતાના પુત્રોને એટલે અમને બે ભાષાઓને દેવળમા અને ગિ
 વારની શાળામા હાજરી આપવાનું ઉત્તજન આપ્યા કરતી ખરી, પણ રિવડન
 માર્ગના વખાણુ અને જૂના તથા નવા કરાર (આંડ એન્ડ ન્યુ ગ્રેટામેન્ટમ)
 માનો એમને નાધમનનો ધણો ભાગ ધર્મપ્રેરિત ન હોઈ, જીવન-યવહારમાટે
 પ્રમાણ્યૂત માર્ગદર્શક નથી, એવો તેણીનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે મનગનયા
 મિવાય રહેતો નહિ રિવડનમેર્ગિના ગૂઢ મિદ્ધાતોમા મને ધણો ગમ પડના
 લાગ્યો અને ધર્મનું ગહર્ય સમજનાની મારી શક્તિ બદન માગ મામી એક
 ટકન મને ધણી વખત મુમારકબાદી આપતા એ લની સ્ત્રીના મનમા એવી
 ઉમેદ હતી કે હું નવા જોડસનમનો એક જળકતો રીરો નિવડીશ, અને
 આગળ ઉપર હું એક ધર્મોપદેશકતરી પ્રખ્યાત થંગ, એમ એમાનના હતા,
 એમ પણ મને મમજાપુ હતું

પણ મનુષ્યોના રંગના ધર્મશાસ્ત્રા ઉપરથી જેમ જેમ માની આપ્યા ઉઠી
 જવા માગી, તેમ તેમ તેણીની ઉમેદો શિથિત થતી ગઇ પણ જે લાણેજને
 પોતે ખોગામા બેસાડી ગમાઓ હવો, તેના ઉપરનો તેનો વિચારમ અને ભાવ
 ખદી કમી યવો નહોતો માગે મગિયાઇ ભાષા નિયન્ડ મોગિમ જેને રિવડનમેર્ગ
 ના મિદ્ધાતોની મદદથી ધર્મના માર્ગમાથી પતિત—બ્રષ્ટ થતો અટ-નવાની
 તેણીએ આશા રાખી હતી, તેણે તો વળી બ્રષ્ટિઝમ સ્વીકારીને તેણીને ડે-
 નાઉમેન્ડરી નાખી તેણીના પિતાના ઉપર પણ આવાજ સસ્વાર વીત્યા હતા
 અને એડિનમરોમા તે વણી વખત બ્રષ્ટિસ્ટોની તરફલુમા ભાવણો આપતો,
 તેમ જતા પણ આથી તેને પણ લાગી આવ્યું.

આ પતન પછી એ પટેનવહેરો માગીને મગવા આ ચો, ત્યાં તેને પ્રથમ

ના જેવો ઉપદેશો આપકાર મળ્યો નહિ માસીએ તેને ખેદપૂર્વક જણાવી દીધું કે, સ્વધર્મત્યાગથી તે કુટુંબની પ્રતિષ્ઠાને મોટી હાનિ પહોંચાડી છે.

‘પણ માસી’ તમે મારા ઉપર આટલી બધી સખ્તાઈ સામાટે કરો છો? આ એન્ડી એકે ધર્મસમાજમાં દાખલ થયો નથી, તેને તો તમે બિનકુલ કપકો આપતા નથી કેમકે પણ ધર્મમાં દાખલ ન થયું તેના કરતા બેંચિસ્ટ થયું, એ શું સારું નથી?’

તરતજ જવાબ મળ્યો કે - ‘હા, હા, એન્ડી નહીં છે, પણ તે તો ધાગા વીંટયા છે.’

માસીના મનથી એ ઉતરી ગયો તે ફરીથી પ્રથમનું સ્થાન સપાટન કરી શક્યોજ નહિ કે હજી અવિષ્કૃત હોતો, એટલે મારેમાટે સુધરવાનો અવકાશ હતો, પણ બિન્ડે તો એક પથ સ્વીકાર્યો હતો અને એ ન્યુ નેશનમનો પથ નહોતો, એટલું માસીને માટે બસ હતું.

મારામાં જે સંગીતનો શોખ જાગૃત થયો હતો, તે સ્વિડ્જર્ગિયન સોસાઇટી ના સભ્યને લીધે હતો. સોસાઇટીની પ્રાથમીકોપાધીના પરિશિષ્ટતરીકે ગાયનસમૂહમાંથી કેટલાક કીર્તન પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા સ્વાભાવિક રીતેજ અને તે પસંદ પડી ગયા અને જે કે મારો કંઠ સારો નહોતો તો પણ મારી ગાવાની દમ સારી ગણાતી, તેથી એ કીર્તન માનારા કીર્તનીયા મને પોતાના ટોળામાં ઉભો રહેવા દેતા કે ધણી વખત સૂનો ભગ કરતો, પણ મારો ઉત્સાહ જોઈ એ ગાયકમંડળનો અગ્રેસર બિ ઇચન મારી કમુર દરમુજર કરતો પાછળથી બ્યારે હું એ તમામ કીર્તન ગાવામાં પાવરધો થઈ ગયો, ત્યારે હેન્ડનના જે કીર્તનને સંગીતશાસ્ત્રીઓ સર્વોત્તમ ગણતા, તેજ મે અનાવપણામાં મારા પ્રિય ગાયનતરીકે પસંદ કર્યા હતા, એ જાણી મને ધણો આનંદ થતો આ પ્રમાણે મારા સંગીતના શિક્ષણની સરચાત પિંડસભ્યની રિડનેર્ગિયન સોસાઇટીના ગાયકમંડળસાથેના સળથથી થાય છે.

હતા એક વાત મારે જૂનવી લેદલી નથી કે મુદર સર ઉપરના મારા પ્રેમનો પાયો મારી જન્મભૂમિમાંજ નખાયો હતો મારા પિતા મારી જન્મ-ભૂમિના જે લોકગીત ગાઇ સલજાવતા, તે ઉપરથીજ અને ગાયનનો શોખ ઉત્પન્ન થયો હતો રેકોર્ડલેન્ડનું કેમકે પણ જૂનું ગીત ગગસાથે મારા સાલ જવામાં ન આવ્યું હોય એમ નહોતું સંગીતની ઉંચી દમગતનો પાયો લોકગીત છે મારા પિતા જાદુજ મુદર અને હૃદય પીગગાવે એવા ગરિયા હતા, મારો

કંઈ જો કે તેમના જેવો નહોતો, પણ મીત અને સંગીતનો શોખ તો મને તેમની પાસેથી વારસામાજ મળ્યો હતો. કૉન્ક્યુસિયસના ઉદ્દગારના ભણકારા મારા કાનમા ધણી વખત વાગતા. “ધિશ્વરની પવિત્ર છાંદ્વારૂપ એ સંગીત ! હું તારૂં આમંત્રણ સાંભળું છું અને આવું છું.”

આ સમયનો એક પ્રસંગ બીજી એક ગાળતપરત્વે મારા માબાપની મનની ઉદારતાનો પુરાવો આપે છે. ઉનાળાની બે અડવાડીઓની રજાસિવાય મને બીજા કોઈ તહેવાર ભોગવવાન છૂટ મળતી નહિ. આ રજાનો વખત હું ઈસ્ટ લિવરપુલમા મારા માસાને ત્યાં મારા બધુઓસાથે નદી ઉપર હોડીની રમત રમવામાં ગાળતો. મને બરફ ઉપર ચાલવાનો ધણો શોખ હતો; અને જે સમયના સબધનો હું ઉલ્લેખ કરું છું, તે સિયાળામા અમારા ઘરસામેની નદીનું ઊછરૂં પાણી દરીને મળેલું ચોસણ બાજી ગયું હતું. બરફ બહુ સુંદર રીતે જામી ગયો હતો તેથી સનિવારે રાત્રે બેર આવ્યા બાદ, મેં સવારમા વહેલા ઉઠી દેવળમા પ્રાર્થનામાટે જવાના વખત પહેલા બરફ ઉપર ચાલવાની મહેલ ભોગવી આવવાની પરવાનગી માગી આથી વધારે ગંભીર પ્રશ્ન સ્કોટિશ માબાપ આગળ ઠાગ્યેજ રહ્યો થતો હતો. મારી માનો અભિપ્રાય તો સ્પષ્ટ હતો કે સંજોગો લક્ષમાં લેતા મને નબરમા આવે ત્યાંસુધી સહેલ ભોગવી લેવાની ગત આપવી. મારા બાપે કહ્યું કે, સહેલ ભોગવવા જવાની રજા છે, પણ દેવળમા જવાનો વખત થતા અગાઉ પાછા ફરવું જોઈશે.

હું ધારું છું કે દાલ અમેરિકામા હજારમાંથી નવસેંનવ્યાણું માબાપ અને ઈઝોડમા મોટા ભાગ આવાજ નિર્ધુય ઉપર આવશે, પણ આજે જેઓ એમ માને છે કે રવિવારનો પવિત્ર દિવસ (સેબાથ) માણસના સુખને માટેજ નિર્માણ થયેલો છે અને તેથી કરીને સામાન્ય જનસમૂહ એ દિવસ માટે ભાગે કલ્પિત એવા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવામા માનવો જોઈએ એવું સમજાવવાને બદલે, તેઓ એ દિવસ આનંદના વ્યતીત કરી શકે એ ઉદ્દેશથી તેમને માટે સગ્રહરચાન અને ચિત્રાલયો ખુલ્લા મૂકવાની વ્યવસ્થા કરી આપવાજેઓ તત્પરહોય છે તેઓ મારા માબાપ ચાલીસ વર્ષ ઉપર હતા તે કરતા વધારે મુધરેલા ગણી શકાય નહિ. જે સમયમા રવિવારને દિવસે મોજશોખને માટે હવા ખાવા જવાની કે ધાર્મિક અંથોસિવાય બીજું કંઈ પણ વાચવાની છૂટ નહોતી, તે વખતના ધર્મચુસ્ત ઈશુઓ કરતા તો તેઓ ઘણાં વધારે મુધરેલાં હતાં.

પ્રકરણ પ મું તાર ઔશીમ

મનજી ઔથ' (પત્રનાદક) તરીકે એક વસ્ત્ર નોકરી કરી હશે ત્યાં બાદ નીચેના મજાવાળા ઔશીમના મેનેજર કર્નલ જૈન પી. ગડાસ, જેને જનમમૂલસાથે ઘણા રમગમી આવવું પડતું હતું, તે પોતાની ગેરહાજરી-રમિયાન કે મિનિટોમાટે ઔશીમની સંભાળ રાખવાનું મને ભાગવવા લાગ્યું. મેં ગામ લેખિમા બહુ માનીતા થઈ પડ્યા હતા અને તેમને રાજકીય પ્રશ્નિમા બહુ ભાગ લેવો પડતો હતો તેથી તેમને ગેરહાજરીના પ્રસંગોની સંખ્યામા અને મુદતની લખાઈમા વધારો થવા લાગ્યો. એથી કરીને થોડા સમયમા હું એમના કામમા પાવઘો થઈ ગયો. લોકો નરહના તાર લઈ તારમાત્તગેને આપતો અને તાર ઔશીમમાથી આવના તાર જે તે વેપારીને તાનડતોજ પટોમનો કગવા માટે છોકરાઓને વહેની આપતો.

મારા જેવા છોકરાને નાટે આવું કામ જગ લારે પડતું ગણાય, અને વળી તે વખતે બીજા છોકરાઓ મારી અદેખાઈ કરવા લાગ્યા હતા, કેમકે હું જેટલો વખત આ નવા કામમા લગાઈ રહેતો તેટલા વખતનું મારા દિસ્માનુ કામ તેમને કરી લેવું પડતું. વળી તેમને દિસામે હું બહુ કંજુસ હતો, કેમકે મુશ્કેલી કરી દઈની બહાર તાર પટોનાની આવવા બદલ જે વધારાનું મહેનતાણું મળતું તે હું તેમની મારફતે છડવી દેતો નહિ, પણ તેમને તેના કાણુ ની ખચર નહોતી હું બજીતો હતોકે, જેટલું બનાવી શકીશ એ બહુ ધર આગળ જઈતું છે નાન માન્ય થાણું હતા, તેથી તેઓ મારાથી કશું ગુમ રાખતા નહિ. મારા માનાપિતા અને હું ત્રણ મળી છઠ્ઠા અવાડોએ જેટલું કમાતા તે હું બજીતો હતો, અને કેટલું ખર્ચ થતું તે પણ મને માનમ હતું. અમરા ઘરખટવાના સરસામાનમા અને નવરચીનામા તથા લગડા વત્તામા રોનો રોનો વધારો કરવા જેવો છે તે અમે મસનન ચનાવી નક્કી કરતા અને દરકોષ નવી ચીજ સપાદન થતા અમારા આનંદમા જોર વધારો થતો અમારાજેવું સંપીલું કુટુંબ બીજે મ્યાય નહિ દોષ !

દરેક જોઈ જાયતુ તે મારી મા એક મોજામા નાખતી અને એમ કરતા કરતા જ્યારે જમે ઝાંઝ એકઠા થયા, ત્યારે મે તેનો ધીમ પૌડનો એક 'ચંદ' આપ્યો અને તે મિસિસ હેન્ડર્સન ઉપર મોકલી દીધો. આ દિવસ અમે મારી રીતે ઉજવ્યો. એ દિવસે ઘરેંબી કુટુંબ દેવામાંથી મુખ્ય થયું. અકાદા 'શો તે દિવસનો આનંદ' નાણાપૂરતું મળ્યું તો એ રીતે ફીટયું, પણ ઉપમાનું દેતું તો ઉજુજ રહ્યું કે અને તે કદી અઠા ધર્મ શકવાનું નથી. જુદા થયેના મિસિમ હેન્ડર્સન હજી જીવે છે કે જ્યારે કન્ફર્મલાઇનની મુલાકાતે જાઉં છું, ત્યારે હું એક મદિરમાં દર્શન કરવા જતો હોઉં તેના લાવથી તેમને મળવા માટે તેમને ઘેર જાઉં છું, અને જમે તે ખનશે, તોપણ તેમને હું કદી વિસરી જનાનો નથી (થોડા વર્ષ ઉપર લખાવની નીચેની લીગમાં હું જ્યારે વાચુ છું ત્યારે મને ખેદ થાય છે 'એ પણ બીજાઓને માર્ગે ગયા છે ' મારી માની ઉમદા સખીના આત્માને ઇશ્વર સાથે આપો).

મિસેન્ડર ઔપ' તરીકેના મારા જીવનદરમિયાનના જે બનાવે મને સાતમે સ્વર્ગે ચઢાવે છે તો તે એક દિવસે સાજના ઝર્વલ જ્યારે જ્યારે તોફારને પગાર વહે ચતા હતા ત્યારે બન્યો હતો. અમે દારબ વ સામે ઉઠ્યા હતા, અને મિ ગ્નામ અલુકમે પગાર આપતા હતા. હું મોજારે ઉભો હતો, એટલે જ્યારે તેમણે પહેલાં સનાબગીજાર ઝાંઝની થોડી દેખણ ઉપર ગોઠી, ત્યારે મે તે લેના લાય લાગે. ક્યો મારી મોટી અજબબીની નચે તેમજે જે થોડી આગળ ખસેડી બીજા ન જરના છોકરાને આપી મે ધાર્યું કે, તેમની જૂન થઈ હતો, કેમકે દરબજતે તે મનેજ પહેલો આપતા, પણ એમણે તો એ પ્રમાણે બધા ઝોરોને પગાર આપી દીધો અને મને ટાળી મૂક્યો મારા તો મોતીઆજ મરના લાગ્યા. શું મારી ફરેતી થવાની હતો? એ નરિ કરવાનું નાઈ કર્યું હોય અગર કરવાનું ના કર્યું હોય એમ કંઈ બન્યું હશે? શું મને પાપીનું પરખાની દેનાનું હતો? શું મારે લીધે મારા કહેવાનું બદનામ થયે? મને સોંથી વધારે વેદના આ છેડની ઠપનાથી થતી હતી તમામ છોડાને પગાર આપી વિદાય કર્યા પછી મિ. ગ્વાસે મને થોતાની પાસે બોલાવીને નહુ કે, તારી લાયકા બીજા છોડાના ઝરતા વધારે છે અને તેથી મે તને દરમાસે સાડાતેર ઝાંઝનો પગાર આપવાનું નક્કી કર્યું છે માંઝ મમત્ત લખવા વાગ્યું તેમનું જેવું હું બરાબર મસબ્યો હોઠરા કે કેમ જોની મને શાન પડ્યા લાગી તેમણે ઉપર મુજબની રવમ મને મણી આપી હું એમનો ઉપકાર માનવા થોભ્યો હોય કે નહિ, તેની મને ખબર નથી મને લાગે છે કે, હું નહોતો થોભ્યો. પગાર હાથમાં આવેતા એક ચેકડે હું બારણાથી બદાર નીકળ્યો અને

પછી જે દોટ મૂકી તે ઘર આવ્યું ત્યારે અટક્યો અને ચોક્કસ યાદ છે કે, એવિધની નદીની આરપાર જે પૃથ છે તેની પગથી બહુ સાકડી દોવાથી વચવા માડાના રસ્તા ઉપર ચઢને હું દોડતો ઘેર ગયો હતો ઘેર આવી જે મારી માના હાથમા સવા અગીઆર ડોનર મૂક્યા અને બાકીના સવાબે ડોનર મેં મારા ખિસ્સામા રાખી મૂક્યા-મેં પાછળથી જે કરોડો ડોનર સપાદન કર્યા હતા તેના કગ્તા આ રકમ તે વખતે મારે મન વધારે કિમતી હતી

મારો નવ વરસની ઉંમરનો નાનો ભાઈ દોમ અને ૯ બન્ને કાતરીઆમા સાથે મૂઢ રહેતા, એટલે સ્વસ્થપણે પચારીમા સૂતા બાદ મારી ગુપ્ત વાત મેં એને જણાવી એટલી નાની ઉંમરે પણ એ વાતનું ગદસ્ત એ સમજી શક્યો હતો અને અમે બન્નેએ મોડાસુધી લવિધ્યને લગતી વાતો કર્યા કરી તેજ વખતે મેં એને પહેલવહેના મારા મનોરથ કહી બતાવ્યા-“આપણે બન્ને બેગો રોજગાર કરીશું અને ‘કાનંગી વધર્સ’ ની પેઢી ખૂબ કમાણી કરી સારી નામના કાઠરો તથા આપણા માતાપિતા પાછા ધોડાગાડીમા બેસી સહેવ કરશે.” તે વખતે અમારા મનોરથની મર્યાદા એટલીજ હતી મપતિને સમાવેશ પણ એટલામાજ થઈ રહેતો અને કમાવું એ પણ એટલે દરજ્જે પહોંચવા માટેજ, એમ અમે સમજતા હતા સ્કૉલર્શ્પની એક સ્ત્રીની છોકરી લડન ના વેપારીને પરણી હતી જમાઈએ સાસુને કહ્યું કે, હવે તમે લડન આવી અમારી પડોશમા રહેજો અને ‘તમાગી પોતાની ધોડાગાડી’ મા બેસી બધે ફરજે તેજે જવાબ આપ્યો કે, માગ મામના લોકો મને ધોડાગાડીમા બેસીને ફરતી ન દેખે, તો પછી એવી ધોડાગાડી શા મામની? આ સ્ત્રીની માફક અમે પણ અમારા મન સાથે નિશ્ચય થયો હતો કે અમારા માબાપને અમારી માલકી ની ધોડાગાડીમા બેસાડીને પિટસમર્ગમા ફરવવા એટલુંજ નહિ પણ પૂરા હામાલથી તેમને -ફર્મલાઈન પણ તેડી જવા

રવિવારે-એટલે જીજી દિવસે સનારમા અમે બધા બધારે નારતો લેવા મેં તે વખતે પેના સવાબે ડોનર મારા માનાપ-આમળ મેં રજુ કર્યા તેમના આશ્રયનો પણ પાર રહ્યો નહિ અને વસ્તુસ્થિતિનું મર્યાદા સ્વસ્થ સમજતા તેમને જરા વાર લાગી પણ તરતજ તમામ મામયો તેમના લક્ષમા આવી ગયો. પિતાજી મગરખીભરેલી અને આર્દ્ર દષ્ટિએ મારી સામે બેઠા રહ્યા માતાની આખો દર્દના આસુથી ચગમટ મારવા લાગી તેમના હૃદય કેવી લાગણીથી દયમયી રહ્યા હતા તે સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત થતું હતું એ તેમના પુત્રની પહેલી જીત હતી-મેં ઉંને દરજ્જે ચઢવાની ચોખ્ખતા ધરાવે છે, એની એ અચૂક સાબીતી હતી આ વખતે મેં જે દર્શનમય ગ્રંથમા અનુભવ્યો હતો તેવો પાઠન-

ના કોઈપણ વિનયથી કે મારી કદર પિછાનાઈ હોય તેનાથી મને થયો નહોતો. એવો કોઈ પ્રસંગ મારી કલ્પનામાં પણ આવી શકતો નથી, મારી આખી દુનિયા(મારા કુટુંબ)ને હર્ષનાં આંસુ આવ્યા હતાં.

સવારમાં તાર ઝોફીસનો કચેરા કાઢવો પડતો હોવાથી તારમાસ્તરો આવી પહોંચે ત્યાર પહેલાના વખતમાં અમને ટેલિગ્રાફ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ (તારના યંત્ર) ઉપર શીખવાની તક મળતી. આ એક નવો 'આન્સ' હતો. એ તકનો લાભ લઈ 'બીબી' સ્ટેશનને એ મારા જેવા વિચારવાળા જે છોકરાઓ હતા તેમની સાથે હું વાતો કરવા લાગ્યો. જ્યારે માણસ કંઈ નવું શીખે છે ત્યારે એને એ પોતાના નવા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરવા માટે બહુ યોતી થવું પડતું નથી. એક વખત મેં તારમાસ્તરને ગોલાવવાની ધંટડી જોરથી વાગતી સાંભળી. હું અનુમાન કરી શક્યો કે કોઈને તાકીદની વાત કરવી હશે; મેં સામે જવાબ આપ્યો અને યંત્ર ચાલુ કર્યું. કોઈને દિવાડેલિયાથી પિટ્સબર્ગમાં કોઈને તાકીદે મરણના સમાચાર પહોંચાડવા છે, તેને લગતો તાર તારાથી લઈ શકાશે, એમ મને પૂછવામાં આવ્યું. મેં કહ્યું કે, જો તાર કીમેથી ચૂકવામાં આવે, તો હું લઈ શકું ખરો. તાર ચૂકાયો અને હું તે લઈ શક્યો. મિ. જુકસના આગમનની હું આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યો અને આવ્યા એટલે મેં મારી ઉક્તામની વાત કહી દીધી. સહભાગ્યે, મારા સાહસજદલ મને ઠપકો આપવાને બદલે તેમણે મારા કામની કદર કરી અને ધન્યવાદ આપ્યો; પણ છેવટે મને એવી ચેતવણી આપી કે, બહુજ કાળજી રાખવી અને ખૂબ ન ચલા દેવી. ત્યારપછી થોડા દિવસમાં તો તારમાસ્તર ગેરહાજર હોય ત્યારે ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ (યંત્ર) ઉપરનું કામ સંભાળી લેવાનું મને સોંપવામાં આવતું અને એ રીતે હું તારનું કામ શીખી ગયો.

મારા સહભાગ્યે આ વખતનો એક ઓપરેટર-તારમાસ્તર જરા આજણું હતો; તેથી તે 'મોટી ખુશીથી' અને પોતાના કામની સુવ્રત કરતો. તે સમયમાં તાર લેવાની રીત આ પ્રમાણેની હતી ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટને છેડે સોય રાખવામાં આવતી તેની નીચે કાગળની પટ્ટી ચૂકવાથી તેના ઉપર અક્ષરની સંજ્ઞાઓ એટલે જિદ્દ પડતાં અને તે સંજ્ઞાઓ ઉપરથી વાક્ય ઉપજાવી કાઢીને તારમાસ્તર બીબી એક નકલો કરનારા કારકુનને લખાવતો; પણ એવી વાતો આવતી હતી કે પશ્ચિમમાં એક માણસ ટકોરા સાંભળીને તાર લેવાનું શીખ્યો હતો આ સંભળી મને પણ એ નવી રીત શીખવાનું મન થયું. મિ. મેડિલન નામનો એક તારમાસ્તર એ પદ્ધતિ શીખી ગયો હતો, તે જોઈ મને પણ પ્રોત્સાહન મળ્યું. હું એ નવી ભાષા એટલી ઝડપથી શીખી ગયો કે તે જોઈ મને પોતાને પણ આશ્ચર્ય થયું. એક દિવસ

એક તાગમાસ્તરની ગેરહાજરીદરમિયાન આવેલો તાગ લઈ લેવાની મેં ઈન્કાર કરી, પણ નકવકાગરૂને મારા જોવા 'એસેન્જર બોય'નો તાગ લઈ લેવાની ના પાડી મેં કામગીરી પડી કાઢી નાખી અને હું હાથમા કામગીરી અને પેન્સીય લઈ કાને માલગીને પન્લાયો તાગ લઈ લેવા માડ્યો. આ જોઈ એ કારકુનને જે તાલુખી લાગી તે હું કદી વિસરી જવાનો નથી ત્યાર પછીથી એ જુદા કદનીશુલસ અને મારી વચ્ચે કદી વિખવાદ થયો નહોતો એ હમેશને માટે મારો સાચો મિત્ર થઈ ગયા આ બનાવ પછી તરતજ પિટ્ઝમર્ગથી ત્રીસ માઈલ દૂર આવેલા ઓન્સમર્ગના ઓપરેટર-તારમાસ્તર જૉનક ટેવરને એ અવાડીઆની રજા ઉપર જવાનું થવાથી તેણે પોતાની જગ્યાનું કામ મલાળી લેવા કોઈને નોકરી આપવા મિ કુમને વિનંતિ કરી મિ કુકમે મને બોલાવી પૂછ્યું કે તારાથી એ કામ થઈ શકશે એમ તને લાગે છે? એ તરતજ હકારમા જવાબ આપ્યો. તેમણે કહ્યું -“ ત્યારે વીક, અજમાયશદાખલ અમે તને ત્યાં નોકરી દઈશું ”

હું ટપાલવાળા ટપામા બેસીને ત્યાં ગયો રેડિસ્ટ્રીસ ઓપાદના એક પ્રખ્યાત સોનીમીટર મિ રેવિક કુસ અને તેમની બહેનનો મને સંધાન થયો હતો, તેથી એ સફર અને બહુ મગની લાગી આ મારી પટેલીજ સફર હતી. એ મુવક પણ મેં પહેલવહેલોજ જોયો હતો હાંટવનો ખોરાક મેં પટેલવહેલો ઓન્સમર્ગની હાંટખમાજ લાધો હતો અને તે ખોરાક થયો મુદ્દ લાગ્યો હતો.

આ વાત ઈન્કાર ૧૮૫૨ માં બની હતી ચેન્સિલેનિયા રેવેમાટે ઓન્સમર્ગની પાસે રસ્તામા બોદાણ અને પુરબુન કામ ચાલતું હતું, અને હું ધણી વખત સવારમા એ કામ જોવા જતો. હું આગળ ઉપર એ રેવે કંપનીની નોકરીમા દાખલ થઈશ, એનું મને તે વખતે અવન પણ આવતું નહોતું. તારખાતામા આ મારી પટેલવટેની જવાબદારીવાળી નોકરી હતી અને તેથી જરૂર વખતે પામે ને પાસે રહેવાનો મને એટલી બધી કાળજી રહેતી કે એક વખત વગસાદના તોફાનમા પણ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટનું કનેક્શન તરડવા સિવાય હું મોડી ગતમુધી પામેજ બેસી રવો હતો, એટલામા વિજળાનો ઝળકારો થતા તેનો આચરો લાગવાથી હું ટેબલ ઉપરથી ગળડી પડ્યો અને માડ માડ બચી મયો આ બનાવ પછી વરસાદના તોફાનદરમિયાન હું બધાના દરના વધારે સાવધ રહેતો ઓન્સમર્ગ ખાતાના મારા કામથી મેં મારા ઉપનીઓને સંપૂર્ણ સતોષ આપ્યો અને તેથી હું બપોરે પિટ્ઝમર્ગ પાછો કર્યો ત્યારે બીજા ડોક્ટરઓની સરખામણીમા મારો દરજ્જો ઉંચો ચલાવા લાગ્યો. મને તરતજ 'મેમોરાન' મળ્યું. એક તાર માસ્તરની જગ્યા આવી પડી એટલે મિ. કુકમે કંપનીના જનરલ મુપની-ટેન્ડન્ટ

સ્કૉટિશ એનાદના ખાનદાન પુરુષ જેમ્સ ડીરિડને તાગ કરી મને મદદ નીશ તારમાસ્તરતરીં નિમવાની લલામણુ કરી મિ ગિં તારથી જવાબ આપ્યો કે, તમે (મિ બ્રુમ્સ) જો 'એન્ડી' ને (મને) એ જગ્યાને માટે લાયક માનતા હો, તો હું તમારી લાગમણુમુજબની નિમણુક ખુલીથી કરીશ હકમા આખરે હું માસીક પચીસ ડૉલરના પગાવાળો તારમાસ્તર થયો તે વખતે એ પગાર મને બાજુ બારે લાગતો હતો એ વખતે મારે સપ્તરમ્સ વર્ષ જાનતુ હતું અને મેં ઉમેદવારીની મુદત પૂરી કરી હતી હવે હું છોકરા-તરીકેનું નહિ, પણ માણસતરીકેનું કામ કરવા લાગ્યો અને દરેક કામમાટે દિવસના એક ડૉલર મુજબનો પગાર કમાતો થયો. 'જેસેન્જર ઓફ' મંત્રીને તાર માસ્તર બનવામાટે હું મિ બ્રુમ્સ અને મિ રિડ જન્મેનો આભારી છું x તારજોડીસ જીવાન પુરવને માટે એક ઉત્તમ ચાળાની અજબ સારે છે ત્યાં એને કામળ અને પેન્-મીલસાયેજ કામ હોય છે આ નેકરીમા ધિવાડ અને પૂરોપના મામલાતુ મારે પરિચિત રાને મને બહુ ઉપયોગી થઈ પણુ જ્ઞાન એક અગર બીજી રીતે ઉપયોગી થઈ પણુ વગર રહેતુ નથી જ્ઞાન હમેશા જળકી નીકળે છે એ સમયમા પરદેશના સમાચાર કેપ રેસમાથી તાર મારફતે આવતા અને દરેક નવી આવેની રટીમર જે સમાચાર લાવી હોય, તે તારમાસ્તરે મેળવી લેતા, એ અમારે એક મહત્વનું કામ હતું બીજા કોઈ પણુ કામ કરતાં આ કામ મને વધારે પમદ પડતું અને તેથી બીજા પણુ એ કામ મને સોપતા

જે સમયમા તાગના દોરડા સારે કામ આપતા નહિ અને વરસાદનું તોફાન હોય ત્યારે ઘણું કામ અનુમાનથી નલાવી લેવું પડતું મારી કલ્પના-શક્તિ અદ્ભુત પ્રકારની મનાતી હતી અને મને પણુ એકાદ-બે શબ્દો પડ્યા હોય તો તેને માટે તાર ચૂંનારને અટકાવવાને બદલે પડેલા શબ્દ અનુમાનથી ગણી લેવામા ગમ્મત પડતી પરદેશના મમાચારના સબધમા આવી રીત બહુ

x જે છોકરાનો ચહેરો મને ખસદ થઈ ગયો હતો અને હું સહેલાઈથી સમજી શકતો હતો કે જે કે જે નામે છે, છતાં ગુરુવાળો છે ચારી સાથે રહાને એકાદ મહિનો નહિ થયો હોય, એટલામા તો મેંજુ મારી પસેથી ધારતુ કામ ચોખવાની માગણી કરી મેં જે માનણી ખુશીની સાથે સ્વીકારી અને મને એ બહુ આલાખ સિધ્ધ માલમ પડ્યો / (જેમ્સ ડી રિડ્ડેટ 'ડી રેનિઆઈ ઈન અમેરિકા' નામના પુસ્તક ઉપરથી)

નિં રિંનો જન્મ ટર્ન્મૅલાઈનની પસેરામા થયો હતો અને ચાળીસ વર્ષ પછી મિં કોનેશાએ એમને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના ટર્ન્મૅલાઈન ખાતાના રેષારવિષયક એલચો-તરીં નિમવામા મદદ કરી હતી

વાધાલરેલી યુદ્ધ પડતી નહિ, કેમકે અનુમાનથી ચનાવી લેવાની અગોચર છૂટ લેવામાં આવે તોપણ તેમાં કંઈ જોખમ આવી પડવાનો સંભવ હોય નહિ પરદેશના મામલાના સંબંધમાં અને ખાસ કરીને ઐટિષ્ટિતનના રાજવહીવટના સંબંધમાં મારૂ જ્ઞાન વિશાળ થતું ચાલ્યું અને તેથી જો પહેલા એક-એ શબ્દ ખરા હોય તો, મારા અનુમાન મોટે ભાગે ખરાજ પડતા.

પિટ્સબર્ગના ન્યુસપેપરના વ્યવસ્થાપકોએ તાજા સમાચાર ઉતારી લેવા માટે તાર ઓફીસમાં પોતપોતાના રિપોર્ટરો મોકલવાનો વહીવટ રાખ્યે હતો. પાઠજીથી બધાના તરફથી એકજ માણસ મોકલવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી અને તેણે એની સૂચના કરી કે પાઠજીથી ઘણી નકલો દરવામાં મહેનત અને વખતનો બચ કરવાને નહલે તાર લેની વખતેજ જો ડાર્બન પેપરની મંદથી વધારે પ્રતો કાઢવામાં આવે તો ઘણી સુગમના થાય આ ઉપરથી એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી કે મારે તેને પરદેશના તાજા સમાચારની પાંચ પ્રતો કાઢી આપની અને તે મને દર અવાડીએ એક ડૉલર મહેનતાણીબદલ આપે આ મગતર જીજ હતું, પણ તેને લીધે મારો એકદર પગાર નીસ ડૉનરનો થયો અને તે વખતે અમારા કંપની આર્થિક સ્થિતિ એવી હતી કે એક ડૉનર પણ કિમતી થઈ પડતો અમારૂં કુટુંબ ધામે ધીમે પગલર ચલાવ્યું હતું અને લવિબ્ધમાં કરોડાધિપતિ થઈ પડવાના લણકારા મારા હાનમાં વાગવા લાગ્યા હતા.

ખીજા જે એક બાનતે મારી માનસિ સપત્તિમાં સારા જેવો સુધારો કર્યો હતો, તે મારા અગાઉ નિર્દિષ્ટ કરેલા મારા પાંચ મિત્રો સાથે 'વેન્સ્ટર તિટર' 'મેસાઇગી' નામની સાહિત્ય સભામાં જોડાવાને લગતી હતી આથી અમને બધાને ઘણો લાભ થયો હતો આના પહેલા અમે એક નાનું વિવેચક મહાળ સ્થાપ્યું હતું આ મહાળ મિ ક્રિસ્ટના પિતાના મહાનતા એક ખડમાં મળતું ટોમ મિનરે દાનમાં એમ જણાવ્યું છે કે 'ન્યાયાધિમારી વર્ગ' પ્રજાએ ચૂંટ્યો હોયો જોઈએ કે કેમ ? એ વિષય ઉપર મે તે વખતે લગભગ એક દનાકે-સુધી લાભ ક્યું હતું, પણ આ માનનમાં એમની યાદદારતે એમને દગો દીધો અને એમ અપણે માની લેવું જોઈએ તે વખતે શહેરની સૌથી પ્રખ્યાત સભા 'વેન્સ્ટર' હતી અને અમે એ સંજ્ઞાના સભાસદ થવાને પાન મનાઈએ એ અમારે માટે ઓછા માનની વાત નહોતી અમારા નાના મહાળમાં તો અમે માન એવા માનને પાત્ર થવાનું લાભકાત મેળવવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા, અદાત મે ઉપર જણાયા મુજબનું લાભકારું કરું જ નહોતું.

માગ અલિખાય પ્રમાણે આવી મહાઓમાં લળવાથી જીવાન પુર મોને નેટલો લાભ થાય છે, તેટલો ખીજા કરાથી નથી થતો. વાચનમાટે ૯ જે

પુસ્તકો પસંદ કરતો, તે મોટે ભાગે ચર્ચાના વિષયની સાથે સંબંધ ધરાવતા હોય તેવાજ હતા અને તેને થીથે મારા વિચારો સ્પષ્ટ અને દૃઢ થતા પાછળથી હું મોટા મોટા મેળાવડાની સમક્ષ ભાષણ કરતો વખતે મારી જાત ઉપર જે કાણુ ધરાવી શકતો, તે રેકૉર્ડર મેસાઇનીમા મળેલા અનુભવને મોટે ભાગે આભારી છે જ્યાંથી કરવાના મળ્યોમા મેં જે જે સુત્ર નક્કી કર્યા હતા અને જેમનું અનુસરણ હજીપણુ હું કરું છું, તે આ છે - આત્મગણુથી જરૂરપણુ ક્ષેત્ર પામવો નહિ, જ્યાંપણુ સંકેત માન્યા સિવાય નિશ્ચિતપણે બેનવું અને તેમની સાથે માત્ર વાતો કરતા હોઈએ તેવી ગીતે બોલવું કોઈ પણ જાતનો આજીવર કર્યા સિવાય, આપણા પોતાના વિચારો આપણી પોતાની હિમેશની ભાષામા રજુ કરવા અને આપણા પોતાના આત્મ વર્ણની સાથે જાણપણુ કે વાતો કરતા હોઈએ તેવી રીતેજ બેનવું તમારે સાથે તમારુથી તમારી વક્તૃત્વશક્તિ જતાવવાના ક્ષેત્રમા પડશે નહિ.

આખરે હું સંપૂર્ણ તારકાનથી ટકેરા સાલજીને પરભાર્યો લેવા લાગ્યો અને મેં 'જૂની પદ્ધતિનો સંપૂર્ણ' ત્યાગ કર્યો આવી પ્રવીણતા તે વખતે એવી વિરલ હતી કે એ અત્યુત કાર્યની તબક્કે જોઈ ખાતરી કરી લેવામાટે લોકો ઝાંઝીસમા જોવા આવતા. આને લીધે મારી ખ્યાતિ એટલી બધી થઈ કે જ્યારે જળ પ્રપત્તને લીધે સ્ટેડુ... વગ અને વ્હીનિંગ વચ્ચેના પચીસ માઈનના વિસ્તાર વાળા પ્રદેશમાનો તારનો સંબંધ તૂટી ગયો ત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમ બન્ને તરફના તમામ તાર લેવામાટે અને સ્ટેડુમેનવિલ ખાતે મૂંઝવામા આવ્યો હતો. હું જેટલા તાર લેતો એ બધા એટલા કરી કપડે કપડે નાના મળવા મારફતે વ્હીનિંગ ખાતે મોઢનનામા આવતા, અને પાલી ફ્લોડીઓમા જે તાર આવતા તે હું પૂર્વ તરફ રવાના કરી આપતો આ પ્રમાણે પિટરબર્ગને રમ્તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે આવતો સરળતા તારનો વ્યવહાર એક અસ્વાદીઆ કરતા વધુ મુશ્કેલીથી માત્ર રાખવામા આવ્યો હતો.

હું જ્યારે સ્ટેડુમેનવિન હતો, ત્યારે મને સમાચાર મળ્યા કે મારા પિતા પોતે વલ્ડેના ટેનનકૉચ વેચવામાટે વ્હીનિંગ અને સિન્સિનની જવાના છે હું બહાર ઉપર જઈ તેમને મળી આવ્યો. એણે લોકુ આપ્યું પડે એટલા ખાતર એમણે તુતક ઉપરની બેસ લીધી હતી આ જોઈ મને થયું લાગી આવ્યું. એમના જેના સુંદર સ્વભાવવાળાને આની રીતે મુસાફરી કરવી પડે છે, એ જોઈ મને ગુસ્સો ચડ્યો, પણ 'પિતાજી' તમારે અને મારી માને લોકાગાડીમા બેસીને કરવાનો વખત હવે ચોટી મુદ્દમાજ આવશે' એમ બોલીને મેં મારા મનનું સમાધાન કર્યું મારા પિતા એકદર રીતે ગરમાજ, લોકા બોના અને બહુ

લાગણીવાળા હતા. છોકરાઓ ગર્વથી કૂચાઈ જાય, એ દહેશતથી તેમના વખાણ કરવામાં બહુ કલુસાઈ કરતા, પણ જ્યારે તેમને ખરેખરી લાગણી થઈ આવતી, ત્યારે તે પોતાના મન ઉપરથી કાણુ જોઈ મેતતા ત્યાં વખતે પણ તેમના મનની ગિયતિ તેની હતી. મારાથી કદી ભૂલી શકાતી નથી, એવી રનેદાર્દ દૃષ્ટિથી મારા તરફ નજર કરી મારો હાથ પગડી તે ધીમેથી ગ્રગળ્યા - 'એન્ડ્રુ' તને જોઈ હું મગર રાહિ હું' આટલું જોના તો તેમનો અવાજ લયકયો અને બહુ જોરાઈ જવાયું હોય, તેમ સકોચ પામ્યા એમણે જ્યારે મારી વિદાયગીરી લીધી અને મને આંસીસે પાઠા જવા ફરમાવ્યું, તે વખતે આખમા આવી રહેલું આસુ તેમણે આડું જોઈ લુછી નાખ્યું-છતા તે મારા દીઠામાં આવ્યા વગર રહ્યું નહિ ઉપરના તેમના શબ્દો મારા કાનમાં હમેશા સંભળાતા અને મને પ્રેરનારના આપ્યા કરતા અમે એકબીજાને સારી રીતે ઓળખી લીધા, પણ રંગેટખંચો કેટલો બધો મિતભાઈ હોય છે' જેમ લાગણી વધારે થઈ આવે, તેમ બદાર ઓઝી પ્રદર્શિત કરે' અને એ રીત સુદર છે કેટલાક ઉઠાણ એવા હોય છે, કે તેમને કબજ કરવામાં પાપ રહેતું હોય છે વાણી કરતા મૌન વધારે અસરકારક નિવડે છે મારા પિતાના ઉપર સૌને વહાવ ઉપજતું, તેમના માથીઓ તેમને બહુ આદના, એ કોઈ પથમાં ભલ્યા નહોતા છતાં બહુ ધાર્મિક હતા એ આ લોકમાં બહુ દાંપી નીકળ્યા નહોતા, પણ સર્વાંગે અને સર્વાંશે સ્વર્ગને માટે લાપક હતા એ જો કે થોડા મેના હતા છતાં માયાણુપણાની જગતી ઇવતી મૂર્તિરૂપ હતા અરેમોસની વાત છે કે, આ સફર કરીને પાઠા આવ્યા પછી તરતજ-અમે એમના જીવનને જરા સ્વાસ્થ્ય અને યાતિ આપવા શક્તિમાન થતા હતા એનામાં-એ આ દુનિયા છોડીને ચાલ્યા ગયા.

પિંડમર્ગ પાછા ફર્યા પછી થોડી મુદતમાં મારે એક અમાધારમ્ય પુરુષનું ઓળખાણ થયું આ પુરુષ ધૌમસ રંગેટ હતા એ એક ખરેખર કામેય પુરુષ હતા એ પેન્સિલ વેનિયા રેલ્વે કંપનીના પિંડમર્ગ વિભાગના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ-તરીકે પિંડમર્ગમાં આ-આ હતા એમને એમના ઉપરી આ'દુનામાં રહેતા જનમ્ય સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ મિ હોમ્પાર્ટસાથે નિરતર તારથી વાતો કરવાની જરૂર પડતી આ કામમાં તેમને વણી વખત રાતે તારઓરીસમાં આવતું પડતું, અને એના પછા પ્રમગોએ હું તાર માસ્તરતરીકે હોઉં એમ જનતું એક વખતે એમનો એક મદદનીશ કે જે મારો મિત્ર હતા, તેણે આવી મારી મોની અન્ન-વખીવંચે, મને કહ્યું કે, મિ આ'દુ મને એમ પૂછ્યું હતું કે 'કાર્નેગી (હું) મારા કારકુનતરીકે ગેદવા કળાય થાય કે કેમ' ત્યારે મે એવો જવાબ આપ્યો હતો કે 'એમ જનતું અશક્ય છે, કેમકે એ તો અત્યારે તારમાસ્તર છે.' આ વાત

માલગતા મે તરતજ કહ્યું —“ અરે, એટલી ઝડપથી ના પાહી દેવાની જ, નથી હું ખુશીથી એમનો કાગળ ચાલ્ય મારે જા ઑફીસના વાતાવરણમાંથી બહાર નીકળવું છે. મહેંગાની કરીને જાઓ અને એમને એ પ્રમાણે કહી આવો ’ જાનું પરિણામ એ જાણ્યું કે, ૯ ઈં સં ૧૮૫૩ ના ફેબ્રુઆરીની ૧ લી તારીખથી માસિક પાત્રીસ ડૉનરના પગારથી મિ રફોટનો કારકુન અને તારમાત્રતરતરીકે નિમાયો પગીસ ડૉવર ઉપરથી એજમ પાત્રીમ ડૉલર ઉપરનો સામગ્ર વધારે કાઢને અગાઉ મળ્યાનું માગી જાણુમા નહોત ગગકારી તાર ઑફીસ થોડી મુલત માટે મિ રફોટની ઑફીસમા લઇ જવામા જાતી, અને રેન્સિ‘વેનિયા રેલ્વે કંપની તરફથી કંપનીના પોતાના તારના દોરડા નાખવાનું શરૂ કરી દેવામા આવ્યું હતું, તે પૂરેપૂરા ન ખાઈ રહે, ત્યાંમુધી હોઝિના કામ વાળને અડચણ ન થાય, એવી શરતે એ કંપનીને એ તારનો ઉપયોગ કરવાની છૂટ આપવામા આવી હતી

પ્રકરણ ૬ છું રેલ્વેની નોકરી

પ્રમાણે ૬ તારઝાંશીસમાધી નીકળી અદારની ખુશી દુનિયામા આવ્યો; પણ એ ફેરફાર સરજાતમા તો મને અનુકૂળ પડ્યો નહોતો. તે વખતે તુરતમાજ મને અદારમુ વર્ષ બેઠું હતું. ૬ નથી ધારતો કે ત્યામુધીમા મેં એક પણ ખરાબ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો હોય કે તેવો પ્રયોગ સાબળ્યો હોય. દુષ્ટ અને નીચા કૃત્ય મારા જ્ઞેવામા તથા સાબળવામા આવ્યા નહોતા. સદ્ભાગ્યે ૬ સારા માણસોની મોળતમાજ ઉઠ્યોં હતો. આટલી મોટી ઉમરે પહોંચતામુધી માન શુદ્ધ અને સારા વાનાવજીમાજ શી રીતે રહી શકાય હશે અને એથી જૂદી જાતના વાનાવજીમાધી મુખ શી રીતે રહી શકાય હશે, એ મારાથી સમજાતું નથી.

પણ દલેથી મારે એકદમ જડથા જેવા લોકોના સમાગમમા આવવાનું થયું, કેમકે થોડા વખત મુધી તો ઝાંશીસ એ-જનો તથા બેક ઉપર કામ કરનારા માણસોના રહેવાના મકાનના એક ભાગમા રાખવામા આવી હતી છું અને મિ રેકૉટ જે રૂમમા એમતા, તેમા પણ એમનો પગ હતો અને તેઓ તેને ઉપયોગમા લીના વગર રહેતા નહિ. આજમુધી મને જે દુનિયાનો પરિચય હતો, તેનાથી આ દુનિયા જૂદા પ્રકારની હતી અને મને તે પસંદ નહોતી. સારા અને નહારા જ્ઞાનના વૃક્ષના ફળ મારે ફરજિયાત ખાવા પડ્યા, પણ દર ધર આગળનું મધુર અને સુદ્ધ વાનાવજી જેવું ને તેવું કાયમ હતું; અને તેમા તો દુષ્ટ કે અનિષ્ટ પવનનો સચાર થવાનો ખિચકુચ સહવ નહોતો વળી મારા મિત્રોની મોજન પણ કાયમ હતી એ મધળા સરકારી યુવકો હતા અને નિરનર આત્મચુકાણામા નિમગ્ન રહી આગરફાગ નાગાગકો થવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા આ બધા કારણોને લીધે જેટલું મારા સ્વભાવ તથા જગ્યપણના સરકારો-થી વિરુદ્ધ હતું તેનો તિરસ્કાર કર્યા કરીને ૬ માત્ર જીવનનો આ પ્રસંગ સદી-સનામત રીતે વટાવી શક્યો એક રીતે જોતા એ જીજ્ઞાસુ લોકોસાથેનો સંબંધ દિતાવદ હતો; કેમકે તેને લીધે ૬ તમાકુ ખાવાની કે પીવાની તથા ગાજો ખાડવાની, સોગમ ખાવાની તથા અથો-અ લાપણ કુચાની આદતના તરફ તિરસ્કાર

ખતાવવાનું શીખ્યો અને સહલાગ્યે એ તિરસ્કાર છવનભર કાયમ રહ્યો.

છતાં મારા કહેવાનો આશય એમ નથી સમજવાનો કે મેં ઉપર જે માણસોના સબધમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે, એ સંબંધો ખરેખર નીતિભ્રષ્ટ કે દુષ્ટ પુરુષો હતા અસંખ્ય કે અશ્વિન શબ્દોના પ્રયોગસાથે ગાળો બાઝવી, ડસમ ખાવા તથા તમાકુ ખાવી, પીવી કે સુધવી, એ સર્વજો વહિવટ તે વખતે હાલના કરતા વધુ પ્રચલિત હતો અને હાલના જેટલો વાધાભરેલો ગણાતો નહોતો. રેલ્વેના રસ્તા બાંધવાની શરૂઆતજ થતી હતી અને તેથી નદીઓ ઉપરની નોકરીમાર્ગે જીને ઘણા બદમાશો રેલ્વેની નોકરી તરફ આકર્ષાયા હતા. છતાં તેમાં કેટલાક સંસ્કારી યુવકો પણ હતા, કે જેઓએ આગળ જતા બાંધે આબરૂદાર નાગરિકો નિવડી, મોગી જવાનદારીવાળા હોદ્દા ભોગવ્યા હતા. વળી મારે જણાવવું જોઈએ કે, સર્વ કોઈ મારીસાથે બહુ સારી રીતે વર્તતા હતા તેમાના કેટલાક હજી હયાત છે અને તેમની સાથેના મારો પત્ર વ્યવહાર ચાલુ છે આખરે જ્યારે મિ રકૉટ રવત ન ઑર્થોસ રાખી, ત્યારે વસ્તુસ્થિતિમાં ફેરફાર થયો. અમારા બે સિવાય બીજા કોઈનો એમાં સબધ નહોતો.

થોડી મુદતમાં મિ રકૉટ અને જાલ્દના જર્જ માસિક પગારપત્રક તથા ચેંક લઈ આવના ફરમાવ્યું એલિધની પર્વત ઉપરની રેલ્વે લાઇન તે વખતે પરી થઈ નહોતી અને તેથી મારે ટોળાવવાળા પ્રદેશ ચઢી ઉતરીને સફર કરવી પડી હતી. આદુનામાં તે વખતે માત્ર કંપનીએ બધાવેલા થોડા મંડળ હતા, દુકાનો હજી બંધાતી હતી અને એને શહેર ગણુવા જેવું કશું તે વખતે ત્યાં નહોતું. રેલ્વે ખાતાના મોટા માણસ-જનરલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિ લોમ્બાર્ટને મે ત્યાજ પહેલવહેલાં જોયા મારા મિત્ર રૉબર્ટ વિટકેર્નને પણ મે રેલ્વેમાં નોકરી અપાવી હતી અને તે મિ લોમ્બાર્ટના રોકેટરી થયો હતો, એટલે કે 'ડેવી', 'બૉવ' અને એન્ડી તથા એકજ ખાતામાં નોકરી કરતા હતા. અમે સર્વજાએ પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીની નોકરીમાં જોડાવામાટે તારખાણ છોડ્યું હતું.

મિ લોમ્બાર્ટ, મિ રકૉટનાથી જૂદી જાતનો પુરુષ હતો એ મળતાવડો નહોતો. પણ અતડો, અઝઝ અને સખત હતો. આથી જ્યારે મારીસાથે થોડી વાતચીત કર્યા પછી તેણે મને કહ્યું કે - 'સાજે ત્યાં પીવા મારે ત્યાં આવજો' તે વખતે મને ત્યાં રૉબર્ટને ઘણી નવાઈ લાગી કે તેમનું આમ ત્રણ સ્વીકારવા જેવું કંઈક ગરબીયો અને ધડકતી છાતીએ મુકરર કરેલા વખતની રાહ જોવા લાગ્યો. મને મળેલા આમ ત્રણોમાં એ આમ ત્રણને હું આજસુધી સૌથી વધારે માનપ્રદ ગણુતો આવ્યો છું. મિસિસ લોમ્બાર્ટ પણ મારીસાથે અત્યંત માયાળુપણે વર્તી હતી. તેણીને મારે જોગબાણુ આપતી વખતે મિ.

લોખાંદે અને મિ રકોટના 'એન્ડી' તરીકે ઓળખાશે તો મિ રકોટના માણુમનરીકે અને ગણુવા બદલ અને ખરેખર ઘણો ચોરમ ચડશે તો.

આ સફરદરમિયાન એક એવો અકસ્માત બન્યો હતો કે જેને લીધે મોગી કાર્કિદીને મોટો ધક્કો પડ્યો. પગારપત્રક ને નેક લઈ હું બીજે દિવસે મવારે પિટસમર્ગ જવા નીકળ્યો. કાગળોનું બડા માગ કોટના ખિસ્સામાં મારા એવું નહોતું, તેથી તેને મેં મારા વાસ્કોટની નીચે રાખ્યું હતું અને મને એવો ખ્યાન હતો કે મેં એને જરાબર સહીમનામત રહે એવી રીતે મો'લ્યું છે અને તે વખતે રેલવેમાં મુસાફરી કરવાનો ઘણો શોખ હતો અને તેથી મેં એન્જન માં બેસવાનું પસંદ કર્યું. એવી રીતે હું હોર્વોરિસબગ પહોંચ્યો ત્યાં આગળ પર્વત ઉપરની મસ્કારી રેલવેનું લેડાણ ચાલુ છે આ રસ્તો બહુ ખગળ હતો અને એન્જનને ઘણા આચલા લાગતા, તેથી એક ટેકાણે માંડ બન્યું. સહીસનામત છે કે નહિ એની ખાતરી કરી લેવાનો મને વિચાર થયો તપાસ કરતા બન્યું મને નહિ. મને મોટો ધ્રાકડો પડ્યો કે એન્જનના આચકાથી જરૂર બન્યું ૬૬ નીકળી પડ્યું બન્યું ગુમ થયું મારા પડતા મારા ગળગટનો પાગ ચલો નહિ.

મુખ વાન હતી કે, આની મેન્ડકાનીને પરણીએ મારું જીવન ધુળધાણી થયા વગર રહેજ નહિ પગારપત્રક અને એંબલ્ડ આપવામાટે મને ખાસ મોકલેલો અને જે બડાને મારે માગ જીવની માફક બળવવું લેખ્યું, તેને બેદરકારીથી રસ્તામાં ગુમાવવું, એ કમર કંઈ જેવી તેવી ન ગણાય એન્જનીઅરને મેં કહ્યું કે, એન્જનના આચકાને લીધે એ બન્યું નજીકમાં નીકળી પડ્યું તો મોગી મેદરમાની એન્જનીઅર દયાળુ હતો, તેથી તેણે તેમ કરવાની ફા પાડી. હું રસ્તે લેતો લેતો ચાલ્યો, તો એક મોટા વહેજાના કાંટાની ધાર ઉપર પાણીથી માન થોડા ધટને છેટે એ બન્યું પડેલું મારા લીગમાં આ પુ. હું મારા આંખોનો વિશ્વાસ કરી રાક્યો નહિ, મેં દોડતા જઈને એ ઉઠાની લીધું અને તપાસી લેશું તો તે હતું, તેથી ને તેની સ્થિતિમાં સહીસનામત હતું કહેવાની જરૂર છે કે બ્લાસ્ટી હું પિટ્સમર્ગ પહોંચ્યો ત્યાંથી મેં તેને મારા હાથમાંથી વેગળ મૂક્યું નહોતું? એન્જનીઅર અને કાયસા પૂરનાર એ બે માણુમોજ મોગી આ બેદરકારીથી માનિતગાર હતા અને તેમના તરફથી મને ખાતરી મળી હતી કે એ વાન બહાર નહિ બન્યું.

એ ગનાવ બન્યા પછી ઘણી લાગી મુદતે હું એ વાત બહાર પાડી શક્યો હતો મારા કે એ બન્યું જરા વધારે દૂર પડ્યું હોય અને પાણીના વહેણમાં

તણાઈ ગયું હોત તો એ એક બેઠકાગીલરેના કાર્યની અમર નાણુદ કરવા માટે મારે ઘેટના બધા વગ્નમુતી પ્રમાણિકપણે-એકનિગમી નોકરી કરવી પડત? ને મારા હિપર લાખદવી પ્રસન્ન થઈ ન હોત, તો જેમના માગ અભિપ્રાયની માગ સાધ્યમારે આવશ્યકતા હતી, તેમના માગમાટે સારા અભિપ્રાય બધાત નહિ ત્યારપછીથી, જે કોઈ યુવક એકાદ એ ગલીગ પ્રવારની બુરો કરે, તોપણ તેના હિપર સખ્તાઈ વાપરવાનું માક મન યુવક કરતું નથી એવા માણુમેની કસુમને ઈન્માફ કરવી વખતે મને પેતુ બડન માદ આવે છે માક હૈવ પ્રતિદૂળ હોત અને એ ગુમ થયેલુ બડન માર દાય પાછુ ન આવ્યુ હોત, તો મારી કારકીદીમા ઈવો મોગે તફવત પડી ગયો હોત, એ વિચાર મારા મનમા તે વખતે તરત ગુટીરી આવે છે આજપણુ બધા એ બડન પડ્યુ હતુ તે ગ્યળ અને તગત જડે અને એ ઈવે ડપર રકને હુ જોટયા ફેમ પમાગ થાઉ હુ તેની વખત કાદા હિપર પડેલુ એ બદામી ગગતુ બડવ મારી નજરે પડવાવગર ઈદેતુ નથી એ જાણે મને એમ હોતુ હોયની "હીક છે, અચ્ચા" તારે હૈવ સાતુદૂળ હતુ, પાપુ જોજો ફીથી એમ કરતો." તેમ મને મમગ્ય છે

મારી છેક નાની ઉમરથી હું શુનામગીરીની વિરહના પક્ષમા બળ્યો હતો અને જો કે હુ મન આપવાની લાયનાત ધગવવા જોટરી ઉંમરે પહોંચો નહોતો છતા ધ્રુ મં ૧૮૫૬ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૦ મી તારીખે પિટ્સબર્ગમા 'રિપબ્લિકન પાર્ટી' (રાજકીય બાનતોમા ઉચનપાયન કરી નાખવાના વિચાર મગવનારા પક્ષ)ની પટેલી સભા ભરાઈ તેને મે ઉત્માદથી વધાવી વીધી હતી પ્રતિષ્ઠિત પુરમે મહેનામા ચઢને પમાગ થતા તેમને હુ જોયા કરતો અને વિશ્વસન, હેન અને બીજા સિનેટરો (યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની અમની સભા જેની લોકપ્રતિનિધિઓની સભાના સભામદો) ને દેખાને હુ આચર્યમા ગરકાવ થઈ જતો થોડા વખત અગાઉ મે 'ન્યુયૉર્ક વીકલી ટ્રબ્યુન' માટે રેલ્વેના નોકરો માથી મો માણુમેની એક કનમ સ્થાપી હતી એના બાદોસ મત્રી દૌરેસ મીનીએ આ મદદવના પ્રશ્નના સળધમા લોકમન અગૃત કરનામાટે ઘણો પ્રયામ કર્યો હતો અને એ પેપરમા હુ પણ વખતોવખત દુકી નોધો લખી મોકલતો સ્વતત્રતાની હિમાયત કરનાગ એ પેપરમા છપાવેના મારો લેખ પટેલવટેનો માગ જોવામા આ થો, ત્યારથી માગ જીવનમા મોછમ ફેદફાર થયેલો મારા સમજવામા આવેો એ 'ટ્રિબ્યુન' ને હુ ઘણા વર્ષનુધી વળગી રહ્યો હતો આજ બ્યારે પાછળ દષ્ટિ નાખીએ છીએ ત્યારે આપણા દેનને શુવામ ગીરીના શાપમાથી મુક્ત કરવામાટે આત્તરવિઅદ (બિવિગ વોગ) પટેરી લેવા

જેટની કિંમત આપવી પડી હતી, એ જોઇ એક થવા વગર રહેતો નથી, પણ એકની યુનામગીરીજ નાણું કરવાની અગત્ય હતી એમ નહોતું સંયુક્ત રાજ્યવહીવટની પદ્ધતિ તે વખતે અત્યંત શિથિલ હતી અને જુદા જુદા સરચાનો એવા ખાસ ફંડો 'બોગવતા હતા, કે જેને વીધે એક સગીન પ્રકારની મધ્યસ્થ રાજસત્તા (સેન્ટ્રલ ગવર્નમેન્ટ) ને વ્યવસ્થિત થતા ધણે કાળ નીકળી જત દક્ષિણના સરચાનોના અભિપ્રાય રાજ્યતંત્રને કેન્દ્રિયગી (સેન્ટ્રીયેટલ) એટલે મધ્યસ્થ સરકારના હાથમા જેમ અને તેમ ઓછી સત્તા રહે એવું બનાવવાનો હતો. પણ દાનવીર રાજદારીઓનો વિચાર તેને કેન્દ્રાભિગમી (સેન્ટ્રીફ્યુગલ) સર્વોપરિમત્તા જેમ અને તેમ મધ્યસ્થ સરકારના હાથમા રહે અને ઉવટનો નિર્ણય વડી અદાલત (સુપ્રીમ કોર્ટ) નો રહે, એવું બનાવવાનો થતો જાય છે. આ અદાલતના નિર્ણયમા અર્ધો હાથ ધારાશાસ્ત્રીઓનો હોય છે અને અર્ધો રાજદારીઓનો હોય છે. ઘણાખરા ક્ષેત્રમા કાર્યપદ્ધતિનું ધોરણ એકજ પ્રમાણ રાખવાના ઉદ્દેશથી, લમ, લમ્નોટ્ડે (ડાઇવર્સ), નાદારી, રેલ્વેઓ ઉપરની કેબરેજ, કંપનીઓ ઉપરનો મલુ અને ખીજા કટલાક ખાતા એકજ અધિકારીના હાથમા રહેવા જોઇએ (આજ ઈ. સ. ૧૯૦૭ ની જુલાઇમા આ દેશો હુ દરીથી વાચી જાઉં છું ત્યારે એ વિચાર અવિખ્યસૂચક હતો એમ જણાય છે આ પ્રશ્નો દાન લોકોનું ખાસ ધ્યાન ખેંચી રહ્યા છે.)

આ પછી થોડી મુત્તમા રેલ્વે કંપનીએ યોનાના તાર નાખી દીધા તેને અમારે તારમાસ્તરો પૂરા પાડવા પડતા હતા એમાના ઘણા અમારી પિટ્સ જર્ગખાતેની આંદોશમા તાલીમ લતા તારના કામમા આશ્ચર્યકારક ઝડપથી વધારો થવા લાગ્યો લોકોને પરતી અનુકૂળતા કરી આપવામા અમને ઘણી મુશ્કેલી પડતી નવી તારઆશીસો ઉધાડવાની જરૂર પડતી મારા જોડીદાર પેસેન્જર ડાય 'ડૅવી' મેકકમોને એ ઇ. સ. ૧૮૫૮ ના માર્ચની ૧૧ મી તારીખે તાર ખાતાનો સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ બનાવ્યો લોકો એમ કહે છે કે યુનાઇટેડકેસમા રેલ્વેમા કે ખીજા કોઇપણ ખાતામા જીઓને તારમાસ્તરોતરીકે નિમવાના પહેલ કરવાનું માન મને તથા 'ડૅવી' ને ઘટે છે, એટલું તો ખરું છે કે, અમે છોકરીઓને જુદી જુદી ઝાંડીસોમા ઉમેદવાગતરીકે રાખતા, તેમને તારનું કામ શીખવાડતા અને અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થતા તેમને ઝાંડીસોનો સ્વતંત્ર આર્જ સોપતા આવી છોકરીઓ પૈકીની પહેલી મારી મસિયાઇ બહેન મિસ મેરિયા હોગન હતી તેણીને પિટ્સજર્ગની તારઝાંડીસોના આર્જ સોપવામા આવ્યો હતો તેની પાસે ઘણી છોકરીઓ ઉમેદવાગતરીકે રહેતી અને એક રીતે જોતા તેણીની ઝાંડીસોને અમે તારખાતાની યાજ્ઞ બનાવી હતી અમારો અનુભવ એવો થયો

હતો કે તારખાતાના કામમાં પુરુષવર્ગ કરતાં સ્ત્રીવર્ગ વધારે વિશ્વાસપાત્ર નિવડતો. સ્ત્રીઓએ પુરુષોના જે અનેક ધંધાઓ ઉપર તરાપ મારવા માંડી છે, તેમાં આ ધંધાને માટેની તેમની પાત્રતા ખીજ દરેકાઈ ધંધાના કરતાં હિંમત પ્રકારની છે.

ઉપરીતરિકે મિ. સ્કોટના જેવો અચ્છો અધિકારી મળવો દુર્લભ છે અને તેથી તરતજ તે મારી સંપૂર્ણ પ્રીતિનું પાત્ર બન્યા. એમને હું એક મોટા પુરુષ માનતો હતો અને યુવાન પુરુષોમાં વીરપૂજનની જે સ્વાભાવિક વૃત્તિ હોય છે, તે મેં તેમના ઉપરજ દેખી હતી. મારી કલ્પનામાં હું એમને ચેન્નિસલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના પ્રમુખપદે મૂકતો—અને એ હોદ્દો એમને હું સુદૃઢમાન્ય મળ્યો હતો. તેમની દેખરેખ નીચે હું મારા ખાતાને ખાસ લગતાં નહિ, એવાં કામ પણ કરવા લાગ્યો અને નોકરીમાં હું જે જે દરજ્જે ચઢવા પામ્યો, તે મને બરાબર યાદ રહેલા એક બનાવને આભારી છે, એમ હું માનું છું.

રેલ્વે એકવડી હોવાથી તે વખતે ગાડીઓ એકજ લાઇન ઉપર રોકતી. એ દિવસોમાં જોકે ટ્રેનો ઊડવામાટે—ગાડીઓને છૂટવા દેવામાટે—તારથી પરવાનગી આપવાનો નિમ્નમિત વહીવટ પડ્યો નહોતો, તેમ છતાં ધણી વખત તેમ કરવાની જરૂર પડતી. સુપરિન્ટેન્ડેન્સિવાય ખીજ કાઇને ગાડી ઊડવાનો કુકમ આપવાનો અધિકાર નહોતો. રેલ્વેના વ્યવહારની દ્રષ્ટિ તો સરખાત હતી અને તારથી કુકમ આપવા માટે જોઇતી તાલીમ તારખાસતરોને અપાતી નહોતી, તેથી તારથી ટ્રેન ઊડવાનો કુકમ આપવાનું કામ ગાફુ જોખમભરેલું ગણાતું. વારં-વાર ડબ્બા ભાગી પડતા કે પાટા ઉપરથી ખસી જતા, તે ઉઠાવી સેવરાવી રસ્તો ખુદશો કરવાના કામ ઉપર દેખરેખ રાખવામાટે મિ. સ્કોટને વખતોવખત એવા અકસ્માતની જગ્યાઓ ઉપર જવું પડતું. આવા કારણોને લીધે સવારના વખતમાં ઘણી વખત તેમનાથી ઓશીસમા હાજર થઇ શકાતું નહિ.

એક દિવસ સવારમાં ઓશીસમા આવી પહોંચતાં મને ખબર મળી કે પૂર્વ વિભાગ ઉપર એક ગંભીર અકસ્માત બનવાને લીધે પશ્ચિમ તરફ આવતી એક ઉતારાઓની ગાડી રોકાઈ રહી હતી; અને પૂર્વ તરફ જતી ઉતારાઓની ગાડી દરેક લોક આગળ પાવટાવાળાને આગળ દોડાવીને આગળ વધતી હતી; અને બન્ને બાજુની મુઝૂરો—માથ ગાડીઓ—ને સાધડીંગ ઉપર—બાજુના પાટા ઉપર—નાખી મૂકવામા આવી હતી. તપાસ કરાવતાં મિ. સ્કોટને કંઈ પતો ખાધો નહિ. આખરે, આ ગુન્વવાપલા મામલામા માથું મારી, બવાબદારી વહોરી લઇ, ટ્રેનોને છૂટવાના ઓર્ડર આપીને, સખેજો વ્યવહાર ચાલતો કરવાની લાલચને હું કાણમાં રાખી શક્યો નહિ. રોરી લોટો નામ છે કે ગાદી તકીઓ

ચાલ છે, મોત કે વેસ્ટમિનસ્ટર ખી-એ વિચાર એકદમ મારા મગજના સ્ફુર્યો હુ જાણતો હતો કે, જો મારી જૂન થશે, તો મારે માટે ખરતરશી, નામોની અગર કદાચ ફાજદારી ફરિયાદ ચોક્કસ છે ખીજી બાજુએ, બિચારા આખી રાત બહાર પડી રહેવા ગુફ્ટ્રેનના માણસોને ઠેકાણે પાડી શકાય એમ હતુ હુ બધે પડેતો વ્યવહાર ચાલુ કરવાની સ્થિતિમા હતો મારાથી એ બની શકે એવુ છે એમ હુ જાણતો હતો મિ સ્કોટના હુકમો તારથી મોકલી આપતા એ અનેક વખત તેમ કહ્યું હતુ શુ શુ કરવુ ધો છે, તે હુ જાણતો હતો, તેથી એ ઝપલાવ્યુ તેમના નામથી હુકમો આપી મે દરેક ટ્રેન ચાલુ કરાવી અને દરેક ટ્રેકરોડપાસતો હુ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ પાસે બેસી રહ્યો તમામ ટ્રેનોને એક સ્ટેશનથી બીજે સ્ટેશને એમ આગળ ચલાવી અને સાવચેતીના તમામ ઉપાય લીધા આખરે જ્યારે મિ સ્કોટ આશીસમા આવ્યા, ત્યારે બધો વ્યવહાર વ્યવસ્થિત રીતે ચાલુ થઈ ગયો હતો ટ્રેનો અટકી પડ્યાના સમાચાર એમને મળી ચૂક્યા હતા, એટલે આશીસમા પણ મુકતાની સાથે એમણે પહેલો પ્રશ્ન એ પૂછ્યો કે -“ કેમ? મામતો કેવો છે ?”

એ તરતજ મારી પાસે આ યા અને કામગીરી તથા પેન્શીન લઈ હુકમો લખવા મડ્યા હવે મારે બોનલુ જોઈએ, તેથી હુ બીતો બીતો બોલ્યો -“ મિ સ્કોટ ! તમારો કંઈ પત્તો ખાધો નહિ, એટલે મે સવારમાજ તમારા નામથી હુકમો આપી લીધા છે, ”

‘ બધી ટ્રેનો ખરાબર ચાલી રહી છે ? ઇસ્ટર્ન એક્સપ્રેસ ક્યા છે ? ’

મે એમને સમજાવતા તાર બતાવ્યા. માવતી, બાનાસ્ટની અને ખીજી દરેક ગાડી લાઇન ઉપર ક્યા ક્યા છે તે પણ બતાવ્યુ તમામ એન્જીનગ્રાઇવરો તથા ગાર્ડોના જવાબ વ આવ્યા અને જે સ્ટેશનો આગળ થઈ તમામ ટ્રેનો પસાર થઈ હતી, ત્યાંથી આવેના છેડનામા છેડના રિપોર્ટો પણ તેમને બતાવ્યા બધુ હીકકાક હતું એ એક સેકન્ડ સુધી મારા મો માથુ જોઈ રહ્યો, પણ હું તેમના મો સાથુ જીવભી દિમત કરી શક્યો નહિ. શુ બનશે એની અને ખબર નહોતી એ એક પણ અક્ષર બોલ્યા નહિ, પણ જે બન્યુ હતું તે તમામ ફરીથી તપાસી ગયા હજી પણ એ કંઈ બોલ્યા નહિ થોડીવાર પછી એ માગ ટેમન આગળથી ખસી પોતાના ટેમન આગળ ગયા એટલેથી એ વાતની સમાપ્તિ થઈ. મારા કાર્યતરફ પસંદગી બતાવવામા તેમને દહેશત લાગતી હતી, છતા તેમણે મને ટપકો આપ્યો નહોતો. જો બધું પાસે પાસડે ઉતરે તો તો હીકજ છે, જો કંઈ વાકુ પડે તો જવાબદારી મારી છે વસ્તુ

રિયલિટી આવી હતી, પણ એટલું બન્યું કે ત્યાં પછી કેટલાક દલાડા સુધી તે સવારમાં વેળાસગ અને નિયમિત રીતે આવતા.

ખરે કહું તો, આ વાત મેં બીજા કાછને કરી નહોતી ટ્રેનવાળા કાછપણુ માણસને એની ખબર નહોતી કે મિ ર્કોટ જાતે હુકમ નહોતો આપ્યા મેં મારા મનસાથે લગભગ એવો નિશ્ચય કરી દીધો હતો કે જો ફરીથી એવો પ્રસંગ આવે તો, અગાઉથી અધિકાર મેળવ્યા સિવાય તે દિવસના જેવું કામ ફરીથી કદી કરવું નહિ મારા એ કાર્પ બદલ મને પરતાવેલો થવા લાગ્યો હતો, પણ એટલામાં મિ ક્રાન્સિસ્કસ, જે પિટ્સસર્જના ગુરૂખ્યાતાના ઉપરી અધિકારી હતા, તેમણે મને કહ્યું કે એ યાદગાર દિવસની સાંજે મિ ર્કોટની સાથે મારે (મિ ક્રા ને) આ પ્રમાણે વાતચીત થઈ હતી -

“ પેલી મારી ધોળા વાળવાળી સ્કેન્ચ બધાએ શું વર્ણુ હતું તે તમે જાણો છો ? ” “ ના ” “ અરે શી વાત કરો છો ? ” કાછ પણ જાતના અધિકારસિવાય તેણે આખા વિલાગ ઉપર તમામ ટ્રેનોને ચલાવવાના હુકમો આપ્યા ! ” “ અને એણે એ કામ સાગોષાગ ઉતાયું ? ”

“ હા, પૂરેપૂરું ”

આ સાંભળી મને સતોષ થયો અને મેં બીજા વખતના ઇસારાશ્પ માની લીધું અને દિ મતથી કપવાવા માણસ ત્યારથી મિ ર્કોટ ટ્રેનના હુકમ જાતે કવચિતજ આપતા

આ વખતે મારી દષ્ટિમર્ચાઈનો સાથી મોટો માપુસ પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીનો પ્રેસિડન્ટ જૉન એક્ગર યૉમ્સન હતો કે, જેના નામ ઉપરથી અમે પાછળથી અમારા પોનાઈની રેલો જનાવવાના કારખાનાનું નામ પાડ્યું હતું મારી ઓળખાણના પુરુષોમાં એ સૌથી વિશેષ થેડાખોરો હતો એ બાબતમાં એ જનરલ માન્ટથી બીજે નગરે આવતો, પણ જનરલ માન્ટ મિત્રોસાથે મળી જતા ત્યારે એમના કરતા વધારે બોયતા એ જ્યારે ફરસાય પિટ્ગર્ગર્ગની મુલાકાતે આવતા ત્યારે એ જાણે કાછને દ્રુપતાજ ન હોય, એમ બધે કરતા પાછળથી મને માલમ પડ્યું હતું કે ઓળખોવાપણું સગમાળપણું પરિણામ હતું એમણે જ્યારે મિ ર્કોટની આજીસમા દાખન યર્ધ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ પાસે આવી મને ‘ ર્કોટના એન્ડી ’ તરીકે સંબોધ્યો, ત્યારે મને ઘણો અચ્છો ઉપજ્યો, પણ પાછળથી મને માલમ પડ્યું કે એમણે મારા ટ્રેનો ચાલતી કપવાના પરાક્રમની વાત સાંભળી હતી જે યુવક મોટા અધિકારીઓ સાથે અગત સળધ આ આવે છે, તેણે જીવનના યુદ્ધમાં અડધી જીત મેળવી છે, એમ સમજવું

અને દરેક છોકરાની મુખ્ય નેમ પોતાના કર્તવ્યના પ્રદેશની બહારનું એટલે કે જેને લીધે ઉપરીનું ધ્યાન પોતાના તરફ એવાય એવું કંઈ પણ કામ કરવાની હોવી નેહએ.

આ બનાવ પછી થોડી મુદતે મિ. સ્કૉટને એકાદ એ અહવાડીઆ બહાર ફરી આવવાની ઇચ્છા થઇ તેથી તેમણે પોતાના વિભાગનો ચાર્જ મને સોંપવાની મિ. લોખાર્ટ પાસે પરવાનગી માગી. આ એમનું કામ બહુજ દિંમત-ભરેલું કહેવાય, કેમકે તે વખતે મારી ઉમર વીસ વર્ષથી વધારે નહોતી; પણ એમણે માગેલી પરવાનગી તરત મળી. આ રીતે જે તકને માટે હું તપસી રહ્યો હતો, તેમને મળી બાહારટ ટ્રેનના માણસોની ગફલતીથી બનવા પામેલા એક અકસ્માત બાદ કરતા તેમની ગેરહાજરી દરમિયાન સઘળું પાસરું ઉતર્યું હતું, છતાં એટલો પણ અકસ્માત બનવા પામ્યો એ મને ખુશ્મા કરતું હતું. હું જે હોદ્દો ભોગવતો, તેની સઘળી દરજે પૂરેપૂરી અદા કરવાનો નિશ્ચય કરીને મેં તરતજ એ બાબતની તપાસ શરૂ કરી લાગતાવળગતા સઘળાની જુખાની-ઓ લીધી. મુખ્ય ગ્રુન્ડેગારને એકદમ ખરતરફ થયો અને બીજા જે થોડી કમુરવાળા નોકરોને 'સરપેન્ડ' કર્યા મિ. સ્કૉટ ન્યારે પાછા આવ્યા ત્યારે મેં તેમને એ અકસ્માત બન્યાની હકીકત નિવેદન કરી એટલે એમણે તપાસ કરી નિકાલ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. મને લાગ્યું કે મેં કાચુ કાપ્યું હતું; પણ મેં અધિકાર વાપરી દીધેલા હોવાથી મેં તેમને જણાવ્યું કે એ બધું તો પતવી દેવામા આવ્યું છે-મે તપાસ કરી કમુરદારને શિક્ષા કરી દીધી છે. એમાના કેટલાકે મિ. સ્કૉટ આગળ અપીલ કરી અને એ બાબતની ફરી તપાસ કરવાની માગણી કરી, પણ જો એ બાબતનો આમલ કરવામા આવ્યો હોત તો હું તેમા કદી સંમત થવાનો નહોતો. આ નાજુક બાબતના સંબંધમા હું કેવી લાગણી ધરાવતો હતો, તે માત્ર મારા અહેસા ઉપરથી મિ. સ્કૉટ સમજી ગયા અને તેથી તેમણે એ વાત પડતી ચૂકી.

બનવા જોગ છે કે એમને મારું વર્તન જરા વધારે સખત લાગ્યું હશે અને તેમની એ માન્યતા ખરી પણ હશે. આ પછી કેટલેક વર્ષો હું જાતે ન્યારે એ વિભાગનો સુપરિન્ટેન્ડન્ટ થયો હતો, ત્યારે જે માણસોને મેં થોડી મુદતને માટે સરપેન્ડ કર્યા હતા તેમના તરફ ગહેરજાની બતાવવાનું હું ચૂકતો નહિ. ન્યાયાધીશ તરીકેના મારા આ પહેલા કાર્ય બદલ મારું અંત કરણ મને હમેશા કંખ્યા કરતું. નવો ન્યાયાધીશ હમેશા એટલી બધી અકડાઈ રાખવા બળ્ય છે કે તેને લીધે તે જરા વાકા વળી બળ્ય છે. નરમાસમા કેટલી બધી મદત્તા રહેવી છે, તે અનુભવથીજ શીખાય છે. ન્યારે જરૂર જણાય ત્યારે

હલકી પણ અચૂક સળ કરવી, એ બહુ અસરકારક નિવડે છે. સખ્ત સળ આવશ્યક નથી અને વિવેક વાપરીને-અને તેમાં વળી ખાસ કરીને પહેલા ગુન્દા વખતે-માફી બક્ષવી એ સર્વોત્તમ છે

અમારી ખાસ મંડળાળા અડધા ડઝન મુલકોના ઝાનમાં જેમ જેમ વધારે ચતો ગયો, તેમ તેમ જન્મ અને મરણ, આ લોક અને પરલોક એવા એવા ગૂઢ પ્રશ્નો અનિવાર્ય રીતે અમારી દષ્ટિ આગળ ખડા થવા લાગ્યા. અમે સઘળા ભલા, પ્રમાણિક સ્વમાન ધરાવનારા, બૂઠા બૂઠા પયોમાયી એકાદને અનુસરનારા માખાપને હાથ ઉઘર્ચા હતા મિ. મેકમિલન નામના પિટ્સબર્ગના એક અગ્રગણ્ય પ્રેસ્બિટેરીઅન ધર્મોપદેશકની પત્નીની લાગવખને લીધે, અમે એના પતિના અર્ધસમાજના સામાજિક મંડળમાં દાખલ થવા પામ્યા હતા (૪૦ સ. ૧૯૧૨ ના જુલાઈની ૧૬ મી તારીખે આ ફકરો વાંચી જતી વખતે મિસિસ મેકમિલન જે એક વર્ષની ઉંમરે પહોંચ્યાં હતા તેમનો ઠાગળ મારી સમક્ષ પડેલો છે એમની બે પુત્રીઓના ગયા અઠવાડીઆમાં ધુનિવર્સિટિના પ્રોફેસરો સાથે લંડનમાં લગ્ન થયા છે, એક ઇંગ્લાંડમાં રહે છે, અને બીજાએ બોસ્ટનમાં નોકરી સ્વીકારી ■ અને પ્રતિષ્ઠિત પુરુષો ■ ઇંગ્લેન્ડ ભાષા બોલનારી આપણી કેમ આ રીતે જોડાતી જાય છે) મિ. મેકમિલન મુસ્ત કેટિવનિશ્ટ હતા અને એમની સ્વશ્રવાન પત્ની જન્મથીજ મુલકવર્ગની નેતા હતી. અમારા સઘળાનો જીવ એની સાથે મારો ગોળી ગયો હતો અને બીજા ગયજ હરતા એના મહાન આગળના મેળાવડામાં અમને વિશેષ મજા પડતી આથી કરીને અમે પ્રસંગોપાત તેણીના દેવળમાં દાખરી આપવા લાગ્યા પ્રિટેસ્ટિનેશન દૈવીનિર્માણ-ઇશ્વરી સંકેત-એ વિષય ઉપરનું વ્યાખ્યાન ત્યા આગળ મિલ્કરના સાબળવામાં આવ્યું હશે, તે ઉપરથી ધર્મશાસ્ત્રનો વિષય અમારા મંડળમાં દાખલ થયો ધર્મના સ્થાપિત સિદ્ધાંતો મિલ્કરના સાબળવામાં બહુ આવ્યા નહોતા; તેથી માણસો જન્મે છે ત્યારથીજ તેમનું ભાવી નક્કી થયેલું હોય છે-અર્થાત્ કેટલાક બાળકોના નસીબમાં મુખ લખેલું હોય છે અને કેટલાકના નસીબમાં હુન્મ લખાયલું હોય છે એવી મતલબના દૈવીનિર્માણના સિદ્ધાંતો સાબળીને એ તો આબોજ બની ગયો વ્યાખ્યાન પૂરું થયા બાદ એ મતના સબધમાં એણે મિ. મેકમિલનની સાથે ચર્ચા ચલાવી અને અતમા તેમને પરખાવી દીધું -“મિ મેકમિલન” જે તમારો સિદ્ધાંત ખરો હોય તો તમારો ઇશ્વર ખરેખરો સેતાન છે ” અને તેને આશ્ચર્યચકિત કરીને એ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો

આ વાત અમારા મંડળમાં ધણા દિવસનુધી ચર્ચાઈ એ વાત ખરી હતી કે કેમ ? અને ટોમ મિલ્કરના ઉદ્ગારનું પરિણામ કેવું આવશે ? મિસિસ

મેકમિલન દવેથી આપણો સત્કાર કરશે કે કેમ ? પાદરીભાઈના સત્સંગની તો અમને બહુ ઉત્કેષા નહોતી, પણ એમની પત્નીની સાથેનો સંબંધ તૂટે એ અમને કોઈને રમતુ નહોતુ એક મુદ્દે સ્પષ્ટ હતો આ બાબતના સંબંધમાં કાર્નાઈયન આત્મમંથન અમને પસંદ પડ્યું હતુ અને તેથી અમે એના નિશ્ચયનુ અનુસરણ કરવા તત્પર હતા “ જો એ વાત ના માની શકાય એવી હોય તો ઇશ્વરની ખાતર એનું ભોપાણુ બહાર પાડવા દો ” સત્યના માર્ગે ચાલવાથીજ આપણે સ્વતંત્ર થઈ શકવાના છીએ અને તેથી આપણે સત્યનુજ અવલંબન કરવું જોઈએ

ધર્મશાસ્ત્રના જે સ્થાપિત સિદ્ધાંતો હતા તે અમે એક પછી એક ઉચ્ચા મૂકવા માંડ્યા અમારા અભિપ્રાય મુજબ એ સિદ્ધાંતો મુધારાની નીચળી પાયરીએ પહોંચેલા માણસોના બૂબ ભરેલા વિચારો હતા અમે બીજી સ્વીકૃત પદ્ધતિ એ વ્યિકાગ્રી લીધી હતુ કે ‘ દામાસીસ ઇશ્વર એ મનુષ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ કૃતિ છે આ વાત અમે પૂર્વાર થયેલી માની લીધી હતી કે માનવ મુધારણાનો દરેક મજલો પાતપોતાના ઇશ્વર બનાવી લે છે અને મનુષ્ય જેમ જેમ ઉંચે ચઢતું જાય છે તેમ તેમ એની ઇશ્વરના સંબંધની ભાવના મુધરતી જાય છે. આથી કરીને જો કે ધર્મના સિદ્ધાંતો ઉપરથી અમારી શ્રદ્ધા ઊભી જતી હતી, પણ તેથી કરીને અમારું ધાર્મિકપણ કમી થતુ નહોતુ તદ્દભાગે મિસિસ મેકમિલને અમારો ત્યાગ ક્યો નહિ તો- પણ જે દિવસે અમે પરિણામની દરકાર નહિ કરતા, મિનરના કથનને વગીરી રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો, તે દિવસ નોંધ લેવા લાયક ગણાવે જોઈએ ધર્મશાસ્ત્ર ના મબંધમાં જો કે અમારી મઁળી ઉન્નમનપણુ બતાવવા લાગી હતી, તેમ છતાં ધર્મની બાળનમાં અમે ખરેખરો ભક્તિભાવ ધરાવના હતા

અમારી મઁળીને પહેલો ફટકો થોડા ઉપરથી પડવાથી જન શિષ્ટનુ મોત નીપજ્યુ ત્યારે પડ્યો આથી અમને બધાને જખરો આઘાત થયો, છતાં મને યાદ છે કે તે વખતે હું મારી જાનને એવી રીતે આશ્વાસન આપતો કે ‘ જો તો જલો જ્યાં તે જન્મેલો હતો, ત્યાં (ઇગ્નાડ) ગયો હોય એમ લાગે છે અમે સર્વગા દુક મુદતમાં એની પાછળ જઈ, બધા નિગતર એકા રહીશું, ’ મને એ બાબતમાં જગપણુ સંકો નહોતી હું મનમાં એરી આશાનુ મેવન ક્યો કરતો હતો એમ નહોતુ; પણ એ નિશ્ચિત વાત હતી આશ્વતના સમયમાં જે માણસો એવા નિશ્ચયનો આશરો લઈ શકે છે, તેમને ધન્ય છે આપણે ખેટાની શીખામણુ માનવીને કદી અમગઆશાનો ત્યાગ કરવો નહિ કેમકે ‘ આશા ઉમદા છે અને લાલ મોટો છે ’ ખરી વાત છે. જે ઘટનાએ આપણને

આપણા પ્રિયજનોની સાથે જીવન ગાળવામાટે આ લોકમા જન્મ આપ્યો છે, એ જમારે આશ્ચર્યકારક નથી તો પછી તેમનીસાથે નિરંતર જીવન ગાળવા માટે આપણે પરલોકમા વાસ ચાચ, એમા વધારે આશ્ચર્યકારક શું છે? અપ્રમતિવાળા જીવને તો એ જન્મે વાતો અગમ્ય છે. તેથી કરીને પ્લેટાની લદામણ મુજબ આપણે અમરઆરાવડે આપણી જાતને આશ્વાસન આપવું જોઈએ. પણ એ વાત આપણે બૂઝીજવી જોઈએ નહિ કે આપણુ સર્વને આ લોકમા પોતપોતાનાં કર્તવ્યનું પાલન કરવાનું છે અને સ્વર્ગનું રાજ્ય આપણી અંદરજ છે. જામે આ વાતને પણ સ્વીકૃતપક્ષતરીકે સ્વીકારી દતી કે પુનર્જન્મ નથી એમ જે માણસ કહે છે, તે પુનર્જન્મ છે એમ જે માણસ કહે છે, તેના જેટલોજ મૂર્ખ છે; કેમકે એ કે એ વાતની પ્રતીતિ મેળવવાની આપણે સધળાએ આરા રાખવી જોઈએ, પણ કેમકે તેની પ્રતીતિ થઈ શકવાની નથી. દરમીઆનમા ‘સ્વર્ગ’ આપણુ ધર છે. ’ એને બદલે ‘આપણુ’ ધર આપણું સ્વર્ગ છે’ એ આપણે મુદ્રાલેખ હોવો જોઈએ.

જે વર્ષોના સંબંધમા હું ઉપરનો ઉલ્લેખ કરું છું. તે વરસે દરમીઆન અમારા કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ સુધરતી ચાલતી હતી. મારો પગાર ૩૫ ડોલર ઉપરથી વધીને ૪૦ ડોલરનો થયો હતો—આ વધારો મિ. સ્કૉટ મારી માગણી સિવાય ચોતાનીજ મરજીથી કરી આપ્યો હતો. દર માસે નોકરોને પગાર વહેંચવો, એ માત્ર એક કામ હતું. x પગાર પેટે અમે બધાને એક ઉપર એક લખી આપતા; અને હું એ એક વડાનીને દમેસા વીસ વીસ ડોલરના એ મોનાના સાંકા લઈ આવતો. એ બીજા અને સુંદર કારીગરીના હિતમ નમુનારૂપ લાગતા. હવે અમે જમીનનો એક ટુકડો તેના ઉપરના બે લાકડાના ધરમાથે ખરીદી લેવાનો ફરાવ કર્યો. આમાંના એક ધરમા અમે રસા હતી અને બીજા ધર જે ચાર ખંડવાળું હતું તેમા અત્યારસુધી મારા મારા અને માસી હાગન ગહેતા હતા, પણ હાલ તે બીજા લતામાં રહેવા ગયા હતા મારી વડાથી માસી એટકનની મદદવડેજ અમે વણકરની ટુકડા ઉપરના નાના મકાનમાં રહેવા પામ્યાં હતા અને હાલ એમને એમના ચોતાના મકાનમા પાછા રહેવા મોકલવાની અમને જનુકેળના પ્રાસ થઈ હતી. તેજ પ્રમાણે અમે પેલા ચાર ખંડવાળા મકાનમા રહેવા ગયા, ત્યાર પછી અમારા માસા હાગનનું

x અને બરાબર યાદ છે કે પગારજનક જનાવતી વખતે હું જ્યારે મિ. સ્કૉટના ૧૨૫ ડોલરવાળા નામ ઉપર આવતો, ત્યારે મને એમ થતું કે એટલા બધા પેસાને એ શું કરતા હશે? અને તે વખતે પાંચીસ ડોલર મળતા હતા” [૧૯૦૭ ના મેની ૨૮ માના કાર્નેગીના એક આપણુમાળી]

મરણુ થતા, અમે જ્યારે આદુના રહેવા ગયા, ત્યારે હોબન માસીને તેમનું જુદું મકાન પાછું સોંપવા શકિતમાન થયા હતા મારી માદદારત મુજબ પેલા બે મકાનવાળા જમીનના દુકાની કિંમત ૭૦૦ ડૉલરની હશે હતી, અને તે પૈકી સો ડૉલર રોકડા આપી દેવામાં આવ્યા હતા હવેથી અમે ૭ માસિક બ્યાજના હપ્તા અને જેટલું બની શકે એટલું મુઠીમાં આપવાની ગોઠવણુ કરવા માડી આ દેવામાંથી મુક્ત થતા બહુ વખત લાગેો નહિ અને અમે મીસ્કતવાળા થયા, પણ દરમીયાનમાં અમારા કુટુંબમાંથી એક જણ ખડિત થયું ૧૮૫૫ ના અક્ટોબરની ૨૭ તારીખે મારા પિતાનું શોકજનક મૃત્યુ થયું પાછળ રહેતા કુટુંબના જણ જણને સહલાભે જીવનની જે ફરજો તેમને અદા કરવાની હતી, તે બહુ તાકીદની હતી, તેથી શોક અને કર્તવ્ય બેની વચ્ચે યુદ્ધ ચાલતા અમારે કામને વળગી રહેવું પડ્યું એમના મદવાડને અમે જે ખર્ચ થયો હતો તેને આતુ કમાણીમાંથી બચાવીને અમારે પહેાચી વળવું પડતું હતું અને હજીસુધી અમારી પાસે બહુ શીરખ થઇ નહોતી

આ રથળે મારે અમારા અમેરિકાના શરૂઆતના વસવાટ દરમીયાનના એક મધુર પ્રસંગની નોંધ લેવી જોઈએ અમારી નાની સ્વિડન ભોગિયન સોસાયટીના મુખ્ય સભાસદ મિ ડેવિઝે મેક્ કેન્ડલેસ હતા એમણે મારા માતપિતાના તરફ કાંઈક નજર ફેંચી હતી, પણ રવિવારને દિવસે દેવળમાં સાધારણ વાતચીત કરવા ઉપગત તેઓ વિશેષ ગાંઠા સળધમાં આવ્યા હોય એવું મને માદ નથી પણ તે એધદુકન માસીને મારી રીતે ઓળખના હતા, તેથી તેમને મોનાવીને તેમણે કહ્યું કે જો તમારી બેનને (મારી માને) આ દુખદ પ્રસંગને અમે કાંઈ જાતની આર્થિક મદદની જરૂર હોય તો, જે જોઈતું હશે, તે દુ ખુદીથી ધીરીશ મારી વીરત્વવાળી માના સખધમાં તેમણે ધણી વાતો સાંભળી હતી અને એટલું એમને માટે બસ હતું

જ્યારે મદદની કંઈ જરૂર હોતી નથી અગર તો બ્યારે આપણે ઉપકારનો બદલોવાળી શક્તિની સ્થિતિમાં હોઈએ છીએ, ત્યારે મદદની એટલી બધી માગણીઓ આવે છે કે શુદ્ધ અને નિસ્વાર્થ પદોપકારના કૃત્યની નોંધ લેતા અત્યંત આનંદ થાય છે સ્કૉટલેન્ડની વતની એવી એક સ્ત્રી પતિવિહીન થઈ છે, એનો મોટો છોકરો દાનમાજ ધણે વળ્યો છે અને નાનો છોકરો હજી બાળક છે, એવી સ્ત્રીના ઉપર સકટનું વાદળ તૂટી પડેલું દેખી એ સખી મુદરચના દીનમાં દયા ઉપજે છે અને તેથી તે અત્યંત વિવેચારની રીતે એ સકટ હતકું ઠરપા પ્રપ્તચીત થાય છે એકે મારી મા આ મદદ લેવાની ના પાડી રાકી હતી તોપણ મિ મેકકેન્ડલેસે અમારા હૃદયમાં જાણવું રચાન

મેળવ્યું હતું. જો લોકો અણીને પ્રસંગે જોઈતી મદદને પાત્ર હોય છે, તો તે તેમને અવશ્ય મળી રહે છે એ સિદ્ધાંત ઉપર મને દૃઢ અઢા છે. જેમને પોતે મદદને પાત્ર માને છે, તેમના પ્રત્યે પોતાનો મદદનો હાથ લંબાવવાને તત્પર, અરે અત્પર, એવાં આ. દુનિયામાં ઘણાં મનુષ્યો-ઝીઝો તથા પુરષો અન્ને-પડેલા છે. એક નિયમ તરીકે જોઈએ તો જેઓ પોતાની જાતને મદદ કરવાને તત્પર હોય છે, તેમણે બીજાઓની મદદ મેળવવાના સંબંધમાં પોતાના મનમાં કંઈ પણ વસવસો રાખવો નહિ.

પિતાના મરણને લીધે મારા ઉપર ધરના કામકાજનો જોગો પ્રથમના કરતા વધારે પડ્યો. મારે જોડા પેક કરવાનું ચાલું રાખ્યું હતું. દોઝ નિયમિતરીતે નિશાળે જતો; અને હું મિ. સ્કૉટની પાસે રેલ્વેની નોકરીમાં ચાલુ રહ્યો હતો. આ વખતે જાગ્રદેવીએ આવી મારા ધરનું બારણું ટોક્યું. મિ. સ્કૉટ મને પૂછ્યું કે જો તારી પાસે પાંચમે ડોલરની જોગવાઈ હોય તો હું તને એ રકમ સાફ વ્યાજ મળે એવી રીતે રોકી ચાલું. પાંચમે ડોલરને બદલે જો પાંચમે સેન્ટ માગ્યા હોત તો તેથી મારી સુડનિ કંઈક ખ્યાલ આવી શકત. વ્યાજ ખાવામાટે હું પચાસ ડોલર પણ બચાવી શક્યો નહોતો, તેમ છતાં મારા ઉપરી અને મોટા માણસ એમની સાથે આર્થિક સંબંધ બાંધવાની તક યુમાવું એવો માણસ હું નહોતો. તેથી મેં દિમ્મત બેર કહ્યું કે એ રકમની જોગવાઈ હું કરી શકીશ ખરો. તેમણે કહ્યું કે વિલ્કિન્સનનાવાળા મિ. રેનોલ્ડ્સની માર્ગ-દર્શના ઓફિસ ઓફિસપ્રેસ રોકાના દસ શૅર મળી શકે એમ છે. મેં ધેર જમને આ વાત માને નિવેદન કરી અને તેણે તરતજ માર્ગ બતાવ્યો. એ કદી ક્યારે નાસીપાસ યધ હતી? અમે તે વખતે ધરની દિમ્મતના બાકી રહેલા પાંચમે ડોલર બરપાઈ કરી રહ્યા હતા, એટલે તેણે કહ્યું કે ધર ઉપર જોઈતી રકમ મળી શકશે.

મારી મા બીજી દિવસની સવારની રીઝમરમાં ઇન્ટ સિવરપુલ જવા નીકળી અને ત્યાં રાતે પહોંચી. પોતાના લાકડાની મારફતે તેણે જોઈતાં નાણાં મેળવ્યાં. એ સુયેદના અમલદાર હતા અને એ નાના શહેરના પ્રતિષ્ઠિત નાગરિક હતા. તેથી તેમની પાસે ખેડૂત લોકોએ ધારવામાટે આપી ખૂંટ્યા નાણાં રહેતાં. અમાડ ઘર ગીરિ મૂકી મારી મા પાંચમે ડોલર લઈ આવી અને મેં તે રકમ મિ. સ્કૉટને આપી એટલે એમણે મને દસશૅર ખરીદી આપ્યા. વટાવ બદલના સો ડોલર વધુ આપવાના નીકળ્યા, તેનો મને ખ્યાલ નહોતો, પણ મિ. સ્કૉટે કહ્યું કે એ રકમ અતુલ્યતાએ આપી શકાશે, તો ચાલશે; એટલે એ અણધારેલી સુરકેલી પણ દૂર યધ.

નાણાનો આ મારો પહેલવહેલો વ્યવહાર હતો. એ દિવસોમાં દર મહિને

વ્યાજ વટે ચવાનો વહીવટ આજના કરતા વધારે પ્રચારમા હતો અને એકમ
અદ્યપ્રેમવાળા મદિને મદિને વ્યાજ આપતા. એક દિવસ મારા ટેબલ ઉપર 'એન્ડ્રુ
કાર્નેગી એસ્કવાયર લેગ', એવા શરનામાવાળું એક ધોળુ પાકીટ પડેલું હતું.
'એસ્કવાયર' શબ્દ વાચીને મને તથા મારા માથોઝીને અનિશ્ચય આનંદ
થયો. પાકીટના એક જૂથા ઉપર એકમસ એકસપ્રેમ કંપનીનો ગોળ સીંછો હતો.
મેં પાકીટ ફેડેલું, તો તેમાંથી માત્ર ન્યુયૉર્કની ગ્રેટ એક્ષચેન્જ બેન્ક ઉપરનો
દશ ડૉલરનો ચક નીકળ્યો હતો જીવીશ ત્યાંસુધી મને એ ચક યાદ રહેશે.
તેણે મને મુઠીના ઉત્પન્ન તરીકેનો-જેને માટે મને મિલકુચ પરમેવો છુટ્યો
નહોતો એવો પટેલવહેલો ચેન્સ આપ્યો હતો જોલો ઉઠ્યો, 'આ તો સોનાના
કંડા મૂકનારી મુરઘી'

અમારી મડળીએ રવિવારનો પાઠનો પહોર વગડામા ગાળવાનો વહીવટ
રાખ્યો હતો થયો ચક મેં મારી પામે રાખ્યો હતો અને અમે બધા અમારી
એક પ્રિય ઘટાના ઝાડ નીચે બેસી હતા ત્યાં મેં એ ચક કાઢી બધાને બતાવ્યો.
તેમના ઉપર જે અસર થઈ તે અવર્ણનીય હતી નાણાનું આવી રીતે રોકાણ
થતું હશે એનો એમાના કોઈને ખ્યાલ નહોતો. પછી અમે દરેકની જે જે
બચત થાય તે એકત્ર કરી નાણા રોકવાની બીજી એવી તક મળવાની રાહ
જોના લાગરા ત્યાર પછીથી કેટલાક વર્ષસુધી અમે આવીરીતે રોકેના નાણાનું
જે વ્યાજ ઉપજતું તે વહેંચી લેતા અને લગભગ લાગીદારો તરીકે વર્તતા.

અસારસુધી મારા ઝોળખાણનું મડગ બહુ મોટું નહોતું. અમાગ શુદ્ધ
ખાતાના એજટની પત્ની મિસિસ ક્રાન્મિરકસ મારા ઉપર બહુ લાવ રાખતી
અને મને ઘણી વખત પોતાના પિટ્મનર્ગ ખાતાના મકાને આવવાનું આમત્રણ
આપતી મિ રકોટના તરફનો તાર પહોચાડવામા જે ગ્રીગ મહેનતાના પરતી
ઘટલી મેં પહેલવર્ષની વગાટેવી, તે વખતની વાત એ મને બહુ વખત દહી
સંભળાવતી તેણીએ મને ધરતી અદર દાખલ થવા જણાવેલું, પણ મેં શરમને
લીધે ના પાટેવી અને તેણીએ મને બહુ બહુ સમજાવ્યો, પટાવ્યો. સારે મારી
શરમ ટૂટેલી. ત્યાર બાદ તેણીએ મને ઘણી વખત ઘેર જમવા જવાનું આમત્રણ
આપેલું, પણ મેં ના પાડ્યા કરેલી, અને બહુ વરસ પછી તેણી એ બાબતની
માગી પામે હા પડાવી શકેવી માગી ઉમર ઘણી ગોટી થઈ, ત્યાંસુધી લોકોના
ઘરમા પણ મૂકતા મને વહીવી બીક લાગતી, પણ મિ રકોટ મને હોરેવામા
જમવામાટે ઘણી વખત સાથે તેડી જતા; અને આવા પ્રસંગો મને બહુ
મદત્વના લાગતા મારી યાદદાસ્ત મુજબ, આદુના ખાતેનું મિ. યોમખાઈનું
મકાન બાદ કરતા, જે વિશાળ ધરમા મેં પટેલવહેલો પણ મૂકેનો તે મિસિસ

ફ્રાન્સિસકસનું હતું જે મકાન શહેરના મુખ્ય મુખ્ય ગસ્ટાઓ ઉપર પડતા હોય અને જેને મોખરે દીવાનખાનું હોય, તે સર્વ મકાન મારે મન લગ્ય હતા પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના ધારાના મુખ્ય ટિમાયતી ઓન્સર્જર્જવાળા મિ. સ્ટોક્સ મને આમત્રણ આપી ગવિવારની રજા પોતાનીસાથે ગાળવા મને પોતાને ઘેર તેડી ગયા, ત્યાંસુધી પારકા ઘરમા મે કોઈ દિવસ રાત કાઢી નહોતી આ એમનું પગલું જરા વિચિત્ર હતું કેમકે તેના જેવા બાહોશ અને કેળવાયલા વિદ્વાનને મારી સગતથી શી મજા પડવાની હતી ? પણ મને આવા માનને પાત્ર ગણવાનું કારણ 'પિટ્સબર્ગ જર્નલ'મા છપાવેલો મારો એક લેખ હતો. મારી પહેલી વીસીમા પણ હું વર્તમાનપત્રો ઉપર લખાણ લખી મોકલતો એકાદ વર્તમાનપત્રના તત્ત્રી ચલાનો મને બહુ લોભ હતો 'ટ્રિબ્યુન' પત્ર મને મનુષ્યની કૃતિના-માણુમ ધારે તો શુ ટરી રોકે તેના-ઉત્તમ નમુનારૂપ બાગલું અને તેને લીધે તેના તત્ત્રી દોરેસ ઓનીને હુ કૃતકૃત્ય માનતા એ પણ દેવની એક વિચિત્ર ઘટના કે પાછળથી હું 'ટ્રિબ્યુન' પેપરને ખરીદી લેવા શક્તિવાન થયો હતો, પણ ત્યારે તો રાધના પાંડ રાતે વહી ગયા હતા-મોતીનું પાણી ઉતરી ગયું હતું આપણા હવાઈ કીક્ષા ધણી વખત મોગી ઉમરે આપણા હાથમા આવી ગય છે, પણ તે વખતે એમના ઉપરનો મોહ ઉતરી ગયો હોય છે મારા ચચાપત્રનો વિષય પિન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપની પ્રત્યેના લોકોના વચણના સજ્જ ધનો હતો મે એ ચર્ચાપત્ર મારી સહીસાથે ડપાલ્યુ નહોતું, છતાં 'જર્નલ'ની કટારોમા તેને મોખરાની જગ્યા મળેથી એથી મને આશ્ચર્ય થયું હતું 'જર્નલ'નો માનીક અને તત્ત્રી તે વખતે રૉબર્ટ એમ રિડન હતો એ ચર્ચા પત્રનો લેખ- કોણ હતો એની મિ રિડન પાસેથી તપાસ કરવાનું સુચવનારો મિ સ્ટોક્સનો મિ રૉડટ ઉપરનો તાર તારમાસ્તર તરીકે મારા હાથમાથી પમાડ થયો હતો હું ગણતો હતો કે મિ રિડન લેખનું નામ જણારી શકવાના નથી, કેમકે એમને પોતાનેજ તેની ખબર નહોતી, પણ મને એવી દૃઢેશત હતી કે જો મિ રૉડટ તેમની પાસે રૂમરૂમા જરૂર, તો એ એમને અમલ લખાણુ ખતાવશે અને તેની ઉપર નજર ફેરવવાની સાથે એ અદ્ધરના મરોડ ઉપરથી મને લેખપત્રરોકે એળખ્યા નાહશે આથી કરીને મે ક્ષતેજ મિ રૉડટની આગળ બધો ભેદ ખુલ્લો કરી નાખ્યો અને જણારી દીધું કે એ લેખનું હુ છુ પ્રથમ તો એ વાત એમના માન્યામા આવી નહિ એમણે કહ્યું 'બાજ સવારમા મે એ ચર્ચાપત્ર વાંચ્યું હતું અને લેખકે કોણ હશે, એની ગડલાજ મને પણ ચત્તી હતી' તેમની ચકાશીય દષ્ટિ મારી નજર બહાર રહી રાફી નહોતી કલમ મારા હાથમા એક હથીઆરૂપ થઈ પડવા લાગી હતી આ વાત પડી તરતજ

મને મિ રોકસ તરફથી તેમની સાથે એક રવિવાર ગાળવાનું આમ તથુ મળ્યું, અને એ યુનાકાત મારા જીવનનો એક અતિ ઉત્તમ વળ પ્રસંગ છે ત્યારથી અમે બે મિત્રો થયા.

મિ રોકસના મકાનનો દારમાદ તથા લલકો જોઈ કુ અજાણ ગયો, પણ જે એક ચીજે જધાને લાકી દઈ મારા ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું તે એમની પુસ્તકશાળાની અદરની એક આરસની તપ્પી હતી મહેરાબની વચ્ચોવચ્ચ આરસપદ્માણની ચોરસીમા લિખાડી ચોપડીમા નીચેનું લખાણ કોતરેલું હતું -

“જે વિચારશક્તિનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી એ મૂર્ખ છે”

“જે તેમ કરવાની ઇચ્છા કરતો નથી, એ દુરામદી”

“જે તેમ કરવાની હિમત કરતો નથી, એ યુનામ છે”

આ ઉમદા શબ્દોએ મારા રોમાચ ખડા કર્યા કુ મારા માસાથે બોલ્યા - આગળ ઉપર કુ પણ એક લાખજેરી સપાદન કરીશ, અને તેની મહેરાબમા આજ શબ્દો શોભશે” મારો આ મનોરથ પૂર્ણ થયો છે - યુર્બોર્ક અને રિમોખાતાની મારી લાખજેરીઓમા આ શબ્દો શોભી રયા છે.

સાત વરસ પછી બીજી એ વખત એ તેમને ઘેર રવિવાર ગાળ્યો હતો એ પ્રસંગ પણ નોંધ લવા લાગ્યો છે તે વખતે કુ પેન્સિલેનિયા રેલ્વેના પિટ્સબર્ગ વિભાગનો સુપરિન્ટેન્ડન્ટ થયો હતો દક્ષિણના સરથાનો છૂટા પડી ગયા હતા ગાંધીય વાવટાને પહોંચેના અપમાન જદન કુ સળગી ઉઠ્યો હતો મિ રોકસ એક અગ્રગણ્ય ડોક્ટર હોઈ, એવી દલીલ કરતા હતા કે સયુક્ત પણ જાગવવાની ખાનદૈ મળ વાપરવાનો ઉત્તરના સરથાનોને હક નહોતો અર્થા દરમીઆન એમણે કેટલાક એવા ઉદ્ગાર કાઢ્યા કે જેને લીધે મારો મિત્રજ ખરયો અને કુ બોલી ઉઠ્યો - મિ રોકસ! તમારા જેવા માણસોને અમે જ અવાડીઆથી ઓછી મુદતમા શસીને લાકડે લટકાવીશું.

આ સાંભળીને તેમને જે રસપુ આવેલું તે અને પોતાની પત્નીને પાસેની ઓગ્રીમાથી બોનાવવાને તેમણે જે ધાટો કહેલો તે, આજ પણ મને સંભળાય છે એમણે પોતાની પત્નીને કહ્યું ‘નેન્સી, નેન્સી, આ રમચ જયા કહે છે તે તો માલગ એ કહે છે કે અમે તમારા જેવા માણસોને જાગવાડીઆની અદર શંસીને લાકડે લટકાવીશું.

એ મમયમા વિચિત્ર ઘટનાઓ જનતી ત્યારપછી થોડીજ મુદતમા, એજ મિ રોકસે મારી પાસે વૉશિંગ્ટન આવીને વૉલ્ફ-ગીઅર રસ્ત્રમા મેજરનો દોરો મેગવવામાટે મદદની મ ગણી કરી હતી હ તે વખતે લગાઈ ખાતાના પ્રધાનની આશીસમા હતો અને મરમારને માટે વસ્કરી રેલ્વેનો તથા તાર ખાતા-

નો ખંદોળસ્ત કરતો હતો. એ હોદ્દો એમને મળ્યો હતો અને તેથી ત્યારથી એ મેજર રોકેસ્ટરીકે જોગળાતા. એ રીતે જ માણસ "યુનિયન" (સંયુક્તપણું) જાળવી રાખવામાટે લડાઇ ઉપસ્થિત કરવાના ઉત્તરનાં સંસ્થાનોના હક્કની સામે વાંધો ઉઠાવતો હતો, તેજ માણસે પાછળથી એ પક્ષની તરફેણ કરી લડાઇમાં બાગ લીધો હતો. શરૂઆતમાં તો લોકો રાજ્ય બંધારણને લગતા હકોના સંબંધમાં દલીલો કરવા અને સિદ્ધાંતો ઉપજાવવા મંડી પડતા પણ ન્યારે રાષ્ટ્રીયવજ ઉપર જોળીઓ છૂટી, ત્યારે બધો મામલો બદલાઇ ગયો. એક ક્ષણમાં તો બધું સળગી ઉઠ્યું. "યુનિયન અને પ્રતિષ્ઠા" એટલાનીજ લેકિને ફરકાર હતી; પણ એટલું પુરતું હતું. રાજ્યબંધારણમાં એકજ વાવટાના રક્ષણની યોજના હતી અને કર્નલ ઇન્ગરસોલે ટંદેરામાં પ્રસિદ્ધ કયું હતું, તેમ "અમે-રિકા ખંડ ઉપર જે વાવટાસાથે ઉઠી રાંકે એટલી જગ્યા નહોતી."

પ્રકરણ ૭ મું

પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વેના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે

સં ૧૮૫૬ માં મિ. રૉડ મિ. લોખાઈની જગ્યાએ, પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વેના જનરલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ થયા અને મને પણ તે પોતાની સાથે આદુના લેતા ગયા. આ વખતે મારું ત્રેવીસમું વર્ષ જતું હતું. પિટ્સબર્ગમાં અમારો જીવ ગાડી ગયો હતો અને ઘણા લોકો સાથે સહવાસ બંધાયો હતો. એ સહવાસ તોડવો એ બહુ મુશ્કેલ કાર્ય હતું, પણ હું કોઈ પણ સંલોગોને મારી પ્રગતિના કાર્યની આડે આવવા દઉં એવો માણસ નહોતો. મેં મારી માને ખાત્રી કરી આપી કે એ પગલું ભરવાથીજ ઉંચે દરજ્જે ચડી શકાય એમ છે, એટલે એમણે પણ પોતાની લાગણીઓને દબાવી દીધી. મિ. રૉડ જેવા સાચા મિત્રની પાછળ પાછળ જવું એ મારી ફરજ પણ હતી.

મિ. રૉડને સુપરિન્ટેન્ડન્ટની જગ્યા મળવાથી કેટલાકના મનમાં ઇર્ષ્યા હતી અને થઈ અને વળી નીમણુંકની ચર્ચાતમાજ હડતાળનો મામલો તેમની સામે ખડો ચઢી રહ્યો હતો. યોગ્ય વખત અગાઉ તેમની પત્ની પિટ્સબર્ગમાં મુજરી ગઈ હતી અને તેથી તેમને પોતાનો કાળ એકલા નિર્ગમન કરવો પડતો હતો. આદુનામા તેમને કોઈની સાથે ઓળખાણ પિછાન નહોતું અને તેથી મારા સિવાય બીજા કોઈને તે સોખતી તરીકે પસંદ કરી શકે એવી સ્થિતિમાં નહોતા. કેટલાક અજવારીયાં બાદ તેમણે બુદ્ધિ ધરે જમાવી પોતાનાં છોકરાંને પિટ્સબર્ગથી બોલાવી લીધા. ત્યાંસુધી, અમે બન્ને રેલ્વેની હાલતમાં સાથે રહેતા અને તેમની ઇચ્છાથી હું તેમની સાથે એકજ ઓરડીમાં મુકી રહેતા. હું નિરંતર એમની સાથે ને સાથેજ રહું એવી એ ઉત્કટ ઇચ્છા ધરાવતા.

હડતાળે ધીમે ધીમે બહુ ગંભીર સ્વરૂપ પકડ્યું. મને યાદ છે કે એક દિવસ મને ઉંઘમાંથી ઉઠાડીને સમાચાર આપવામાં આવ્યા કે મુઝટ્ટોનાના માણસો પોતાની ટ્રેનેને ગિફિન સ્ટેશને છોડી ચાલ્યા ગયા છે અને નેને લીધે રેલ્વેનો તમામ વ્યવહાર અટકી પડ્યો છે. મિ. રૉડ તે વખતે ઘસઘસાટ ઉંઘના દના. એમને માથે કામનો બોલે કેટલો બધો છે અને એમને કેટલી

બધી ફિક્કર ચિંતા છે, તે હું જાણતો હતો, તેથી તેમની ઉંઘમાં દખલ કરવી એ મને નિર્દયપણાનું કામ લાગ્યું. પણ એટલામાં તો એ પોતાની મેજેજ જાગી ગયા; એટલે એ જાગતનો ખદોખસ્ત હું કરી લઈશ એમ મેં જાણવ્યું. અડધી ઉંઘમાં એ સંમતિ આપવા જેવું કંઈક બળડ્યા. મેં આશીસમાં જઈને તેમના નામથી એ નોકરોની સાથે વાટાઘાટ કરી અને બીજે દિવસે તેમની સઘળી દહીકત લક્ષમાં લેવાનું વચન આપ્યું. આ રીતે હું તેમને પોતપોતાના કામ ઉપર ચઢાવવામાં અને રેલ્વેના વ્યવહાર પાછો આજી કરવામાં ફતેહમંદ નીવડ્યો.

માત્ર ટૂંકો ઉપરના માણસો બળબળી ઉઠ્યા હતા એટલુંજ નહિ, પણ કારખાનાના માણસો પણ એવા અસતેષી માણસોમાં સામેલ થવા હીલચાલ કરી રહ્યા હતા. આ ખાતમી મને વિચિત્ર રીતે મળી હતી. એક દિવસે હું અધારામાં ઘેર જતો હતો તે વખતે એક માણસ આરીખાજી પાછળ આવવા લાગ્યો. આખરે મારી ભેગા થઈ જઈને તેણે મને કહ્યું:—“મને તમારી સાથે વાતચીત કરતો લોકો દેખે તો તેમાં મને જોખમ છે, પણ તમે એક વખત મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, તે વખતે મેં મારા મનસાથે નિશ્ચય કરી રાખ્યો છે કે તમારે પણ મને તમારી સેવા કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે મારે એ ગુમાવવો નહિ. મેં તમારીપાસે પિટ્સબર્ગની આશીસમા આવી છુદારતરીકે કામગીરી મળવાની માગણી કરી હતી. સારે તમે કહ્યું હતું કે હાલમાં પિટ્સબર્ગમાં તો કંઈ કામ કરાવવાનું નથી, પણ આલ્ટુના ખાતે કંઈક કામગીરી મળી શકે ખરી, માટે જો તું થોડીવાર થાભે તો હું તારથી પૂછી મંગાવું. તે મુજબ તમે તારથી ખાત્રી કરી લીધી, મારા લલામણપત્રો તપાસી જોયા અને મને પરવાનો આપી અને મોકલી આપ્યો. માફ સાઈ ટેકાલું પડી ગયું છે, ને મેં મારા કુટુંબને અહીં જોલાવી લીધું છે. આ પ્રમાણે માફ જીવન સાઈ સુધરી ગયું છે અને હવે મારે તમારા જવાની એક વાત કહેવાની છે.” આટલી પ્રસ્તાવના કરી તેણે મને જાણવ્યું કે કારખાનાના માણસોએ આવતા સોમવારે હડતાળ પાડવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે; અને કાગળ ઉપર એ જાખતની સહીઓ લેવાય છે. મેં સવારના પહોરમાંજ મિ. સ્કોટને આ વાત જાણવી દીધી; એટલે તેમણે તરતજ કારખાનાના દરવાજા ઉપર જાગેલી નોટીસો ચોઢાવી દીધી કે જેમણે હડતાળ પાડવાના સોગંદ લઈ એ જાખતના કાગળ ઉપર સહીઓ કરી છે, તેમને તમામને જરતરફ કરવામાં આવ્યા છે, માટે તેમણે આશીસમાં આવી પગાર લઈ છૂટા થઈ જવું. દરમીયાનમાં સહીઓ કરનારાઓનાં નામની યાદી અમારા હાથમાં આવી ગઈ હતી અને તેથી નોટીસમાં

અમે એ વાત પણ જણાવી હતી આ ઉપરથી સમજા માણસો ગભરાયા અને દડતાળનો વિચાર લાગી પડ્યો.

આ કુદારના જેવા ધણા પ્રસંગો મારા જીવનમાં બન્યા છે. નાના માણસોના ઉપર નજર રાખવામાં આવી હોય, કે તેમને આશ્વાસનના બે બોલ સહજાળ્યા હોય, તો તેનો જે બદલો મળે છે, તે જેટલો અણુધાર્યો હોય છે તેટલોજ મોટો હોય છે. કોઈપણ માયાળુ કૃત્ય નિર્ણયક જીવું નથી. જેમને હું વિસરી ગયો હોઉં છું, એવા ધણા માણસો આજે પણ મારી પાસે આવી, મેં તેમના ઉપર જે સહેજ મહેરબાની બતાવી હોય તેની મને યાદ દેવડાવી જાય છે; અને તેમાં પણ ખાસ કરીને આતરવિગ્રહ (સિવિલ વૉર) ના વખત દરમીયાન જ્યારે સરકારી રેલ્વે અને તારખાતા મારા અખત્યારમાં હતા અને હું લોકોને લડાઇના પ્રદેશમાં દાખલ થવાનો પરવાનો આપવાનો અધિકાર ભોગવતો હતો, તે વખતે મેં કોઈ પિતાને એના ધાપલ થયેલા કે માંદા પડેલા પુત્રને મળવામાટે કે માર્યો ગયેલા પુત્રની લાશને લેવાની જવામાટે પરવાનો આપ્યો હોય કે એવો કોઈ ઉપકાર કર્યો હોય, એવી વાતો લોકો મને યાદ દેવડાવી જાય છે. મારા જીવનના કેટલાક અત્યંત આનંદજનક પ્રસંગોને માટે કે લોકો તરફથી મારા ઉપર બતાવવામાં આવેલી માયાળુ લાગણીને માટે, હું આવી કુલ્લક સેવાઓને આભારી છું અને વળી આવા કાર્યની ખાસ ખૂબી એ છે કે તેમાં સ્વાર્થની જરાપણ મધ હોતી નથી અને જે માણસના ઉપર તમે ઉપકાર કર્યો હોય, તે જેટલો દીન હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેણે વાળેલો બદલો વિશેષ મધુર લાગે છે. કોઈ દિવસ ઉપકારનો બદલો વાળી શકે એવા લક્ષ્યાધિપતિના ઉપર ઉપકાર કરવા કરતા કોઈ દીન મનુષ્યના ઉપર ઉપકાર કર્યો હોય, તેનું ફળ અનેકગણું વધારે મળે છે. વર્ડઝવર્થના નીચેના કથનમાં કેટલું બધું સત્ય રહેલું છે, “પ્રેમ અને માયાળુપણના નાના નાના, યાદ નહિ રહેલા કાર્યો-એ સારા માણસના જીવનનો સર્વોત્તમ વિભાગ છે.”

આફ્રિકાના મિ. રફોર્ટસાથે ગાળેલા બે વર્ષમાં જોડેલા બતાવેલા, પરિણામની દૃષ્ટિથી જોતા, મુખ્ય બનાવ કંપનીસામે માડવામાં આવેલા એક દાવામાં હું મુખ્ય સાક્ષી હતો તે છે. હું પહેલવહેલો જેમનો મેમાન થયો હતો, એ મેજર મેડફ્રેસ કંપનીના ધારાના હિમાયતી હતા અને વાદી તરફથી મને સાક્ષી સમન્સ આપવાનો ધરાદો ચાલતો હતો, તે ઉપરથી દાવાની ખીજ મુક્ત પડાવવાના હેતુથી તેમણે મિ. રફોર્ટને મને જેમ જને તેમ જલદીથી સ્ટેટની દદ બહાર મોકલી દેવાની સૂચના કરી. આથી મને ખોતાને એ લાભ થયો કે મારા બે દીલોજન દોસ્ત મિલર અને વિલ્સન એલિયો સંસ્થાનમાં કે રિટ-

હતમા રેલ્વેની ટીકડીમા હતા, તેમને મળવાની મને તમ મળી ત્યા જતી વખતે રેલ્વેની સડકનું નિરીક્ષણ કરાના ઉદ્દેશથી હું છેક પાછલા ડબ્બાની છેવાડા બેઠકે બેઠો હતો, એવામા એક ખેડુત જેવા દેખાવવાળો માણસ મારી પામે આવ્યો એના હાથમા એક ઘીના રગની નાની કાચળી હતી તેણે કહ્યું કે ગાર્ડ પાસેથી મને ખાતશી મળી છે કે તમે પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપની સામે સબધ ધરાવો છો, તે ઉપરથી રાતની મુસાફરી માટેની અનુકૂળતાવાળા મારી બનાવટની એક ડબ્બાનો (સ્વીપિંગકારનો) નમુનો હું તમને બતાવવામા આવ્યો છું એમ કહી તેણે પેલી કાચળીમાથી કાઢીને મને એ નમુનો બતાવ્યો.

આ ગૃહસ્થ ખીજા કોઇ નહિ, પણ આપિંગમાની શોધ કરનાર પ્રખ્યાત ની ટી વુડરફ હતા આવા ડબ્બાના ઉપયોગીપણાનો ખ્યાલ મને તરતજ આવ્યો, તેથી મે તેમને કહ્યું કે પાછો ફરતા તરતજ આ ખીજા હું મિ રજૉટને નિવેદન કરીશ; માટે હું તમને બેનાવું કે તરત તમે આદુના આવજો. આ વિચાર મારા મગજમાથી ખસી ચમ્પોજ નહિ અને તેથી એવા ડબ્બાનું ઉપયોગીપણું મિ રજૉટને સમજાવવામાટે હું જેમ અને તેમ વહેંચે પાછો ફરવા ઇતેજાર થયો આદુનાખાતે આવી મે મિ રજૉટને એ વાત કહી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે હું બહુ અગમચેતીવાળો છું, છતા તેમણે મને તાર કરી મિ વુડરફને બેલાવવા જણાવ્યું તેમણે આની બે ડબ્બા બનાવી આપવાનો કદાકટ રાખી તે જેમ અને તેમ વેળાસર મોકલાવી આપવાનું કમલ કર્યું આ પછી મારી મોની અજબબની વચ્ચે મિ વુડરફે આ સાહસમા મને સામેલ કરવાની ઇચ્છા બતાવી તેમા મારો બે આનીનો દિરસો રાખવાનું જણાવ્યું અર્થમા જે દિરસો આપવો પડશે, તે ગમે તે રીતે મેળવી લાવવાની હિમતથી મે તેમની માનણી તરતજ કળૂન રાખી એ બે ડબ્બાની કિમત ડબ્બા કંપનીને સોંપ્યા પછી માસિક દરખાથી મળવાની હતી અર્થનાર પહેલા દરખા પેટે મારા રાજાના રાજા ડૉલર આપવાના થયા મે હિમત લાવીને એ રકમ રથાનિક બેકર (સાફકાર) મિ લોહડ પાસેથી વ્યાજે લઈ આવવાનો નિશ્ચય કર્યો તેમની પાસે જઈ વાત કરતા તેમણે મારે ગળે હાથ નાખી કહ્યું - “ બેનાશક, એન્ડી તમને નાણા ધીરવામા મને કોઇ બતનો વાધો નથી. તમારી ચાખ સારી છે.”

આ પ્રમાણે મારી પહેલવહેલી કુદી શીકરાર્થ ડબ્બા તૈયાર થતા જેમ જેમ માસિક દરખાથી નાણા મળતા ગયા તેમ તેમ હું સાફકારને ત્યા ભરતો જ્યો આ કટાકટમાથી નને ઘસો સારો નફો મળ્યો (આજ ૪૦ મં ૧૯૦૬ ના જુલાઈની ૧૯ થી તારીખે હું જ્યારે આ ફરો ફરીથી વાચી જઈ છું તે વખતે મિ લોહડની પુત્રી પાસેથી એના પિતા મારેમાટે સારી લાગણી

ધરાવતા હોવાના સમાચાર સાંભળીને મને કેટલો બધો દર્દ થાય છે !)

મારો ભાઈ અને મા આદુના આવી મારીસાથે રહેવા લાગ્યા, ત્યારપછી મને એવા વિચાર આવવા લાગ્યા કે હવે મારે ધરના કામકાજમાં નોકર રાખવો જોઈએ કુટુંબના મ જમા અન્નપના માણસને દાખલ કરવાનું માન્ય કરતા મારી માએ ધણી આનામની કરી પોતાના બે વ્હાના પુત્રોનું સર્વસ્વ તે હતી અને તેમને માટે તે કામનો સંધળો બોલે ઉઠાવી લેતી હતી એજ એનું જીવન હતું છોકરાઓ માગેની રસોઈ જાતેજ તૈયાર કરી તેમને તે જાતેજ પીરસતી, એ પોતેજ તેમના લૂગડા ધોતી અને સમારતી, પોતેજ તેમની પથારી બો કરી આપતી, અને તેમનું ધર સાફસુફ અને સ્વચ્છ રાખતી માતા તરીકે ના આ ખાસ હકા ઉપર બીજી કોઈ તરાપ મારે એ એનાથી કેમ સહન થાય ? ધરનું કંઈપણ કામકાજ કોઈ બહારનું માણસ ઉપાડી લે, એમ થવા દેવાની તેણે એજાબી ના પાડી છતાં એક આકરડી રાખ્યા સિવાય આણે એમ હતું ? તેજ પ્રમાણે બીજા કામકાજમાં બીજા નોકરવચર પણ કેમ ચારે ? એ પ્રમાણે ધરનો કારભાર નોખરોને હાથ પડ્યો અને તેમ થતા ધરના માણસોના હાથમાં ધરનું નાર હોવાથી જે સાચા કૌટુંબિક સુખનો લ્હાવો અનુભવાતો હતો, તે ધણે અશ નષ્ટનાથ થયો. માના હાથની રસોઈની લહેજત પરાયા માણસના હાથે પીરસાયાના ખોરાકમાં ખ્યાથી આવે ? જેનું મોટું આપણે મન ચિત્તજ નેવા પાગીએ છીએ, એના પરાયા રસોઈમાં (ખટારે ?) તૈયાર કરેલી અને ભાકુતી માણસને હાથે પીરસાયાની દમાખી રસોઈમાં, અતરના ઉમ જઠાની સાથે માના હાથથી તૈયાર થઈ પીરસાયાની રસોઈનો સ્વાદ ક્યાથી આવે ?

ધન્યરના જે અનેક અનુગ્રહમાં હું તેનો સહનો નહીં છું, તેમાંનો એક એ છે કે બચપણમાં હું નર્સ (ધાત્રી) કે ગવનેસ (શિક્ષિકા) એ બેમાંથી કોઈને હાથે ઉઠરીને મોટો થયો નહોતો જેઓ જૂનભરેની રીતે વધારે ભાવશાળી ગણાય છે એવા (તનગરના) છોકરા કરતા, ગરીબ લોકોના છોકરામાં કૌટુંબિક રનેહ, પિતૃ નકિત અને ભાઈભાણુ પ્રત્યેનો અનુરાગ વિશેષ હોય છે, એમાં બિલકુલ નવાઈ નથી, કેમકે તેમણે પોતાના બચપણનો—જેના ઉપર જનદીથી સરકાર પડી શકે છે એવો—ખૂબ નિરતર માતા અને પિતાના રને મય સસર્ગમાં જાળેલો હોય છે, પ્રત્યેકનું સર્વસ્વજ તેઓ હોય છે અને તેમાં વચ્ચે આની અતરાય કરનાર કોઈ હોતું નથી જે બાળકનો પિતાજ તેનો શિક્ષક, સોજની અને સનાહકાર હોય છે અને જેની મા એજ એની ધાત્રી દરજ્જા શિક્ષિકા, સાથી પીરરમણી અને સાખી હોય છે, તેને એવો વારસો મળે છે કે જેનાથી તનગરના છોકરા બેનસીય રહે છે

વડાવગૌર્ધ માતા જે કે જોઈ શકતી નથી, તોપણ મોટી ઉમરે પહેા ચેતા પુત્રના જીવનમા એવો સમય આવસ્ય આવે છે કે જે વખતે તે પ્રેમથી પોતાની માતાને કહે વળગી તેને નમ્રભાવે સમજાવે છે કે 'વહાની માતા' મારા અગના ટેલકાક કામ હવે મને જાતે કરી લેવા દહિતો થણુ સાર, દુનિયામા ફરવાથી અને દુનિયાદારીમા પડવાથી મને સમજાવુ છે કે આપણા વર્તનમા કેટલીક બાબતોમા ફેરફાર થયો જે જમઝવા નાયક છે, જે જીવનચર્યા બાળ કોને માટે આનંદપ્રદ હતી, તેમા કેટલાક ફેરફાર કરવા જોઈએ, અને મારા મિત્રોને ધરમા દાખર ચલાવી અતુચ્છના કરી આપવી જોઈએ, તુ કે જે આજ સુધી મારેમાટે વૈતર કરીને ચરી જાણી છુ, તેણે હવે સ્વાસ્થ્યભરેતુ જીવન ગાળવુ જોઈએ વાચન પાઠન અને મિત્રોને મળવા દળવા પાઠન તથા તેમનો સત્કાર કરવા પાઠન વધારે વખત ગાળવો જોઈએ, દુકામા તારે હવે ઉંચા પ્રકાશના મૃદસ્થાશ્રમને છાજે એવો એક દુષમાતાતરીકેનો હોદ્દો ભોગવવો જોઈએ '

અનન્ત આ ફેરફાર મારી માને બહુ વસમો લાગ્યો, પણ આખરે તેણે એની આવશ્યકતા સ્વીકારી, હાથ એમપણ હોપ કે પોતાનો પુત્ર પોતાનુ નાવ સારી રીતે ચલાવવાને હવે સમિતભાવ થયો છે, એ વાત તેને હવેજ સમજાઈ હશે મારા હાથ તેના ગળા પાછળ વિટાળીને એ આજીજીસાથે કહેવા માડ્યુ - 'વહાની માતા' આજસુધી અમારે સર્વસ્વ છુજ હતી, આજસુધી અમારે સધણુ કામ તેજ કરી લીધુ છે, હવે તારેમારે મને કષ્ટકોતો કરવા દે. આજથી હવે આપણે સાગીદાર બનીએ અને એક બીજનુ હિત સેમા ગહેણુ કે, તેના વિચાર કરીએ હવે તારે જીનમાનાનો હોદ્દો ભોગવવાનો અવમન આ મો છે, અને વખત જતા તારે ઘોડાગાદીમા બેસીને ફરવાતુ થશે દરમીઆન તારી મદદમા એક ચાકરડીને ને મારી અને ટાંમની એવી ધુન્ધા છે "

આખરે મારો પ્રયામ સફળ થયો અને મારી મા અમારામાથે બહાજ ફરવા તથા પાડોશીઓની મુલાકાતો લેવા વાગી તેને સારી મીતભાન કે મનના સાવધપણની તાનીમ લેવાની બિનકુન જરૂર નહોતી, એ બધુ એને સ્વ લાવસિદ્ધ હતુ, અને કેળવણી, જ્ઞાન મારી સમજ અને માયાપુષાણુ, એ બાબતોમા તો એ એકકો હતી-જે બાબતોમા એની જરોબગી કુનારે વ્યવિ તજ મળી આવશે (એ 'કવચિત્તને બદલે 'કદી નહિ' લખ્યુ હતુ પણ પત્રીથી એ છેકા નાખીને 'કવચિત્ત' લખ્યુ છે તેમ છતા મારો અગત અભિ પ્રાય તો કાયમ છે)

મિ સ્ટેડની પત્નીના મૃત્યુ બાદ તેના ધરની દેખરેખ તેમની ભત્રીજી મિસ રેબેકા સ્ટુઅર્ટ રાખતી હતી તેણીના સહવાસથી આતુના આતેના વસ-

વાટ દરમીઆનનું માર્ગ જીવન કુ વધારે આનંદમા પસાર કરી શકે એવો હતો તે મારી સગી મોગી બેનની માફક મારી સારી સલાજી રાખતી અને ખાસ કરીને મિ. ર્ફોટ ફિલાડેલ્ફિયા કે બીજે કોઇ સ્થળે ગયા હોય, ત્યારે તે એ મને બહુજ મદદ કરતી અમો ઘણા વખત સાથે રહેતા અને સાજના સાથે ફરવા જતા એ ધરોમો ઘણા વર્ષ સુધી કાયમ રહ્યો અને ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં જ્યારે હું તેણીના કેટનાકે કાગળો ફરીથી વાંચી ગયો, ત્યારેજ એનો મારા વિષય કેટલો બધો ઉપકાર થયો છે, એ મને સમજાયું એની ઉમર મારા કરતા બહુ મોગી નહોતી છતાં દેખાવમાં તે મારાથી ઘણી મોગી દેખાતી, અને કુનિયા દારીના જ્ઞાનમાં તે તે મારા કરતા વધારે પાકટ હતી અને તેથી મોગી બેનનો ભાગ લજવવાને તે સર્વ રીતે લાયક હતી એવો ચોક્કસ હવું. હું તેને આદર્શ ગૃહિણીતરીકે લેખતો હતો પાછળથી અમારા માર્ગ જૂદા પડી ગયા તેથી અમારો જૂનો સંબંધ કાયમ રહી શક્યો નહિ તેણીની પુત્રીએ સમક્ષના અર્ધની સાથે લગ્ન કર્યું હતું, અને પાછલા વર્ષોમાં તે પરદેશ ખાતે રહેતી હતી (ઇ. સ. ૧૮૦૯ ના જુલાઈની ૧૯ મી તારીખની નોંધ-ગયા એટ્રિય માસમાં મને મારી મોગી બેનનો ભેટો થયો હતો તે દાલ વિધવા થઇ છે અને પારિસમાં રહે છે એ, એની બેન અને પુત્રી સવળા સુખી છે ઘણો આનંદ થયો નાની વયના સાચા રનેદીઓની જગ્યા ફેરફાર થઇ શકતું નથી)

મિ ર્ફોટ આદરુના ખાતે ત્રણ વરસ રહ્યા ત્યારપછી તેમને ચઢીઆતો હોદ્દો મળ્યો આ ચઢતીને માટે તેઓ સર્વ રીતે લાયક હતા ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં એ પ્રપંડીના વાઇસ પ્રેસિડન્ટ (ઉપપ્રમુખ) થયા એમને હવે ફિલાડેલ્ફિયા ખાતે રહેવાનું થયું, એટલે હવે માર્ક શુ થશે એ ગભીર પ્રશ્ન મારી સમક્ષ ખડો થયો એ મને પોતાની સાથે તેડી જશે કે મારે નવા અમલદાર સાથે આદરુના ખાતેજ રહેવું પડશે? મિ ર્ફોટથી છૂટા પડવું એજ એક વસમી વાત હતી તેમાં વળી નવા અમલદારના હાથ નીચે નોકરી કરવી, એવો મને અશક્યજ લાગતું હતું એ વિચારજ મારે માટે અસલ થઇ પડ્યો મારે મર્યાદા એમના જવાની સાથેજ અસ્ત થશે એમ મને લાગતું હતું. એમના સિવાય બીજા કોઇને હાથે મારી બહુની યાય-અને પ્રેમોશન મળે-એ વિચાર મારા મગજમાં પેસી શકતો નહોતો.

પ્રેસિડન્ટને ફિલાડેલ્ફિયા ખાતે મળી આવીને તેમણે મને પોતાની ખાનગી રમમાં બેઠાવીને મ્મુ કે મારે ફિલાડેલ્ફિયા ખાતે જવાનું નક્કી થયું છે અને મારી જગ્યાએ વિલાગી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિ ઇનક લુઇ આવવાના છે. આ નિરૂપણ મે બહુજ લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળ્યું, પણ મારે માટે તેમણે શુ ધાર્યું

હશે, એ વાન ખુદી પડવાનો સમય આવતો ગયો, તેમ તેમ મારી ઇતેજરી વધતી ચાલી તેમણે છેવટે કહ્યું ‘ હવે તમારી વાત. તમારાથી પિટ્સબર્ગ વિભાગનું નામ સલામી સદારો ?’

હું તે વખતે મહાપત્રીસીમા હતો, એટલે મારે મન તો હું એમ માનતો હતો કે હું દરેકે દરેક કામ કરી ચકુ એવો છું મારે મન કોઈ કામ અચકમ નહોતું, છતાં જે વાતનો મિ સ્કૉટ ઇન્સારો કર્યો હતો, તે કામ કરવાને માટે હું લાયક છું, એમ ખીલું કોઈ માનતું હશે અને ખાસ કરીને મિ સ્કૉટ માનતા હશે, એવો મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. હું તે વખતે એવીસ વરસનો હતો, પણ મેં લૉડ્ જૉન રસનને આદર્શતરીકે સ્વીકાર્યા હતા એમને વધે એમ હોવાય છે કે તેમણે એક વખત એવો જવાબ આપેનો કે ‘ ઇન્ડિયાની ખાડીના નૌકાસૈન્યનું ઉપરીપણું હું આવતી કાલથીજ સ્વીકારીશ ’ વૉલેશ અને છસ પણ એવોજ જવાબ આપે એ મિ સ્કૉટને બેધકકરીતે હકારમા જવાબ આપે.

તેમણે કહ્યું “ ઠીક ત્યારે પિટ્સબર્ગ વિભાગના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિ વૉટસની બદલી રિવાડેશિયામા થવાની છે અને તેમની જગ્યાએ તમને નીમવાની મેં પ્રેસિડન્ટને બયામણુ કરી છે, અને તેમણે તે સ્વીકારી છે હવે, પગારના સંબંધમા તમારી શી ઇચ્છા છે ?

માહુ લાગ્યું હોય એવીટબથી મેં કહ્યું - “ પગાર ? પગારની મને શી ફરકાડ છે ? મારે પગાર લેઇતો નથી મારેતો માત્ર દોહો લેઇએ છીએ તમારી પ્રથમની જગ્યાએ પિટ્સબર્ગ વિભાગમા પાછા જવામાજ મને મોટું માન છે. મારે પગાર તમારી નજરમા આવે એટલો ફરાવજો, અને મને દાન જેટલો પગાર મળે છે, એટલે મળજે તોપણ બહુ છે

તે વખતે મને મહિને ૬૫ ડૉનર મળતા હતા

તેમણે કહ્યું - ‘ તમને માલમ છે કે હું જ્યારે ત્યાં હતો, ત્યાર મને વન્સ દહાડે ૧૫૦૦ ડૉલર મળતા હતા અને મિ વૉટસને ૧૮૦૦ ડૉલર મળે છે મારા અભિપ્રાય મુજબ તમારી નિમણુક ૧૫૦૦ ડૉલરથી થવી જોઇએ અને થોડા વખત પછી જો તમારું કામ સંતોષકારક માન્ય પડે, તો તમને પૂરેપૂરા ૧૮૦૦ ડૉનર મળે કેમ આ યોજના બરાબર છે કની ’

મેં કહ્યું, “ મહેરમાની કરીને મારી આગળ પૈસાની વાતો કરશો નહિ ”

આ કંઇ લાજગઝ કરવાની વાત નહોતી એક આખું ખાતું મારા અખતારમા આવવાનું હતું. પિટ્સબર્ગ અને આટલુના વચ્ચેના હુકમોબિપર

દેવથી એ કા (એ સી એન્ડ કાર્નેઝી) ની સહીઓ થશે, એ મારે માટે આજુ ગીર્તિપ્રદ નહોતું.

મને પિટ્સબર્ગ વિભાગનો સુપરિન્ટેન્ડન્ટ નિમગ્નનો કુકમ ઇસ ૧૮૫૬ ના ડીસેમ્બરની ૧ લી તારીખે નીકળ્યો, એટલે કુકમને ત્યાં ખસેડવાની અમે તૈયારીઓ કરવા માંડો પિટ્સબર્ગ પાછા જવાનું સાબળી સર્વને અત્યંત દર્ધ થયો, કેમકે એક રીતે વેત્તા એ કે આદુનામા રહેવાની અનુકૂળતા વધારે દત્તી-અમારૂં મકાન પરતવિભાગમાં આવેલું હતું, વિસ્તારમાં સાધારણ રીતે વિશાળ હતું અને આસપાસ વિશાળ યોગાન હતું-છતાં ગદા, ધુમાડાથી ભરેલા પિટ્સબર્ગમાં જૂના ધરાબાવાળા લોકોની વચ્ચેમાં જઈ રહેવાથી થતા લાભ આગળ એ અનુકૂળતાઓ કરતા દિસાગમાં નહોતી આદુનાના વસનાદ દરમિયાન મારે ભાઈ ટોમ તારનું કામ શીખી ગયો હતો તેને મેં મારા એકેટરીતરફ સાથે લઈ લીધો.

મારી નિમણૂક પત્રોનો શિયાળો આગળના તમામ શિયાળા કરતા વિશેષ સખ્ત હતો રેલ્વેની સડકના ખર્ચમાં આવેલી તે ખામીભરેલી હતી, અને સરસામાન પણ કામનો જે જોડો વધતો જતો હતો, તેને પહોંચી વળે એટલે પૂરતા જથ્થામાં નહોતો, અને હતો તે પણ સાડ કામ આપે એવો નહોતો રેલો પથરના મોટા મચેપાટ ઉપર ગોઠવતા અને તેને સજ્જડ રાખવા માટે જે લોગની ધોરીઓ વપરાતી તે બીની બનાવતા એક રાતમાં આવી ૪૭ ધોરીઓ તૂટી ગઈ હતી આવા સંજોગમાં ઠેકઠેકાણે પાટા ખસી જતા અને બ્યારનારમાં ડખન થતી જતે જઈ આવી અડચણો ફર કરવી અને રાતે તાગથી ગારીઓ ચનાવવી એ વિભાગી સુપરિન્ટેન્ડન્ટનું કામ મળ્યાનું એક વખત મારે આવા કામમાટે લાગવાગટ આઠ દિવસ મુધી બહાર રહેવું પડ્યું હતું એક રીતે વેત્તા હું અત્યંત નિવેશીત અધિકારી હતો, કેમકે જવાબદારીની લાગણી થી પ્રેરાઈને જેની ગીતે જતે થાકેને મળતો નહિ અને પુષ્કળ કામ ક્યાં કરતો, તેની ગીતે માણસો પાસેથી પણ હું મજબૂરતાનું કામ લેતો અને મનુષ્યની શ્રમ સદન કરવાની સમિતિને ખ્યાન રાખતો નહિ હું ગમે તે વખતે ઉધ લઈ શકતો, કામમાંથી અધા અધા કાઢના ગાળા કાઢી લઈને ગમે તેવા ગદા ભારખાનાના ખામાં હું ઉઘી લેતો.

આનર્વિઝને લીધે પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે લાઇન ઉપર કામનો એટલો ખર્ચો અસાધારણ જોડો પડ્યો કે મારે નતે કામ કરનારા વધારે માણસો રાખી લેવા પડ્યા હતા, છતાં રાત્રે કામ કરનાર અધિકારીને રાત્રે ગારીઓ છોડવાના દુઃખ આપવાની મત્તા આપવાની બાબતમાં માન ઉપરી અમલદારોની

સમતિ મેળવવામા મને ઘણી મુશ્કેલી પડી હતી, અને ખરેખર જોતા તો મને ૨૫૪ સબ્જેક્ટોમા તેવી સમતિ મળીજ નહોતી. માત્ર મારી અગત જવાબદારી ઉપર મેં રાતના અધિકારીને તેવી સત્તા આપી હતી.

૪૦ સં ૧૮૬૭ માં પિટ્સબર્ગ ખાતે આવ્યા બાદ અમે હેન્કોક સ્ટ્રીટ ને હાય આફેમી ગલ્વીના નામથી ઝોળખાય છે, ત્યાં એક ઘર ભાડે રાખ્યું અને તેમા અમે એકાદ વર્ષ રહ્યા તે વખતના પિટ્સબર્ગનું બરાબર વર્ણન કરવામા આવે તો તે અતિશય અતિશયોક્તિ ભરેલું જણી કાઢવામા આવે. ધૂણી દરેક ઝીંજની અંદર દાખલ થઇ જતી તમે નીસરણીની લાકડીઓ ઉપર હાથ મુકો, તો તે કાળા થયા વગર રહેજ નહિ, તમે હાથ મોઢું બરાબર ઘાઇ સાફ કર્યા હોય, પણ કલાકમા તો તે પાછા હતા એવા મલિન થઇને રહે. વાળમા પણ મેશનો જમાવ થતો અને ચામડીના ડિંદ્રો પૂરાઇ જવાથી ખુલ્લી હોત-ન થતી, આ બધા કારણોને લીધે આટ્ટુનાની પર્વતની સ્વચ્છ હવા છોડીને અહીં આવ્યા બાદ થોડા દિવસમુધી તો નવું જીવન અમને અત્યંત કંટાળા ભરેલું લાગ્યું, તેથી અમે તરતજ મામડે જઈ રહેવાનો વિચાર કરવા માડ્યો. સહજાએ કંપનીના મુકદ્દમાતાના એજન્ટ મિ. ડી. એ. સ્ટુઅર્ટ હોમવુડમા એમના મકાનની પડોશમા અમને એક મકાન મેળવી આપ્યું. અમે તરતજ ત્યાં રહેવા ગયા, અને એક તાર ત્યાં ઉતારવામા આવ્યો, એટલે રાતે તાર મૂકવાની જરૂર પડે તો ઘુરત મૂકી શકાય.

અહીં આ અમે જૂદી જાતનું જીવન ગાળવા લાગ્યા. ત્યાં બાગબગીચા પુષ્કળ હતા. દરેક મકાનની આસપાસ પાંચથી પચીસ એકર જમીન ખુલ્લી રહેતી હોમવુડની જમીરનો વિસ્તાર સેંકડો એકરનો હતો અને તેમા સુદૃઢ ઘટાઓ અને મુશાઓ હતી તથા એક વહેળો વચ્ચે થઇને પસાર થતો અમારા મકાનને અમે પણ એક બાગ અને આલુબાલુ મોઢું યોગ્યાન હતું મારી માના જીવનમા મૈથી સુખી વર્ષ આ મકાનમા ફૂલ, ખરેખા અને આખું જીવનના વાતાવરણની વચ્ચમા ગાળવામા આવ્યા હતા પુષ્પોની પાછળ તો તે માડી માડી થઇ જતી. એક પણ ફૂલ નોડતા તેનો જીવ ચાલતો નહિ. અરે, એક વખત એક જંગલી વેયો ઉખાડી ફેંકી દેવામાટે પણ તેણે મને દપકો આપ્યો હતો, કેમકે એ પણ એક જાતની લીંચોતરી છે કની. આ શુભ મારામા પણ હત્યો છે હું પણ ઘણી વખત મકાનમાથી નીકળી બાગના દરવાજાસુધી પહોંચતો, હતા બટનના નાકામા ખોસવામાટે એકપણ ફૂલ તોડી શકતો નહિ, અને ફૂલ વગરજ સહેરમા જતો.

આ પ્રદેશમા જઈને રહેવાથી નવા ઝોળખાણ પણ ઘણા થયા એ

જાણના ઘણા તવજર કુટબો આ સુદર પરામા મકાનો ધરાવતા હતા એક રીતે મોલીએ તો એ શિષ્ટ પુરુષાનુ મથક હતુ આ મોટા મકાનોમા ચતી મિન્નસોમા લુવાન સુપરિન્ડેન્ટને (મને)આમ ત્રણ મળતા લુવાનવર્ગ સંગીતનો શોખીન હતો અને તેથી ત્યા સંગીતના અનેક જગમા ચતા પહેલા જે વિચો મા મારો બિનકુલ ચચુપ્રવેશ નહોતો એવા વિચો ઉપર ત્યા ચર્ચા ચાનતી અને તેવા વિષયોના સબધમા થોડીથોડી માહિતી મેળવતા રહેતુ એવો મે નિયમ કરી ગયો હતો દરરોજ અને નવુ નવુ શીખવાનુ મળતુ તેથી મને દર્ષ થતો

બેન્ગલમિન અને જૉન એ બે વેન્ડેવર્લાઈઓની સાથેની મારી પટેન વહેલી મુનાગત અદી થઇ હતી પાછી વયમા હુ વારવાર દેશાટનમાટે નીમ્મળતો ત્યારે જૉન મારો સોખતી થતો મારા 'રેડિન્ડ ધિ વર્ડ' નામના પુસ્તકમા 'બ્હાનો વેન્ડી મારા જોડીઆતરીકે દેખા દે ૭ અમારા પાડોશી મિ અને મિસિસ રુટબર્ટની સાથેનો અમારો ધરોમો પશુ ગાઢ થતો ગયો આે અમે દીલોગન દોસ્ત થઇ રહ્યા મારા ખાસ સતોશી એક વાત એ છે કે મિ રુટબર્ટ અને 'વેન્ડી જન્ને પાછળથી મારીસાથે રાજમારમા જોડાઇને મારા ભાગીદાર બન્યા હતા પશુ અમારા નવા મમનથી અમને જે મહત્વનો લાભ થયો એ એ હતો કે પશ્ચિમ પેન્સિ વેનિયામા અગ્રગણ્ય ગણવા યોગ્ય નામના 'ન્યાયમૂર્તિ' વિદિ સના કુળની માથે અમે પરિચયમા આવી શક્યા એ 'ન્યાયમૂર્તિ' એ વખતે ૮૦ વર્સની વયે પહોચના આ યા હતા દેખાવમા તે ઉંચા, પાનળા અને દેખાવડા હતા તેમનુ વર્તન ટેવજ સંખ્યતામય હતુ તેમનો જ્ઞાન ભડાર અખૂર હોઇ તેમની રમરણ્યશક્તિ અદ્ભુત હતી, અને એટલી ઉમરે પણ તેમની સર્વશક્તિઓ માણુન હતી તેમની પત્ની મુનાઇડેડ રોડસના વાઇસપ્રેસિડેન્ટ બવાજ ડબ્લુ જાસની પુત્રી હતી એ એક સુદર મનમોહક પવિત્ર સ્ત્રી હોઇ આધેડ વયની શૃદ્ધતક્રમીના મારા આદર્શરૂપ હતી એની પુત્રા મિસ વિલ્મિન્સ, બેન મિસિસ મૉન્ડર્સ અને તેના છોકરા સધળા હોમવુડ ખાતેના ભવ્ય મહેલમા રહેતા હતા ઇંગ્લાડના બેંગોના મકાનની માફક આ મકાન ઉંચા સરમાર શુદ્ધશિષ્ટાચાર અને ખાનદાનીના કેન્દ્રસ્થાન જેવુ હતુ

મારો ત્યા આવમાર આપવા યોગ્ય મેમાનતરકિ સત્કાર થતો જોઇ મને ધણો દર્શ થતો ત્યા ચતા સંગીતના જગસા, નાટ્યપ્રયોગો અને ભુદિમાનુ ધના બેનો, જેમા મિમ વિલ્મિન્સ આગેવાની ભર્યો ભાગ લેતી એ બધુ મારે માટે આત્મસુધારણાના નવા નવા સાધન પૂરા પાડતુ 'ન્યાયમૂર્તિ' પોતે પણ તવારીખમા સારી રીતે પચાવવા હતા વાતચીત દરમીઆન ચેતાના કથનને

સમર્થન આપવામાટે તેઓ જ્યારે કહેતા કે 'પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે'ને મને એક વખત એવું કહ્યું હતું કે 'અથવા તો 'ડ્યુક ઓફ વેલિંગ્ટન'ને મેં એમ કહ્યું હતું કે, 'ત્યારે મારા ઉપર જે છાપ પડેલી, તે હું મદી વિસરી શકું એમ નથી એ ન્યાયમૂર્તિ નાની વયમા (૪૦ સં ૧૮૩૪ માં) જેક્સનના હાથનીચે રૂશિયા ખાતાના એનચો હતા અને તેથી પોતાની નામદાર ત્રાર સાથેની મુલાકાતેના પ્રસંગના બ્યાન પણ તેવીજ સરળતાથી ક્રૂતા એમની વલો સાલળી હું ઇતિહાસના પ્રત્યક્ષ સંબંધમા આવતો હોઉં એમ મને થતું આ મકાનનું વાતા-પરણ તદ્દન નવાજ પ્રકારનું હતું, અને એ કુટુંબસાથેના પરિચયને લીધે, માગ મનની અને રીતભાતની સુધારણાની મારી ઉમેદને બળવાન પ્રાત્માત્મન મળ્યું જે એમ વિષયના સંબંધમા એ કુટુંબની અને મારી વચ્ચે શાતપણુ નિશ્ચિત મતભેદ પડતો, તે રાજનીતિ હતી એ કુટુંબને દક્ષિણના સરચાતોમા વસનારા આગેવાન કુટુંબોસાથે સંબંધ હતો તેથી તેમના મનમા દક્ષિણને માટે પક્ષપાત હોઈ, તેઓ ડેમોક્રેટ પક્ષના વિચારો પગલતા હતા હું યુનાનીની રૂઢીના ઉચ્છેદ કરનાના વિચાર ધરાવનારો રિપબ્લિકન હતો હું એક વખત જ્યારે તેમના દિવસજાનામાં દાખલ થયો, ત્યારે એ કુટુંબ તરતમાજ બનેલા એક બચકર બનાવના સંબંધમા અત્યેસભરી ચર્ચા ચનાવીરજાહતા મિસિસ વિલ્કિન્સને મને કહ્યું - "શો ગળબ થયો છે? મારા પૌત્ર ડૉલાસ મને લખે છે

વેસ્ટ પોઇન્ટના સેનાપતિએ મને હજારોની પાસે ખેસવાની ફરજ પાડી. આવી વાત તમે કદી સંભળી છે? શું એ શરમ લગતું નથી? હજારોઆને વેસ્ટ પોઇન્ટમા દાખલ કરવાના જેવું નામોથી ભરેલું કામખીલું કહ્યું હોઈ શકે "

મેં કહ્યું - "જરે મિસિસ વિલ્કિન્સ, સંભળો તો ખરા! મામનો એથી પણ વધારે બગડેલો છે મારા સાલજવામા આવ્યું છે કે કેટલાક હજારો લોકોને સ્વર્ગમા દાખલ ખીધા છે "

સાચ પડે તોપણ સંભળાય એવી શાંતિ પ્રસરી ત્યારપછી મિસિસ વિલ્કિન્સ ગંભીરપદ્યો મોઢા -

"મિ માર્નેજી, એ એક જૂની વાત છે "

મને જાજસુધીમા મળેલી ભોગ પેકીની સૌથી કિમતી ભેટ નીચેના સગ્ને ગોમા મળી હતી મિસિસ વિલ્કિન્સને એક રમાન મુલવાનુ શરૂ થયું હતું, અને તે કામ ચાલતું હતું તે દરમિયાન એ કોને મા? મુશાય છે, એવી બધાને જાણતા થયેલી, પણ એમણે એ સંબંધમા વરાળ પણ કાઢી નહોતી આખરે જ્યારે નાનાન આવી, ત્યારે તેમણે તેને જરાજર પેક કરી તેમા પોતાને હાથે લખેલો એક કાગળ મુક્યો અને પછી તેના ઉપર મારા નામનું સરનામું કરવાની પોતાની પુત્રીને મુચના આપી. એ પાર્મલ મને ન્યુયૉર્કમા મળ્યું. આવી

સત્તારી પાસેથી જાની સુદર બેટ ' એ બેટ ઘણા મિત્રોને જતાવવામાં આવી છે, પણ તેનો વાપર બહુ થયો નથી એ એક પવિત્ર દેહુળી છે અને તે મારી અમુલ્ય યીને બેગી રહેશે

થોડા સમય ઉપર મૃત્યુ પામેલા ડૉક્ટર ઍડિસનની બુદ્ધિશાળી પુત્રી લીના એડિસનની સાથે મારો મેળાપ હુ બ્યારે પિટ્સબર્ગમાં હતો ત્યારે થયો હતો મને તરતજ આખા કુટુંબની સાથે પરિચયમાં આવવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું અને એમના સમાગમથી મને જે અપાર લાભ થયો હતો તેની મારે અત્રે ઉપકારની સાથે નોંધ લેવી જોઈએ ઉચી કેળવણી લઈ મસ્કારી થયેના આ બીજા કુટુંબના સમાગમનો લાભ મને મળ્યો હતો કાર્નેગન થોડો વખત મિસિસ ઍડિસનના શિક્ષક થયા હતા, કારણ તેણીનું પિયર એડિનબરોમાં હતું તેણીની પુત્રીઓએ પરદેશમાં કેળવણી લીધી હતી અને બધી રેપેનિશ, ફ્રેન્ચ અને ઇટાલીઅન ભાષાઓ ઇંગ્રેજીના જેટલી ઝડપથી બોલી શકતી કેળાયના અને નાદિગ્રવાયના માણસોની વચ્ચે કેવડો મોટો અતરાપ પડી ગયો હોય છે તે મનેઆ કુટુંબના સંવાસમાં આવ્યાથી સમજાયું, પણ બન્નેની નસોમાં જે સ્કૉટલન્ડનું લોહી વહેતું હતું તે દમ્બેસની માફક અકસીર નીવાયું હતું

મિસ અડિસને મારી પ્રત્યે એક સાચા શ્રેણીની ગરજ સારી જોવાની મને મને ટીરો માનતા હોય, તો હુ અલ્પકંઠ, પાસા પાખા વગરનો હીરો હતો તેને એ સન્નાગીએજ સુધારી કિમતી પાસાદાર હીરો બનાવ્યો તે દમ્બેસા ખામીઓ સુધારવાની કાગજી રાખતી માયા મિત્રની માફક તે મારી તુટીઓ મને ખેંચકંઠ લઈ જતાનતી હવેથી મે ભાષા ઉપર ખાસ લક્ષ આપવા માડ્યું અંગ્રેજી ભારાના શિષ્ટ થયો અને ગ્રામીન માહિલ હુ હવેથી અલત રૂચિથી વાચના લાગ્યો બોનના ચાનનામાં અને ગીતભાનમાં વિનય અને નરમાશથી વર્તવાથી અર્થાત્ વિનયશીન વર્તન રાખવાથી કેટલો બધો લાભ થાય છે તે હવે મને સમજાયું આજસુધી પોશાખની ખામતમાં હુ ખેંચકાં રહેતો, અને કેટલેક અંશે ખાતી ડોંગ રાખતો મોગા ભારે જુટ પહેરવા, ટૉપર (મળાનો પટો) દીસો રાખવો અને પોશાક એક દર રીતે મેડોંગ અને જોડો રાખવો એ અમારા મજામાં મર્ડાનગીના ચિન્હ ગણાતા જેમાં ટાપનીપનો જરાપણ અથડાવ તેના તરફ અમે તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જોતા મને યાદ છે કે રેન્વેની નોકરીમાં દાખલ થયેલો એક ગૃહસ્થ જરા સુનડ પોશાક પહેરતો, તેથી તે અમારા તિરસ્કારને પાત્ર થયો હતો અમે મર્ડાનગીનો ફાકો રાખતા અમે હોમનુડ ખાતે રહેવા ગયા, ત્યારથી એડિસન કુટુંબના મહવાસને લીધે આ બધી માનતોમાં હુ ધણો મુન્દગી ગયો હતો

પ્રકરણ ૮ મું આંતરવિગ્રહવાળો સમય

સં ૧૮૬૧ માં આંતરવિગ્રહ (સીવીન વૉર) નામનો મિ સ્કૉટને લગાડખાતાના મદદનીશ પ્રધાનના હોદ્દા ઉપર નીમવામાં આવ્યા અને લગાડના મથક ઉપર લશ્કર પહોંચાડવાનું ખાતુ (ટ્રાન્સ પોર્ટેશન ડિપાર્ટમેન્ટ) તેમને હસ્તક મોકલવામાં આવ્યું તેમના બોલાવવાથી હું એકદમ વૉશિંગ્ટન ગયો. મારે તેમના મદદનીશ તરીકે લશ્કરી રેવેન્જો અને સરકારી તારખાતાને લખતું કામ સંભાળી લેવાનું હતું અને રેવેન્જો માણસોની એક ટુકડી ઉભી કરવાની હતી. વિગ્રહની શરૂઆતમાં આ એક અગત્યનું ખાતુ હતું.

તે વખતે બ્રાટિંગમેર આગળથી પસાર થતી મુનિચન (તત્કાલિન પ્રાંત) ના લશ્કરની ટુકડીઓ ઉપર હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો. બ્રાટિંગમેર અને એનેપોનિસ જુકશન વચ્ચેની રે વેની સડક ઉખાડી નાખવામાં આવી હતી અને વૉશિંગ્ટન સાથેના સંબંધ બચાવવા બદલ પડ્યો હતો. આથી મારે દિવાડેગિયા આગળથી ટ્રેનમાં એમી એનેપોનિસ જવાનું હતું. આ સ્થિતિથી એક બેચ લાઇન જુકશન સુધી જતી હતી, અને ત્યાં આગળ વૉશિંગ્ટન જનારી મેઇન લાઇન (મુખ્ય સડક) સાથે જોડાતી હતી. અમારું પહેલું કામ આ બેચ લાઇનને રીપેર કરી તેના ઉપર થઇ લારે ગ્રાહીઓ પસાર થઇ શકે એવી તેને બનાવવાનું હતું. અમારા ત્યાં ગયા પછી થોડે દિવસે લશ્કરની કેટલીક ટુકડીઓસાથે જનરલ બટલર ત્યાં આવી પહોંચ્યો, પરંતુ તેના આખા લશ્કરને વૉશિંગ્ટન પહોંચાડવામાં અમે ફોર્ટ હમ્મ નીવડ્યા.

ગજવાની તરફ જતા પહેલાં એન્જન ઉપર હું ચઢી બેસ્યો અને બહુજ સાવચેતીથી આગળ વળ્યો. વૉશિંગ્ટન થોડે છેટે રહ્યું, ત્યારે તારના દોડા લાકડાની થોડીઓની મદદથી બોપસાથે મબ્બડ જાડી દીધેલાં માગ લેવામાં આવ્યાં એન્જન ઉપર ગખાવી એ દોરડા વછોડવામાટે એ દોડ મૂકી, પણ

તારને બોયમા દાટતા પહેલા તેમને બેચીને એક તરફ એકલા કર્યા હતા. મારા દીદામા આજુ નહોતું થોડીઓ ઉઠાવી લેતા તાર છટક્યા, તેની ચોટ મારા મોઢામા વાગી હું નીચે ગળદી પડ્યો અને મારા માન ઉપર થયેના ધામાથી પુષ્કળ લોહી વ્હેવા લાગ્યું. આવી દશામા હું લશ્કરની પહેલી ટુકડી સાથે વૉશિંગ્ટનમા દાખલ થયો, આથી કરીને થોડા દિવસ અગાઉ બાહિર મોરમા થઇ પસાર થયેલા લશ્કર પૈકીના એક બે ધવાવના સૈનિકોને બાદ કરતા, રાજધાનીના રક્ષણમાટે સૌથી પહેલુ લોહી મે રેડ્યું હતું, એમ હું મમરરીની સાથે કહી શકું કે જે મુનિકે મોરમાટે આટલું બધું કર્યું હતું તેને ઉપયોગી થઇ પડવામા હું માન સમજવા લાગ્યો અને હું સાચે સાચું કહું છું કે દક્ષિણની સાથેનો વ્યવહાર શરૂ કરવાને મારે મે રાતદલાડો મહેનત કરી હતી +

તારપછી તરતજ વર્જનિયા પ્રાતમા ઝેતેકઝાન્ડિયાને મે માફ મુખ્ય મથક બનાવ્યું, અને જે વખતે બુલરનની કમનસીબ લડાઇ થઇ હતી, તે વખતે હું ત્યાં હતો. અમને જે સમાચાર મળતા હતા, તે અમારા માન્યામા આવતા નહોતા, પણ જામારી તરતજ ખાત્રી થઇ કે હારેલા લશ્કરના સૈનિકોને પાઠા લાવવામાટે અમારે દરેકે દરેક એન્જન અને કાના લડાઇને મોખરે મોકલવા પડશે ત્યાંથી સૌથી નજીકનું રચળ બર્ડ રોશન હતું મે ત્યાં જઈ ગરીબ બિચારા ધાવવ થયેના વૉલન્ટીયરોની ગાડીઓ લરીભરીને રવાના કરના માઢી પણ એટલામા બળવાખોરો નજીક આવી પહોંચવાના સમાચાર અમને મળ્યા એટલે અમારે બર્ડ રોશન બંધ કરવું પડ્યું હું અને તારમાસ્તર છેત્રી ટ્રેનમા ઝેતેકઝાન્ડિયા ગયા, તે ત્યાં ગલરાટનો પાર નહોતો. અમારા કેટલાક દેશ્વેના માણસોનો પતો નહોતો, પણ બીજે દિવસે મવારમા જમતી વખતે હાનર થયેલી સખ્યા ઉપથી જણાયું કે બીજા ખાતાની સરખામણીમા અમે મુખ્યારકબાદીને પાત્ર હતા કેટલાક ઇબનેરો અને માર્ડ હોડીઓમા બેસી પોટામે નદી ઓળંગી રહતે પાયા હતા, પણ જો કે પાછળ પડેના દુશ્મનોની તોપાના અવાજ ઉઘમા પણ સંભળાતા હતા, જતા અમારા નોકરોને મેગિ બાગ નોકરી ઉપર કાયમ રહો દતો અમારા તારમાસ્તરોમાથી એકપણ યુમ થયો નહોતો.

- + “કાનેગી અને આર એફ એલિંગ્ની દેખરેખ નીચે વૉશિંગ્ટન અને એન્ડર ઝાન્ડિયા વચ્ચેના રેલ્વેના રસ્તા માન દિવસ હેટલી આમજાઈરડુ કુછી મુદતમા તેવાય થઇ રહ્યો હતો. એ કામ પૂર કરવામાટે કાનેગીથી માઢીને તમામ માણસો રાતદલાડે કામ કરી રહ્યા હતા ” (‘વિન્ડન દિન થી દેલીઆફ ઓફીસ’ એ નામના પુસ્તકમાથી)

આ પછી તરનજ હું વૉશિંગ્ટન ખાતે પાછો ફર્યો અને મેં મારા મુખ્ય મથક કર્નલ રકૉટની સાથે (વૉર-બીલીંગ) લડાઈખાતાના મકાનમાં રાખ્યું. રેલ્વે ઉપરાંત તારખાતું પણ મારા હવાલામાં હતું, તેથી મારે વખતોવખત પ્રેમિડન્ટ લિન્કન, મિ રુઝવેલ્ટ, સેક્રેટરી કેમ્બરન અને બીજાઓની સાથે અગત્ય મમાજમમાં આવવાનું થતું હોવાથી મને ધણું હર્ષ થતો. મિ લિન્કન પ્રસંગોપાત આફ્રીસમાં આવતા અને તારના વળતા જવાબ સાંભળવામાટે, અગર તો લડાઈના સમાચાર જાણવાની ઇતેજારીને લીધે, ટેબલ આગળ બેસી રહેતા.

આ અસાધારણ પુરુષના જેટલા ચિત્ર આલેખવામાં આ પા છે, તે મધ્યમાં આબેહુબ જ એમની મુખમુદ્રા એવી સ્પષ્ટ દેખાય છે કે એમનું ચિત્ર આબેહુબ આ-આ સિવાય રહેજ નહિ જ્યારે એમની મુખમુદ્રા સાત હોય, ત્યારે એમના અહેરા ઉપરથી કોઈ એમ ન કહી શકે કે એ આટલા બધા બુદ્ધિશાળી હશે, પણ એ જ્યારે આવેશમાં હોય, કે વાત કરતા હોય, ત્યારે એમની આંખો બુદ્ધિને લીધે ચળકી ઉઠતી અને એમનો અહેરા પ્રભવલિત થઈ રહેતો. એમની રીતભાત સ્વાભાવિક હોવાથી ખામી વગરની હતી, એ પ્રત્યેકની સાથે માયાણુપણે બોલતા, આક્રમના નાનૂમાં નાના છોકરાની સાથે પણ એ તો બડાઈથી બોલતા કે વર્તતા નહિ એ બધાના ઉપર સમદષ્ટિ રાખતા, એમાં એ ઉચ્ચ નીચનો કે સારા નરસાનો ભેદ રાખના નહિ વાતગીતમાં એ સેક્રેટરી રુઝવેલ્ટનું જેટલું માન જળવતા, તેટલુંજ તાજ આવવા આવેય મેસેન્જર બાપતું જળવતા. એમની ખાસ ખુબી એ હતી કે એમની રીતભાતમાં દુનિમપણનો સંપૂર્ણ અભાવ હતો એ બધાના મન છતી લેતા એનું કારણ એમના સંસકાપણનું અર્થઘોરવ કે આભીર્ષ નહિ, પણ તેની દળ હતું એમના કેટલાક વિવક્ષણ કથન મેં તાજડોતોળ મોઢી લીધા નહોતા તેથી હાથ મને પસ્તાવો થાય છે, કેમકે સામાન્ય વાતો પણ તે સુદર રીતે વહી શકતા મિ લિન્કનના જેવો બધાની સાથે સંપૂર્ણ રીતે ભળી જનાર માણસ મેં પૂર્વે વહી જોયો નથી. સેક્રેટરી હે એ પથારી કહ્યું છે કે “કોઈ માણસને મિ લિન્કનનો ખીજમતગાર કે, તહેનાતી કલ્પવાનું અશક્ય છે, કારણ કે એની સાથે પણ એ સોળતીતરકિ વર્તતા હોય” એ સર્વાંશે ડેમોક્રેટ હતા અર્થાત્ એમના પ્રત્યેક શબ્દ અને કૃત્યમાં મનુષ્યનું સરખાપણ વ્યક્ત થતું.

૪૦ સં ૧૮૬૧ આ ઈન્ડાના ‘ટ્રેન્ટ’ નામના બારકસ ઉપરથી મેંસન અને રિન્ડલને જ્યારે પકડી લેવામાં આવ્યા હતા, ત્યારે પોતાના વહાણનો અશય લેનારનું રક્ષણ કરવાના હકને ઈન્ડા કેટલી બધી અગત્ય આપતું હતું, એ જોયો જાણતા હતા, તેમના એટલે મારા જેવાના મન અત્યંત

વિદ્વગ્ન થયા હતા અને તો કેદીઓને એકદમ પાછા સોંપી દેવા, અમર તો લડાઈમાં તૈયાર થવું, એ બેમાંથી એક માર્ગ ગ્રહણ કર્યા સિવાય છૂટકો ન હોતો એ પ્રશ્નના સંબંધમાં મસતત ચનાવવામાં જે વખતે પ્રધાનમંડળ એકઠું થયું, તે વખતે સેક્રેટરી કેમ્બેરન ગેરહાજર હોવાથી, મિ ર્ફોર્ડને લડાઈખાતાના મદદનીશ પ્રધાનતરીકે એ મસતતમાં ભાગ લેવામાં બોના યા હતા આ મુદ્દા ઉપર ઈંગ્લાંડ અચૂક લડાઈ બહાર કરશે, એમ મિ ર્ફોર્ડના મન ઉપર દસાવવામાં જે મારાથી જનતું ક્યું અને છેવટે જે તેમને એ બાબતમાં મક્કમ રહેવા આગ્રહ કર્યો, અને તેવું ખાસ કારણ એ જણાવ્યું કે વહાણોની જડતી લેવાની જોઈએ નહિ એ સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન અમેરિકાના લોકોએજ કર્યું હતું મિ ર્ફોર્ડને બીજા દેશોના વહીવટની ખિન્ન કુન માણી નહોતી, તેથી તે કેદીઓને પકડી રાખવાની વૃત્તિ ધરાવતા હતા પણ પ્રધાનમંડળમાંથી પાછા ફર્યા બાદ તેમણે મને ક્યું કે મારી માફક સ્ટુઅર્ટ પશુ પ્રધાનમંડળને ચેનવણી આપી દીધી હતી કે એનું પરિણામ વિપ્રદ માજ આવશે સિન્કન પણ પ્રથમ તો કેદીઓને પકડી રાખવાનો વિચાર ધરાવતા હતા, પણ આખરે તેમણે સ્ટુઅર્ટનો અભિપ્રાય સ્વીકાર્યો હતો, પણ પ્રધાનમંડળે કેમ્બેરન અને બીજા ગેરહાજર રહેના સભાસદોને હાજર રહેવાની તક આપવામાં છેવટનું પગલું લેવાનું બીજા દિવસ ઉપર મુક્ત વી રાખ્યું હતું કેમ્બેરન આવે ત્યારે પ્રધાનમંડળની સભામાં જતા પહેલાં આ પ્રશ્નના સંબંધમાં તેમને બરાબર તૈયાર કરવાની સ્ટુઅર્ટે મિ ર્ફોર્ડને સમજાવત કરી હતી કેમકે એ કોઈપણ રીતે નમ્યું નામ આપવાના વિચારના હતા મિ ર્ફોર્ડે સુચનાનો બગળો અમન કર્યો અને તેથી બીજે દિવસે બધું પાસેપાસે ઉતર્યું

આ વખતે ઘોષિતનમાં જે ગોટાળો ચાલતો હતો, તેનો બરાબર ખ્યાલ નજરે લેવા સિવાય આવે એવો નહોતો પ્રથમ દર્શનથીજ મારા ઉપર જે છાપ પડી હતી, તેનો ખ્યાલ વર્ણન માત્રથી આપી શકાય એમ નથી તે વખતના સેનાધિપાત જનરલ ર્ફોર્ડને જે પહેલવહેના જોયા ત્યારે, બે માણસો તેમને આશીસમાંથી ઉચળીને ગાદીમાં બેસાડના લઈ જતા હતા તે અતિશય વૃદ્ધ અને અસ્થિ હોઈ, તેમનું શરીર અને મન બન્ને બહાર મારી ગયા હતા રિપબ્લિકના લશ્કરને તૈયાર કરવાનું કામ જૂતકાળના આ ઉમદા દાદીઓને સોંપવામાં આવ્યું હતું ગોદીખાનાનો મુખ્ય અધિભારી જનરલ ટેલર પણ તેમના નમુને નમુનો હતો એ અને એમનાથી ભાગેજ આછી લાયકાત(?) ધરાવનારા માણસોની સાથે અમારે સૈનિકો અને લડાઈનો સરળમ ગોઠવી આ

પવાની અને રેલ્વેના વ્યવહાર હિસા કરવાની વ્યવસ્થા કરવાની હતી દેખીતી રીતે એ બધા ઉપયોગીપણાની ઉમર વટાવી ગયા હતા જે બાબતોમા તાત્કાલિક પગના ભરવાની અગત્ય હોય તેના સમયમા આખગના નિર્ણય આવના તેમને દિવસના દિવસ લાગતા કોઇપણ મહત્વના ખાતાના ઉપરીતરીકે જુવાન - યાનાક-અમલદાર હોય એવું મને યાદ આવતું નથી પણ પરસાની સનાહ શાંતિને લીધે આખું ખાતું રેલીઆળ અને જૂના જમાનાના વિચાર ધરાવનાર થઇ ગયું હતું.

મારી સમજ મુજબ, એવાજ કારણોને લીધે નૌકાખાતામા પણ એવાજ ગોટાળો વળી રહ્યો હતો, પણ હું એ ખાતાની સાથે અગત સમયમા આવ્યો નહોતો. શરૂઆતમા નૌકાસૈન્ય બહુ અમલતંત્ર નહોતું, ખુશ્કીતું લશ્કરજ કામતું હતું. જમામુધી જૂદા જૂદા ખાતાના ઉપરી અધિકારીઓને બદલવામા ન આવે, સામુધી હાર સિનાય ખીજ કચાની આરા રાખવાની નહોતી, પણ એ કામ તાત્કાલિક અને એવું નહોતું ગવર્મેન્ટને માથે જે મોટું કામ આવી પડ્યું હતું, તે પાર ઉતારવામાટે જોઇતું અસરકારક હથિયાર તૈયાર કરવામા થતી દીલ જોઇ પ્રજા અધીરી થઇ જાય એમા નવાઇ નહોતી, પણ લશ્કરખાતાની ફેર શાખામા જે અધેર ફેલાયતું હતું, તે જોતા તેમાથી થોડી મુદતમા જે સુવ્યવસ્થા રચવામા આવી, એ જોઇનેજ મને તો નવાઇ લાગતી હતી.

અમારા પોતાના કામકાજને લાગતું વળગતું હતું, ત્યામુધી તો અમને એક મોટા લાભ એ હતો કે સેક્રેટરી કંમેરને મિ ર્ફોટને (હવે તે કર્નલ થયા હતા) લડાઇ ખાતાના પ્રધાનના હાથ નીચેના અમંદારોની ધીમી પ્રવૃત્તિની રાહ જોયા સિવાય જે જે વસ્તુ યોગ્ય લાગે તે કરી લેવાની સમર્થતા આપી દીધી હતી આ સત્તાનો સમર્થ અમલ કરવામા આવતો અને લડાઇની શરૂઆતથીજ સરકારી તાર અને રેલ્વે ખાતાએ જે અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો તે સેક્રેટરી કંમેરનની અમને જે અત કરજીની મદદ હતી, તેને આભારી હતું તે વખતે તેમના તમામ અવલોક અને શક્તિઓ સાશુત હતા અને તે લડાઇના અગત્ય મુજબ મુદ્દા એના સરદારો તથા ખાતાના ઉપરી અમલદારો કરતા વધારે સારીરીતે સમજી જતા લોકોના જુમાટાને લીધે ગ્રેસિ ડન્ટ લિ-કનને અખ્ખરે એમને બદલવાની ફરજ પડી, છતાં જેઓ પડદા પાછળ હતા, તેઓ બધા સારીપેડે બાણતા હતા કે કંમેરનના હાથ નીચેનું લડાઇખાતું જેટલી સારી વ્યવસ્થાથી ચાલતું હતું, તેટલી સારી વ્યવસ્થા ખીજ ખાતામા હોત, તો સક્રેટરી મોટો લાભ અટકાવી શકાત કંમેરનને પોતાનું લોશિયન નામ બહુ ગ્રિય લાગતું, તેથી આપણે પણ તેમને એજ નામથી સંબોધીશું.

લોશિયલ એક લાગણીવાળો માણસ હતો. ૯૦ વરસની ઉંમરે એ રકોટલેન્ડ-
અમને મળવા આવ્યા હતા, ત્યારે અમારી ચારબોડાની ગાડીની મોખરા-
બેઠક ઉપર બેસી અમારો ચુકામા કરતી વખતે, તેના સૌંદર્યથી અંબાઈ બંધ
તેમણે માનપૂર્વક માથેથી ટોપી ઉનારી લઈ ઉઠાડે માથે સાર કરી હતી. એ
વખતે ‘અમુક હોદ્દો જેળવવામાટે ઉમેદવારોને કેટલી બધી મહેનત કર-
પડે છે,’ અને ‘જે તે હોદ્દા પોતાને માટે જોઈતા માણસોને, અને ત્યાંથી શોધ
તે છે, એ કથન કેટલું બધું ખૂબ ભરેલું છે’ એ વિષય ઉપર અમારી વન-
વાનચીત ચાલતી હતી તે વખતે તેમણે સિન્કનની બીજી વખતની ઉમેદવારી-
સબંધમાં નીચેની વાત કહી હતી

‘એક વખતે હું પેન્સિલ્વેનિયા પ્રાંતના હેરિસબર્ગ શહેરનજીકના મા-
નિવૃત્તિનિવાસમાં રહેતો હતો, તે વખતે મને પ્રેસિડન્ટ સિન્કનનો તાર મળ્યો
કે મારે તમને મળવું છે. આ ઉપરથી હું વૉશિંગ્ટન ગયો એટલે સિન્ક-
ને કહ્યું-‘હેરેન, મારી આસપાસના માણસો અને કહે છે કે ‘તમારે બીજા
વખત પ્રેસિડન્ટતરીકેની ઉમેદવારી બહાર પાડવી એ તમારી દેશપ્રત્યેની ફરજ
છે અને તમે એકલાજ દેશને બચાવી શકો એમ હોવી વી’ અને તમે માન્ય
કે હું પણ એ લોકોનું કથન માનવા નેટલો મૂર્ખ થતો જાઉં છું? હવે
મંબધમાં તમારો અભિપ્રાય શો છે અને તેને માટે કેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ?’

મે કહ્યું-‘જુઓ મિ પ્રેસિડન્ટ, સાલથી ૨૮ વરસ ઉપર પ્રેસિડ-
ન્ટસને પણ તમારો માફક અને બોલાવ્યો હતો અને મને તમારો જોવીજ વા-
કહી હતી એમનો સંદેશો અને ન્યુ ઓર્લિયન્સમાં મળ્યો અને હું દર ૬૬
વૉશિંગ્ટન પહોંચ્યો મે પ્રેસિડન્ટ નેક્સતને કહ્યું કે મારા અભિપ્રાય મુજબ
સૌથી સારી ચુક્રિતો એ છે કે એકાદ સંસ્થાનની ધારાસભાપાસે એવો દર
પસાર કરાવવો કે આવા તોફાનના સમયમાં ચુકાનીએ વધાણું સુકાન છે.
દેવું એ મનાહભરેલું નથી વી વી. એક ધારાસભામાં એવો દરાર પસા-
યશે, એટલે મારા ધારવા મુજબ બીજી ધારાસભાઓ પણ તેને પગલે પગ
ચાલશે આ સલાહ મિ નેક્સતને પસંદ પડી. હું તરતજ હેરિસબર્ગ ગયો
અને ત્યાંની ધારાસભાપાસે એવી મતવગનો દરાર પસાર કરાવ્યો વધી મુજબ
બીજી ધારાસભાઓએ પણ તેમ કહ્યું અને તમે જાણો છો તેમ મિ. નેક્સ-
બીજી વખત પ્રેસિડન્ટ થયા.”

“સિન્કને કહ્યું-‘હીક, અત્યારે તમે એમ કરી શકો છો.’” મે કહ્યું
‘ના, હું તમારી સાથે બહુ નિકટના સબંધમાં જાતી ગયેલો છું; પણ તમે
તમારી મજા દોષ તો મારા એક મિત્રને હું એ કામ બોધુ.’

તેમણે કહ્યું - 'એ વાત હું તમારી મુન્સફી ઉપર છોડું છું'

"એ આ મિ. રાસ્ટરને બોલાવી મજાબા (એ ગાડીમાં તેમના સોબતી દતા અને અમારા મેમોન હતા) અને જેક્સનના વખતમાં જે દરાવો પસાર થયા હતા, તે દરાવો ખોળી કાઢવા સમજીત કરી, અને પછી સબજોગ પરત્વે રાખ્દ ગ્યનામાં થોડો ધણો ફેરફાર કરી એ દરાવો પમાર કરાયા પ્રેસિડન્ટ જેક્સનના સબખમાં જેમ બન્યું હતું તેવું પરિણામ તે વખતે પણ આ પુ ખીજી વખતે હું જ્યારે વૉશિંગ્ટન ગયો, ત્યારે સાજના પ્રેસિડન્ટને જાહેર આવકાર આપવાનો મેળાવડો હતો, તેમાં મે હાજરી આપી હું જ્યારે ખોગેાખીચ શરાર્થ ગયલા વિગાળ હોલમાં દાખલ થયો, ત્યારે હું પણ વિંકનના જેવો હિચો હોવાથી તેમણે મને ટાળામાંથી તરત ઓળખી કાઢ્યો અને પોતાના બે લાખા પાતળી હાથ હિચા કરી ખૂસ પાડી મને કહ્યું - 'આજના બે ખીજા, ટેમરન, ખીજા બે' એટલેકે ખીજા બે મગ્યાનોએ ઉપર મુજબના દરાવો પસાર કર્યા હતા "

આ બનાવ રાજકીય જીવન ઉપર જે પ્રકાર નાખે છે, તે બાબતે મૂકતા, એમાં ખાસ મોધ લેવા જેની ખીના એ છે કે રૂઢ વરસને આતરે મુનાઈ ટેડ રેટરસના બે પ્રેસિડન્ટોએ એકજ માણસને એકજ જાનના સન્નેગોમાં મજાહને માટે બોના યો હતો અને એકજ મુજિત અજમાવવાથી બને માણસેા ઉમેદવારોતરીકે બહાર પડી ખીજી વખત પ્રેસિડન્ટ થવામાં ફતેહમદ થયા હતા એક યાદગાર પ્રસંગ ઉપર ખુનાસો કરવામાં આ યો હતો તેમ 'બધે ગોઠવ સીઓ તો કરી પડે છે'

હું જ્યારે વૉશિંગ્ટનમાં હતો, ત્યારે હું જનરન આન્ટની બેગો થઈ શક્યો નહોતો, કારણકે મે વૉશિંગ્ટન છોડ્યું ત્યાંમુધી એ પશ્ચિમત દ હતા, પણ વૉશિંગ્ટન જતા અને આવતા, પૂર્વ તરફની સફરની ગોવવણી કરવામાટે એ પિટસમર્ગખાતે રોકાયા હતા, ત્યારે બને વખત હું તેમને ગાડી ઉપર મળ્યો હતો અને ખાણામાટે મારે ત્યાં તેહી ગયો હતો તે વખતે ગાડીઓમાં જમ વાની ગોઠવણુ નહોતી એ મોટા હો દાર હોવા છતાં બહુ સાદાદેખાવના હતા અને પઠની તજરે તો મોઢપણુ માણુગ એમને પ્રતિગિત પુરપ ધારેજ નહિ લગમખાતાના પ્રધાન રેન્ટને મ્હેલી વાત મને વાદ છે કે જ્યારે એ પશ્ચિમતરફ લફરની મુનાકાત લેરા ગયા હતા, તે વખતે જનરન આન્ટ પોતાના રસાયા સાથે તેમના ડમાંમાં દાખલ થયા હતા એ બધા જેમજેમ ડખામાં દાખલ થતા ગયા, તેમ તેમ તેમણે તેમની સામે જોવા માં લું, અને જનરન આન્ટને દેખતા તેમણે મન સાથે નક્કી મ્મ્ફ કે 'આમાં જનરન આન્ટ કોણુ કે, તે હું જાણુતો નથી, પણ

આતો એ તજ હોમ'ણુ એજ જનરન માન્ટ હતા (આ સખાયા પછી ધરો વરસે દુ આ વાચુ છુ, ત્યારે મને હસવુ આવે છે જિયારા જનરનની કમ-જાનતી/બેરી હતી, કેમકે વણી વખત લોકોએ મને જનરન માન્ટ ઠરાવો હતો)

એ લગામના દિવસોમાં લરકાની વ્યુદરચનાના સળધમાં અને બુદ્ધ બુદ્ધ મેનાપતિઓની તરખોરિના સળધમાં બધી વાવો ચાલતી હતી જનરન માન્ટ આવી બાનતોના સળધમાં મારીચાએ છુટથી વાવો કરતા, તે જોઈ મને અમખો લાગતા બેસક, હુ લગામખાતાની ચોંધીસમાં હતો, સેન્ટરી રેન્ટન અને સારીરીતે પિછાનના દના અને તેથી રણસેમનો મામલો કેવો છે તેની હુ કહેક કહેક મ દિતી ધરાવતો હતો એ વાતની એમને ખબર હતી, પણ તેમણે મને નીચેની હાજકન જણાવી ત્યારે મને જે તાલુચી લાગેલી, તેની કમિના સો કોઈ કદી શકશે

પ્રેસિડન્ટ અને રેન્ટનની મજા એવી છે કે ચારે પૂર્વતરફ જઈ મેનાપતિ-પણુ મેવુ અને જે તેમ મગા દા પાડી છે એ સળધમાં આવશ્યક તૈયા-રીઓ મરવા માટે હુ પશિમ તરફ જાઉં છુ '

ત્રે કહ્યું, 'મને એ ખાતરી મળી હતી'

તેમણે કહ્યું, 'હુ સમનને આજ' સોપવા ધાર છુ '

મે મધુ એ જાણી લોકો તાલુબ થશે, કેમકે સામાન્ય માનવા એવી છે કે તમારી જગ્યાએ જનરન સેમસ આવવા જોઈએ

તેમણે કહ્યું, 'હા એની અને ખબર છે પણ મુ જાણું છું કે લોકો અને શામસ પોતે પણ ખબલ કરશે કે એ કમને માટે સમનજ યોગ્ય છે એ બાબત કહ મુઅવજ ઉમી થવાનો સળવ નથી હાજીત એવી છે કે લરકાનો પશિમનો છોડા બધો નીચે નીરળી મથે મ એટલે દવે પૂર્વના છેડાને જરા નીચે ધોવરો, એ બીજી કામ જમરે કરવાનું છે

એમણે એમજ કહ્યું ત્તુ વ્યુદરચનાની સમલુબ આપવાની એમની રીત એવી હતી પાછલા વસોમાં હુ તેમની માથે વધારે જા પરિચયમાં આવી શક્યો હતો કેલપણુ મારના દસથી સમૂર્ણ રીતે મુકત કેલપણુ માથુસ દોપ તો તે જનરન માન્ટ હતો એ બાબતમાં સિન્કન પણ તેમની ઉપર મરસાઇ બોલવા નહિ પણ માન્ટ એક સાન્ટ ધીથી પ્રકૃતિનો માલમ હતો અને સિન્કન દમેશા ચચળ અને પ્રતિપરતપણુ રહેતો ત્રે કેાદ દિવસ માન્ટને લામો કે બાનજરાવો સળદ વાપરતા માલતવા નથી, તેમ 'સળ' દેખાવનો પ્રયામ કરતા પણ તેમને કદી જોવા નથી, પણ તે યોગ-

બોલા કે શરમાળ હતા એવી ને સામાન્ય માન્યતા હતી તે બુદ્ધભરેલી હતી. કેટલીક વખતે એ આશ્ચર્યકારક રીતે વાતોએ ચઢતા; અને પ્રસંગ આવ્યે વાતો કરવાનું તેમને પસંદ પડતું. એમના વાક્યો હમેશાં દુર્કાં અને મુદ્દાસર હતાં; અને એમનું વિવરણ આશ્ચર્યકારક રીતે વિચક્ષણ હતું. જ્યારે એમને કંઈપણ કહેવાનું નહોતું, ત્યારે એ મૌન ગ્રહણ કરતા. મેં જોયું છે કે લગાઈ દરમીયાન ને એમના હાથ નર્વિં હતા, તેમના વખાણ કરતાં એ કદી કંટાળના નહિ. સ્નેહાળ પિના પોતાના છોકરાના સંબંધમાં જેવા ઉદ્ગાર કાઢે, એવા એ તેમના સંબંધમાં કાઢના.

એવી વાત આસે છે કે પશ્ચિમતરફ લગાઈ ને વખતે પુરજોસમા આકતી; હતી, તે વખતે જાનરથ આન્ટે અતિશય મલપાન કરવા માંડ્યું હતું. તેમના રસાલાના ઉપરી રોલિંગ-સે દિંમત લાવી એ વાત એમને કહી દીધી. આ તેમનું કૃત્ય એક સ્નેહીતરીકેનું હતું, એ તરન તેમના સમજવામા આવી ગયું.

તેમણે કહ્યું.—‘હું’ એ વાત ખરી છે? મને તેનું બિલકુલ જ્ઞાન નહોતું; એ સાંભળી મને તાલુબી લાગે છે.’

‘હા, હું ખરેખર કહું છું. એ વાનની તમારા ઓરિસંગમા પણ ગયાં ચલા લાગી છે.’

‘ત્યારે તમે મને એ વાત પહેલી કેમ ન કહી? હવેથી હું મલતું એક ટીપું પણ નહિ લઉં.’

તેમણે બોલેનું ખરાખર પાળ્યું હતું. પાછળથી હું જ્યારે ન્યુયૉર્કમા વખતોવખત એમને ત્યાં ખાણું લેવા જતો, ત્યારે એ પોતાની પામેના દારના પ્યાલા ઉપા પાડતા. અડગ મનોબળને લીધે તે ઠેકમુધી પોતાના સંકલ્પને વળગી રહી શક્યા હતા. મારા અનુભવનો આ પહેલોજ દાખલો હતો. કેટલાક માણસો થોડા વખતમુધી વ્યસનમાથી મુક્ત રહી શકે છે ખરા. મારા એક જાગીદાર તથા વરસમુધી એવી રીતે મુક્ત રહ્યો હતો; પણ આખરે એ જૂના દુસ્મનનો ભોગ ચઇ પડ્યો હતો.

કેટલાક માણસો આન્ટના ઉપર એવા આલેપ મૂકે છે કે, એ જ્યારે પ્રેસિડન્ટ હતા ત્યારે કેટલીક નીમણૂકા કરવાથી તેમને નાણાની પ્રાપ્તિ ચઇ હતી, પણ એમના મિત્રોની માદિતીપ્રમાણે એમની અર્થિક સ્થિતિ એવી તંગ હતી કે તેમને રિવાજ મુજબનાં સરકારી ખાણું આપવાનું જાહેર કરવાનો ઇરાદો બહાર પાડવાની ફરજ પડી હતી. આ ખાણું પાછળદરવખત ૮૦૦ ડૉલરનો ખર્ચ ચતો, પણ પગારમાંથી એ આટલી રકમ ફાળવ પાડી શકતા નહિ. પ્રેસિડન્ટનો

પગાર પચીસ હજાર ડૉનરને જાદને પચાસ હજારનો થો, તેને લીધે બીજ વખતે એ થોડીધણી બચત કરી શકતા ખરા, પણ એમને પૈમાની દરકાર નહોતી હુ બાણુ છુ કે એમના પહેલા વખતના પ્રેસિડન્ટપણાની મુદત પૂરી થઈ ત્યારે એમની પામે કંઈપણ મિલકત નહોતી તેમ છતા હુ જ્યારે વ્યૂરોપ ગયો ત્યારે ત્યા મને માનમ પડ્યુ કે, નિમણુકા કંવાધી એમને મારી રકમની પ્રાપ્તિ થઈ હતી, એ વાતમા કંઈક સત્ય છે, એમ ત્યાના મોટા અધિકારીઓ માનતા હતા આવા આરોપોમા કેટલુ વલણ છે તે આપણે અમે રિમના લોકો સારીપેઠે જાણતા હતા, પણ જેમણે અધિવાસીપણે એવી વાતો ફેલાવી હતી તેમણે બીજા દેશોના પ્રજામત પર કેવી ખાજ છાપ પડશે, તેનો વિચાર કરવો જોઈતો હતો.

અમેરિકાની રાજનીતિ નીતિભ્રષ્ટ છે અને તેથી કરીને પ્રજામત્તાક ગણ-તંત્રમા અવશ્ય કરારો લોકોને બદલ કરવાનો શુધ્ધ મહેસો હોવો જોઈએ, એમ ઈંગ્લાન્ડના લોકો આમાન્ય રાતે માની બેસા છે, તેને લીધે ત્યા પ્રજાસત્તાક રાજ તંત્રના પક્ષને જેટલી દાનિ પહેાંને છે એટલી બીજા કસાથી પટોચતી નથી, પણ બન્ને દેશોના રાજતંત્રના સંપર્કનો કંઈક કંઈક અનુભવ વગવતો હોવાથી હુ કંઈપણ આનાકાનીસિવાય કહી શકુ છુ કે પ્રજાસત્તાક રાજતંત્રવાળી નવી દુનિયાના રાજદારી પુરુષોમા જેટલો સડો છે, તેટલોજ સડો રાજાસત્તાક રાજ તંત્રવાળી બૂમિના રાજદારી પુરુષોમા પણ છે માન મડાના સ્વરૂપમા બે-છ. ગણસત્તાક રાજતંત્રની લાનો ડૉનર નહિ પણ ખિતાનો છે સગ્રામી હોદ્દા એ બન્ને દેશોમા પક્ષના આજુસોને આપવાના જાદના સમાન્ય સ્વરૂપ છે છતા રાજાસત્તાક રાજતંત્રની તરફેણમા એટલુ કહી શકાયએમ છે કે ખિત મોની નવા જોશ ઉઘાડી તે થાય છે અને તેની ગણના પ્રજા તરફથી અગર તેમનો રાજકાર કરનારાઓ તરફથી લાયમા થતી નથી.

૪૦ મં ૧૮૯૧મા મને જ્યારે વૉશિંગ્ટનખાતે બોલાવવામા આવ્યો હતો, ત્યારે લોકો એમ માનતા હતા કે લગાકનો અત સત્વર આવી જશે, પણ તરતજ ૨૫૯ મમજીડુ હતુ કે એનો આવરદાતો વર્ગસુરી લખારી અને તેથી કાયમતા અમનદારો રાખી લીધા સિવાય ચાલવાલુ નથી પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપની મિ રૉક્રોને લાગી મુદતમાજે ફાજલ પાડી શકે એમ તુ નહિ અને મિ રૉક્ર પણ મને પિન્સમગખાને પાછો મોકલી દેવાના દરાવ ઉપર આવ્યા હતા, કેમકે સરકાર કંપની ઉપર કામનો જો મોરો બોલે નાખ્યો હતો, તેને માટે મારી ત્યા ખાસ જરૂર હતી આથી કરીને અમારા ખાતા બીજાઓને દરત સોંપી અમે અમા નુના હોદ્દાઉપર પાછા ફર્યા.

વૉશિંગ્ટનથી પાછા ફર્યા પછી મારી તબિયતે ઉથલો ખાધો અને હું મારા પહેલવહેલા ભાઈ મંદવાડથી પટકાઈ પડ્યો. હું છેકળ લેવાઈ ગયો અને કામ કરવા થોડાંક તરફડીઓ માર્યા પછી મારે વિશાંતિ લેવી પડી. વર્જનિયામાં એક વખત હું રેલ્વે લાઈન ઉપર ફરતો હતો, ત્યારે તૂ લાગવાથી મારે ભાઈ પીડા ભોગવવી પડી હતી. મને થોડી મુદતમાં આરામ થઈ ગયો હતો, તોપણ ત્યારથી મારાથી તાપ સહન થઈ શકતો નહિ અને તેથી મારે સૂઈના તડકાથી વેગલે રહેવાની ખાસ કાળજી રાખવી પડતી-સખ્ત ગરમીમાં હું છેક લેવાઈ જતો. (ઉનાળામાં રફોર્ટલેન્ડના ઉચ્ચપ્રેશ (હાઈલેન્ડ)ની હવા મારેમાટે રામખાધુ દવાની ગરજ સારે છે એવું કારણ આજ છે. મારા વૈદે અમેરિકાના ગરમ ઉનાળાનો ત્યાગ કરવાની મને સખ્ત તાકીદ આપી છે.)

પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીએ મને આરામ લેવાની રળ આપી અને તેથી રફોર્ટલેન્ડની મુલાકાત લઈ આવવાની મારા મનમાં જે લાંબી મુદતથી ઉમેદ હતી તે બર આવી શકી. મારી મા,મારે બાલો મિત્ર ટૉમ મિલર અને હું એટલાં ઇં ૨૦ ૧૮૬૨ ના જુલાઈની ૨૮ મી તારીએ 'એટના' સ્ટીમરમાં બેસીને રફોર્ટલેન્ડ જવા નીકળ્યાં. મારું તે વખતે ૨૭ મું વર્ષ હતું. કિયરપુક બંદરે ઉતરીને અમે સીધાં ડન્ફર્મલાઈન ગયાં. મારી જન્મભૂમિ ખાતે પાછા ફરવાથી મારા ઉપર જેટલી અસર થઈ હતી, તેટલી બીજી કોઈ જગ્યાની ફેરબદલીથી થઈ નહોતી. હું જાણે સ્વપ્નની ભૂમિમાં હોઉં એમ મને લાગતું હતું. મારાં ઉપર માઇલ દાખી અમે જેમજેમ રફોર્ટલેન્ડની નજીક આવતાં ગયા, તેમતેમ મારી લાગણીઓની તીવ્રતામાં વધારો થતો ગયો. મારી માતા ઉપર પણ તેટલીજ અસર થઈ હતી અને મને ચોક્કસ યાદ છે કે ચીરપરિચિત પીળું ઝાડવું જ્યારે પહેલવહેલું તેની આખોતે દષ્ટિગોચર થયું, ત્યારે એ બેલી ઉઠી કે 'જો, પેલું જુમ દેખાયું, જુમ'! એવું હૈયું ભરાઈ આવ્યું અને આંખોમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં; હું જેમ જેમ તેને શાંત પાડવાની કોશીશ કરવા લાગ્યો, તેમ તેમ તે વધારે વિવશ થતી ગઈ. મને પોતાને તો એમ થઈ આવતું હતું કે જાણે એ પવિત્ર ભૂમિ ઉપર પડ્યું નાખી એને ચુંબન કરી લઉં!*

આવી મનોવૃત્તિઓસાથે અમે ડન્ફર્મલાઈન પહોંચ્યાં. જે જે પદાર્થ આગળ યદને અમે પસાર ચતા તે દરેક સત્વર મારા ઓળખવામાં આવતો,

* "ઈધરનો મારા ઉપર અનુગ્રહ છે કે, હું રફોર્ટલેન્ડમાં જન્મ્યો હતો, કેમકે બીજાકોઈ દેશનો વતની થવાથી મને સંતોષ સી રીતે વળત, તે મારાથી સમજી શકાતું નથી... ઓ-સ્કોશિયા (સ્કોટલેન્ડ) તું મને ગોઠી ગઈ છું, અને હું તારો પુત્ર છું, તે બદલ હું મગરૂર છું." ('અવર કોસીંગ ટ્રિપ' નામના કાનેગીના પુસ્તકમાંથી.)

પણ મેં જે કંપના કરેલી તેના પ્રમાણમાં પ્રત્યેકનું કદ એટલું બધું નાનું લાગતું કે હું તદ્દન બ્યાકુલ થઈ ગયો. આખરે લૉડરકાકાના મકાને આવી પહોંચતા, જે ખડમા તેમણે મને તથા ડૉને ધણીધણી વાતોનું શિક્ષણ આપ્યું હતું તે ખડમા દાખલ થઈ હું બોલી ઉઘ્યો—“તમે સવળા અહીં છો, તમામ ચીજો છું અહીંથી ગયો તે વખતે જેવી સ્થિતિમાં હતી તેવીજ સ્થિતિમાં છે પણ હાર તમે બધા રમકડાસાથે રમતા જણાઓ છો.”

રાષ્ટ્રપ્રીતનો મહેલો જેને હું બ્રૉડવે જેવડો ધારતો હતો; ડાકાની દુકાન, જેની સરખામણી હું ન્યુયાર્કના એન્દ્ર કારખાનાસાથે કરતો હતો શહેરની આજુબાજુના નાના ડુગરો, જ્યાં રવિવારને દિવસે અમે રમના જતા, જૂદા જૂદા સ્થાનના અતર મકાનોની ઉચાઈ, એ સઘળું જાણે સકોચાર્થ ગયું હોય એમ જણાતું હતું આ જાણે વહેતીઆ માણસોનું શહેર હોય એમ મને લાગતું હતું જે ઘરમાં મારો જન્મ થયો હતો, તેના ઘાપરાને દાંધ ઉઘો પ્રવાચી પહોંચી રાત્રો એમ લાગતું હતું અને દરિયો—જ્યાંમુધી રવિવારને દિવસે ચાનીને જલુ એ એમ પરાક્રમનું માર્ગ ગણાતું—તે માત્ર તપુ માધ્યમ દ્વારા હતો અને દરિયાના મારા ઉપરના ખડ જ્યાંથી હું સખના વીણી લાવતો તે વિનાશને પામી તેના સ્થાન સપાટ લાકાએ તીધું હોય એમ જણાતું હતું રાજાતું મખાન જેને લીધે મારા વિદ્યાર્થીજીવનના કેટલાક સ્મરણો અસ્તિત્વમાં આન્યા હતા અને રમતનું ક્ષેત્ર જેના ઉપર અમે દોડાની દરિષાઈ કરતા અને નમ્ની લડાઈઓ લડતા એ બધા સંપ્રમાર્થ જઈને તસવા જેનાના કદના થઈ ગયા હતા મોટા મોટા મુદર મખનો પણ સામાન્ય પ્રતિના અને નમાના થઈ ગયા પાછળથી મેં જાપાનની મુલાકાત તીધી હતી ત્યારે ત્યાંના નાના મકાનો જોઈ મારા ઉપર જે ઘાપ પડી હતી તે મારી જન્મભૂમિ જોતા મારા ઉપર પડેલી ઘાપની પુનરાવૃત્તિ હતી દરકે દરેક ચીજનું મદ નાનું થઈ ગયું હતું અરે મુડારપ્રીતને મોખરે આવેનો બુનો કુવો, જ્યાં મેં બચપણમાં તોફાનની લશ્કરખા મરી હતી, તે પપુ બ નાઈ ગયો હતો પણ એ પદાર્થ મારી પનાની ઝટિના જેવોજ ગ્વા હતો ખર્તિવત પ્રચીન મંદ (એખી) અને તેની ચુકા (ગત) એમના સબધમાં નિરાસ થયો નહોતો એતો મારી પનાની ઝટિના જેટલા મોટા અને લબ્ધ હતા અને ટાપર ઉપર કેતરેના યાદગાર રાન્દો—કિંગ ગેવર્ડ ની ખુમ—એમણે તો મારી આખોને તથા મારા અત પ્રણુને રથમતી માખજી જરી માળ્યા હતા એખી ઉપરનો ઘટ પણ નિ ગણા નવકે નહોતો ત્યાં જાજ આન્યા ધણી પટેનવહેતો એ મારા સાલગામમાં આન્યો ત્યાં પણ એ મો પડેનાના જેટલોજ મધુર આ મેધ્ય નાગો હતો

બધેથી નિરાશ થઈને પાછો ભાગેલો દુ ત્યા આવીને ઈર્ષ્યો

અમારા સવળા સગાએ અમારા પ્રત્યે ઘણેજ રહેલ બતાવ્યો, અને મારા વદ કાકી ચાલેઈ તે હર્ષના આવેશમા આવી જઈ બોલ્યા કે 'તુ આગળ ઉપર અહી પાછો આવજો અને હાર્ટરિટીટમા દુકાન કરજો'

હાર્ટરિટીટમા દુકાન કરવી એ એમને મન માફવ્યની પરિસીમા હતી એની પુત્રી અને જન્માઘ જન્મે એ ઉન્નતિની ટોચે પહોચવા ભાગ્યશાળી થયા હતા અને ભવિષ્યને માટે મારી આશા આપી રહેલા ભવિષ્યને માટે એણે ભવિષ્ય ભાખવું એ બહુ મોટી વાત નહોતી દુકાનદારીમા પણ અઢતા ઉતરતા વર્ગ હોય છે હાઇ સ્ટીગના ઉચે દુકાનને ભોજવનારા દુકાનદારો મુડીસ્ટીટના દુકાનદારોની સાથે સરખાપણુના નાતાથી ભળતા નહિ

આ કાકીએ પણી વખત મારી ધાનીની ગરજ સારી હતી તે એમ કહેતા બાળકતરીકે દુ બખાળિયો હતો અને મને ખવરાવતી વખતે બે ચમચાસાથે રાખવા પડતા, કેમકે જ્યારે મારા મોમા ચમચો ન હોય, ત્યારે દુ બખાળા પાડી ઉઠેતો અમારા પોષાદના દારખાનાનો સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કેપ્ટન બેન્સ કહેતો કે - 'દુ જ્યારે જન્મ્યો હોયશ, ત્યારે મારા મુખમા દાતની બે હારે ઉપરાત ખીજ વધારના દાતને માટે બાકા પાડી મૂકે ના હોવા બેધએ કેમકે દારખાનામા નવા નવા કામ કાઢી જેમ બને તેમ વધારે ને વધારે માન કાઢતા ધગતોજ નહિ અમારા કુટુંબમણમા દુ મૌથી પહેલો જન્મેલો બાળક હોવાથી મારી કાકીઓ અને બીજા સગા મારી ધાત્રીતર્ગકે કામ કરવા બહુ ઉત્સુક રહેતા બચપણની મારી ટેટપીક બેધટાઓ અને મારા કેપ્ટનાક બોન, તેમણે મને તેમની વૃદ્ધાવસ્થામા કહી નતાવ્યા હતા એવો એ બોન મોટી ઉમરના છોડના મોમા ખાજે એવો હતો બચપણમા મને સારી સારી કહેવતો શીખવાડવામા આવતી અને મારા પિતાએ મને શીખવાડેલી એક કહેવતો તો મે તરતજ ઉપયોગ કરી દીધો હતો દુ જ્યારે નાનો હતો, ત્યારે દન્યાનિનારેથી પાછા ફરતી વખતે, થોડે રુતે મારા પિતાને અને ઉચ્ચ લેવો પડતો એક વખત સંધ્યાકાળના અગ્નિમા એવી ગીતે મને ઉચ્ચકને એક સીધા ટોળાવવાળી ટેકરી ઉપર ચડતા ચડતા, તેમણે બોલે લઈને ઉચે ચડવાની મુશ્કેલીના સબધમા ઈસારો કર્યો, એવી આશાથી કે દુ ખબેથી ઉતરીને થોડુ ચાવવાની માગણી પ્રીશ પણ તેમને એવો જવાબ મળ્યો કે - 'પિતાજી' કંઈ દરકન નહિ, તમે જાણો છો કે ખત અને ઈર્ષવડેજ મનુષ્ય ચવાય છે'

તેમણે બોળસાથે મુશ્કેલીથી માર્ગ કાપ્યો, પણ હસી હસીને તેમના

પેટમાં દુધથી દશે તેમનીજ તોપ તેમની સામે જોડવામાં આવી હતી, પણ મારી ખાત્રી છે કે મને તેમ પણ એમનો બોલો દર્શાવેલ થઈ ગયો હતો

એટલે, જે કાકાએ મને આઠ વરસની ઉંમરે સ્વદેશાભિમાની અને કાવ્યરસિક બનાવ્યો હતો, તે મારા શિક્ષાગુરુ, માર્ગદર્શક અને સન્માર્ગે પ્રેરનાર લૉડર કાકાની સાથેજ હું રહ્યો હતો અત્યારે મારી ઉંમર ૨૭ વર્ષની થઈ હતી છતાં હું ૨ કાકા તે લૉડર કાકાજ રવા હતા એ સંકેતો ગયા નહોતા, તેમ ખીજા કોઈથી તેમજુ ધ્યાન લઈ શકાય તેમ નહોતું બધે વારવાર ફરવા જતા અને વાતો કરતા તથા એમને મન પણ હું 'નેજ' જ હતો એ નિવાસ ખીજા કોઈ નામથી એમણે મને સંબોધ્યો નહોતો એ મારાવદાલા કાકા મર મન કાકાથી ધણી વધારે હતા

હજી હું સ્વખાવસ્થામાંથી જાગૃત થયો નહોતો અને મને એટલો બધો સંજ્ઞાલ થયો હતો કે મને ઉધ આવી નહોતી અને વળી વધારામાં મને શરદી થઈ ગઈ હતી, એને પરિણામે મને તાવ લાગ્યું થયો હું ૭ અવાજો પધારીવરા રહ્યો અને તેમાનો થોડો વખત તો મારી સ્થિતિ બહુ ગંભીર પ્રકારની હતી તે વખતની રકોટનકાલા ત્યાંજ પણ આકરી હતી અને મારી નસ ખોનવામાં આવી હતી મૂળથીજ હું મુકનકડી હતો અને વિશેષમાં થોડું લોહા પહેવડાવતો હોવામાં આવ્યું તેને લીધે મને આરામ થઈ લાગ્યો ત્યારબાદ થોડા દિવસમુધી - દટાઉ ઉભો પણ રહી શકતો નહિ આ મદવાડને લીધે મારી સફર પૂરી થઈ, પણ હું અમેરિકા પહોંચ્યો, ત્યાંમુધીમાં તો દરિયાની દર્યાથી મને એટલો બધો નાલ થયો હતો કે ત્યાં પહોંચ્યા પછી હું કામ શરૂ કરવા શક્તિમાન થયો હતો

હું જ્યારે મારા વિલામમાં પાછો ફર્યા ત્યારે મને જે માન મળ્યું હતું, તેને લીધે મારા ઉપર થયેલી અમર હજી પણ મને યાદ છે પશ્ચિમના માણસો સહનની બાજુએ તોપ લગને ઊભા રહ્યા હતા અને જ્યારે મારી ગાડી ત્યાં આગળ થઈને પસાર થઈ ત્યારે તેમણે, મને તોપોની સહનની આડી મારા હાથનીએના તોડેલા તરફથી મને માન મળવાનો આ પહેલવહેલોજ પ્રસંગ હતો અને તેની અસર મારા ઉપર હમેશને માટે કાયમ રહી હતી તેમને માટે હું કેટલી બધી માગજી ધરાવતો હતો, તે હું જાણતો હતો અને એ લોકોએ તેની પદર પિછાની એ જાણી અને ધણે મતોર થયો 'મમતા વર્ગ' માણસો લાગણીનો માત્રો પ્રતિધ્વનિ મ્યાં વગર રહેતો નથી આપણે જો નીતિએને માટે અરેખી કાગજી ધરાવતા હોઈએ, તો તેમની આપણાપ્રત્યેની લાગણીના મબમમાં આપણે નિશ્ચિત રહેવું જોઈએ 'આપ સવા તો જગ ભના'

પ્રકરણ ૯ મું પૂલો બાંધવાની પ્રવૃત્તિ

તર્વિગ્રહ વખતે લોખંડનો લાવ વધતે એક ટનના ૧૩૦ ડોલર જેટલો થઇ ગયો અને એટલા લાવે પણ પૈસા આપતાં માલ મળતો નહિ નવી રેલોને અલાવે અમેરિકાની રેલ્વેલાઇનો લોખંડભરેલી થઇ પડવા લાગી હતી અને તેથી કંપની ને ૪૦ સં ૧૮૬૪માં પિટ્સબર્ગમાં રેલો બનાવવાનું કારખાનું સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો. મુડી અને લાગીદારો મેળવવામાં મુશ્કેલ નહીં નહિ, એટલે ‘ સુપિગિયર રેલ મિલ્સ, ’ અને ‘ બ્લાસ્ટ ફર્નેસીઝ ’ એટલે રેલો બનાવવાની મિલ તથા લોડું ગાળવાની બહીઓ બાંધવામાં આવી.

તેજ પ્રમાણે આગળાડી ચલાવનારા વગળયત્રોની પછી બારે માગણી થતી હતી; એટલે મિ. થામસ એન મિથર સાથેની લાગીદારીમાં ૪૦ સં ૧૮૬૬માં મેં ‘ પિટ્સબર્ગ લોકોમોટિવ વર્ક્સ ’ નામના કારખાનાની સ્થાપના કરી. આ કારખાનાની આનંદ અને આજ્ઞાદીમાં અપાટન થઈ થતી ચાલો છે. એ કારખાનામાં બનેલા એન્જીનોએ મુનાઇટ્સ રેલ્સમાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે. આ કંપનીના સો ડોલરના શેરની કિંમત ૧૮૦૬ માં ત્રણ હજાર ડોલર થઇ ગઈ હતી; એટલે કે એની કિંમત ત્રીમણી થઇ ગઈ હતી. દર વર્ષે સારા ફાળો વહેંચવામાં આવે છે અને કંપનીએ ઘણી મારી ફતેહ મેળવી છે. ‘ અવોલ્ટમ ન કહી સકાય, એવો માત્ર કદી બનાવવો નહિ ’ એ સૂત્રથી સુચિત પદ્ધતિનો એ પુરતો પગલો છે. અમે ‘ સર્વોત્તમ નહિ ’ એવો માલ કદી અમારા કારખાનામાંથી કાઢના નહિ.

હું બ્યારે આશુનામાં હતો, ત્યારે પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના કારખાનામાં મેં એક લોખંડનો નાનો પૂલ જોયો હતો. મારી ખાતી થઇ હતી કે, કાયમનાં એવેના બાંધકામમાં લાકડાના પૂલ ઉપર આધાર રાખવાનું

પાપવવાનું નથી પેન્સિયેનિયા રેવિના એક અગત્યના પૂત્રો આગથી નાશ થતા, અધર્મી ભવદાર આ દિવસસુધી અટકી પડ્યો હતો એને મારે તો લાખ-લોજ ઉપયોગ કરવો જોઈએ એવું જે કિનવિધ, જેણે લેખડના પૂત્રના નમુનો બનાવ્યો હતો, અને જોન એવ પાઈપર અને એમના ભાગીદાર મિ રિક્કર જેને દસરકે પેન્સિયેનિયા રેવિના પૂલ હતો, તેમને બોલાવી મે કથું કે જે તમે સારા પિતૃમર્મ આવો, તો આપણે પૂલો બાંધવામાટે એક કંપની ઉભી કરીએ આ જમીની આ પટેલવંદેવી કંપની હતી મે મારા મિત્ર રમખને પણ આ નાદસમા જોડાવાનું પૂછ્યું તો તેમણે પછુ રા પાછી અમ હજે પચમા દિસ્સા ૧૨૫૦ ડાલર કાપ્યા મારા દિસ્સાની રકમ મ બેક પાસેથી વ્વાગે લીધી અત્યારે એ રકમ બેંક નાની ધાગે છે પણ નાન બેંકમાંથી મોટ જલ થાય છે

આ પ્રમાણે ૬૦ મં ૨ ૪ મે ઉભી કરામા આવેથી પાછાપર અને રિક્કરની કંપની ૬૦ સં ૧૮ મા કિરોલ બિજ કંપની મા બેમરી રવામા આવી ૮ની આ રમી ૬૪૪ મરદામાટે ૬ અવ પાછળ કંઈ છું, કેમકે પેન્સિયેનિયા અગ્રયન કિરોલ મરદાનમા રવાપવમા આવેના પૂત્રો બાંધવાના મરદાન ન માત્ર એ નામજ સાર રીતે મોખ છે આ વખતથી અમેરિકામા જન માર્ક માર્કીનીમુજમ બાપ્તી દુનિયામા લોલાના પૂત્રો વાપર ૧૬ થી પિ મનમ મા નાખ ના મ નાવાબાઓ ઉપા મે જે સનામજુપત્રો નખી આપે ૮ના ત નના મ નાના આ નાવરા માટે પૂરતા ૮ના નાની રાકનાની દુનિ ઉભા ત પચના જુલ તૂલો લાગે બનાવવાનું સાર મ વામ એ પુ અમ મો નાન બી એમન માલેવા મેનતોજ ઉપરોમ દેવતા દતા કહુ એ ૩૪ એવા ત મજાત બનાવમા આવતા કે તે દિવસે મનાવેવા અન વચ ન નહિકા સામે દસી લકે નેમમા માટે પાછળથી મજાત ૧૦ ૨૨ મા આવેવા ૩૪ ૮ પણ વાપરમા છે

એવિસા તરી ઉપ મન નનિવ આગમ પત્ર નાખવાનો પ્રેન ઉપ રિયલ થતા તમમ ૮૦ના ૨૦ ૧ ૧૫૫ બનાવી આપવાનું તમાસથી બની શકત કે કમ એમ અમને ૩૮૨૫ આ પુ એ મમ મારેની અમારી લાપ કાતના નામકમ ને વપને ૪ સક જઈજવામા આવતો ૮નો તેનો અત્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યાર દસવ આ થા વચ રહેલું નથી પણ આગથી વાન બદમા મજાની છે કે આ અચા અમેરિકામા પોપાદ અને પન લોગો ના બ પો, ત્યા પટેલીના મમમમા ઉપરિચિત થયે દતો.

મથાળાના દોરડા અને ચાલવા બીડના બનાવવામાં આવતા એ મારા ભાગીદારો-
ને મને તે રીતે આ કામ હાથમાં લેવાનો આગ્રહ કર્યો અને આખરે અને એ
કટાન્ટ પાકો કર્યો, પણ મને ચોક્કસ યાદ છે કે એ રેલ્વે કંપનીના પ્રેમિડન્ટ
જ્યુએટ બ્યારે અમારા કારખાનામાં આવી પૂરના જૂદા જૂદા ભાગોતરીકે
કામમાં લેવાના બીડના મોટા મોટા ચોસવા આમણસ પડેલા ભેલા, ત્યારે
તેમણે મારા તરફ ફરીને અને કહ્યું -“ હું નથી ધારતો કે આ ભાગે ચોસના
ઉભા કરી સકારો કે તે પોતાનું જ વજન ઝીલી શકશે, તો પછી તેના ઉપર
થઈ એહિયો નદીની આરખા રેલ્વે ટ્રેન પસાર કરવાની તો વાતજ રી
કરવી.” પણ એ પોતાનો અભિપ્રાય ફેરવવાનો વખત આવતા મુધી જીવા
હતા એ મૂલ અજમુધી ટકી રહ્યો હતો, એ કે વધતા જતા વ્યવહારની
સામે ટકી રહે તેને માટે એની મજમૂતીમાં વખતોવખત વધારો કરવો પડ્યો
હતો આ માહમમાંથી અને મોટો નફો કરવાની આશા રાખી હતી, પણ
એ કામ પૂરું થવા આવ્યું, તે અરસામાં હુડીઆમણના આવમા મોટા ઉભા
થવાથી અમારા નફાનો જાણો તેમાં હોમાઈ ગયો. પેન્સિલેનિયા રેલ્વે કંપની
ના પ્રેમિડન્ટ એડ્ગર ચૉમ્સને બ્યારે આ હવીકત જાણી, ત્યારે અમારી
ખોટનો ખાડો પૂરવામાટે તેમણે અમને વધારાની રકમ મજુર કરાવી આપી,
એ એમના ન્યાયીપણાનો અચૂક પ્રસાદો પૂરો પાડે છે. તેમણે જણાવ્યું કે,
બ્યારે દુકાનકદની ગતો નક્કી કરવામાં આવી, ત્યારે આવા પ્રદારની વસ્તુ
સ્થિતિ ઉપચિત થશે, એ કોઈ પક્ષકારના ખ્યાનમાં નહોતું એડ્ગર ચૉમ્સને
એક જના અને મોટા માણસ હતા, રેલ્વેના નાણાની વ્યવસ્થાના સંબંધમાં
એ બહુ કમીને કામ લેતા, પણ લખાણના સંદર્ભ કરતા ભાવાર્થને એ
વધારે મહત્વ આપતા

નિનવિન, પાઇપર અને રિક્કર, એ ત્રણની ત્રિપુરીએ અમારી કંપનીને
ઉચ્ચ પ્રકારનું સુદિમળ પૂરું પાડ્યું હતું નિનવિન ઇન્જનેરી શાન ધરાવતો હતો,
પાઇપર યાનિક દૈશ્ય ધરાવનારો બાહોશ અને આલાકે કારીગર હતો અને
રિક્કર સો મળણે ગમીને પાણી પીનાર, ચિર અને દંડ હતો પાઇપર તો એક
અમાધાગ્ય પુરુષ હતો પ્રેમિડન્ટ ચૉમ્સને એક વખત એમ બોલ્યા હતા કે,
રેલ્વેનો પૂન જળી ગયો હોય, ત્યાં આગળ એ હાજર હોય, તો હું ઇન્જનેરી
કામની માહિતી ધરાવનારી આખી દુકાનીની પણ ફકાર નહિ કરતા એને
એકવાનેજ પસંદ કરે, પણ એક વિષયપરતે એનામાં ભારે નિર્જનતા-જોડ
હતી, અને એ વિષય ‘વોડો’ હતો. વાદવિવાદમાં એ બહુ તપી જતા બ્યારે
બ્યારે ધેધાને યમના ઓ કામના સંબંધમાં ઉદાપોન કરતા નવ્યાં મન્મામગ્ન

થઈ જતી અને કર્નલ પાઈપર મિત્તળ ખોઈ એસવાની અણી ઉપર આવતા, ત્યારે એમને સત પાડવામાટે એ વિષય અચૂક ઉપયોગી થઈ પડતો. ખીજ બધી વાતો એમના મગજમાથી ખસી જતી અને ઘોડાને લગતા મનમોહક વિષયમા એ તદ્દનીન થઈ જતા જે કોઈ વખતે તેમણે ઘણું કામ કર્યું હોય અને અમારે તેમને વિશ્રાંતિ લેવરાવવી હોય, તો અમે તેમને અમારા પેડાના એકાંતને માટે ઘોડો ખરીદવા કેન્ટકી મોકલતા અને જણાવતા કે, એ બાળતમા અમને તમાનાસિવાય ખીજ કોઈના ઉપર વિશ્વાસ નથી; પણ ઘોડાના સંબંધનો આવો ઉન્માદ એમને કોઈ કોઈવાગ મોટી મુશ્કેલીમા ઉતારતો એક દિવસ એ ઝોશીમમા આવ્યા ત્યારે એમનું મોડું કાદવથી ખરડાયકું હતું, પહેરણા ભૂગડા ફાગી ગયા હતાં, ટોપી કથાક પડી ગઈ હતી; છતાં ચાલુક એક હાથમા ઝાંખી રાખેલી હતી. તેમણે ખુવાસો કર્યો કે, કેન્ટકીના એક તોફાની વઢેરને પહેલવહેલો ગાદીમા ધાની ચલાવના એક લગામ તૂટી ગઈ હતી, અને તેથી હું 'સુમાન' ગુમાવી બેઠો હતો.

આ 'પાઈપ' (અને એમને 'પાઈપ' કહેતા) એક ઉમદા પુરુષ હતો; અને જેવી રીતે મારા ઉપર એનું મન ચોટ્યું હતું, તેવી રીતે જે કોઈ માણસને તે પોતાનો કરી માનતો, તો તે દમેશા તેનો ચપ્પ રહેતો પાછળથી હું જ્યારે ન્યૂયૉર્ક રહેવા ગયો, ત્યારે મારા ઉપરનાં બાવ એણે મારા બાઈના ઉપર ઢાળ્યો અને તે દમેશા દોમને દોમસ કહેતો. મારા ઉપર જે કે એની પ્રણી મહેરબાની હતી, પણ મારા બાઈના ઉપર વળી એથી પણ વધારે હતી એ એની પૂજા કરતો, એમ કહીએ તોપણ આવે એ બોલ્યો તે પૂર્વ દિશા અને યાયાયાન્યમ્ પ્રમાણમ્ હતું. અમારા બીજાં કારખાનાં, કે જેમા એને કોઈ જાનનો સીધો સંબંધ નહોતો, (જેવા કે અમારી મીનો કે જે કિરોટાન વકરેને બાંદ પૂરે પાડતી) તેમના તરફ એ શકા અને ઈર્ષ્યાની નજરથી જોતો. મીડમાથી આપવામા આવના માવની જાતકિમન વગેરેના સંબંધમા તેની અને મીડના મેનેજરોની સાથે વારવાર વાધા પડતા એક વખત એણે મારા બાઈની પામે આવી ફર્પોટ કરી કે, એક વરસનુધી લોખંડ પૂર પાડવાના સંબંધમા જે સોજા નક્કી કરવામા આવ્યો હતો તેને ખમડો જરાબર તૈયાર કરવામા આવ્યો નથી 'ચોખ્ખો' (નિટ) કિંગન અચૂક પડશે એમ લખ્યું છે, પણ જે વખતે સોજો નક્કી કર્યો, તે વખતે એ શબ્દ વાપરવામા આવ્યો નહોતો. એ શબ્દનો સો અર્થ થાય છે એ મારે જાણ્યું છે. મારા બાઈએ કહ્યું:—"જુઓ કર્નલ! એનો અર્થ એવો થાય છે કે હવે એમા કોઈ જાતનો વધારો કરવાનો નહિ."

આ સાલજી તેને સમૂખ સંતોષ થયો અને તેથી તેણે કહ્યું -

“ત્યારે તો ઠીક.”

કોઈ વાતને કેવી રીતે રજુ કરવી, એમાંજ બધી ખુશી રહેલી હોય છે. ‘કશું’ કમી કરવાનું નથી’ એમ કહ્યું હોય તો મોટો કજીઓ ઉભો થાય.

આંદરૂટની ડીરેક્ટરીમાં તમામ પેઢીઓ અને કંપનીઓની સ્થિતિ, પ્રતિષ્ઠા વગેરેનું બ્યાન આપવામાં આવે છે. આપું પુસ્તક અગાઉ કદી દીઠામાં નહિ આવેલું હોવાથી, સ્વાભાવિક રીતેજ એને અમારી કંપનીનો દરજ્જો કેવો ગણાય છે તે જાણવાનું મન થયું. ક્રિસ્ટોન વર્ક્સની સામે (બી. સી.) એટલે (બેંક ફેડીટ-ખરાબ શાખ) એવા રાખેલાં વાંચીને એ રાતો-પીઝા થઈ ગયો અને એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરનારાઓની સામે આખરની નુકસાનીનો દાવો મૂકવા માટે ધારાના હિમાયતીઓ પાસે દોડી જતાં એને મદામુશીબતે અટકાવી શકાયો; પણ ટાંમે એને જ્યારે સમજણ પાડી કે ક્રિસ્ટોન વર્ક્સની શાખ ખરાબ હોવાનું સમવામાં આવે છે, એનું કારણ એ છે કે આપણે કદી નાણાં બાજુ ઉપાડવા જતા નથી. ત્યારે એ શાંત પડ્યો. ‘કદી રેવું’ કરવું નહિ’ એ કર્નલમી એક પન હતી. એક વખત હું યુરોપ જવાની તૈયારી કરતો હતો, તે વખતે ધણી પેઢીઓ હાલી ઉઠી હતી અને કેટલીક બેસી પણ જતી હતી, તેથી તેજે આવી મને પૂછ્યું:—“જો હું કોઈ ખાતા ઉપર સહી કરી આપું નહિ, તો તમારા ગયા બાદ કોઈ બેલિફ મને પકડી શકે નહિ, એ વાત ખરી છે કે નહિ?”

મેં કહ્યું:—“હા, ખરી વાત છે. કોઈ ન પકડે.”

“ત્યારે તો કશી ફિકર નથી; તમે જ્યારે પાછા આવશો, ત્યારે અમને અહીં સહીસલામત, બેશો.”

આ કર્નલના સંબંધનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે, એ પૂલ બાંધવાની પ્રવૃત્તિને અંગે અમે એક બીજી વિચિત્ર મૂર્તિના સંબંધમાં આવ્યા હતા, તેની વાત મને યાદ આવે છે. આ વ્યક્તિ સેન્ટ લૂથવાયો કેપ્ટન ઇડ્સ હતો. એ પણ એક પ્રતિભાશાળી પુરુષ હતો; પણ એના યાત્રિક શક્તિઓને લગતા મનસ્વી વિચારોને ખરે માર્ગે દોરનારા શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની એનામાં ખામી હતી. પોતે પોતાની જાદુથી જે યોજના નક્કી કરી હોય, એ પ્રમાણેજ બધું કામ થયું જોઇએ, એવા વિચારોનો એ આગ્રહી પુરુષ હતો. અમુક કામ અગાઉ અમુક રીતે કરવામાં આવ્યું હોય, તો એ રીત એને માટે નિષિદ્ધ થઈ પડતી. એણે તો એ કામ પોતે શોધી કાઢેલી રીતેજ કરવું જોઇએ. સેન્ટ લૂથ લિજનમાટે એણે તૈયાર કરેલી પ્લેન અમારી પાસે રજુ થતાં એ વિવચના એકા અમારા મિ. લિનવિલ તરફ મેં એને અભિપ્રાયમાટે મોકલી આપી. એણે એનું જરાજરા નરીક્ષણ કરીને મને આવીને કહ્યું:—“આ પ્લેન પ્રમાણેનો પૂલ બાંધવામાં આવશે, તો

તે ઉભો રહી શકશે નહિ, તે પોતાનાજ વજનથી બેસી જશે ”

મે કહ્યું - “ એમ છે, તો જુઓ, કૅપ્ટન ઈસ તમારી પાસે આવે ત્યારે વાતમા ને વાતમા એ બાબતની એને ધીમેથી સમજાવું પાડ્યો, કેવી ભાતની પેન લેઈએ, એ નક્કી કરી આપજો અને આ વાત બીજા કાંઈને જણાવશે નહિ ”

એ ઘાટ તો ધારવા પ્રમાણેનો હતો, પણ આ પુન બાધવામાટે લેઈતો સરસામાન એવો તો અસાધારણ હતો કે બિચારા પાછપરથી એ કામને પડોચી વળાયું નહિ શરૂઆતમા તો એ આવો જગી કૂટાકેટ મળવાથી એટલો બધો ખુશ ખુશ થઈ ગયો હતો કે કૅપ્ટન ઈસના ઉપર તે શીદા શીદા થઈ જતો પ્રથમ તો તે તેને સમોધવામા ‘કૅપ્ટન’ શબ્દને બદલે ‘કર્નલ’ નો પ્રયોગ કરતો “કેમ છો, કર્નલ ઇસ” તમને લેઈને હું બહુ ખુશ થયો છું ‘પણ વખત જતા મામરો ગુચવાતો ગયો, તેમ તેમ સત્કારના ઉમળકામા ઘગડો થતો ચાલ્યો, ઠગા દણ “ સાહેબજી કર્નલ ઈસ ” નો વડેવાર તો રથો હતો, પણ પછી તો ‘કર્નલ’ તો ‘મિસ્તર’ થઈ ગયા અને ‘મિસ્તર’ ના ‘જિમ થર્ષ ગયા કૅપ્ટન ઇસની માથેકે કોઈ માણસ બહુ ભુલિશાળી હોય, પણ જો તે બીજાઓના શાસ્ત્રીયજ્ઞાન કે પ્રત્યક્ષ અનુભવનો લાભ ન લે, તો મિસિસિપિ નદી ઉપર ૧૧૫ શીટના એસારનો પુન બાધી શકેજ નહિ

પૂજા બધાઈ રહ્યો, પણ અમને તેના પૂરૂરના નાણા મળ્યા નહોતા એવામા ટેલકાક માણસો તેનો કમલે લાઇ લેવાની ધમકી આપતા હતા, તેથી ‘કર્નલ’ પાછપગની સાથે થોડા દિવસ સેન્ટ લૂઈ ગામમા રહ્યો હતો એટલામા કર્નલને ધર સાલરી આવ્યું અને રાતની ગાડીએજ ચાલ્યા જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો એને રાષ્ટ્ર રાખનાનો કોઈ ઉપાય મને જડતો નહોતો એટલામા મને એની થોડા સાલરી આવી એ દિવસના વખતમા એને કહ્યું કે, મારી બહેનને મે થોડાની એક સારી જોડ બક્ષીસ આપવાનું કહેતું છે અને મે સાંભળ્યું છે કે મેન્ટલકા સારા થોડાને ચાટ પ્રખ્યાત છે, એટલે અહીંથી મારે સારી જોડ ખરીદવી છે તમારી બાગમા એ કોઈ સારી જોડ છે? મુક્તિ સ્વર્ણ નિવડી તે એકદમ પોતે ફરી આવેના તમેનાનું તથા પોતે દોહલી લેડોનું વર્ણન કરવા મડી પડ્યો, એટલે મે એને વિનંતિ કરી કે ‘થોડું રોકાઈને એક જોડ પસંદ કરી આપશો? હું સાગી પેડે બાંધતો હતો કે એ ઘણી જોડો લેઈ આવશે, ગાડીએ જોડો લેશે અને ત્યારપછી એક જોડ પસંદ કરશે, અને એ રીતે એને વાગી મુદત રોકાવું પડશે મે વડી રાખી હતી તે મુજમજ બન્યું. એણે એક

સારી જોડ ખરીદી આપી, પણ તેને પિટ્સબર્ગ મોકલી આપવાની મુશ્કેલી ઉભી થઈ. ગાડીએ મોકલી આપવાની તો તેણે ચોખ્ખી ના પાડી અને આગ બોટને નીકળવાની કેટલાક દિવસની વાર હતી ઇશ્વર મને સાનુકૂળ હોય એમ દેખાતું હતું. જોડને આગબોટ ઉપર સહીસલામત રીતે ચઢાવીને હોડીને રસ્તે પાડતા સુધી, એ કાંઈ રીતે શહેર છોડવા કબૂન થાય એ બનવાબેગ નહોતું, અને પોતે આગબોટ ઉપર ઘોડાની સાથેજ રહેવાનું પસંદ કરે એ પણ સંભવિત હતું. એ રીતે એ રહ્યો અને પૂલનો અમારો કબજો કાયમ રહ્યો પાછપે હૌરસીઅસને. ભાગ સુદર રીતે લજબો એ એક ઉમદા પુરુષ હતો અને મને એના જેવા કિમતી ભાગીદાર મળ્યો એને હું માફ સદ્ભાવ્ય સમજું છું એને જે પુષ્કળ લાભ મળ્યો હતો તેને એ સર્વ રીતે પાત્ર હતો.

કિસ્ટોન બિજ વર્ક્સની પાતીનો મને સપૂર્ણ સતોષ હતો અમેરિકામાં જે જે સરચાઓએ લોખંડના પૂલ બનાવવાનું માથે લીધું હતું તે પ્રત્યેક નિષ્ફળ નિવડી હતી કેટલાક પૂલ એમની મેળેજ તૂટી પડ્યા હતા અને અમેરિકાની કેટલીક ભથ્થક જહોનારતો એ રીતેજ યવા પામી હતી. કેટલાક પૂલ પવનના ઝપાટાથી પડી, ગયા હતા, પણ કિસ્ટોન કંપનીના બનાવટના કોઇપણ પૂલને કદી તુલ્લાન થયું નથી, અને કેટલાક તો પવનનું જોર નરમ પાડવાને કઈ તદ્દબીર રચેલી નહિ છતાં ટકી રહ્યા છે એમાં નસીબનો જરા પણ હાથ ન હોતો અમે સૌથી સારો માવ વાપરતા અને તે પૂરતો વાપરતા અમારે જોઈતું લોખંડ અને પોલાદ અમારી જાતે બનાવી લેતા કામ ઉપર અમે જાતેજ સખ્ત દેખરેખ રાખતા અને અમે ટકી રોકે એવોજ માવ બનાવતા, અને હવેકો માલ બનાવીઆપવાનું નાજ પાડતા જેના સધળા અગ પૂરતા મજબૂત અગ સાંત્રીય નમુના મુજબના ન હોય, તેવા પૂલ બનાવી આપવાની અમે ચોખ્ખી ના પાડતા કિસ્ટોન કંપનીની છાપવાળી ગમે તે ચીજનો વીમો ઉતારી આપવા અમે કબૂલ થતા કાલોંધવના પિતાએ એનન નદી ઉપર બાંધેલા 'પ્રમાણિક પૂલ' માટે કાલોંધવ જેટલો મગરૂર હતો, તેટલાજ અમે અમાગ બનાવેલા પૂલમાગ મગરૂર હતા.

આવી નીતિ, વર્ગસિદ્ધિનું ખરૂં રહ્યું છે જ્યાંસુધી તમારા કામની સાખ બધાં જ્યાંસુધી તમારે મુશ્કેલીઓની આમે કામ કરવું પડશે, પણ પછીથી તમારૂં કામ સુગમ થઈ જશે. માલ બનાવવાના કારખાના ચલાવનારા માણસોએ તપાસણી કામદારો (ઇન્સપેક્ટર)ના કાર્યની સામે વાંધો લેવાને બદલે, તેમને ઉમગથી વધાવી લેવા જોઈએ. તેને વાંધે સર્વોત્કૃષ્ટપણાનું ઉત્તુ ધોરણ નિરતર ટકી રહે છે અને કામ કનાગ માણસોને પણ ઉત્કૃષ્ટતાને પહોં-

ચવાની તાલીમ મળે છે. જે કારખાનું સારું, દગાવરનો માથ તૈયાર કરતું નથી તે કદી તથુ હોય, એમ મારી બાણુમા નથી, અને ત્રીન દરીશાદના આ દિવસોમા જો કે સધળો આધાર માલના સસ્તાપણા ઉપર અવલોકેલો હોય છે, તોપણ સાક્ષ્યનુ રૂઝ જેવા જઈએ, તો માનવી જાતમાં મેલેલુ હોય છે માનવી જાત ટકાવી રાખવાની કાળજી રાખવાથી-માનવી જાત ઉપર ખ્યાન આપવાથી, પ્રમુખથી માઢીને તે હવકામા હવકા મણુ સુધીના કારખાનાના તમામ માણુતો ઉપર જે જમર ચાલ છે, તેની જેટલી કિમત આક્રીએ એટલી ઓછી છે તે મુજબ એજ મુદ્દાની સાથે સળધ ધરાવનારી બીજી જાણતો, જેવી કે, ઉગ્રોચાળા, ઓળંગ, ચોખાન અને જાગુબાણુના પ્રદેશ, એ સધળું સ્વચ્છ, સુધક અને સફાઈબંધ રાખવું, એ પણ આપણે ધારીએ છીએ તેના કરતા વધારે મહત્ત્વની છે એક પ્રતિષ્ઠિત શરારે અમાગ એડગ ડૉન્સન વક્સ નામના કારખાનાની મુલાકાત લઈ જે દીકા કરી હતી, તે મને બહુ પસંદ પડી હતી. શગદોનું મહાજન પિટ્સબર્ગ ખાતે ભેગુ થયુ હતુ અને તેમા ભાગ નેવા એકડો પ્રતિનિધિઓ આ-આ દના અમારા મદર કારખાનામા ચેતરરે બધે ફરી આ-આ જાહ, એક શરારે અમારા મેનેજરને કયુ કે -“ આ કારખાનાએ કાઢને પોતાનો કરી વીધો હોય એમ દેખાય છે ” અર્થાત્ એને માટે કેસ એક માણુમ જવાબદાર હોય એમ દેખાય છે

દાર્નિદિના જે અનેક ન્દરપો છે, તેમાના એકને તેજે આ રીતે બગાળુ નિર્દિષ્ટ કયુ હતુ એક અમલના કારખાનાના પ્રિન્સિપલે મને એક વખત મગરનીસાથે કચ કે અમારા કંપાઉન્ડમા પત્ર મૂકવાની દિમન કરનારા તપાસધી કામદારને અમારા માણુમોએ દાકી કાઢ્યો હતો અને ત્યારથી બીજા કાઢ કામદારે અમને હેગન ફરવાની દિમન કરી નથી આ પરાક્રમ બદલ પોતાની જાનને અલિનદન આપતો હોય જેવી દબથી મને આ અમાચાર આપવામા આભ્યા હતા, પણ મે માગ મનમાથે ગાહ વાળી કે -“ આ સરચા સ્પર્ધામા ટકી રાખનાર નથી સખ્ત દરિશાદનો સમય આવશે ત્યારે એના દાવીઆ ખેસી જવાજ લેઈએ.” પરિણામે મારી માન્યતા ને સાચી પૂરવાર કરી આપી. માક તૈયાર કરનારા કારખાનાનો નુદદ પાથે ‘ માણની જાન ’ છે તેનાથી બીજે નજરે અને તે પણ ધણે જતરે ‘ કિમત ’ આવે છે કિરોન ધિજનકર્મના કામકાજ ઉપર ધણા વર્તુની મે સખ્ત અંગત દેખરેખ રાખી હતી અને જ્યારે ભારે કિમતના કુટાકટ રાખવાના હોય, ત્યારે પત્રકારોને મળવા હું જાતે જતો આવો એક પ્રસંગ ઉપર હું અમારા ઈજનેર વૈશ્વર કેટને સાથે લઈને આવેલા સરદાનમા કુલકે

ખાતે ગયો હતો. વિશાળ મિસિસિપિ નદી ઉપર કુશુક આગળ પૂલ નાખવાના કદાકેટની હરિફાઈ ચાલતી હતી આ મોટા પૂલ આજસુધી કદી નખાયો નહોતો, અને એ પૂલ નાખવો એ અપૂર્વ કામ મનાતું હતું. અને ગયા ત્યારે નદી ફરી ગર્ભ હતી અને તેથી અને ચાર ઘોડાએ જે ચેલો બરફ ઉપર ચાલવાની માહીમા ખેતીને નદી આળગી હતી

ફોતેનો આધાર ધણી વખત નજવી બાળતો ઉપર ફેરી રીતે અવધની રહેવો હોય છે, તે આ સફરથી પૂર્વાર થાય છે તપાસ ઉપરથી અને જણાયું કે, અમારી માગણી સૌથી હલકી નહોતી અમારી સામેનો મુખ્ય હરિકે ચિકા ગોની એક પૂલ બાંધવાની કપની હતી અને બોર્ડે એને કદાકેટ આપવાનું નક્કી થયું હતું. બીડ અને ખરા લોહા વચ્ચેના તફાવતનો એમને વિલકુલ ખ્યાલ નહોતો પૂલનું ઉપરનું દોરકું અને હમેશા ખરા લોહાનું બનાવના અને અમારા હરિકે બીડનું બનાવતા. આ મુદ્દે લઈ મેં દલીલ કરવા માહી. સ્ટીમર એકની સાથે અફળાય તો શું પરિણામ આવે અને બીજાની સાથે અફળાય તો શું પરિણામ આવે, તેનો ચિતાર મેં રજુ કરવા માડ્યો ખરા લોહાનું દોરકું બહુમા બહુ તો વળી જાય અને બીડનું દોરકું તો ભાગીને કંકડે કંકડાજ થઈ જાય અને તેની સાથે આખો પૂલ નીચે જેસે સ્લાબે બોર્ડના એક ડાયરેક્ટર સુપ્રસિદ્ધ પેરી સ્થિતિ મારા કથનનું સમર્થન કરી જણાવ્યું કે, બીડના સબધમા જે કહેવામા આવ્યું છે તે અક્ષરથ ખરું છે ' એક દિવસ ગમે મારી જગી કાનસના બીડના ચાલતાસાથે અથડાતા એ ચાલવાના ભાગીને કંકડે કંકડા થઈ ગયા હતા ' પેરી સ્થિતિને નિમિત્ત-કારણ બતાવી જગત્તિથતા અને મહદ કરવા નીચે ઉતરી આવ્યા હતા એમ કહેવામા છે જરાપણ દોષપાત્ર હું ?

મેં આગળ ચલાવ્યું - " જુઓ સફરદસ્તો ' ખરા મુદ્દો ત્યાજ છે થોડા પૈમા વધારે ખર્ચસો, એટલે તમને કદીપણ ભાવી જાય નહિ, એવું ખરું મોડું મળશે, અને તમારો પૂલ અને એવી આગળોટની સામે ટકી શકશે અને કદી સરતા પૂલ બાંધ્યા નથી અને બાંધવાના પણ નથી અમારા પૂલ કદી પડી જતા નથી " થોડો વખત બધા ચૂપ રહ્યા ત્યારબાદ કપનીના પ્રેસિડન્ટ અને સિનેટના મલાસદ મિ બેલિસને સમ્બતાપૂર્વક અને જરા બદાર જવાનું ફરમાવ્યું તે સુજળ હું બહાર જઈ ગેટો; પણ પછી તરતજ તેમણે મને પાછો બોલાવી અમારાથી હલકા ભાવના ટેન્ડરની કિમતે અમને કદાકેટ આપવાની મરજી જણાવી બેની વચ્ચે થોડા દુન્યૌ ડાયરનો તફાવત હોવાથી મેં પણ એમની મરજી ગણી, અને હલકો ભાવ કબૂલ રાખ્યો.

કાગળનું એમવું અને કાગળ લાગવું' કયા બીડના ચાત્રનાનું લાગવું અને કયા અમને બાંધે નાવાગો મગ મગવો' નફા તો મળતા મળ્યો પણ મમથ દરિદ્રો છતાં કુશુકનો પૂત્ર કાનવાનો કદાદટ અમને મળ્યો, એને રીરે અમારી પ્રતિભામાં પણ મોટો વચાગે થયો વચાગમાં તે દિવસથી અમેગિયા ના મેવાત્તમ ગજાની પુત્ર મિત્રગ અતિમન સાથેની માગી છવનબગની અભય દોષનીતો પામે નખાતો

આ વાનનો માગ ઉપાડો છે એ તમારે કદાદટ ગમવોજ દોષ તો ન્યાયે તે મણુગ થવાનો દોષ, તે દિવસે મથક ઉપર જાતે રાજગ મેવું જે તમે જાતે રાજગ રો, તો બાગી જાતે ચાનતો, એવી યાદ અજુધા । ધનના તમાગી મહો આરી, તમારો મનોરથ પચિષ્ઠી રમે અને જે જાની રો એમ રોય તો તેથી કદાદટ નૈયાર થઈ તમાગ બિગ્ગામાં પડે, ત્યાં મુધી ત્યાજ સાનજે શુભ આગમ અમને એમ જાણવવામાં આયુ રતુ 'તમારે જતુ દોષ તો નજો, તમ રો સદી લેવામો કરાગ પાગગથા મોટી આપીશું,' છતાં અમે ત્યાજ રાઈ ગયા રના એમ જગવાતુ એ કારણુ મુશ્કેલી મુશ્કેલી નિરાગવાનુ રતુ રતુ ગમે તેમ, પણ મધુ મોક્રમ થયા પડીજ અમે ત્યાથી અપ્યા રના

મુખમત્રિનનો પુત્ર માયા પડી, પોતાના મોટા રગ્ગિ પેન્સિત્વેનિયા રેલ્લે કપનનિ પોતાના ઉપર મગમાઈ બોગવતી અમરવામાં રાનિમો અને એલિયા રલ્લે કપનનિ એલિયા નદી ઉપર પા'નમથ અને રીનિગ આગળ વચાગના રન નાખવાની અગત્ય મમજાઈ મજામાં મેમી નદીએ બોગગવાના રિમ રલ્લે વદી ગયા રના મા પૂતોના કદાકરના મળધમાજ અને તે વખતે મોટો રને બોગવતા મારિમો અને એલિયોના રેનિ નિ મેગેનુ બોગખાગુ થવાનું મદબાજ પ્રામ થયુ રતુ

અને પુત્ર અને તમને નાધનાન વિધાન એ તમામનો કદાદટ મેગવવા અમે જાતુ રતે ન રના પધુ મુ રના વખતમાં એમલું રધુ રામઅમા ગથી થઈ ર મે નરિ, એવો મિ જાતેનો મોખસ અભિપ્રાય જગાઈ થુ રો રોય, એમ અને મમજાથુ રને આવનાગ વિભાગ અને નાના બોગગ પોતાના કા ખાનામાં નૈસાગ ગવી તવાની તેમની મજા રની અને તેમાં અમા રજ પેન્ટને વાપર જવાની તેમણે માગી પામે પગવાનગી માગી મે કા -" મારિમો અને એલિયા - પની એમ કો એથી અમને મોટું માન મળ્યુ એમ અમે મમજાએ રીએ મારિમોર અને એલિયો કપની તગ્ક

અમારા પેટન્ટને પસંદગીની છાપ મળે, એ પેટન્ટની શી-કિમત કરતા ૧૪ગણુ કિમતી છે અમારી પામે જે છે તે મળ્યું ઉપયોગમાં રેવાની તમને મપૂર્ણ સત્તા છે.”

મારા જવાબની એમના ઉપર મારી છાપ પડી હતી, એ અપેક્ષા દીમતુ હતુ એ ખુશખુશ થઇ ગયા અને મારી મોગી અગ્રવણીવચ્ચે, મને એમની ખાતગી ઔરીમમાં તેહી જઈ સર્વ સાધારણ વિષયોના મબદમાં મારી માથે નિખાવમપણે ખુલા દિશી વાતો કરવા લાગ્યા પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના પ્રેસિડન્ટ અને વાઇસ પ્રેસિડન્ટ મિ ઝામ્મસન અને મિ સ્કૉટ મારા ખામ દોસ્તો હતા, એમ એ જાણતા હતા, તેમની માથે એમને વાગવા જે ઝગડા ઉપસ્થિત હતા, તેનું એમણે ખામ નિરૂપણ કર્યું આ ઉપગ્રી મેં કહ્યું કે, અહી આવતા પહેલાં : દિવાડેદિયા જઈ આવ્યો હતો અને ત્યાં મિ સ્કૉટ મને પૂછ્યું હતું કે ‘કયા જાઓ છો ?’

મે કહ્યું—“આલિયો નદી ઉપરના મોટા પુલ બાવવાના કંટ્રાક્ટ મેળવવામાટે હું મિ ઝેરેટ પાસે (તમારી પામે) જાઉં છું ” “ તેમણે કહ્યું— “હરિલટ વડોદર કરવા તમે જઈ જતા નથી, પણ આ વખતે તમારે જરૂર હરિલટ વડોદર થવાનું છે, મિ ઝેરેટ પોતાનો કંટ્રાક્ટ જઈ તમને આપનેજ નહિ, કેમકે પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના એક વખતના મોજ્જતગીકે એ કંપની ઉપર તમારો હમેશા પસંપાત રહે છે ’

મે કહ્યું— ‘ મિ ઝેરેટના પૂન હુજ બાધવાનો. ’ ”

મિ ઝેરેટે મત્વર કહ્યું કે— ‘ જે બામતોમાં મારી કંપનીનું નિત સમાયતુ હોય છે, તેમાં જે સર્વોચ્ચ હોય છે, તેજ હમેશા જીતી જાય છે મારા ઇજનેરોએ મને જણાવ્યું છે કે, તમારા પ્યેન મીથી મારા છે, અને સ્કૉટ નથા ઝામ્મસનને પણ મારે ખતાવી આપ્યું છે કે અમે હમેશા એકજ વાન લલમાં રાખીને વર્તીએ છીએ—અમારી કંપનીનું દિત હું જાણું છું કે તમે પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના માણુસ છો, છતાં તમને આ જામ મોપવું એ મારી ફરજ છે ”

જના આ સોદો મને અનંતોપજાગ લાગતો હતો, કેમકે જે મુશ્કેલીલરેલો ખામ હતો તે અમારે માગે પડતો હતો, એટલે કે મોગા એસાર કે જેમાં મોટું જોખમ મમાયતુ હતું તે તૈયાર કરી આપવાનું અમારે માથે પડતુ હતું, અને જેમાં મોટો નફો પરત્વે એવું હતું એવા નાના એસાર અમાગજ પ્યેન અને પેટન્ટ મુજબ મિ ઝેરેટ પોતાના કારખાનાના કરી લેવા માગતા હતા. મેં

દિમેત લાવીને પૂછ્યું—“શું તમે પ્રમાણિકપણે એમ માનો છો કે તમારું ચલુતું તૈયાર થઈ ગયું છે કે તરતજ પૂર્વ વ્યવહારને માટે ખુનો મૂકી શકાય, એટલી ગંડપથી અને તમારા પૂર્વ તૈયાર કરી આપી શકીશું નહિ અને તેને વીધે તમે કામની વહે ચણી કરવા માગો છો?”

તેમણે હકારમાં જવાબ આપ્યો, એટલે એ કહ્યું—“એ બાબતની તમે જરાપણ ફિકર રાખશો નહિ, અને છતાંપણ તમને અદેશો રહેતા હોય, તો મારો જાતમુચરકો, તમને પૂરતી જામીનગીરીવાળો વાગે છે?”

તેમણે કહ્યું—“અન્યતઃ”

એ કહ્યું—“હવે સારું, હો લખી હો હુ શું કરવા તૈયાર થયો છું તેનું મને જરામત જાન છે. એ જોખમ વહેરવા હું તૈયાર છું અને તમે અમને આપો કેટલાક આપો અને તમારું ચલુતર કામ તૈયાર કરી આપો, તો મુકરર કરેલી મુદતમુધીમાં પૂર્વ વ્યવહારને માટે પુછ્યા મૂકી શકાય એવી રીતે તૈયાર કરી આપવાની જામીનગીરી બદલ તમારે કેટલી રકમનો મારો હાથમુચરકો જોઈએ છીએ?”

“એક લાખ ડૉલરનો

એ કહ્યું—“કૃત્ય, લખત તૈયાર કરાવો મારે એક નાખ ડૉલર જોડવાના થાય, એવું અમારી કંપની કદી થવા દેનાર નથી તમે પણ એ વાત જાણો છો, ચાલો અમને કેટલાક આપો.” તેમણે કહ્યું—“હા, મારી ખાત્રી છે કે જો તમારી એક લાખ ડૉલરની જામીનગીરી લખાવી લેવામાં આવે તો તમારી કંપની ગતદિવસ કામ કરશે અને મારા પૂર્વ વેળાસર તૈયાર કરી આપશે

આ પ્રમાણેની ગોઠવણથી બાન્ટિમોર અને ઓહિયો રેલ્વે કંપનીના જગીર-કેટલાક અમને મળ્યા. કહેવાની જરૂર નથી કે મારે એક સેન્ટ પણ જોડવો પડ્યો નહોતો. ઝેરેટ પાસેથી મળેલું કામ કેવા પ્રકારનું હતું, એ તેના કરતા મારા લાગીદારો વધારે સારી રીતે સમજતા હતા. ઓહિયો નદીની સાથે રમત કરવાનું પાલકે એમ નહોતું. ઝેરેટનું ચલુતર કામ તૈયાર થઈ રહ્યું, ત્યાર પહેલાં કેટલીક મુદત અજાણથી પૂર્વનો તમામ સામાન કાઢા ઉપર ગોળી દઈ અમે મર્વ પ્રમારની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ ગયા હતા.

મિ. ઝેરેટને પોતાની રકૉટિશ ઓનાદનું ભારે અલિમાન હતું, અને એક વખત અમારી જેની વચ્ચે જર્નર્સના સંબંધની વાત નીકળતાં અમે બન્ને મિત્રો-ચાક ગયા. પછી એ મને પોતાના લગ્ન અને સુદર નિવૃત્તિનિવાસમાં તેડી ગયા.

એ ઈચ્છાના એક ઉમરાવના હાથમાંથી રહેતા હતા મોટા જગીરદારની માફક તેમનું લબ્ધ મકાન એકઠો એકરના વિસ્તારવાળા સુદર ચોખાનની વચમાં આવી રહેલું હતું. તેમાં જગીયાના જેવા સુદર રસ્તા કાઢેલા હતા, યોગસરમાં સુદર મેળવાયલા થોડા દારખાંધ હોવા રહેતા હતા અને દૂધાળા જનવર, ઘેટા, ફૂતરા વગેરે અસખ્ય પાણેનાં જનવર ચોતરફ નજરે પડતા હતા.

પાછળથી એમણે પોતાના કારખાનામાં પોલાદની રેલો બનાવવાનો ચોક્કસ નિશ્ચય કર્યો હતો અને જરૂરના પેટન્ટનો વાપર કરવાનો પરવાનો મેળવવાની તજનીજ કરવા માઠી હતી અમારે મારે આ એક મોટી વિચારવા જેવી વાત હતી ખાટિમોર અને ઝોલિયો રેલ્વે કંપની અમારું એક ભાગે ધરાક હતું અને તેથી સ્વાભાવિક રીતેજ કમ્પારિસન-કે ખાતે પોલાદની રેલો બનાવવાનું કારખાનું હોયુ થયું અટકાવવા અને બહુ ઈતેજાર હતા. આ સાહસમાં પડવાથી એ કંપનીને તો તુકસાનીમાં ઉતરવાનુંજ થવાનું હતું, કેમકે મારી ખાત્રી હતી કે, એમને રેલોના જે થોડો જથ્થો ભેઠએ, તે પોત તથાઈ કરી લેવાથી જે ભાવ પડે, તે કરતા અમારી પાસેથી ખરીદી લેવાથી તેમને સસ્તો પડે એમ હતું આ બાબતના સંબંધમાં વાતચીત કરવામાં હું મિ. ગૌડની પાસે ગયો પર-દેશના વધતા જતા વેપારને તથા ખાટિમોરમાં બહુ કરી પડેલી સ્ટીમરોની હારોની હારો ભેઠને એ બહુ ખુશખુશ થઈ ગયા હતા પોતાની ઈચ્છાસના કેટલાક માણસોને સાથે લઈને એ મને બહુ ઉપર તેડી ગયા અને જે પુરજાના વિસ્તારમાં વધારો કરવાનો વિચાર ચાલતો હતો તે મને બતાવ્યો અને પછી પરદેશી ખાતેથી આવેલો મશન સ્ટીમરોમાંથી બહુ ઉપર ઉતારી નાખી રેલવેના કબામાં અટાવવામાં આવતો હતો, તે ભેઠ મારા તરફ ફરીને તેમણે કહ્યું - “મિ. કાર્નેગી! અમારી જગી રેલ્વે મારફતે કેટલો બધો મુશ્કેલીકાર વેપાર ચાલી રહ્યો છે, તેનો જમાન હવે તમને આવના લાગ્યો હશે તેમજ તેને વીધે, પોના-દની રેલો સુદ્ધાત અમારે ભેઠીતી દરેકે દરેકે ઓજ અમારે જતે બનાવી લેવાની કેટલી અગત્ય છે, તે પણ તમને સમજાયું હશે અમારા વાપરની મુખ્ય મુખ્ય ચીજોને માટે પારના ઉપર આધાર રાખી બેસી રહેવાનું અમને પાવવે એમ નથી અમે અમારી આગવી દુનિયા જમાનીનું.”

મે કહ્યું - “મિ. ગૌડ! આ બહુ દુઃસ્વપ્નરેલું છે, એ વાત ખરી છે, પણ તમારી ‘જગી રેલ્વે’ ભેઠને હું અગત્ય જતો નથી તમારા હેલા વાર્ષિક રીપોર્ટ ઉપરથી મારા વાચવામાં આવ્યું છે કે લોકોના માન રવાના કરી આપવા મદદ તમને મઈ સાલ ચૌદ કરોડ ડૉલર મળ્યા છે જે કંપની આ મારી કાણુ નીચે છે, તેમણે ટકરીઓમાંથી કાચી ધાતુઓ ખોદી કઢાવી

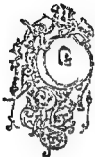
તેના જોઈતા પદાર્થો બનાવરાવી તેના કરતા વધારે કિંમત ઉપજાવી છે કાર્નેગી બ્રધર્સ અને કંપનીની સરખામણીમાં તમારી સંસ્થા ઘણીજ નાની છે”

રેલ્વે ખાતામાં નોકરી કરી એ જે અનુભવ મેળવેલો, તે મને અત્યારે બહુ કામ લાગ્યો. બાઈટમેન અને ઓલિયો રેલ્વે કંપનીએ અમારી સાથે દરિયામાં ઉતરવાનો વિચાર માઠી વાત્યો હતું અને મિ. ગ્રેટ હેલ્થફી સાથા મિત્રો ત્યાં તેમણે વધારામાં પોતાના હાથની ઉછેરનો એક સુદર દૂતરો પણ મને ભેટ આપ્યો. હું પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીનો માણસ હતો એ ખીના રકોર્ડ-બુકના એક લોહીની નીચે દબાઈ ગઈ

પ્રકરણ ૧૦ મું લોખંડનું કારખાનું

રોડન વડે અને હમેશાં અત્યંત પ્રિય હતાં, કેમકે ખીજાં બધાં કારખાનાનો જન્મ તેમાંથી થયો હતો; પણ એ કારખાનાને અસ્તિત્વમાં આવ્યાને બહુ કાળ વીધો નહિ હોય એટલામાં જહીમાં ગાયેલા ખીડ (કાસ્ટ આયર્ન)ના કરતાં દીપેલું ખર્ચે લોહું (સ્ટીલ આયર્ન) કેટલું બધું સાફ છે તે સ્પષ્ટ થવા લાગ્યું હતું. આથી કરીને એકસરખો ખાત્રીબધ માલ કાઢવા માટે તથા જે ઘાટ અને નમુના આજસુધી બની ચકતા નહોતા તે બનાવી શકાય તેટલા માટે, અને લોખંડ બનાવવાની પ્રક્રિયામાં પડવાને નિશ્ચય કર્યો. હું, મારો ભાઈ, જોમસ ઍનમિસ્ટર, હેન્રી ફિશ અને એન્ડ્રુ ક્લૉમેન, એટલાએ મળી લોખંડનું એક નાનું કારખાનું ઉભું કર્યું. પહેલો મિસ્ટર ઉમો થયો અને તેણે ક્લૉમેનને આજ્યો. ક્લૉમેને ફિશને જકા હિસસાના દાળાના આકારે ડાકર ધીરીને તેને ઉભો કર્યો અને એ રીતે ધૃં સં ૧૮૬૧ ના નવેમ્બર માસમાં અને લોખંડ બનાવવાનું કારખાનું જમાવ્યું.

આ સ્થળે મારે મોઢ લેવી જોઈએ કે લોખંડ બનાવવાની અમારી સઘળી યોજનાઓનો આત્મા મિ. મિસ્ટર હતો. એ જાહેર અને સઘળા 'લૉમ' ના નસીદી છીએ. એ હજી (ધૃં સં ૧૮૬૧ ના જુલાઈની ૨૦ મી એ) દુપાત છે અને અત્યંત રનેહાળ અને રનેહાઈ સ્વભાવનો પ્રકાશ તથા માધુર્ય અમારા ઉપર દોળી રહ્યો છે. જેમ જેમ વરસો પસાર થતાં જાય છે, તેમ તેમ એની કિંમત વધતી જાય છે. વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે એનો જુરસો નરમ પડ્યો છે અને જૂદા જૂદા મતમતાંતરોએ સાચા ધર્મને દબાવી દઈ જે વિતંડાવાદ અને ઢોંગનો પ્રચાર કર્યો છે, તે એટલે 'ચાથોક્કાજી' સામેના એના ઉભરા પણ શાંત થયા છે. ઘડપણમાં ગાયેલો સઘળા દાવકા અને વિવેકી ચક્રએ છીએ અને એક રીતે જોતાં એ સાફ છે. (આજ ૧૯૧૨ના જુલાઈની ૧૯ મી તારીખે આ ફકરો ફરીથી પાંચી જતી વખતે મારા એ વદાલા મિત્રના મરણ બાદ

હું શોકાતુર થઈ રહ્યો છું. એ મારો દીનેલ્મન દોસ્ત ટોમ મિનર ગયા સિવા
બામા પિટસનર્ગજાતે મૃત્યુને વરા થયો છે હું અને મારી પત્ની બન્ને
એની પાપદમ્પતી સામેલ થયા હતા મારી પહેલી વયનો પહેલો ભાગીદાર,
મારી હૃદયસ્થાનો પ્રાણપ્રિય સાથી-જવાથી અને માત્ર જીવન શૂન્ય લાગવા
માડ્યું છે મને એની ભારે ખોટ સમજાય છે એ જ્યાં હોય ત્યાં હું જાઉં
પછી એ રચાન ગમે તે હોય-એટલીજ મારી-પ્રાર્થના છે)

એન્ડ્રુ કૉર્નેન એલિવની સહેરમા છુદ્ધારી કામ કરતો હતો. હું જ્યારે
પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ હતો, ત્યારે મને એના કામને
અતુલ્ય થયો હતો એની બનાવેલી ધરીઓ સર્વોત્તમ નિવડતી એ એક કુશળ
કારીગર હતો જે ચીજ બનાવતી તે સર્વોત્તમ બનાવતી, એ એનો મુખ્ય
સિદ્ધાંત હતો જર્મન ખામીઅતે એને પારગત બનાવ્યો હતો એની બના
વના પદાર્થો મોટા પગા, પણ એ પદાર્થોને ઉપયોગમાં લેવાનું શરૂ કર્યું,
એટલે એ આખા વરમ દરમાંજાન એકસરખું કામ આપ્યા કરતા ધરીઓના
મબધમાં તે સમયમાં માત્ર એટલીજ એકસી જગ્યામાં આવતી કે તે અમુક
મુકરર કંદેથી મુદતમુધી ટકશે કે અધવચ ભાગી જશે ધરીઓની બનાવટમાં
કેવી ધાતુ વપરાય છે તેનું પૃથક્કરણ કે સાત્ત્વીય નિરીક્ષણ થતું નહિ આ જર્મન
કારીગરે કેટ કેટલી નવી તોષો કરી હતી 'કંડા લોખને વહેરી એકસરખી
લગાઇના કંડા કરનાર કરવત એણે બનાવ્યું હતું પૂણે બનાવવામાં બેઠતો
કરીઓ, હુંક વગેરે બનાવનામાટે તેણે લોખડને મીપીને પાતળું કરનાર તથા
વાળનાર યંત્ર બનાવ્યું હતું અમેરિકામાં સર્વ જાતનો લોખડી સામાન બના
વનારી પહેલવહેલી 'યુનિવર્સલ મીન' પણ તેણેજ આપી હતી આ બધા
યંત્ર અમારા કારખાનામાં ઉભા કરવામાં આવ્યા હતા જે વખતે સેન્ટ લુઈસ
પૂનની કંપાને માટે જોઈતી કંપાનો અમારા કોઇ કંટ્રાક્ટરો બનાવી શક્યા
નહિ અને સંધળું નામ અટકી પડ્યું, તે વખતે કૉર્નેને બધા કયા ગોધુ
ખાધ જતા હતા તે બતાવી આવી એણે 'ધાયમાથી ગાકુ કાદી આપ્યું હતું
જ્યારે એ કહે કે અમુક ચીજ મારાથી જતી શકશે કે તરતજ અમે કંઈપણ
આનાકાની કર્યા વગર, તે ચીજ પૂરી પાડનાનો કંટ્રાક્ટર સખા લેતા, એ ઉપર
થી અમારા એના ઉપર કેટલો ઇધો વિશ્વાસ હતો એ પૂરતાર માય છે

અમારા અને દિપ્પના કુટુંબ વચ્ચે જે ઘરેલો બધાયો હતો, એ બાબત
નો ઉલ્લેખ હું આગળ કરી ગયે છું પ્રથમ તો મારો સોળતી મોટો ભાઈ જૉન
હતો જેની મારેથી ધણો નાનો હતો, પણ એક હાશિયાર અને ચાતુર છોકરો
તરીકે તેણે પશુ માઈ ખાન એચ્યું હતું. એક દિવસ એણે પોતાના મોટા

ભાઈ જોન પાસે એક પા ડૉલર માગ્યો. જોનને વિશ્વાસ હતો કે એ પૈસા ખગારે એવો નથી તેથી કંઈ પણ તપાસ કર્યા વગર તેણે તેને માગેલી રકમ આપી. જીને દિવસે 'પિટસબર્ગ ડિસ્મેથ' નામના વર્તમાનપત્રમાં નીચે મુજબની જાહેર ખબર પ્રસિદ્ધ થઈ:—“કામ કરવાના હિસાબવાળા એક છોકરાને ઠામ લેઈએ છીએ.” આવાક અને ઉત્સાહી હેરીએ પા ડૉલરનો ઉપયોગ આ પ્રમાણેનો કર્યો હતો. કદાચ એવરી મોટી રકમ એની ઉમરમાં એણે તે દિવસે પહેલ-વહેલી જ સામગ્રી ખર્ચી દશે. દિવસ અને બિડવેશની પ્રખ્યાત પેટી તરફથી એને જવાબ મળ્યો કે ‘ઉત્સાહી છોકરાએ’ જાવીને અમને રૂબરૂમાં મળી જવું. નીમેશે વખતે જતાં તેને ફેરફારો ખાનારા નોકરતરીકેની જગ્યા મળી અને તે વખતના વહીવટ મુજબ દરરોજ સવારમાં તેને પહેલું કામ આંશીસનો પુજો કાઢવાનું કરવાનું હતું. માખાપની પરવાનગી મેળવી એ નોકરી ઉપર હાજર થયો અને આ પ્રમાણે એણે દુનિયામાં મુકાબુ. એના જેવો છોકરો દાખી નીકળ્યા વગર રહેજ નહિ; અને દુમેશાં અને છે એમજ બન્યું. થોડી મુદતમાં તો એ શેરનો માનીતો થઈ પડ્યો, એટલે તેમણે એક ધંધામાં એની પાંતી કરી આપી. છતાં એ ઉંચે ચડવાના માર્ગની શોધમાંજ રહેતો, એટલે આગળ જતાં મિ. મિલરની નજર એના ઉપર પડી અને તેણે એનું કલ્કેલેશનના ધંધામાં એનાં નાણાં શેરી આપ્યાં. એને પરિણામે આખરે એમણીસમા મહેલમાં લોખંડુની મીસ રચાપવામાં આવી. એ મારો ભાઈ દાંમનો નિશાળનો ગોડીએ હતો. બચપણમાં જેવી રીતે એ જાને સાથે ને સાથે રહેતા, તેવીજ રીતે મોટપણે પણ તેમણે ભાગીદારીની અંદર ભાગીદારી જેવી ગોઠવણ કરી હતી. જે જુદી જુદી સંસ્થાઓમાં તેઓ લેગેલા હતા, તેમાં જાને મરખા સિરસેદાર રહેતા. જે એક કરે તે બીજો કરતો. મારો ભાઈ ૧૮૮૬ માં ગુજરી ગયો, ત્યાંસુધી તેમની વચ્ચેનો એવો સબધ કાયમ રહ્યો હતો.

આ ‘ફેરફારો ખાનારો છોકરો’ હાલ અમેરિકાનો એક ધનાઢ્ય પુરુષ થઈ પડ્યો છે અને પોતાની પાસેનાં વધારાનાં નાણાંને સૌ વ્યય કરવો, તે એ સારી પેઠે મનજાતો હોય, એમ પણ દેખાઈ આવે છે. પોતાં વર્ષ ઉપર એણે એલિથની અને પિટસબર્ગનાં સાર્વજનિક ઉદ્યાનો માટે કુમળાં હોડને લીલા ને લીલા રાખવાનાં મકાન (ડોન્જર્વેસન્સ) બંધાવી આપ્યાં છે. એ મકાન સંવિધારને દિવસે પણ ખુદ્દાં રાખવાની ચરત દાખલ કરીને એણે પૂરવાર કરી આપ્યું છે કે, એ જમાનાની પાછળ પડી ગયો નહોતો. અક્ષીસપત્ની અંદરની આ ચરતે તે વખતે મોટો ખજાણોટ કરી મૂક્યો હતો. ધર્મેષદેશકે વ્યાસપીઠ ઉપરથી એના એ ફેલ્ડને હુચ્છકારી કાઢતા, અને ધર્મસમાજેએ કરાવો પસાર કરી એ

કૃત્યને દેવતા પવિત્ર દિવસને અપવિત્ર કરનાર જાહેર મુર્તિ હતુ પણ લોકોએ એકે અવાજે આવી સાકડા વિનાગવાળી દનીયોને વખોડી કાઢી અને રયાનિક મમિતિઓએ એ બક્ષીસ દનીની ઘોનણાસાથે સ્ત્રીપારી ધમોપદેશકોના બખાળાનો મારા ભાગીદારે જે જવાબ આપ્યો હતો તે ઉપરથી આપણને એની સગીન પ્રકા ની સાદા સમજનો મારો ખ્યાન આવે છે -

“ગૃહસ્થો” તમે કે જમને અપદેશીઆમા માત્ર એકજ દિવસ કામ કરવાનુ છ અને આખીના ૭ દિવસમા નવરાસ ભોગવવાની અનુકૂળતાને લીધે, કુદરતના ક્રોધર્યનુ નિરીક્ષણ કરવાની સ્વતંત્રતા છે, તેમને માટે તો એવી વાતો કરવાનુ સહેનુ છે પણ જે વૈનરાખોર લોકોને માત્ર એકજ દિવસની નવરાસ મળે છે, એમ તમે જાણો છો, તેમના તે દિવસે જ્ઞાન અને ગમ્મત મેળવવાના સાધનના દ્વાર બંધ થઈને તૈયાર થઈ જાય છે એ શુ શરમભરેલુ નથી ?

આજ ધમોપદેશકો દાનમા પિટસબર્ગમા મળેની તેમની પરિવહમા દવળોમા વાજી ત્રો-વાણપત્રા દાખલ કરવાના વિષય ઉપર વાહવિવાહ ચનાવી ગયા છે પણ એક બાબતુએ એ લોકો જ્યારે દેવળોમા ગાજી ત્રો દાખલ કરવા મે ધર્મની દૃષ્ટિથી વાસ્તવિક છે કે કેમ એની વાગધાટ કરી રહ્યા છે, ત્યારે બીજી બાબતુએથી શુદ્ધિશાળી પુરણ રવિવારના પવિત્ર દિવસે (સંનાથ ૩) નમ્રસ્થાન, પુસ્તકાલય અને બાગબગીચા ખુલ્લા મુક્તા જાય છે એથી મરી લોકોના ઐહિક યવનની જરૂરીઆતો કેવી રીતે પૂરી પાડવી, એના નમધમા ધમોપદેશક વગ લાનના દરતા વધારે લદા આપતો નહિ થાય, તો લેખની પ્રીતિ ન પાલન કરવા નીતળી પડના તેમના દરિદ્રો થોડી મુદતમા દેવળોને ખાનીખા અને નિર્જન કરી મૂકશે

કમભા ૧, ધેધોને અગે મનામન અને દિપ્તિને મિનરની માથે મત બેઠ પડ્યો તેથી તમણે તેો ખમે ચો મિનરની સાથે અન્યાયથી વર્તવામા આયુ છે એરી મારી ખાની ચનાથા મે બીજા મારખાના હલા કગવામા તેની સાથે સામેનગી કરી ઈ. સં. ૧૮૬૪મા ‘સાઇકોલોજીકલ મિસ’ ની રચા પના આ રીતે યજી રતી એ મીનો આનતી યજી ત્યાગાત તેમને જૂની મીના માથે જોડે દેવાનુ શક્ય અને સનાતનરેલુ લાગવાથી ૧૮૬૭મા અમે યુનિયન મિસના નામથી એમન વડીવટ ગર કયો મિ મિનર પોતાના જૂના ભાગી ૧૨ દિપ્તિ અને પ્લોઅેનની સાથે ફરીથી જોડાવા નાખુસ જણાતો હતો, પણ ધારતો એને સમજાવી દા પડાવી શકાને કેમકે નના વડીવટમા તેમને મદને મારો, મારા ભાઇનો અને મિનરનો પોતાનો હાથ રહેવાનો હતો પણ મિ મિનરે પોતાનો દુરાચલ હોડયો નહિ અને તેનો દિરસો ખરીદી લેવા મને આચલ કરો મજી ખુજરી જૂની જવા મે એને બહુ સમજા થો, પણ આખરે

ન્યારે એ કાઈ ગત એકનો બે ના થયો, ત્યારે મે તેનો હિસો ખરીદી લીધો અને એને ઢૂંટો કર્યો. એ આવર્લેન્ડનો વતની હતો અને આઈરિશમેનનો પિત્તો ખસે છે, ત્યારે સહેલાઈથી ટેકાણે આવતો નથી એણે મારું કહ્યું મા યુ હોત તો એ પણ અત્યારે કરેડપતિ થયો હોત અમારા સઘળા ધધામા પહેલ કરનાર એ હતો, અને તવગર ચવા એ સર્વ રીતે હકદાર અને પાત્ર હતો. મારી માગણી નહિ ચીકારવામા થયેની ભૂમ એણે પાછળથી મારે મોઢે કળૂન ઢરી હતી.

અમે તે વખતે ધધામા બીનઅનુભવી હતા અને તેથી માઈકલોપ્સ મિલ્સના કારખાનામાટે અમે જે સાત એકર જમીન ખરીદી હતી, તે અમને તે વખતે પુષ્કળ અને વધારા પડતી લાગતી હતી, અને થોડી મુદતસુધી તો અમે એમાથી કેટલીક જમીન બીનઅને પટે આપતા, પણ પાછળથી સાત એકરમા પણ અમને મકકાસ જણવા લાગી ચિ ડૉર્મન લોખંડના મોલ અને પાટડા (ખીમ) બનાવવામા કોટેકમંદ થયો અને ધણા વરસોસુધી એ બાબતમા અમારી મીલ બીજી મીલો વરતા આગળ પડતી હતી નવી મીલમા અમે તમામ પ્રકારના ઘાટ બનાવવાનું શરૂ કર્યું, અને સુધારતવાના મા આગળ વધતો દેશ, જે ચીજોનો અગાઉ ભાગ્યેજ ખપ પડતો, તેવી ચીજો પણ વાપરવા લાગશે, એવી ગણતરી કરીને અમે બીજા કોઈપણ કારખાનામા ન બનતા હોય એવા નવા નવા ઘાટ કાઢના લાગ્યા જે બર કાઢવા બીજી મીલો બજૂલ કે તત્પર થતી નહિ તેવા બર અમે અવશ્ય કાઢના, અને એક સિદ્ધાંતનું પાલન અમે હમેશા કરતા અમે જે વર્ધબનાવતા તે સંવેત્તમ બનાવતા વળી અમે થોડી ધણી અગવડ કે નુકસાની ખમીને પણ અમાગ ધરકોની ભરજ સામવતા, અને ન્યારે કંઈ વાધો પડતો, ત્યારે મામા પક્ષને શકનો લાભ આપીને વાધાની પતાવટ કરતા આ નિયમોઅમાણે અમે વર્તતા અમે કદી મોઢે ચડતા નહિ.

હું જેમ જેમ લોહ બનાવવાની રીતથી માહિતગાર થતો ગયો, તેમ તેમ દરેક તબક્કે કેટકેટલું ખર્ચ આનવું હતું, તેનો હિસાબ નીકળી શકતો નહિ, એ જોઈ મને ધણી તાબુળી લાગતી બીજા મોટા કારખાનામા તપાસ કરાવી તો ત્યાની સ્થિતિ પણ એવીજ માન્ય પડી વર્ષ આખરે ગ્રિનક મેળવાય અને હિસાબ તારવી કદાચ ત્યાસુધી નફો કે નુકસાન કશું સમ જાતું નહિ વર્ષ આખરે નફો પરવડવાનું ધારતા હોઈએ ત્યા ખોટ નીકળે અને ખોટ ધારતા હોઈએ ત્યા નફો નીકળે આવી અંધારામા ફરફારવા જેવી સ્થિતિ મને અસહ્ય લાગી દર ક્રિયા પાછળ કેટલું ખર્ચ થાય છે, દરેક માણસ કેટલું કામ કરે છે, કયો માણસ કેટલો મુશ્કેલ કર છે અને કયો કેટલું

નુકસાન કરે છે તથા કયો માણસ સૌથી સાફ કામ કરે છે, એ બધું સમજાય, એવી તોશ દાદવાની અને દિમાખ તારવી કાઢવાની પદ્ધતિ દાખલ કરવાનો હું આગ્રહ કરના લાગ્યો.

આ કામ ધારવા ગુતા વવારે વિષ્ટ હતું દરેક મીલનો મેનેજર સ્વાભાવિક રીતેજ આ પદ્ધતિની વિરુદ્ધ હતો. મતોપકાગક પદ્ધતિ ગોઠવતા ધણા વર્ષો નીકળ્યા મયા, પણ આખરે, ધણા કારકુનો કામે લગાડનાથી તથા જૂદી જૂદી કિરાતખતે માનનો તોન કરી લેવાનો રિવાજ પાડવાથી, દરેક ખાતામા કેટલું કામ થતું હતું, એટલુંજ નહિ પણ લીઝો ઉપર કામ કરનાર પ્રત્યેક માણસ કેટલું કામ કરતો હતો તે અને સમજાવા લાગ્યું અને તેને લીધે જૂદા જૂદા માણસો એકબીજાની સરખામણીમા કેટકેટલું કામ કરે છે, એ બધું અમને સમજના લાગ્યું કામનો દિમાખ જરાજર સમજાય, એવી સંપૂર્ણ પદ્ધતિ દાખલ ગી અને તેનો જરાજર અમલ કરવો, એ જારખાનાને ફોલ-મદીસાથે ચનાનવાનો એ મુખ્ય ઉપાય છે આવી પદ્ધતિ અમલમા હોય તો અમુક માન અને નાણાને માટે કાલું કેટલે અતે જવાનદાર છે, તે તરફ પહોંચી શકાય છે. ઔશીસમા ઇર્ધ કારકુનને પાચ ડૉનર જેવી નાની રકમ સોપવામા આવે ત્યારે તેનો દિસાખ માગવાનું કે તેના ઉપર તપાસણી જરકુન નિમવાનું કે તેવો કાંઈ બીજો અકુશ મકાનું આવસ્યક મનાવું, પણ રખાનામા મજુરોને દળદો દન કાચો માન સોખ્યા પછી તેનો તૈયાર માન કેટલો પાડો કરે છે તેનો તોન કરી લખને કે બીજી રીતે દિમાખ માગવાની આવશ્યકતા મનાની નહિ.

છગનામા સોખક અને પોનાદને તપાવી ગરમ કગવામાટે કેટલેક જરો 'મિએન્મ ગેમ ફર્નેસ' નામની ભટ્ટીઓનો ઉપયોગ કરવામા આવતો. પણ એવી ભટ્ટીઓના વાપરથી ખર્ચ બહુ આવે છે એમ લોકો માનતા અને એવી ભટ્ટીઓ દાખલ કરી હતી એ જદન બીજા જરખાનાવાળા અમારી સામે એના કટાક્ષ ગુતા કે એ અજળ તરફની ભટ્ટીઓ પાછળ અમે ઉડાઉપણે ખર્ચ રીએ છીએ, પણ જ્યામધ માન તપાજવામા એ ભટ્ટીઓનો ઉપયોગ કરવાથી અપોઅધ ઘટ ઓગી આવતો, તેથી ફરિને એ વાપરનાથી બમણો ખર્ચ આવે તોપણ નુમાન કહેવાય નહિ તેમછતા બીજા જરખાનામા એ નવો પ્રયોગ ધણા વરમસુધી દાખલ થયો નહોતો અને એ વરસો દરમીયાન કેટલાક વરસોમા તો નફાનો માલો એવો નજવો ગહેતો કે જેમાનો મોટો ભાગ તો એ મુવરેવી દમની ભટ્ટીઓ વાપરવાથી જે ખચત થતી તેમાથી મળી ગહેતો.

અમે દિસાખ ઉપજાવી કાઢનાની જે ચોક્કસ પદ્ધતિ દાખલ કરી હતી,

તેને લીધે મોટા જયામા લોહ તથાવવાથી કેટલી ઘટ પડે છે, તે અમે નક્કી કરી શકતા આ સુધારો દાખન કરવાથી, જર્મનીથી આવેના કલોમનના એક દૂરના સગા વિલિયમ બોર્નફિગર નામના કારકુનની હોશિયારી અમારા વક્ષ ઉપર આવી શકી. અમુક મુદતસુધીમા કારખાનામા કેસીરીતે કામ ચાલુ રહ્યું અને તેને લીધે કેટલો નફો પરવડ્યો હતો, તે મતાવનાર તેણે તૈયાર કરેલું એક વિગતનાર પત્રક અમને બતાવી એણે અમને આશ્ચર્યચકિત કર્યા આ પત્રક એણે અમારાથી જાનુ સતો વેગેને તૈયાર કર્યું હતું એણે જે નમુનો પત્રક કર્યો હતો એ ઉત્તમ પ્રકારનો અને નવી ઢબનો હતો કહેવાની જરૂર નથી કે એ વિલિયમને અમે તરતજ કારખાનાનો સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ બનાવ્યો અને પાછળથી એ અમારો બાંધીદાર બન્યો સરખાતનો ગરીબ જર્મન મરતી વખતે ક્રેડિટપતિ થયો હતો એ એના જીવદકોશસ્ય અને જાત મહેનતનુજ ફળ હતું

ઈ. સ. ૧૮૬૨મા પેન્સિલવેનિયાના તેના દુવાએ લોકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું-મારા મિત્ર મિ વિલિયમ કોલ્મન જેની પુત્રીએ પાછળથી મારા બાંધની સાથે લગ્ન કર્યું હતું, તેણે આ શોધમા ઘણું હિત લેવા માંડ્યું અને આખરે એ મને એ પ્રદેશનું નિરીક્ષણ કરવા તેડી ગયો આ સંદર્ભ અત્યંત આનંદજનક હતી એ પ્રદેશ જેવા લોકો તીજની માફક ઉભારાયા હતા અને ધસારો એટલો બારે હતો કે બધાને રહેઠાણ મળી શકતા નહિ, પણ જે વર્ગના લોકો ત્યાં ઉતરી પડ્યા હતા, તેમને એ ખાતીની દર્ઠ અડચણ નહોતી થોડી મુદતમા તો તેઓ એકાઠું ઝુપડી ઉભી કરાવી લેતા અને તેમા કાઢીના તમામ સુખતા સાધન વસાવતા એમણે અડચક ધન સપાદન કરેલું હોવાથી દ્રવ્યપ્રાપ્તિની શોધમા સાહસ ખેડવાની તેમને નવાઇ નહોતી

પણ વધારે નવાઇની બીના તો ત્યાં જે સહભાવ અને પ્રુથમિગજનુ વાતાવરણ પ્રસરી રહ્યું હતું એ હતી 'વન ઉમણી'ના જેવો ઘાટ જમી રહ્યો હતો દરેક માણસ ઉઘાસમા ફરતો હતો બધા ધનાઢપપણાના સ્વપ્ન નિહાળી રહ્યા હતા ઝુપડાને મચાળે વાવટા ફરકી રહ્યા હતા અને તેમા અજબ તરેહના મુદ્રાલેખ નજરે પડતા હતા એક ડેકાણે બે માણસો તેની શોધ કરવા માટે 'બોરીંગ' કરી રહ્યા હતા, તેમના વાવટા ઉપર 'ચીન અગર નરક' એવો મુદ્રાલેખ હતો તે લોકે ઉતરતાજ જતા હતા કેટલું ઊંડું ઉતરવું પડશે, એની એમને પચાત નહોતી.

ગમે તેના સ્થળમા સમાવેશ કરી લેવાની-ગમે તેવી સ્થિતિને અનુકૂળ થઈ જવાની, અમેરિકાના લોકોની આસિયત આ ડેકાણે સ્પષ્ટ દીસી આવતી હતી-જેરવ્યવસ્થાનુ સ્થાન વ્યવસ્થાએ તરતજ લઈ લીધું. શોધ વખત પડી એ મુલકની

અમે ફરીથી મુલાકાત લીધી હતી, ત્યારે ત્યાં એક એન્ડ વાલું પણ મારા
 બેવામાં આવ્યું હતું; અને તે પણ ત્યાં જઈ નવા વએવા માણસોએજ ઉશું
 કર્યું હતું. શરત સાથે કહી શકાય કે, અમેરિકાના એક દળર માણસો નવા
 મુલકમાં જઈને વસે તો થોડી મુદતમાં સર્વ પ્રકારની રચના રચે—શાળાઓ,
 દેવળો, લાઈબ્રેરીઓ, વાચનાલયો અને બેન્ડ વાજ સઘળું ખડું કરે—અર્થાત્
 સુવારાના સર્વ સાધન હોવા કરે અને દેશને મમૃદ્ધ કરવાના કાર્યમાં આગળ
 વધ્યા કરે, પણ જો તેમની જગ્યાએ અગ્રેજો હોય તો વંશપરપરાના દક્ષને
 હીલે કાણુ મવેંપર્ગ છે અને વીનપણીને કારણે કાણુ અધણી થવાને લાયક
 છે, એનો નિર્ણય કરવામાંજ વખત ગુમાયા કરે. અમેરિકાના ભેટો એકજ
 વાન લખ્યા છે કે—‘વાપરે તેની તરવાર’

બાંધમકીઃ શહેરમાં આજ કેટલાય દળર માણસની વસ્તી છે તેટલીજ
 વસ્તી વહેળાને ખીજે છેડે આવેલા ટિટુસ્લીવ શહેરમાં છે જે પ્રદેશમાંથી ગરૂ
 આતમાં દર મોમમમાં લોકો વહેવાની મપારી ઉપર વૂગડા પાથરીને ચોડાનજી
 પીપ ભરાય એટલું તેન નીચેની લેતા, તે પ્રદેશમાં દાવ કેટલાક શહેર વચ્ચે
 છે, તેજ સ્વસ્થ કરવાની ફેક્ટરીઓ સ્થાપવામાં આવી છે અને કરોડો ડોલરની
 મુદીઓ શેકવામાં આવી છે એ જમાનાની બધી ચોજનાઓ બહુજ સાદી
 હતી, દવામાંથી જે તેજ નીકળતું તે હોળા તળિયાવાળી હોડીઓમાં ભરવા
 મા આવતું; તેમાંથી કેટલુક ચૂર્ણ જતું હોડીઓમાં પાણી ભરાઈ જતું અને
 તેન છઠ્ઠાધને નદીઓમાં જતું વહેળામાં કેટલેકે કેકાણે પાળાઓ નાખી પાણી
 શેકવામાં આવતું, બાદ મુકરર કરેલે દિવસે અને વખતે એ પાળાઓ તોડી
 નાખવામાં આવતી, એટલે વહેણ ઉપર થઈ હોડીઓ અગિયની નદીમાં દાખલ
 થતી અને ત્યાંથી પિટ્સબર્ગ જતી

આ પ્રમાણે માત્ર વહેળા ઉપરજ નહિ, પણ એનિયની નદી ઉપર પણ
 તેન તેજ થઈ રહેલું. હોડીઓ ફૂટવા પામતી, ત્યાંમુધીમાં તેમાંથી નીળ
 ભાગનું તેજ ઝમીને બરબાદ જતું અને પછી એ હોડીઓ પિટ્સબર્ગ પડે
 ચતી, ત્યાંમુધીમાં હોડીમાં રહેલા તેજનો ત્રીજો ભાગ છઠ્ઠાધને તથા ઝમીને
 નદીમાં જતો. જૂના વખતમાં ઇન્ડિઆન લોકો જે તેજ ભેગું કરતા, તેના પિટ્
 સબર્ગમાં શીશા ભરાના અને પછી દવાતરીકે તેનું વેચાણ થતું. આ તેજ
 સધીવા ઉપર રામજાણુ દવાતરીકે ગણાતું અને તેથી તે બધું મોઢું વેચાતું.
 એક નાની શીશીનો એક ડોલર ઉપજતો; પણ તે જેમ જેમ વધારે જથામાં
 નીકળવા લાગ્યું અને તેથી સરતું થતું ગયું, તેમ તેમ એના મુશ્ય નાશ પામતા
 ગયા. આપણે માનવીઓ કેવા મૂર્ખ છીએ !

સોયી પ્રખ્યાત દૂધ 'રોરી ફામ' નામના ક્ષેત્રના હતા આ દૂધ અને આળીસ હજાર ડોનરની કિંમતે ખરીદી લીધા મિ ઇન્ફર્મે એરી મનાઈ આપી કે જ્યારે ત્યારે અને તે પણ ચોટી મુદતના, તેનો આવરો બધ થયા વગર ગહેવાનો નથી માટે આપણે ભાવ ખાવા માટે એક વાખ પીપ માય એવડો ખાડો બોલી તેમા તેન ભરી રાખવું અને ખાડામા તેન ચુસાવું વ્યય તેમ તેમ તેમા નવું તેન ઉમેરવા રહી તેને ભરેલો અને ભરેલો ગણવો આ સૂચનાનો અમન તરતજ વગવામા આ-યો, પણ પેના વધી ગયેના દિવસની આગામા અને આશામા હજારો પીપ ભગાય એટલા તેનની બગાદી બેભ યા ખાઈ અમે એ તેનનું તળાવ ખનાસ કરી નાખ્યું ઇન્ફર્મે એવી આજાકા વરી હતી કે, જ્યારે તેનના ઝગ વહેતા બધ થઈ જશે, ત્યારે એક પીપનો ભાવ દર ડોનર થઈ જશે, એટલે પેના તેનમા તળાવના દસ વાખ ડોનર ઉપજશે અમને તે નખતે ખનાવ નહોતો કે કુદરતનો ખજાનો અપૂર હ, અને તેમાથી ઇંગ્લેન્ડ હજારો પીપ ભગાય એટલું તેન નીકળ્યા કે તોપણ તે જરાપણ ઉણો થતો નથી

આ આળીસ હજાર ડોનરના રોજગારમાથી અમને એકદર રીતે સારો નફો પડ્યો + વળી જે વખતે અમારે નાણાની ખરી જરૂર હતી, તે વખતેજ એટલું ઉત્પન્ન આવવા લાગ્યું હતું ચિન્મનર્ગમા નથી ચીત બાધવા માટે, જોટની રોકક અમારી પામે હતી, તે તમામ રોકક હોમ્સ ઉપરાંત મોની નમ અમારે વ્યાજે ઉપાડવી પડી હતી, પણ અમારી ઉમરના પ્રમાણમા અમારી ખાટ થણી સારી હતી, તેથી એ બામતની જરાપણ મુશ્કેલી નહી નહોતી

આ તેનના વેપારને અમે માટે એ પ્રદેશમા ઘણી વખત આવ-જા કરી પડતી વળી એહિલો પ્રાતના એક તેનના ક્ષેત્રમા છં સં ૧૮૬૪ મા એક એવો દૂધો હાથ આ-યો હતો કે જેમાથી નીખતા તેનમા લિથિયેટ ૪ વાનો (ઉજવાથી લીસુ કવનો) ચુણ તોડ્યા પણ કુ જઈ આ મો હતો આ મફત મા અમને અને વિચિત્ર અનુભવ થયા હતા કુ, મિ ઇન્ફર્મે અને મિ ડેવિડ ગિન્ડી ત્રણ આ જગી દૂધો જોવા મવા હતા પાછા કન્તા અગાઉ એ દૂધો અમે ખરીદી લીધો હો.

ત્યા જતી વખતે હવા ખુશનુમા હતી અને ગૂંતા સાગ હતા, પણ અમે ત્યા ગયા તે દર મયાનમા ઘસાડ શરૂ થઈ ચૂકેલો હતો, એટલે પાછા ફરતી વખતે અમારો ઉપર વિચિત્ર મરડા વીતતા લાગ્યા અમે ગાડામા બેસીને નીકળ્યા પણ ચોટી મુમાફરી કયા બાઈ મટીંગનોની શરૂઆત થઈ આમા

+ રોરી ફામના કનામાથી એક વરસમા દસ લાખ ડોલર મળ્યા હતા અને જ્યારે એ દૂધ વેચી નાખવામા આવ્યા, ત્યારે તેના પચાસ લાખ ડોલર ઉપજ્યા હતા

રસ્તો કીચડમય થઈ રહ્યો હતો અને એ ચીકણા કાદવમાં થઈ અમારું 'રજ-સિયું' ગાડું' મદામુશીનતે માર્ગ કાપતું હતું. વળી ઉપરથી વરસાદની ઝડીઓ પડ્યા કરતી હતી અને એજ સ્થિતિમાં આખી રાત ગાળતી પડે એવો મામલો દેખાતો હતો. ગાડાની એક બાજુએ મિ. કેર્મન લાભો થઈને પડ્યો હતો અને બીજી બાજુએ મિ. સિયી પડ્યો હતો તથા હુ-પાતળો હોવાથી (મારું વજન મોઝ મનથી વધારે નહોતું.) એ બે કદાવર પુરુષોની વચમાં ભરાઈ ગયો હતો. ગાડું થોડા કદમ ચાલે અને પાછું કીચડમાં સન્જડ મોંટી જાય ચાલે ત્યારે આચકા વચેરેનો ડગરાટ તો એવો દાખવે કે કહેવાની વાત નહિ. નાડામાં એક આડુ પાટિયું નાખી ઉઘી બેસક કરી હતી, તેની નીચે અમે આમારા માથા રાખ્યાં હતાં આવી કમજખતી છતાં અમે આખી રાત ગમ્મત-માં પસાર કરી હતી.

બીજા દિવસની રાત પડેલા આવી તે અરસામાં અમે એક ગામડે જઈ પહોંચ્યા. ગામડાના લોકડાના દેવળમાં રોશની કરવામાં આવી હતી અને ઘંટ વાગી રહ્યો હતો. અમે મુસાફરખાનામાં પહોંચ્યા કે તરત એક કમીડીએ અમારી પાસે આવી કહ્યું કે, અમે તમારી રાહ બેઠીને બેસી રહ્યા છીએ અને ધર્મપદેશક બેઠા થયેલું છે હકીકત એવી હતી કે, એ લોકોને એક નામકિત ધર્મોપદેશકના આગમનના સમાચાર મળ્યા હતા; અને તેથી તેણે સન્માન કરવાની તેમણે તૈયારીઓ કરી રાખી હતી; પણ તે મળ્યું અમારી માથે વાટમાં રોકાઈ ગયો હશે. એમણે મને એ ધર્મોપદેશક માની લીધી અને તેથી મને તેઓ પૂજવા લાગ્યા કે - 'તમે ક્યારે સલામાં પધારી શકશો?' મને અને મારા સાથીઓને એમની ભૂલનો લાભ લઈ જરા ટીખડા કરવાનું મન તો થયું હતું, પણ મુસાફરીના શ્રમને લીધે થાકીને લોથ થઈ જવાના કારણે તેમ કરવા મારે શરીર તથા મન કબૂલ થયું નહિ. ધર્મોપદેશક થઈ બેસવાનો આવો મારો થોડા બીજા કોઈ વખત મને મળ્યો નહોતો.

જે જુદા જુદા ધર્મામાર્ગે મારી પુણ રોકી હતી, તેની ઉપર મારે જાતે એટલી બધી દેખરેખ રાખવા પડતી હતી કે તેથી મેં રેલ્વેની નોકરી છોડી દઈ મારા પોતાના કામકાજ ઉપરજ મ'પૂર્ણ ધ્યાન આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ નિશ્ચય ઉપર આવતા પહેલા થોડા વખત અગાઉજ પ્રેસિડન્ટ ડોમ્સને મને ફિલાડેલ્ફિયા બોનાવી મિ. લેવિસના હાથનીચે આસિસ્ટન્ટ જનરલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ નિમવાની ઇચ્છા બતાવી, પણ મેં તેમને એવો જવાબ આપ્યો કે, મેં ધનાઢ્ય થવાનો નિશ્ચય કર્યો છે અને રેલ્વે કંપની મને તમે એટલો પગાર આપે તોપણ અગાલિકપણે તોડરી કરવાથી પૈસાદાર થઈ શકાવાનું નથી;

અને મારે અપ્રમાણિકપણે પૈસાદાર થવું નથી, એટલે મેં રેલ્વેની નો-રીમાંથી છૂટા થવાનો નિશ્ચય કર્યો છે' હું બ્યારે રાતે સુઈ જતો ત્યારે મારે અતરાત્રામાં આ નિશ્ચયને સમિતિ આપતો.

હું બ્યારે ટ્રેસિડન્ટ કોમ્પ્લેનની રજા માગી પાછો ઘર જવા નીકળ્યો, ત્યારે કાગળમારફતે મેં મારી આ છુપ્પા તેમને નિવેદન કરી, અને તેના જવાબમાં તેમણે મારા ઉપર જે પન લખ્યો તેમાં એ બદલ તેમણે મને અભિ નંદન આપ્યું છ સ ૧૮૬૫ ના માર્ચની ૨૮ થી લાગણે મેં મારા હોદ્દાનું રાજીનામું આપ્યું તે વખતે રેલ્વેના નોકરોએ મને એક સોનાનું પ્રતિયાળ બોટ આપ્યું આ પ્રતિયાળને અને મિ થેમ્સનના પત્રને હું બહુ કિંમતી સંભારણીતરીકે સાચવી રાખું છું.

વિભાગના નોકરવર્ગને ઉદ્દેશીને મેં નીચેનો કાગળ લખ્યો હતો -

ચેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપની,

પિટ્સબર્ગ વિભાગના સુપરિન્ટેન્ડન્ટની ઓફીસ

પિટ્સબર્ગ, ૨૮ મી માર્ચ ૧૮૬૫

પિટ્સબર્ગ વિભાગના અધિકારીઓ અને નોકરોએ-સર્ગૃહસ્થો !

તમારી માથેનો સમય તોડતા અને જે હારે ખેડ થાય છે, તે તમારાથી છૂટા પડતા અગાઉ કમીઝ અથવા પ્રદર્શિત ઝર્સિવાય મારાથી રહેવાનું નથી જે લોકોએ એકનિષ્ઠાથી મારી માથે કંપનીની નોકરી કરી છે, તેમની સાથેના ખાર વરસના સુખદાયી સત્વાસથી તેમના પ્રત્યે મારા હૃદયમાં ઉકું મમત્વ પેદા થયું છે બાવી ફેગર શોકજનક એટલા કારણસર નાગે છે કે એને લીધે, તમે અને ખીજા બહુ બૂદા ખાતાના અનેક માણસો, કે જેમની સાથે વધારે અગે સબધમાં આવવાને લીધે મારી મિત્રતાની ગાંઠ બધાં છે, એ બધાની સાથે જીતકાળમાં હું જેવા ગાંઠ પરિચયમાં આવી ચકતો હતો, તેવા પરિચયમાં ભવિષ્યમાં આવી શકીશ નહિ હું તમને ખાત્રી આપું છું કે, જો કે હવેથી આપણી વચ્ચેનો ઓફીસના નાતાનો સબધ તુરંત, તોપણ જીતકાળમાં જે નોકરોએ પિટ્સબર્ગ વિભાગને પોતાનો માની લીધો છે અને જેઓ ભવિષ્યમાં પણ ચેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના વહીવટને કૃતદમદ બનાવવામાં પોતાપોતાની શક્તિ પ્રમાણેનો હિસ્સો આપશે તથા તેની આખાલીમાં હિસ્સેદાર બનશે, (એવો મને વિશ્વાસ છે) એ સમજાના કલ્પાણમાં હું અતિશય દિત ધરાવતો રહીશ તમે મારા પ્રત્યે નિરતર જે માયાળુપણ બતાવ્યું છે તથા તમામ પ્રમગોએ મારી મરજીનુજબ વર્તવાની તમે જે કાળજી બતાવી છે, તે માટે

તમારો ઉપકાર માનીને તથા મારી પાછળ આવનાર અમયદારને પણ તમે એવીજ રીતે મદદ કરતા રહેશો, એવી આશા રાખીને, હું તમારી રજા લઉં છું.

હું છું, તમારો સ્નેહી,

એન્ડ્રુ કાર્નેગી

ત્યારપછીથી મેં કોઈ વખત પગાર લઈ કામ શ્રુતિ નથી. જે માણસને બીજાના કલ્યાણમાં રહેવું પડે છે, તેનું કાર્યક્ષેત્ર અતિશય નાનું હોય છે. તે એક મોટી સરકારનો પ્રેસિડન્ટ થાય, તેમ છતાં પણ જો તેની મુડીના મોટા ભાગ ઉપર તેનો કાબુ ન હોય, તો તેનાથી કોઈ કામ સ્વતંત્રપણે થઈ શકતું નથી. અસાધારણ જાહોશી ધરાવનારા પ્રેસિડન્ટોને પણ, જેમને ધધાનું ધણું જ થોડું તાલ હોય છે, એવા કાયદેકર્તા તથા ચેરમેનના વખતો-વખત સતાવ્યા કરે છે. છતાં અને કદેતા જ્ઞાનદાયક છે કે, આજે મારા જે સર્વોત્તમ મિત્રો છે, તે જેમની સાથે મેં પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીની નોકરી ઉઠાવી છે, તે ગૃહસ્થો પૈકીના છે.

૧૮૬૭ની સાલમાં, કિષ્કે, જે ડબ્લ્યુ વેન્ડરર્ટ અને મેં ફરીથી યુરોપની મુલાકાત લીધી, ઇંગ્લાન્ડ અને સ્કોટલેન્ડમાં અમે ધણું પર્યટન કર્યું અને ખૂબ ઉપર પણ સફર કરી 'વેન્ડી' મારો અત્યંત નિષ્ઠાનો સાથી થઈ પડ્યો હતો. બેમાં 'ટેપરનું' 'લ્યુઝ બેન્કુટ' નામનું પુસ્તક વાંચીને અમે અતિશય હિતસાહમાં આવી ગયા હતા. એ સમય તેલના કૃવા ખોદાવવાની ધમ્યાનો હતો અને દેશના ભાગ સારી પેઠે ઉછળ્યા હતા. એક દિવસ રવિવારને દિવસે ઘાસ ઉપર આળોટતા મેં એને પૂછ્યું - "વેન્ડી! જો તું તણુ હજાર ગાયર કમાય, તો એ રકમ મારી સાથે યુરોપની સફર કરવામાં ખર્ચવા તું તૈયાર થાય ખરો?"

તેણે જવાબમાં કહ્યું - "મીનીબાઈ, મીનીબાઈ! દૂધ પીશો, તો કહે તૈયા-છીએ" ખતકને તરવાનું મળે અને આયરિશમેનને ખટાકા ખાવા મળે, તો કોઈને પૂછવાની રાહ જુએ ખરો?"

વેન્ડીએ થોડા ડાંગ જાન્યા હતા, તેના આંધન કંપનીઓના દેશ ખરી દવાથી બોધતી રકમ તરત મળી દેરી કિષ્કે જે અત્યાર અમલિ સારી પુણવાનો થઈ ચૂક્યો હતો તેને પૂછતા એ પણ અમારી મડળીમાં ભળ્યો. અમે યુરોપની ધણીખરી રાજવાનીઓની મુલાકાત લઈ જાન્યા જુવાનીના ઉન્માદમાં અમે દરેકે દરેક મિનારા ઉપર ચડતા, પર્વતોની ટોચે સુઈ જતા અને અમારો સરસામાન બજારધેનીઓમાં ભરી જાનના વિમુચ્ચિત્ત પર્વતની ટોચે અમે અમારી સફરની સમાપ્તિ કરી અને મરતા-જીવતા એક વખત દુનિયાની મુલાકાત કરવી એવો ત્યાં બેસી નિશ્ચય કર્યો.

યૂરોપની મુસાફરીમાંથી જમને ઘણું શીખવાનું મળ્યું હતું. અત્યંત સુંદર મિત્રકામ અને કોતરકામના સંબંધમાં મને બીનકુન માહિતી મળેલી હતી. પણ મુસાફરી દરમિયાન હું જુદા જુદા મિત્રકારોની કૃતિઓના વર્ગીકરણ કરી શકતો હતમ કૃતિઓના નિરીક્ષણથી તાત્કાલિક તો આપણને કરો લાભ થયો હોય એમ કદાચ નહિ સમજાય પણ જ્યારે આપણે આપણા વતનમાં પાછા ફરીશું, ત્યારે જે ચિત્ર પ્રયમ આપણને સુદર લાગતા હતા તેને આપણે મેમાનુઅલ પેલેજ નમાના ગણી ફેરી દઈશું અને આપણી આગળ રજુ થતી કૃતિઓની પરીક્ષા જુદાજ ધોરણથી કરવા લાગીશું જે કૃતિઓ સર્વોત્કૃષ્ટ હોય છે, તેમની આપણુ હજી ઉપર એવો સંજ્ઞા છાપ પડી ગઈ હોય છે કે જે કૃતિઓ બાદતી કે નવની હોય છે તે આપણને જ કંપેક ન મળી જ નથી.

યૂરોપની સફરથી મને સમીતના ઉત્તમ જનસાનેા અનુભવ લેવાની પણ તક મળી લડનમાં ફોરસ્ટન પેનેમ (કાય મહેન)માં તે વખતે હેન્ડનની જયતી ઉજવાતી હતી અને ત્યાં મને સંગીતના અર્પણ પ્રણવની જે પ્રતીતિ થઈ તે પહેલાં કરી થઈ નહોતી અને ફરીથી કરી થઈ નથી ફોરસ્ટન પેલેસમાં, યૂરોપના દેવળમાં અને સર્ગીત નાટ્યશૈલીમાં સાલભેલા ઉત્તમોત્તમ ગાયનોને લીધે મંગીતના સંબંધની મારી દૃષ્ટિ અતિશય વિશાળ થઈ રોમમાં પોપની સંગીત મંડળીના ગાયનોએ તથા નાતાન અને ઇસ્ટરન લહેવારો ઉપર મવાયના ગાયનો એ તો કમાનજ કરી હતી.

વેપારની દૃષ્ટિથી જોતા પણ આ સફરો ઘણી લાભમરક નિરૂડી આગ મારી કેટલી ઝડપથી ચાલ છે કે એક કેટલી ઝડપથી ફરે છે, તેનો બગાવર ખ્યાન બહારના માણસનેજ આવો શકે કે હું એમ માનતો હતો કે અમેરિકાના લોકોની જરૂરીઆતોમાં જે વધારો ઝડપથી થયા કરતો હતો, તેને પહેલો વળવા માટે અમારી સરચાએ ના વિસ્તારમાં જેટલો વધારો કરીએ તેટલો એ એ છે, પણ પરદેશમાં તો જાણે મ્શી પ્રગતિજ થતી નથી, એમ મને લાગ્યું યૂરોપના કેટલાક પાટનગર બાદ કરીએ તો યૂરોપમાં સમગ્ર સ્થલેણ હોય એમ સમજાવું હતું, પણ અમેરિકામાં તો સર્વત્ર મોની ધમાન મારી રહેતી માનમ પડવી-હજારો માણસો આમતેમ દોડાદોડ કરી રહ્યા હોય, એક બીજાના કરતા વધારે ધામધીઓ હોય અને બધા મેળા મોટા ઈશ્વરો ઉભો કરી રહ્યા હોય એમ દેખાતું.

અમારા કારખાનામાં એક નવો ઉદ્યોગ લાખન કરવાના સંબંધમાં અમે મારા પિત્રાઈ બાઈ ન્યૂજર્સી લોઅર (હા)ને આલાવી હતા એ જાતનેા ઉદ્યોગ અમેરિકામાં પહેલવહેલોજ હતો અમારા મિ આલ્મને ઇનાડમાં

વિગાન ખાતે તેહી જનાર અને તેને કોલસાની ખાણોના કચરાને ધોવાની અને બાળીને સાફ કરવાની રીત શીખવનાર તેજ હતો મિ. કાર્નેગી અને હમેશા કહેતો કે, ખાણોમાંથી નીકળતા જે કચરાને આપણે ફેકી દઈએ છીએ અને જેને ફેંકી દેવા માટે આપણને ખર્ચ કરવું પડે છે, તે કચરાને જો કોઈ રીતે ઉપયોગમાં લઈ શકાય તો કેટલો બધો લાભ થાય! અમારો પિત્રાઈભાઈ ડૉક્ટર મિકેનિકલ એન્જીનીયર હતો અને તેણે લૉડ કોલિંગના હાથનીને બનાવેલો યુનિવર્સિટીમાં શિક્ષણ લીધું હતું. તેણે પણ જ્યારે મિ. કાર્નેગી નના કહેવાને ટેકા આપ્યો, ત્યારે મેં ઇ. સ. ૧૮૯૧ના ડિસેમ્બર માસમાં પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીની સડકની બાજુમાં એ કામ માટેના કારખાના ખોલવા માટે નાણા ધીંગવાનું કળૂન કર્યું. કાલસાની કંપનીઓને કચરા ખરીદી લેવાના દશ વરસના કબાલા કરી લેવામાં આવ્યા અને તે કચરાને કારખાના આગળ પહોંચાડી આપવાના રેલ્વે કંપનીઓ સાથે પણ તેટલી સુલતના કરાના કરવામાં આવ્યા. પછી મિ. લાડરે કોલસા ધોવાનું અમેરિકાનું પહેલવહેલું કારખાનું બંધાવ્યું અને તેના કામકાજ ઉપર ધણા વર્ષ સુધી દેખરેખ રાખી તેને ફોર્ટલેન્ડ બનાવ્યું (એ જો જો પ્રવૃત્તિઓમાં પડતો, તે સંબંધી ફોર્ટલેન્ડ મંદળ ઉત્પત્તી) અને તેની પાછળ થયેલું ખર્ચ ઘોડી મુદતમાં વસૂલ કરી આપ્યું એ જોઈ મારા ભાગીદારોએ આ કારખાનાને પાછળથી પોતાની પેઢીમાં ભેળવી દીધું.

કોલસાના કચરાને સાફ કરવાના નુવાની સંખ્યામાં વખતોવખત વધારા કરતા, આજે એમની સંખ્યા પાંચસેની થઈ છે અને તેમાં દરરોજ ૧૫૦૦ ટન કોલસો ધોવાય છે. હું જ્યારે જ્યારે લારિમરના રોડને યદ્દ આ નુવાઓ પાસે થઈ પમાર થાકે છું, ત્યારે ત્યારે મારા મનમાં એવા વિચાર આવે છે, કે જ્યાં પ્રથમ ધાતનો એક ઊંડા ઉગતો, ત્યાં બે ઉગી શકે એવી યુક્તિની શોધ જો માણસોએ કરી તે માણસોને જનસમાજના ઉપકારક ગણવામાં આવે છે, તો પછી જો પદાર્થને અગાઉ નમતો ગણી ફેકી દેવામાં આવે, તેમાંથી જો માણસો ઉચી જાતનો કાચનો બનાવે છે તેમને પણ જનસમાજના ઉપકારક કેમ નહિ ગણવા જોઈએ? નકામી ચીજમાર્ગી કદાચ જસે પણ ઉપયોગી ચીજ બનાવવી, એ કાર્ય પ્રસાપાત્ર છે અમેરિકામાં એ કાર્ય પહેલવહેલું કરનાર પેઢીને પણ વન્યવાદ ઘટે છે.

ડૉર્મહાઈનવાળા મારા મોળાઈભાઈ મોરિસનનો હાકરો પણ અમારો એક બાહોશ ભાગીદાર હતો એક દિવસ હું કારખાનામાં ફરતો હતો, ત્યારે સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મને પૂછ્યું કે—“આપણા કારખાનામાં તમારો એક સગો

તે એક બાહોરા કારીગરતરીકે દીપી નીકળવા લાગ્યો છે, તે તમે જાણો છો?"
મેં નકારમાં જવાબ આપ્યો અને તેને મળવાની ઇચ્છા બતાવી. અમે જ્યારે
બેઠા થયા, ત્યારે મેં એનું નામ પૂછ્યું એટલે તેણે કહ્યું - 'મોરિસન. મારા
પિતાનું નામ રોબર્ટ' - અને આ તો મારો મોળાઈભાઈ 'બોન'

"હીક, તું અહીં શી રીતે આવ્યો?"

"મેં એમ ધાર્યું કે અહીં આવવાથી અમારી સ્થિતિ સુધરશે"

"તારી સાથે ખીલુ કેણુ છે?" "મારી પત્ની"

"ત્યારે તું આવતે પહેલે તારા સગાને કેમ મળ્યો નહિ? એ તને કંઈક
મદદ કરત."

"મેં એમ ધાર્યું કે જો એમને એમ નોકરી મળી જાય તો પછી
મદદની શી જરૂર છે?"

મોરિસનકુટુંબના નબીરાને જાણે એવુંજ વચન એ બોલ્યો. એને સ્વા-
શ્રયી થવાનું-ધુકના તારાની માફક સ્વતંત્ર ગઢેવાનુંજ-શિક્ષણ મળેયુ થોડી
મુત પછી એ અમારા કુટુંબની ખાતાના નવા કારખાનાનો સુપરિન્ટેન્ડન્ટ થયો
અને એ હોદ્દા ઉપરથી તે ઉંચે ને ઉંચે ચડવા લાગ્યો. આજ એ ક્રોડપતિ
થયો છે અને સરળા ટ્રોમ મોરિસનને માટે મગફળી છીએ (કાયેજ અને એના
પત્ર મળ્યો છે તેમા તે અને તથા મારી પત્નીને કાર્નેગી ઇન્સ્ટિટ્યુટના
વાર્ષિક મહોત્સવ નિમિત્તની અમારી સુચાકત દરમિયાન પોતાની મહેમાનગીરી
સ્વીકારવાનું આમંત્રણ આપે છે)

હું મારા જાગીદારને હમેશા એવી સલાહ આપતો કે આપણે આપણી
પ્રવૃત્તિ વધાર્યોજ જવી અને આપણા કાર્મિક્ષેત્રના વિસ્તારમાં વધારો કરી
લોખંડ અને પોનાદની બનાવટની રીતોમાં સુધારાવધારા કર્યા કરવા બહારથી
આપાત થતા માન ઉપર અમેરિકાએ જે ભારે જકાત નાખી, તેને લીધે
તેની બાવી પ્રગતિના સમ્બંધની તમામ હદેશત નાણુદ ચર્ધ મારી તો ખાત્રી
થઈ હતી કે, આતર્વિગ્રહને પરિણામે અમેરિકાના લોકોએ પોતાની
સનામતીને માટે આવશ્યક એવી હરેક ગીજને માટે યુરોપના પરાધીનપણામાથી
મુક્ત ચર્ધ પોતાનું સર્વ વાલે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો
અમેરિકાને પોતાને જોઈતું તમામ પ્રકારનું પોનાદ અને લોખંડનો મોટો ભાગ
પરદેશમાથી આપાત કરવો પડતો હતો સૌથી વધારે માન ઇંગ્લાડથી આવતો.
લોકોએ એવો આગ્રહ કરવા માડ્યો કે, આપણને જોઈતો માવ આપણા દેશમાં
જ તૈયાર થવો જોઈએ આ ઉપરથી કોંગ્રેસે પગદેશથી આવતી પોનાદની
રેલો ઉપર અઢાલીમ ટકાવી જકાત નાખી. આ જકાત લે વખતે

એક દન ઉપર અઘાવીશ ડૉનર પડતી રહેતો લાવ દનના સો ડૉલરનો ચાનતો હતો અને બીજી ચીજોના લાવ એના પ્રમાણમાં હતા.

રક્ષકનીતિ (પ્રોટેક્શન) નો યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના દુનરઉદ્યોગની ખીન વણીમાં મોટો હાથ હતો. આતર્વિમ્લ પહેલાં એ પ્રથમ અમુક પક્ષની રાજનીતિનો લાગ ગણતો હતો. દક્ષિણના સરચાનોના પ્રતિનિધિઓ અબાધિત વ્યાપાર (ફ્રી ટ્રેડ) ના દિમાપતી હોઇ જકાતની પદ્ધતિ માત્ર ઉત્તરના સરચાનોને લાભ કારક છે, એમ માનતા હતા. ધુન્નાડની પ્રજાનો મોટો લાગ અમેરિકાનો પક્ષ મેતો હતો, પણ ત્યાંની સરકારની સકાલુમતિ સામા પક્ષ તરફ હતી, તેને બીધે, એનામેમાં અને બીજા બારકસોને છટકાં જવાની તથા અમેરિકાના વેપારને નુકસાન પહોચાડનાની અને વેપારી વહાણોને લૂંટી લેવાની અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઇ તેને બીધે અમેરિકાની પ્રજા એ સરકાર ઉપર શરસે થઇ ગઇ. આવા સંજોગો ઉભા થયા જકાતનો પ્રથમ એક પક્ષની રાજનીતિનો લાગ મળી જઇ સામાન્ય રાજનીતિનો પ્રગ્ન થયો. દેશના પ્રાણુતમાસમાન સાધનોની ખીનવણી કરી, એ પ્રત્યેક સ્વદેશાભિમાની પુરુષનું કર્તવ્ય મનાવા લાગ્યું. કૉંગ્રેસના સભાપતિ (સ્પીકર) સુદાત ડેમોક્રેટ પક્ષના એક દર નેતુ સભાસદો આ મુદ્દાના સંબંધમાં એકમત થયા હતા.

લોકોને વિશ્વાસ પડ્યો કે, નવા ઉદ્યોગને પગભર બનાવવા માટે જેટલી મુદતસુધી રક્ષણની જરૂર હશે, ત્યાંસુધી પ્રજા તેનું રક્ષણ કરશેજ આથી કરીને સુડીદારો, એ ઉદ્યોગમાં છૂટથી અને આનાકાનીવગર નાણા રોકવા લાગ્યા. વિમ્લ બંધ પડ્યા પછી જેટલું વર્ષે જકાતના દરમાં ઘટાડો કરવાની માગણીઓ થવા લાગી, અને દૈવયોગે મારે પણ એ તકરારમાં લગવું પડ્યું. કારખાનાના માનકિા કૉંગ્રેસના સભાસદોને લાયો આપે છે, એવા આક્ષેપો પણ થવા લાગ્યા હતા, પણ મારી માહિતી મુજબ આ આક્ષેપો ખીનપાયા દાર હતા. એટલું તો નોક્કસજ છે કે, આયર્ન અને સ્ટીન એમોસિએશન નામની સરચાના નિલાવખર્ચને માટે જેટલા નાણા જોઇએ, એથી વધારે રૂક તેમણે કદી ઉભું કર્યું નહોતું, અને નિલાવખર્ચમાટે દરસાન માત્ર થોડા દળારે ડૉનગનીજ જરૂર પડતી પણ જે વખતે રક્ષકનીતિવિરુદ્ધ અબાધિત વ્યાપારના મુદ્દા સંબંધનો ઝુબેરા ઉભો થઇ હતી, તે વખતે એ ફીલયાને માટે એમણે છૂટથી નાણા ભર્યા હતા.

પાછળથી મારા ખરા દીનના ટેકાથી જકાતના દરમાં વખતોવખત ઘટાડો થતો ચાલ્યો, તે એટલે સુધી કે ૨૮ ડૉનરની જકાત ધીનને આખરે સાન ડૉનગની એટને ચોથા ભાગની રહી (આજ ૧૯૧૧ માં એ જકાત

એનાથી અધીરું છે અને તે બીજી વખતની તપાસથી વખતે નાણુદ
યરી) પ્રેસિડન્ટ કલીવલેન્ડે જકાતનો એક વધારે સખ્ત કાયદો પસાર
કરવાની કોશીશ કરી હતી એ બીજી પસાર થાય તો ઘણા ઉદ્યોગોને
નુકસાન થાય એમ હતું. મને જોનાવવાથી હું વૉશિંગ્ટન ગયો અને એ બીજાને
વધક અશે સુધારી આપવાની મેં કોશીશ કરી સિનેટની ઉમેદગીક પાર્ટીનો
અગ્રણી સિનેટર ગોર્મન ન્યુયૉર્કવાળો ગવર્નર ફનાવર અને બીજા ટ્રેડલાક
બાહોશ ઉમેદકે પક્ષવાળા સભાસદો મારી માફક નમ્ર પ્રકારની રક્ષકનીતિના
હીમાયતી હતા પ્રેસિડન્ટ કલીવલેન્ડે તૈયાર કરાવેલો કાયદોનો ખરડો જે 'વિ
લ્સન બીજા'ના નામથી જોળખાતો હતો, તે હદ ઉપરાંતનો, સખ્ત અને દેશના
કેટલાક ઉદ્યોગોને હાનિકારક લાગતો હોવાથી ઉપર જણાવેલા સભાસદો તેની
વિરુદ્ધ પડવાના હતા સિનેટર ગોર્મને મને કહ્યું કે - 'દેશના ઉદ્યોગોને જેમ અને
તેમ જોણુ નુકસાન થાય, એમ કન્વાનેઝા આશરો ધરાવે છે, અને લોખંડ તથા
ચોખાદના ગ્લજીમાટે કેટલી જકાતની જરૂર છે, તે સબધમાં મને અને મારા
સાથીએ તે તમારા ઉપર વિશ્વાસ છે, પણ જકાતના હાનના દરમા મોટો ઘટાડો
થવો જોઈએ અને જો એવા પ્રકારનું બીજું તૈયાર કરવામાં આવે તો અમે
મનજા તેને ટેકા આપીશું તેના જોઈસ શબ્દો મને બરાબર યાદ છે ' પ્રેસિ
ડન્ટની સામે પડી તેને હરાવવાનું મને પાલવે એમ છે, પણ તેની સામે પડી
હારવાનું મને પાલવે એમ નથી "

ગવર્નર ફનાવર પણ આવા વિચારો ધરાવતો હતો જકાતના દરમા જે
મોટા ઘટાડા કરવાની મેં સૂચના કરી તે મેં ગ પક્ષના માથુસોએ તરતજ
સ્વીકારી આખરે વિલ્સન અને ગોર્મન બનેએ મળી જે નવું બીજું તૈયાર કર્યું
તે પસાર થયું સિનેટર ગોર્મને અને પાછળથી જણાવું હતું કે દક્ષિણ તરફના
કેટલાક સભાસદોના મત મેળવના માટે તેને ફની ગાસડીઓના સબધમાં નમ્ર
આવડું પડ્યું હતું ફની ગાસડીઓ ઉપરની જકાત નાણુદ કરવામાં આવી હતી

નિમ્ન ૫મી તરતજ જકાતનું નહું ધોરણ નક્કી કરવામાં આવ્યું, તે વખતે
હું મારા ધધામાં બહુ આગળ પડતું રયાન જોજવતો નહોતો તેથી એ ધોરણ
નક્કી કરવામાં મેં લાગ લીધી નહોતો પણ પાછળથી જ્યારે જ્યારે જકાતના
દર ઘટાડવામાં આવ્યા, ત્યારે ત્યારે દરેક વખતે મેં આગળ પડતો લાગ લીધો
હતો, એટલે મારો પ્રયાસ હમેશા જકાત ઘટાડવાની તરફેણમાં થતો જેમ
વધારે જકાત તેમ વધારે સાફ, એવું માનનારા અને તેથી જ્યારે પણ જકાત
ઘટાડવાની વાત નીકળે ત્યારે વિરુદ્ધતા ઉભી કરનારા વિવેકશૂન્ય સરક્ષક
પક્ષવાળા એક બાણુએ થના, અને કોઈપણ પ્રકારની જકાત જોઈએ નહિ,

એવું માની અખાધિત વ્યાપારની કુબેશ ઉપાડનારા બીજા બાલુએ હતા. આ બંને અતિમ વિચારો અને નાપસદ પડતા અને હું હંમેશા વચ્ચે માર્ગ સ્વીકારતો.

શરૂઆતમાં જો કે લોખંડ અને પોલાદના ઉદ્યોગના રક્ષણમાટે જકાતની જરૂર હતી, પણ ૧૯૦૭ ની સાલમાં એ રક્ષણની જરૂર નહિ લાગવાથી તમામ જકાત કાઢી નાખવાની અમે સમતિ આપી હતી. યુરોપ દેશમાં ત્યાંની જરૂરી આત પૂરી પાડવા ઉપરાંત પરદેશ ખાતે મોકલી શકાય એટલે વધારે માત્ર ઉત્પન્ન થતો નથી, એટલે જો અમેરિકાના ભાગ હદ ઉપરાંતના થકી જામ, તો યુરોપમાંથી ચોડા માત્ર આયાન થાય ખરો, પણ તેમ થતા ત્યાંના ભાગ પણ થકી જામ, એટલે જકાત કાઢી નાખવાથી ગ્રામીણ કારખાનાવાળા ઉપર મજીર પ્રકારની અસર થઈ શકે એમ નથી અખાધિત વ્યાપારનું પરિણામ એટલુંજ આવશે કે તેને લીધે, જે વખતે માગણીમાં અસાધારણ વધારો થશે, તે વખતે ભાર અતિશય ઉંચા થકી જતા અટકશે. આથી કરીને લોખંડ અને પોલાદના કારખાનાવાળાઓને અખાધિત વ્યાપારના તરફની જરાપણ ધારતી રાખના જેવું નથી (વૉશિંગ્ટન ખાતે ૪૦ મં ૧૯૧૦ માં જે ટારિફ કમિશન બેઠું હતું તેની સમક્ષ મેં આ પ્રમાણેની જુગાની આપી હતી)

પ્રકરણ ૧૧ મું

મુખ્ય મથકતરીકે ન્યુયૉર્ક

મારો રાજગાર ખીલતો ચાલ્યો અને તેને લીધે મારે પૂર્વ તરફ અને ખાસ કરીને ન્યુયૉર્ક ખાતે વખતોવખત જવું પડતું. ઈંગ્લાંડમાં લંડન જેવું સ્થાન બોગવે છે, તેવું અમેરિકામાં ન્યુયૉર્ક બોગવે છે; એટલે કે અમેરિકાના અગત્યના ધંધાદારીઓનું એ મુખ્ય મથક છે. કોઇ પણ ગોટી સંસ્થાને ત્યાં પોતાનો પ્રતિનિધિ મૂકવા સિવાય ચાલેજ નહિ. મારા ભાઈ અને કિસને પિટ્સબર્ગ ખાતાના કામકાજની પૂરી સમજ પડી મધ હતી. પેટીની સામાન્ય કાર્યપદ્ધતિનું સ્વરૂપ સુકરર કરી આપતું અને મહત્ત્વના કંડાકટ મેળવી આપવા, એ હવેથી માફ કાર્યક્ષેત્ર હતું.

મારા ભાઈએ અમારા એક ભાગીદાર અને મિત્ર કોર્મોનની પુત્રી લ્યુસીની સાથે લગ્ન કર્યું હતું, એટલે અમારું હોમનું ખાતેનું મકાન મેં એમને સ્વાધીન કર્યું; અને હું ઈ. સ. ૧૮૬૭ માં પિટ્સબર્ગના જૂના ઘરોળા અને સહવાસ તોડીને ન્યુયૉર્કમાં રહેવા ગયો. આ ફેરજલ્લી મને અધરી લાગતી હતી, એ વાત ખરી છે; પણ મારી માને તો એ અસહજ થઈ પડી હતી; પરંતુ હજી તેને જઘાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ નહોતી અને અમારે ખેને સાથે રહેવાનું હોય, તો ત્યાં જઈએ ત્યાં અમે મુખી જીવન ગાળી શકીએ એમ હતું; છતાં તેને જૂનું ઘર હોડતા ધણું લાગી આવ્યું. ન્યુયૉર્કમાં અમે તદ્દન અજણ્યાં હતાં, તેથી તરત તો અમે સેન્ટ નિકોલાસ હોટેલમાં મુકામ રાખ્યો. મેં બ્રોડવેઈટમાં જૉર્જીસ રાખી.

શરૂઆતમાં તો અમારા પિટ્સબર્ગવાળા મિત્રો ન્યુયૉર્ક આવે તેમને મળવાદળવાથીજ અમને સુખ થતું, અને પિટ્સબર્ગનાં સ્થાનિક પેપરો અમને અમારા જીવનનિર્વાહમાટે આવશ્યક લાગતાં. હું પણ અનેકવાર ત્યાં જઈ આવતો અને મારી મા ઘણી વખત મારી સાથે આવતી. એ રીતે અમારા જૂના ઘર સાથેનો સંબંધ અમે જળવી રાખ્યો હતો; પણ થોડી મુદત

પત્રી નવા ધરોળા જાધાયા નવી નરી વાતોમાં ચિત્ત ચોટવા લાગ્યું અને ન્યુ યાર્કને અને અમારૂં ઘર માનવા લાગ્યા સેન્ નિકોનાસ હોટેલના મારીકોએ રહેરના મુખ્ય ભાગમાં વિન્ડસર હોટેલ સ્થાપી, ત્યારે અને ત્યાં રહેવા ગયા અને ૧૮૮૭ ની માવસુધી ન્યુયોર્ક ખાતાનું અમારૂં ઘર એજ રહ્યું હોટેલ નો માલીક મિ દોંકે અમારો મિત્ર થયો અને તેનો ભત્રિજો હજી પણ અમારો મિત્ર છે

ન્યુયોર્ક ખાતાના વસનાટદરમિયાન જે અનેક મશ્યાઓની સાથે સસર્ગ મા આવવાથી અને જ્ઞાનવૃદ્ધિની બાબતમાં સૌથી વિશેષ લાભ થયો હતો, તે પૈકીની મુખ્ય મિકેલે-ફે-પામર અને તેમની પત્ની અને એ ત્રણી સ્થાપેની 'નાઇટીન્થ સેન્-યુરી કલબ' હતી આ સભા જૂદા જૂદા વિષયોના સબધમાં ચર્ચા ચલાવવાના ઉદ્દેશથી મહિનામાં એક વખત તેમના પોતાના મમાનમાં મળતી અને તેમાં ઘણા સમર્થ વિદ્વાનો અને વિદ્યુષી બાઇઓ ભાગ લેતા પ્રેસિડેન્ટ બોટાની પત્ની મેક્સ બોટાન લ તે ત્રીણે હું પણ એ સભાના સભાસદ તરીકે ચૂંટાયો હતો એક વખત એમણે અને પોતાને ત્યાં ખાણી લેવા માટે આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું, તે વખતે મને ઘણા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોનો પરિચય થયો હતો, તેમાંનો એક ડોર્નલેન્ડ યુનિવર્સિટીનો પ્રેસિડેન્ટ એન્ડ્રુ ડી વ્હાઇટ, પાછળથી મારો જન્મભરનો દોસ્ત થયો હતો એણે પાછળથી રશિયા અને જર્મનીના એનગ્લોતરીકેના હોદ્દા ભોગ્યા હતા તથા હેગ કોન્ફરન્સમાં અમેરિકાના મુખ્ય પ્રતિનિધિતરીકે ભાગ લીધો હતો

આ 'નાઇટીન્થ સેન્-યુરી' મળ મમર્થ વિદ્વાનોના અખાડા જેવી હતી બાહોશ પુરો અને અંતિમાં તે વખતના મુખ્ય મુખ્ય પ્રજોના સબધ મા રીતસરના વાદવિવાદ ચલાવતા અને વક્તાઓ એક પછી એ પોતાના વિચારો જાહેર કરતા પાછળથી એ મેળાવડમાં એટલા બધા અંતિરુષો ભાગ લેવા આવવા લાગ્યા કે તેમને માટે એ ખાનગી મકાન નાનું પડવા લાગ્યું પછાથી એ સભાની માસિક મેઈકે અમેરિકન આર્ટ ગેલેરીના મમાનમાં થતા લાગી અને યાદ છે કે જે જે દિવસે ચર્ચામાં પહેલવહેલો ભાગ લીધો, તે દિવસે ચર્ચાનો વિષય 'ઝેરીસ્ટોકસી આઈ ધી ડોનર (ડોનરની કુતીનસાદી) એ હતો પહેલો વક્તા કર્નલ ચામસ ને ટવર્થ હિગિન્સન હતો ન્યુયોર્કના શ્રોત્ર ગણને આ મારો પટેનવહેનો પરિચય હતો ત્યારપછી પણ હું પ્રસંગોપાત ભાષણો કરવા ઉભો થતો જાણી મારા જ્ઞાનમાં થયેલા વધારો થતો કેમકે દરેક વખતે ભાષણ કરવા માટે માટે ઘણું વાચન તથા વિચારનું પડતું

મે પિટ્સબર્ગમાં ઘણા વર્ષ ઉઘોગ ખીલવવામાં ગાળેના હોવાથી મારામાં

ખરા પરસેવાની ઝાલણી કરવાનો ગુણ દર અને રિયર થયો હતો અને મટોરીઆ પછાનો પવન મને વાથો નહોતો. તારમાન્તરતરીકે મને લોકોના કામકાજની જે માહિતી મળતી, તેને લીધે ન્યુયૉર્કના શૅર બજારની સાથે જે લોકોને કે પેટીઓને લેવાડેવાડેનો ચવદાર હતો તેમના નામ હું જાણી શક્યો હતો અને હું તેમની કાગડીદિ ઉપર ભારિક ધ્યાન આપ્યા કરતો તેમના બચકાર મને એક જાતના લુગાર જેવાજ લાગતા એ લોકો સદે ચલ્યા હતા, એ વાત ઉપાડી પડી જવાથી (આની વાતો છુપી ગદી સકતીજ નથી) તેમની શાખને મદદો લાગ્યો હતો, એની અને તે વખતે માહિતી નહોતી, પણ તે વખતે એવી પેટીઓની સંખ્યા એટલી નાની હતી કે તેમની ગણતરી આગળીના ટેરવાપર કરી શકાય પિટ્સબર્ગમાં હજીસુધી શૅર બજારની સ્થાપના થઇ નહોતી અને ન્યુયૉર્ક શહેરના શૅરબજારની સાથે તારનો મળધ ધરાવતી શૅરદલાલોની આંશીસોની પણ જરૂર પડતી નહિ પિટ્સબર્ગ તો ઉલોચ અને રાજગારનું જ મથક હતું.

ન્યુયૉર્કનો મામલો તેથી જુદીજ જાતનો કેળી મને તાબુથી લાગી ધધા દારી માણસો પૈકી પણ જેમને પૉન સ્ટીપના શૅર બજાર સાથે થોડો ઘણો સંબંધ ન હોય એવાઓની સંખ્યા ઘણી નાની હતી, જે જુદી જુદી રેલ્વે કંપનીઓ સાથે મારો આર્થિક સંબંધ હતો, તેમના સંબંધની માહિતી મેળવવા માટે લોકોએ મારી આંશીમના બારણા તોડી પાડ્યા માડ્યા રેલ્વેની આતબ્યવરથાથી હું માહિતગાર હોવાથી તેમના શૅર ખરીદી આપવાની બાગત મા મારી સનાહ અને મદદ લાભકારકજ નિવડવી જોઈએ, એવી માન્યતાથી શૅરમા નાણા રોકનાની ઇચ્છાવાળા માણસો પોતાના નાણા મારે સ્વાધીન કરવાની મગણીઓ કરવા લાગ્યા બજાર દાય કરવા માટે કેટલીક કંપનીઓના શૅર ખરીદી લેવા માટે ઉભી થયેલી મઠણીઓમા સામેન થવાના મને આમ-નણ મળવા પાડ્યા ટુકડા સદાતું આપુ ક્ષેત્ર તેના મોહક સ્વરૂપમા મારી દષ્ટિ આગળ ખુનું થવા લાગ્યું.

પણ આ બધી લાવ્યોમા ફસાવાની મે મહમપણે ના પાડી હું ન્યુયૉર્ક રહેવા ગયો કે તગતજ આવીએક લાનય અને વિન્ડસર હૅરિયમા આપવામા આવી હતી જે શુટક, જે તે વખતે ગધે પોખાગ પાડતો હતો, તેણે મારી પાસે આવીને કહ્યું કે, મે તમારી હોશિયારીની વાતો સાંભળી છે, મારે જો તમે પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીનો વહીવટ સલાખી લેવાનું કબૂત કરો, તો હું એ રેલ્વે ખરીદી લઉં અને તમને અર્ધો નફો આપુ મેં તેને ઉપકાર માનીને જણાવ્યું કે, જોકે ધધાપરત્વે હું અને મિ રફોટ છૂટા પડ્યા છીએ, છતાં તેની સામેએક

પણ આગળ ઉચી કરવાનું કૃત્ય મારાથી બની શકશે નહિ. પાછળથી મિ રમ્પે મો જલુએ ક્રે, કંપનીમાં હિત ધરાવનારા ન્યુયૉર્કના માણસોએ તમને મારી જતા અપાવવાનો ઇરાદો કર્યો હતો એ વાત મારા સાબળવામાં આવી હતી એ વાત એમના જાણવામાં કેવી રીતે આવી તે મને સમજાતું નથી, કેમકે એ બાબતની વરાળ કાઢના મોટે પણ મે કાઢી નહોતી. મે ફરીથી તેમને ખાતરી આપી કે હું જો કોઈ પણ રેલ્વે કંપનીનો પ્રેસિડન્ટ થઈશ, તો જે કંપની મારી માનનીય હશે તેનોજ ચયશ.

મે મારી જીવગીમાં કોઈ પણ શૈર સદાતરીકે ખરીદ્યો કે વેચ્યો નથી. માન મારી કાર્ટીફિકેટની સરૂઆતમાં પેનિસ વેનિયા રેલ્વે કંપનીના કેટલાક શૈર મે ખરીદેલા તેના પૈસા તેજ વખતે આપ્યા નહોતા, કેમકે મારા શારણ્યે મને તે સરતે લાગે ખરીદી આપવાની જાણ આપી હતી. રાષ્ટ્ર નાણા ગણી આપ્યાસિવાય કોઈ પણ શૈર ખરીદવો નહિ અને મારી માનનીયો ન હોય એવો કોઈ પણ શૈર વેચવો નહિ એ નિયમને હું ઠેક સુધી વળગી ગયો હતો.

કારખાના સ્થાપનાના માણસોને તેમજ ઉચા ધધામાં પડેલા માણસોને માટે આવું વર્તન ખાસ આવશ્યક છે, અને ખાસ કરીને કારખાનાવાળા માણસને માટે તો એ નિયમનું પાલન અનિવાર્ય છે. તેના ધધાના જગના જે નવા નવા પ્રયોગો તેની આગળ ખજ થાય છે, તેનો નિર્ણય વ્યર્થ રીતે થઈ શકે, એટલા માટે એનું મગજ શાન્ત અને સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ. પણ જે માણસનું મગજ શૈરખતરના ફેગફારોને લીધે ચમડોળે ચડે છે, તેનામાં સારાસારનો વિચાર ફગવાની શક્તિ રહેતીજ નથી. તેની અમર એના ઉપર ફરી પીણાના જેવી થાય છે તેને પ્રમાણનો ખ્યાલ રહેતો નથી તથા વસ્તુસ્થિતિનું ખરું સ્વરૂપ તેના સમજવામાં આવતું નથી. કીડિયાર તેને કુમરરૂપે દેખાય છે અને કુમર કીડિયારા જેવો દેખાય છે જે નિર્જીવ તેણે શાંતિથી પુખ્ત વિચાર કરીને કરના જોઈએ, તેના નિર્ણય તે એકદમ ઉત્તરવળ કરીને કરી નાખે છે, અર્થાત્ તે જમા ને ત્યા આધળીઆ મરીને ઝપનાવે છે તેનું મન નિરાતે વિચાર કરવાના મુદ્દા ઉપર હોતું નથી પણ શૈર જગતના લાવની વધવટ ઉપર હોય છે. પારકાનું રહિર ચૂસી જીવનારા ડાસની માફક સદો લાગની વધવટ ઉપર તાગડ-ધિત્રા કરે છે-એનામાં જરાપણ ઉત્પાદક શક્તિ નથી.

ન્યુયૉર્કમાં થાણે પડ્યા પછીનું મારું પહેલું મહત્વનું કાર્ય મિસિસિપિ નદી ઉપર કીયોકક આગળ પૂન બાંધવાને લગતું હતું. આ પૂનની લખાઈ ૨૩૦૦ ફીટની હતી અને દરેક એસાર ૩૮૦ ફીટનો હતો. પેનિસલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના પ્રેસિડન્ટ મિ ચૉક્સન અને મે બન્નેએ મળીને એ કદાકટ રાખ્યો.

હતો પાયા, ચલુતરકામ અને ઉપરનું બાધકામ તમામ કરી આપવાનું અમે માથે લીધું હતું; અને કિમતને પેટે કંપનીની લોન અથવા બૉન્ડ તથા શેર લેવાનું અમે કમૂલ કર્યું હતું આ પ્રવૃત્તિ આર્થિક બાબુ બાદ કરતા ખીજી બધી રીતે ફતેહમદ હતી હતી કેમકે લડકાટને વીધે પૂલની સાથે સબધ ધરાવનારી રેલ્વે કંપનીઓએ દેવાળા કાઢ્યા, તેથી તેઓ મુકગર કરેલી ગકમો ભરી રાખી નહિ. હરીફ રેલ્વે કંપનીઓએ મિસિસિપિ ઉપર મર્ફિગટન આગળ ખીજો પૂન નાખ્યો જે સુંદર નદીની અમે આરામ રાખી હતી તે સમયે થઈ ગયો, પણ અમારે ખોટ બોગવવી પડી નહોતી.

આ કામને અમે મારે વખતોવખત કીયોલક જવું પડ્યું, અને ત્યાં મારે જનરલ રીડ, મિ લેટન અને તેમની પત્નીઓ તથા ખીજા સારા માણસોનું ઝોળખાણુ થયું જનરલ રીડે અમારા માનમાં એક વખત મેળાવડો કર્યો હતો, તેમાં ઈન્ડાડના કોઇપણ ચહેરને દીપાવે એવી સિદ્ધ મડળા ભેગી થઇ હતી પરંતુ એ પૈકીના કેટલાકે માણસોએ લડાઇમાં નામના મેળવી હતી અને રાષ્ટ્રીય સમિતિઓમાં સારા હોદ્દા ભોગવ્યા હતા.

કીયોલક આગળનો પૂન બાધવામાં મારી જે આખર બધાઈ હતી તેને લીધે જે લોકોએ મિસિસિપિ નદી ઉપર સેન્ટ લુઇસ આગળ પૂન બાધવાની યોજના તૈયાર કરી હતી, તેમણે પણ એ કામ મનેજ મોઢ્યું આ બાબતનો ઉત્થેખ આગળ કરવામાં આવ્યો. ■ એ યોજનાના બધરથાપક મિ મેકફર્મને ઇ સ ૧૮૬૬ માં એક દિવસ મારી પાસે આવી અને કહ્યું કે, આ પૂન બાધવા માટે જોઇતા નાણા ઉભા કરવા અમે પ્રયાસ કરી રહ્યા છીએ, અને પૂર્વની કેટલીક રેલ્વે કંપનીઓને એ યોજનામાં સામેન થવાનું તમે સમજાવી શકો તો ધણું સાચું તેમણે તમારું કરેલી યોજના બરાબર તપાસી જોયા બાદ મે કિરોટાન આયર્ન વર્ક્સ તરફથી એ પૂન બાધી આપવાનો કટ્ટાકટ મળ્યો. વધારામાં એ પૂન બાધનારી કંપનીએ કાઢેલી લોનના આણસ લાખ ડૉલરની દિમતના બૉન્ડ અમુક સાલે ખરીદવાનો મને હક મળ્યો, તેથી એ સાલના માર્ચ માસમાં એ બૉન્ડ વેચવા માટે હું લડન જવા ઉપડી ગયો.

મુમાફરીદરમિયાન મે એક વિજ્ઞાનપત્ર (પ્રોપેક્ટસ) તૈયાર કર્યું અને લડન પહોંચતા તે છપાવી કાઢ્યું લડનની પહેલી મુલાકાત વખતે જુનિયસ એસ મૉર્ગન નામના એક મોટા શરાફતુ મને ઝોળખાણુ થયું હતું, તેની પામે જઇ મે તેને બધી લકીકતની સમજણ પાડી વિજ્ઞાનપત્રની એક નકલ તેને આપી હું મારા મુકામ ઉપર ગયો અને સવારમાં બ્યારે ફરીથી હું તેની પામે ગયો, ત્યારે એણે એ સોદો પોતાને પસંદ પડ્યાનું જણાવ્યું આ ઉપરથી,

મે તેમને કેટલાક બૉન્ડ વેચ્યા અને વધારે ખરીદવાની ઇચ્છા હોય તો તે ઈ છૂટ આપી; પણ તેણે બ્યારે પોતાના ધારાના દિમાયતમિયોની સનાહ લીધી, ત્યારે તેમણે બૉન્ડની ચબ્દરચનામાં કેટલોક ફેરફાર કરવાની સૂચના કરી તે ઉપરથી તેણે મને કહ્યું—“તમે કંપનીના વ્યવસ્થાપકોને કાગળ લખી પૂછી મંગાવો કે એ પ્રકારના ફેરફાર કરવા તેઓ ખુશી છે કે કેમ? દરમિયાન તમારી રોકાઈલેન્ડ જવાની ઈચ્છા છે, તો હાન ત્યાં જાઓ અને ત્રણ અઠવાડીયા પછી તમે પાછા આવશો, એટલે જા મોટા પાકો કરીશું.”

પણ એ રીતે વાન ઓળભે નાખવાની મારી મરજી નહોતી, તેથી મે તેને કહ્યું કે એ ફેરફાર પસંદ કરનારો જવાબ તારથી મંગાવી હું સવારમાં તમારી પાસે હાજર થઈશ આટલાટિક મહાસાગર ઉપરના તાર કેટલીક મુદત થી ચાલુ થયા હતા, પણ મે તે દિવસે જે તાર મોકલાવ્યો હતો એટલો લાંબો ખાનગી તાર અગાઉ કદી મોકલાયો હશે કે કેમ એ શક્યરેતુ છે બૉન્ડની દરેક લીગને નબર આપવા અને પછી દરેક લીગમાં કેટકેટલા સુધારા વધારા કે ઘટાડા કરવાના છે, એ જતાવવાનું કામ પણ સહેલું હતું એ પ્રમાણેના તાર રવાના કરતા અગાઉ મે તેમને માર્ગનને જતાવ્યો તે ઉપરથી તેણે કહ્યું—“વાહ, યુવક! જે તું એમાં બિજાથી નિવડે તો તને સાબાશી થશે.”

ખીજે દિવસે હું બ્યારે બોશીસમાં ગયો ત્યારે જે ટેબલ મારે બેસવા માટે મુખ્ય કરવામાં આવ્યું હતું તેના ઉપર એક રમીત પાકીટ પડેતું મારા દીકરામાં આવ્યું એ પાકીટમાં અમેરિકાથી આવેલો જવાબ હતો—“બોર્ડે સંપૂર્ણ ફેરફાર મંજૂર રાખ્યા છે’ પછી મે મિ. માર્ગનને કહ્યું—“હવે મિ. માર્ગન તમારા વકાલોએ સૂચના કર્યા મુજબ બૉન્ડમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે, એમ માની લઈને ચાલો હવે આપણુ આપણુ કામ આગળ ચલાવીએ’ સોદા તરતજ પાકો કરવામાં આવ્યો.

હું બોશીસમાં હતો તે વખતે ‘ધી ટાઇમ્સ’ નો નાણાવિષયનો તત્ત્વી મિ સંપ્સન ત્યાં આવ્યો એના તરફથી જો મે બોન તરફથી લખવામાં આવે, તો બૉન્ડના લાવમાં અકદમ ઉછાગો થાય, એમ હોવાથી મે એની મુલાકાત લીધી મેરી રેફે કંપનીના સંબંધમાં ફિસ્ક અને ગુલ્ડના તરફથી ચલાવવામાં આવેલા મુકદ્દમાને લીધે, તેમજ ન્યુયૉર્કના ન્યાયાધીશે તેમના કલામાં રહેતા હોય, એવી રીતના થયેલા દેખાવને લીધે અમેરિકાની જાગીનગીરીઓ ઉપર સખ્ત આક્ષેપો થતા હતા, એ વાત આગળ કરવામાં આવશે એમ હું જાણુતો હતો, તેથી મે તરતજ એ જાગીનને ખુલાસો કરવા માડ્યો. મે મિ. સંપ્સનને જણાવ્યું કે, સેન્ટ લુઇસિજ કંપનીને અધ્યક્ષ સરકાર (નિશનવ અવર્નમેન્ટ) તરફ

થી પરવાનો મળેનો છે અને એના સૌં અગર લોનના સર્જનમાં કંઈ તકરાર પડે તો તેની અપીલ સીની રીતે યુનાઈટેડ સ્ટેન્સની વડી અદાલત (સુપ્રીમ કોર્ટ) માં થઈ શકે છે, અને એ અદાલત ઈન્સાફની ઉપી કોર્ટોના જેટલીજ શુદ્ધ અને સ્વચ્છ છે એ ઉપરથી એણે કહ્યું કે, આ પ્રશ્નસાધન તકીકતને જરૂર હું પોણ પ્રસિદ્ધિ આપીય એ રીતે એના મનનું સમાધાન થવાથી માર કામ સહેલું થઈ ગયું એના ગયા પછી મિ માર્ગને મારા ખબો ચાખડી કહ્યું - " સાનારા છે, લુવાન પુરુષ ! તે આ ઈન્સાફની કિ મનમાં પાંચ ટકાનો વધારો કરી આપ્યો છે "

તે કહ્યું " હીક, મિ માર્ગને " હવે તમરે મટે ખીલ પાંચ ટકા વધારવાનો કોઈ માર્ગ હોય તો તે મને બતાવો "

એ લોન અવજી રીતે ફતેહમદ નિતડી અને મેન્ટલિટા પૂન માં જોઈતા નાણાં મળી રહ્યા આ સોદામાં મને ધણે સારો નફો મળ્યો પૂરોપ ના ચરાઈ સાર્યોના મારો આ પહેલવહેલોજ વ્યવહાર હતો મિ પૂનમેને મને થોડા દિનમાં ધણી કહ્યું હતું કે, મિ માર્ગને પેના તાર મૂકવાના બનાવ ને ઉદ્દેશને એક ખાણા પ્રસંગે આગાહી તરીકે જણાવ્યું હતું કે - " એ લુવાન પુરુષ થોડી મુશ્કેલી ઊભી નીકળશે "

મિ માર્ગને પાસેથી પરવારીને હું મારે વતન ઇન્ફર્મલિટી ગયો, અને એ પ્રસંગે એ સહેરને સાવર્જનિક સ્નાનાગાર (પબ્લીક બાથ્સ) બહીસ આપ્યું એ ખીના તોય ભેલા લાષક એટલા ઝારણર છે કે આજ સુધીમા જે પ્રેલા ફાન પેરીનું એ સૌથી વધારે કિંમતવાળું હતું આ અગાઉ થોડા વખત પહેલા જે મારા કામ લોડરની સ્થના ઉપરથી ઈન્સાફનની પડને આવેલા ટ્રેલિંગ હાઈડ્રસ નામના કુગર ઉપર વોરેસનો સમારકસેલ ઉભો કરવાના રૂઝમા નાણાં લઈતા હતા એ રકમ ભારે નહોતી, પણ તે વખતે હું તાર ખાતામાં તોડર હતો અને માસિક ગ્રીમ ડૉનરની આવકમાંથી ધરખટલાતું ખર્ચ નભાવવાતું હોય તેવા સનેગેમા અજાણી એ ભેટ પ્રમાણમાં સારી જેવી ગણી શકાય મારી માએ પણ આ રકમ ભરવા સામે વામો લીધો નહોતો ઉપરુ એ તો પોતાના પુત્રનું નામ નાણાં ભરનારની પાલીમા આવેલું દેખી પુત્રી થઈ હતી, અને પુત્ર પણ એમ લાગતું હતું કે હવે હું કંઈક મજબૂતી મા આવ્યો કેટલાક વર્ષો પછી હું અને મારી સ્ટેલિંગ ગયા હતા ત્યારે સર વૉલ્ટર સ્ટૉનના સમારકમટે નિમાયવી કમીમને મારી માએ એ કવિનું ને આવવું (વરડ) અર્પણુ કર્યું હતું, તે વૉરેમ ટાપરમા અમે પ્રુલ્ક મૂક્યું હતું અમારી આર્થિક સ્થિતિ એ પ્રસંગે પહેલા પ્રસંગના કરતા ધણી સારી

ચઇ હતી, પણ મેં પરીપાકારના અને જનહિનના કાર્યોમા નાણાનો વ્યય કરવાની સરખાત હજી કરી નહોતી X અત્યાર સુધી હું પૈસાનો સમ્રાટ કંવામાંજ મશગુલ હતો.

ઈ. સ ૧૮૬૭મા હું જ્યારે યુરોપના પ્રવાસે નીકળ્યો હતો, તે વખતે, ધર આગળના કામકાજ ઉપર મારે લક્ષ નહોતું એમ ધારણા નહિ વખતોવખત લખાતા કામગીરીમાં રહેતે અને ત્યાંના કામકાજની સવળા માદિતી મળતી રહેતી હતી આતર્વિગ્રહને લીધે પૈસિકિક મદાસાગર સાથે રહેવો સખધ જોડવાનો પ્રગ્ન અગાહિ કરતા વિશેષ ચર્ચાવા લાગ્યો હતો અને તેથી કોંગ્રેસે એક કાયદો પસાર કરી તેવી રહેવા બાધવા નીકળે તેને ઉત્તેજન આપવાનું નક્કી કર્યું હતું. આમાં આગળ બોદાણુ—પુરણની સરખાત ચઇ ચૂકી હતી અને એ લાઇનને વધારી સાન્ટાનિસ્ટો સુધી લઇ જવી એવી ધારણા

પ્રમા વખતે મિ કાર્નેગીના મનોરથો કેવા હતા, તે તેના હાથની કૌશી નીચેની નોખ ઉપરથી સમજી શકે એ નોખ હાલમાંજ હાથ આવી છે

સેન્ટ નિકોલાસ હોટેલ ન્યુયૉર્ક ૧૯૧૮

મારી હમર તે ગ્રીસ વર્ષની ગણી અને મારી વાર્ષિક આવક પચાસ હજાર ડોલરની થઈ છે. આગળી બે વર્ષની મુદત દરમિયાન હું મારા રોજગારની એવી ગોઠવણ કરી શકીરા કે તેથી મારી મોઢસ વાર્ષિક આવક આઠમા એકાદી ૫૦,૦૦૦ ડોલરની થશે આથી વગરે કમાતુ નબ—સખતિમા વખતે મરવાનો પ્રવાસ કરશે નથી, પણ વધારાની આવક પરીપાકારમા કાર્યોમા ખર્ચવા ઉપયોગે ઉપલબ્ધ નમસ્કાર કરવા અને કમાતુ તે બીજાઓને મારેજ એકસરકમા રચાવી રહેલું અને સંપૂર્ણ રોજગારી યેવી—સાક્ષરતા બિાળખાણ કરવા અને જાહેરમા બાપણો કરવાની સક્તિ ખીનવવા ઉપર ખાતર ધ્યાન આપવું—આ મારે ત્રણ વર્ષ પ્રવાસ કરશે પછી પરી લગભગ જઈને રહેલું અને કોઈ ન્યુસપેપર કે રિપુબ્લિકેન ગ્રાંપ કરવું અને તેના સામાન્ય વહીવટ ઉપર લક્ષ આપવું મહેર કામકાજમા અને ખાસ કરીને કેળવણીને હજી અને ગરીબ વર્ગની રિયતિ સુધારવાના કાર્યે મા લાગ લેશે.

માણસમાંજને મુર્તિપૂર્ણ આપરચ છે પણ લઈમી દેવીની ઉપાસતા કરવી એ સૌથી અપમ પ્રકારની મુર્તિપૂર્ણ છે પૈસાને પરોષેર માનવો એના જેવું માણસને અધમ બતાવનાર એકે કામ નથી હું જે કાર્યમા પ્રવૃત્ત થાઉં, તેમા મારે અડગપરે આગળે વધવા જવું જોઈએ, અને તેથી કરીને જે પ્રવૃત્તિ માત્ર છવતને હનત પરી શકે તેવી પ્રવૃત્તિજ પસંદ કરવાની મારે કાલજ તખવી જોઈએ મધ્યાની જાળવમા હવે વધુ વખત સુચાયલા રહેવાથી અને ઘોડી મુદતમા પણ દેખ્ય શી રીતે ઉપાગન કરવું, એનીજ અખતા કરી કરવાથી માત્ર આગળની એટલી બધી અધિપતિ થશે કે તેના ઉદ્ધારની આશાજ નહિ રહે. પાત્રોસ વધારી હમરે ૩૩ ધધામાંથી નિવૃત્ત થઈશ, પણ આવતાં બે વર્ષ દરમિયાન બચેર મરજો વખત ગિફ્ટલુ સેવામા અને નિયમિત વાચનમા જાળ વાનો મારો ઈસદો છે

રાખવામા આવી હતી. એક વખતે હું જ્યારે રોમમા હતો, ત્યારે મને એવા વિચાર સૂઝ્યો કે, આ કામ ધારવા કરતાં વહેલું સમાપ્ત થઇ જશે. પ્રથમે એક વખત રેલ્વે બાંધવાનો નિશ્ચય કર્યો, એટલે એ કામ જેમ બને તેમ વહેલું ઉચ્ચ મૂલ્યે, એ માની શકાય એવી વાત છે. આથી મેં મિ. રૅફોર્ડને કાગળ લખી રૂચના કરી કે, કંલિફર્નિયા રેલ્વે લાઇન ઉપર ઉધવાની સવડવાળા કંપા (સ્વીડીગ-કાર્મ) દાખલ કરવાનો કંટાકટ મેળવી લેવો એમના જવાબમા નીચેનું વાક્ય હતું:—“તમે ઠીક તાઢકો સાધી લેવાનો વિચાર ગાખ્યો છે; પણ હજી એ વિચાર કવખતનો છે.” તેમ છતાં હું જ્યારે અમેરિકા પાછો ફર્યો, ત્યારે મેં તરતજ એ વિચાર ઉપાડી લીધો. ઉધવાના કંપાની માગણી એટલી બધી થતી હતી કે તેને પહોંચી વળાય એટલા કંપા બધાતા નહોતા. આને લીધેજ હાલની પુલ્કર્મન કંપની ઉભી થવા પામી જૂની ‘મેન્ટ્રલ ટ્રાન્સપોર્ટેશન કંપની’ પૂતી ઝડપથી કંપા બનાવી શકતી નહોતી; આથી કરીને પુલ્કર્મને ચિકાગો ખાતે પોતાનું મથક રાખીને એક હરિફ કંપની ઉભી કરી. એની પણ ખાત્રી થઈ હતી કે, પેસિફિક રેલ્વે લાઇન ઉપર પણ એવા કંપાની ભારે માગણી થશે અને તેથી મેં જે યોજના મનમા ધારી મૂકી હતી, તેની પાછળ એ પણ મડ્યો હતો એ મારા માર્ગમા કંટકરૂપ હતો; છતાં મહત્વની બાબતોના નિષ્ક્રમમા કુલલક બાબતોનો કેટલો બધો ફાયદો છે, તેનું બીજું દષ્ટાંત આ પ્રસંગ પૂર પાડે છે.

યુનિયન પેસિફિક રેલ્વે કંપનીનો પ્રેસિડેન્ટ ચિકાગો આગળ યઈને પસાર થતો હતો, એવામા મિ. પુલ્કર્મને એને મળવાની માગણી કરવાથી એને એની ખેલમા દાખલ કરવામા આવ્યો ત્યાં મિ. રૅફોર્ડના શરતમાનો “તમારી ઉધવાની સવડવાળા કંપા બાબતની માગણી સ્વીકારવામા આવી છે” એવી મતલબનો તાર ટેબલ ઉપર પડેલો તેના એવામા આવ્યો. ખાસ વાચવાને ઈચ્છા નહિ છતાં તેના ઉપર નજર પડતાની સાથે એ તાર એનાથી વંચાઈ ગયો. એટલામા પ્રેસિડેન્ટ ડ્યુરેન્ટ ત્યાં આવ્યો, ત્યારે તેણે એ વાત એને કહી દીધી અને વવારામા માગણી કરી કે, ‘માની દરખાસ્ત તમારી પાસે આવતા બુધી એ બાબતનો નિષ્ક્રમ કરવાનું તમે મોકુફ રાખશો એવી આશા છે.’

મિ. ડ્યુરેન્ટે ત્યારુધી થોભી જવાનું વચન આપ્યું. આ પછી થોડી મુદતે ન્યુયૉર્કમા યુનિયન પેસિફિક કંપનીના ડાયરેક્ટરોની મીટીંગ ભરાઇ. હું અને મિ. પુલ્કર્મન બન્ને ત્યાં હાજર હતા. એ કામ હાથ આવે તો કેટલો બધો નફો પરવડે એમ છે, એ અમે બન્ને સારી રીતે સમજતા હતા. એક વખત સાંજના એવા ભોગ આવ્યો કે અમે બન્ને એકી વખતે સેન્ટ નિકો-

લાસની હોટેલની સીડી ઉપર ચડ્યા અને અગાઉ એક વખત મળ્યા હતા ખરા, પણ એકબીજાના પરિચયમાં આવ્યા નહોતા, છતાં સીડી ઉપર ચડતા ચડતા મેં કહ્યું - “ સાહેબજી, મિ પુલમૅન ' આપણે બન્ને અહીં એમ્કા થયા છીએ ખરા, પણ શું આપણે આપણી જાતને મૂર્ખ નથી બનાવી રહ્યા ? ”

એને એવું કંઈ કમળ કરવાની મરજી નહોતી તેથી તેણે કહ્યું, “ તમારા કહેવાની મતનજી શી છે ? ”

મેં એને બધી પરિસ્થિતિ સમજાવી અને કહ્યું - “ આ રીતે એકબીજાના ઉપર પડવાથી, એમાં જે નફો મળે એવો છે, તે આપણે ગુમાવીએ છીએ એણે કહ્યું - “ હીક, ત્યારે એ બાબતમાં તમારી શી મરજી છે ? ”

મેં કહ્યું - “ સંખી જઈએ આપણે બન્ને મળી એક એમ્કા ટેન્ડર ભરીએ અને એક મેગી કંપની ઉભી કરીએ ”

તેણે પૂછ્યું - “ કંપનીનું નામ શું રાખરો ? ”

મેં જવાબ આપ્યો - “ ધી પુલમૅન પેલેસ કાર કંપની ”

આ વાત એને ખરામર ગોળી ગઈ અને મને પણ ગોળી

આખરે તેણે કહ્યું - “ મારી ખોનીમાં આવો, એટલે આપણે એ બાબતને વિચાર કરીએ ”

મેં તેમ કહ્યું અને પરિણામે અમે બન્નેએ સંદિધારા કટ્રાક્ટ રાખ્યો પાછળથી અમારી કંપની પુલમૅન કંપનીમાં ભેળવી દેવામાં આવી અને પૌસ-ફિક્સ રેલ્વે કંપનીના અમારા ફિરસાપૂરતા અને એ કંપનીના શૅર ખરીદ્યા ૧૮૭૩ ના નાણાબજારના ખજાણાટ (પેનીક) વખતે અમારી પોતાની પેટીનું દિત સાચવવા માટે મારે આ શૅરો વેચી દેવા પડ્યા, ત્યાંસુધી હું પુલમૅન કંપનીનો સૌથી મોટો શૅરહોલ્ડર હતો

આ માણસ(પુલમૅન)ની કારકીર્દીનું અત્રે થોડું નિરૂપણ કરવાનું અરથાને નહિ ગણાય પ્રથમ તો મિ પુલમૅન એક સુતારતરીકેનો ધંધો કરતો હતો, પણ જ્યારે ચિકાગોનું તળ ઉઠ્યું કરવાનો ઠરાવ થયો, ત્યારે તેણે કેટલાક મકાન અમુક રકમ લઈ ખસેડી આવવાનો અગર ઉચ્ચ તારવવાનો કટ્રાક્ટ રાખ્યો (અમેરિકાના શરૂઆતના ણા ખરા મકાન કેવળ લોકોના હતા, એ વાત, ખ્યાનમાં ગણવા જેવી છે) આ કામમાં તેને પૂરેપૂરી ફતેહ મળી અને આવી નાની શરૂઆતમાંથી તેણે એવા કામમાં તેના મોટા અને નામકિત કટ્રાક્ટરતરીકે ની નામના મેળવી જે એકાદ હોટેલને તેની અદરના સેકેડો મહેમાનોને કબલ કર્યાં સિવાય, કે કામકાજમાં અતરાય નાખ્યા સિવાય દર ૫૮ ઉચ્ચ તારવવી હોય, તો પુલમૅન એ કામ ઝડ કરી આપતો વસ્તુસ્થિતિનું ખરૂં સ્વરૂપ તે

તરત સમજી જતો, અને એક પાકા તાગની માફક જ્યાં પ્રવાહનુ તાણુ સૌથી વધારે બેસબધ હોય, એવી વચવી સ્ત્રીમાજ તે તરતો મારી માફક એ પણ તરતજ સમજી ગયો હતો કે અમેરિકા ખડમા ઉધવાની સમસ્યાના રેન્વેના ડબ્બાની ખાસ આવશ્યકતા છે, તેથી તેણે ચિકાગોમા તેવા ડબ્બા બાંધવાનું શરૂ કરી ત્યાં આગળ એનિજિત થતી રેલ્વે કંપનીઓ પાસેથી કંટ્રાક્ટ લેના માહ્ય

આના ડબ્બા બનાવવાનો ખાસ હક સેન્ટ્રલ ટ્રાન્સપોર્ટેશન કંપનીએ મેળવ્યો હતો. મારો પણ તેમા હિસ્સો હતો, તેમ એના ડબ્બાનું મૂળ પેટન્ટ મેળવનાર મિ. પુનર્મન પણ એ કંપનીના વચ્ચા શેર ધરાવતો હતો. એટલે જો અમે પુનર્મન સાથે નુકસાનીનો દાવો માગ્યો હોત, તો અમારા લાભમા હુકમનામું થયા વગર રહેત નહિ પણ અમારી કંપની ડબ્બાની વધતી જતી માગણીને પહોંચી વળના અગત્ય હતી અને પુલ્મન અનિશ્ચય ચાનાડ તેમ જાહોશ હોવાથી અડપથી કામ જરી થકતો એટલે, તેની માથે દાવો લદવામા ચોક્કસ વર્ષ નીકળી જત, તે દરમિયાનમા તો એ પૂરેપૂરો જામી જાત આથી ખરીને અગાઉ હુ જોમ યુનિયન પેસિફિકના કંટ્રાક્ટના સબધમા તેની સાથે મળી ગયો હતો, તેમ અત્યારે પણ તેની સાથે સંપીને કામ કરવામા આપણુ દિલ રહેલુ છે, એમ એ કંપનીના વ્યવસ્થાપકોને સમજાવુ, પણ કંપનીના ટેટનાક મેમ્બરો અને પુનર્મનવચ્ચેનો સબધ સારો-સતોષપ્રદ નહોતો અને મારે બન્ને પક્ષની સાથે સારો સબધ હતો, તેથી મધ્યસ્થતરીકે મારીમારફતે સરસદેશા ચના વવાનું નક્કી કરવામા આ યુ હેવટે અમે એમ નક્કી કર્યું કે, સેન્ટ્રલ ટ્રાન્સ પોર્ટેશન કંપનીને પુનર્મનની કંપનીમા ભેગની દેવી એ રીતે મિ. પુનર્મનને પશ્ચિમની રેલ્વેઓ ઉપરાત આટનાટિક મલાસામરના કાફા સુધી પહોંચેથી પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીમાટે એવા નમા બાધી આપવાનો હમ પણ મલ્યો મિ. પુલ્મન એક જાહોશ ધધાદારી પુરુષ હતો.

પ્રત્યેક માણસની માફક મિ. પુનર્મનને પણ મુશ્કેલીઓ અને નિરાશાઓ અનુભવવા પડતી હતી, અને દરેક વખત તે પોતાના કાર્યમા ફાનીજ જતો, એમ વધ બનતુ નહિ કેઈ હમેશા ફાવી જતુ નથી જતા એટલુ તો ચોક્કસ છે કે એ તમામ મુશીબતોને ધૈર્યથી આજીગી જતો એક વખત અમે ત્યારે એકબીજાની વીતક વાતો કહી સહજાવતા હતા, ત્યારે એણે કહેલુ કે નીચેની વાતમાથી મને હમેશા આશ્વાસન મળતુ - “માણસજાત જેટલી જાતના સ્ટ ને પાત્ર છે, એટલા જ્યાં એક ડોસાના ઉપર વીતી ચૂકમા રતા અને એ બદલ એના પડોશીઓ જ્યારે એની દયા ખાતા, ત્યારે એ કહેતો - ‘હા, મારા મિત્રો તમે કહો છો, એ બધુ ખરૂ છે મારે જીવન મુશીબતોથી ભરપૂર છે,

પણ તેમના સળધની એક વિચિત્ર ઘટના એ છે કે, એમની નવદશાશ મુશીબતો તો ખરેખરી રીતે ગુજરીજ નથી.”

ખરી વાત છે માણસમતની ઘણીખરી મુશીબતો કલ્પિત કે માની લીધેની હોઈ અવગણના કરવા યોગ્ય હોય છે આપણા મધ્યા ઉપર ભય ખરેખર આવી પડે, ત્યાર પહેલાથી—તેના લાડકાટમાત્રથી ઉદ્વિગ્ન થવું, રોતાનનો બોટો ચના પહેનાજ તેને સ્વાધીન ચઈ જવું, એ કેવળ મૂર્ખાઈ છે જ્યાસુધી હથોડાનો ધા પ્રત્યક્ષ પડતો નથી, ત્યાસુધી તો સધણું કીકાકીકજ હોય છે અને તેમા પણ દશમાથી નવ વખત તો તેનો ધા ધાર્યા જેટલો અનિષ્ટકારક નથી હોતો. શાણો માણસ સુસ્ત-અડગ-આરાવાદી હોય છે

આવા કેટલાક વ્યવહારોમા વિજય મગવાથી ન્યુયૉર્કમા લોકો મને સારી રીતે ઓળખવા લાગ્યા મારે ખીજે મોટા રાજગાર યુનિયન પૅસિફિક રેલ્વે કંપનીને લખતો હતો એ કંપનીના એક ડાયરેક્ટરે મારી પાસે આવીને કહ્યું કે, એક સદ્કામણુમાથી પસાર થઈ જવા માટે અમારે ગમે તે રીતે છ લાખ ડૉલર ઉભા કરનાની જરૂર છે મારા ષ્ટનાક મિત્રો એ કંપનીના વ્યવસ્થાપકમંડળ મા હતા, તેમણે એવી સૂચના ધેરી કે હું એ રકમ સહેવાઈથી મેગરી આપી શકીશ, તેથી એ ડાયરેક્ટર મારી પાસે આવેના મારા મિત્રોની એવી પણ વારણા ખરી કે આવડી મોગી રકમ ધીરવાથી હું એ કંપનીનો વહીવટ હાથ કરી શકીશ મને યાદ છે કે, મિ. યુનિયન એ ડાયરેક્ટરની સાથે આવ્યા હતા, અગર તો કદાચ મને એ (સળધી) પટેની વાત મિ. યુલમૅનેજ કરી હોય

મે એ વાત હાથમા લઈ, અો હિનાડરિફ્યા જઈ પ્રેસિડન્ટ થોમ્સનને મળ્યો મે મારા મન સાથે એવી જોટવણ કરી હતી, કે યુનિયન પૅસિફિક રેલ્વે કંપની, પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના પસદ કરેલા કેટલાક માણસોને પોતાના ડાયરેક્ટરોની ઝાંખા નીમે, તો તેમ પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના ટ્રાફિકમા જે વધારો થાય, તેને સીધે એ યુનિયન પૅસિફિકને મદદ કરવામા વાજખી ગણાય મે પ્રેસિડન્ટ થોમ્સનને મળી જણાવું કે, જે જમીનગીરીઓ (સિક્કુ રીંગ) ઉપર યુનિયન પૅસિફિક કંપનીને ન્યુયૉર્કમા પૈસા મળી શકે એમ હોય, એ જમીનગીરીઓ પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપની માટે હસ્તક રહેવા દેવા જેટલો મારા ઉપર વિશ્વાસ ખતાવે, તો યુનિયન પૅસિફિક રેલ્વે કંપનીનો વહીવટ પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વેને લાલકાર નિરો, એવી રીતે ચલાવવાનો કાણુ આપણે એના ઉપર મેગરી શકીએ મારા ઉપર પ્રેસિડન્ટ થોમ્સનને જે પાકો વિશ્વાસ હતો, તેના અનેક પુરાવામાનો આ દાખવો સૌથી સળળ પુરાવો છે પોતાના ખાનગી નાણાની વ્યવસ્થા કરવાકારનવામા એ જેટલી કાગજી રાખતા તે કરતા

કંપનીના નાણાંના સંબંધમાં તે વધુ કાળજી ગણતી, પણ આ પ્રસંગે જે લાભ પ્રાપ્ત થાય એવો હતો, તે સુમાવવાનું પાનવે એમ નહોતું એ જાણે લાખ ડૉલરની રકમ વચાત ખાતે લખી વાળવી પડત તોપણ કંપનીને તુકમાન નહોતું; અને એ રકમ ધનાર્થ જવાની તો બીનકુવ દહેશત નહોતી; કાળજી કે અમને અવેજ્યા જે જામીનગીરીઓ ગણવાની હતી, તે અમે કંપનીને સ્વાધીન કરવા તૈયાર હતા.

મિ. ડૉમ્મન માથેની આ વાતચીત ફિયાડેલ્ફિયામાં તેમના મકાન આગળ થઇ હતી એ હિલ્લાની તૈયારી કરી તે વખતે તેમણે મારા ખસા ઉપર પોતાનો હાથ મૂકી કહ્યું-“ ઝંડી” યાદ રાખજો કે, આ બાબતમાં હું તનેજ ઓળખું છું મને માત્ર તારા ઉપરજ ભરોસો છે જે જામીનગીરીઓ મને તે તું તારે સ્વાધીન રાખીશ અને પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીને એક ડૉલર પણ સુમાવવાનો પ્રસંગ ન આવે એવી કાળજી રાખીશ, એનો મને તારા ઉપર વિશ્વાસ છે.”

મે સર્વ પ્રકારની જવાબદારી સ્વીકારી અને પરિણામ પણજ સુદર આપ્યું. પ્રેસિડન્ટ ડૉમ્મનને પોતાનો પ્રેસિડન્ટ નિમવા યુનિયન પેસિફિક કંપની બહુજ આતુર હતી, પણ એ બાબતની તેમણે ચોખ્ખી ના પાડી અને પોતાને બદલે પોતાના વાઇસ પ્રેસિડન્ટ મિ. ડૉમ્મસ એ સ્કૉટ્ટ નામ એ હોવામાટે સૂચવ્યું આથી મિ. સ્કૉટ્ટ, મિ. યુનિયન અને હું, એ ત્રણ ઇ. સ. ૧૮૭૨ ની સાનમાં યુનિયન પેસિફિક રેલ્વે કંપનીના ડાયરેક્ટરો-તરીકે મુદ્દાયા.

હોનના અવેજ્યા જે સીક્રેટરીગીઓ મળી, તે યુનિયન પેસિફિકના ૩૦ લાખ ડૉલરના શેરની ખતેરી હતી. આ શેર મે મારી ત્રિત્તેરીમાં મૂક્યા વધી રાખવા મુજબ, પેન્સિલ્વેનિયા કંપનીના માન્યમોના હાખન ચરાયી એ કંપનીના શેરના હાવ ચપ્પા વધી ગયા આ અગમમાં મે ઓમાદા આગળ મિસિમિષિ નદી ઉપર પૂવ ખાંડવાની હોનના બૉન્ડ લગનમાં વેચી આપવાનું માથે લીધું અને એ દામગીર હું લઈન ગયો તે વખતે મિ. સ્કૉટ્ટે ઉપરના યુનિયન પેસિફિકવાળા શેર વેચી નાખ્યા મારી ગેરહાજરીદરમિયાન એ શેરની કંઈ જરૂર પડે તો કોઇના પણ તાથવગા એ રહેવા એમજ, એવા ઉદ્દેશથી હું મારા ગેઠેટરીને સૂચના આપતો ગયો હતો કે એવો વખત આવે તો મિ. સ્કૉટ્ટને ત્રિત્તેરીની કુચી આપવી, પણ એ શેર વેચી નાખવા, કે અમારી મડળીએ યુનિયન પેસિફિક ઉપર જે હાથ મેળવી હતી તે સુમાવવી, એવો ખ્યાલ મને સ્વપ્ને આબો નહોતો.

હું જ્યારે પાછો આવ્યો, ત્યારે યુનિયન પેસિફિકના ડાયરેક્ટરો મને

પોતાના કાર્યબહુતરીકે મળવાને બદલે એ સંટોડીઆ જેવો મળવા લાગ્યા. અમને એક સરચા સાથે સબધમા આવવાની જે સુદર તક પ્રાપ્ત થઇ હતી, તેની કોઇનેય મળ્યા નહિ હોય, અને એની સુદર તક કોઇએ એની મેદરકારીથી ગુમાવી પણ નહિ હોય મિં પુત્રોન આ આપ્તમા કશું બળતો નહોતો, હિરો એ તો મારા જેટલોજ ગુસ્સે થયો હતો અને હું ધારણ કે એણે તો પોતાને મજેરા નફામાંથી તરતજ યુનિયન પંસિફિકના ડૉર ખરીદી લીધા હતા. મને પણ તેમ કરવાનું અને મિં રફોટનું વેચાણ નામ જીરે રાખવાનું વધુ મન થતું હતું પણ મારા જૂના મિત્ર અને મદદગારથી એની રીતે છટા પડ્યું, એ મને અપરિત અને અકૃતજ લાગ્યું.

પહેલીજ તકે અમને યુનિયન પંસિફિકના ડૉર ઉપરથી અપમાનભરેનીરીતે પણ ન્યાયપૂર સર હાજી મુકવામા આયા આ કડવો ઘુટરો પી જવાનું કામ એક જુનાન સાદસિકે પુરુષને માટે બારે નામોશીભરેતું હતું, પણ ઉપાય નહોતો. આ વ્યવહારથી મને બચપણમા પ્રજે વળગી આપનાર તથા મારા ઉપર અનંદ ઉપકાર કરનાર શાગ માયાજી મિત્ર મિં રફોટની સાથેના મારા મતભેદની શરઆત થઇ મિં રફોટને પણ આ વાતથી ધણો ખેદ થયો, પણ શરજાતથીજ એમણે એ વાત મારા તથા મિં રફોટના હાથમા સોંપેલી અને પોતે કંઈ પણ લણ આપેતું નહિ, તેથી એમણે એમ માની લીધેતું કે એ શું વેચી નાખવામા કપડો છે, એમ મારે અભિપ્રાય થયો. દશે આ આગમમા તદ્દન નિર્દોષ હતો એવી પાછળથી બધાની ખત્રી થઇ હતી.

એમાહાનો પૂન બાધરા માટેના પચીસલાખ ડૉનરના આન્ડ વેચવાનું કામ મે ફતેહમદીસાથે પાર ઉતાર્યું હું યુનિયન પંસિફિક કંપની સાથે જોડાયે ત્યાર પહેલા એ કંપની સાથે જે લોકો સબધ ધરાવતા હતા, તેમણે એ શરૂ પ્રથમ ખરીદી લીધા હતા તેથી મે એ શરૂઆત લાડન ખાતે જે વેચાણ કર્યું તે કંપનીના તરફથી નહિ, પણ તેમના તરફનું ખાનગી હતું જે ડાયરેક્ટર મારી સાથે વાન કરવા આજે હતો, તેણે લાડન જતા પહેલા આ સ્થિતિ મને સમજાવી નહોતી, તેથી હું જ્યારે લાડનથી પાછો ફર્યો, ત્યારે મારા નફાનુદાતના તમામ નાણા એ લોગોના દેરાપેટે મજરે જણી લેવામા આવ્યા, એટલે મારે તમામ નફે એમા ધસાઇ ગયો અને મે જે મારા પદરનો ખર્ચ કર્યો તથા વખત ગુમાવ્યો એજ મારા નફા ખાતે ગળું બીજી કોઈ વખત હું આવી રીતે હેતરાયો નથી મને પણ શિખામણ મળ્યા કે હું હજી બીનઅનુભવી છું અને મારે હજી ઘણું શીખવાનું બાકી છે વિશ્વાસ તો ઘણા માણસો ઉપર મૂકી શકાય, પણ કેનાક માણસોથી બૂં એનતા રહેવાનું હોય છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું

વેપારની ભાંજગડો

વિશ્વની ઘેલી રેલ્વે કંપનીના પ્રેસિડન્ટ કર્નલ વિલિયમ ફિલિપ્પાને જોઈતા નાણા ઉભા કરી આપવાની જે એક ભાંજગડો મેં પ્રાપ્ત વહેરી હતી, તેમા મને સપૂર્ણ ફતેહ મળ્યા હતી એક દિવસ એ કર્નલે મારી 'પુર્વોક્ત' ખાતાની બોરીસમા આવી મને કહ્યું કે, મારે નાણાની ઘણીજ જરૂર છે અને અમારી કંપનીના બોન્ડ

ના સફરપણા બાબત પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપની નામીનગીરી આપે છે, છતાં અમેરિકાની કેઈ પણ શરારી પેટ્ટી અમારી કંપનીના પચાસ લાખ ડોલરના બોન્ડ ખરીદવા કમલ થતી નથી એ ગ્રહચની ખાત્રી થઈ હતી કે, કાંઈ એને ધકુ ધીરુ નથી, એવું કારણ એ હતું કે બીરી પેટ્ટીઓએ સતનસ કરી પોતાના જણાવેલા ભાનથીજ બોન્ડ ખરીદવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો એણે એક ડોલરના નેવુ સેન્ટના ભાવે બોન્ડ આપવાની મરજી બતાવી હતી, પણ આ ભાવ એમને બહુ આકરેા લાગતો હતો એ વખતે કેટલીક કંપનીઓના બોન્ડ એગી ટકાના ભાવથી વેચાના હતા

કર્નલ ફિલિપ્પે કહ્યું - "આ સબ્જેક્ટમા હું તમારી પાસે આવ્યો છું કે આ મુશ્કેલીમાંથી તરી પાર ઉતરવાનો તમે પ્રયત્ન કરતો બતાવી શકો છો ? મારે તાત્કાલિક પચાસ લાખ ડોલરની જરૂર છે, પણ મિ બોમ્બન એટલી રકમ મને પીરવા ના પાડે છે " એવિધની રેલ્વે કંપનીના બોન્ડ સાત ટકાના વ્યાજવાળા હતા, પણ તે વ્યાજ અમેરિકાના ચપણી નાણામા આપવામા આવતું આથી દરોને પરેશના બજારમાં એ બોન્ડ તદ્દન નકામા રતા, પણ હ જાણતો હતો કે, પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીની ત્રિજેનોમા ફિલાડેલ્ફિયા અને ઓરી કંપનીના છ ટકાના વ્યાજવાળા બોન્ડ હતા અને તેનું વ્યાજ સોનાના

સિદ્ધામા મગતુ મેં ધાર્યું કે, જો એ કંપની પોતાની જમીનગીરીવાળા સાત ટકાના ઝાંડો, ઉપરના ૭ ટકાના ઝાંડ માથે બદલો કરે, તો તેમા કંપનીને લાભ હતો.

મે પ્રેસિડન્ટ યામ્મનને તારથી પૂછા યુ કે, પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપની પચીસ લાખ ડોલર વ્યાજે જમે માટી એનિધની રેલ્વે કંપનીને ધીંગવા ખુશી છે કે કેમ ? મિ યામ્મનને જવાબ આપ્યો કે ' મોટી ખુશીથી ' આથી કર્નલ ફિશ ખુશી થયો મારી મટેનતના બદલામા તેણે અને રા. દિવમ મુધીમા એની કંપનીના પચાસ લાખ ડોલરના ઝાંડ એક ડોલરના નેતુ સેન્ટના ભાવે ખરીદી લેવાનો હક આપ્યો. મે તથી હનીકત મિ યામ્મનને સમજાવી અને ઉપર મુજબ ઝાંડોની અદનામદથી કરવાની સૂચના કરી તેમ કરવાનું એમણે મોટી ખુશીથી કબૂલ કર્યું, કેમકે તેથી કંપનીને વ્યાજમા એક ટકાનો ફાવદો મળતો હતો. પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીની જમીનગીરીવાળા દિવાલે દિવા અને ઘેરી રેલ્વે કંપનીના ૭ ટકાવાળા પચાસ લાખ ડોલરના ઝાંડ લઈને હું લડન જવા નીકળ્યો. આની મુદર-સદર જમીનગીરીવાળા ઝાંડના સારા ભાવ ઉપજાવી લેવાની મારી ધારણા હતી.

મે કવીન્સ ટાઉનથી બેરીંગની ચરણી પેટ્ટીને કાગળ વખી જણાવ્યું કે, મારા પાસે એવી સારી જમીનગીરીવાળા ઓયરિયા વેચવાના છે કે જે તેમની પેટ્ટી પણ કઈ પણ આનાકાનીવગર ખરીદી શકે હું લડન પહોંચ્યો, ત્યારે હોટલમા મને તેમનો લખેતો કાગળ મળ્યો, જેમા તેમણે પોતાને મળવાનું મને જણાવ્યું હતું તે મુજબ હું બીજે દિવસે સવારે તેમને મળ્યો અને સોદા નક્કી કયો. એવું નક્કી કરવામા આવ્યું કે, આ લોન તેમણે વેચવા માટે બદાર પાંચી અને જનામુધીમા એ ઝાંડ સરખા ભાવે વેચાઈ રહે, ત્યામુધીની મુસ્તમાટે એમણે પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીને પાંચ ટકાને વ્યાજે આળીમ વાખ ડોલર ધીરવા એમનું કમીશન રા. ટકા હરાવ્યું આ વેચાણથી મને પચાસ હજાર ડોલર કરતા વધારે નફો મળે એમ હતું.

આ ખામતના લખત તૈયાર કરવાના હુકમ આપી દેવામા આન્યા, પણ હું મુકામ ઉપર જવા ઉઠ્યો, તે વખતે મિ ગ્મન સ્ટર્ગિસે કહ્યું કે - ' અમને હમણાજ ખબર મળી છે કે મિ બરીંગ સવારમાજ અત્રે આવવાના છે અને અમારી મીટીંગ કરવાની ગોઠવણ કરવામા આવી છે, તથા એમના માનની ખાતર, આ કામ તેમની આગળ ગળું કરવું જોઈએ, એટલે કાગળો ઉપર સહીઓ કરવાનું આવતી કાલ ઉપર મુસ્તવી રાખવાનું હીક પડશે તમે જો કાને બે વાગતા અહીં આવો તો તે વખતે સોદા પાકો કરી નાખીએ "

હું ઝાંરીસમાંથી બહાર : નીકળી ગ્રેસિડન્ટ થોમ્સનને તાર મૂકવા જતો હતો, તે વખતે મારા મનમાં જે મુંઝવણ ચલી હતી, એ હું કદી વિસરવાનો નથી. કેાઈ મને એમ કહેવા લાગ્યું કે, હાલ તાર કરતો નહિ. આ ઉપરથી કરાર પાડો. ચતા સુધી તાર મૂકવાનું મોકલ રાખવાનો નિશ્ચય કરી હું મુકામ ઉપર જવા ચાલી નીકળ્યો. બેંકની ઝાંરીસથી મારી લૅન્ગહામ હોટેલ ચાર માઈલ દૂર હતી. હું જ્યારે ત્યાં પહોંચ્યો, ત્યારે ત્યાં મેં ઍરિંગ બેંક તરફથી મને આપવાનો સીલબંધ કાગળ લઇને આવેલા એક નોકરને દાંડતો ઉભેલો જોયો. બિસ્માઈ એક કરોડ પૌંડ માગીબર્ગમાં જટકાવ્યા હતા, તેને લીધે નાણાંબંધર મહારાટમાં પડ્યું હતું અને એક તરફથી મને જણાવવામા આવ્યું હતું કે:—“આ સંભેગોમા અમે તમારાવાળી વાત મિ. ઍરિંગ પાસે રજુ કરી શકીએ એમ નથી.” ઘર તરફ જતા મારા ઉપર વિજળી પડવાનો જોટલો સંભવ હતો, તેટલો ઍરિંગ બેંક સાથે થયેલા કરારનો ભંગ થવાનો સંભવ હતો; અર્થાત્ એ કેવળ અસંભવિત વાત હતી, પણ ખરેખર તેમજ બન્યું હતું. આ દુટકો એટલો બધો સખ્ત હતો કે મને દિલ્હીરી કે ચુસ્સો ઉપજત થવાનો અવકાશજ નહોતો. હું નમ્ર ભાવથી દેવને આધીન થયો અને મિ. થોમ્સનને તાર કયો નહોતો એ બહલ હું મુજારકગાદી લેવા લાગ્યો.

પછીથી મેં ઍરિંગ બેંકવાળા લોકોની પાસે જવાનું સમુજ્યું માંડી વાળ્યું; અને મેં મારાં બાન્ડ જે. એસ. મોર્ગન અને કંપનીવાળાને ઍરિંગવાળાના કરતાં એણે ભાવે વેચી દીધાં. પ્રથમ તો મેં એમની પાસે પણ ન જવું, એવો વિચાર કયો હતો; કમંક કર્નલ ફિલિપ્સ મને જણાવ્યું હતું કે, તેમણે એમની અમેરિકાની શાખામાં આ બાન્ડમાટે પૂછાવ્યું હતું અને તેમણે ના પાડી હતી. તે ઉપરથી મેં ધાર્યું કે, તેઓ પોતાની ન્યુયૉર્ક ખાતાની શાખાએ માંડી વાજેલી વાત હાથમા નહિ લે; પણ મારી એ ધારતી ખોટી પડી; અને પછીથી તો મેં નિયમજ કરી રાખ્યો હતો કે, એવાં કામમાટે પહેલવહેલું તેમનેજ મળવું અને એ ના પાડે તોજ બીજો ઠેકાણે જવું. એમણે પણ કેાઈ વખત મને બીજો ઠેકાણે જવાની ફરજ પાડીજ નથી. જે એમની પેઢીને સોદા કરવાની ધન્ય ન હોય, તો એ પોતેજ મને સોદા ગખવાની ઈચ્છાવાળા બીજ પેઢી સાથે સંબંધ કરાવી આપતા. મને સંતોષ છે કે, જે સીકયુરીટીએ મારીમારફતે વેચાઈ છે, તે દરેકનો ઠેકસુધી વટાવ ઉપજતો. અલખત, હું ફરીથી ઍરિંગ બેંકવાળાની પાસે ગયો નહિ તથા તેમને થોડી મુદત આપી નાણાંબંધરના મહારાટને ચાન્ત પડતા સુધીની રાહ ન જોઈ, એ મારી પણ ભૂલ હતી. બે પક્ષકારમાંથી એક ઉરકેરાઈ બધ, ત્યારે બીજાએ ચાન્ત અને ધૈર્ય-શીલ રહેવું એમણે.

મે એક દિવસ મિ મૉર્ગનને કહ્યું - “હું તમને કમાણી કરવાનો જે માર્ગ મનાવું, તેમાથી જે પ્રાપ્તિ થાય, તેમાથી જે તમે મને ચોથો ભાગ આપો તો હું તમને વખતોવખત તેવા માર્ગ મતાવું અને તેને અમનમા મૂકવામા મદદ પણ કરું ” એમણે હસીને કહ્યું - “તમારૂં દરેવું ન્યાયપુર સર છે, અને તમે કહેવો માર્ગ અદ્યક્ષ કરવો કે નહિ, એ અમારી મુન્સરીની વાત હોવાથી, તમને અમારે નફામાથી ચોથો ભાગ આપવોજ જોઈએ ”

એ તેમને યાદ દેવડાવ્યું કે એલિવની રેલ્વે કંપનીના બૉન્ડ કે જોનેસ મે ફિનાન્સિયા અને ઝેરા રેલ્વે કંપનીના બૉન્ડ સાથે અદ્યોખદ્યો કયો દતો, તે બૉન્ડને પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીની જમીનગીરી છે અને એ મોગી કંપનીને પોતાની વાઈન લવાવવાના કામમાટે વખતોવખત નાણાની જરૂર પડે છે હવે એ કંપનીને જે આપણે સારો ભાવ આપીએ, તો એ પોતાના બૉન્ડ વેચી નાખવા લયચાય, અને અત્યારે અમેરિકાની સિક્કયુરીટીઓમાટે એટલી બધી માગણી છે કે એ બૉન્ડના ભાવ એ આપણે ચઢાવી દેવા માગીએ તો ખતી શકે એમ છે એના ભાવ એકદમ ઉઠાજો મારે, એવું આર્થર્ક પ્રૉસ્પેક્ટસ (વિશાનપત્ર) હું લખી આપું આ સૂચના ઉપર તેમણે પોતાની દમેશની દબ મુજબ શાંતિથી વિચાર કર્યાબાદ મને કહ્યું કે - “એ સૂચનાને અમલ કરવા હું તૈયાર છું.”

આ વખતે મિ થૉમ્સન પેરિસમા હતો, તેથી હું તેમને મળના માટે ત્યાં દોડી ગયો પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીને નાણાની જરૂર હતી, એ વાત હું જાણતો હતો, તેથી મે તેમને કહ્યું કે મે એ સિક્કયુરીટીઓની મિ મૉર્ગનને લલામણુ કરી છે અને તેથી તમે જો મને તેમનો ભાગ જણાવો, તો મિ મૉર્ગન એ ભાવે રાખના ખુશી છે કે કેમ, એ હું એમને પૂછી જોઉં એમણે જે ભાવ જણાવ્યો તે જો કે હાન્ના વખતના પ્રમાણમા ઘણો ઘટ્યો છે, પણ તે વખતના પ્રમાણમા ઘણો ભારે હતો મિ મૉર્ગને થોડા બૉન્ડ ખરીદ્યા અને મીઝ બૉન્ડ તેજ ભાવે ખરીદવાનો પોતાનો હક કાપમ રાખ્યો એ પ્રમાણે એનિવર્સી કંપનીના તમામ તેવું લાખ કે એક કરોડ ડૉલર ના બૉન્ડ જમરમા મૂકાયા અને પેન્સિલ્વેનિયા કંપનીને નાણા મળ્યા.

આ બૉન્ડનું ઝાઝું વેચાણ થયું નહોતું એટલામા ધં સ ૧૮૭૩ ના નાણાખર્ચના મહારો (પનીક) અમારા કાર્પમા વિધન નાખ્યું મારી તે વખતની આવકનું એક સાધન મિ પિરપન્ટ મૉર્ગન હતો તેણે એક દિવસ મને કહ્યું - “ મારા પિતાએ તારથી પૂછાવ્યું છે કે તમે જે જે સે માર્ગ બનાવ્યો હતો, તેમાથી મને નફો તમારો હિસ્સો તમારે વેચી દેવો છે ? ”

મેં કહ્યું :- “ હા આજકાલ તો પૈસા કરી લેવા માટે હું ગમે ને હોય તે વેચી નાખવા તત્પર છું. ”

તેણે કહ્યું :- “ બોલો, ત્યારે તમારે શું લેવું છે ? ”

મેં કહ્યું કે, હાલમાં એક સરવૈયું મારા હાથમાં આવ્યું હતું તે ઉપરથી જણાય છે કે અત્યારસુધીમાં મારા હિસ્સાના પચાસ હજાર ડૉલર જમે થયા છે અને હું સાઠ હજાર ડૉલર લાઇચ. બીજે દિવસે હું જ્યારે બાંકીસમાં ગયો ત્યારે મિ. મૉર્ગન સિતેર હજાર ડૉલરના ચેક મારા હાથમાં મૂક્યા એક ચેક સાઠ હજાર ડૉલરનો હતો અને બીજો ચેક વધારાના દશ હજાર ડૉલરનો હતો. તેણે કહ્યું :- “ મિ. કોર્નેગી ! તમારી જૂલ થતી હતી. તમારે ખાતે જે રકમ જમે થઈ છે, તે કરતા દશ હજાર ડૉલર તમે ઓછા ગણ્યા હતા. તમારે ખાતે પચાસ હજાર નરિ પણ સાઠ હજાર ડૉલર જમે છે, અને વધારાના દશ હજાર મળી તમારે લેવાના સિતેર હજાર ડૉલર થાય છે. ”

મેં પેલો દશ હજારનો ચેક તેને પાછો આપી કહ્યું :- “ તમે તમને છાને એમજ વર્તો છો, મહેરબાની કરીને આ દશ હજાર ડૉલર પાછા લેજો ? ”

તેણે કહ્યું :- “ ના, તમારો ઉપકાર થયો, પણ હું પાછા નહિ લઈ મૂકું ”

આવી રીતે કાયદેસર હકને નહિ વળગી રહેતા, ખરી રીતે જે લેણું નીકળતું હોય તે આપવા-લેવાના પ્રમાણિક વ્યવહારના આવા દાખલા ભોકો ધારે તે કરતા વધારે જનતા હોય છે. આ જનાવ પછી મેં મન સાથે નિશ્ચય કર્યો કે, માફ ચાલે ત્યાસુધી મારે લીધે એમની જાતને કે એમની પેઢીને જરા પણ નુકસાન વેઠવાનું થાય, એવું હું કદી થવા નહિ દઉં. હું અત્યારથી તેમનો દીક્ષાજન દોષ્ટ થયો.

સત્ય અને પ્રમાણિકપણના પૂરેપૂરા સેવનસિવાય કોઈ પણ ધર્મો જામતો નથી, કુકળપટ કે છુસ્માઇની શાખ મોટા ધંધામાં અતિશય ઘાતક નિવડે છે. કાયદાના સખ્દાર્થને નહિ પણ આસયને વળગી રહેવાનું ધોરણ ગખવું જોઈએ. વેપારી લાઇનમાં આજકાલ પ્રમાણિકપણનું ધોરણ ધણું ઉચું રાખવામાં આવે છે. પેઢીને લાલ થાય એવી જાતની જૂલ જો કોઈના તરફથી થઈ ગઈ હોય તો, સામા પદાના લાલની જૂન થઈ હોય અને જેટલી ત્વરાથી સુધારી લેનામાં આવે, તેટલી ત્વરાથી ને સુધારી, લેવામાં આવે છે. કાયમની આજર બધાના માટે તેમજ વેનિરંતર ટકી રહે એવું સાક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે એટલું આવશ્યક છે કે તે પેઢીએ માત્ર કાયદેસર હકને નહિ વળગી રહેતા, સત્યપરાયણતાની શાખ મેળવવી જોઈએ. અમે એક નિયમનો સ્વીકાર કરી તેનું નિરંતર પાલન કરતા હતા, તેથી અમને ધારના કરતા

વધારે નફો મળતો હતો એ નિયમ 'સામા પક્ષને રાકનો લાલ આપવો' એ હતો. અનન્ય સંઘોરીઆ વર્ગને આ વાત લાગુ પડતી નથી એમની દુનિયાનુ વાતા વરણુ બદીજા જાતનુ હોય છે ત્યાં તો લોકો માત્ર જુગારજ એવતા હોય છે. શેરના સદા અને પ્રમાણિક રાજગાર, એ બેને જાતનુ આવેજ નહિ, છતાં એટલુ તો કપૂન કરવુ પડે છે કે જાળકાન મિ મોર્ગન જેવા જૂની દમતા શરાકો કવચિતજ નજરે પડે છે.

યુનિયન પેસિફિકના હોદ્દા ઉપરથી ઉઘડી મૂક્યા બાદ તરતજ મિ રકોટ ટેક્સાસ પેસિફિક રેલ્વે બાધવાનો નિશ્ચય કર્યો એક દિવસ મને તેમના તરફથી તેમને ફિનાડેરિયામા અચૂક મળવાનો તાર ન્યુયૉર્કમા મળ્યો હતું તેમને પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના વાઇસ પ્રેસિડન્ટ મિ જી. એન. મેક્કયુલો અને બીજા કેવાક મિત્રોની સાથે મળ્યો ટેક્સાસ કંપનીની બારે રકમની લોન ની લડનમા મુદત પાકી હતી અને હું જો સહી કરી આપવામા સામેય થાઉં તોજ લોનની મુદત વધારી આપવા મિ મોર્ગન કપૂન થતા હતા એ તેમ કંવા ના પાડી તે વખતે તેમણે મને કહ્યું કે, 'તમારા મિત્રોની પડખે ઉભા રહેવાનુ ના પાડીને તમારે તેમની પાપમાલી થવા દેવી છે.' આ મારા જીવનમા સૌથી સખ્ત કસોગીનો પ્રસંગ હતો, છતાં મારી જાનને અદર સડોવવાનો વિચાર મને એક ક્ષણુ પણ આવ્યો નહોતો. મારી ફરજ શી છે, એ વિચાર મારી સમક્ષ ખડો થયો અને પેનો બીન્ને વિચાર તેની આગળ દબાઇ ગયો. મારી તમામ મુજી કારખાનામા રોકાયેલી હતી અને તેના પ્રત્યેક ડૉયર ની તેમા જરૂર હતી હું તે વખતે અમારી ચેડીનો મુડીદાર-શરાક હતો બધાનો આધાર માગપર હતો. મારો બાઈ, તેની પત્ની અને કુટુંબ, મિ દિપ્સ અને એનુ કુટુંબ, મિ કોલ્મેન અને એનુ કુટુંબ, એ સમજા મારી દષ્ટિસમક્ષ ખડા થઇ રહ્યાનુની માગણી કરવા લાગ્યા.

મે મિ રકોટને કહ્યું કે - 'જોઈતી મુડી લાઈમા આન્યા વગર આવી મોગી રેલ્વે બાધવાના સાહસમા ઝપવાવતા તમને અટકાવવા મે મારાથી જાનવુ કર્યું હતું મે તમને આગ્રહપૂર્વક કહ્યું હતું કે, આવી મોગી દમરો માર્ગ ની લગાઇવાણી રેલ્વે લાઈનો દુકી મુદતની લોનોવડે બાધવાનો આરભ કરી રાકાય નહિ. વધારામા મે તમારી યોજનાને કદી સમતિ આપી નહોતી, છતાં જ્યારે હું યૂરોપથી પાછો આવ્યો, ત્યારે તમે મને કહ્યું કે, મેં તમારે માટે અઢી લાખ ડૉયરનો હિરસો રાખી મૂક્યો છે, એટલે મે તરતજ એ રકમ રોકડી આપી દીધી હતી, પણ એ કંપનીની કે અમારી પેતાની ચેડીસિવાય બીજી કોઇ કંપનીની લોન ઉપર હું કદી મારાં સહી કરવાનો નથી."

હું જાણતો હતો કે, આખી લોનના કે મારા હિસ્સાના નાણા હું માર્ગ ન કપનીને આઠ દિવસમાં આપી શકું, એવી મારી સ્થિતિ નથી વળી એ એકવી લોનનો જ વિચાર કરવાનો નહોતો, પણ ત્યાર પછી બીજા અડધા ડઝન લોનો પાછવાની હતી, તેમનો પણ વિચાર કરવાનો હતો મિ. સ્કોટ અને મારી રમ્મચેનો ધધાને લખતો સળધ તુટવામાં આ પ્રસંગે બીજી કાગળ પૂર પાડ્યું હતું. નાણાસંબંધી જે ગુચ્છીળતો મને જાણસુધીમાં નહીં હતી તે પૈકી આ ગુચ્છવણીએ મને અતિશય દુખી કર્યો હતો.

આ બનાવ પછી થોડાજ સમયમાં એ કપની ઉપર આક્રમણો ડુગર તૂટી પડ્યો અને લોકો જેમને અત્યંત બાહોશ અને સમર્થ માનતા, તેમની પકડીતી વાત માલગી લોકો આશ્ચર્યચકિત થયા હું ધાર છું કે, મિ સ્કોટ નું અકાળમૃત્યુ આ નામોશીને આભારી છે. તેમનું મૃત્યુ ઈ. સ. ૧૮૮૧ ના મે માસની ૨૧ મી તારીખે થયું હતું. એ અભિમાની નહિ, પણ લાગણીવાળો પુરુષ હતો, અને બારી પડતીએ તેમના હૃદય ઉપર જખમો ધા કર્યો એ સાહસના બીજા ભાગીદાર મિ મેંક એનસ અને મિ બેડ' પણ તરતજ ચાલતા થયા આ બે માણસો મારી મહત્ત્વ કારખાનના માલીકો હતા અને રહે બાંધવાનું તેમનું બીજકુખ ગણુ નહોતું.

રોજગારમાં પડેલા માણસના માર્ગમાં માથે જવાબદારી આવી પડે એવા લખત ઉપર સહી કરી આપવાના જેના લય કર ખડક બીજા એકેય નથી હોતાં તેમથી જો અક્ત ગહેવુ હોય તો તેણે પોતાની જાતને નીચેના બે પ્રશ્ન પૂછવા:- (૧) આ લખતની રકમ, મારે માથે જે જવાબદારી આવી પડે તે કોઈ પણ જાતની અગત્ય વેઠ્યા સિવાય પૂરેપૂરી જાદા કરી શકાય એવી સ્થિતિમાં હું છું? (૨) જે મિત્રના ઉપરની લાગણીને લીધે હું જામીન થવા માગુ છું તેની ખાતર એ ગંભીર ગુમાવવા લખી વાળવા હું તત્પર છું? આ બે પ્રશ્નોનો જવાબ જો હકારમાં આપી શકાય, તોજ એને પોતાના મિત્રના ઉપર ઉપકાર કરવાની છૂટ છે, નહિ તો, જો તે કાલો માણસ હોય, તો તેણે તેમ કરવું જોઈએ નહિ; અને જો તે પહેલા પ્રશ્નનો જવાબ હકારમાં આપી શકે, તો તેણે બીજો વિચાર એ કરવો જોઈએ કે, જે રકમના સળધમાં મારી જામીનગીરી માગવામાં આવે છે, તે પૂરેપૂરી રકમ હાથ ધરતજ ભરપાઈ કરી દેવી, એ વધારે સાફ નથી? મારા અભિપ્રાય મુજબ એમ કરવું એજ વધારે સાફ ગણાય માણસને માથે જવાબદારી દેવું હોય, ત્યાંસુધી તેણે પોતાની પુછને પોતાના લેણદારોના તરફની ટ્રસ્ટની મિલકત, પવિત્ર ચાપણ, સમજીને તેને હાથ અડકાડવો જોઈએ નહિ

મોર્ગન કંપનીની લોન તાજી કરી આપવાના લખત ઉપર સહી કરી આપવા મેં ના પાડી હતી, છતાં ખીજે દિવસે મમતમા ભાગ લેવા માટે મને ન્યૂયૉર્ક તેડી જવામા આયો. હું મોગી ખુશીથી તેમની સાથે ગયો એન્થોની રૂક્ષમને પણ સાથે લેવામા આવ્યો હતો. મુસાફરીદરમિયાન મિ નેકક્યુલેએ જણાવ્યું કે, હું ચારે તરફ નજર ફેરવી વલ્યો, તો આખી મડળામા એકજ ડાહ્યો માણસ મારી નજરે પડે છે, ખીજા બધા મૂર્ખા છે એ ડાહ્યો માણસ આ એન્ડી એકને છે કે જેણે પોતાના ફોરના નાણા પૂરેપૂરા ભરી દીધા છે અને પોતાના માથા ઉપર કોઈપણ જાતની જવાબદારી નાકી રાખી નથી, આપણે સવળાએ એ પ્રમાણે કરવું જોઈતું હતું.

મિ ફ્રેસલે મને પૂછ્યું - 'આ મધી કમનસીબ મુશીબતોમાથી તમે કેવી રીતે મુક્ત રહી શક્યા, તે જગા સમજાવશો ?' મેં કહ્યું - 'જેના નાણા મુદત પાકત, મારાથી ભરપાઈ કરી શકાય એમ નથી એમ મને લાગતું હોય તેવા કોઈપણ લખત ઉપર સહી કરી આપવી નહિ, એ નિયમને ચૂરત રીતે વળગી રહેવાને લીધે, અજર તો ખીજા શબ્દોમા બોલું તો ઉડા પાણીમા નહિ ઉતરવાના નિયમને વળગી રહેવાને લીધે.'

આ નિયમનું પાલન કગવાથી હું એકબેજ નહિ, પણ મારા ભાગીદારો પણ મુશીબતોમાથી મુક્ત રહી શક્યા છે અને અમારા ભાગીદારોના લખત-માજ એવી શરત દાખલ કરી છે કે, ભાગીદારોએ પોતાની પેટીસિવાય ખીજા કોઈને મારે પોતાને માથે જવાબદારી વહોરવી નહિ મોર્ગનની લોન ઉપર સહી કરી આખી જવાબદારી માથે નહિ વહોરવાના કારણતરીકે મેં આ વાત પણ જણાવી હતી.

આ બનાવો બન્યા તે સમયના અરસામા જૂદી જૂદી જાતની સિક્યુરીટી ઓ વેચી આપવાના સોદા કરાવી આપવા માટે હું અનેકવાર યુરોપ જઈ આવ્યો હતો, અને એ રીતે એકદર રીતે મેં ત્રણ કરોડ ડૉલરની કિંમતની સિક્યુરીટીઓ વેચી આપી હતી આ વખતે ન્યૂયૉર્ક શહેર નાણાખજાનરપરત્વે લડન શહેરના એક ભાગ જેવું બની રહ્યું નહોતું, અને લડનના શરોદો બ્યાજ ના જીજ તકાવતની ખાતર ધરાન, વિધેના કે બર્લિનને પોતાના વધારાના નાણા ધીરવાનું પસંદ કરતા, પણ વધારે બ્યાજથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને નાણા ધીરવાનું કબૂલ કરતા નહિ એ લોકો યુરોપ ખડ કરતા અમેરિકાને ઓછું સહીસનામત માનતા મારો ભાઈ અને દ્વિપ્ત કારખાનાનો વહીવટ એવી ફતેહ-મદી સાથે ચલાવતા કે કું કેલ ૪૫૫ જાતના ઉર્જામરાસિવાય અવાડીઆના અવાડીઆ પરદેશ ખાતે રહી શકતો દહેશત માત્ર ઓટલીજ હતી કે હું કદાચ

માલ તૈયાર કરવાના ધધામાંથી નીકળી નાણાબજારમાં અને ધીરધારના ધધામાં પડી જાઉં પગેરાખાતે મને વિનય મળતો, તેથી હું લલચાતો. ખરો, પણ મારી મનોનૃત્તિ હમેશા માલ તૈયાર કરાવવા ઉપરજી હતી. કદાચ પણ સગીન માલ બનાવવો અને વેચવો, એજ મારું ધ્યેય રહેતું; અને તેથી મને જે નફો મળતો તે બધો હું પિટસબર્ગ પાસેના કારખાનાનો વિસ્તાર વધારવામાં રોકતો.

કિરેટોન બ્રિજ કંપનીમાં શરૂઆતમાં જે ઉદ્યોગશાળા ઉભી કરવામાં આવી હતી, તે બીજા કામમાં પડે આખી દેવામાં આવી હતી; અને હોરેન્સ વિલની દરા એકર જમીન સંપાદન કરી નવી અને વિરાળ ઉદ્યોગશાળા બાંધવામાં આવી હતી. યુનિયન આર્થન મિલ્સમાં વખતોવખત સુધારાવધારા કરેલા હોવાથી જુદા જુદા ધાતના પ્લાયોની બનાવટમાં જે મીલોએ અમેરિકામાં ઉચ્ચ સ્થાન સંપાદન કર્યું હતું, આ રોજબરોજ સારો નફો પરવડતો હતો અને તેથી બીજા ક્ષેત્રના ખેડાણમાંથી મને જે નફો મળતો તે સધલો. હું આ કારખાનાને ખીમવવામાં હોમતો. વચમાં થોડો વખત હું પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીવાળા મારા મિત્રોની સોખતમાં પશ્ચિમના સરથાનોમાં કેટલીક રેલ્વે લાઇનો બાંધવામાં જાણ્યો હતો, પણ હું ધીમે ધીમે એવા સઘળા કામોમાંથી નીકળી ગયો અને પોતાની બધી યુજી એકજ ધધામાં ન રોકવી, એવી જે કહેવત છે તેનાથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. મેં એમ નક્કી કર્યું હતું કે, 'સવળા ઇડા એકજ રોપથીના ભરવા અને પછી તે રોપથીની ખરાબર સંભાળ રાખવી' એ નીતિજ સર્વોત્તમ છે.

મારા અભિપ્રાય એવો છે કે, કોઈ પણ ધધામાં ફતેહમંદ થવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ એ ધધામાં પાવરમાં થવું એ છે. પોતાના સાધનોને વેંકડી નાખવાની પદ્ધતિ ઉપર મને શ્રદ્ધા નથી; અને મારા અનુભવમાં કોઈ પણ એવો માણસ નથી આવ્યો કે જે 'ઝમ્પન બદરનો વેપારી' હોવા છતાં ફતેહમંદ નિવડ્યો હોય. જે માણસો એકજ ધધો પસંદ કરી, તેનેજ રેંકસુધી વળચી રહ્યા હોય, તેજ ફતેહમંદ નિવડે છે. પોતાનાજ ધધામાં નાણા રોકવાથી કેટલો બધો નફો પરવડે છે, એનો સર્વ માણસોને સપૂર્ણ ખ્યાલ હોય એમ મને લાગતું નથી. દુનિયામાં એક પણ કારખાનું એવું નહિ હોય, કે જેનું કોઈપણ યત્ર કાઢી નાખવા જેવું કે તેને ઠેકાણે નવું સુધરેલી ટગતુ દાખલ કરવા જેવું ન હોય, કોઈપણ કારખાનાનો માસીક એવો નહિ હોય કે જે વધારાના કે સુધરેલી ટગતુ સાચાકામ દાખલ કરવાનું ના પાડવાને લીધે, પોતાના ધધાની બદલાર બીજે ઠેકાણે પોતાના નાણાં, રાણી તેમાંથી જે નફો કે વ્યાજ કમાતો હોય, તેનાથી વધારે નુકસાન ન બોજવતો હોય. ચોનાનું 'લડ' પોતાનાજ કારખાનામાં હોય

કે, તેમ છતાં ધણી કારખાનાના માલીકો પોતાના નાણાં એન્કોના શરોમા કે બીજા દગ્ગા સાપ્તમા ચેમ્પા એવામા આવે છે

આ એ. ગારો મુખ્ય સિદ્ધાંતનો કે મારી પોતાની મુલીની વ્યવસ્થા બીજાને કેમ માણુમ કે કલેક્ટરોની મલા જેવી કરે, તેના કરતાં હું પોતે વધારે મારી કરી રહું માણુસો ધણી વખત જે મોગી ખોળના ખાડામા ઉતરી ગુચવાય છે, તે પોતાના દાયમા રાખેના ધધામા નહિ, પણ બીજા લોકોએ ચલાવેલા ધધામા હોય કે લુચ્ચાન પુરોએ મારી કીખામણુ તો એવી છે કે, નમે જે ધધાને તમાગ જીવનનિર્વાહનો મુખ્ય ધધો માનો ગયો, તેમાજ નમારો મધગો વખત અને તમાક સપૂર્ણ લાઇ રેમિ એટલુજ નહિ, પણ નમારી મુજબનો પ્રત્યેક ડોલર પણ તેમાજ રેમિ જે એ ધધાની વધુ ખીચવણી થઇ શકે એમ ન ગયો અને બીજા બીજી શકે એવો ધધો રાખ ન લાગે, તો જે સિમ્યુરીંગોના થોડું પણ ચોક્કસ વ્યાજ આવતું હોય, તેવી પરેવા નખર ની સિમ્યુરીંગોમા તમાગ નાણાં રોકાને મારી જાતને માટે જોડુ તો મે તો ન આતથીજ નિશ્ચય કરા દીધો હતો કે લોખંડ અને પોલાદના ધધામાજ જીવ પરોવવો અને તેમા પ્રવીણતા મેળવવી

મારે વખતોવખત ધગ્ગા જવું પડતું, તેને લીધે હું સાના ગો ધધાના પાનપ્થા માણુસોના પગિચામા આવી તેમના જોળખાણુ કરી શક્યો તેમા જે સીમર, સર લોથિયન બેંક, મર બર્ના. સંમુખસ્સન, સર વિન્સન રિચાર્ડસ, એકવડ માર્ટિન, ગિગ્લી, ઈવાન્સ અને એવા એવા એ ધધાના પ્રવીણ પુરો માથે મારે પિછાન થયું હતું, તેને લીધે થોડી મુદતમા સ્થિતિ આપર્ન બેન્ક ગિલ ઇન્સ્ટિટ્યુટની કારોમારી સમિતિના સભ્ય તરીકે અને તરતજ પ્રેસિડન્ટ તરીકે મારી ચુટણી થઇ સ્થિતિ પ્રગ્ત એટલે ધગ્ગાનો મીથ ન ગયો એવો ગ્રાંડ માણુસ અત્યારમુવીમા એ મસ્થાનો પ્રેસિડન્ટ થયો હોય તો તે પુજ દતો અમેરિકામા જાયું રહેવાનું થતું હોવાથી હું એ દોહાની પ્રગ્તે બગાડ ગતિ બજાવી શકીશ નહિ, એવી દરેકતથી પ્રથમ તો મે એ દોહો સ્વીકારવા મા પારી હતી પણ મિત્રોનો અમલ દોવાથી આખરે મે એ દોહો સ્વીકાર્યો હતો, અને તેને લીધે મને જે મોટું માન મળ્યું હતું તેની માગ ઉપર ભારે અસર થઇ હતી

જેની રીતે પૂલના અને બીજા બાધકામના સામાનની ગનાવટને માટે અમને ખર્ચ લોડું કે પોલાદ બનાવવાની ફરજ પડી હતી, તેથીજ રીતે અમારે નેમ્બતું બીગ આપર્ન પણ અમારે જાતે બનાવી સેવાની આવશ્યકતા હવે અમને અમળવા લાગી આ ઉપરથી અમે ઇ. સ. ૧૮૭૦ ની સાલમા 'યુસીર્નેસ'

નામનું લોહ ગાળવાની ભટ્ટીઓનું કારખાનું હિંદુ કલ્ચર આ નામ કેટલું બધું જરૂરી છે, એનો જે અમને પહેલેથી ખ્યાન હોત તો એ કામ હાથમાં લેવાનું અમે અમેઘોડો વખત મોકુફ રાખત અમારા કારખાનાની જે ભારે ઝડપથી ખીનવણી થતી હતી, તે જોઈ જૂના કારખાનાવાળા અમારી પડતીની આગાહી કરતા હતા, પણ તેની કંઈપણ દરકાર કર્યા વગર અમે અમારા ત્યાસમાં આગળ વધ્યા જતા હતા અમને ખાતરી હતી કે, એક 'બનાટ કનેસ' (સતત ધમણ આપનારી ભટ્ટી) ઉભી કરવા માટે જોઈતી મુડી તથા સામ અમારી પાસે છે, એટલે અમને કોઈ જાતની ધારતી નહોતી.

હતા એની પાછળ ચવાના અર્થનો જે અડસટો કાઢવામાં આવ્યો હતો, તેટલાથી તો અધુરું કામ પણ થયું નહિ આવી જાતની ભટ્ટીએ બાંધવાના સબધમાં મિ કોર્મન ખીનકુવ માહિતી ધરાવતો નહોતો અને અમે એક અખતરો અજમાવતા હોઈએ, એમ આનંદ હવે જામ થયાર્થ જ્ઞાનનો અભાવ હતા પણ કોઈ ગભીર પ્રકારની જૂન બનવા પામી નહોતી આ બહીનું નામ મારા ભાઈની પત્નીના નામ ઉપરથી ટ્યુસીકનેસ પાડવામાં આવ્યું હતું અમે જે મોગી મજૂરી કરવી, તે કરતા પણ વધારે કામ આ ભટ્ટીએ આપ્યું તેમાથી પહેલે અફવાડીએ દરેકજના સો ટન સુજળનું સોખડ નીકળવા લાગ્યું હતું આટલો ભારે જથ્થો આજસુધી દુનિયામાં કોઈ ઠેકાણે નીકળ્યો નહોતો, અને તેથી એ આશ્ચર્ય કારક બનાવ બોલો ધણા લોકો ત્યા આવતા અને કામ જોઈ ચકિત થતા.

તેમ છતાં અમારા સોખડના ધધાનું કામ હમેશા સરળનાથીજ આગળ વધ્યા જતું હતું એમ નહોતું થોડે થોડે વરસને આતરે ભાવ ગગડી જતા લડાઈ પછી સોખડનો ભાવ એક રતનતા નવ ચટ ઉપરથી ઉતરીને ત્રણ સેંટ થઈ ગયો હતો આને લીધે ધણા કારખાના પાગમાન થઈ ગેસી ગયા હતા અને અમારા આર્થિક મેનેજરને નવા ઉભા થતા સન્મેગેને પહોંચી વળવા માટે નાણા પૂરા પાડવાના કામ પાછળ પોતાનો બધો વખત રોકવો પડતો ઘણી પેઢીઓ તૂટી, પણ અમારી પેઢીની સાથ જોવી ને તેથી કાયમ રહી, પરંતુ અમારા ખીજ બધા કારખાના કરતા પીગ આચર્નના કારખાનાએ અમને ધણા ઉજાગરા કરાવ્યા હતા આ કામમાં અમને મોટામાં મોગી મદદ ઇન્ડાન્ડની સુપ્રસિદ્ધ બ્લીટન્હેન પેઢીવાળા મિ બ્લીટન્હેલ તરફથી મળી હતી અમારી ભટ્ટીઓમાં એમની બનાવટનાજ ચૂના વપરાતા હતા એ પણ એક વખત અમારી ભટ્ટીનું આશ્ચર્યકારક કામ જોના આવ્યા હતા, તે વખતે મેં અમારી મુશીબતો ની કહાણી એમને કહી સલાજાવી તે ઉપરથી તેમણે તરતજ કહ્યું - 'એનું કારણ એ છે કે, તમારી ગોઠવણી ખામીવાળી છે' પછી એ ખામી થી રીતે સુધારવી, તે

એમણે બતાવ્યું અમારી ધમણ જોઈએ તેવી સ્થિતિમાં ગોઠવાઈ નહોતી પણ અમારા મિ કોર્બેનના માન્યામાં આ વાત આવી નહિ, તે ઉપરથી મેં પ્રયોગ કરી જોવા માટે એક નાની લટ્ટી અને એ ધમણો બનાવરાવી તેમાંની એમ અમારા કારખાનામાં હતી તેવી અને બીજી મિ વ્હીટવ્હેનના કહેવા મુજબની બનાવી પછીથી પ્રયોગો કરી જોતા મિ વ્હીટવ્હેનના કહેવા મુજબનું જ પરિણામ આવ્યું. અમારી ધમણની પુકથી લોખંડના મોટા ટુકડા ઉડીને લાકીની બાજુએ ચોટતા અને વચમાં ગાદો દગલો ચતો, જેમાં ધમણની પુક ઉડેમુધી પહોંચી શકતી નહિ વ્હીટવ્હેનની ધમણની પુકથી મોટા ટુકડા વચમાં આવીને પડતા અને બાજુએ ગાદું પડ બાજતું આને લીધેજ પરિણામમાં મોટો ફરક પડી જતો આ બૂન મુધાગી લેવાથી અમારી મુશીબતોનો અંત આવ્યો.

મિ વ્હીટવ્હેન કેવો માયાજી, વિશાળ હૃદયનો અને ઉદાર વિચારોવાળો માણસ હતો. એનામાં ધૃષ્ટિનો જરા પણ અંશ નહોતો, પોતાના જ્ઞાનનો લાભ દરિફેને આપવામાં એણે જરા પણ મન ચોર્ધું નહોતું કેટલીક ખામતોમાં અમે પણ નવી નવી શોધો કરી હતી અને તેનો લાભ અમે પણ તેમની કંપની ને આપ્યો હતો અને ટુકડામાં તે દિવસથી અમારી સંબંધો દિકમતો એમને માટે ખુશી હતી (એ બે સાહજોમાનો એક આજ પણ હયાત છે અને અમારી દોસ્તી દલ પછી તેવીજ રહેલા છે એ મારી પહેલા પ્રિટિશ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ ઇન્ડિસ્ટ્રીનો પ્રમુખ હતો.)

પ્રકરણ ૧૩ મું

પોલાદનો જમાનો

ત્ર ચાલીસ વર્ષ અગાઉ (૪૦ સં ૧૮૭૦) મુખી પુનાઘટક સ્ટે-
દ્સમાં લોખંડે બનાવવામાં રસાયણવિદ્યાની મદદ સેવામાં
આવતી નહિ, એ વાત જત્યારે માન્યામાં ન આવે એવી લાગે
છે. લોખંડે અને પોલાદની બનાવટમાં બીજી બધી બાબતો કરતાં
એનું જ્ઞાન સૌથી વધારે આવશ્યક છે. આજલા જમાનામાં મોટે ભાગે અસંખ્ય
પતરાજખેર પરદેશીઓ જ ભટ્ટીઓના મેનેજરના હોદ્દા ભેગવતા. હાથનીએના
તોફાની માણસો ઉપર દાખલો જેસાડવા માટે એકાદને ઠોકરા પાડવો, એ એની
ખાસ હુશિયારી અને લાયકાત મુનાતી. લોખંડે મુઠીને કે અમુક છોડની ડાળીની
મદદથી પાણીના કે તેલના ઝરાનું અસ્તિત્વ મુકરર કરી આપનારા માણસોની
માફક એ માણસો પ્રેરણાસક્તિની મદદથી કે અમાનુષી સક્તિના પ્રભાવથી
ભટ્ટીની સ્થિતિનું પૃથક્કરણ કરી શકે છે, એમ લોકો માનતા. ઉટવેદની માફક
ઘરદીનાં ઘરદને માટે તે પોતાને સૂઝી આવે એવાં આપધ આપતો.

અમારી દ્યુસીફર્નેસ એક જાતની મુશીબતમાંથી મુક્ત થતાં બીજી જાતની
મુશીબતમાં સપડાઈ હતી; કેમકે અમને જે જૂદી જૂદી જાતનાં કાચી ધાતુ,
મરદીઆ તથા કોસસા પૂરા પાડવામાં આવતા, તેમાં દરેકના જૂદા જૂદા વિલામ-
ના કેટકેટલા અંશ છે, તે જાણવાની કે જણાવવાની કામ દરકાર કરતું નહિ.
આ સ્થિતિ અમારેમાટે અસહ્ય હતી; તેથી અમે અમારા અલુધ્ધ અને અટ-
કળે કામ કરનારા મેનેજરને ખસેડીને તેની જગ્યાએ કાંઈ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન
ધરાવનારા જુવાન માણસને મૂકવાનો નિશ્ચય કર્યો. અમારી પાસે હેન્ડ્રી એમ.
કરી નામનો એક કારકુન હતો. તે આવી બાબતોનું સાદું જ્ઞાન ધરાવતો હતો,
તેથી તેને અમે મેનેજર બનાવ્યો.

દ્યુસી ફર્નેસનો તમામ વહીવટ મિ. ફિષ્ટના હાથમાં હતો. એ ત્યાં

દરરોજ આઠા મારી આવતો, તેને લીધેજ એ શાખામા અમને નિષ્ફળતા મળતી અગ્રી મારા કહેવાનો અર્થ એવો નથી કરવાનો કે તેમાથી યુરોપ ખડની લડીઓ જેટલો નફો નહોતો પરવડતો, પણ ખીજી લડીઓ કરતા તે કદમા ધણી મોટી હોવાથી એના કાર્યથી ખોટ આવે, તે પણ પ્રમાણમા ભારે આવતી રવિવારને દિવસે સવારમા ફિસનો ખિતા અને ખેલન પ્રાર્થના કરવા માટે દેવળમા જતા, ત્યારે પણ એ એમનાથી છૂટો પડી કારખાનામા જતો.

પછીથી અમે મિ. કરીને એક રસાયણ શાસ્ત્રીની મદદ આપવાનો ઠરાવ કર્યો અને ડોક્ટર ફ્રીકે નામના વિજ્ઞાન જર્મનને અમે એ જગ્યામાટે પસંદ કર્યો એણે ધણી ખાખતોના સંબંધમા અમારી આજો ઉધાડી ખાણમાથી નીકળતી જે કાચી ધાતુ ધણી સારી ગણાતી, તેનું પૃથક્કરણ કરી ભેટા તેમાથી ધારના કરતા દશથી વીસ ટકા એાણુ લોખંડ નીકળવા લાગ્યું જે ખાણો આજ સુધી ખરાબ ગણાતી હતી, તેમાથી નીકળતી કાચી ધાતુ ઉચ્ચ પ્રકારની હોવાની ખાત્રી થઇ મારે ગણાતુ તે નદાર પૂરવાર થયું અને નદાર મનાતુ હતુ તે સારૂ પૂરવાર થયું એ રીતે સવળુ ઉતરસુલટ થઇ ગયું લોખંડની ખના વટના સંબંધમા જે અનિશ્ચિતપણુ હતુ તે રસાયણશાસ્ત્રના જ્ઞાનવડે મોટે ભાગે દૂર થયું.

જે વખતે પેટ્રીની આનરજનનવાની ખાતર લઢીવાળા કારખાનામાથી વધારે મા વધારે માન મારી ભારે આવકની જરૂર હતી, તેવા ખાસ અધીન પ્રસંગે એ કારખાનુ બંધ કરવું પડ્યું, તેનું કારણ એ હતુ કે, દલકા પ્રકારની કાચી ધાતુને બદલે ચઢીઆતી જાતની કાચી ધાતુ ગાળવાના ઉપયોગમા અમે લેવા માડી હતી આ દનકી ધાતુમાથી જે લોહ નીકળતુ તેનું પ્રમાણ પેરી સારી જાતની ધાતુમાથી નીકળતા લોહાના એ તૃતીયાંશ કરતા વધારે નહોતુ પણ આ નવી જાત ઉપયોગમા લેવાથીજ લઢીને નુકસાન થયું, કેમકે એ ધાતુ વધારે શુદ્ધ હોવા છતાં તેને ઓગાળવા માટે પ્રથમના જેટલોજ ચૂનો નાખવામા આવતો અને તેથી તે વધારે પડતો અર્થાત્ ઉચ્ચ જાતનો માલ વાપરવાના કારણેજ અમને ભારે નુકસાન થયું.

અમે કેવા મૂર્ખ હતા ! પણ અમે એટલું આશ્વાસ લઇ શકતા કે અમે અમારા હરિફોના જેટલા મૂર્ખ નહોતા અમારા કારખાનામા રસાયનશાસ્ત્રીને રોકવાને ધણા વર્ષ થઇ ગયા, ત્યાર પછી પણ કેટલાક કારખાનાવાળા એમ કહેતા કે, એવા રસાયણીને રોકવાનું અમને પાનવે એમ નથી જો તેઓ ખરી હાનિકર્તાથી વધિક થયા હોત, તો તેઓજરૂર એમ કહેત કે રસાયણશાસ્ત્રીને નહિ રોકવાનું અમને પાનવે એમ નથી અમે ગર્વ સાથે કહી શકીએ છીએ કે,

ભટ્ટીઓનાળા કારખાનામાં રસાયણસાંત્રીઓને રોકવાની પહેલ અમે કરી હતી. અમારા દરિફે આ કાર્યને ઉઠાડવાનું કહેતા.

અમારા સર્વ કારખાનામાં સુરક્ષિત્વેના કારખાનામાંથી અમને સૌથી વધુ નફો પરવડતો હતો, કેમકે એનો સઘળો વહીવટ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસર ચાલતો હતો. આ રહસ્ય હાય આખા પછી તરતજ એટલે ૧૮૭૨ માં અમે બીજી એવી ભટ્ટી ઉઠી કરી પહેલી ભટ્ટીના પ્રમાણમાં આ વખતનું કામ બણીજ કાંકસરથી કરવામાં આવ્યું હતું જે ખાણો ખરાબ ગણાતી હતી અને જેમાંથી નીકળતી કાચી ધાતુ બીજા કારખાનાવાળા પોતાની ભટ્ટીઓમાં વાપરવાની ચોખ્ખી ના પાડતા, તે અમે ખુશીથી ખરીદી લેતા, અને જે ખાણો, તેમાંથી નીકળતી કાચી ધાતુ ઉચી પ્રકારની ગણાતી હોવાને લીધે અત્યંત કિંમતી ગણાતી, તેનું અમે નામ પાડ્યું હતા નહિ આનું સુઠર દર્શાવ મિસૌરી પ્રાંતની પાયર્સમૉન ટાઇમની ખાણ પૂર પાડે છે એ ખાણ ધૂળમાં ઢાંકાયેલી હોવાને લીધે હતી લોકો કહેતા કે, એમાંથી નીકળતી કાચી ધાતુ બહુજ થોડા જથ્થામાં વાપરમાં લઈ શકાતી, કેમકે વધારે જથ્થો વાપરમાં લેવાથી ભટ્ટી સંભળત યદ્ય બગડી જતી રસાયન વિદ્યાના પ્રયોગથી અમને સમજાયું કે, એમાં ફૉસ્ફરસનું પ્રમાણ થોડું હતું, પણ મિનિફાનનું પ્રમાણ થોડું હતું એને જે ખરાબર રીતે ગાળવામાં આવે તો એના જેવી ઉત્તમ કાચી ધાતુ બીજી એકેય નથી આથી કરીને અમે એનો મોટો જથ્થો ખરીદ્યો અને ખાણોના માનીકના ધન્યવાદને પાત્ર થયા.

માનવામાં પણ ન આવે એવી વાત છે કે, અમારી ભરતના લોહાનું પોતાદ કંપાની ભટ્ટીમાંથી જે બહુ ફૉસ્ફરસવાળા ભસ્મ ‘સિન્ડર’ નીકળતી, તે વેચવાથી, અમારા પ્રતિસ્પર્ધીઓની લોહ ગરમ કરવાની ભટ્ટીમાંથી જે શુદ્ધ ભસ્મ નીકળતી, તેની અમારે જે કિંમત આપવી પડતી, તેના કરતા વધારે પૈસા ઉપજતા અમારા પ્રતિસ્પર્ધીઓની ‘સિન્ડર’ માં લોહાનું તત્વ અમારી ‘સિન્ડર’ કરતા વધારે હતું અને ફૉસ્ફરસ ઘણુંજ ઓછું હતું કારણ કે ‘ગ્રામ્સલ્સવિદ્યાત્રી મદદથી પૃથક્કરણ કરી જેવાનો તેમને ખ્યાલ નહોતો એકાદ વખત કોઈએ ધૂમાડીઆમાં ચોગી રહેની લોખંડની પોપડીઓ તથા રજકણ ‘ફ્લુઅન સિન્ડર’ ગાળી જેવાની કોશીશ કરી હતી, પણ વધારે અશુદ્ધ ધાતુને ઓગાળવા માટે જે મિશ્રણ વાપરવામાં આવે છે, તેજ મિશ્રણ એની શુદ્ધ કાચી ધાતુને ઓગાળવા માટે વાપરેલું હોવાથી ભટ્ટી ખરાબર નામ આપી શકી નહિ, આથી કરીને અમારા પ્રતિસ્પર્ધીઓ તેને નકારી ગયાંને ઉપવારેથી નદીમાં ફેંકી દેતા કેટલીક વખત અમે સારી જાતના માવનો બદલો કરી હવેકા માલ આપી વધારામાં ઉપગમણી લેતા.

પણ એથી પણ વધારે નદિ માત્રી શમય એવી વાત એ છે કે, માટમાથી નીચેથી લોખડની પોપડીઓ, કે જે નાત્ર ઝાંકિસજ્જનમિશ્રિત મુદ્દ લોખડ દેખ છે, તેને લીમા નાખી ઓગળતા નામે પણ એ લોકોને વરેમ હતો. આ પ્રસંગે મને મારા ત્રય મિત્ર કવીવર્ણવાણા મિં નિરોગ્મની વાત યાદ આવે છે એ પણ પ્રથમ કન્દર્પલાક્ષ્મીના વનની દત્તા, અને અમે બન્નેએ માથે મળી ઘણી મેળાઓ કરેલી એક વખતે હું કવીવર્ણવાણાના એમના કારખાનામાં ફરતો હતો, ત્યારે મેં કટવાક મલુરોને એની પોપડીઓના ગાડા લીને મોગાનમાં લઈ આવના દીધ તે ઉપરથી મેં મિં મોગાનને એ લોકો આ ગાડા કયા લઈ જાય છે? એમ પૂછ્યું તેમણે કહ્યું - 'નદીમાં દેડી દેવા અમારા મેનેજરો કરે છે કે, જ્યારે જ્યારે અમે એ પોપડીઓને લડીમાં ફરીથી ગાળવાની કાશીય કરેલી ત્યારે ત્યારે કઈક કઈક અનિષ્ટ બનેલું.'

હું કંઈ બોલ્યો નહિ, પણ પિટસબર્ગ પાછો ફર્યો પછી, 'મેં એની મશ્કરી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો તે વખતે અમારી નોમરીમાં કુ પાય કરીને એક માણસ હતો એના બાથે લોખડ બનાવવાની એમ તારી અને ગ્રીધી રીત રોધી કાઢી હતી, અને હાલ એ પિટસબર્ગમાં એના અખતરા મરી રહ્યો હતો. મારા મિત્રના કારખાનામાંના લોખડની પોપડીઓનો તમામ જથ્થો ખરીદી લેવાનો કટાકટ કરી લેવા માટ કુ પાયને મોખવા મેં મારા માણસોને સમજાવ્યા એણે એ પ્રમાણે સોદો કર્યો અને પોતાના મુકામ ઉપર પહોંચ્યાની આપવાની શરને એક દનના પનાસ સેટના લાવે તમામ જથ્થો ખરીદી લીધો. આ પ્રમાણે કેટલાય દહાડા ચાલ્યું હું ધારતો હતો કે, આ મશ્કરીનો લત્તમ થોડી મુદતના ઉધારો પડી જશે પણ એટલામાં તો માગ મિત્રનું મૃત્યુ થયું પણ એની પાછળના વહીવટદારોએ અમારા દાખલાનું અનુમ્તિ કરવા માં પુ.

'બેસિમર પ્રોસેસ ના નામથી ઓળખાતી પોનાદ બનાવવાની રીત વધુ અને વધુ પ્રચારમાં આવવા લાગી હતી મારી ખાત્રી હતી કે, જો આ રીત ફતેહમદ નિવડશે તો લોખડની જગ્યા પોનાદ નહ જશે-રોખડનો જમાનો ઉતરી પોનાદનો જમાનો બેમશે પેન્સિ વેનિયા સરકારના લેવિસ્ટન શહેરમાં આવેના 'ફ્રીડમ આર્થર્ વર્મ્સ' નામના કારખાનાના પ્રસિદ્ધ માગ મિત્ર જોન એ રાઈટ આ પદ્ધતિનું નિરીક્ષણ કરવાના ખાસ અરણ્યથી ઇંગ્લાંડ જઈ આવ્યા હતા એ એમ બાહોશ અને અનુભવી પુરુષ હતો અને એ પદ્ધતિ એને એટલી બધી પસંદ પડી હતી કે એણે પોતાની કંપની પાસે એ પદ્ધતિ મુજબ પોનાદ બનાવવાનું કારખાનું ઉભું કરવાનું કચન કરાવ્યું હતું એનો અભિપ્રાય યથાચોગ્ય હતો, પણ તે જમાનાથી જરા અગળ પડતો હતો. મારખાનું ઉભું

કરવામાં એના અહસસ કરતા વધાર મુઠી ખર્ચાઈ ગઈ વધારામાં જે પદ્ધતિ ખુદ ઇચ્છામાં પણ હજી અખતરના તળાસા ઉપર હતી, તે નવા મુલકમાં દાખલ કરતાની સાથેજ ફતેહમંદે ઉતરે એવી આશા રાખવી, એ વધારે પડતું ગણાય. એ અખતરો સ્વાભાવિક રીતેજ બહુ ખર્ચાઈ હોય અને તેનું ફળ લાખી મુદતે દેખવામાં આવે, પણ મારા મિત્રે આ બધી બાબતો ગણતરીમાં લીધી નહોતી.

પાછળથી જ્યારે એ પદ્ધતિ ઇચ્છામાં પૂરેપૂરા પ્રચારમાં આવી, ત્યારે કેટલાક માણસોએ મુઠી એકઠી કરી દેરીસળગે ખાતે હાથ પેન્સિવેનિયા રીલ્લ વર્ક્સના નામથી ઓળખાતું કારખાનું ઉઘુ કરવાની શરૂઆત કરી. આ કારખાનાને પણ પ્રયોગના તળાસામાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું અને ખરી અણીને પ્રમગે પેન્સિવેનિયા રેલ્વે કંપનીએ વેળામર મદદ ન કરી હોત તો એના ઠાકીઆ પણ બેસી બાત પોતાની કંપનીને પોતાદેની રેલ્વે નિરતર મળતી રહે, એવા હેતુથી એ કંપનીને જ લાખ ડોલર ધીરવાની પ્રેસિડન્ટ યોમ્સને ડાયરેક્ટરોની બોર્ડ પાસેથી મજુરી મેળવી પરિણામે એમના આ કાર્યને સપૂર્ણ રીતે ધાબળી કરાવ્યું.

પેન્સિવેનિયા અને બીજી રેલ્વે કંપનીઓની લોખંડી સડકોને બદલે બીજી કેવી સડકો દાખલ કરવી, એ એક ગભીર પ્રશ્ન ઘડ પડ્યો હતો પિટ્સબર્ગમાં જ્યાં આગળ પેન્સિવેનિયા અને રોડ વાયન રેલ્વેઓનું જોડાણ થાય છે, ત્યાં આગળના કેટલાક વાકે જ જ અરવાડીએ કે બળે મદિને કાઢી નાખવા પડતા હતા બેસિમરની પદ્ધતિ પ્રચારમાં આવી, ત્યાર પહેલા ઇચ્છામાં ડોલ્સ નામનો એક માણસ રેલ્વોના માથાને 'કાર્બનાઈડ' કરતો અને તેને લીધે તે મજબૂત બનતા એ બીના તરફ મેં પ્રેસિડન્ટ યોમ્સનનું લક્ષ્ય બેઠું હતું મેં ઇચ્છાક જઈને ડોલ્સની પદ્ધતિનું પેન્ટ મેળવ્યું અને પ્રેસિડન્ટ યોમ્સનને લલામણું કરી, વીમ હજાર ડોલર એના પ્રયોગો કરવા પાછળ ખચવાની મજુરી મેળવી અને અમારા દંખાઈમાં એ કામ કરવાની ભૂમી ઉભી કરી અને હજારો ટનના વજનની રેલ્વો કાર્બનાઈડ કરી આખી પરિણામ પણજ સુંદર આવ્યું એટલે કે લોખંડી રેલ્વોની સખામણીમાં આ રેલો વણીજ વધારે ટકાઉ પૂરવાર થઈ. અમેરિકામાં કઠણ માયાવાળી રેલ્વોના વાપર આ પ્રમાણે શરૂ થયો. કેટલાક મોટા વાકે આગળ એવી રેલ્વોના અમે ઉપયોગ કયો હતો અને ત્યાં પણ તેમણે સારી ગતિ ટક્કર ચીની હતી આપી કરીને એને લગતા પ્રયોગોની પાછળ ખર્ચેલા નાણાનો પૂરતો બદલો મળાઓ. બેસિમરની પદ્ધતિ જે ફતેહમંદ ન નિનડી હોત, તો મારી ખાતી છે કે અમે ડોલ્સની પદ્ધતિમાં સુધારા-વધારા દાખલ કરી એને એવી કાર્યસાધક બનાવત કે તેનો પ્રચાર સર્વસાધારણ

યહ જાત, પણ બેસિમરે જે પોલાદની રેલો કાઢવા માઢી તેની માથે તરિકાઈ મા ટપી શકે એવુ ખીલુ કશુ નહોતુ

પિટસબર્ગની નજીકના લેન્સ ટાઉનવાળી કૉમ્પ્રા આયર્ન કંપનીના કાર ખાનામા એમેરિકામા સૌથી વધારે રેલો બનતી અને તેમણે બેસિમનની પદ્ધતિ મુજબ પોનાદ બનાવવાનુ કામખાનુ કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. મને પણ ઇનાદમા એ પદ્ધતિ મુજબ આનતા મારખાના લેવાથી ખાત્રી થઇ હતી કે, મોડુ લેખમ બેથા સિવાય એ પદ્ધતિને ફતેહમદ બનાવી શકાય એન છે મિ વિનિયમ કોર્મૅન પણ એ નિર્ણય ઉપર આ ચો હતો. આથી અમે પિટ્ઝ બર્ગમા પોલાદની રેલો બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. મારા પિનાના મત્સુ વખતે મારી માને મદદ આપવા તત્પર થયેના મારા પ્રિય મિત્ર મિ મેંક કૉન્ડલેસ અને મિ કોર્મૅન ભાગીદાર થયા, તેમજ મિ જૉન મૉટ અને મિ ડેવીડ એ મટુઅર્ટ અને ખીજાઓ. ૫૫ તેમા મામેન થયા, તથા પોનાદની ખીતવણીને ઉત્તજન આપવાના આશયથી પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીના પ્રેસિડન્ટ અને વાઈસ પ્રેસિડન્ટ મિ એડ્ગર યૉમ્સન અને મિ યૉમ્સ એ સૉટ એમનો પણ સ્થા ખરીદી આ પ્રમાણે ૪૦ સેં ૧૮૭૩ ના જાન્યુઆરીની ૧ થી તારીખે પોલાદ ની રેલો બનાવનાની કંપની ઉભી કરવામા આવી

હવે એ કારખાનુ ક્યા ઉભુ મરવુ, એનો અમે ખુન નિશ્ચય કર્યો જે જે સ્થળ સૂચવવામા આવતા, તેમાનુ એકે મને પસંદ પડતુ નહિ, તેથી આખરે હું મારા ભાગીદારો સાથે મસખત કરવા માટે પિટસબર્ગ ગયો. એની એજ વાત મારા મગજમા નિરતર ચા કરતી અને એમ કળા કેતા રવિવારની રાતે મને એક જગ્યા પમદ પડી મધ મે ઉગે મારા ભાઇને બોલાવીને કહ્યું - 'દામ' જગ્યાની પમદગીના સબખમા તમારો અને મિ કોર્મૅનનો અભિપ્રાય વાસ્તવિક છે આ કાર્યમાટે પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે, માસ્ટિમોર અને બ્રાદિયો રેલ્વે તથા ની એ ત્રણની વચ્ચે ઈડોકના ક્ષેત્ર પાસેની જગ્યા એમેરિકામા સારામા સારી જગ્યા છે અને કારખાનાનુ નામ આપણે આપણા પ્રિયમિત્ર એડ્ગર યૉમ્સનના નામ ઉપરથી પાડીશુ. આનો આપણે કોર્મૅનને ૬૪ એ જગ્યા ઉપર જઇ આવીએ અમે આખરે એજ જગ્યા નક્કી કરી અને ખીજા દિવસથી મિ કોર્મૅને એ જગ્યા ખરીદી લેવાની તજવીજ સર કરી એ ક્ષેત્રના માવીઈ મિ મેંકકિની પોતાની એ જગ્યાને અત્યત કિમતી માનતો હતો જે જગ્યા એકાન્દા હસો ડોનગી કિમતે મગવાની અમે આશા રાખતા હતા, તેના અમારે બે હજાર મુજબ આપવા પડ્યા, પણ ત્યાં પહોંચી એ કારખાનાનો વિસ્તાર વધારવા માટે જોઈતી ખીજી જગ્યાના અમારે એમરના પાચ હજાર

ડાવર મુજબ પૈમા આપણા પક્ષ દત્તા

જે સ્થળે ઘોડાકની હાર થઇ, તેજ જગ્યા ઉપર અમે અમારી પોલાદની રેલો બનાવવાની ખીટો ઉભી કરી પાયા બોદતા અદરથી સમીન, તરવારો અમે એવા એવા ખીજા લડાઇના ઘણા સમારકચિહ્નો હાથ લાગ્યા ડન્ફર્મલાઈનને. અધ્યક્ષ-શેરીફ સર આર્થર હો કેટ અને તેનો પુત્ર બન્ને એ સ્થળેજ મરામા દત્તા એ લોકો ત્યાં શી રીતે આવી ચડ્યા એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતેજ પૂછવામાં આવશે આ વાનનું વિચરણુ થયું નેહએ નહિ, કે એ સમયમાં અમીર-વર્ગના પુરોજ ધંધાકના શહેરાના શેરીફ ચઇ રાકતા એ મોટા માણસો એ જગ્યાની ફરજો બજાયા સિવાયજ એ હોદ્દાનું માન ભોગવતા વેપારી વાહન-મા પડેલા કાઠપણુ નાણુસ એ હોદ્દાને પાત્ર ગણાવે નહિ કુવીનપણુ ઉપરના મોહના ચિહ્ન આજે પણ ટ્રેડિંગનમાં જ્યાંત્યા નજરે પડે છે ત્યાંની કાઠપણુ વીમા કંપની કે રેલ્વે કંપની-અરે ઔદ્યોગિક સરવા પણુ-એવી નહિ હોય કે જેના પ્રમુખ તરખિના હોદ્દાનું માન ભોગવનાર અમણી, એ હોદ્દાની ફરજો બજાવવાના જ્ઞાનથી કેવળ બેનસીમ, એવા કાઠ ખિતાબધારી પુત્રપ ન હોય આ રીતે સર આર્થર હોર્કેટ એક સફળદસ્થ તરીકે ડન્ફર્મલાઈનના શેરીફ હતો; પણ બધાને ભગે તે લશ્કરી નોકરી હતો અને તેણે સૈનિક તરીકે તેનું આ સ્થળે થયું થયું હતું એ પણુ એક દૈવચોગજ કહેવાય કે જે સ્થળે ડન્ફર્મ-જાઈનના બે પુત્રોના થયુંનું ક્ષેત્ર થયું હતું, તેને તેના ખીજા બે પુત્રોએ હુધર ઉદ્યોગનો ગફડો બનાવી ચૂક્યું હતું

એક ખીજા મિચિન ખીજા ટાનમાં પ્રકાશમાં આવી છે પિટ્સબર્ગ ખાતેના 'કાર્નેગી ઇન્ડસ્ટ્રીયલ'માં 'ફાઉન્ડર્સ ડ' (સ્થાપનાના દિવસ)ની જયંતી ઉજવવાના પ્રસંગે મિ જોન મોર્ટીએ ૪૦ સં ૧૮૦૪ માં પોતાના ભાગ્યમાં જણાવ્યું હતું કે, જનરલ ફોર્મર્ ફોર્ટ ડુકરની છતી બીધો હતો અને એનું નામ પોતે પિટ્સબર્ગ પાડ્યું હતું, એમ તેણે વડાપ્રધાન પિટ્ટને લખ્યું હતું આ જનરલ ફોર્મર્ પિટ્સબર્ગને ઇનામદાર હતો અને મે ૪૦ સં ૧૮૦૨ માં જે ગ્રાફ (ગેન) ખરીદી લઈ સાર્વજનિક ઉદ્યાન બનાવવા માટે ડન્ફર્મલાઈનને ભેટ આપી હતી, તેમાં ગ્હેતો હતો આ રીતે ડન્ફર્મલાઈનના બે બે માણસોએ પિટ્સબર્ગને અગ્રે કામ કર્યું હતું, તે બન્ને પિટ્સબર્ગના ઇનામદાર હતા એકે એનું નામ પિટ્સબર્ગ પાડ્યું હતું અને બીજાએ એની ખીવવણી કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો

અમારી પોલાદ બનાવવાની મીચેનું નામ 'એડ્વર્ડ મૅન્સન સ્પીસ મી'સ' પાઠવામાં અમારો ઉદ્દેશ મારા મિત્ર એડ્વર્ડ મૅન્સનની પ્રતિજ્ઞા વધારવાનો હતો, પણ મે તેમનું નામ એ રીતે અમારી મીચે માથે બોડવાની પરવાનગી માગી

તે વખતે એમણે જે ઉત્તર આપ્યો તે અર્થસૂચક હતો એમણે કહ્યું કે અમેરિકાની પોતાની રેલોની સાથે મારું નામ જોડવા નુ ખુશી નથી, કેમકે તેમણે બધું સારું દેખાવ કર્યો નથી અન્યતઃ, શરૂઆતમાં તે એ નવા ધંધાની ક્ષેત્ર અનિવાર્ય રીતે અનિશ્ચિત હતી, પણ મેં જ્યારે તેમની ખાતરી મરી આપી કે દરેક બાબતમાં પરદેશની રેલો સાથે સરખામણીમાં ટકી રહે, એવી રેલો દાનમાં અમેરિકામાં બનાવી શકાય એવા સંજોગો છે અને અમારા કારખાનામાં બનતા પૂલોની તથા ધરીઓની જેની આમડ બધાં છે, તેનીજ આ રૂ અમારી પોતાની રેલોની બધાય, એને મારે અમે ખાસ કાળજી રાખવાના છીએ, ત્યારે તેમણે અમારા કારખાનાને પોતાનું નામ આપવાની હા પાડી અમારા કારખાનામાં જોડાતી જમીન પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વેની નજીકમાં જ ખરીદાવવા એ બહુ ઈતેજાર હતા કેમકે એમનું સબજી લક્ષ્ય એ કંપનીના હિત ઉપરજ રહેતું આમ કરવાથી પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વે કંપનીને અમારા માનનો ખાસ હક મળત કેટલાક માસ બાદ એ જ્યારે પિટ્સબર્ગ ગયા અને મારી પછી પિટ્સબર્ગ વિભાગના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ નિમાયના મિ. રૉબર્ટ પેટ્ટેને લોકોના સ્ટેશન આગળ આવેલી અમારા નવા કારખાનાવાળી જગ્યા બતાવી, ત્યારે તેણે રૉબર્ટના તરફ આજનો મયકારો કરીને કહ્યું - એન્ડીએ પોતાનું નવું મારખાનું થોડા માસન પૂર્વ તરફ રાખવું જોઇતું હતું પણ એ અનુપમ સ્થળની પસંદગીમાં જે પૂરતા વાજખી કારણે હતા, તે મિ. થૉમ્સન પોતે પણ જાણતા હતા આ સ્થળ પસંદ કરવાથી અમે એમની પોતાની રેલ્વે સાથે સબધ જોડી શક્યા હતા, એનુંજ નહિ પણ તેમની તરફ બાલ્ટિમોર અને ઓહિયો લાઇન સાથે પણ અમે સબધ જોડી શક્યા હતા-તથા વધારામાં બન્નેના કરતા મોટો દરિફ-ઓહિયો નદી-તેની સાથે પણ અમે સબધ જોડી શક્યા હતા

૭૦ સં ૧૮૭૩ ના સપ્ટેમ્બર મામવાળો નાણામંજરની બીડ અને ગભરાટવાળો પ્રસંગ (પૈની) મુજબ, તે વખતે અમારા મારખાનાના બાધકામને લગતું કામ હશે જરો આગળ વધ્યું હતું મારા જીવનનો સૌથી ચિંતાજનક સમય એ હતો સતત ત્રણ મીનિટકે ચાલતું હતું, એવામાં એક દિવસ એકાએક જે કુક અને કંપનીએ દેવાનું કાલ્યાનો તાર મને એવિધની પર્વત ઉપર ના કેસન આગળના અમારા બિનાનાના ગહેડાણમાં મળ્યો ત્યાર પછી તો કનાકે કલાટે નવા નવા દેવાળાના સમાચાર આવતા રવા પેટીઓ ઉપરાઉપરી બેસી જવા લાગી દરરોજ સવારમાં ઉઠીએ, ત્યારે એજ પ્રશ્ન સંભળાય કે હવે કોનો વારો આવશે? જેમ જેમ પેટીઓ તૂટતી ગઈ, તેમ તેમ પાછળ રહેવા પામેલી

પેદીઓના માધન ખૂંટવા લાગ્યા. ઉપરાઉપરી ખેડો આવવા લાગી અને આખરે બધો વ્યવહાર અટકી પડ્યો. દંકાઈ રહેલા છિદ્ર ઊંચાડા પડવા લાગ્યા અને જે પેદીઓ બીજી બધી રીતે સદર હતી, તે પણ બે કોમારકતે મદદ કરવાની પદ્ધતિના અજાવને લીધે તૂટી હતી.

અમારે જે ડેવું હતું તેના સળધની અમને બહુ ફિકર નહોતી. અમારું પોતાનું ડેવું ચૂકવવાની અમને બહુ તકલીફ નહોતી; પણ અમારા દેણદારોને ટકાવી રાખવાને માટે અમારે બહુ અગવડ વેઠવી પડતી હતી. અમારી પોતાની બે કે પછી એમને ત્યાંથી અમારી યાપણો નહિ ઉપાડી સેવા માટે અમને આજીજી કરતી હતી. નાણાંખજાર ડેવું તંગ હતું, તેના એક બનાવ ઉપરથી ખ્યાલ આવી શકશે. ખગાર વહે ચવા માટે અમારે એક લાખ ડૉલરની નાની નોટા બેઠતી હતી, અને તે મેળવવા માટે અમારે ન્યુયૉર્કમાં ચોવીસ હજાર ડૉલરનો વટાવ આપવો પડ્યો હતો. સારામાં સારા અવેજ ઉપર પણ નાણા મળી શકતાં નહિ; પણ મારી પાસે જે સિક્યુરીટીઓ હતી, તે વેચવાથી મોટી રકમ હાથમાં આવી હતી. કંપનીએ એ સિક્યુરીટીઓ પાછળથી ખરીદી લઈ અને પાછી લાવી આપવાનું કબજા કર્યું હતું.

એમ બન્યું કે જે રવેઓ પિટ્સબર્ગમાંથી નીકળતી હતી, તેમને અમે જે માલ પૂરે પાડેલો, તેના નાણા અમારા તેમની પાસે લેણા પડતાં હતા. તેમાં ફોર્ટવાયન કંપની પાસે સૌથી બારે રકમ લેણી પડતી હતી. એ કંપનીના વાઈસપ્રેસિડન્ટ (ઉપપ્રમુખ) મિ. ડૉ. પાસે મેં એ રકમ માગી, ત્યારે તેણે એવો જવાબ આપ્યો કે, અમારે તમારા નાણા ચૂકવી આપવાં બેઠાએ; પણ આજકાલ એવા નાણા અમે આપતા નથી. મેં કહ્યું—“ત્યારે ટીક, તમારે અમારી પાસે નુરખદવ જે લેણું નીકળે છે, તે એવાજ પ્રકારનું હોવાથી, અમે પણ તે નહિ આપીએ ” તેણે કહ્યું—“બહે, જે તમે તેમ કરશો, તો અમે તમારો માલ રવાના કરવા માટે લેવાની ના પાડીશું.”

મેં કહ્યું—“ટીક છે, તે તો અમે બેઠા લઉંશું.” કંપનીથી તેટલી હદસુધી જઈ શકાય તેમ હતું નહિ, અને અમે તો કેટલીક મુદત સુધી નુરતા પૈસા આપ્યા વગરજ ચલાવ્યું. પિટ્સબર્ગના કારખાનાના માલ લેનારા માલના પૈસા આપવાનું બંધ કરે, તો એ કારખાનાવાળા પોતાની જવાબજારીઓ અદા નજ કરી શકે, એ ઉપાડું હતું. આથી જે લેનોની મુદત પાકતી, તેની મુદત વધારી આપવાની એ કોને ફરજ પડતી. અમારી બેંકાએ હમેશની માફક તે વખતે પણ અમારી સાથે ઘણું સારું વર્તન ચલાવ્યું હતું; અને તેથી અમે એ ખારીક સમય સહીસલામત રીતે વટાવી ગયા; પણ એ વખતે મેં મારા મન સાથે એક

નિશ્ચય કરી ગઈયો હતો કે વગરે મુઠી ભેગી કરીને અમાંગજ વધામા જમે રાખી, તેથી ગમે તેવો સમય આવે, તોપણ આવા ઉત્તમરૂ ફગીથી કંવા ન પડે.

મારી જાતને માટે બોલુ તો આ બારીક સમયદરમિયાન મારા બધા બાગીદારોપૈકી હું એકનો સૌથી વધારે વ્યાકુળ અને વિહ્વળ રહેતો. મયમ જળવના અને બહુ મનેન પડતી, પણ જ્યારે અમારી આર્થિક સ્થિતિ મદ્ય હોવાની માગી ખાત્રી થઈ, ત્યારે એક તત્વજ્ઞાનીના જેવો સ્વસ્થ અને શાંત થયો, અને જરૂર પડે તો જે જે બેઠા માથે અમારે સબંધ હતો, તેમના ડાય રેકર્ડરો આગળ દાખર થઈ અમારી ખરી સ્થિતિનો ચિનાર તેમને બાપવા તત્પર હતો. મારી ખાત્રી હતી તેથી અમાગી આગરને જગપણુ બને વાગે એમ હતુ નહિ. અમારો ટ્રેઝરપણુ બાગીદાર ઉડાઉપણુ રહેતો નહોતો, ઉનડુ અમે મધ્યમા અત્યંત સાદુ જીવન ગાળતા હતા. કોઈએ અન્ય મકાન બાંધવા માટે પેટીમાંથી પૈસા ઉપાડ્યા નહોતા. તેમ કોઈએ બીજા ધંધામાં પૈસા રોક્યા નહોતા, અને સકાનો તો ટ્રેઝરને પવનજ વાગ્યો નહોતો. વગી અમે બીજા કોઈની સાથે સામેય રહી જવાબદારી માથે વહોરી નહોતી, અને અમારો ધંધો સાગી રીતે જમને. અને આબાદ હોઈ અમે દર સાન મારી કમાણી કરતા હતા.

આથી કરીને માગ બાગીદારોના મનમાં જે ધાન્ત્રી નહોતી, તેને તમી કાઢતો પણ અમાગ મગૈના કોઈને બનાવવાનો પ્રયત્નજ ન આવ્યો, તેથી સૌથી વિશેષ આનંદ તો અનેજ થયો હતો. અમાગ સાચો મિત્ર મિ ક્રાઈસ્ટન મદ્ય આસામી હતો. તેણે પણ જરૂર પડે તો અમારા દેવાની જવાબ દારી પોતાને માથે વરોગી રેવાની તત્પરતા બતાવી હતી. આ લાભ અમને એમનાનેજ મળ્યો હતો, બીજા કોઈને ખાતર એવું જોખમ બેઠવા તે તૈયાર ન હોતો. આ લખની વખતે એ મારી દષ્ટિ આગળ ખડો થઈ જાય છે એનું સંદેશાભિમાન અમર્યાદ હતુ સવળી મીતો. ચોથી લુનાઈએ બધે રાખવામાં આવની પણ એક વખત એ તારીખે એ જ્યારે મીનમાં ગયો, ત્યારે કેટનાકે માણસો બાઈનર દુગરત કંગા તેના દીઠામાં આવ્યા અને એ સબંધનો મેને જરૂરો ખુનામો સાલળીને બુરડા ઉઠ્યો. “બાઈનર રીપો” કરવા માગે જોઈએ એના રવિવારો છતાં, ચોથી લુનાઈએ કામ કરવાનું કેવું ? તેનો મિત્રજ કાણુમાં ન ગયો અને તેણે એકદમ કામ બધે રખા યુ.

૧૮૭૩ ના નવોગ્નીઆમાં જે વખતે અમે સપડાયા, તે વખતે અમે એક દમ ચોમેરથી રાજ સકેની લેવા માગ્યા પોનાદ બનાવવાનું કારખાનું બાંધવાનું કામ અમે મોગી નાખુશીથી થોડી મુદતમાં અગ્રા યુ એ ધંધામાં જેમણે પોતાના નાણાં ગ્રામ્યા દત્તા, એવા ધણા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષો હપ્તાસર નાણાં

ભરી શક્યા નહિ, તેથી તેમણે જરૂર પડે પૈસા તેમને પૂરેપૂરા ચૂકવી આપીને મે તેમના હિસ્સા ખરીદી લીધા એ રીતે કંપનીના આખા કારોખાર માગ દાયમા આવ્યો.

તેજાનનો પહેલો સપાટો તો જીવનજરને લાગ્યો હતો; અને ત્યાર પછી કેટલોક મમય પમાર થયા બાદ વેપારીજનને અને કારખાનાને તેની ઝપટ લાગી હતી; પણ મામલો વધારે અને વધારે જગડતો ચાલ્યો તથા તેના છેલ્લા ધડાકામા અમારા ટેકસાસ પૈસિફિક કંપનીવાળા મિત્રો પણ સપડાયા—હોમાયા આ પ્રદારનો મને પણ સખ્ત આવાત લાગ્યો એ કંપનીના ચાલકો સાથે હું જે ગાદો મજબ ધરાવતો હતો, તેને લીધે, હું તેમની આર્થિક જવાબદારી આમાથી મુક્ત રહી શક્યો હોદરા, એ લેકિના માન્યામા આવી શકતું નહિ. એક્યેન્જ એક કે જેની સાથે અમે ધીરધારનો મોટો સંબંધ ધરાવતા હતા, તેનો પ્રેસિડન્ટ મિ. રોક્રોફ્ટજી તે વખતે ન્યુયૉર્કમા હતો મિ રોક્રોફ્ટ અને મિ થોમ્સનની મુશીબતોની કહાણી સાંભળીને તે એકદમ પિટસબર્ગ ગયો અને બ્રાઉની મિટિંગમા તેણે આગ્રહપૂર્વક જાહેર કર્યું કે, તેમની સાથે હું પણ ન સડાવાયો હોઉં, એ અસંભવિત છે તેણે કહ્યું કે, આપણે હવે એની હુદીઓ સ્વીકારવી નહિ મામલો વિફરતો અટકાવવા માટે મારે તાત્કાલિક પગલા જરવાની ખાસ અવશ્યકતા હતી હું પહેલી ટ્રેને પિટસબર્ગ જઈ પહોંચ્યો અને બધાને જણાવી દીધું કે, જો કે હું ટેકસાસ કંપનીના એક શેર-હોલ્ડર છું, પણ મે તમામ હિસ્સાના નાણા પૂરેપૂરા ભરી દીધેના છે, એમના કાર્ડ પણ ખતપત્ર કે બાન્ડ અગર લોન ઉપર મારી સહી નથી મારે જે કંઈ દેવું હોય, તે અમારા પોતાના ધધાના અગતું છે અને તેને માટે મારી તમામ મીલકત અવેજમા આપવા અને અમારી પેઢીનું જે કંઈ દેવું હોય, તેને માટે મારી સહી આપવા—તેની જવાબદારી મારે માથે વહોરી લેવા—હું તૈયાર છું.

અમારનુધી ધધામા મારી ખ્યાતિ એક નિડર, હિતાવળાગી અને અવિચારી સાહસિકતરીકેની હતી અમારે ડહોળણું વિચારણ હતું, અમારે ધધો ઝડપથી ખીસ્યો હતો અને હું લાખો ડોલરની લિયનપાથન કરતો હતો પિટસબર્ગના જૂના અને વયોવૃદ્ધ ધધાદારીઓના હિસાબે મારી કાર્ટિફીકેટ અળ-કતી હતી પણ સગીન નહોતી, અને એક અનુભવી વેપારી એક વખત એમ બોલ્યો હતો કે—‘જો એન્ડ્રુ કાર્નેગીનું મગજ તેને વિજય નહિ અપાવે, તો તેનું નસીબ તો જરૂર એને ચારી આપશે.’ પણ હું ધાર છું કે તેમની આ અણત્રી સત્યથી વેગળા છે કાંઈ પણ નિષ્પક્ષપાતી બાહોશ ન્યાયાધીશ

મારી કાર્કિર્દીનું ખારીક નિરીક્ષણ કરવાથી ખાતરીથી કહી શકે કે માત્ર નસીબ ના ઉપર આધાર રાખી હું કોઈ પણ જાતનું જોખમ ખેડતો નહિ પિટસબર્ગ રેલ્વે કંપની જેવી કોઈ મોટી સંસ્થાની મને ઓથ હોય અને જવાબદારી પણ તેની હોય ત્યારેજ હું કોઈ મોટા સાહસમાં ઉતરતો એક રકોન્સેન્ટ્રેશનની સાધ્યગીરીની મારામાં ખામી નહોતી છતાં કેટલીક વખત દેખાતી રીતે મારું વર્તન એવું થતું કે તેને લીધે પિટસબર્ગના ધરડેરા મને કાળજીવગરનો મને એમાં નવાઇ નહોતી એ રહ્યા ધરડા અને રહ્યો જીવાનીઓ-એમાંજ બધો ફરક પડી જતો.

મારી જાતના સંબંધમાં અને અમારા સાહસના સંબંધમાં પિટસબર્ગના નાણામંજરમાં જે ચકા અને ધાસ્તી રાખવામાં આવતી તે બદલાઇને ધીમે ધીમે તેની જગ્યા નિસીમ વિશ્વાસે લીધી અમારી સાખના સંબંધમાં ચકાનું સ્થાનજ ન રહ્યું ત્યારપછીથી જેવી રીતે બીજી જે કોમાં ચાપણો ઓછા આવતી હોય તે વખતે મેંકે આજ પિટસબર્ગમાં વધારે ચાપણો આવતી હોય તેવી રીતે જે વખતે નાણામંજર ન ગ હોય તે વખતે અમને નાણાની મદદ આપવાની માગણી કરનારાઓની સંખ્યા ઘટવાને બદલે વધતી.

અમારા મિત્રો રકોન્સેન્ટ્રેશનની મુજબજીને લગતું વાદળ તો અમારી ઉપર ઝડપી રહેલું હતુંજ એટલામાં વળી અમને ખમર મળી કે, અમારા ભાગીદાર મિ. એન્ડ્રુ કલોમ્બેનને કેટલાક સંદેશોમાં લોકોએ એરેક્ટેના આપર્ન કંપનીમાં ફસાવ્યો હતો એને ખાતરી આપવામાં આવી હતી કે, એ સંસ્થાને જોઈન્ટ રકોન્સેન્ટ્રેશન કંપનીમાં એટલે સુધેક જવાબદારીવાળી કંપનીમાં ફેરવી નાખવાની છે, પણ એમ કંવામાં આવ્યું ત્યાર અગાઉતો એના સાથીઓએ સાત લાખ ડોલરની જવાબદારી ઉભી કરી દીધી હતી મિ. કલોમ્બેનને પગભર કરવા માટે નાદારીસિવાય બીજા કોઈ માર્ગ રહ્યો નહોતો.

આ વાત પ્રકાશમાં આવતા અમને અગાઉના કરતા જબરો આધાત પહોંચ્યો કેમકે કલોમ્બેન અમારો ભાગીદાર હોવાથી અમને ખબર આપ્યા સિવાય, એને પોતાના નાણાં લોખડનો વેપાર કરનારી કોઈ પણ કંપનીમાં, કે માથે જવાબદારી આવી પડે, એવી કોઈ પણ સંસ્થામાં રોકવાનો દંક નહોતો ધધામાં પડેલા માણસોએ એક નિયમ તો ખાસ પાળવો જોઈએ અને તે એકે કોઈ પણ વાત પોતાના ભાગીદારોનાથી છુપી રાખવી નહિ આ નિયમનો અનાદર કરવાથી કલોમ્બેન પોતેજ ફસાશે, એટલુંજ નહિ પણ તે માથે અમને પણ લેતો પડશે, કેમકે અણવિશ્વાસનું વાતાવરણ મજબૂત થયું કોઈપણ સ્થાન નિરાશ થશે કે કેમ, એનીજ લોકોને ચકા પડવા લાગી

સહીમજામત રીતે ઊભા ગઈ શકાય, એવું નક્કર કોઈ રચાન હતો કે કેમ, એમ લોકો એકબીજાને પૂછના લાગ્યા.

તો મિ કલોમૅન વેપારીવર્ગનો-ધંધાદારી માણસ હોત, તો આ વાત બહાર આવ્યા પછી તેને ફરીથી અમારો લાગીદાર થવા દેવાની પણ ના પાડવામાં આવત; પણ તે એવો નહોતો. એ તો એક અત્યંત બાહોશ બ્યવહારકુશળ કારીગર હતો અને તેની સાથે થોડીક વેપાગવિષયક આવડત પણ ધરાવતો હતો. મીવમા રહી નવી યંત્રક્રિયાઓની શોધ કરી અને યંત્રો ચલાવવા, એ કામને માટે એ એકો હતો, છતાં એને આદીક્ષિમા ખેતી વહીવટી કામ કરવાનો બોલ હતો, પણ એ કામને માટે એ નકામો હતો. એને એના યોગ્ય સ્થાનકે મૂકી મોટી મુશીબતે અને એને ત્યાજ દેવાની ગમવામાં હાવ્યા હતા અને કદાચ તેને લીધેજ એણે પોતાની માની લીધેલી શક્તિ અજમાવવા માટે એ માર્ગ પ્રદર્શ કર્યો હતો. કદાચ લોકોએ એને ચઢાવ્યો હતો અને એમ કંઈ હતો કે.- 'તમારામાં કારીગરતરીકેની કુશળતા ઉપરાંત વેપારી તરીકેની ઉંચા પ્રકારની આવડત છે, પણ તમારા લાગીદારો, તેની કંઈ કરી શકતા નથી.'

મિ. કલોમૅને નાદારી કોર્ટમાંથી છૂટકાગે મેળવ્યો ત્યાં પછી, અને અમારી પેઢીમાં એનો દશમો દિવસો દાખલ કરવાની ઇચ્છા બતાવી, એ એની શરતે કે ધંધામાં જેટલી મુદી રોકાઈ હતી, તેટલીજ ગણતરીમાં લઈ તેનો દશમો દિવસો એની પાસેથી લેવો અને નફાની પાતીતું કંઈ પણ લેવું નહિ વળી એ ગંભીર નફામાંથી જે વળતર થાય, તેમાંથી વસુલ કરી લેવી અને એને માથે કોઈ જવાબદારી નહિ, પણ તેની સાથે એની શરત દાખલ કરવામાં આવી હતી કે એણે બીજા કોઈ ધંધામાં પડવું નહિ, કે કોઈ નવી જવાદારી વહોરવી નહિ, પણ પોતાનો બધો વખત અને સમ્પત્તિ મીશમાં થતા કામકાજની પાછળજ વગાડવો. આ માગણી તો તેણે મંજૂરી હોત તો એ પણ અમારી માફક કરેડપતિ થાત, પરંતુ એની અને ખામ કરીને એના કુટુંબની અહતાએ તેમ થવા દીધું નહિ એણે એના પોતાના માયાના જીવાળ ધંધામાં પડવાનું પસંદ કર્યું અને મારી તથા મારા સાથીઓની આગ્રહપૂર્વક આજીજી છતાં એણે પોતાના છોકરાઓની સાથે સ્વનવ કારખાનું ઉભું કર્યું. પરિણામે એ ખુવાર થયો અને અકાળ મૃત્યુનો બોમ થઈ પડ્યો.

આપણામાં કયા કાર્યને માટે સૌથી વિશેષ વાચકાત છે અને આપણા પ્રાવીણ્યને લીધે કશું કામ આપણે સહેવાઈથી તેમજ આનંદની માથે કરી શકીએ એમ છીએ, એ આપણે સમજી શકતા નથી, એ આપણી કેવડી મોટી

મૂખાંઈ છે ! મેં એવા ઘણા દાખલા જોયા છે કે જેમાં માણસો મીઠા અલાવ-
વાની લાયકાત ધરવના હોવા છતાં, આફ્રિકામાં ગોધાઈ રહેવાનું અગર રોંદ
મારવાનું પસંદ કરવાને લીધે, ચિંતા અને ઉદ્વેગમાં યરીરને ધીલુ કરી નાખીને
આખરે ખુવાર થાય છે. મિં કલોર્નનથી છૂટા પડતા મને જોટલો ખેદ થયો
હતો, તેટલો ખીજ કોઈ વખત થયો નહોતો. એનું અત કરણ સાંઝ હતું,
એનામા કારીગરતરીકેની અપૂર્વ જાહોશી હતી અને હું ધારું છું કે જો એને
એની મરજી પ્રમાણે વર્તવા દેવામાં આવ્યો હોત તો તે અમારી સાથે રહેવાનુંજ
પસંદ કરત. લોકોએ એને નાણા ધીરવાની તત્પરતા બતાવી તેને લીધે એનું
મગજ ભમી ગયું, પણ વખત આવ્યો, ત્યારે એ લોકો રસકી ગયા. પરિણામે
'કેસબી તણાયો' - જાહોશ કારીગર વેપારીતરીકે કુનેહવગરના ખૂવાર થયો
અને પડ્યો *.

* આ બનાવ બન્યા પછી લાંબી મુદતે મિ. હસિંટાર રજોસે મિં ફિષ્કની પાસે
આવીને તેને પૂછ્યું કે મિં કાનેંગી અને એમના બાગીદારોના સંબંધમાં લોકોમાં શે
વાતો ચાલે છે, તે ખરી છે કે કેમ? મિં ફિષ્કે કહ્યું કે 'ના ખોટી છે' તે ઉપરાંત તેણે
કહ્યું, 'ત્યારે તો મિં ફિષ્ક તમારી અને કાનેંગીની આબરૂની ખાતર જે ખુવારો તમારે
જાહેરમાં નૂકવો જોઈએ' તે ઉપરાંત મિં ફિષ્કે, મિં કાનેંગીની જાણમાં લાખા સિવાય
તા. ૩૦ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૪ ની મીલીના ન્યુયૉર્કહેરોલ્ડમાં નીચેની ઉઘીકત પ્રસિદ્ધ કરી.

સંવાદ:—“હાલ પ્રસિદ્ધ થયેલા એક લેખમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે
બાગીદારીની શરૂઆતમાં અને બનાવેલના બાગમાં મિ. કાનેંગી તમારી સાથે, મિં મિલર-
ની સાથે અને મિં કલોર્નનની સાથે સારી રીતે વર્ત્યા નહોતા આ સંબંધમાં તમે કંઈ
મકાસ પાડી શકો એમ છે.”

જવાબ:—“આ બાબતમાં મિં મિલર પોતાને લગતી વાતનો ખુવારો ક્યારનોય
કરી ચૂક્યો છે અને મારા પોતાના સંબંધમાં હું જણાવીશ કે મિં કાનેંગીનું મારા
પ્રત્યેનું વર્તન હંમેશા ન્યાયપુર-સ્કર અને ઉદારતાપૂર્વક હતું મિં. કલોર્નન સાથેના મારો
સંબંધ ૪૩ વરસનો છે કાનેંગીનો મિં કલોર્નન સાથેનો બાગીદારતરીકેનો સંબંધ
નિરવર બાનદાનક હતો પાછળથી ત્યારે કાનેંગી, કલોર્નન અને કંપની એ નામની
કંપની સ્થાપવામાં આવી ત્યારે તેમાં એન્ડ્રુ કાનેંગી, ચામસ એમ કાનેંગી, એન્ડ્રુ કલોર્નન
અને હું એટલા બાગીદાર હતા સંબંધો કાણ કાનેંગીજાણ્યોનો હતો.

બાગીદારીના દરતાવેજ ઉપર સહીઓ થઈ, ત્યાર પછી કલોર્નને મને કહ્યું કે કાનેંગી
બાઈએનો દિરસો મોટો હોવાથી, કારખાનાની ખીવવણી કરવામાં તેઓ ધણુ સાહસિકપણ
કરે, તો આપણે મોટી મુસીબતમાં આવી પડીએ, મોટે ભાગે મરજી એવી છે કે બાગીદારી-
ના કસરમાં એક એવી કલમ ઉમેરવી કે કારખાનાની ખીવવણી કરવામાં કંઈ નહું

પ્રકરણ ૧૪ મું

ભાગીદાર, પુસ્તકો અને દેશાટન

કેદારેને અમારી સાથેનો સંબંધ તોડ્યો, એટલે તેને બદલે વિલિયમ બર્નરિંગરને મીલોનો વડીલટ સોંપવામાં કંઈ પ્રતિબંધ રહ્યો નહિ. વિલિયમની કાર્ટિઈનું દિગ્દર્શન કરાવતાં મને હમેશાં આનંદ થાય છે. એ સીધો જર્મનીમાંથી આવ્યો હતો અને અંગ્રેજ સાઈ ખેલી ચકતો નહિ, છતાં કેદારેનનો દરનો સગો થતો હોવાથી તેને રાજ્યાતમાં એક હલકા હોદ્દા ઉપર નિમવામાં આવ્યો હતો. એ તરતજ અંગ્રેજ શીખી ગયો અને તેનો પગાર દર અઢવાડીઆના છ ડૉલર મુજબનો કરી આપી, તેને માલ રવાના કરી આપનાર કારકુતની જગ્યાએ નિમવામાં આવ્યો. તેનામાં કારીગરતરીકેનું જ્ઞાન બીજકુલ નહોતું, છતાં તે જે લાજુ ખાતો હતો, તે હલાક કરવા ખાતર એવી અપૂર્વ ખંત અને કાળજીથી કામ કરતો કે થોડી મુદતમાં તે દરેક કામનો માહિતગાર થઈ ગયો અને પ્રત્યેક કામકેપર દેખરેખ રાખવા લાગ્યો.

વિલિયમ એક અજબ આસ્થિવાન પુરુષ હતો. તેની દેખરેખનીએ આવ્યા

ખર્ચ કરતું હોય તો ત્રણ ભાગીદારોની સંમતિ હોય તોજ થઈ શકે. મેં કહ્યું કે એમનો હિસ્સો મોટો છે, તેથી આખરે તેવી રાજ્ય દાખલ કરાવવાનો આગ્રહ કરી રાજીએ નહિ, છતાં એમને એ સંબંધમાં વાત કરી બેઠ્યા. મિ કાર્નેગીને કને એ વાત તાખવામાં આવી, ત્યારે એમણે સત્વર કચ્છ કહ્યું કે જો કોઈ પણ સુધારાવધાનના સંબંધમાં તમારી અચર મિં કદેમનની સંમતિ નહિ મળે તો અમે તેનો સુધારો દાખલ કરીશું નહિ. અમારી ભાગીદારીદરમીઆન બીજી બાજતેની બ્યવસ્થા પણ એવી રીતેજ કરવામાં આવતી.”

સવાલ:-“ તમે જે વાત કહી તે ઉપરથી એ સવાલ ઉપસ્થિત થાય છે કે મિં કદેમન એ પેટીમાંથી શા માટે છૂટો ગયો ? ”

પછી યુનિયન આયર્ન મીલ્સ અમને સૌથી વધુ નફો કરી આપનારી સરકાર થઈ પડી. કેટલાએક વર્ષ સુધી ગળાઉપરાંતનું કામ કરેલું હોવાથી તેને આશાએ આપવા માટે યુરોપની મુસાફરીએ મોકલવાનો અમે વિચાર કર્યો. યુરોપ જવા નીકળતી વખતે તે મને મળવા માટે વૉશિંગ્ટનને માર્ગે ન્યુયૉર્ક આવ્યો, છતાં તે વખતે પણ એના મનમાં સ્વદેશ જવાને બદલે પિટ્સબર્ગ પાછા ફરવાની વધારે ઊત્કંઠા હતી. વૉશિંગ્ટનના રમાગકસ્યલ ઉપર ચડતા સીટીમાં અને ખીજે સ્થળે અમારા કારખાનાના ખીમ વપરાયવા જોઈ તેણે મને કહ્યું - 'એ ખીમ જોઈ મને એટલો બધો ગર્વ થયો કે જાણે અહીંથી પાછો ફરી મીલમાં બધું મુખ્યવસ્તુત આણે છે કે નહિ તે જોઈ આવું

સવારમાં મોટે પરાડીએ અને સાંજના અંધાર થયા પછી પણ તે મીલમાં ફરતો માલમ પડતો. એનું સર્વસ્વ ત્યાજ હતું-એજ એનું જીવન હતું. અમે સૌથી પહેલો એનેજ ભાગીદાર બનાવ્યો હતો. મરતી વખતે તેની વાર્ષિક આવક પચાસ હજાર ડૉલરની થઈ હતી અને એ કમાણી એની પ્રમાણિક મહેનતનું ફળ હતું. એના સખની ઘણી વાતો નોંધ લેવા લાગ્યું છે. અમારા વાર્ષિક મહાત્સવને લગતા એક ખાણપ્રસંગે દરેક ભાગીદારે ટુકડું પણ બોધક ભાષણ કર્યું, એવો અમે નિયમ કર્યો હતો. તે મુજબ વિલિયમનો વારો આવતા તેણે પોતાનું ભાષણ સમાપ્ત કરના કહ્યું - 'સદ્ગૃહસ્થો' આપણે જે કરવાનું છે તે એ છે કે, ખર્ચ ઓછું આવે અને ભાવ સારા ઉપજે, એમ કરવું તથા દરેક માણસે પોતાપોતાના તળીઆ ઉપર ઉભા રહેવું. (પગ ઉપર ઉભા રહેવું.)

જવાબ - "૧૮૭૩ના નાણાખર્ચના ગણતર પછી વેપારોત્તરમાં જે મહી આવી, તે વખતે અંસ્ત્રેબા કંપની કંપની સાથેની કમનસીબ ભાગીદારીમાં ક્લોર્કને પોતાની તમામ પુણ્ય શ્રમાથી, અને આખી પેઢીમાં એનો જે દિરસો હતો તે વેચી દેવો પડ્યો. તે વખતે કારખાનાના ભાવ છેક ગચ્છી ગયા હતા અને ઘણી વખત અધીરું કે ત્રીજા ભાગની કિંમત ઉપજતી હતી. છતાં અમે એમનો દિરસો ધડતર કિંમતે ખરીદી લીધો હતો.

"અંસ્ત્રેબા કંપનીના લેણદારોની પગાવટ કર્યા બાદ મિ કાનેંગીએ મિ ક્લોર્કને આખી પેઢીમાં એક લાખ ડૉલરનો દિરસો આપવાની અને તેની કિંમત નફામાંથી વસુલ કરી લેવાની દિગ્દર્શ બતાવી આ વાત મિ ક્લોર્કને કપલ કરી નહિ. મિ કાનેંગીએ તેને પ્રયત્ન કરવા માટે પેઢીમાંથી ચાળીસ હજાર ડૉલર આપ્યા આ રકમ તેણે એક દરિદ્ર સરકારમાં રોક્યા. પણ એ સરકાર તરફ એટલી નહીં ગયા વખતે તેને મિ કાનેંગી રૂબરૂ જિવંદા અણબનાવ નહોતો અને એ જીવ્યો ત્યાં સુધી એમની વચ્ચેનો સબલ તેવોજ મહેનો ચાલુ રહ્યો હતો. તેમના પરસ્પરના વ્યવહાર પ્રતિબદ્ધતા અને તેઓ એકબીજા માટે પડી સારી લાગણી ધરાવતા "

આવું જર્મન-અંગ્રેજી સાક્ષણી ખૂબ હસાહસ થઈ રહી.

કેપ્ટન ઇન્સ એક વખત સરકારી તપાસણી કામદાર (ઇન્સ્પેક્ટર) હતો. એની તપાસણી ખુબ સખત થતી, તેથી વિનિયમ કેટલીક વખત ગુસ્સે થઈ જતો અને કામદારનું અપમાન કરી બેસતો એ હિપરથી એણે વિનિયમના સબધમાં અમારી આગળ ફરિયાદ કરી. અમે વિલિયમને સમજણ પાડી કે, સરકારી નોકરોને તો આપણે ખુશ રાખવા જોઈએ. એણે જવાબ આપ્યો - “પણ એ આનીનેમારી સિગારો પી જાય છે અને પાછો મારા સોળકામાં ખોડો કાઢે છે.” એવા માણસને તમે કેવો ગણો છતા હું એની માફી માગીશ અને આવતી વાસે એની સાથે સારી રીતે વર્તીશ.”

કપ્તાનને અમે કહ્યું કે, વિનિયમ તમારા મનનું સારી રીતે સમાધાન કરશે; પણ તેણે પાઠ્યથી અમને કહ્યું કે, વિનિયમે માગેલી માફી આ પ્રમાણેની હતી - ‘જુઓ, કપ્તાન’ આજ સવારનું વચાર વર્તન વાસ્તવિક હતું હવે તમારી વિરદ મારા મનમાં કઈ બરાબર રહે નથી. એમ કહી એણે પોતાનો હાથ મારા ત્રણ ધર્યો અને તે મે રીકાર્યો ત્યારપછીથી એમની વચ્ચેનો સબધ સારો રહ્યો હતો.

વિનિયમે એક વખત અમારા કારખાનામાં પડી રહેલી જૂની રેલો અમારા પાડોશી જેમ્સ પાર્કને વેચી હતી એ નકામી રેલો પોતાને માથે મઢી છે, એમ જણાવી તેણે અમારી પાસેથી તુકસાની મેળવવાની માગણી કરી તે હિપરથી દિપ્તની સાથે જઈ મિ પાર્કને મળી એનો તોડ કાઢવાનું અમે વિનિયમને જણાવ્યું. મિ દિપ્ત મિ પાર્કની આપ્રીસમાં ગયો, પણ વિનિયમ તો પેની વખોડી કાઢવામાં આવેલી રેલોની શોધ કરવા આખા કારખાનામાં ફરી વચ્ચો; પણ કોઈ ઠેકાણે તે એની નજરે પડી નહિ એ રેલો ક્યા હતી તે વિનિયમ સારી પેઠે જણુતો હતો પડી તે આપ્રીસમાં દાખલ થયો અને મિ દિપ્ત એક પણ શબ્દ બોલે તે અગાઉ તેણે કહ્યું “મિ. પાર્ક મે જે જૂની રેલો તમને વેચી છે, એ તમારા કામમાં આવે એવી નથી, એ જાણી હું ખુશ થયો છું ચાલો, હું મારો માન પાછો વધ લઉં છું અને તમને દર ટને પાંચ ડોલર નો નફો આપુ છું.” વિનિયમ સારી પેઠે જણુતો હતો કે એ રેલો તો વ્યાગનીય વપરાઈ ગઈ હતી મિ પાર્ક પકડાઈ ગયો અને વિલિયમનો વિગ્ધ થયો. એ મામલો એટરનીજ આટડ્યો.

હું એક વખત પિઝમર્ગ ગયો તે વખતે વિનિયમે આવી મને કહ્યું કે, મારે તમારી સાથે કંઈ ખાનગી વાત કરવી છે, અને એ વાત ખીન કોઈના આગળ કરાય એવી નથી આ હકીકત એ જર્મની જઈ આવ્યો ત્યાર પછીની

હતી એનો એક સદાખ્યાથી પ્રોફેસરનો ટોફો ભોગવતો હતો, તેના આગે નણ્ણથી એ થોડા દિવસ એને ત્યાં રહી આવ્યો હતો.

“ મિ કાર્નેગી ” વાત એની બની કે એની બહેન એની સાથે રહેતી હતી તે માગ ઉપર સારો ભાવ ગણતી હતી, તેથી હું જ્યારે હેમ્પર્ગ ગયો, ત્યારે મારા મનમાં એમ આવ્યું કે, એને માટે એકાદ મુદ્દર બેટ વેતો વાઉ. પત્ની એણે મને એક કાગળ લખ્યો એટલે મેં પણ એને એક કાગળ લખ્યો, ફરી પાછો એણે એક કાગળ લખ્યો એટલે મેં પણ તેને ફરીથી કાગળ લખ્યો અને એના હાથની માગણી કરી એ બહુ લાંબી છે, છતાં એણે મારી માથે લખ કરવાની તા પાટી મેં એને ન્યુયૉર્ક જ્ઞાતી મને મગરાતું કહ્યું, પણ મિ કાર્નેગી ! એ લોકોને મીયાનું અને ધંધાનું ઝંઘ લાવ નથી એનો ભાઈ મને લખે છે કે, ‘તમે અહીં પાઠા આવો અને મારી બહેનની સાથે જર્મનીમાં લખ કરો.’ પણ માગથી મીય છોડીને ફરીથી જ્યાંય નહિ, તેથી મેં ધારું કે એ બાબતમાં તમારી સનહ લઉં ”

મેં કહ્યું — ‘ શામાટે નહિ, તમારાથી ફરીથી જંઘ શકારો બરાબર છે, વિવિધમ ! તમારે જતુજ બેઠાએ એ લોકોનો એવો અભિપ્રાય છે, તેને લીધે એમના માટેના મારા માનમાં વધારો થાય છે તમે તરતજ જંઘને એને અહીં તેડી આવો હું બધી ગોઠવણ કરી આપુ છું. ” છતાં પડના પડતા મેં કહ્યું ‘વિવિધમ ! હું ધારું છું કે તારી પ્રિયતામાં ઉંચી, મુદ્દર, જર્મન લખના હશે, નહિ વારં ?’

“ મિ કાર્નેગી ” એ સરીરે જરા સ્થૂળ છે જો એ ટીપ્પણથી પાતળી થઈ શકે એમ હોય, તો હું એમ કહું ખરો ”

વિવિધમનાં સંઘર્ષ દષ્ટાંત મીયમાં થતા કામકાજને ઉદ્દેશનેજ દત્તા (આજ, જૂન ૧૮૧૨ ના રોજ હું જ્યારે આ ફકરો વાંચુ છું, ત્યારે માર્ક હસતું માતું નથી, પણ ‘દરેક માણસે પોતાના તળીઆ ઉપર ઉભા રહેતું જોઈએ’ એ વાક્ય જ્યારે વાંચું ત્યારે પણ મારું હસતું માતું નહોતું).

મિ ક્રિસ્ટ અમારી મીલોનો વેપારીખાતાનો ઉપરી હતો; પણ જ્યારે અમે પોલાદનો ધંધો દાખલ કર્યો, ત્યારે એને એ ખાતું સોંપવું પડ્યું અને વિવિધમ એન એન્ટ નામના બીજા માણસે એની જગ્યા લીધી મિ એન્ટને ઇતિહાસ મિ આર્નલ્ડિયરના ઇતિહાસને કંઈક મળતો છે. એ અમારા કારખાનામાં હલકા પચારના કારકુનતરીકે દાખલ થયો હતો અને ત્યાંથી ચઢતો ચઢતો લોખંડની મીલોના વહીવટદારનો હોદ્દો જોગવતો થયો હતો. એ વિવિધમના નેટવોર્ક ફેલોશિપ નિવડ્યો હતો એ પણ વિવિધમના નેટવોર્ક

હિસ્સાવાળો ભાગીદાર બન્યો હતો અને આખરે કંપનીના પ્રેસિડન્ટનો હોદ્દો ભોગવતો હતો.

મિ. કરી પણ યુસીફનેચના વડીલટમાં દીપ્તી નીકળ્યો હતો, એટલે એ બીજાના જેટલા હિસ્સાવાળો ભાગીદાર બન્યો હતો. જે લોકો અસાધારણ ખર્ચથી કામ કરતા હોય, તેમને કિતેજન આપી ભાગીદાર થવાનો રસ્તો મોકળો કરી આપવાથી ધધાને જેટલું સાધ્યું મળે છે, તેટલું બીજા કરાથી મળતું નથી. પાછળથી અમે કાર્નેગી, મેક્કેન્ડેસ કંપનીને ઍક્ઝર ધોમ્મન સ્ટીલ કંપનીમાં ફેરવી નાખી અને જોકે મારો ભાઇ અને ફ્રિંક્લ મને હજિપરાતને સાદસિક ગણી શરૂઆતમાં પોલાદના ધધામાં જોડાવા ના પાડતા હતા, પણ મે જ્યારે તેમને પહેલા વર્ષનું ગવૈયુ બતાવ્યું અને મારી સાથે જોડાવા આમલ કર્યો, ત્યારે તે પણ એમાં બળ્યા. એથી તેમને અને અમને બન્નેને લાભ થયો.

મારો અનુભવ એવો છે કે જૂદા જૂદા ક્ષેત્રમાંથી ગમે તેમ ઉપાડી આવેલા માણસોની બનેલી ભાગીદારીનું શરૂઆતનું જ બધારણુ જે કાચમ રહે, તે તે મારે પરિણામ બતાવી શકતી નથી. પાછળથી એમાં ફેરફાર કરવાનું જોઈએ. અમારી ઍક્ઝર ધોમ્મન સ્ટીલ કંપની પણ આ નિયમમાં અપવાદરૂપ નહોતી. એક રેલવેનો અમલદાર ઉચા પ્રકારની વ્યવસ્થા અને કાર્પસકિતમાટે પકાયેલો હતો, તે અમારામાં જાળ્યો હતો, પણ એમાં બનાવવાની મર્યાદા થતાજ મિ. કોર્મનને તેના વડીલટથી અસતોય થવા લાગ્યો, તેથી મારે મિ. કોર્મનને હિસ્સો ખરીદી લેવો પડ્યો; પણ પત્રી થોડીજ સુદમાં અમને સમજાયું કે, એનો અભિપ્રાય ખરો હતો. નવો માણસ રેલવેનો ઍડિટર હતો અને હિસાબી કામમાં એણે હતો, પણ એ અજર ઍપ્રીમમાં કામ કરી બહાર નીકળેલો ગમે તે માણસ કારખાનાના વડીલટમાં તરનજ ફતેહમદ નિવડે, એરી આશા રાખી એ અચેતન છે. એનામાં નવા કામમાટે જોઈતું જ્ઞાન કે તાલીમ હઈ નહોતું. એની પાસેથી અશક્ય વાતની અમે આશા રાખી, એ અમારીજ બૂલ હતી.

આખરે પોલાદની મીલો ચાલુ કરવાનો વખત આવ્યો. તે વખતે એ ઍડિટરે કારખાનામાટે જોઈતા ઍસ્ટાબ્લિશમેન્ટની પોતે તૈયાર કરેલી યોજના મંજૂરીમાટે મારી આગળ રજુ કરી. એણે કાગને એ વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યું હતું અને એકના ઉપરીતરીકે સિલ્વનસ નામના એક મેકેન્ટસમેનને અને બીજાના ઉપરીતરીકે મિ. જોન્સ નામના માણસને નિમવાની લેણામણ કરી હતી. મારો ખાત્રી છે કે, એ દરખાસ્તના સંબંધમાં તે દિવસે મેં જે નિર્ણય આપ્યો હતો, તેને લીધે એ કારખાનાને જેટલી ફતેહ મળી હતી, તેટલી

બીજા કશાથી નહિ મળી હોય એક કારખાનામાં સરખા અધિકારવાળા બે માણસો કદી રાખી ચકાવ નહિ બે સેનાધિપતિઓવાળા લશ્કરની કે બે કમાનવાળા વહાણની જેવી કુદરત થાય, તેથી વધારે કુદરત કારખાનામાં જુદા જુદા વિભાગમાં હતા એકજ સ્થાનક ઉપર સરખા અધિકારવાળા બે માણસો રાખનારી થાય એથી મેં કહ્યું - 'આ ગોઠવણ નહિ નબે હું નથી એળખતો' મિ. સ્ટિવન્સનને કે નથી એળખતો મિ. જેન્સને, પણ બેમાંથી એકને કમાન બનાવો અને એ એકલોજ તમારી આગળ કામકાજનો હવાલો સાદર કરે એની વ્યવસ્થા કરો.'

આખરે પસંદગી મિ જેન્સ ઉપર ઉતરી આ પ્રમાણે એ બંનેને 'કમાન' થયો, અને જ્યાં જ્યાં બેસિંગ્ટન પોનાદ પહોંચ્યું છે, ત્યાં ત્યાં એની ખ્યાતિ પણ પહોંચી છે.

આ 'કમાન' તે વખતે છેક જુનાનીઓ હતો, ને પાતળો, આનાક અને ઠીંગણો હતો તે પાસેના જૅન્સટાઉનના કારખાનામાંથી દરરોજના બે કાલરના મુસારાવાળા કાગીરતરીકે અમારા કારખાનામાં દાખલ થયો હતો. અમને તરતજ સમજાયું કે, એ એક ચારિ-ચલાન પુરુષ છે, એની દરેક હીલચાલ એ વાતની સાક્ષી પૂરતી હતી આતર્પિત્રદ વખતે એ એક વાંજ-ટીબ્સતરીકે લશ્કરમાં ભેગાયો હતો અને ત્યાં એણે એની બધાકુની બતાવી હતી કે તેને એક દુકડીનો કમાન બનાવવામાં આ મો હતો એક્ટર ચૅમ્પ્સન વર્ક્સની રીતે મોટા ભાગે એ માણસને આભારી છે.

પાંચગથી અમે એને પેટીમાં ભાગીદાર બનાવવાની ઇચ્છા દર્શાવી હતી; પણ એણે ના પાડી હતી તેણે જો તા પાડી હોત તો એ પણ એક કરોડપતિ થયો હોત મેં એક દિવસ એને કહ્યું કે, 'જે જે જુરાન માણસોને અમે ભાગીદાર બનાવ્યા છે, તે સઘળા તમારા કરતા વધારે કમાય છે અને અમે તમને પણ ભાગીદાર બનાવવાનો દરાવ પસાર કર્યો છે.' અને લીધે એના ઉપર કાંઈપણ જાતની જવાબદારી પડવાની નહોતી, કેમકે અમે દરેકશા એવો વહીવટ રાખ્યો હતો કે હિંગ્સાનદનની કિંમત માત્ર નફામાર્ગજ વસુલ કરી લેતી. તેણે કહ્યું - "ના, મારે મારા વિચાર રોજગારની ધમાનમાં મુલ્યનના નથી આ કારખાનાની દેખરેખ રાખવાની જબ્બા મારે મારે આછી નથી. જો તમને હીક લાગે તો મને પગાર બાધી આપો."

મેં કહ્યું - 'હીક ત્યારે, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના પ્રેસિડન્ટને જેટલો પગાર મળે છે, એટલો પગાર તને મળશે'

એ નાના વેક્સમન (એ વેક્સનો વતની હતો) બેન્સે કહ્યું - 'હવે બોલ્યા એ બરાબર છે' "

પ્રથમ તો અમે પોલાદ બનાવનારા અમારા હર્મિની ગણત્રીમાળ નહોતા. એમને એમના કારખાના ખડા કરવામાં જે મુશ્કેલી હતી, તે ધોરણે એ લોકો એમ માનતા હતા કે, અમે એક વરસ સુધી રેલો કાઢી શકવાના નથી અને તેથી અમને પ્રતિસ્પર્ધાતરીકે સ્વીકારવા એ લોકો ના પડતા હતા. અમે જ્યારે કામ શરૂ કર્યું, ત્યારે પોલાદની રેલોનો ભાવ ટનનામિતે ૩૫૨ મુજબનો હતો અને જે ભાવે મળી શકે તે ભાવે 'જોર્ડર' મેળવવા માટે અમારા દયાયને બહારગામખાતે મોકલ્યો, અને અમારા હર્મિને માલમ પડે ત્યાર પહેલાં તો અમે ધણી જોર્ડર મેળવી વીધા, એટલે ધણી અમે કામ શરૂ કર્યું.

અમારી યત્રમામત્રી એવી સંપૂર્ણ હતી, અમારી ગોઠવણ એવી સુદૃઢ હતી, કંપન જન-એ માણસેની પસંદગી એવી સુદૃઢ કરી હતી અને એ પોતે એવો આહોશ મેનેજર હતો, કે અમારો નફો આશ્ચર્યકારક હતો. પહેલે મહિનેજ અમને અગીઆર હજાર ટોનનો નફો મળ્યો હતો તેની સાથે અમારી હિમાય રાખવાની અને તારવવાની પદ્ધતિ એવી સંપૂર્ણ હતી કે ખરેખર નફો કેટલો છે, તે અમે તારવી શક્યા હતા. જારી હિમાયી પદ્ધતિ કેટલી બધી લાભકારક છે, તે અમને લોખંડના કારખાનાના વલીવટ ઉપરથી સમજાયું હતું કેારખાનામાં એક ખાતામાંથી બીજા ખાતામાં માન જાય, તેનાં તેનાં કાઢવા માટે કારકુનો રાખવાથી જેટલો લાભ થાય છે, તેટલો બીજા કશાથી નથી થતો.

પોલાદને લગતું આ નવું સાહસ આ પ્રમાણે સારૂ આશાજનક પૂરવાર થતાં મેં વિશ્રાંતિ લેવાનો વિચાર કરવા માડ્યો, અને દુનિયાની મુસાફરી કરવાની જે મારી લાગી મુદતની ધારણા હતી, તે મારી દષ્ટિમંત્રીપ આવીને ખડી થઈ આખરે મિ જે ડબ્લ્યુ વૅન્ડેર્વર્થ (વૅન્ડી) અને હું મેને ઈંગ્લેન્ડ સં ૧૮૭૮ની પાનખર ઋતુમાં એ મનોરથ સિદ્ધ કરવા માટે નીકળ્યાં. મેં મુમાફરીના અનુભવની નોંધ રાખવા કેટલીક નોટબુક્કો સાથે રાખી અને તેમાં દરેકજ કંઈ કંઈ ટપકાવતા જવાનો વહીવટ રાખ્યો. આ નોંધ રાખવામાં મારો આશય પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનો નહોતો, પણ એ નોંધની કેટલીક પ્રતો કઢાવને મારા ખાનગી મિત્રમંડળમાં વહેંચવી, એવી મારી ધારણા હતી. માણસ જ્યારે પોતાના લખાણને પુસ્તકના આકારમાં છપાવતું પહેલવેલું જુએ છે, ત્યારે તેને જળવેરો સંકોલ થાય છે. મારી જાપેની નોંધનું પાર્સિય જ્યારે મારા હાથમાં આવ્યું, ત્યારે એની પ્રતો મિત્રમંડળમાં વહેંચવા જેવી છે કે નહિ, તેની ખાત્રી કરી લેવા માટે હું એ પુસ્તક ફરીથી વાંચી ગયો. તે ઉપરથી હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે, એ

પુસ્તક મિત્રો ઉપર મોકલી આપવા તો ખરા અને પછી તેમનો શો અભિપ્રાય થાય છે તે જાણી લેવો.

માત્ર મિત્રમંડળના ઉપયોગમાટે લખાયેલા પુસ્તકના કર્તાને એ પુસ્તકનો તિરસ્કાર થવાની ધાસ્તી રાખવાનું કંઈ કારણ હોતું નથી, ઉનડું તેની માત્ર નહિ જેવી પ્રશંસા કરીનેજ મિત્રો સંતોષ માને એમ ધણી વખત બને છે ખરૂં, પણ મારા પુસ્તકનો તો એવો અપૂર્વ સત્કાર થયો હતો કે, તેની મેં કદી આશા ગંખી નહોતી અને જે પ્રવસાત્મક પત્રો મળતા હતા, તે એવી ટેબના હતા કે તેથી, તેમના લેખકોએ પોતાને ખરેખરો સંતોષ થવાથીજ તે લખ્યા હતા અથવા તો તેમણે તેના સબધમાં જે ઉદ્દેશો કાઢ્યા હતા, તે કંઈક અંશે પણ અતઃકળુના હતા, એવી માગી ખાત્રી થઈ હતી દરેક પ્રથમ કૃતિને પોતાના ચોતરફ જે વખાણ થતા હોય છે, તે સાચા લાગે છે કિંવા ઉત્ક્રિયાના મોટા બેઠર (સરાફ) એ-થોની દ્રેષ્ટને પોતાના કાગળમાં મારા ઉપર એવો આશંક મૂક્યો હતો કે તે મારી કેટલાક કલામની ઉપ નોરી લીધી છે એ પુસ્તક હાથમાં લીધા પછી, નેમનાથી તે વેગળ મૂકી શકાય જ નહિ, એટલે રાતના બે વાગતા પુસ્તક પૂઝ થયું ત્યારે પછીજ એ ઉલ્લાસ પામ્યા એવી દબના ધણી પત્રો મને મળ્યા હતા સેન્ટ્રલ પેસિફિક રેલ્વેના પ્રેમિડન્ટ મિ હન્ટિંગ્ટન એક વખત મારા ભેગા થઈ ગયા, ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે, મારે તમને એક મુનારકબાદી આપવાની છે. મેં પૂછ્યું - 'શી આમત?' 'અરે શી વાત કરો છો?' હું તમારું પુસ્તક અથવા તે ઇનિ સુધી પૂરેપૂરું વાંચી ગયા છું.

મેં કહ્યું - એ કંઈ બહુ મુનારકબાદી લેવા જેવી વાત નથી એમ તો આપણા ધણા મિત્રોએ કહ્યું છે."

"હા, તેમ કહ્યું હતું, પણ તમારા કાંઈ મિત્રો મારા જેવા નહિ હોય કેટલાય વરો થયા મેં મારી ખાતાવહીસિવાય બીજું કોઈ પુસ્તક હાથમાં જા'યું નથી અને તમારું પુસ્તક વાંચવાની પણ મારી ઈચ્છા નહોતી, પણ એક વખત હાથમાં જા'વા પછી, હું તેને બાલુએ મૂકી શક્યો નહિ છેલ્લા પાંચ વરસથી ચોપટી ગણ્યા કે જે ગણ્યા તેમાં હું માત્ર મારી ખાતાવહીજ ઉઘનારી ગયો છું."

મિત્રોએ કરેલી પ્રશંસા ખરી માનવાની મારી વૃત્તિ થતી નહોતી, પણ જેમણે એમની પાસેથી માગી લધને એ પુસ્તક વાંચેના તેમને એ પુસ્તક વાંચવાથી ઘણો આનંદ થયાનું મારા જાણવામાં આવ્યું એથી કરીને કેટલાક માસ સુધી હું ખુશામત અને પ્રશંસાની મોહનિદ્રાના ઘેનમાં પડી રહ્યો છતાં

માટે કરેલું જોઈએ કે, એ ખુશામત નુકસાનકારક નહોતી, પુસ્તકની માગણી-ને પહોંચી વળના માટે એની ધણી આનૃતિઓ કરાવવામાં આવી હતી એના સબધના કેટલાક લેખ અને હિતારા-ન્યુસપેપરોમાં પણ જાણ્યા, તે ઉપરથી આખરે આર્મ' ઇન્ફન્ટરના પુત્રોએ એ પુસ્તક વેચવા માટે પ્રસિદ્ધ કર્યું આ પ્રમાણે 'રાઉન્ડ ધી વર્ડ' (જગતનો પ્રવાસ) એ નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું અને હું આખરે 'અશ્વત્થ' થયો.

આ મુસાફરીથી મારી સગલ નવી દૃષ્ટિમયોદ્ધા ખુલી થઈ, મારી માનસિક દૃષ્ટિમાં પણ મોટો ફેરફાર થયો તે વખતે સ્પેન્સર અને ડાર્વિન અત્યંત લોકપ્રિય થયા હતા હું તેમના ગ્રંથોમાં રમ લેતો થયો હતો તથા મનુષ્યજીવનના બહુ બૃહદ્ સ્વરૂપને હું પરિણામવાદીની દૃષ્ટિથી નીરખવા લાગ્યો હતો થીન દેશમાં ને કૉન્ફ્યુસિયસના ગ્રંથો વાંચ્યા, હિંદુસ્તાનમાં જુદાં અને હિંદુઓના પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રો વાંચ્યા અને મુબઈના પારસીઓ સાથે રહીને મેં ઝોરોસ્ટરના ગ્રંથો વાંચ્યા દેશાનુને પરિણામે મેં કેટલીક માનસિક શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી, અવ્યવસ્થાનું મ્હાન વ્યવસ્થાએ લીધું અને મારા મનને શાન્તિ મળી તથા આખરે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું સ્વર્ગનું રાજ્ય તારી અદર છે' એ ઇશુખ્રિસ્તના જીવનમાં મને નવોજ અર્થ દેખાવા લાગ્યો સ્વર્ગ ભૂત-જાનમાં નહોતું કે લલિતમાં મળવાનું નથી, પણ તે અત્યારે અને અહીં આ આપણામાં છે આપણા સર્વના કર્તવ્ય આ દુનિયાને અને વર્તમાનને ઉદ્દેશીનેજ કરવાના છે-આપણે પ્રાપ્તાર્મનું પ્રતિપાનન કરવાનું છે-અને જે આપણાથી પર-હૂ છે, તેની પ્રતીતિ મેળવવા માટે અહીંયા થઈ પ્રવાસ કરવો એ જોડસો નિર્ણય છે તેટલો ફળરતિ છે

જે ધર્મવિચારોમાં ઉઠીને હું મોટો થયો હતો, તેના અને સ્વીડન બોર્ગના મારા ઉપર પડેલા તમામ સરકાર હવે મારા મગજમાંથી ખસી જઈ નાજુદ થયા મને સમજાયું કે, દરેક પ્રજા જેને ઇશ્વરપ્રેરિત જ્ઞાન કે ઇશ્વરના આદેશ માને છે, તેમાં સંપૂર્ણ સત્ય આવી ગયેલું હોતું નથી, તેમ કોઈ પ્રજા એટલી બધી અધમ નથી કે જેને સત્યના જરા પણ અસની પ્રતીતિ ન થઈ હોય મારી ખાતરી થઈ કે દરેક પ્રજાને પોતપોતાના પેગંબર હોય છે કોઈને જુદાં તો કોઈને કૉન્ફ્યુસિયસ, કોઈને ઝોરોસ્ટર તો કોઈને ક્રાઇસ્ટ. એ બધાના નૈતિક શિક્ષણ લગભગ એકસરખા છે, તેથી હું પણ મારા પરમ પ્રિય સ્નેહી મૅથ્યુ આર્નોલ્ડની માફક ગાઈ ચડું છું કે -

"ઓ મનુજના બાળ! જે અદ્ભુત શક્તિ, નિરતર માણસજાતની સમીપમાં ને સમીપમાંજ રહે છે, તે મનુષ્યને પ્રતીત થયેના કોઈ પણ ધર્મપ્રત્યે

તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જોતી નથી.”

“કયા ધર્મે નિર્ભળ મનોબળવાળા મનુષ્યોને સામર્થ્યનું જ્ઞાન નથી કરાવ્યું ?”

“કયા ધર્મે શુદ્ધ હૃદયમા શાન્તિનો વરસાદ નથી વરસાવ્યો ?”

“કયા ધર્મે કટાણેના અને શ્રમિત મનુષ્યને ‘તારો પુનર્જન્મ યશે’ એમ નથી કહ્યું ?”

એકવિન આનોહનું ‘ધી લાઈટ ઝાંઝ એશિયા’ ‘એશિયાનું નૂર’ એ નામનું કાવ્ય આ અરસામાજ પ્રસિદ્ધ થયું હતું અને બીજો કોઈ પણ કાવ્યક્રમ વાચવાપી મને જેટલો આનંદ થયો હતો તેના કરતાં એ ક્રમ વાચવાપી મને વિશેષ આનંદ પ્રાપ્ત થયા હતા. હું હિંદુસ્તાનમાથી થોડી મુદત ઉપરજ પાછો ફર્યા હતો, પણ એ ક્રમે મને ઉપાડીને પાછો હિંદુસ્તાનમાજ મૂક્યો. એ એ કાવ્યના જે પ્રશંસા કરી હતી, તે કવિને કાને પટોચી અને પાછળથી મારો એમની સથે પરિચય થતા, તેમણે અસન હસ્તલિખિત પ્રત મને ભેટ આપી. એ કિંમતી ખજાનું મેં જીવની પેઠે સાચવી રાખ્યું છે જે માણસ થોડો ધણો ભોગ આપીને પણ દુનિયાની મુસાફરી કરવા સમર્થ હોય, તેણે અવાચ તેની મુસાફરી કરવી જોઈએ તેની સરખામણીમા બીજા બધું પર્યાટને અપૂર્ણ લાગે છે, અધુરા પ્રવાસથી તો આપણી ઉપર માત્ર જુદા જુદા વિભાગોની આખી છાપ પડે છે. જ્યારે વર્તુલ પૂર થાય છે, ત્યારે મુકામ ઉપર પાછા ફરતાં તમને લાગે છે કે, દુનિયા ઉપર જે જે જોવા જેવું છે, તે સધળું જોવાયું છે—ત્યારેજ સમગ્ર જુદા જુદા વિભાગો એકત્ર થઈ એક આખો સુઘટિત પદાર્થ બને છે અને મનુષ્યગત જ્યાં જ્યાં મુકામની હોય છે, ત્યાં ત્યાં તે એક ચોક્કસ ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે પ્રયાસ કરી રહેલી છે, એમ તમને સમજાય છે.

દુનિયાની મુસાફરી કરનાર જે પુરુષ પૂર્વ તરફના મુલકોના ધર્મ-શાસ્ત્રોનો જાણપૂર્વક અભ્યાસ કરશે તેને પૂરતો મદદો મળી રહ્યા વગર રહેશે નહિ. તે એવા નિર્ણય ઉપર આવશે કે, પ્રત્યેક દેશના વનનીઓ પોતા-પોતાના ધર્મને સર્વોચ્ચ માને છે તે તે દેશમા પોતાનો જન્મ થવા બદલ તેઓ પોતાને ધન્ય માનતા હોય છે અને જોઈએ કમનસીમે એ દેશની પવિત્ર સરહદની બહાર જન્મ્યા હોય છે, તેમની તેઓ દયા ખાતા હોય છે. તમામ દેશોનો આમર્ષ એકદર રાતે સુખી દોષ છે. પ્રત્યેક જનસમાજ ખાતીપર્વક એમ માનતા હોય છે કે, જનની જન્મભૂમિદ્વ સ્વર્ગાદપિ ગરીબસી ધરના જેવું ઉત્તમ સ્થાનક એકેય નથી.

આ કથનની પુષ્ટિમાં અમારી મુખ્યરીતરમિયાનના બે દૃષ્ટાંત ટાકવાનું અસ્થાને નહિ ગણાય.

“સિંગાપોરની નજીકના જંગલોમાં કામ કરનારા ત્યાના વતનીઓનું નિરીક્ષણ કરવા અમે તેમની પાસે ગયા, ત્યારે અમને તેઓ બારે કામમાં રોકાયેલા માલમ પડ્યા. તેમાં છોકરા તદ્દન નબળાવસ્થામાં આમતેમ દોડતા હતાં અને તેમના માળાપોએ હમેશના છૂટા ચીંથરા પોતાના શરીર ઉપર વીટ્યાં હતા. અમારી મંડળીને લેઇને તેઓ તાલુબ ચમેલા દેખાયા, અમે અમારી સાથે જે ભોમિયાને લઇ ગયા હતા, તેને અમે કહ્યું કે, તું એ લોકોને એમ કહે કે અમે એક એવા દેશમાંથી આવ્યા છીએ કે જ્યાં આ ત્રાસમાં આ તમારી નજીકમાં તળાવ છે, એવા તળાવનું પાણી દરીને ઝોસણું બાઝી જાય છે અને તેના ઉપર અમે ચાલી શકીએ છીએ; અને કેટલીક વખત તે સંજ્ઞક જમી જઇ એવું કંઈયુ થઇ જાય છે કે એ જરૂર ઉપર થઇ થોડા અને માડા નદીઓ ઓળંગી જાય છે આ ઉપરથી આશ્ચર્યચકિત થઇને તેમણે અમને પૂછ્યું કે, ત્યારે તમે અહીં આવ્યાને અમારા બેમા કેમ રહેતા નથી? એ લોકો અત્યંત સુખી હતા.”

ખીણુ:—“ઉત્તર હાથિર તરફ જતા રસ્તામાં અમે રેન્ડીજરના આમકાના બનાવેલા તણુઓમાં રહેનારા લેપલેન્ડર લોકોની મુલાકાત લીધી હતી. વહાણ ઉપરનો એક ખસાસી અમારી સાથે આ પો હતા તેની સાથે સાથે ધર તરફ પાછા ફરતા અમે ન્યારે નદીની પાસે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે સામા કાંઈ તરફ નજર ફેરવતા કેટલાક છૂટાછવાયા ઝુપડા અમારી નજરે પડ્યા; એટલામાં એક—મે માળવાણું મકાન બનાવું જોઇ, અમે પૂછ્યું.—‘એ નવું મકાન કેને માટે બનાવ્યું છે?’

‘એ મકાન ટ્રાંસોનો એક વતની પરદેશમાં બહુ પૈસો કમાઇ પોતાના છેઠ્ઠા દિવસો અહીં ગાળવા માટે પાછો આવવાનો છે તેને માટે બનાવ્યું છે. એ મોટો પૈસાદાર છે.’

‘તે બહુ મુસાફરો કરી છે. તે લંડન, ન્યુયૉર્ક, કલકત્તા, મેલબોર્ન અને ખીળ’ શહેર જોયા છે; એમ તું કહે છે, ત્યારે હવે, તું જો એ માણસની માફક બહુ પૈસો કમાવો હોઈ તો, ઘડપણમાં તું કયા રહેવાનું પસંદ કરે?’

જવાબ આપતી વખતે એની આંખો ચળકાટ મારવા લાગી. એ બોલ્યો—
‘અરે, ટ્રાંસો જોવું સ્થાનકજ કયા છે?’

આ સ્વળ આર્કટિક કટિબંધમાં આવેલું છે અને ત્યાં ૭ મહિનાની રાત છે; પણ એનો જન્મ ટ્રાંસોમાં થયો હતો. આરી! મંદુરી જન્મભૂમિ!”

જીવનની અવસ્થાએ, અને કુદરતના નિયમોપેક્ષી, કેટલાક આપણને ખામીભરેલાં લાગે છે; અને કેટલાક દેખીતી રીતે દયાહીણ અને અન્યાયયુક્ત લાગે છે; પણ તેમાના કેટલાંક એવા હોય છે કે જે પોતાના સૌંદર્ય અને માધુર્યથી આપણને છક કરી નાખે છે. જન્મભૂમિ ઉપરનો પ્રેમ, તેમાના એક છે; તેને સ્થળ અગર અવરૂપનો બાધ નડતો નથી અને જગન્નિયંતાએ પોતાના વાસ્તવ સ્વરૂપની પ્રતીતિ એકજ પ્રભ કે એકજ કામને કરાવી નથી; પણ પ્રત્યેક પ્રજાના વર્તમાન ઉત્ક્રાન્તિકાળમા જેવા જેવા સંદેશની આવશ્યકતા હોય છે, તેવો તેવો સંદેશ તેને પહોંચાડેલો છે, એ કેવી આનંદની વાત છે ! એ અત્યંત શક્તિએ કોષને વિસારી મૂક્યું નથી-કોઈની અવગણના કરી નથી.

પ્રકરણ ૧૫ મું

ઘોડાગાદીની સફર અને લગ્ન

સ. ૧૮૭૭ના જુલાઈની ૧૨ મી તારીખે મને મારી જન્મભૂમિ કન્દર્મલાઈનના છૂટાપણાનો હક બક્ષવામાં આવ્યો. (એટલે કે મને શહેરના નાગરિક તરીકેના સંબંધ હક મળ્યા.) આ હક મળ્યા એને હું સૌથી મોટું માન સમજું છું. સર વૉલ્ટર સ્કૉટને પણ આ શહેરનો નાગરિક બનાવવામાં આવ્યો હતો અને તેના

પછી બે નામ મૂકીને-ત્રીજું નામ મારું આવડું હતું. મારાં માખાપોએ એને એક વખત કન્દર્મલાઈનના એંબીની રૂબરૂ દોરતો જોયો હતો; અને તેના દેખાવનું તેમણે મને ઘણી વખત વર્ણન કરી બતાવ્યું હતું. મને છૂટાપણાનો હક આપવામાં આવે, તેના જવાબમાં મારે કેવું બાપણ કરવું, એ બાબતની મને મોટી અમુકજી થતી હતી. હું મારા મામા બેથી મોરિસનને મળ્યો અને તેમને મેં કહ્યું કે, મારા હૃદયમાં અમુક અમુક વાતો રહી આવે છે, તેથી મારા બાપણમાં હું એ વાતો લાવવા માગું છું. એ પણ એક વક્તા હતા, તેથી તેમણે મને છૂટાપણાકરેલી સલાહ આપી કે:-“એન્ડ્રૂ ! એમજ બોલજે; તારા હૃદયમાં જે ખરેખર રહી આવડું હોય, તેજ કહી નાખવું, એના જેવું બીજું કશું નથી.”

બાપણ કરતી વખતે આ સૂત્ર લક્ષમાં રાખવાની હું હમેશાં કાળજી રાખતો. ઉછરતા બાપણકારોએ લક્ષમાં રાખવા જેવો એક નિયમ હું સૂચવીશ. જ્યારે તમે કોઈ મંડળ સમક્ષ બાપણ કરવા હિલા થાઓ, ત્યારે એવો વિચાર કરવો કે જેમની સમક્ષ તમે હિલા છો, તે માત્ર હમેશના જેવાંજ સ્વીપુરુષ છે. દર-રોજના વાતચીતના પ્રસંગમાં તમે બીજાં સ્વીપુરુષો સાથે જેવી રીતે બોલતા હો, તેવીજ રીતે તેમની સમક્ષ પણ બોલવું. તમે જેવા છો, તેથી જુદાજ દેખાવાનો જો તમે પ્રયાસ નહિ કરો તો તમે ઝાંધીસની અંદર તમારા પોતાનાજ માણસો સાથે વાતચીત કરતા હો, તે વખતે જેમ તમને બીલકુલ જોલ થતો નથી.

કે ગલરાટ વહુટતો નથી, તે-રીજ રીતે સભામાં ભાષણ કરતી વખતે પણ કોઇ જાતનો ફોલ કે ગલરાટ વહુટવાનું કોઇ પણ કારણ નથી આપણે જેવા હોઇએ, તે કરતા જૂદાજ દેખાવાનો કે ચવાનો પ્રયાસ કરીએ, ત્યારેજ આપણે ફસાઇ પડીએ છીએ જેવા હોઇએ તેવા રહીનેજ ગાડુ ગમડાવ્યે જવું કર્નલ ઇગરસોન કે જે એક પહેલા નજરનો અસરકારક વક્તા હતો, તેને મે એક વખત પૂછ્યું કે - “તમારામાં આવી હિયા પ્રકારની શક્તિ કેવી રીતે આવી ?” ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો - “જેમ સાપથી ભડકાને નાસો, તેમ છતાંદાર ભાષણ કરનારની પાસેથી સો ગાઉ દૂર નાસી જજો (અર્થાત્ એની રીતતુ અનુકરણ કરના નહિ) અને તમે જેવા હો, તેવાજ રહેજો ”

ઇ. સ. ૧૮૮૧ ના જુનાઇની ૨૭ મી તારીખે, મારી માએ, મે પહેલ-વહેલી અર્પણ કરેલી ફીલાઇએરીનો પાથો નાખવાની ક્રિયા કરી, ત્યારે મે ડન્ફર્મ્લાઇનમાં ખીશ વખત ભાષણ કર્યું હતું જે પાંચ વહુટરાએ પોતાની પાસેની ચોપડીએ એકઠી કરીને ડન્ફર્મલાઇનમાં સૌથી પહેલી લાઇબ્રેરી સ્થાપી હતી, તેમાના એક મારા પિતા હતા ડન્ફર્મ્લાઇનને લાઇબ્રેરીમાટે મે જે મહાન અર્પણ કર્યું હતું તેનું નામ ‘કાર્નેગી લાઇબ્રેરી પાડવામાં આવ્યું હતું શિષ્ય શાસ્ત્રીએ મને પૂછ્યું કે, એ મહાનના મુખ્ય દ્વારની તખ્તીમાં કેવા મુદ્રાનેખ કોતરવો છે ? મે કહ્યું, જાણે ઉગતો સૂર્ય ચોતરફ પોતાના કિરણ ફેંકી રહ્યો હોય તેવું ચિત્ર કોતરીને તેની નીચે ‘સર્વત્ર પ્રકાશ થાઓ’ એવો લેખ કોતરજો એણે તે મુજબ કર્યું છે

હું ડન્ફર્મ્લાઇન આ યો, તે મારા મિત્રમજ સાથે ઘોડાગાડીમાં બેસીને આવ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૬૭ મા જર્મોર્લ લોડર અને હેરી દ્વિસ સાથે પગે ચાલી ઇંગ્લાન્ડની સફર કરતી વખતે મે ઘોડાગાડીમાં બેસી આઇટનથી ઇન્વર્નેસ સુધી મિત્રમડગની સાથે સફર કરવાનો વિચાર મારા મનમાં ગોળવ્યો હતો એ લા િ મુદતની ધારણાને અમનમાં ચૂકવાનો પ્રસંગ ટાલ મને પ્રાપ્ત થયો હતો, એટલે ૧૮૮૧ ની વખત સત્તુમાં અમે અગીઆર મિત્રા ન્યુયૉર્કથી નીકળ્યા આ સફર મારા જીવનની સૌથી વિશેષ જ્ઞાનદળનક સેહેવદતી ધંધામાંથી આ પ્રભાણેની આશાએશ લેનાથી હું જીવાનનો જીવાન અને સુખી રહેતો સઘળા ઔરધમાં એ રામજાણુ ઔરધ હતું

આ સફરની નોંધ પણ હું મારી નોંધજીકમાં ટપાવતો ‘જગતના પ્રવાસ-ની માફક આ વખતે પણ મારી ધારણા એવી હતી કે એ નોંધ ઉપરથી આગળ ઉપર હું ન્યુસપેપરમાં છપાવવા જેવો એકાદ લેખ તૈયાર કરીશ, અગર મારા આતવર્ગના ગજનમાં નાનકડું પુસ્તક તૈયાર કરીશ, પણ શિયાળામાં

એક દિવસ મને એમ થયું કે, જાજ ઓશીસમા ગયા વગર ચાલે એવું છે, માટે ટાકમા ત્રણ માઈનનો ધડો ખાવો નથી, પણ પગી બીજો વિચાર આવ્યો કે, નવરાશનો વખત કેવી રીતે પમાર કરવો? તે વખતે મને ધોડા ગાડીની સફર માટે આવી અને લોધએ કેવું લખાય છે, એ જોવા માટે કેટલીક લીગીઓ લખી કાઢવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો લખવાનું શરૂ કર્યું એટલે તો પાણીના રેનાની માફક કંઈમ ચાલવા લાગી અને સાજ પડતા સુધીમા તો મેં ત્રણથી ચાર હજાર શબ્દો પસંદી કાઢ્યા જે દિવસે વા અને વરસાદના તોફાનને લીધે ઓશીસમા જવા જેવું ન હોય, તે દિવસે પાકેદું એ મુખકર કાર્ય લઈ બેસતો અને એ પ્રમાણે વીસ બેઠામા મેં આખી ચોપડી પૂરી કરી એ દસ્તલિખિત પ્રત મેં રિક્ખરની કંપનીવાળાને આપી અને મિત્રમંડળમા ખાનગી રીતે વહે-ચવા માટે મસો ચારસો પ્રતો કાઢી આપવા જણાવ્યું 'રફિન્ડ ધી વર્ડ' ની માફક જ. ચોપડી પણ મિત્રોને પસંદ પડી મિં એમિને એક દિવસ મને કહ્યું કે, મિં રિક્ખર એ ચોપડી વાંચી ગયો છે અને તમને જ્યારે રકમ આપી જાહેર વાચનમાટે એ પુસ્તક પોતાને જોખમે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાની એની/ઈચ્છા છે.

મિથ્યાલિખાની અચકાર તરતજ માની બેસે છે કે, 'આપણી કૃતિ સુદરજ છે' અને એ મુજબ મેં તેમ કરવા દેવા તરત હા પાડી (આજ ૧૯૨૨ મા 'ગ્રીસ' વર્ષ પમાર થઈ ગયા છે, છતાં હજી પણ મને આ પુસ્તકના હક બદલ સારી જેની રકમ મળ્યા કરે છે.) આ પુસ્તક છપાયા પગી તેના સળધમા મારા ઉપર આવેલા પત્રોની સખ્યા એટલી મોટી છે અને તેનો પ્રવાહ એવો અખડ છે કે મારા મિત્રોએ તેમની એક કાર્પન કરી છે અને તેમા નવા આવના કાગળો ઉમેરાતા રહે છે જેમની હાલનવાનનની શરિત અટકી પડી હતી એવા અનેક અધગ માણસોએ મને લખી જણાવ્યું છે કે - 'એ પુસ્તકે અમારા જીવન પ્રમાણિત-આનંદમય કર્યા છે,' એ જાણી મને અપૂર્વ આનંદ થયો છે ક્રેટિવિટનમા પણ એ પુસ્તકનો સારો સંતકાર થયો હતો. 'સ્પેક્ટેટર' મા તેના સળધમા અનુદાન નોંધ લેવાઈ હતી, પણ મારી ખાત્રી છે કે, એ પુસ્તકમા જે કંઈ સારો અંશ છે, તે એ છે કે એમા કોઈના ઉપર સારી છાપ પાડવાનો, કે કોઈ જાતની અસર ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયાસનો સપૂર્ણ અભાવ હતો એ પુસ્તક મેં માત્ર મિત્રોને ઉદ્દેશીતેજ લખ્યું હતું અને જે વાગ સરનાયો-કોઈ જાતના આયાસગર ચાર છે, તે સુદરજ થાય છે સફરમા મને જેટલી મજા પડતી હતી, તેટલીજ તેનું નિરખણ દરવામા પણ પડતી હતી

ઈ. સ. ૧૮૮૬ ની સાલ પૂર્ણ થવાના અરસામા મારા ઉપર અપાર

વિવાદનો પ્રમગ ગુન્યો આજમુખી ૯ બેખવદથી નિશ્ચિતપણે કર્યો કર્યો અને મારી તમામ જરૂરીઆતોની જોગવાઈ બારોબારથી થઈ ગઈ હતી એ માગ મુખી જીવનનો હવે અત આપ્યો અને ૯ એકનવાયો થઈ ગયો. મારી ના અને લાઈ બન્ને ઘોડા દિવસને આગરે આ દુનિયા છોડી ચાલ્યા ગયા આ વખતે - સાન્નિપાતિક જગ (ટાઈફોઈડ શીવ) ના મખત તપાગમા સપડાઈ જઈ પથારીવદ થઈ પડ્યો હતો, માગમા દાનવાચાતવાની શક્તિ ગઈ નહોતી અને હુજ મોનના મોનો કેળાઓ થઈ જવાની તૈયારીમા હોવાથી કદાચ માન સદલાએ, મને જે કારી ધા વાગ્યો હતો, તેની પૂરેપૂરી વેદના મને સમજાઈ નહોતી

એનિધની પર્વત ઉપર કેમનસ્ત્રિગ્ગ આગળની પર્ણુટીમા ૯ અને મારી મા તમેશા ઉનાળાની મોસમ પસાડ કરતા ત્યાથી પાછા ફરતા ૯ પટેલો સપડાયો ન્યુયોર્ક છોડતા પટેરા એકાદ-એ દિવસ અગાઉથી મારી તબિયત નરમ રહેતી હતી વૈદને બતાવતા તેણે ટાઈફોઈડ શીવરતા ચિદ્ન લાગુ થયાનો અભિપ્રાય આપ્યો ન્યુયોર્કથી પ્રોફેસર ડેનિસને બોનાવી મગાવતા તેણે પણ એજ મુજબની ચિકિત્સા કરી નરનજ એક નિરંતર પાસે રહેનાગ ડૉક્ટરની અને કેળવાયથી નર્મની જોગવણ કરવામા આવી, પણ એટલામા મારી મા પણ પટકાઈ પડી અને પિટ્સબર્ગમા મરા લાદને પણ મદવાડ લાગુ થયાના સમાચાર મળ્યા

૯ એટલે બધા લેવાઈ ગયો હતો કે મારા જીવનની આંશા છોડવામા આવી, પણ એવી દશાને પ્રાપ્ત થતા માગ સમગ્ર સ્વભાવમા એકાએક ફેરફાર થતો અને સમજાયો ૯ દૈવે-જાનેઆધીન થઈ ગયો તથા જ્ઞાનજનક વિમર્ષમા નિમગ્ન રહેવા લાગ્યો અને મને બીજકુન દુખની લાગણી થતી નહોતી માગ લાઈ અને માની સખ્ત માદગીની મને ખબર પડવા દીધી નહોતી, અને આખરે જ્યારે મને જણાવવામા આ-ન્યુ કે, એ બન્ને હમેશને માટે મને છોડીને ચાલ્યા ગયા છે, ત્યારે મારે પણ તેમની પાછળજવાતુ હતુ, એ મનેસ્વાભાવિકજ લાગ્યુ આ દુનિયામા અમે કદી છુગ પડ્યા નથી, તો પછી હવે શામાટે છૂટા પડ્યુ જોઈએ ? પણ દૈવને કંઈ જુદુજ ગમતુ હતુ

મને ધીરે ધીરે આરામ થવા લાગ્યો એટલે અવિધ્યના વિચારોમા માડ મન રોકાયલુ રહેવા વાગ્યુ આગાતુ માત્ર એકજ કિરણ રહ્યુ હતુ અને તેમાથીજ મને આજ્ઞાસન મળતુ હતુ તેથી મારા વિચારો એ દિશા તરફ વળવા લાગ્યા ડેટવાઈ પર્વોથી મિમ પુષ્પસી વ્હિટ્ફિલ્ડ સાથે ૯ પરિચયમા આવ્યો હતો. એની મા એને મારી સાથે સેન્ટ્રલ પાર્કમા ફરવા માટે આવવા દેતી હતી

અમને બેઠે બેઠી ફરવાનો ઘણો શોખ હતો બીજા કેટલીક જુનાન લવનાઓના નામ પણ મારી નોંધપોથીમા નધાયા હતા મારી પામે સુદર વેળા પુકળ હતા તેમની ઉપર બેસી હું એ મજામાની એકાદ યુવતીની સાથે ફરોજ પાર્કમા અને ન્યુયોર્કની આગપાગ ફરવા જતો. એ બધીમાથી મિસ વિલ્ટફિલ્ડ એકથી અને સપૂર્ણતાની ચૂર્તિસમાન વાગી બીજા બધી યુવતીઓ મામાન્ય કોમીની સ્ત્રીઓ જેવી જણાવા લાગી મેં જે કમોડીથી બીજા બધી યુવતીઓને તાવી જોઈ હતી, તેમાથી એ એકનીજ પસાર થાય છે, એવી મારી ખાત્રી થઈ. લગ્નના સંબંધથી જોડાવાની ઇચ્છા રાખનારા જુવાન પુરુષોને હું એજ કસોટીની બતામણ કરું છું મારી માફક તેમને પણ નીચેની લીગેઓમા વ્યક્ત થતી લાવના પ્રતીત થતી હોય, તો પડી તેમને કોઈ જાતની હરકત માનવાની રહેશે નહિ —

“મેં ઘણી લવનાઓને પ્રેમભરી દૃષ્ટિથી નિહાળી છે, જૂઠા જૂઠા સહ-શુભોને લીધે જૂઠી જૂઠી યુવતીઓ મને પમદ પડી છે, પણ એકાદ દુપણને લીધે તેમના સંધળા સહયુગ્મો દૂષિત થઈ જતા, પણ તું ! અરે તું એકથીજ સપૂર્ણ અને અલુપમ છે સર્વ સ્ત્રીઓમા તુજ સર્વોત્તમ નિર્માણ થયેલી છે.” +

મારા અત્ત કરણુમા આ જ શબ્દોનો પડો પડતો હતો આજે એની સાથે વીસ વર્ષ ગાળ્યા પછી, પણ જો મને વધારે સારા શબ્દો મળી આવે, તો તેને માટે હું વાપરી શકું

પણ મારી માગણીનો રવીંગર એકદમ તો થયો નહિ એના હાથની માગણી કરનારા બીજા મારાથી જુવાન પુરુષા ઘણા હતા મારે દ્રવ્ય અને અવિધ્યતા સંબંધની મારી યોજનાઓ, એ મને પ્રતિકૂળ નિવડ્યા હું તવ ગર હતો અને ઇશ્વરકૃપાથી જે જોઈએ તે બધું મને મળી રહ્યું હતું એટલે તેના મનમા એમ આવ્યું કે, એ મને કોઈ રીતે ઉપયોગી થઈ શકે એમ નથી એની લાવના એવી હતી કે, ‘જે કોઈ જીવનનિર્વાહ માટે તરેશીઓ મારતા પુવડને મારી ખાસ જરૂર હોય-હું ખાસ કરીને ઉપયોગી થઈ શકું એમ હોઉં, તેની માથે લગ્ન કરી તેની અર્ધાંગના થવું’ એની ઉંમર ૨૨ વર્ષની થઈ તે વખતે એનો ખાપ મરી જવાથી કુંડળની તમામ જગત જોતે માથે આવી પડી હતી અત્યારે તેની ઉંમર ૨૮ વર્ષની હતી જીવનના સંબંધના તેના વિચારો નિશ્ચિત થયા હતા કોઈ કોઈ વખત એ મારે માટે પક્ષપાત જતાવતી, એટલે હું તેની સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવતો, જતા એક વખત તો એણે મારા

તમામ કામગીરીમાં મોટી દીધા અને મને જણાવી દીધું કે, 'તમાને હાથ માગતી સ્વીકારી શકાયો નહિ.'

હું દરતોદરતો થયો, એટલે પ્રોફેસર ડેનિસ અને તેમની પત્ની મને કેતનથી ન્યુયૉર્કમાં તેમને ઘેર તેડી ગયા; અને કેટલોક સમય હું એ પ્રોફેસરની અંગત મંલાળ નીચે રહ્યો. મિસ બ્રિટરફિલ્ડ અને મળવા આવી ગઈ હતી, કેમકે મારામાં લખવાની શક્તિ આવતાં મેં પહેલવહેલો પત્ર તેણીને જ લખ્યો હતો. હવે તેણીની ખાતરી થઈ કે, મારે તેણીની જરૂર હતી. દુનિયામાં હું એકલો પડ્યો હતો. હવે તે મારી 'અર્ધાંગના' તરીકેની ફરજ બગાડતી રીતે બળવી શકે એમ હતું. હવે જુદિ અને અંતઃકરણ બન્નેની હા થઈ અને લગ્નનો દિવસ મુકરર કરવામાં આવ્યો. ૪૦ સં ૧૮૮૭ ના એપ્રિલની ૨૨ મી તારીખે ન્યુયૉર્કમાં અમારા લગ્ન થયા અને દનીમુનના (વિવાહિત જીવનના શરૂઆતના) દિવસો અમે આઠઝ ઝાંઝ વાઈટ ઉપર પસાર કર્યા.

જગતી ક્ષેત્રને ભેળવે એને હર્ષનો ઉન્માદ થતો. આજમુખી જે પુષ્પોના તેણે માત્ર નામ માલખ્યા હતા, તે હવે તેણે પ્રત્યક્ષ જોયાં; અને તેની ખ્યાલીતો પાર ન રહ્યો. હોડર કાઢા અને મારા એક પિત્રાઈ ભાઈ ત્યાં આવી અમને મળી ગયા, અને તરતજ અમે ઉનાળાની મોસમ પમાર કરવા માટે એમણે અમારે વારતે જે સ્થળ પસંદ કર્યું હતું, ત્યાં એટલે દિલ્હારટન ખાતાના મકાનમાં રહેવા ગયા. રફોર્ડલેન્ડે પણ તેણીને મુગ્ધ બનાવી. બચપણમાં તેણે રફોર્ડલેન્ડને લગતાજ પુસ્તકો વાંચ્યા હતા. રફોર્ડની નવવંશવાઓ અને 'રફોર્ડિય ઓફિસ' એ એના પ્રિય પુસ્તક હતા. થોડી મુદતમાં એ મારા કરતા પણ વધારે રફોર્ડ થઈ ગઈ. એ રીતે માગ મુદર સ્વપ્ન ખરા પડતા જતા હતા.

ડન્ફર્મલાઈનમાં પણ અમે કેટલાક દિવસ ખૂબ મજામાં પમાર કર્યાં. કિશોર અવસ્થાના મારા પ્રિય સ્થાનકોએ અમે ફરી આવ્યાં, ત્યાં મારા બચપણની વાતો લોગ એને કહી સંભળાવતા. પતિના મબખની એને જે જે વાતો મળતી, એ બધી પ્રસંધાત્મકજ હતી અને તેને લીધે મારા ઉપરનો એનો પક્ષપાત દંઠ થતો ગયો.

અમે ઉત્તરના પ્રદેશમાં સફર કરના હતા, તે વખતે મને એડિન્બરો શહેરના છૂટાપણનો હક મળ્યો. સલાપતિ લોર્ડ રોઝબરી દના. લોકોની ૧૧ જામરી હતી શહેરના મોટા સાર્વજનિક સલામતપમાં મેં મજુરોની સમક્ષ લાપણ કર્યું અને ત્યાં તેમના તરફની એટ સ્વીકારી મારી પત્નીને પણ તેમણે એક જુવ (ઉરમાળા) અર્પણ કરી જે તેણીને બહુજ પસંદ પડી. રફોર્ડલેન્ડના પ્રખ્યાત સંજ્ઞાલેખોવાળાના આવાપ તેણીને બહુજ પસંદ પડ્યા અને તેથી તેણે અમને

રોજ મળરકે જગાડવા તથા જમતી વખતે વિનોદ કરાવવા માટે એક શરણાઈ વાળાને રાખી લેવાની મરજી બતાવી એ જોકે સર્વાંશે અમેરિકન હતી, છતાં કહેતી કે, જો મને કોઈ એકાત જેટ ઉપર દિવસ નિર્ગમન કંપાની શિક્ષા કરવામાં આવે અને એકજ વાત પસંદ કરી લેવાની છૂટ આપવામાં આવે તો હું શરણાઈનેજ પસંદ કરું મેં તરતજ એક શરણાઈવાળાને રાખી બીધા અમે કિંત્રારટનવાળા મંદાનમાં રહેવા ગયા, ત્યારે અમે શરણાઈઓ વગડાવતા ગયા હતા.

કિંત્રારટનમાં અમને બહુ મજા પડી મેંથુ આર્નોલ્ડ, મિસ્ટર અને મિમિસ બેઝન, સિનેટર હેન અને એમની પત્ની તથા બીજા અનેક મિત્રો સા અમને મળવા માટે આવી ગયા હતા. મારી પત્નીએ આમંદ કરી ડન્કર્મલાઈનથી મારા તમામ સગાને અને ખાસ કરીને મારા તુલકા અને વાકીઓને ત્યાં તેડાવ્યા હતા બધાને એ બહુ વહાવી લાગતી એણે મને પરણવાનું કબૂન કર્યું એ બદલ સઘળા તાલુખી દેખાડતા હતા, પણ મેંજ તેમને કહી દીધું કે, મને પણ તાલુખી થઈ હતી અમારું જોકે દેવેજ નિર્માણ કરી ગયું હતું અમે જ્યારે ન્યૂયૉર્ક પાછા ફર્યા, ત્યારે શરણાઈવાળાને તેમ બીજા કેટલાંક સાકરોને સાથે બીધા અમારી પરિચારિકા મિસિમ નિકોલ હજી પણ અમારી સાથે છે અને વીસ વરસની પ્રમાણિક નોકરીને બીધે ધરના માણસ જેવી થઈ ગઈ છે અમારો બટન-રસોયો જૉર્જ ઇર્વિન એક વરસ પાછો આવ્યો હતો, એ તથા મેંગી એન્ડર્સન નામની દાસી પણ હજી અમારી સાથેજ છે એ સવળા ઉમદા ચારિત્રવાળા, ખરેખર વફાદાર અને અમારો ઉપર અપાર પ્રીતિવાળા છે x બીજી સાન અમે કંપની પ્રેસન નામની જાગીર ખરીદી બીધી એ જાગીર વેચવાની છે, એ વાત અમને અમારા શરણાઈવાળાએજ કહી હતી એ ત્યારજ જન્મી, ત્યાજ ઉછરીને મોટો થયો હતો અને એ જાગીરની પસંદગી મા એ વાત પણ દહાય કેટલેક અંશે કારણબૂત થઈ હતું અમે ધણી ઉતાળા ત્યાં ગાળ્યા હતા.

૬ મે ૧૮૯૭ના માર્ચની ત્રીસમી તારીખે અમારી પુત્રીનો જન્મ થયો મેં એનું મુખ પહેલવહેલું જોયું ત્યારે મારી પત્નીએ મને કહ્યું:— ‘તમાની માતા નામ ઉપરથી એનું નામ માર્ગરેટ પાડવાનું છે ત્વે મારે એક માગણી કરવાની છે.’

‘શું છે ?’ મેં કહ્યું.

x “જે માણસ પોતાના નોકરચામરના મન અને હૃદય ન છતી લે, તે ખરેખરો સદૃશકસ્ય મદેવય નટિ” એન્ડ્રુ મેન્ડેલીના ‘પ્રૉમ્પ્ટ્સ ઓફ હુડે’ નામના પુસ્તકમાંથી.

“આ બાગઃ આપણને પ્રાપ્ત થયું છે, તો હવે આપણે ઉનાગ - મારેનું એકે સ્વર્ગનું મકાન મેં પાલન કર્યું જોઈએ દર વખતે મકાન ભાડે ગાળી અમુકે દિવસે” ત્યાં રહેવા જતું અને અમુકે દિવસે” એને ખાલી કરવું, એમ કરવાનું હવે આપણને પાલવે નહિ આપણે હવે આપણું પોતાનું મકાન જોઈએ”

મેં કહ્યું “કબૂલ”

“માત્ર એકજ સગવડ મારે કરવી છે”

મેં પૂછ્યું “શી?”

“એ મકાન મેં કાલેજના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં હોવું જોઈએ.”

મેં કહ્યું - “તારું કસ્ટોમર યાઓ એ વાત મને બહુજ ગની. તું જાણે છે કે, મારાથી સુમનો તારા સહન થઈ શકતો નથી એટલે તેમણી મુખ રહેવા મારે એના જેવો બીજો મુલક કયો હોઈ શકે? હું જાતેજ એવા મકાનની તપાન કરીશ” સિંચો કેવલ આ વાતનીનું પશ્ચિમ હતું.

મારી મા અને ભાઈના મરણથી હું દુનિયામાં એકલવાયો થઈ ગયો, ત્યારબાદ થોડાજ માસ વીત્યા પછી મારી પત્ની મારા જીવનની ભાગીદાર બની હતી એ બનાવને બાજુ વીસ વરસ થઈ ગયા છે એને છોડે માત્ર જીવન એટલું બધું સુખમય થયું છે કે એની સલામતગર હું શી રીતે જીવી શકું, એ માગથી કશી પણ શક્ય નથી. હું એમ ધારતો હતો કે, એ રિડિંગની કમોડીમાંથી પસાર થઈ, એટલે એના સજવન જે જે જાણવાનું તે હું જાણી ચૂક્યો, પણ તે વખતે તો એના તપાસી ઉપરના સદ્ગુણો મારા લક્ષમાં આવ્યા હતા તેમની કુદરત, પવિત્રતા અને પ્રીતિનાના ઉડાણનું માપ હું તે વખતે કાઢી શક્યો નહોતો. મારા જીવન પ્રવૃત્તિમય હતું અને તેનું સ્વરૂપ વખતોવખત બદલાતું જતું; તથા પાછળના વરસોમાં હું જાતે-પ્રવૃત્તિઓમાં વધારે ભાગ લેવા લાગ્યો હતો, જ્યાં એવા અનેકરંગી અને પ્રવૃત્તિમય જીવનના પ્રત્યેક અણી બાણીના પ્રનય વખતે અને માગ તેનું તેણીના કુટુંબીઓ માથેના સર્વ પ્રકારના વ્યવહારમાં, તે કાર્યોચિત દક્ષતા વાપરી સમાધાની અને શાન્તિનું સામાન્ય વર્તવતી એની સત્તા જ્યાં જ્યાં પહોંચી શકતી, ત્યાં ત્યાં સત્તાદશાન્તિ અને સૌહાર્દ પ્રભવતા જ્યારે જ્યારે હિંમતભરેલા પત્રના ભરવાની જરૂર પડતી, ત્યારે ત્યારે તે તેની આવસ્થાના મમજ જઈ પોતાનો ભાગ જરાનર ભજવતી.

એ અખતરનું આખા જીવનમાં કોઈની નાથે તકરાર થઈ નથી; શાંતાની સહચરીઓ નાથે પણ તેણે કોઈ દિવસ કંઈકો કંઈકો નથી અને જેને

જેને તેની સાથે પ્રસંગ પડ્યો હશે, તેમાંના કેાઈને તેણીના તરફથી અવગણના થવાની ફરિયાદ ઉઠાવવાનું લેશ પણ કારણ મળ્યું નથી. એ ઉપરથી એમ નથી સમજવાનું કે, એ માત્ર સારાં માણસનાજ સહવાસમાં રહેવાની અને ના-પસંદ માણસોને સંખ્યાતાપૂર્વક ખસતાં કરવાની, કાળજી નહોતી રાખતી-એ બાબતમાં એના જેવું ચીકણું-ચટવાળું બીજું કોઈ નહિ હોય; પણ દહેવાલું તાત્પર્ય એ છે કે, દ્રવ્ય, કુળ કે સામાજિક દરજ્જે, એ કશાની એના ઉપર બીલકુલ અસર થતી નહિ. બોલવાચાલવામાં તોછડાઈ વાપરવી, એ એના સ્વભાવની વિરહની વાત છે. તેણીના વર્તનમાં સંપૂર્ણ સૌજન્યજ નજરે પડે છે; છતાં તે પોતાના વર્તનના ધોરણને નીચું ઉતારી નાખતી નથી. સૌથી ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાળા અપુરુષોની સાથેજ તે માટે સંબંધ બાધે છે. પોતાની આસપાસના મનુષ્યોનું બહુ થી રીતે કરવું, તેના વિચાર તે નિરંતર કર્યું કરે છે. અત્યારે આના કલ્યાણની યોજના ગાઠવતી હોય તો બીજી વખતે બીજાના કલ્યાણની યોજના ગાઠવતી હોય; અને સઘળી વ્યવસ્થા એવી તો વિવેકપુરઃસર હોય કે એની સાથે કામ કરનારા છત્ર ચંદ્ર જાય.

એની સોબતવગર પાછલા વીસ વરસ હું ટેવી રીતે પસાર કરી શકતે, એની કલ્પના પણ હું કરી શકતો નથી; તેજ એના મરણબાદ છવવાનો વિચાર પણ મને અસહ્ય લાગે છે. કુદરતના નિયમ પ્રમાણે એ વાતની મારે ધાસ્તી રાખવાની નથી; પણ મારા મરણ પછી એના ઉપર કેટલો બધો બોલે આવી પડશે? આટલી બધી બાબતો ઉપર લક્ષ આપવાનું અને જેનો નિર્ણય કરવા માટે મરદની જરૂર, એ બધું એક અબજાને કરવાનું, એ બધાનો જ્યારે વિચાર કરે છુ, ત્યારે મને અપાર દુઃખ થાય છે અને કેટલીક વખત મને એમ થાય છે કે, એને બદલે મારેજ દુઃખ સહન કરવાનો વારો આવે એજ વધારે સાકું છે; પણ એને એની પુત્રીની સોબત હશે અને તેને ક્ષીણે એ ધૈર્ય ધારણ કરી શકશે વળી મારગદર્શન બાપના કરનાં માની વર્ધરે જરૂર છે. આરે, દુનિવા ઉપર આપણને જે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થયું હોય છે, તે ઊડવાની અને કોઈ અગમ્ય સ્થાને જવાની આપણને કેમ ફરજ પાડવામાં આવતી હશે! કારણકે જેસિકાની માફક હું પણ કહી શકું તેમ છું કે:-

“એસાનિયો સરળ જીવન ગાળી શકે છે એ યથોચિત્તજ છે; કેમકે તેને અત્યુત્તમ અર્ધાંગનારૂપી ઈશ્વરી દેણગી પ્રાપ્ત થયેલી હોવાથી આ પૃથ્વી ઉપર એને સ્વર્ગના સુખનોજ અનુભવ મળે છે.”

પ્રકરણ ૧૬ મું માલો અને માલમંજુરો

ગ્રાહની મુલાકાત ઉપરથી હું જે એક મુદ્દાને પાઠ શીખી જાઓ તે એ હતો કે કારખાના માટે જે કાચો માલ જોઈએ તે ખીજની પાસેથી નહિ ખરીદતાં પોતાની માલખીની ખાણો-માંથી પોતેજ કાઢી લેવો; અને પાકા માલના જે જૂદા જૂદા પદાર્થો બનાવવા તે જે જે કામ માટે તૈયાર કર્યા હોય, તે માટે તરત ઉપયોગમાં લઈ શકાય એવા બનાવવા. એંગ્લર ચૌમ્સન વર્ક્સ નામનાં કારખાનાં રથાર્થી પોસાદની રેલો બનાવવાના પ્રયત્નને ઉકેલ કાઢ્યા બાદ અમે ખીજું પગલું ભરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. ખીડનું લોહું (પીગ આયર્ન) પૂરતા જથ્થામાં અને નિયમિત રીતે મળતું રહેવામાં નડતી મુશીબતોને દૂર કરવા માટે અમે લોહુ ગાળવાની ભટ્ટીઓ ઉભી કરી. જે ભટ્ટીઓ અમે નવી ઉભી કરી; અને ત્રીજી કલોમૅન જેમા ફસાયો હતો એ એરકાનેબા આર્થન કંપનીની ભટ્ટી ખરીદી લઈને અમે દુરસ્ત કરી લીધી હતી. હમેશાં બને છે એમ એ ભટ્ટી અમને નવીના જેટલી કિંમતે પરવડી, છતાં તેટલી સારી નહોતી. દલકો માલ હમેશાં મોઘોજ પરવડે છે; પણ જો કે આ ખરીદ સીધી રીતે જોતાં બુલભરેલી હતી, છતાં પાછળથી એ અમને બહુ લાભકારક નિવડી, કેમકે રિપજલ અને ડ્રૅ-મે-ગેનીઝ બનાવવામાટે જે નાની ભટ્ટી જોઈએ, તેની ગરજ એણે પૂરી પાડી હતી. અમેરિકામા અમારી કંપની રિપજલ બનાવવામાં ખીજે નંબરે હતી અને ડ્રૅ-મે-ગેનીઝ બનાવવામાં પહેલી અને કેટલાંક વરસો સુધી એકલીજ કંપની હતી. આ આવશ્યક ચીજમાટે અમારે પરદેશ ઉપર આધાર રાખવો પડતો હતો અને તેની કિંમત દર ટનના એંશી ડૉલર જેટલી આપવી પડતી હતી. અમારી ભટ્ટીઓના મેનેજર મિ. જુલીઅન કેનેડીએ અમને જણાવ્યું કે, જે કાચી ધાતુ હાથ લાગી હતી તેમાંથી અમારી નાની ભટ્ટીમાં ડ્રૅ-મે-ગેનીઝ બનાવી શકાય એમ છે. આ અખતરો કરી જોવા જેવો હતો અને કરી જોતાં પરિણામ ધણુંજ સારું આવ્યું. આખા અમેરિકાને

જોઈએ, તેટલો પૂરેપૂરો જથ્થો, અમે પૂરો પાઠી શકતા અને તેની કિંમત ૮૦ ડૉલર ઉપરથી ઉતરીને ૫૦ ડૉલર જેટલી થઈ ગઈ

વર્જનિયાની ખાણોમાંથી નીકળતી કાચી ધાતુઓનું પૃથક્કરણ કરતા અમને માન્ય પડ્યું કે યુરોપના વેપારીઓ એ કાચી ધાતુઓમાંથી ફેરા-મે-ગેનીઝ બનાવતા અને એ ધાતુઓ બીજા ઉપયોગમાં આવે છે, એમ ખાણના માલિકોને જણાવી તમામ જથ્થો ખરીદી લેતા. અમારી કંપનીના મિ. ક્રિષ્ને એ ખાણ ખરીદી લેવાની તજવીજ કરવા માઠી એ ખાણના માલિકો એમાંથી મે-ગેનીઝ કાઢી લેવા જેટલી શુદ્ધિ કે મુકી ધરાવતા નહોતા બારીક નિરીક્ષણ કરી જોતા જ્યારે અમારી ખાત્રી થઈ કે એ ખાણમાં મે-ગેનીઝનું તત્વ પૂરતા જથ્થામાં હોઈ એમાં રોકેટના નાથાનો પૂરતા બદલો મળી શકે એમ છે, ત્યાર પછી અમે બારે કિંમત આપી એ ખાણ ખરીદી લીધી. બધી ગેઠવણ પૂરી ઝાપથી કરવામાં આવી હતી. ખાત્રી થયા પછી એક પછી દિવસ સુમાર્યો નહોતો કંપની કરતા ભાગીદારી આવા કામ માટે વધારે સારી પડે છે કંપનીના પ્રેસિડન્ટને ડાયરેક્ટરોની સભાની મંજૂરી મેળવવી પડે છે અને એમ કરવામાં મહિનાના મહિના નીકળી જાય છે અને ત્યાર સુધીમાં તો કોઈક ધરાઈ થઈ એસે છે. ખાણના માલિકો પૈકી મિ. રેવિન નામનો એક ચાપક જીવાનીઓ અમારો ભાગીદાર થયો હતો

અમારી ભટ્ટીની રગનામાં સુધારાવધારા કરવાનું અમે ગરી ગાખ્યું હતું તેને લીધે જૂની ભટ્ટીના કરતા નવી ભટ્ટીની રચના સુધરેલી હતી થતી અને આખરે એમાં કંઈ સુધારાવધારો કરવા જેવો રહ્યો નથી, એવી અમારી ખાત્રી થઈ. દર મહિને અમે પચાસ હજાર ૯૯૯ બીડનું લોડું કાઢી શકતા

હજુ અમારી પરાધીનતા દૂર કરવા માટે એક પગલું ભરવાનું બાકી રહેતું હતું બજાતલુમાં જેમણે ઉચ્ચ પ્રકારનો કોલસો અમને અમુક જમાનાનું મળી શકે તે; કારણ કે કોનેન સ્વીચની ખાણનો વિસ્તાર મુકરર થયો હતો અમને લાગ્યું કે, બીડને ગાળવામાં જેમણે બજાતલુ જમાનું પૂરતા જથ્થામાં ન મળી રહે, ત્યાંસુધી આપણું કામ આગળ ચાલવાનું નથી. આ સવાનનો બારીક અભ્યાસ કરવાથી અમારી ખાત્રી થઈ કે ફ્રિક કોલ કંપનીની માવકીની ખાણ મોટા વિસ્તારવાળી હોઈ તેમાંથી નીકળતો કોલસો પણ ઉચ્ચ ગતિનો છે વળી એ ખાણનો મેનેજર મિ. ફ્રિક પણ ખાણના પહોવટમાં ઉચ્ચ પ્રકારની લાયકાત ધરાવતો હતો રેલ્વેમાં હવકા પગારના કારકુનની નોકરી ઉપરથી તે પોતાની દૈનિકીયારીને લીધે મોટે હોદ્દે ચડ્યો હતો ઈ સ.

૧૮૮૨ માં અમે એ કંપનીના અડધા શેર ખરીદી લીધા અને પાછળથી બીજા કેટલાક શેર ખરીદી લઈ અમે મોટા ભાગના શેરહોલ્ડર થયા.

હવે માત્ર 'આયર્ન સ્ટેન' પૂરા પાડવાનો મત્તા પાડી રહ્યો એ જો અમને મળી જાય, તો યુરોપની માત્ર બે ત્રણ કંપનીઓ જ રિયલિટી જોગવે છે, તે રિયલિટીએ અમો પહોંચીએ એક વખત અમને એમ લાગ્યું હતું કે પેન્સિલ્વેનિયામાં એ જીજ અમને હાથ લાગશે પણ એમાં અમે જોધું ખાઈ ગયા. અને ટાયરોન પ્રદેશની ખાણો ખોદી જોવાના અને તેમાંથી નીકળેલી કાચી ધાતુનો વાપર કરી જોવાના પ્રયોગોમાં અમારા ઘણા નાણા ખર્ચાઈ ગયા. ખાણોની સપાળી ઉપરની કાચી ધાતુ બહુ સારી જણાઈ હતી, કેમકે સેકેડો વર્ગોપર્યંતની હવાની અસરને લીધે એમાં અશુદ્ધ તત્વ ઘોવાઈ ગયું હતું અને ધાતુ લગભગ શુદ્ધ જેવી ચમ્પ રહી હતી, પણ અમે જરા ઉંડે ઉતર્યા એટલે મધ્યે 'હાર્મ' ખુલ્લો થઈ ગયો.

પછી અમે અમારા રસાયણશાસ્ત્રી મિ. ડુમરને કુગરવાળા પ્રદેશમાં અમે એક બઠી પટે રાખી હતી, ત્યાં મોકલ્યો અને એને સૂચના આપી કે તારે લોકોને ખનિજ પદાર્થોના નમુના લારી રજુ કરવાનું ઉત્તેજન આપવું અને એવી રીતે આવેના સવળા પદાર્થોનું પૃથક્કરણ કરી જોવું એ જમાનામાં લોકોને રસાયણશાસ્ત્રીની એટલી બધી બીક લાગતી કે પ્રયોગશાળામાં પોતાની મદદમાં જે એક-બે નોકર જોઈએ, તે એ મોઠી મુશીનતે મેળવી શક્યો હતો, કેમકે એક શક પડતા દેખાવવાળા યત્રની મદદથી અમુક પથ્થરમાં કયા કયા તત્ત્વો રહેલા છે, તે એ કહી શકે. તે ઉપરથી લોકો એમ ધારતા કે એને આશુરી સત્ત્વો સાથે અનોખું સંબંધ છે અને એમ યાદ છે કે અમારે ઘણું કરીને એને માટે પિટ્સબર્ગથી માલુસ મોકલી આપવો પડ્યો હતો. એક દિવસ એણે એક જાતની કાચી ધાતુ કે જેમાં જીનકુન ફોસ્ફરસ નહોતો એનું પૃથક્કરણનો રિપોર્ટ અમારી ઉપર મોકલી આપ્યો. એ કાચી ધાતુ બેસિમરના પોનાદની બનાવટમાં સર્વ રીતે યોગ્ય હતી આની શીધે અમારું ધ્યાન એકદમ ખેંચ્યું જ્યાં મીલકતનો માનીક પેન્સિલ્વેનિયાના સેન્ટર પર ગણની સમૃદ્ધમાં આવેલી સાત દળર એકરની ફળદ્રુપ જમીનની માનકી દેરાવનારો મોઝીસ યૉમ્સન નામનો તવજર જમીનદાર હતો. જે ક્ષેત્રમાંથી એ કાચી ધાતુ નીકળી હતી, તે સ્થળ ઉપરજ અમે એની સાથે વાનનીત કરવામાટે ભેગા થયા. અમને તપાસ ઉપરથી એમ માન્ય પડ્યું કે એ ખાણમાંથી નીકળેલી કાચી ધાતુ અગાઉ ચારકોલ (કોચના)ના બળતણવડે ચનાવેની બઠીમાટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવી હતી, પણ તે વખતે એ ધાતુ

સારી જાતની ગણતરી નહોતી, એવું કારણ કદાચ એવું હશે કે એ કાચી ધાતુ પ્રમાણમાં વધારે શુદ્ધ હોવાથી બીજી કનકી જાતની કાચી ધાતુ યોગ્ય જતા માટે જોટલું મિશ્રણ વપરાતું તેટલુંજ એમાં વાપરવાથી ભદ્રી જરાબર કામ આપતી નહિ હોય એ ધાતુ એટલી બધી સારી હતી કે તે દિવસોમાં એ નકામી ગણી કાઢવામાં આવી હતી.

આખરે એ ખાણ છ માસ સુધીમાં ખરીદી લેવાનો અમે હમ મેળ યો અને એની જારી તપાસ કરવા માઠી અમે એ ટેકરીની ખાણોમાં ઉપર પચાસ પચામ શીટને છેડે હબી લીગીઓ દોરી અને પછી સો મો શીટને અતરે આડી લીગીઓ દોરી પછી એ લીગીઓ બધા આગળ એકબીજાને છેદતી હતી ત્યાં ખાડ ખોદ્યા એવા એકદર એસી ખાડા અમે ખોદાવ્યા હશે પછી અમુક અમુક ઉગામ્યોથી નીકળતી કાચી ધાતુ અમે પૃથક્કરણ ની ક્રિયા મારફત તપાસી જોઈ એ રીતે ખાણની કિંમતના લાખ ડાનર આપવાની મુદત પાછી ત્યાંસુધીમાં એ ટેકરીની ખરી મિલિતિનો અમને પૂરેપૂરો ખ્યાન આવી ગયો અમે વડી રાખી હતી, તે કરતા વધારે સારું પરિણામ આ યુ મારા પિત્રાઈ ભાઈ અને ભાગીદાર મિ. લોહરની હિકમતને નીધે એ ખાણને ખોદવાનું અને ખનિજ પદાર્થને ધોવાનું ખર્ચ થાણું જોણું આબ્યુ અને આ ખાણમાંથી નીકળેની 'કોંક્રિયા' જોર નામની કાચી ધાતુએ અમારી પાછથી ખોદતો ખાડો પૂરી નાખ્યો તેણે પોતાની પાછળ યથેણું સર્વજી ખર્ચ કાઢ્યું અને ઉપરાંતમાં સારા નફો અપા યો આ માન્યતામાં તો અમે પરાજન ના મોભાથી વિજય પડારી લીધો રસાયણશાસ્ત્રી અમારો માગદર્શક હોવાથી, અમે સંતોષનામત રીતે આગળ પગના ભરી શકતા આ ઉપરથી જણાશે કે, અમે કાચો માન મેળની લેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો અને તેને માટે ચોક્કસ પ્રયાસ આદરી રહ્યા હતા.

અમે શુભાલુ પશુ ખરૂં અને સપાદન પશુ ખરૂં પશુ ધનામાં પડેલા માણસો કેટલીક વખત માડમાઠજ બચી જવા પામે છે એક દિવસ મીનમાંથી નીકળા મિ. ફિસ્તની સાથે ઘેર જતા અમે પિટ્સબર્ગની નેશનન ટ્રસ્ટ કંપનીની પેનરટ્રી મધ્યેની ઓફીસ આગળ થઈને પસાર થતા હતા, તેવામાં બારી ઉપર 'શૌર ધરાવનારા જાતે જવાનદાર છે' એવા મોટા સોનેરી અક્ષરોનાળું પાગીઉં મારા જોવામાં આવ્યું તેજ દિવસે મનારમાં અમારી પેઢીનું સરવૈયું વાયતા મીલ્કતના આસનમાં 'નેશનન ટ્રસ્ટ કંપની' ના વીસ શૌર જતાવવામાં આવેલા માગ જોવામાં આવ્યા હતા જે હૈરીને કહ્યું - 'જો આપણા શૌર આજ કંપનીના હોય તો આજ જગેરે ઓફીસમાં જતા પહેલાં એ શૌર લેચી

નાખવાની તજવીજ કરજે.

એને એટલી બધી છતાવણ કરવાની અમત્ય સમજાઈ નહિ પણ પ્રત્યક્ષ મળતા વેચી ન ખાશે એમ એણે જણાવ્યું.

મે કહ્યું — ' નહિ હંરિ, મહેરબાની કરીને એ શરૂ તરતજ ફટકારી મારજે '

એણે તેમ કરી એ શરૂ ખરીદનારના નામ ઉપર ચાલી આધ્યા અમે ખરેખર ૧ લાખસાળી હતી, કેમકે થોડીજ મુદતમાં એ બેંકે મોટી ખોટસાથે દેવાનું મદ્યુ મારો પિત્રાઈલાઈ મિ મોરિસ ખુવાર થયેલા શરૂહોલ્ડરો પૈકીનો એમ હતો બીજા ધણીની એવી દયા થઈ હતી વખત લડકાટનો હતો અને નેશનન ટ્રસ્ટ કંપનીના તમામ દેવામાટે અમે સંધ્યા ભેટ જવાબદાર હોત તો અમારી આબરૂને મોટો ધોકો પડેલોત અમે થોડામાજ બચી ગયા હતા આ ઉપરથી અમને જે ધડો મળ્યો તે અમે કદી જૂઠા નહોતા ધધાના સબધમાં સગીન નિયમ એ છે કે તમારી પાસે જો છત હોય તો મફત પૈસા આપી દેવા પણ તમારું નામ કોઈ દિવસ આપના નહિ-તોન ઉપર કોઈ દિવસ સહી કરી આપવી નહિ તેમ ભત-જવાબદારીનાળી કોઈ સંસ્થાના સલાસ કે શરૂહોલ્ડર થવું નહિ થોડા હજાર ડોલરની રકમ નજીવી જેવી જણાય છે હા એ નજીવી છે ખરી, પણ તેનામાં ધડાએ કરવાની જગતી શક્તિ ગ્રહની ટોચ છે અને માત્ર વીસજ શરૂ ખરીદા હતા (અને તેની કિંમત બે રજાર ડોલર હતી) અને તે પણ કેટલાક મિત્રોના પોતાની કંપનીના શરૂહોલ્ડરોના હિસ્સામાં અમારું નામ દખાડવાના આગ્રહને માન આપવા ખાતર ખરીદા હતા.

નજીકના લવિધ્યમાં લોખંડનું સ્થાન મોટાદ લઈ લેશે, એ અમને ૧૫૪ સમજાયું હતું અમારા મિસ્ટોન પ્રિન્સ વર્ડસના મરખાનામાં ૫૫ લોખંડને બદલે પોતાદ વધારે અને વધારે રૂમાણમાં વપરાતું હતું લોખંડનું સામાન્ય નજી થઈ પોતાદનું સામાન્ય ભાવમાં લાવ્યું હતું અને અમે તેના ઉપર વધારે અને વધારે આધાર રાખતા થયા હતા.

૪૦ સં ૧૮૮૬ માં અમે એડગર ડોમ્સન મીલસના પડખામાં સંધ્યા આકારની પોતાદની ચીજો બનાવવાનું નવું કરખાનું ઉલુ કરવાનું લગભગ નહીં કંઈ હતું એટલામાં અમને લાજ મળ્યા કે, પિટતમર્ગના જે મુખ્ય કારખાનાવાળાઓએ એમનું થઈ ટોમસ્ટોમાં પોતાદ બનાવવાની મીલો બાંધી હતી, તે પોતાની એ મીલો અમને વેચાણ આપવા ખુલી છે.

એ મડળીના ભાગીદારોએ પોતપોતાની મીલો માટે જે પોતાદ ભેદનું

હવે તેનો પૂરતો જથ્થો પોતાને મળી શકે એવા ઇગદારી શરૂઆતમાં આ મીચો બાધવાની યોજના કરી હતી, પણ તે વખતે પોતાની રેલો બનાવવાના હુમલો મા વધારે નફો પગવડતો હોવાથી, તેઓ પોતાની મૂળ યોજનામાં રૂંદા-કરી પોતાની રેલો બનાવવાની મીન બાધવા લાગ્યા હતા. જ્યાંમુઠી ભાવ ટકી ગયા, ત્યાંમુઠી તો એ લોકો રેલો બનાવી શક્યા, પણ એ મીલોની રચના એ વાપરમાં નોંધાયે તેવી નહોતી, એટલે તેમાં બીડતું લોકો ઉત્પન્ન કરવામાં નોંધતી લઠ્ઠીઓની નોંધવાઈ કાઢવામાં આવી નહોતી, તેમ બળતણ પૂરે પાડવા માટે નોંધતી કાલમાની ખાણો પણ ખરીદવામાં આવી નહોતી એ બધા કારણોને લીધે એ મીલો અમારી સાથેની દરિદ્રાઈમાં ટકી શકતી નહિ.

આ મીલો ખરીદી લેવામાં અમને લાલ હતો અને લાગ્યું કે, એ લોકોની સાથે લાજગઢ કરવાનો એકજ માર્ગ છે અને તે એ કે એમની કંપની કાર્નેગી બ્રધર્સ અને કંપની સાથે નોંધી દેવી અને સરખાપણના ધોરણે તેમ કાંઈક મજા બતાવી, એટલે કે એમણે એ બધામાં જેટલા ડોનર રોક્યા હતા તેટલા અમારા રોકાણની સાથે બહુત્રીમા લેવા આ ધોરણે લાજગઢનો તરતજ અંત આવ્યો અને સઘળું નક્કી થયું, પણ જે લાગીદારોને પોતાના હિસ્સાના નાણા રોકડા નોંધતા હોય, તેમને તેમ મુકતી આપવા અને ખુશી બતાવી અમારા સહભાગી મિ જોર્જ સિગર સિવાયના તમામ લાગીદારોએ રોકડા હાથ લૂટા થવાનું પસંદ કર્યું મિ જોર્જ સિગરના કાયમ રહેવાથી અમને બન્યું તે સંતોષ થયો મિ સિગરે પાછળથી અમને કહ્યું કે, મેં એના લાગીદારોમાંથી જે દરખાસ્ત મૂકી હતી, તેનો હો જવાબ આપ્યો, તે એ લોકોને મોની વાત થઈ પડી હતી એ રોકડાને હાઈ પડવાની મોટી વાસ્તી હતી, પણ મેં જ્યારે તેમની મુઠીને પણ અમારા જેટલીજ કિંમતની ગણવાની દગખાસ્ત રજૂ કરી, એટલે કે એમના રોકાણના પ્રત્યેક ડોલરને અમારા રોકાણના પ્રત્યેક ડોલરના જેટલાજ ભાવનો ગણવાનું અને નફાનો ભાવ નહિ ચલાવવાનું કબૂલ કર્યું, એટલે એમને કંઈપણ બોનવાપણું ન રહ્યું.

આ ખરીદીને લીધે અમારી બધી કંપનીઓના બધારણમાં ફેરફાર કરવો પડ્યો હોમરટેડ મીલ્સ ચલાવવામાં ૪૦ સં ૧૮૮૬ માં કાર્નેગી દ્વિષ્ઠ અને કંપનીના નામની નવી કંપની ચલાવવામાં આવી વિસ્ત્રુત વૈકર અને કંપની કાર્નેગી દ્વિષ્ઠ અને કંપનીમાં ભોળા દેવામાં આવી અને મિ. વૈકરને તેનો પ્રમુખ નિમવામાં આવ્યો મારો લાઇ કાર્નેગી બ્રધર્સ અને કંપનીના પ્રમુખ અને બધાનો અગ્રસર થયો હોમરટેડ મીલ્સમાં જે માવ નીકળે, તેના જૂદા જૂદા ધાટના પદાર્થો બનાવવા માટે બીજા ફૅક્સ આગળ હાર્થેન સ્ટીન

વર્કસ નામનું નવું કારખાનું સ્થાપવામાં આવ્યું એ રીતે અમે તારની ચુકથી માઠીને વીસ ઇંચની પહોળાઈના ગર્ડર સુધા પોનાઈની તમામ ચીજો બનાવવા થયા અને હવે અમે બીજા કેઈ નવા ક્ષેત્રમાં દાખલ થઈશું એ સંભવિત લાગતું નહોતું.

૧૮૮૮થી ૧૮૮૭ સુધીના દશકામાં અમારા કારખાનાની ખીનવણી કેટલી થઈ હતી, તેનું નિરૂપણ કરવું અચ્ચત નહિ મળાય ઇ. સ. ૧૮૮૮ માં અમે એ કરોડ ડોલર રોકાણ હતા, ઇ. સ. ૧૮૮૭માં એ મુઠી વધીને બમણા થતા વધારે (સાડા ચાર કરોડ ની) થઈ હતી ૧૮૮૮માં અમે વરમ દહાડે ૭ લાખ ટન બીડ (પીગ ચાર્જ) કાઢતા, તે ત્રમણ થયું હતું—અમે લગ લગ વીસ લાખ ટન કાઢી શકતા પોષક અને પોનાઈ મળી અમે ૧૮૮૮માં દરરોજ નજલગ ૨૦૦૦ ટન કાઢતા, તે વધીને ૬૦૦૦ ટન થઈ વધારે થયું હતું અમારા કોનસા શુદ્ધ કરવાના ટ્રક વર્કસમાં આશરે ૫૦૦૦ ચુકા હતા અને અમે ૬૦૦૦ ટન કોનસા કાઢી શકતા તે વધીને ચુનાની સખ્યા ત્રમણી અને ટનની મધ્યા દરરોજની ૧૮૦૦૦ની થઈ હતી ૧૮૮૭માં અમારી ફ્રિક કોક કંપનીની કોનસાની ખાણોનું ક્ષેત્રફળ ૪૨૦૦૬ એકરનું હતું એટલે કે એનો વિસ્તાર કોનેનસ્લિનની ખાણના કુ કરતા વધારે હતો હવે પછીના દશ વર્ષમાં થનારો વધારો પણ એટલી ઝડપે થયા જશે આ એ સંસ્કૃત પક્ષતરિકિ ગણી લેવાય કે અમેરિકા જેવા સુધારા વધારામાં આગળ પડતા અને આનાદ થતા જતા દેશમાં જે સરકારની ખીનવણી થતી અટકી પડે, તેની પડનીની શરૂઆત થઈ ચૂકી એમ માનવું.

એ ટન પોનાઈ બનાવવા માટે ૧૧ ટન ચાર્જ રોન ખાણમાંથી ખોદીને બરાબ માવે પડે અને આગગાટીમારફતે ૧૦૦ માઇન દૂર સરોવરો આગળ નહ જવો પડે, ત્યાંથી ટોટીઓ કે આગગાટીમારફતે સેકડો માર્ગ દર નહ જવો પડે, ત્યાંથી પાછો નાખા લી રેલ્વેમાર્ગે ૧૫૦ માઇન દૂર પિટમનર્ગ લઈ જવો પડે ૧૧ ટન ટ્રેનમાં ખાણમાંથી ખોદી માવે પડે અને તેને શુદ્ધ કરી ટ્રેન બનાવી ટ્રેનમારફતે ૫૦ ઉપરાંત માઇન દૂર લઈ જવો પડે અને એ ટન મરદીઓ ખાણમાંથી ખોદી ૧૫૦ માઇન દૂર પિટમનર્ગ નહ જવો પડે આ મળેગોમાં પોનાઈ બનાવી બે મેન્ટના નણ નતને લાવે તો રીતે વેચી ૮૫ % આ વાત મારા પણ માન્યામાં નહોતી આવતી અને અમર હરિ લાગતી, પણ એ વાત ચોખ્ખી રીતે ખરી છે.

આજસુધી અમેરિકામાં પોલાદ બધા દેશો કરતાં મોંઘું પાતું તે હવે ત્યાં સૌથી સસ્તું પાગે ક્યાનુચ એનફાસ્ટના વદાણ બનાવવાના કારખાનામાં

આપણું પોલાદ ખરીદવા લાગ્યું છે. એ તો માત્ર શરૂઆત છે. અમેરિકામાં મળુરી વધારે મોંઘી છે, તેમ છતાં, હાલના સંજોગોમાં ત્યાં પોલાદ ખીન દેશોના જેટલું સસ્તું પરવડી શકે છે. માત્ર ઉત્પન્ન કરવાના ક્ષેત્રમાં જે મળુરી સૌથી મોંઘી હોય છે, તે સૌથી સસ્તી પરવડે છે; પણ તે મળુરી ઐચ્છિક, સંતુષ્ટ, ઉત્સાહપૂર્ણ, અને મહેનતના બદલામાં પૂરતો બદલો મેળવનારી હોવી જોઈએ; (અર્થાત્ તેની મહેનતની કદર થવી જોઈએ) આ બાબતમાં અમેરિકા (આગળ પડતું છે)ની આગેવાની છે. દુનિયાના બજારોમાં હરિદ્રાષ્ટ કરવામાં અમેરિકાને જે એક ખાસ અનુકૂળતા છે તે એ છે કે ત્યાંના માલ બતાવનારાઓ સૌથી સુંદર સ્વદેશનું બજાર ધરાવે છે. મુઠીનું જે રોકાણ થયું હોય તેનો બદલો સ્વદેશના બજારમાંથી મળી રહેશે, એવી એમને ખાતરી હોય છે; અને સ્વદેશની અપત ઉપસત જેટલો વધારે માલ તે ઉત્પન્ન કરે, તેની કિંમત તેની પાછળ તેને થયેલા ખર્ચ કરતાં કદાચ વધારે ન ઉપજે, તોપણ એાછી તો નજી ઉપજે. માત્ર સધળા ખર્ચ પેટા જેટલો ફાળો, પરદેશ ચડાવેલા માલને માથે આવે, તેટલું ખર્ચ તેની કિંમતમાં ચડાવી લેવું જોઈએ. કારખાનામાં બનતા માલ મુકરર થયેલાં ધોરણ મુજબના નીકળતા હોય તો, જે દેશમાં બનતો સધળો માલ સ્વદેશનાજ બજારમાં પૂરેપૂરો ખપી જતો હોય, તે તરતજ પરદેશી માલના ઉપર સરસાર્ધ બોગવી શકે છે; અર્થાત્ પરદેશના બજારમાં તે પોતાના માલને સસ્તો વેચી શકે છે.

પ્રકરણ ૧૭ મું

હોમસ્ટેડના મજૂરોની હડતાળ

નસગે મારે જણાવતુ જોઇએ કે ૪૦ સં ૧૮૯૨ ના જુનાઈની ૧ લી તારીખે, કે સ્કોટલેન્ડમાં હતો તે દરમિયાન, અમારા મજૂરો માથે ગભીર પ્રકારની તકરાર ઉપસ્થિત થઇ અમારી આખી કાર્કિટ દરમિયાન ગભીર પ્રકારની તકરાર એ એકવીજ હતી. ૭ રીસ વર્ષસુધી મજૂરો સાથેના સબ્બ ઉપર મારી રીધી દેખરેખ હતી અને તે મુદતદરમિયાન અમારી વચ્ચેનો સબ્બ સંપૂર્ણ રીતે સંતોષકારક હોવા બદલ ગર્વ ધારણ કરું છું 'ન્યુયૉર્ક હેરાલ્ડ' માં એક ખબર-પત્રીએ એમ જણાવ્યું હતું કે હોમસ્ટેડવાળી હડતાળ વખતે મારા ભાગીદારોની મદદે દોડી આવવાને બદલે હું પરદેશ ખાતે પડી રહ્યો હતો, તેના જવાબમાં મારા મુખ્ય ભાગીદાર મિ. ફિશ્સે પોતાના ૪૦૦૦ ૧૯૦૪ ના 'ન્યુ-આરીની ૩૦ મીના કાગળમાં અને જે એક પ્રકારની મુબારકબાદી આપી હતી, તેને માટે માત્ર છું કે હું સંપૂર્ણ રીતે પાત્ર છું એ કાગળમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે 'મજૂરોની માગણીઓ મને એટલી ગેરવાજબી હોય, છતાં તે કમૂન રાખવા તરફ મારે વધુ હમેશા રહે છે,' તેને લીધે મારા એક બે ભાગીદારો અને પાછો આવેલો જોવા કમજોરતા નહોતા.

• આખી કાગળ નીચે મુજબનો છે -

સવાલ - "એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે હોમસ્ટેડની હડતાળ જે વખતે પૂરેજોશમાં ચાલુ હતી, તે વખતે સ્કોટલેન્ડથી થાગ ફરી અમેરિકા ખાતે નહિ આવવામાં અને હડતાળના સ્થાન ઉપર હાજર નહિ રહેવામાં મન કાને જી એક બાધો માણસ વતે એમ વર્ણવેલું હતા."

જવાબ - "મિ. કાનેજીને હોમસ્ટેડના રમખાણની ખબર મળી કે તરતજ એમણે તાર્કીક જણાવ્યું કે હું પહેલીજ આગેાટમારતે અમેરિકા આવું છું પણ એમના ભાગીદારો એકાએક અમારા પાસેના હતા કે કંઈના દિલગીજાવત, જે સ્થાન ઉપર હાજર ન હોય, એજ સાચું છે, તેથી કરીને તેમણે તેમને જણાવ્યું કે, મહેરબાની કરીને આવરો."

પોતાની અને પોતાના માણસોની વચ્ચે સદ્ભાવ રહેવા બદલ પોતાને જે સંતોષકારી બદલો મળી રહે છે, તેને મજુરીમાં નહિ લેતા, માત્ર આર્થિક પરિણામની દૃષ્ટિથી વિચાર કરતા પણ, હું એમ માનું છું કે, પગારમાં વધારો કરી આપવાથી, મજુરો પોતાના માધીકારને-જોડોને સન્માન આપતા, મંતોથી અને મુખી થાય, એ નાણા વ્યાજે મૂકવાનો અને સારા ડિવિડન્ડ-અથવા ઉપજવવાનો એક ઉત્તમ માર્ગ છે.

એસિમરની ઉધાગા સુધા વાપરવાની તેમ બીજી કેટલીક શોધોને લીધે પોલાદ બનાવવાની રીતમાં જબરી હિચકપાયલ થઈ હતી આજસુધી વપરાતી યંત્રમામત્રી નિરુપયોગી થઈ પડી હતી અને એ વાતની સમજણ પડવાથી અમારી કંપનીએ હોમસ્ટેડવાળા મીયોમાં સુધારાવધારા કરવામાં લાખો ડોલર ખર્ચા નાખ્યા હતા. નવા યંત્રના વાપરથી અગાઉના કરતા સાંકે દેકા વધારે પોલાદ તૈયાર થતું. એ મીલોમાં કામ કરનારા કેટલાક મજુરોને-કારીગરોને કામ ઉપર પગાર આપવામાં આવતો, એટલે અમુક દન વજનનું પોલાદ કાઢી આપે તેને અમુક રકમ મહેનતાણી બદલ આપવી, એવો વહીવટ હતો; એવા ત્રણમેં માણસો ત્રણ વરસની બાંધણીથી કામ કરતા હતા તેમાં છેલ્લા વર્ષના કેટલાક ભાગદરમિયાન નવા યંત્રથી કામ લેવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રમાણે કંટાળેટની મુદત પૂરી થતા અગાઉ તેમની કમાણીમાં સાંકે દેકો વધારો થયો હતો.

હવે નવી મુદત માટેની જે ગોઠવણ કરવાની, તેમાં તેમને એ સાંકે દેકા-માનો અડધો દિરસો આપવાની અમારી કંપનીએ ઇચ્છા દર્શાવી. એટલે કે એમને અગાઉના કરતા ત્રીસ દેકા વધારે મહેનતાણુ મળે અને બાકીના ત્રીસ દેકા કંપનીએ નવા નાણા રોક્યા તે બદલ કંપનીને મળે. મજુરોને માથે કામનો બોલો અગાઉના કરતા વધારે પડવાનો નહોતો, કેમકે વધારાનું કામ સુધરેલી ઢબના યંત્રોના વાપરથી થવાનું હતું; એટલે આ અવસ્થા ન્યાયપુરઃ સર હતી, એટલુંજ નહિ પણ ઉદારતાભરેલી હતી અને બીજા સંલોગોમાં મજુરો પણ ઉપકારસાથે કબૂલ કરે એવી હતી. પણ કંપનીએ તે અગામાં ધુનાઈટેસ્ટોસની સરકારને માટે બખ્તર તૈયાર કરી આપવાનું માથે લીધું હતું અને તે તાકાદે તૈયાર કરી આપવાના હતા. વળી તેણે ચિકાગોના પ્રદર્શન-

નહિ મજુરોની માગણીઓ અને એટલી ગેરવાજબી હોય છતાં, તે કબૂલ રાખવાના એમના સ્વભાવથી એ પૂરેપૂરા વાકેફગાર હતા કંપનીમાં હિંત ધસવાનાર કેઈ પણ માણસો તેમની ગેરહાજરીબદલ ફર્વોદ હણી હોય એમ બન્યું નથી; પણ હલકુ મામલોનો નિકાલ પોતાની મરજ મુજબ કરવાની છૂટ મળ્યા બદલ સખા ભાગીદારો પુરી થયા હતા "

માટે સરસામાન તૈયાર કરી આપવાનો કટાકટ પણ ગમ્યો હતો મનુરોના કેટલાક અમણીઓ આ વાત જાણતા હતા, તેથી કંપનીને આપણી માગણી કમળ રાખ્યા સિવાય છટકો નથી, એમ માની તેમણે પૂરેપૂરા સાર ટકાનો લાભ પોતાને મળવાની તર પકડી કંપની આ માગણી કમળ રાખી શકી નહિ અને આવી રીતે જાતી સામી પિસ્તોય ધરી 'નાન, ધરીદે જેવી માગણી તેનાથી કમળ રાખી શકાયજ નહિ એ માગણી નાકમૂલ કરવામા તેણે વાજ ખીજ કર્યું હતું ત્યાં લાજર હોત તો પછુ એવી ધમકાને કદી તાણે થાત નહિ

આટલે સુધી તો બધી વાત પાસરી હતી માણસો માથેના મતભેદના પ્રસંગે વખતે મેં આજસુધી એવી રીત રાખી હતી કે ૧૦ ધીરજથી રાહ જોઈ બેસી રહેતો, તેમને સમજાવી દેકાણે લાવવાની તથા તેમની માગણીઓ ગેરવાજખી છે એવી એમની ખાત્રી કરી આપવાની કેશીશ મરતો, પણ તેમની જગ્યાએ નવા માણસોને કદી દાખલ મરતો નહિ આ પ્રસંગે જે માણસોને આ કળ્યાસાથે લવાઈવા નહોતી એવા ખીજ ત્રણ હજાર મનુરોએ મુપરિન્ટેન્ડન્ટને ખાત્રી આપી હતી કે એમનું કામ જમે કરી વધુ અને કારખાનાનું કામ અટકી પડવા દઇશું નહિ એ ૨૧૮ માણસોએ પોતાનું મડળ સ્થાપ્યું હતું અને તેમા પોતાદને ગરમ કરનારા અને ટીપનારા માણસો સિવાય ખીજને દાખલ કરતા નહિ, તેથી તેમને ખસતા કરવા બાકીના માણસો બહુ ઈતેજારી બતાવતા

મારા ભાગીદારોએ એ મુપરિન્ટેન્ડન્ટના કહેવા ઉપર ભરોમો રાખી બૂલ થાપ આપી અને એને મનુરોએ થાપ દીધી એ હાવમાજ હવડા નોકરી ઉપરથી એ હોદ્દા ઉપર નિભાયો હતો અને તેથી એને આવી વાતોનો બહુ ગાનુલવ નહોતો મડળવાળા માણસોની માગણી ગેરવાજખી હતી અને મડળ બદલના ત્રણ હજાર માણસો પણ એમની માગણી ગેરવાજખી હોવાનો અભિ પ્રાય દર્શાવતા હતા એ ઉપરથી સ્વાભાવિકરીતેજ એણે એમ માની લીધું કે મધ્યમ રહેવાયી કામ જાતનું ધાધન જાગશે નહિ અને પેલા માણસો વનન આખ્યા મુજબ એ માણસોનું મમ કરી લેશે એ ત્રણ હજાર માણસો પૈકીના મણા માણસો પેલા ૨૧૮ માણસોની જગ્યાએ દાખલ થવા તત્પર હતા-અર્થાત્ મને તો એમ જણાવવામા આવ્યું હતું

પાછા દષ્ટિ નાખતા કંપનીએ કારખાનું નાકુ કરવાનું પગલુ ભર્યું એ તેની ગળીગ પ્રમાણી જૂન હતી એમ મહેવુ એ સહેવુ છે કંપનીએ જે કંઈ કરવાનું હતું તે માણસોને આ પ્રમાણે કહી દેવાનું હતું -“ આ એક મનુરોને

દગતી તકરા છે અને તેનો તમેજો આપગઆપસમા નિમન પ્રવે જોઈએ કંપનીએ તમારી સાથે બહુજ ઉદારતાથી વર્તવાની ઇચ્છા દેવાની છે ત્યાંજે એ તકરાનો નિકાન થશે, સારિજ કારખાનુ ચાનતુ સ્વામા આવશે દરમિયાન તમારી જગ્યાએ તમારે માટે ખુબી છે. અત્ર તો મુખિન્ટેન્ડે પેના તથુ હ ના માણુમેને એમ કહેવુ જોઈતુ હતુ કે 'સી. ડે, જો તમારી મગ હોય, તો આવો અને અમાગ રક્ષણભિવાય મારખાનુ ચનાવો' એ રીતે તેમના ગણુની જવામદારી તેમને માથેજ નાખની હતી—તપુ હમગ વિમ્દ ૨૧૮, એમ કમનાને બદલે ૨૧૮ માણુમેનાથી નથુ હમગ માણુમેનુ ગણુ એવા મારે રાગિ(કોટવાળ)ને પોનીમના માણુમા મારે હાજર મળવાનુ મનાદ ભરેતુ ગણુનામા આપુ હતુ (કદાચ મગકારી અમનદારોએ માવચેનીતા પશના તરીકે એમ કયુ હોય એ પણ મલવિન છે) મડળના અગ્રેમગે ઝ ની અને તોફાની મણુમે દતા તેમની પામે મદુકા અને પિત્તોને હતી અને તમજ પુવાર થયુ તેમ, પેના તથુ તજર માણુમેને ડગી ૫ થી ૧૫ કાકવામા તેઓ કાના.

અમે અમાગ વર્તનમા જે લેખી નિગમે મુઠર વ્યા હતા, તે આ ન્યજે દાની ગતાલુ છુ “માગે આલપ્રાય એવો છે કે, મેઇપણુ ગમખાનાના માણુમે મમ ગતા અટમના માગતા હોય તો તેમને તેમ જવા દેવામા કંપની મેઇ જતનો અતગય નાખને નહિ, તમની માથે છૂંધી મમનત ચનારો અને તેઓ પાછા ઝમ ઉપર ચવાનો હગવ પ્રે, સામુડી ધીરજથી ના ને. એમી ગહેમે પપુ નવા માણુમેને અગાતી જોવાનો નીપણુ વિચારુ એ નહિ, એવો મપનાનો નિશ્ચય છે એમ તેમને જણાવી દેવુ જોઈએ માગ માણુમે અને કુશળ ડારીગેરા ધધો જોળના ગતામા લખનાક્રતા નથી મામાન્ય રીતે જેઓ આગી આવડતવાળા હોય છે તેજ આજમ કે નિરુદ્ધમી હોય છે મમારે જે જતના માણુમેનો ખપ પડતો, તેમને ધધાની મદીના વખતમા પણુ અમે ઝમ ઉપચી છૂટા ગતા નહિ દાનના મચવણુભેરી થત્ર મામથીવાળા પેનાદના મગખાનાને સારી રીતે ચનાવત્રા મારે નવા માણુમે મેળવવાનુ ઝમ મુકેન છે નવા માણુમેને દાખન નવાની મેરીય થતા જે જૂના તથુ હમગ માણુમે ઝમ કરના તત્પર હતા, તેઓ અમાન નાયને દેમ આપવામા સિચિન જુતિવાળા થયા એકે એટલુ તો નોખ્ય છે કે, નવા માણુમેને દાખન કરવાનો વહીવટ મજુગવર્જને કોઈ દિવસ પસદ પડેજ નહિ અને એના એમનો દોષ કોણુ ડાઘી શકે?

તેમ છતાં હુ જે ધર આજળ હોન, તો જૂના માણુમેએ વનન આપુ

હવે તે મુજબ કામ કરી લેવા તેઓ તત્પર છે કે કેમ તેની પરીક્ષા કરી
 જોવા માટે, સુપરિન્ટેન્ડન્ટની ધ્વજા મુજબ દુ પણુ કારખાનુ ઉધાડવાનુ
 કબૂલ કરત, પણ એટલુ દશમા લેવાનુ છે કે, મારા ભાગીદારોએ પ્રથમ જે
 કારખાનુ ઉધાડ્યુ તે નવા માણસોને દાખલ કરવાની ધારણાથી ઉધાડ્યુ ન
 હોતુ હોઈ, અમારા જૂના દળરો માણસોની માગણી ઉપરથીજ તેમ કરવા
 મા આ મુ ત્વ આ એક મદદરનો મુદ્દા છે સુપરિન્ટેન્ડન્ટની ભયામભ
 મુજબની અજમાયેશ કરી જોવામા મારા ભાગીદારો કોઈ રીતે દોષને પા
 નહોતા નવા માણસોને કોઈ દિવસ દાખલ કરવા નહિ, પણ જૂના માણસોના
 પાછા ફરવાની રાદ જોડી, એ નિયમનુ દલુમુખી તો ઉત્પન્ન કરનામા આ મુ
 નહોતુ હવે દલતાળીઓએ રોરિશના માણસો ઉપર ગોળાઓ છોડી, ત્યાર પછી
 બીજી વખત કારખાનુ ઉધાડ્યુ તેના સખધમા પણ પાછળ નજર ફેંકીને
 એમ કહેવુ સહેલુ છે કે 'જૂના માણસો પાછા કામે ચલનાનો ફાર કરે, ત્યા
 મુખી કારખાનુ બંધ રખ્યુ હોત તા કેવુ સાઈ ?' પણ એટલામા તો પેન્સિ
 લેનિયાના ગવર્નરે નાહ દળર મૈનિકોમાયે આવી સખળી વ્યવસ્થા પોતાના
 હાયમા લઈ લીધી હતી

ધાધન શર થયુ તે વખતે રકૉલ્ડેન્ડમા સફર કરતો હતો અને
 તેની ખજર મને એ દિવસ બાદ મળી હતી આ સમાચાર સાંભળી મને જે
 આધાન થયો, તેવો ખીજ કશાથી થયો નથી મારી મધાને લગતી કારકિર્દીથી
 મને જે ધા દયા દશે, તેમાથી માત્ર અરટેડની વેદનાજ નાણુદ થઇ સકી નથી,
 કેમકે તે તદ્દન ખીનજરૂરી હતી માણસોનો ભારે દોર હતો નવા ફરાનમુજબ
 નવી ધનસામગ્રીનો મદદથી તેમને મેળવના આરથો નવ ડૉનરનો શેજી મર-
 વકત-એ શેજી પ્રથમના કરતા ૩૦ ટકા વધારે હતી હુ જ્યારે રકૉલ્ડેન્ડ-
 મા હતો, તે વખતે મને મળુદોના મદાજનના અધિકારીઓ તરફથી નીચેનો તાર
 મળ્યો - " મુઆળુ શેર, અમે શુ કરીએ તે જમને ફરમાવો અને તમારે ખાતર
 અમે તે કરીશુ "

આ તાર અત્યંત અર્થપૂર્ણ હતો પણ અફસોસ ! તે બહુ મોટો પડ્યો
 જે ધમા વાની હતી તે થઇ ચૂકી હતી અને કારખાનાનો કબજો ગવર્નરે લઈ
 લીધો હતો બાજી હાયમાથી ગઈ હતી

હુ જ્યારે પરદેશમા હતો, તે વખતે એ લોકીકત સાંભળી મને કેટલુ
 દુ ખ થયુ હતું, તેની જોએ ક'પના કરી ચકયા હતા, એના કેટલાક મિત્રો
 તરફથી મને આશ્વાસનના તારો મળ્યા હતા મિ ર્લેડરટન તરફથી આવેલા
 નીચેના લખાણથી મને ધણુ સાત્વન મળ્યું હતું.

“પારા મિ નર્નેગી”

તમાગી પ્રેમાળ મુ શરણાદી બદન મારી પત્ની મારા તરફથી તેમજ પોતાના તરફથી તમારો ઉપજા કરાગતીય માની ચૂકી છે, પણ તમે પણ અત્યાગિ ચિતા મરન છો અને તન ગર માણ્યો દગેશા જે માર્ગનુ અનુમણ કરે છે, તેમણી તેમને નિવૃત્ત કરી ધીજી વસારે ઉજ્જવળ માર્ગ તરફ વાળવામા તેને જે બહાદુરીભરેની ભક્ત ચનારી ગ્લા જો, તેને માટે તમારા ઉપર આશ્લેષો થયા કહે છે, એ વાત મારા મ્મરણનાતર નથી વર્તમાનપત્રો તરફના આ હુમલા થણી વખત અવિચારી, દલચુમ્બન, દેવીવા અને દુષ્ટતાભરેના હોય છે, તેમના વી તમારે રક્ષાપુ કરવાની નને વણી હિમેદ છે પણ મારાથી તમાગી જે અત્યા સેના થઈ કે એમ છે તેટલું જીને માટે પ્રિમવુ પડે છે, અને તે મેના એ છે કે, જેઓ તમાગા પૂરેપૂરા પરિચયમા જાળ્યા છે, તેમની તમાગા હિદાગ વિચારાના નબધમા જે ખાત્રી થયેરી છે તેમા, અજ તે નમે અત્યાર નુધીમા જે મુદ્દર અને મોટું કામ કરી ચૂક્યા હો, તે બદન તમારે માટે તેઓ જે માનની નાગણી કરાવે છે, તેમા હાલમા દગિયાપાર જે કમનસીબ બનાવો બની ગ્લા છે, તેને લાધિ, કિચિત્ પણ ધગડો કે ફેરફાર થનાનો નથી, એનો હું તમને મારી આપ છું.

આ જમાનામા દ્ર વફી રાક્ષસ માણ્યોના નતિક ઝમનને ૧૫૧ જવાની ધમકી આપવા હાગો છે તમે તમારા ઉપદેશ તથા હાખનાના બળ થડે તેને ઉતારીની દવા આપી, તેને તે પાછું એકી કાલસાતું સીખરી ગ્લા હો, તેને માટે ૧, પોતે તો તમારો ઉપકાર માણુ છું.

હું છું, તમારો વિશ્વાસુ મિત્ર

“હ્યુ ઇ ઓક્ટન”

આ કાગળ મે ઓક્ટનના હિતાત, દીનસોજ મરખાનના પુગવાતરફ હાખન કર્યો છે દીનસોજ ઉશ્કેરે એવું જે હા અને તેને જીની તેના એ મદા તરફ રહેતા નેપત્ર, ગ્રીસ કે બર્જેગિયા-ગમે તે મુનમના લોકો ઉપર જુનમ મુજબો હોય તે વખતે, અગર કોઈ અગત મિત્ર પટકાર્થ પડ્યો હોય તે વખતે, એ તરતજ મદદે માના.

અનમત, હું ઓક્ટલેન્ડમા હતો તે વાત સામાન્ય જનસમૂહ જાણતો નહોતો, તેમ શરૂઆતલુ તોફાન સાચી થવા પામ્યું, એની પણ લોકોને માહિતી નહોતી નર્નેગીના કાગખાનામા મનુરો ઉપર જોણીમાર થયો અને એ કાગ ખાનાની તમામ સત્તા મારા હાથમા હતી, એટલું તેમને મન મારી નિદાને માટે પૂરતું હતું, પણ આખરે આત્યામન લેવા જેવું હાલ મન્યુ નેશનન

સિવિક ફંડેશન એ નામનું મુદીદાર અને મલુરવર્ગનું બનેલું એક સંયુક્ત મંડળ હતું. આ મંડળ મુદીદાર અને મલુરવર્ગ બંનેને સારા માર્ગે દોરતું અને બંનેના ઉપર કલ્યાણકારક કાણુ ધરાવતું હતું મિનેટર હેના એ મંડળનો પ્રેસિડન્ટ હતો અને ઓનરેબલ ઓસ્કાર સ્ટ્રોમ વાઇસ પ્રેસિડન્ટ હતો. મંડળની કાર્યવાહી સમિતિના અધિકારીઓને મળવાની અને તક આપવા માટે વાઇસ પ્રેસિડન્ટ અને પોતાના ઘર આગળના ખાણુમાં ભાગ લેવાનું આમતપ આપ્યું મુકરર કરેલો દિવસ આવતા પહેલાં એ મંડળનો પ્રેસિડન્ટ મારે જીવનભરનો દોસ્ત માર્ક હેના એકદમ મરણ પામ્યો મે ખાણુમાં હાજરી આપી ખાણુની સમાધિ વખતે મિ સ્ટ્રોમ ઉભો થયો અને તેણે જાહેર કર્યું કે, મિ હેનાની જગ્યાએ કેને પ્રેસિડન્ટ નિમ્મવો, એ જાળતનો વિચાર કરી રાખવામાં આવ્યો છે અને મલુરવર્ગના પ્રત્યેક મદાજને મિ કાર્નેગીને (મારે) માટે જાતમણુ કરી છે ખાણુમાં મલુરવર્ગના ઘણા નેતાઓ દાખર હતા એ દરેક ઉભા થઈ મિ સ્ટ્રોમના કથનનું સમર્થન કર્યું આ વાતનો અને જીનકુન ખ્યાલ નહોતો અને તેથી હું આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો વળી એ વાત મને ભાવની થઈ હતી. મલુરવર્ગ મારેમાટે સારો અભિપ્રાય ધરાવે છે, એવી તો મારી માન્યતા હતીજ, કેમકે મારી તેના તરફ જારે દીનઓજ હતી અને મારા પોતાના મારખાનાનાં મલુરો મારેમાટે સારો ભાવ ધરાવતા હતા, એની પણ મારી ખાત્રી હતી, પણ હોમરટકના નાનડને દીધે આખા દેશમાં સર્વત્ર નારા ઉપર લોકોનો અભાવ થઈ ગયો હતો લોકોને મન તો કાર્નેગીના દારખાના એટલે મલુરવર્ગની વાજગી કમાણી ઉપર કાર્નેગીની તગપ, એવું થઈ રહ્યું હતું.

મે ઉભા થઈ ખાણુમાં હાજર થયેલા અધિકારીઓને જણાવ્યું કે, માનથી એ નાન રીકારી રકાવ એમ નથી, કેમકે ઉનાગાનો તાપ સહન ન થઈ શકવાથી મારે દરવખત હડા મુલકમાં જઈને નેવું પડે છે અને મંડળના અંતરે તો કલ્યાય રખાણુ જાગે તો તેને પહોંચી વળવામાટે સ્થાન ઉપર દાખર નેવુંજ નેમએ અને જારે ગભરામણુ વજૂની હતી, છતાં હું બધાના મન ઉપર એટલું તો હસાની શક્યો કે મારી જે કદર દરવામાં આવી હતી તેથી મને ધગો મતોન થયો હતો અને તેને લાધે મારા ધરાપના અત કરજીને થયેની વેદનાતુ સમન થયું હતું મેસી જતા મે જણાવ્યું કે, મને જો મારા સમગ્ર મિત્રની જગ્યાએ નિમવામાં આવશે, તો મંડળની તેવા દરવાની અને મોગી તક પ્રાપ્ત થઈ અને મને મોટું માન મળ્યું, એમ હું સમજા. એ હોદ્દા ઉપર સર્વાનુમતે મારી નિમણુક કરવામાં આવી હોમરટકના

હુનડમાટે અને મજુરોને મારી નાખના માટે સામાન્ય મજુરવર્ગ મને જવાબ દાગ ગણે છે, એની મારી માન્યતા દર યવાથી મારા હૃદય ઉપરથી લાગે બોલે ઉપાડી લેનામા આવ્યો હોય, એવી રીતે મે છુકારાનો દમ ખેંચ્યો.

૧ મને દોઝમુકત દરાવવામા મિ સ્ટીમનો પૂરેપૂરો હાથ હતો અને તેને માટે હું તેમનો નક્કી છું મજુરીના અને નજતા મારા આગના વખતના ક્ષેત્રો અને ઉદ્યોગો એમણે વાચ્યા હતા અને તે તેમણે હાન મજુરવર્ગના મડજોમા વાથી સંભળાયા હતા પિસમર્ગના 'એમલેમેન્ટ્સ યુનિયન' નામના મજુરવર્ગના મહાજનના અગ્રેસરો ક્લાર્ક અને રિક્કર આ ખાણુ વખતે હાજર હતા તે પણ મજુરવર્ગપ્રત્યેના મારા વનજીના સંબંધમા પોતાના સાથીઓને માર્ગિતી આપના પ્રતેજર અને તત્કર રહેતા અને ખાણુ વખતે પણ તેમણે તેમ ક્યું હતું.

૫૩૧થી મને અલિનદન આપવા માટે પિસમર્ગના વાઈસેરી ટાંનમા મજુરો અને તેમની સ્ત્રીઓની જાહેરસલા જરવામા આવી ત્યાં મે તેમની સમક્ષ માગ અતરના ઉદ્યોગ જદાર બદલા એ લાવણુમાનુ જે વાક્ય મને યાદ છે અને હમેશા યાદ રહેશે, તે એની મનનજનું હતું કે, મજુર મુઠી અને માત્રિક, એ ત્રણનું મળી એક ત્રણ પાયાવાળું ટેમન બનેતું છે, તેમાથી કોઈ આગળ નથી તેમ માઈ પાછળ નથી, ત્રણ સરખા આવશ્યક છે-કોઈના બિવાય અનાની લઈ શકાય એમ નથી ૫૩૧ હું બધાને રતેકપૂર્વક એટલે અને ગણગુજરી જૂની જવામા આની આ પ્રમાણે મારા મજુરો અને તેમની સ્ત્રીઓસાથે પ્રથમની માફ- એકદીની યવાથી મારી જાતી ઉપરથી મોટા પથરો ઉઠાવી લેનામા આવ્યો હોય એવી સાતિ મને થઈ, પણ ૯ હજારો માઇલ દૂર હોનો, જતા મને ઝોણુ વીત્યું નહોતું.

હોમસ્ટેડના રમખાણના ફણગાફ અંગે બનાવતું મારા મિત્ર રૂઢ્ઢમ્ કોનેજવાળા પ્રેરેમ જોન સી વાન ડાઈક નીચે મુજબ નિરૂપણ મુકું છે -

“૪૦ મં ૧૮૦૦નીવખત સત્તુમા સોનોરાના પર્વતોમા એમદ અકવાડીઉ શિખરમા પસાર કરવાના ધરાદાથી, હું કેનિફેર્નિયાના અખાત ઉપર આવેના ગાયમારમાથી નીચી લા નોરિયા વર્ડ આગમની મારા એક મિત્રની માનકીની ખીણુમા ગયો આ ખીણુમા મુધારાનો યવન પહોંચ્યો નહોતો અને ત્યાં મે માત્ર કેના મેકિસન લેકો અને થોડા ઇન્ડીઅનો હોવાનું ધાર્યું હતું, પણ મારી મોગી અગ્નયમીવચ્ચે લા મે એક અગ્રેજી લાપણુ બોનનાર પુરુષ ઠોકો અને તે અમેરિ ન ઓનાદનો નીકળેલો એ લા કેમ આ થો દશે, એ જાણવા

માટે માટે બહુ વાગ થોભવુ પડુ નહિ. મને એ બહુ એમનાયો થઈ યો
 હતો અને તેથી તેને વાતો કઠવાનુ નહુ નન હતુ એનુ નામ મેંકુપટ્ટી હતુ
 અને ૧૮૯૦ મુધી તે મર્જીના નેમમંગના મગખાનામા એમ કુશળ કાગીગ
 નાં નોકા. મનો હતો એ ઉને ૬૪૭ે નકવા પા યો હતો, હાન પગા
 ખાતો હતો, પગરો હતો અને તે વખતે પેનાના માનુષીના નમન ઉપગ
 બીજી ૩૪૪ીક મી મત ધનાવનો હતો વરાગના યહેગના વતનીઓએ પહુ એને
 પોતાનો મગવાળ નિર્મિ એન માન આપ્યુ હતુ ૭૦ નં ૧૮૯૦ મા ન્યારે
 મહુગાએ હાનાગ પારી ત્યારે સ્વાભાવિક રીતેજ એતો હડના પીઆએનો પહુ
 રીધો અને હામને ના મદાબનત જળવવા તથા કાગખાનાનુ મહુ ૩ વા
 માટે ને છુપી પોનાનના મ પુને કાન્યા હના, તેમને પેનાના પાટવાગન મેના
 દોવાની હાએ, પ હેજ મવાનો તેતો હમ આધો એ એન માનતો
 હતો કે એન મવાનો એને તપૂર્ણ હા હતો એના મેવા પ્રમાણે
 છુપી પે રીમના માપુનો રથિયાગમા નજજ થઈ એના હેન ઉપ હમનો
 મ ના આન્યા હના અને તેથી તેમને પટ્ટી તેમના રથિયાગ છીનવી લેવાનો
 તેને મપૂર્ણ હા હતો હમને પાલિ મે ખુનરેજ કદને લોની વડુ અને મ
 ખાપા પુ જોનમા જમ્યુ

“આ હ નાગની હીન બધાની માલિનાની વાન છે અખે હતાગીઆ
 એનો પગલવ થયો મ પધીન ઉપ ખૂન બાવો નાનનેહ અને એવા
 અને મ રોપો મવામા અવ્યા આથી એને શરે દોરી નાગી છાવુ પ મુ
 તે નાનના નામના ધવાયો, બૂખનેગે બોગવવા વાગે મરમી માલનોએ
 એની પૂ પકડી અને તેથી એ ધાધન યમ્યુ ત્યામુધી એને મતાહ નેવુ
 પમ્યુ પટ્ટી એન નાનમ પમ્યુ, એનુ નાન બેંકીલીના દાખન ગવામા
 આન્યુ હતુ અને તેદો તન કોઠ નામી માવાની ગી નમેની એની તનામ
 પુછ ખના ૧ થક નક જન અખર એની ગાયરીતુ મોત દના એનુ થા
 લાગી પ મુ ધપ્પી વખત નતીપ તી અનુલના પટ્ટી આખે એલે મિમિકો
 જવાનો નિશય મ્યા જન જે વખતે હુ એને મળે, તે વખતે એ હા
 નોગિયા વડની આમખાનનરિ પદ માર્છીની હદમા આવેલી ખાલોમા નોટી મેગ
 વવાની તજરી ર મી ગલા હતો પહુ મિમિન લોમને એના જેવો માર
 કાગીગ શા અપનો ૨ એમને તો ખાલો ખોદવામાટે નમ્ની મહુગી નેનાગ
 મહુગેનોજ અપ આ ગેતે એને ગેજવાગ મળી શમ્યો નહિ અને એની પામે
 બીવકુન પૈસો નમેનો એનો છેવે મેન્ટ ખચાઈ ગયો હતો એના વીનમ્ની
 કાણી માલગને સ્વાભાવિક રીતેજ મને ઘણી દીનગી થક, અને તેમા

વળી એ પોતાના સડદનુ-પ્રર્શન કરતો નહિ, તેને વીધે અને એની ઘણી દયા ખાતી "

"હું મિ કાર્નેગીને ઓળખતો હતો અને હોમરેડેડનાળ હડતાળ પડી થોડી મુદતે તેમને ઝાટલે-ડમા કરતી આવળ મળ્યો હતો, એ વાત, અગર તો એ તેમની પામેથી એ વાતની બીજી બાજુની દૃષ્ટિત મામળા હતી, એ વાત મે તેને જણાવી નહોતી, પણ મેંક'યુટા મિ કાર્નેગીને કહ્યું પણ વાત નહિ કાદરાની કાગળ રાખતો, હિતરુ તેણે અને એમ પણ કહેલું કે, 'એન્ડી' ત્યાં હોત તો એ ગમખાણ હિતુ થતા પામતજ નહિ મલ્લુગને 'એન્ડી'ની માથે સારી રીતે બનતુ હતુ, પણ એમના કેટલાક ભાગીદારોમાથે તેમને તેવો નારો બનાવ નહોતો, એમ એના કહેવાની મતવળ હોય એમ મમજતુ હતુ હું ત્યાં એક અવાડીઉ ગયો એ દરમીયાન મેંક'યુટીના મબદમા મને ધણુ જાણુવાનું મળતુ ત્યાંથી નીચના પડી, હું ટકનન ગયો અને ત્યાંથી મને મિ કાર્નેગીને કાગળ લખવાનો પ્રમગ પ્રાપ્ત થયો, ત્યારે તેમા મે તેને મેંક'યુટીનો ભેટો થવાની દૃષ્ટિત જણાવી છેવટે મે હિમેટુ કે, એના મબદમા મને ઘણું ખેલ થયો હતો અને આગ ધારના મુજબ એની માથે બહુ ખરાબ રીતે વર્તવામા આવ્યુ હતુ કાગળનો જાગ મિ કાર્નેગીએ તરતજ લખ્યો અને તેના હામીઆમા એમણે ગાની પેન્સીલથી લખ્યુ હતુ કે - "મેંક'યુટીને જરૂર હોય એટલા પૈમા આપજો પણ એને માફ નામ જાહેર કરશો નહિ " મે તરતજ મેંક'યુટીને પત્ર લખી એને જોટના તાપુર એટલા હોમ તેટલા આપવાની ધન્ય દર્શાવી મે અમુ-આન્ડો જણાવ્યો નહોતો, પણ એને પ્રપટ જણાવુ હતુ કે, ફરીથી પગલો થનામા જોટલા પૈમા લેઈવ એટલા અવશ્ય મળે તેણે એ મદદ રીખરવા ના પાડી એણે કહ્યું કે, હું મારી મેજે નસીમની સાથે લાડ લટક અને રત્તો ચઢીશ આ જવાબમા ખરે અમેરિકન જુઓ દેખાઈ આવતો હતો માગવી એને વખાવવાનિનાય મહેવાતુ નથા "

'મને હાન યાદ આવે છે કે, પાછળથી મે મારા એમિત્ર મોનોગ રેલ્વે કંપનીના જનરલ મેનેજર મિ જે એ નોંગને એના સબધમા વાત કરી હતી એ મમે તેમ હજે, પણ મેંક'યુટીને રૂંચેમા મોટી મળી અને ત્યાં તે દીપી નીકળ્યો એકાદ વર્ષ પછી અગર તો વડાય જેજ વર્ષની પાનખર ઋતુમા હું એને ગાયમાલમા ફરીથી બેગો થયો, ત્યારે એ રૂંચેની ઉલોગ-શાગમા પોતાના યનની દુસ્તીના ઢામ ઉપર દેખરેખ મળતો હતો એની ત્રિતિ ઘણી મુધરી હતી, એ મુખી દેખાતો હતો અને એક મેંકિમકન સ્ત્રીને પાણ્યો હતો, અને હવે જેના માથા ઉપર ઋતુમી ગરેયુ વાદળુ ચેરાઇ ગયું

હતુ, એટલે જોખને એની સાથે વડવાની ફગળ પડી હતી, તેમના સબધમાં એના મનમાં ખોટા ખ્યાલ ન લગાઇ રહે, એવા તેનુથી એને કરવા ધારેની પેસાની મદદના મંબધની ખરી દરજીક્ત ઉચારી પાડવાનો મે નિશ્ચય કર્યો, તેથી કરીને એનાથી છૂટા પડતા અમલકે મે એને કહ્યું - 'મૅકલ્યુકી' હવે મારે તને જાણાવી તેનુ જોઈએ કે, મે તને જે રકમ આપવાની ઈચ્છા દર્શાવી હતી તે મારી માલકીની નહોતી. મે પૈસા એન્ડુ કાનેંગીના હતા એલેજ મારી મારફતે તને મદદ કરવાની ઇચ્છા બતાવી હતી'

મૅકલ્યુકી આ સાંભળ્યા આભો બની ગયો અને એ માત્ર એટલુજ બોલી શક્યો - "એ એન્ડીનુ અત્યંત ઉજ્જવળ કાર્ય હતુ, નહિ વાર"

અર્થમાં જવાને માટે મનુષ્યે ઉપજની કારેવા બ્રહ્મવિદ્યાને લગના તમામ સિદ્ધાંતોનો આશ્રય લેવાને બદલે હું મૅકલ્યુકીના એ અભિપ્રાયને વધારે પસંદ કરું મૅકલ્યુકીને સારા માણુમનરીકે પિતાનતો હતો એમ કહેવાય છે કે, દોમરોડની એની મી'ડની કિમત ત્રીસ રૂબર ઓધરની હતી એ કોટવાળ હોવાથી પોલીમના અમલદારોએ એને પકડાવતુ વાગેટ ગાલુ હતુ વગા તે હોમરોડના મજુરોની કમીગીનો પ્રમુખ હતો એને બધુ 'ને બાગી જવુ પડ્યું હતુ મે એક વખત વાતચીતદરમિયાન એમ કહેયુ કે, મારી કબર ઉપર કોઈ પણ જાતનો આડબગ બરેલો લેખ કોતવાનનાને બન્યે મે. યુગીના એ શબ્દો કોતવાવાનુ હું વધારે પસંદ કરું; કેમકે એ ઉપરથી એમ સૂચન થાય છે કે, અમારા એક મજુરપ્રત્યે માયાળુપણે વર્ત્યો હતો, એ ઉપરથી વર્તમાનપત્રોમાં એક રમુજી કાવ્ય પ્રમિદ્ધ થયુ હતું તેનુ નુપદ 'ધેટ છઝ ડમ્ડ બાઈટ ઓફ એન્ડી' એ એન્ડીનુ અત્યંત ઉજ્જવળ કાર્ય છે' એ મૅકલ્યુકીના શબ્દોનુ બનેલુ હતુ x

x મિ કાનેંગીને આ વાત બહુ ગમતી હતી, કેમકે મનુષ્ય હોવાથી એને વાલવા વધાવી હતી, અને એ દૈનિક જમનો હોવાથી સિષ્ટ પુરુષો તરફની પ્રશસાને બદલે મનુષ્ય વગેરે તરીકે પ્રશસા એને વધારે પસંદ પડતી એના મજુરો પૈકીના એક માણુસને! અભિપ્રાય એવો થયો હતો કે, એનુ કાર્ય 'ઉજ્જવળ' હતુ એ બધી એને અપાર આનંદ થયો હતો એવા વખાણ સાંભળીનેજ તે વસાઈ જતો, અને એ વાત કેવી રીતે થઈ તે જાણવાની તે દરખાસ કરતો નહિ

ઈ.સ. ૧૯૦૧ માં ન્યુયર્કમાં એક મીજિસ પ્રસંગે મારા સાંભળવામાં એવુ કથન આવ્યુ કે, બ્રહ્માનની સાથે ચોનાનું નામ લેડવાની સરત કર્યો વચર મિ મનેંગી કોઈ બધીમ આપનો નહિ આ અમેષ જોગો છે, જેનુ બાળનાશ એક પ્રતિષ્ઠિત પુરુષેજ એવી વાત કરી હતી આથી મને ગુસ્સે થઈયો, મે જ ૧૦૧' કે, આ આરોપ જોગો છે અને તેના ટેકામાં મે ક્યુ કે, મે ચોનેજ મિ મનેંગી તરફથી થતા પૈસા એટ આપ્યા

પ્રકરણ ૧૮ મું મજુરીને લગતા પ્રશ્નો

ભુગતે લગતી કેટની તકરારોનો મારે નિકાલ કરવો પડ્યો હતો, તેમાંથી સુદૃઢાર્થને અને મજુરવર્ગને બંનેને કષ્ટકે કષ્ટકે ધકેલેવાનું મળી શકે એમ છે, તેથી કરીને એની કેટલીક તકરારોનું અત્રે નોંધ લેવાનું મેં ઉચિત ધાર્યું છે.

અમારા પોલાણની કેના બનાવવાના કારખાનામાં ભટ્ટીઓ ઉપર કામ કરનારા માણસોએ એકે નોટીસ મોકલાવી કે, જે સોમવારના બપોરના ચાર વાગતાસુધીમાં કંપની અમારો પગાર વધારી આપશે નહિ, તો અમે કામ ઉપર ચઢીશ નહિ હવે પગારના જે દરથી આ લોકોએ કામ કરવાનું કમ્પલ્સ દ્યુ હતું, તેની મુદત વરસની આખરે પૂરી થતી હોય બહુ ધણા માસ બાકી હતા મેં ધાર્યું કે, જે માણસો આ પ્રમાણે કારખાના લગ કરે, તો તેમની સાથે નવો કરાર કરવાથી કંપની ફળ નથી, હતા ગતની ગાડીએ હું ન્યુયૉર્કથી નીકળ્યો અને મનાગના પહોરમાં કારખાનામાં આવી હાજર થયો.

હતા થયું તે વિષે હું અને એ બેજ બાણુદા હતા અને તેવજ રીને બીબબોની માફક તે પણ એણે દરેક કોલર વડેના દતા દુષ્ટાતતરીકે મેં એકબુક્કીની વાત બાણુવી મોજવસમાં એક પિટસબર્ગનો રહીશ હતો તેણે એ વાત પિટસબર્ગમાં બીબબોને કહી અને આખરે એ વર્તમાનપત્રોમાં છપાઈ પણ તેમાં એ વાતનું મૂળ એટલે કે મનેની પોતાનું નામ બહાર પાડ્યા વગર નાણા આપતો, એ બીબા ઠકઈ ગઈ અને માત્ર 'ઈટ લોડ ડેડ વ્હાઈ' 'બોર્ડ એન્ડ' એ એન્ગીન રીથી ઉગ્રજવન મારું હતું. એટલું જ પ્રસિદ્ધિ મા આજુ મિ મનેની પણ વાતનું મૂળ બાણુતો નહિ માત્ર મુપદ અને મોટ પુરુષ હતું એલ ૩ વર્ષ પછી (૧૮૦૬) ન્યારે મનેની આ આત્મચત્ર લખના હતા, ત્યારે એણે મને એ આખી વાત લખી આપવાનું બાણુવવાથી મેં તે લખી આપી એના ચળવતી પ્રસ્તાવના લખવાની મને તક મળી તેથી મને આનંદ થયો છે (જાન સી વાન હાઈકે)

કાનૈયાના મજુરો ઉપર અકુશ રાખનારી ત્રણ કમીગીઓ હતી, ભટ્ટી વાળા મજુરોની કમીગી, મીનના મજુરોની કમીગી અને રેને બનાવનારા મજુરોની કમીગી. તાનની તકગાં ભટ્ટીરાણી કમીગીના સંજવની હતી, હતાં મેં સુપરિન્ટેન્ડન્ટને કી ત્રણે કમીગીઓના સંવાસોને મારી રમક બેનાવી મગાયા એ સંજવના અથવા એને મેં તેમનો સમ્મતાપૂર્વક સંકાર કર્યો. આ સંજવના મેં કામ કાઢી લેવા પૂરતી દર્શાવી હતી એમ નહોતું, પણ મારા મજુરોને મજરાથી અને રહેણા આનંદ વતો મારે કહેવું જોઈએ કે, મજુર-વર્ગના પરિવર્ધમા હું જેમ જેમ વધારે આવતો જાઉં છું, તેમ તેમ તેમના સંજવેની કિંમત હારે આકતો જાઉં છું એમનામા કેટલાં દુરામદ દોષ છે એ વાત ખરી છે પણ તેનું જાણ્યું દેખાવ નરિ, પણ અસાનપણ હોય છે કમીગીઓના મનામોં મારી સામે વર્તુનાકારમા એવાકને ખેસાં ગયા અને. ટોપી ઉનારીન બોલો દતો, તેમ જો સમજા પા, ટોપીમાં ઉનાનને બેના હતાં મપજો દેખાવ એક નમુનેદાર સમિતિના જેવો હતો.

મીન કમીગીના ચરખેનને ઉદ્દેશીને મેં કહ્યું - “ મિ મેંક ! (એ એક દુધ માણુન હતો અને ચરખા પહેરતો) તમારી માથે જામે જે કગાં કગો છે, તે વૃમની બાકાનરિ કુદનને પણ વાગ્યું પડ છે, એ વાત ખરી છે કે નહિ ? ”

“ હા, ખરી વાત છે, મિ કાનૈયા ! ” અને તમે મોં એટલા પેસાં આપો તોપણ અમે એ કરા- તોનાના નથો, એ વાત પણ ખરી છે ”

‘ ખરા અમેરિકન મજુરને જાતે એવુંજ તમે જોલ્યાં. હું તમારે મારે મગરુ છું. ’

પછી રેના બનાવનારા કમીગીના ચરખેનને ઉદ્દેશીને મેં કહ્યું -

‘ મિ જોન્સન ! તનારી માથે પણ એવો કરાર થયેલો છે, એ વાત ખરી છે કે નહિ ? ’

મિ જોન્સન એક પાતળો નાનો માણુમ હતો. એ બહુ વિચારપૂર્વક જોલ્યો - ‘ મિ કાનૈયા ! ’ મારી મદી લેવામાટે જ્યાં કાંઈ મગમ મારી પાને રજી કગામા જાવે છે, ત્યારે હું તે કાંઈપૂર્વક વાગી-જાઉં છું, અને જો તે મને પસંદ ન પડે તો દોષ, તો હું તેના ઉપર મલી કરતો નથી અને જો પસંદ પડે તો ન લેતા ઉપર સમી કર છું અને સગી કર્યા પછી હું તેને પાગુ છું. ’

મેં કહ્યું - “ તમે પણ સ્વમાન ધરાવનારા અમેરિકન બન્યાને જાતે એવું જ જોલ્યાં છે. ”

હવે ભટ્ટીએવાળા મજુરોની કમીગીનો ચરખેન કંઈ નામનો એક આય-

ગિરમેન હતો, તેના તરફ ફરીને તેને પણ મે એવોજ મનાવ પૂછ્યો - “ મિ. કેની ” તમારી માથેનો ડગર પણ વરસની બાળીની મુદતનેવાનુ પડે છે કે નહિ ”

મિ કેનીએ જવાબ આપ્યો - “ હું ખાત્રીપૂર્વક કહી શકું નહિ એક કાળજી ઉપર સીંચીએ પેનાની દતી, તેના ઉપર મે પણ સહી કરી દતી, પણ તેમાનુ લખાણ મે કાળજીપૂર્વક વાંચુ નહોતુ અને એની મતનમ શી છે, તે હું બરાબર મમન્યો નહોતો ” આ વખતે અમારો મુખવિનિવેશ કપ્તાન જોનમ, જે જગા ઉતાવળીએ હતો, તે એકદમ વચમા ખેલી ઉપ્યો - “ મિ કેની ” તમે જાણો છો કે મે એ ડગર તમને મે વખત વાચી સંજળાન્યો હતો અને તેના મબધમા તમારી સાથે હોપોદ પણ થઇ હતી ”

મે કહ્યું - “ કપ્તાન ” તમારે બે લવાનુ નથી જે ખુવાએ ડગ્ગો હોય તે વ્યવસ્થા. મ કેનીનો હવ છે અમારા વડીનો અને લાગીગિ મારી પામે પણ દાગધો મલ્યોએ માટે ગલુ કર છે અને હું તેમના ઉપર વાંચ્યા વગર મહીએ કરી આપુ છું મિ કેની કહે છે કે, મે ડગર ઉપર એવા મ નેગોમા મની ખરી આપી છે, અને એનુ એ ક્યન આપણે રીકગા નેઈએ, પણ મિ કેની ! એના મ નેગોમા મોવી મારો માર્ગ તો એ છે કે પોતે જે કગર ઉપર બેઠકારીથી સીટી કરી આપી હોય તેની સરતોનુ પાંચન કગુ અને બીજી વખતે વધારે કાળજી ગમવાનો નિત્ય ડગ્ગો તે પ્રમાણે તમારે પણ જ્યાં મારા મુજબ આ મદિના કાઢી નાખના અને બીજો ડગર કરવાનો વખત આવે ત્યારે તેના ઉપર મમન્યા વગર મહી કરી નહિ, એ સુ વધારે માગ નથી ”

આનો કંઈ જવાબ મળ્યો નહિ એટલે હું ઉધને ઉઠો થયો અને ખોળે - “ લહીના મલુરોની કમીગીના મુદ્દાઓ ” તમે અમારી ક પતીને ધમખી આપી છે કે, જે આજ આ વાનતા નુધીમા તમારી ધમખીનો અનુકૂળ જવાબ નહિ મળે, તો તમે તમાગા કગરનો ભગ કશી અને ભરીઓનુ કામ પદતુ મળી ચાંચ્યા જરો દગ્ગો તો મલુ વાંચ્યા છે, પણ તમારે નેઈતો જવાબ તૈપા છે તમે ભરીઓ છોડીને નુખેથી ચાંચ્યા જાને એ ભરી નકામી પરી રહીને તેની આલુનાલુ ધાત ઉગી નીકળે, તોપણ અમે તમારી ધમખીને તામે થકશુ નહિ જે દિવમે મનુરવર્ગ પોતાના કગરોનો ભગ કરી પોતાની જાનને નામોટી લગાડો, તે દિવસથી એની કમનખીજ છે એમ સમજાવે તમને તમારો જવાબ મળી ચૂક્યો છે ”

કમીગી ધ મે ધામે જગખાત થઇ અને લાગીદારોઆ નુપટીદી દેવાઇ એક ત્રાદિન માણસ કામપ્રમમે અમારી પામે આવતો હતો, તે કમીગીને માર્ગમા મળ્યો હતો, તેણે નીચે મુજબની દમગત જાહેર કરી -

‘હું અદર આવતો હતો, તે વખત એક ચરખા પહેરના માણસે કેવી નામના આયિરામૈનની પાને જઈ તેને કહ્યું ‘તમે કેમને પાછળથી સમજવું પડશે, ત્યારે અત્યારથી સમજી જાઓ તો સારું જા કારખાનાની આમપાસ વાદળની માફક ભટકતા ફરી ડોડીઆ કરવાથી કશું વળવાનું નથી.’

પાછળથી ભડીઓ ઉપર શું જન્યું હતું, તે અમાગ એક મારકુન પાનેથી અમે માલમ્યુ હતું કેવી અને કમીટીના સલાસદો મલુરોની પાસે ગયા, ત્યારે એ લોકો એમના આવવાની ગદ જોતા, ટોણું વળીને ઉભા રહ્યા દના ડંવીએ તેમને બેનાવીને કહ્યું - અરે મૂખાઓ, તમે અહીં ટોળા વળીને શું કરો છો ? મારે લાગી જાય છે આપણી માથે વદચ માગતો નથી, પણ એ તો કહે છે કે હું તો નિગત વાળીને બેરો છું અને આપણે જાણીએ છીએ કે એ સુમાઈને દાડપિજર થઈ જશે, પણ ઉઠીને ઉભો થનાર નથી મૂખાઓ, કામ ઉપર બઢી જાયો.’

આપનાડના વતનીઓ અને સ્કાઉન્ડમા જઈ વસેના આપનાડના લોકો વિચિત્ર ખામના ટોચ છે પણ જો તેમની પામે કેમ કામ લેવું એ તમે જાણના ટો નો તેમના જેના સીધા અને સગળ માણસો કાઈ નથી. એ કેવી અત્યાચારથી અલગ તોડાની હતો, પણ તે દહાડાથી એ મારો આમદી અને વફાદાર મિત્ર થયો મારો અનુભવ એવો છે કે, મમત્ત મતુર મડલે જો અમુક માર્ગ મદલું કરી પધિરો નથી ટોતો અને તેમના અગ્રેસરોને પડખે ઉભા મેદવાનું વચન તેઓ આપી ચૂક્યા ટોના નથી, તો તેમને ન્યાયના માર્ગે મહેનાઈથી વાળી શકાય છે, પણ નેતાઓના તરફ તેઓ જે વફાદારી બતાવના હોય છે તે મદાચ નવખરી ટોય, તેમ છતાં તે બદન આપણા મનમા તેમનેમાટે આદર ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતો નથી જેમનામા વફાદારીની આની લાગણી જડ ધાર બેરેવી હોય છે, તેમની પામેથી ગમે તે કામ કરવા શકાય તેમની મારે માત્ર ન્યાયપુર મગ વર્તવું જોઈએ

અમારી પોનાદની રેનો બનાવવાની મીનેના મલુરોની હડગળ એક વખત જે નીતે તોટી પાનામા આની ટની, તે પણ જાણના જેવી છે મને દહેતા દીનગીરી ચાય છે કે, જા પ્રસંગે પણ એક ખાતાના ૧૩૪ માણસો છુપા મોગન ખાઈ વર્ડની આખરે પગારમા વધારો માગવા માટે એમનીજ સાથે મધાયા દતા વર્ષ પૂરે થવાને દજીલણા મદિનાની વાગ દની નવા વગમ મા વેપાની બારે મદી દતી અને પોનાદ તથા લોખડના નમામ કારખાના વાળાએ પગાર ધગડયા ટના તેમ જનર આ માણસોએ પગાર રધાવમા ન આવે, તો કામ ઉપર ન ચડવું એવા કેટલાક મદિના ઉપર મોગન લીધેવા

હોવાથી તેઓ પોતાની માગણીને વગળી રહેવાને પોતાને બંધાવવા માનતા હતા જે વખતે અમારા દરિદ્ર પગારમા ધગડા કરી રહ્યા હતા તે વખતે તેમા વધારો કરી આપવાનું અમને સી રીતે પાનવે ? પરિણામે કાગખાનાને ત્રાણા દેવાયા આ લોકોએ દડતાન પાડવાથી દરેક ખાતાનું કામ અટકી પડ્યું, મુકર કરેના દિવસ અગાઉ મેં દિવસ પહેલાં જાણીઆ છોડી મજુરો સાથે ગયા અને તેથી અમે મોગી પિટ બજામાં આવી પડયા

હું પિટસમર્ગ ગયેલા ત્યારે કંગવિરુદ્ધ (મુદત પૂરી થતા પહેલાં) બટ્ટીઓ બંધ થયેની જોઈ હું તાલુકા થયો હું મવારમા પિટસમર્ગમા આવું ત્યારે માટે એ લોકોની સાથે વાતચીત કરવી એમ નહીં કગામા આ મુદત, પણ મને કારખાનામાંથી તારે મળ્યો કે - 'માણ્યો બટ્ટીઓ ઊઠી આવી ગયા છે અને આવતી કાને મને મળશે' આ પણ બહુ મારો સત્કાર ! મેં જવાબ મોકળા થો 'ના કાને મળવાની વાત નહિ અને તેમને કહી દો ! આવતી કાને હું અહીં ગહેવાનો નથી કારખાનું બંધ પાડવાનું કામ સંતેતુ છે અને તે માણ્યો એમ તો કરી શકે, પણ તેને ચાનત કરવામા હિંમતની જરૂર પડે છે આગળ હિપા એ લોકોનેજ કાગખાનું ચાનતુ કરવાની જરૂર પડશે અને કાંઈ ચાનતુ કરી આપનારો મને છે કે કેમ, તેની તોધ કરની પડશે, તે વખતે હું તેમને અત્યારે કા હું તેવોજ જનમ આપીશ અમાન માનની જે કિમત હાથમા આવે, તેના ધારણે અહિંતરના દગા જે પગાર મુકર કરવામા આવે, તે જૂન ગમ્યા મિવાય કાગખાનું મરૂ થઈ નરવાનું નથી એ દર તથા વગમ સુધી અમનમા રમેશ અને તે મુકર કરવાની સત્તા પણ મજુરોના હાથમા નહિ પણ અમારા હાથમા ગહેશે એમણે ધણી વખત આપણી પામે દર મળુ આ પા છે હવે આપણી વારી આવી છે અને આપણે તેમની પામે દર મળુ અપાવવાનું છીએ" પત્રી મેં મારા લાગીદારને કહ્યું - 'હું માનતો ન્યુયોર્ક પાછો જવાનો છું હવે કંઈ કરવાનું ગહેતુ નથી'

મારો જવાબ મજુરોને પહેલાં પત્રી ચોડીવારે નેમણે મને પૂછ્યું કે 'તમે ન્યુયોર્ક જવા નીકળો ત્યાર પહેલાં અમે તમને મગવા માગીએ છીએ, તે બની શકશે ?

મેં કય - 'જરૂર' એ લોકો આન્યા એટલે મેં તેમને કહ્યું - 'જરૂરથો, આ તમારા પ્રમુખ મિ જેનેટે તમને ખાતી આપી હતી કે, હું જરૂર આવીશ અને હમેશા જેમ નિજાન કાઢી આપુ છું, તેમ આ બાનતનો પણ મને તે રીતે તોડ કાઢી આપીશ. એ વાત ખતી છું વગા એણે તમને એમ પણ જણાવ્યું હતું કે, મારી લડવાની ઇચ્છા નથી અને એ વાત પણ ખરી છે એ એક ખરે

ભવિષ્યેતા છે, પણ એણે તમને શીજી જે વાત જણાવી તેમા એની જરા ભૂલ થયેલી છે એણે તમને કહેવું કે 'મારાથી જાણી શકાય એમ નથી' મિ બેનેટ સાનું તાકીને જોઈ ગઈ, મુઠી ઉઘાટીને મેં કહ્યું - 'હું' રહ્યા બન્યો છું, એ એના ખ્યાલમા નહિ હોય, પણ હું તમને કહેવા માગુ છું કે, હું તમારી માથે લડના માગતોજ નથી મજુરોની સાથે લડવા ભેમ એવો હું ચૂર્ણ નથી હું લડવાનો નથી પણ બેસી રહેનામા હું તમે તેને દશની રાકડું એમ છું. અને મેં બેસી રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. જ્યાંસુધી મજુરો બેટલીયાશ વધુ મળીયા કારખાનું ચાલુ કરવાનો દરાવ પસાર નહિ કરે, ત્યાંસુધી કારખાનું ચાલુ થશે નહિ, અને તે વખતે પણ, મેં તમને સવારે જણાવ્યું છે તેમ જમે ચુકરો કરેના ચંદઉગના દરના ધોરણે-૮ ચાલુ તમે મારે દવે બીજું કંઈ કહેવાનું નથી "

મેં લોકો વેરાઈ ગયા ત્યાજ્યાદ આચારે જે અંગ્રાડીઆ પડી ન્યુયૉર્કમા હું મારી વાઈમેરીમા બેઠો હતો ત્યાં મારા એક નોકરે એક સીટી, મારા દાવમા મુખી તેના ઉપર એક પાદરોનું અને જે બમારા મજુરોના નામ હતા મજુરો એ એમ જણાવ્યું હતું કે - 'મને પિટ્સબર્ગથી આવા છીએ અને તમને મળના માગીએ છીએ

મેં મારા નોકરને કહ્યું 'તું એમને જમ પૂછી આવ કે એમાનો કેઈ જે મજુરોએ કરારનિરજ નર્તી બમારી બહીઓ બધ કરી હતી તે પૈકીનો છે ?

નોકરે આવી ના તો જવાબ આપ્યો એટલે મેં કહ્યું - 'એમ છે તો નીને જમ તેમને કહે કે તમે ઉપર આવર તા હું પણે ખુશી થઈશ'

અગમત, મેં તેમનો સાચા આદરસત્ત સત્કાર કર્યો. પછી જમે બેસી થોડો વખત ન્યુયૉર્કવિષે વાતો કરી, કેમકે એ ન્યુયૉર્કમા પહેલાં દેરાજ આવીયા હતા

આખરે પાદરોએ કહ્યું - "મિ કાર્નેગી ! જમે ખરી રીતે તો કારખાનાની ઉપાધના સખધમા વાત કરવા આવા છીએ "

મેં કહ્યું - 'એમ કે 'મજુરોએ દરાવ પસાર કર્યો છે ?

તેણે કહ્યું - 'ના' એટલે મેં ઉત્તર્યું - 'ત્યારે તો મહેરખાતી કરીને જે વાત ઉઠશે નહિ મેં કહી દીધેલું છે કે, જ્યાંસુધી એ લોકો બેટલીયાશ વધુ મળીયા કારખાનું ચાલુ કરવાનો દરાવ પસાર કરે નહિ, ત્યાંસુધી એ વાતની ચર્ચામા હું નહિ ઉતરે જુદરથો' તમે ન્યુયૉર્ક કે જોયું નથી. ચાલો, હું તમને બાગ પગેરે બતાવું અને આપણે દોઢ વાગે પાછા આવી નાસ્તો લઈશું.'

જમે તેમ કહ્યું અને તે દરમિયાન જે વિષય ઉપર વાત કરવાની તેમની ખાસ ઇતેજારી હતી, તે સિવાયની તમામ વાતો કરી. અમારો વખત સારી

ગતિ પમાર થયો અને મને લાગે છે કે, નાગ્તો પણ તેમને બહુ પમદ મર્યો હતો અમેરિકાના મહુર અને પરંગના મહુરની વચ્ચે આ એક તફાવત છે કે, એ મનુષ્યતરીકે સરખા દેહ ભોગવે છે નાગ્તાવચ્ચને એ પણ એક મદગદ અથવા તેની દળથી લોકોની સાથે બેગે છે

તેઓ પિટમર્ગ પાઠ ગયા ટારખાનાના મબવમા એક પણ ગળદ ના નીકળ્યો તે નાજ નીકળ્યો, પણ મજુરોએ તરતજ ટારખાનુ ચાનુ ઠગાનો દરાવ કર્યો (વિરુદ્ધમા બહુજ થોડા મન પડ્યા હતા) મેં પિટમર્ગ જઈ જો દુધી માણુઓએ કામ કંવાનુ હતુ, તે કમીગી આગળ ગયું જ્યો એ દુ અદઉતગનો હતો અને ટારખાનામાથી નીમળતા માનની જે કિમત ઉપજો તેના ઘોરણે નહીં ટરવામા આવ્યો હતો આવા દરને રીચે મુદીદાર અને મહુરો બન્ને પગી રીતે ભાગીદાર થાય છે. આખાદીના અને મદીના બન્ને વખતમા તેઓ મરખા મિસેદા- થાય છે બેશક, મહુરોને પેગઉ તો અવસ્ય મજેજ, તેવા ઉદેશથી પગારનો દનકમા હનમિ દર પણ મુદ્દર ઠગવામા આવેનો હોય છે આ દુ એમણે અગાઉ જોયેનો હતો એટલે તેને નપાસી જવાની જરૂર નહીં નહોતી કમીગીના વેરમને જુ-

“મિ ટાર્નેગી” અમારે સવગુ કમન છે ‘ પણ પછી તેણે અચનતા અચકાતા કહ્યું -“અમારે તમારી પામે એક વિનતિ કંવાની છે અને અમને આશા છે કે, તેનો તમે અસીકાર નહિ કરો ’

“મુદરથો ! જો તમારી માગણી વાજબી હશે, તો હું તેનો જરૂર સીકાર કરીશ ”

“ત્યારે, અમારી વિનતિ એવી છે કે, માણુઓની વતી મહાજનના અધિકારીઓને આ કાગળો ઉપર સહીઓ કંવાની પગવાનગી આપો

“બેશક, મુદરથો ! મોટી ખુશીથી તેમ ટરવા દધશુ, પણ જેવી રીતે મેં તમારી માગણી સીકારી, તેની રીતે મારે પણ તમને એક વિનતિ કરવાની છે, તે તમે સ્વીકારજો એવી મને આશા છે માત્ર મને ખુશી કંવાની ખાતર, અધિકારીઓ મહી કરે ત્યજ પછી તેની નીમ્ને પ્રત્યેક મહુર પણ પોતપોતાની મટી જે જુઓ મિ બેનેટ ! આ દર નણ વરમની મુદતને માટે અમનમા રહેવાનો છે અને કેટનાક મહુરો કદાચ પાછળથી એવો વાધો ઉઠાવે કે મહાજનના પ્રમુખને અમને આટલી વાજબી મુદતમાટે બાધી નાખવાની સત્તા નહોતી, એટલે જો તેમની પણ સહીઓ હોય તો પાછળથી કોઈ ખતની ગેરસમજ ઉભી થવા પામે નહિ ”

મર્વત્ર મૌન પ્રમથુ, પછી બેનેટની પામે બેરેવા એક માણુમે તેને

ધીમેથી ઢલું - (પણ તે મેં અપહરીતે માલગુ હવું.)

‘ આપણી બધી કારીગરી ઉધી વળા ’

એમજ ચલુ રવું; પણ તે સીધા દુમનાથી નહિ પણ દિકમન વાપરીને કરનામા આગુ રવું મહાજનના અધિકારીઓને બે મેં મળીઓ કરવા દેવાની ના પાડી હોત તો તેમને ફર્યાદ ઉગવવાનું કાગલુ રહેત અને વડાધ ઉમી કરવાનું બતાવું મળત, પણ મેં તેમને તેમ કરવા દીધું એટલે પછી અમેરિકાનો દરેક મ્વનત સહેરી પોતાના તરફથી પોતે સહી કરે, એવી મારી સરગ અને સીવા માગણીનો તેમનાથી બનીદાર લી રીતે કરી શકાય ? મને એમ યાદ છે કે, મહાજનના અધિકારીઓએ સહીઓ કરીજ નહોતી, પણ કદાચ કદી પણ દોષ દરેક માણુમની સહી લેવાનું ચલુ એટલે પછી તેમને સહીઓ કરવાનું પ્રયોજન કયા રહ્યું ? વગાગમા, મજુરોને બધારે એમ લાગ્યું કે, હું નહીં કરવામા મહાજન કંઈ કરી શક્યુ નહોતુ, એટલે તેમણે લવાજમ આપવાનું બંધ કર્યું અને મહાજન વડી ગયું પાઠગથી એનું સ્તિત્વ ટાંક વખત જણાયુ નથી (આ વાત ધૃ૦ સં૦ ૧૮૮૯ માં બની આજ તેને ૫૭ વરસ થઈ ગયા છે, જ્યાં હજીએ દરમા કદી નદાર કરવામા આવ્યો નથી એ વાત મજુરોના દાયમા દોષ તોપણ તેઓ તેમ કરના માગેજ નહિ. મેં તેમને જણાવુ રવું તેમ એ દર તેમને લાલવાગક ઠ)

મજુરવગની મેં જે સના કરી છે, તેમા ચટુરનો દર દાખલ કરવાનું કામ પહેલે નખરે આવે છે એનાથી મુદી અને મજુરીના પ્રમતનું નિરાદરણ થઈ જાય છે, કેમકે એ તેમને મુખમા અને દુખમા; અંજાદીમા અને મદીમા-મન્નેમા ખરેખગ લાગીદાર બનાવે છે વીસ વરસ ઉપર પિટમબર્ગમા વાપિ હ દર પ્રચાગમા દતા, પણ એ બ્યવસ્થા મારી નથી, કેમકે તેમા મન્ને પક્ષને લગાધમાટે તૈયારી કરવાની તક મને છે તેને બંને. મુકગ કરના દગની અવધ નહિ દરાવવાથી બન્નેને લાભ છે દરેક પક્ષને તેમાથી છૂટા થના માટે ૭ મામ કે એક વરની મુદતની નોટીસ આપનાની હટ આપવી એટલે તે ધણુ કરીને ધણા વર્ષસુધી કાયમ રહેને

મુદી અને મજુરી વચ્ચેના કછઆના સ્વરૂપ કેટલીક વખત નજીની બાબતોને લીધે કેવા બનવાઈ જાય છે, તે બતાવના માટે મેં દાખલા રજુ કરવામા આવે છે. દેખાવમા કોઈ ગિતે મત્તવના નહિ એવા બતાવેને લીધે બન્ને દાખલામા કછઆની પતાવટ સમાધાનીથી કરવામા આવી હતી એક વખત મજુરોએ ગેરવાજ્જી માગણીઓ કરી હતી, તે ઉપરથી તેમને સમજાવવા માટે દુઃ એમની કમીટીને મળવા ગયો. મને એની ખાતમી મળી હતી

કે એક માણસ બેકે મીઠમાં નોકર હતો, છતાં તેણે છુપી રીતે દારૂનું પીકું ઉધાડ્યું હતું અને તેની મહુરો ઉપર બહુ લાગવગ ચાલતી હતી. એ મોટો બદમાશ હતો, તેથી નિર્બંસની સાંત મહુરો એનાથી ખીતા હતા અને બંસની મહુરો એના દેવાદાર હતા. હીંમત્યાલની ઉશ્કેરણી કરનાર એજ માણસ હતો.

હમેશની માફક મિત્રાચારીભરેલી અને અને મળ્યા. મહુરોને મળવાથી મને ઘણો આનંદ થયો, એમનામાંના ઘણાને હું ધાંખી મુદતથી પિંછાનતો હતો અને કેટલાકનાં તો નામ પણ જાણતો હતો. અમે ટેબલ આગળ ગોઠવાઈ ગયા, તેમાં હું અને મહુરોનો અગ્રણી સામસામા બેઠા હતા. મેં મારી દરખાસ્ત સલા આગળ રજુ કરી એટલે પેલા અગ્રણીએ સલા છોડી ચાલ્યા જવાની ધારણાથી પોતાની ટોપી બોય ઉપરથી ઉઠાવીને ધીમે ધીમે પોતાને માથે મૂકવા માંડી. આ દેખી મારો લાગ ડાલ્યો.

“ભુઓ સાહેબ” તમે સદૃઢરસ્યોની વચમાં બેઠા હો; મહેરબાની કરીને માથેથી ટોપી નીચે મૂકો અગર અહીંથી ચાલ્યા જાઓ.”

હું તેની સામે તાકીને જોઈ રહ્યો હતો. સર્વત્ર ગંભીર ચૂપકીદી ફેલાઈ ગઈ. એ બદમાશને શું કરવું તેની સજ્ઞ પડી નહિ, તેથી તે ગદાવક્ષાં કરવા લાગ્યો; પણ હું જાણતો હતો કે, અમે તે માર્ગ મહશ્વ કરે તોપણ એ તો મદાત થયો હતો. જે તે ચાલ્યો જાય, તો એનો અર્થ એવો થાય કે તેણે ટોપી પહેરેલી રાખી સભાનું અપમાન કર્યું તેથી એને ચાલ્યા જવું પડ્યું. એનામાં મૃદરસ્યાઈનાં લક્ષણ નહોતાં. જે તે સભામાં બેસી રહે અને ટોપી ઉતારી નાખે, તો વાજખી ઠપકાને પાત્ર હોવાથી એવું પાણી ઉતરી જાય. એ ક્યો માર્ગ મહશ્વ કરે છે, તેની મને પરવા નહોતી. એને માટે બેજ માગ ખુલા હતા; અને એ દરેક એને હાનિકારક હતો. એ મારા હાથમાં આવી પડ્યો હતો. એણે ધીમે ધીમે ટોપી માથેથી ઉતારી નીચે મૂકી દીધી. સભામાં ચાલેલી મસલતમાં એ ત્યાર પછીથી બીજકુલ લાગ લાઇ શક્યો નહિ-એનાથી એક સબ્દ પણ બોલી શક્યો નહિ. પાછળથી મને અબર મળી હતી કે, એને એ જગ્યા છોડવી પડી હતી. આ બનાવથી મહુરો પણ રાજ થયા અને તકરારનો નિકાલ સમાધાનીથી લાવી શક્યો.

તેણે વરસની અવધનો દર ન્યારે મહુરો આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે તેમણે અમારીસાથે મસલત ચલાવવા માટે સોળ માણસોની એક કમીટી નીમી. શરઆતમાં તો બહુ કામ થઇ શક્યું નહિ અને મેં જાહેર કર્યું કે, અગત્યનાં કામસર આવતી કાલે મારે ન્યૂયૉર્ક ગયા વગર ચાલે એમ નથી. પછીથી

એમણે અમને પૂછ્યું કે -“કમીટી બચીસની થાય તો તમને કંઈ વાધો છે ? કેમકે મળુરો બીજા કેટલાક માણસોને કમીટીમાં ઉમેરવા માંગે છે” -એમનામાં મતભેદ પડ્યાનું એ ચોક્કસ ચિદ્ન હતું. અમને તો એમાં કંઈ વાધો હતોજ નહિ એટલે અમે તેમની માગણી કબૂલ રાખી. કમીટી મને મળવા માટે મારી પિટસબર્ગ ખાતાની ઓફીસમાં આવી. કામની સરખાત નિવી ઍડ્વર્ડસ નામના માણસે કરી એણે કહ્યું કે, એકદર ટેલેગ્રાફ(મળુરોને આપવા ધારેલી દર દન દોઢ રૂબ રકમ) ખરાબર હતું, પણ વહેંચણી વાજબી નહોતી કેટલાક ખાતાના દર રીતસરના હતા, પણ કેટલાકના તેવા નહોતા ધણા ખરા માણસો એ વિચારના હતા, પણ કયા ખાતાના દર રીતસરના નહોતા, એમ પૂછવામાં આવતા તેમનામાંનો મતભેદ ઉઘાડો પડ્યો જૂદા જૂદા ખાતાના કોઈ પણ એ માણસો એકમત થઈ શક્યા નહિ બિચીએ કહેવા માડ્યું -“મિ. કાર્નેગી ! દર દન દોઢ મુકરર કરવામાં આવેલી એકંદર રકમ રીતસરની છે, એ અમે કબૂલ રાખીએ છીએ, પણ તેની અમારામાં જે દર વહેંચણી કરવામાં આવે છે, તે વાજબી નથી હવે જુઓ મિ કાર્નેગી ! મારું કામ તમે લો-”

હું વચ્ચમાં બોલી ઉઠ્યો -“ઑર્ડર, ઑર્ડર, બિચી ! એવી વાત બોલવી નહિ. મિ. કાર્નેગી કોઈનું કામ લઈ લેતો નથી. બીજાનું કામ લઈ લેવું એ ઉંચા વર્ગના મળુરોમાં માફ ન થઈ શકે એવો ગુન્હો ગણાય છે”

આ સાલણી બધા ખડખડ હસી પડ્યા અને બધે લારે દમાદસ થઈ રહી. હું પણ તેમની સાથે દસવા લાગ્યો બિચીને અમે ‘રહાત’ કર્યો. કહેવાની જરૂર નથી કે તકરારનું સમાધાન થયા વગર રહ્યું નહોતું. મળુરોને ઘણી વખત ઓળવતા ડોકરોની બહુ લાજબડ હોતી નથી. તેમની મહેનતની કદર પીછાનવી, તેમના પ્રત્યે માયાળુપણે વર્તવું, ન્યાયપૂર્વક તોડ કાઢવા; આવી આવી વાતો અમેરિકાના મળુરોને સારી રીતે રીજવી શકે છે.

મીલમાબીકા થોડે ખર્ચે મળુરોને માટે ધણું કરી શકે એમ હોય છે. એક સલામાં મે એમને પૂછ્યું કે ‘તમારા હિતનું શું કાર્ય અમે કરીએ ? તારે મારી માદમુજબ એજ બિચી એડ્વર્ડસ ઉભો થઈ બોલ્યો કે, પગાર મહિને મહિને ચૂકવી આપવામાં આવે છે, તેથી કરીને ધણા મળુરોને દેવું કરવું પડે છે. તેના પ્રત્યક્ષ સખ્દો આ પ્રમાણેના હતા -“મારી પત્ની એક સારી ગૃહિણી છે અને તે ઘરની વ્યવસ્થા સારી રાખે છે. અમે દર ચોથે શનિવારે ખપોર પછીના પિટસબર્ગ જઈએ છીએ અને એક મહિનો આવે એટલા સામાન સામટો ખરીદી લઈએ છીએ, તેને લીધે અમારે ત્રીજા લાગના દામ ઓછા આપવા પડે છે; પણ મળુરોના મોટા લાગ એમ કરી શકતો નથી; કેમકે અહીં-

ના દુકાનદારોના હાથ બહુજા હારે છે અને બીજા એક વાન છે કે, એમણે કાવસાના હાથ બહુ આકરા રાખ્યા છે જે તમે તમારા મજુરોને મહિનાને બદલે પદર પદર દહાડે પગાર ચૂકવી આપો તો, કાળજીવાળા માણસોને તો તેથી પગારમા દસ ટકાનો કે તેથી પણ વધારે વધારો પરવડે ”

મે કહ્યું - “ મિ એડવોકેટ, એ પ્રમાણેની જોડવણુ થશે ”

એને લીધે કામમા જરા વધારો થયો અને થોડા વધારે કારકુનો રોકવા પડ્યા, પણ એ આગળ નજીવી હતી વેપારીઓ મોટે ભાવે વેચતા, એ હકીકત સાબળી મને મજુરોના તરફથી સહકારી સડાગ ખોલવાનો વિચાર સૂઝી આવ્યો, અને એ પણ મે તત્કાળ અમલમા મૂક્યો. કંપનીએ મકાનનું બાકુ આપવાનું કેમનું કર્યું, પણ બધો વહીવટ કરવાનો બોલો તેમને માથે નાખ્યો. હોડાકસ કોઓપરેટીવ સોસાયટીની સ્થાપના આ પ્રમાણે થઈ હતી આ સમ્યા અનેક કારણોને લીધે અલગ કિમતી છે એક કાળજી એ છે કે, તેને લીધે મજુરોને પણ ખતર પડે છે કે, ધધાને અજે ધણી મુશીબતો હોય છે કાલસા ને લગતી મુશ્કેલી એવી રીતે દૂર કરવામા આવી કે અમારી કંપનીએ તેમને પડતર ભાવે કોનસા પૂરા પાડવાનું કર્યું નહીં (આ ભાવ કાલસાના વેપારીઓના હાથથી અડધા રતા) અને જે મજુર માડાભાગ આપવાનું કેમનું કરે તેને ધેર કાવસા મોડની આપવાનું પણ અમે માથે ગાખ્યું

બીજા એક માનતમા પણ અમે મજુરોને અનુકૂળતા કરી આપી મજુરો જે થોડું વણુ બચાવી શકના, તેની થી વ્યવસ્થા કરવી એની તેમને સૂઝ પડતી નહિ. ઈન્સાની માફક અમેરિકામા પોપ્ટ ઓરીસોને નગની સેવિંગ બેંક હોડાડરામા આવી નહોતી, અને એવા માણસોને મેં કે હપગ શ્રદા હોતી નથી કરકસર કરવાની ટેવને ઉત્તેજન આપનાની ધારણાથી અમે દરેક મજુરની એકંદર બે હમર ડોલરસુધીની ગ્રામ અમારી પેઢીમા જમે ગાખી તેનું છ ટકા મુજબનું વ્યાજ આપવાનું કેમનું કર્યું એમના નાણા અમે અમારા ધધામા રોકી દેતા નહિ, પણ ટૂંટકડતરોકે મળાપણ રાખી, તેમાથી જેમને મદાન બાધવા હોય તેમને ધીરતા મારા અભિપ્રાયમુજબ કરકસરથી ચાલનારા મજુરોને માટે આ જોડવણુ સર્વોત્તમ છે

આર્થિક દાષ્ટ્યથી વિચારતા પણ, મજુરોને આવી અતની છુટો આપવી, એ નાણાની એક ઉત્તમ પ્રકારની લાલસાગક વ્યવસ્થા છે તમારા માણસો સાથે ગરના સન્દર્શને વગળી રહી તે મુજબ ચાલવાને બદલે ઉદારતાથી વર્તવાથી નમને લાલજ થાય છે મિ ક્રિષ્ને કહ્યું હતું તેમ, મારા બે બાગી દારો એમ જણના હતા કે, માડ વલણ દમેશા મજુરોની ગેરમાજબી માગણી-

એનો પણ સ્વીકાર કરવા તરફ રહે છે, પણ પાછળ દષ્ટિ નાખી મારી આ ખોડતો હું વિચાર કરું છું, ત્યારે મને એમ થાય છે કે, એ ખોડ એથી પણ ભારે હોત તો વધારે સારૂ થાત મનુરો સાથેની મિત્રતાથી-તેમના પ્રત્યે સદ્-ભાવ રાખવાથી જેટલો નફો પગવડે છે, તેટલો જીજ્ઞ કોઈ જાતના ખર્ચથી મળતો નથી.

હું ધારું છું કે, અમારે મનુરમડળ અદિતીય હતું બધા ઉત્તમ માણસો-જ અમારા કારખાનામાં બેગા ચલા હતા તકરારો અને હડતાળો ભૂતકાળના વિષયો થઈ ગઈ હોમરહેડના મનુરો જે અને ગમે ત્યાંથી વીણી વાવીને એકાઠા કર્યા હતા તેને બદલે અમારા જૂના માણસો પૈકીના હોત તો, હું ધારું છું કે ૧૮૮૨વાળું રમખાણ ભાગ્યેજ ચલા પામ્યું હોત પોનાદતી રેલો બનાવવાની મીતોમાં ૧૮૮૬ માં પગારના જે દર નહીં કરવામાં આવ્યા હતા, તે હજી (૧૯૧૪ માં) પણ ચાલુ છે અને ધારું છું કે, તે દહાડા પછીથી કોઈ વખત મનુરો તરફની વિટબણા ઉભી થઈ નથી એ આગળ જણાવ્યું છે તેમ, મનુરોએ પોતાની મેળેજ પોતાનું મહાજન તોડી નાખ્યું, કેમકે મનુરોને સીધી રીતેજ ત્રણ વરસનો કરાગ મળ્યો, એટલે મહાજન નિભાવવામાં તે જાગ્રમ આપવાનું પ્રયોજન રહ્યું નહિ તેમજ મનુર મહાજન જે કે અગ્રાસ્ત કરવામાં આ કુ છે તોપણ તેની જગ્યા જીજ્ઞ અને વધારે સારા જોડાણે લીધી છે-મુદીદાર અને મનુર એ બેની વચ્ચેનું ખરા દીનનું જોડાણ-એ બેની એકદીની, એ બન્ને પક્ષકારોના ટકમા સર્વોત્તમ જોડાણ છે.

પોતાના માણસોને સારી રોજી અને જથ્થું કામ મળે, એ મુદીદારના દિલની વાત છે ચદઉતરના દરને લીધે કપનીનો માન બગારમાં પોપાય છે અને કેટનીક વખત આઈંગ લઈ કારખાના ચાલુ રાખી સકાય છે-અને મનુરોને મુખ્યજરૂર એનીજ હોય છે ભારે પગાર એક રીતે જોતા સારા છે, પણ રથાથી રોજી ને-જથ્થાના કામને તે કોઈ રીતે પહોંચી શકે નહિ મારા અભિપ્રાયમુજબ, મુદી અને મનુરીવચોના સબધપરત્વે, એગર કોમ્પનિ ઓફ આઈર્શ કારખાનાસમાન છે અને એમ કહેવામાં આવે છે કે, અમારા વખતમાં, તેમ હાલ (૧૯૧૪) માં મનુરો ત્રણ વારીઓને બદલે બે વારીઓ પસંદ કરે છે, પણ ત્રણ વારીઓનો જમાનો આવ્યા વગર રહેવાનો નથી આપણે જેમ જેમ આગળ વધતા જઈશું તેમ તેમ મનુરીના કવાકમાં ઘટાડો થતો જશે આઠ કલાકનું પોન્નું મુકરર થયા વગર રહેવાનું નથી-કામના આઠ કવાક, નિધના આઠ કનાક અને આરામ અને વિશ્રાન્તિના આઠ કનાક મારી ધધાની કારકી-દિમાં એવા ધણા બનાવો બન્યા છે, જેના ઉપરથી એમ પૂરવાર થાય છે કે,

મળુરીને ધમતી વિટળણાઓનું મૂળ રાજનો દર હોતો નથી. મારી માન્યતા મુજબ તકરારો ઉપસ્થિત થતી અટકાવવાનો સમજાણુ ઉપાય મળુરીના અભ્યાસ-માટે ખસ દીવથી લાગણી ધરાવવી-તેમની ખાતરી કરી આપવી કે તેમને માટે તમે ખરેખર પરવા રાખો છો અને તેમની હિન્નતિ બોધ તમને આનંદ થાય છે-એ છે આટલું તો હું અતઃકરણપૂર્વક કહી શકું છું કે, મારા મળુરી સાથે વાટાઘાટ કરવામા મને રસ પડતો અને હું તેમને જેમ જેમ વધારે પિછાનતો ગયો, તેમ તેમ તેમના ઉપરના મારા લાવમા વધારો થતો ગયો. મુઠીદાગનામા એક સદગુણ હોય છે, તો તેમનામા સાધારણ રીતે બે સદગુણ હોય છે; અને તેઓ આપસઆપસમા વધારે ઉદારપણે વર્તતા હોય છે.

સાધારણ રીતે મળુરી મુઠીના આગળ નિરુપાય હોય છે મુઠીદાગ કદાચ કારખાનું બંધ કરવાનો વિચાર કરે તો થોડી મુદતમાટે એને નહીં મળતો બંધ થાય છે, પણ તેને લીધે એની ખાસિયતોમા, એના ખોરાકમા, પોષાકમા અને મોજાશોખમા જરાપણ ફેર પડતો નથી; તમી કે ભૂખમરાનો ત્રાસ એને વેઠવો પડતો નથી. આનો હવે એના મળુરીની દશાસાથે મુકાબલો કરો. એની રાજમા ઘટાડો થતા એના પેટમા તેન રેડાય છે સ્વાસ્થ્ય કે સુખ્યએન ભોગવવાનું એના નસીબમા હોયું નથી બેરીછોકરાની જરૂરીઆતો એ લાએન પૂરી પાડી શકે છે, માદાની આવજત કરવાનું તેનાથી જની શકતું નથી એટલે કે મુઠીદાગનું રક્ષણ કરવાની આપણને ખીમતલ આવશ્યકતા નથી, પણ નિરાધાર મળુરીની આપણે સલાહ સમજવાની છે હું કાલથી પાઠો ધધામા પડું, તો મળુરીને વખતા પ્રશ્નો મારા મગજને વ્યથ કરી રાકરો નહિ, પણ મરીમ અને કેઈ વખતે અપણે માર્ગે ચઢી ગયેના પણ સારી નિખાવાળા મળુરી માટેની ક્યા મારા હુદયમા પ્રવેશ કરી તેને ખીજાવશે અને તે દેખી તેમના હુદય પણ ક્રમણ થશે.

હોમરટેકની હંડતાળ પત્રી ૧૮૯૨ મા હું પિટસબર્ગ પાછો ફર્યો ત્યારે કારખાનામા જઈ જે લોકો તોફાનમા ભલ્યા નહોતા એવા કેટલાક મળુરીને હું મળ્યો. તેમણે એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે, હું ત્યાં હાજર હોત, તો હંડ તાળ પડતજ નહિ મે જવાળ આપ્યો કે, કપનીએ ઉદારતાભરેની શરતો કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી હતી, અને હું એથી વધારે કશું આપી શકત નહિ, વળી મને સ્કૉન્ડેન્ડમા તાર મળ્યો ત્યારપહેલા તો મર્યાદાનો ચવનર લશ્કર સાથે રથળ ઉપર હાજર થઈ ચૂક્યો હતો અને બાજુ માગ લાગીદારોના દાયમા પડી નહોતી પછી મે હમ્બર્ગ -

“ તમને જોગી સવાહ મળી હતી તમારે મારા લાગીદારોની શરતો કમલ રાખવી બેઠી હતી એ શરતો બહુ ઉદાર હતી હું એટલું પણ આપત

કે કમ એ એ સવાય હતો "

જાના જવાબમાં એકે માણને મને કહ્યું -

"જે મિ. કાર્તીકી" એ કદ ડાલરોનો મવાય નહોતો તમે એ હોકાને હાતે વાતે માર્યા હોત તોપણ એ મદન કમન પણ પેલા જીભ માણમે તો એ પોતાના વાળને પણ ઘાળડવા ન દે "

નવવર્ગની તારીના પ્રત્યક્ષ જીવન-વ્યવહારમાં પણ, જાગણીનું જાદુજીવન પ્રાગવ્ય છે જેમો મજુરોને જરાજગ પીછાનતા હોતા નથી, તે હોમો ધણું કરીને એ વાતને માનતા નથી, પણ મારી ખાતી છે કે, સુડી જીને મજુરીવ્યવસ્થાની નકારોનો અધો ભાગ પણ પગાળે હજના વાધાને હોવે ઉમો થયેલો હોતો નથી. સુડીદારોમાં મજુરોની કદર પીછાનવાના ગુણની તેમ તેમના પ્રત્યેના નાયાળુ વર્તનની ખામી નેય છે, તેને વધેજ ધણી તક-રો હોવા થવા પામે છે

ધણી દુડનાગીમાં સામે ક્યાંદો માડવામાં આવી હતી પણ મારા જાણ્યા વાદ એ નવજી ગરી વજાવવામાં આવી જે જૂના મજુરો ત્યાં જી દના જીને જીવન ગુજરવા માટે હોયપાત્ર નહોતા, એ સંજ્ઞાને નોકરીમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા મેં જીવન-શી તા- કરી મિ ગજીવને હોમસ્ટેડ પાડો મોખવા આમદ ક્યાં દનો એને યાદી મુદત હજગ પ્રોમોશન આપી એગર યોન્સન વર્મ ઉપ- મોખવામાં આ પો દનો. એલે હોમસ્ટેડ જી કુંક મુદતમાં મુલ્યવંધા અમાધાની જીને એકદીથી ઉભી કરી એને પ્રેમથી લોકો 'નાર્સી' કહી બોલાવત એ જી હોમસ્ટેડના કાખનામાં જી હોત તો ધણું કરીને ગજીવન નવખાણ થવા પામત નહિ 'નાર્સી' પોતના મજુરોને ચલાતો હતો જીને મજુરો એને ચલાતા દવા પણ હજ હોમસ્ટેડમાં એક જનતોયમગક અજ કાયમ ગજી દતો જે મજુરોને અગ્રે વજગી કારકોનર જમા । કાર ખાનામાંથી કાઢી નૂંધા દતા એ બધા જીને એ કાખાનું ખરીદી લીધું ત્યાર પહેલા, ત્યાં જક લગતા તત.

પ્રકરણ ૧૯ મું

દ્રવ્યભિમાંસા (ડોસ્પેલ ઑફ વેલ્થ)

૧. 'ડોસ્પેલ ઑફ વેલ્થ' નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું, ત્યાર પછી દ્રવ્યોપાર્જનની ઉપાધિમાંથી નિવૃત્ત થઈ એ પુસ્તકમાં પ્રતિપાદન કરેલા સિદ્ધાંતોને અનુરૂપ જીવન રાખવું, એ મારે માટે આનવાર્થ હતું. મેં વધુ પેસો પેદા કરવાનું બંધ કરવાનો તથા પેદા કરેલા દ્રવ્યની કદાપણુભરેલી વહેંચણી તથા વ્યવસ્થા કરવાનું વધારે ચિંત કામ શરૂ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. અમારો વાર્ષિક નફો ચાર કરોડ ડોલરને આંકડે પહોંચ્યો હતો અને એ પેદાશમાં વધારો થવાનો આશ્ચર્યકારક સંભવ હતો. અમારી પાસેથી અમારાં કારખાનાં ખરીદી લેનારી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ સ્ટીલ કોર્પોરેશન નામની કંપનીએ તરતજ એક સાક્ષમાં ૭ કરોડ ડોલરનો નફો કર્યો હતો. જો અમારી કંપની ચાલુ રહી હોત અને ખીલવણી કરવાની યોજનાને વળગી રહી હોત, તો અમારી ગણતરીમુજબ એ વરસમાં સાત કરોડ ડોલરની કમાણી થાત.

પોતાનું સાર્વભૌમપણું બેસી થૂંકવું હતું અને બીજી હલકી ધાતુઓ ખસતી થવા લાગી હતી. સ્પષ્ટ સમજવા લાગ્યું હતું કે પોતાના ધધાનું ભવિષ્ય ધણું ઉજળું હતું; પણ મને પોતાને કાળજી વળખવું હતું, ત્યાંમુર્ખી તો હું જાણતો હતો કે, મારા ઉપાર્જિત દ્રવ્યની મુલ્યવસ્થા કરવાના કામમાં વૃદ્ધાવસ્થાદરમિયાન મારું સંવત્ન કૌંવત ખપી જશે. હમેશની માફક શૈક્ષણિક મારા વિચારો ઉપર જનદુષ્ટ ઓપ ચલાવીને નીચેનો સિદ્ધાંત નક્કી કરી આપ્યો હતો:—'વહેંચણી એવી થવી જોઈએ કે જેની પાસે જોઈએ તે કરતાં વધારે હોય, તેની પાસેથી ખડાવી લઈ દરેક માણસને જોઈએ તેટલું મળી રહે.' આ અરસામાં એટલે ૧૯૦૧ ના માર્ચ માસમાં, રહેઠાણે મને કહ્યું કે, મિ. મૉર્ગન એમ કહેવારાયું છે કે તમારે ધધામાંથી નિવૃત્ત થવાની મરજી છે કે કેમ? અને જો તેમ હોય તો હું તેની મોહવણ કરી આપું. તેણે વધારામાં મને

એમ પણ કહ્યું કે, મિ. મોર્ગન જે સારી જેવી કિંમત આપવાની ઇચ્છા દર્શાવી છે, તે ઉપરથી લનચાઇને મારા લાગીદારોની પણ પોતાના દિરસા વેચી નાખવાની મરજી થઇ છે એ કહ્યું કે, જો મારા લાગીદારોની તેવી મરજી હોય તો હું પણ તેમાં સમત છું. આખરે અમે અમારો રાજગાર વેચી નાખ્યો.

સંટોરીયા સેકેડા જૂની મીલો જુજ કિંમતે ખરીદી લઇ, તેમના શેરોના ભાવ ચઢાવી દઇ, નિર્દોષ ખરીદદારોને માથે મઠી એટલે જાણે પ્રપચ રચતા કે મેં અમારા શેરોના ભાવ ઉપર કંઇ પંજુ નહોતો સેવાની ના પાડી જો મેં નહોતો લેવા ધાર્યો હોત, તો મિ. મોર્ગનના પોતાના કહેવા મુજબ અમને દર્શ કરોડ ડૉલર વધારે મળત, કેમકે અમારો રાજગાર ચંછી રીતે જામેલો હતો પણ મારી પાસે જે પુછ હતી, તેટલાનીજ વ્યવસ્થા કરવામાં મારે પહેલાના કરતા વધારે જીવ પરાવવો પડતો હતો.

મારી પહેલી બક્ષીસ મીનોના મજુરો જોગ હતી એ બક્ષીસનું સ્વરૂપ નીચેના કાગળો ઉપરથી સમજવો.

ન્યુયૉર્ક તા ૧૮ મી માર્ચ, ૧૯૦૧

ધંધામાંથી નિવૃત્ત થતા જે મજુરોએ મને સાક્ષ્ય અપાવવામાં પછો સારો દિરસો આપ્યો છે તેમના તરફની મારી આભારની લાગણીના પુરાવાતરફ હું મારા વધારાના દ્રવ્યમાંથી તેમને પાંચ ટકાના વ્યાજવાળા માળીસ લાખ ડૉલરના બૉન્ડ અર્પણ કરે છું જે મજુરો અકસ્માતના ભોગ થઇ પડે, તેમના અને તેમના કુટુંબના માણસોના સંકટનું નિવારણ કરવું અને વૃદ્ધાવસ્થામાં જેમને મદદનો જરૂર હોય તેમને નાની રકમના પેન્શન આપવા, એ આ ફંડનો ઉદ્દેશ છે વધારામાં અમારા મજુરોને માટે મેં જે લાઇબ્રેરીઓ તથા મકાન બંધાવી આપ્યા છે, તેમના નિભાવખર્ચ માટે આવા દસ લાખ ડૉલરના બૉન્ડ અર્પણ કરે છું.

આના બદલાતરફ હોમસ્ટેડના મજુરોએ મને નીચેનું માનપત્ર અર્પણ કર્યું -

મુન હોય પા-તા ૨૩ મી ફેબ્રુવારી ૧૯૦૩

મિ. જન્ટુ કાનેંગી, ન્યુયૉર્ક

મારા સાહેબ,

આપે સ્થાપેના 'જન્ટુ કાનેંગી રિનિફ ફંડ'ના વલીવર્ગને પહેલો રિપોર્ટ ગયા માસમાં અમારી સમક્ષ રજૂ થતા, આપે એ ફંડ સ્થાપનામાં જે ઉંચા પ્રકારની પરોપકારરત્નિ પ્રદર્શિત કરી છે, તેની અમે કેટલી મોજી કિંમત આપીએ છીએ, તે અમે હોમસ્ટેડ રીન વર્કર્સના મેજુરો, આથી અમારી કમીગીદારો, વ્યક્ત કરવાની રજા લઇએ છીએ.

તમે તમારા મલુરોના કલ્યાણ માટે હમેશથી જે લાગણી ધરાવતા આના છો, તેને માટે તેમના ઉપર તમારો જે ઉપકાર થયો છે, તે માત્ર શબ્દોથી વર્ણવી શકાય એમ નથી તેમના કલ્યાણને માટે તમે જે અનેક માર્ગે પ્રયામ આદર્યા છે, તેમા અમારી સમજાવમાણે 'એન્ડુ કાર્નેગી રિસિફ ફંડ' પહેલે નખરે આવે છે જે ગૃહોમા અનુષ્યોના ભાવી અધિકારમય અને નિરાશાજનક જણાતા હતા, ત્યા આ ફંડની મદાયતાથી ઉદ્ધે નાણુક થયાના અને આશા તથા સામર્થ્ય જન્યત થયાના અમને જગત અનુભવ થયા છે

માનવતા માહેળ, અમે છીએ આપના,

કમીનીના સભ્યો: } દેરી ઑફ રોઝ, રેલો બનાવનાર
જૉન બૅન, લુતા
જે એ હાર્ટન હાજરી પૂરનાર
વાલ્ટર એ એગ, ઇનેક્ટ્રીક ફોરમેન
દેરી ક્યુસેક, વાડ માસ્ટર (કમ્પાઉન્ડની
ટેપરેશ રાખનાર)

લ્યુસીફર્નેસના માણુમેએ અને એક સુદર ચાલીનો ટાટ અર્પણ કર્યો અને તેના ઉપર નીચેનું માનપત્ર કોનરાબ્ધુ -

એન્ડુ કાર્નેગી રિસિફ ફંડ,
લ્યુસી ફર્નેમિઝ.

મિ એન્ડુ કાર્નેગીએ પોતાની ઔદ્યોગશાળી ભૂતકાળથી પ્રેરણાને, કાર્નેગી કંપનીમા કામ કરનારા માણુસોના દિલની ખાતર 'એન્ડુ કાર્નેગી રિસિફ ફંડ' સ્થાપ્યુ છે, તેથી કરાવ કરવામા આવે છે કે -

લ્યુસી ફર્નેસિઝમા કામ કરનારા માણુસો, આમ સલા ભરી, મિ. એન્ડુ કાર્નેગીના અદ્વિતીય અને અતિ ઉદાર વર્માદા ફંડ બદલ તેમનો અત કરણુ-પૂર્વક આભાર માને છે

વધુ કરાવ કરવામા આવે છે કે -એમના સત્કાર્યોના ફળ ભોગવવા માટે એ લાણુ આયુષ્ય ભોગવે, એવી અમારી, તીવ ઉત્કંઠા અને પ્રાર્થના છે

જેમ્સ સ્કોટ-એરમૅન
બુધ એ હચિસન-સેક્રેટરી

કમીનીના સભ્યો: } જેમ્સ ડેવી
આર સી ટેનર
બૅન વી વોડ
ફ્રેડરિક વોલ્કર
જૉન એમ. વે

હું તમજ થરોપ જવા માટે ઉપડી ગયો, અને હમેશની માફક મારો ટૂવાન લાગી-ગો મને વળવવા તથા મફત તકરાર કરવા મારી સાથે રિટર્ન સુધી આવ્યા પણ ગરે, આ વખતની વિદાયગીરી કેવી જૂદી જાનની હતી. ગમે તેમ બોલીએ અને ગમે તેમ ચાલીએ, પણ જૂની ગિયતિ બદલાઈ ગઈ હતી. આ વાત મારા ખ્યાનમાં આવ્યા વગર રહી નહોતી આ વિદાય-ગીરી બહુ મજાત હતી, તેમનાથી છૂટા પડતા અને અપાર દુખ થયું હતું.

ટૂવાન મામ પડી હું બ્યારે ન્યુયૉર્ક પાડો ફર્યો, ત્યારે હું જાણેતકન મ્યાનમ્રદ થયા હોઉં એમ મને લાગ્યું, પણ ટૂવાકે 'મોઇન'ને (માગ માળપણના મિત્રાને) અને આરજાર આપવા માટે બદર ઉપર આવેના જોઈ મારામાં ધડો ઉત્સાહ આવ્યો એ પ્રથમનાજ જૂના મિત્રો હતા, પણ અમારી ગિયતિમાં ટૂલો બધો ફેરફાર પડી ગયો હતો. મેં લાગીદારો શુભાચ્છા હતા, પણ મિત્રા શુભાચ્છા નહોતા-એ લાગીદાર મગી ગયા હતા, પણ મિત્રતરીકે જાણમ લા હતા આ બધું આવામન લેવા જેવું હતું-બહુ હતું, હતા શુભાચ્છા તો રહીજ હતી દરે મારે માગ વધારે પડતા દ્રવ્યની વિવેકપુરસ વ્યવસ્થા કરવાના જાતે વહેરી બીધેના કામમાં જીવ પરેશવાનો ગયો એ કામમાં મને પુષ્કળ મજા પાડે.

'પ્રોફાઇલ અમેરિકન નામના ઉમદા પેપરમાં પ્રમિદ થયેની એક લીગે એક દિવસ મારે ધ્યાન ખેંચ્યું એ પેપરમાં વખતોવખત મુદત વચનામૃત પ્રમિદ થતા એ લીગે નીચે સુજાળની હતી.

'વલુવા શરૂ કરેના થાનને માટે દેવતાઓ મૂતર પૂર પાડે છે' અર્થાત આરબેના કાર્બને પૂર કરવામાં મુશ્કેલ મદદ કરે છે આ લીગે જાણે મને ઉદ્દેશીનેજ લખાઈ દોષ, એમ મને લાગ્યું એનું નદસ્થ માગ હદયમાં ઉતરી ગયું, અને મેં તમજ થાન વધુવાનું શરૂ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો બન્યું પણ તેમજ, દેવતાઓએ યોગ્ય સ્વરૂપમાં મૂતર મોકલી આપ્યું ન્યુયૉર્ક પુલીક લાઇબ્રેરીઝવાલો ડૉક્ટર જે એમ મિલિંગ્સ તેમને એજટ હતો ન્યુયૉર્ક શહેરમાં ૬૮ લાઇબ્રેરીઓ સ્થાપી આપવાનું મેં વચન આપ્યું અને તેને માટે એકી દનમે માટીમાવન લાખ ડૉનર કાઢી આપ્યા જુકનીન શહેરમાં પણ મેં લીમ લાઇબ્રેરીઓ બધાવી આપી.

મેં આગળ જણાવ્યું છે તેમ ડન્ફર્થવાઇનના જે પાચ વલુકરોએ પોતાના પુસ્તક એકઠા કરી પોતાના આજી નમીનદાર પાડોશીઓને વાચનની અનુકૂળતા કરી આપી હતી, તેમના એક માગ પિના હતા મેં તેમને પગથે ચાલી મારી જન્મભૂમિને એક લાઇબ્રેરી બધાવી આપી હતી-એનો પાયો નાખવા-

ની કિના મારી માથે કરી હતી એ ગતિ આ સાર્વજનિક વાઈબેરી મારી પહેની બક્ષીમ હતી પત્રી મે અમેરિકાના પટેવા નિવાસસ્થાન એલિથની શહેરને પણ એક લાઇબેરી તથા સાર્વજનિક હોન અર્પણુ કર્યો હતા પ્રેસિડન્ટ હૅરિસ ને મહેરબાની કરી વૅશિંગ્ટનથી મારીસાથે આવી એ મકાનો ખુલા મુળની કિયા કરી હતી પછી તરતજ પિટસબર્ગની માનણી ઉપરથી એ શહેરને પણ એક લાઇબેરી આપવામા આવી પાછળથી તેમા સચ્ચટસ્થાન ચિત્ર સચ્ચદાનય, ઔદ્યોગિક શાળાઓ અને જુવાન સ્ત્રીઓમાની માગરિટ મોગિસન સ્કૂલ, એ બધી સસ્થાઓના મકાનોનો ઉમેરા કરવામા આવેા આ મકાનો સાર્વજનિક ઉપયોગમાટે ઇન સં ૧૮૮૫ ના નવેમ્બરની પાચમી તારીખે ખુલા મૂકવામા આ ચા હતા પિટસબર્ગમા રહીનેજ ૧ તરગ ચયેા હતો અને તેથી આ મકાનો પાછળ અર્થેલી બે કરોડ આબીમ લાખ ડોલર ની રકમ એ શહેર મને આપેની પ્રજાને એક નાનડો લાગ છે (પિટસબર્ગના કાર્નેગી ઇન્સ્ટીટ્યુટ પાઠ્ય એક દરોતે બે કરોડ એરી લાખ ડોલર અર્થવામા આવ્યા હતા)

મારી બીજી મોગી બક્ષીમ વૅશિંગ્ટનમા ‘કર્નેગી ઇન્સ્ટીટ્યુટ’ સ્થાપવાને લગતી હતી ઇન સં ૧૯૦૨ ના જાન્યુઆરીની ૨૮ મી તારીખે મે આ કાર્યમાટે શરૂઆતમા પાચ ટકાના વ્યાજવાળા એક કરોડ ડોલરના બોન્ડ આપ્યા અને એ નાણાનો સહવ્યય થયાની ખાત્રી મળતા બીજી રકમો ઉમેરી એક કર બક્ષીસ જની કરોડની કરી આપી આ માળતમા મે પ્રેસિડન્ટ રૂઝવેલ્ટની પણ મનાહ લીધી હતી અને સ્વદેશ ખાતાના પ્રધાન મિ જૉન હેને ચેરમેન થવાનું કજૂર કરવું હતું એમની સાથે ડાયરેક્ટરો તરીકે અબ્રામ એસ જુએટ, ડોંગ બિનિસ, વિવિયમ ઇ ડોબ્જ, ઇનીકુ કટ, કર્નલ હિમિન્સન, ડી. એ મિસ, ડો. હર એસ પિચેલ અને બીજાઓને નિમવામા આવ્યા હતા

જે સહયુદ્ધરથોએ આ પ્રમાણે સેવા કરવાનું કજૂર કર્યું હતું, તેમના નામોની યાદી મે પ્રેસિડન્ટ રૂઝવેલ્ટને બતાવી, ત્યારે તેમણે કહ્યું ‘એટના બીજા નામ તમને મળી શકવાના નથી’ તેમની સપૂર્ણ મદદથી આ સસ્થા ઇન સં ૧૯૦૪ ના એપ્રિલની ૨૮ મી તારીખે કૅબિનેટના એક કાયદાની રૂયે અસ્તિત્વમા આવી તેનો ઉદ્દેશ નીચે મુજબનો દર્શાવવામા આવ્યો છે —

અનેનાણુ અગર શોધખોળના કાર્યને તથા નવી શોધો કરનારને, તેમજ પ્રાજ્ઞતાને મનુષ્યજાતની સ્થિતિ સુધારવાના કામમા ઉપયોગમા લેવાના માર્ગના અન્વેષણના કાર્યને, અત્યંત વિશાળ દષ્ટિથી અને બદ્દજ ઉદારતાથી, ઉત્તેજન આપવું, અને ખાસ કરીને, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય તથા કળાના કોષ પણ

પ્રદેશ જમર હેનમા શોધખોળ કરાવી, તેમજ તેવી શોધખોળને દરેક રીતે મદદ કરવી, અને આ ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે, અરકાર, યુનિવર્સિટીઓ, કોલેજો, ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓ, વિદ્વાનોના મંડળો તથા છૂટક વ્યક્તિઓ, એ તમામની સાથે સહકાર કરવો.

આ સંસ્થાના પહેલા પ્રેસિડન્ટ તરફ ડૉક્ટર ડેનિયલ જે ગ્રિફિનની પસંદગી કરી આપવા માટે ડૉક્ટર બિલિન્સનો આભારો છું. થોડી મુદતના એમનું મૃત્યુ થતા, ડૉક્ટર બિલિન્સની ભલામણ ઉપરથી દાણના ફોન્ડમદ પ્રેસિડન્ટ ડૉક્ટર ગ્રાન્ટ એસ વુડવર્ડની નિમજ્જક કરવામાં આવી એ નિસ્થાના કામકાજ ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે એ દાણ આપ્યું બોલવો. 'સરસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા પુસ્તકો તથા રિપોર્ટો ઉપરથી એમાં થના ઉત્તર કાર્યનો એવો અગ્રસ ખ્યાલ આવી જાય છે કે, આ સ્થલે એનું નિરૂપણ કરવું અનાવશ્યક છે. તેમ જના તેણે દાણ ઉપર લીધેના બે કાર્ય એવા અપૂર્વ છે કે તેમના સબધમાં અત્રે ખાસે કયા મિત્રાઈ મારાથી રહેવાનું નથી 'કાર્નેગી' નામની લાખડા અને કાસાની બનાવેલી ક્રીડાનૌકા(યોટ) દ્વારા આ નિસ્થા આખી દુનિયાને વાળ થાય એવું કાર્ય કરી ગઈ છે. આ નૌકા આખી દુનિયાની આમપાસ સફર કરી અગાઉના નિગીફાલુ તથા માપણીમાં થયેલી ભૂલો સુધાર્યા કરે છે. અગાઉના હોઠાધન ખામીભરેલા દેશોને લીધે તમુકની મોજણીમાં ઘણી બૂનો યદ્દ ગમેલી છે. કાસા ઉપર લોહનું બંધની અસર થતી નથી, પણ પોલાદ અને લોખંડ ઉપર તેની ભારે અમર થાય છે, આથી કરીને પહેલાના અવલોકન ભૂલભરેલા માપમ પડ્યા છે. આરોસના ટાપુ આગળ ક્યુનાર્ડ કંપનીની આગવોટ લાધી ગઈ હતી, એ આનું એક તોષ લેવાનાયક દેખાત છે. 'કાર્નેગી'ના કમાન પિયસને આ દાખવાની પરીક્ષા કરી જોવાનું મન થયું તપાસ ઉપરથી એને માપમ પડ્યું કે, એ કમનસીબ આગવોટનો કમાન નૌકા ખાનાના નકશા ઉપર દર્શાવેલા માર્ગેજ પોતાની આગવોટને ચલાવતો હશે, અને એ બીનકુવ દોષપાત્ર નહોતો. પ્રથમનું નિરીક્ષણ બુધભરેલું હતું એ જન તરફ સુધારી લેવામાં આવી હતી.

આવી ઘણી બૂલો સુધારી લેવામાં આવી છે અને તેનો દુનિયામાં મફત કરનારી પ્રત્યેકને ખબર આપી દેવામાં જતી છે. દુનિયાની પ્રત્યેક એ બદલ અમરો જે ઉપકાર માને છે, તેજ અમારો પૂરતો બદલો છે. બરૂમના દસ્તાવેજના લખાણમાં એ એવી જાણ દર્શાવી છે કે, આપણા પ્રજનતામ રાજ્ય ઉપર ભૂનો દુનિયાનું જે મોટું ઝાણ મેંડુ છે, તે કદાચ અમે પણ આપણાથી થોડાડી સમય તો થણ સાગ આ પ્રમાણે એ દેવ જદા મરવાની સર-

આત યદ્ય ચૂપી છે, એ જાણી મને ધણે સતોષ થયો છે

હુનિયાનુ પર્યટન કરતી 'કર્નેગી' ને અપૂર્વ સેવા બજાવી રહી છે, તેની હારમા ડેલિકેર્નિયામા માઉન્ટ વિલ્સન ઉપર દરિયાની સપાટીથી ૫૮૮૬ ફીટની ઉંચાઈએ ને વેધશાળા સ્થાપવામા આવી છે, તેના તરફથી ચતી સેવા મૂકી ગયાય તેના ઉપર ઑફેસર હેલની દેખરેખ છે પ્રતિબિંબિત ખગોળવેતા ઓની એક સાન રામમા ને પરિપદ્ધ ભરાઈ હતી, તેમા એણે હાજરી આપી હતી, અને ત્યાં એણે એવા ચમત્કારિક રહસ્ય પ્રગટ કર્યા હતા કે એ વિદ્વાનો એ પરિપદ્ધની મીઠી બેઠક માઉન્ટ વિલ્સન ઉપરજ ભરવાનો કરાવ કર્યો અને તે મુજબ ત્યાં પરિપદ્ધ ભરાઈ હતી

માઉન્ટ વિલ્સન તે માઉન્ટ વિલ્સનજ છે પૃથ્વીમા જર પુટની ઉંચાઈ એથી નવા નવા તારાના ફોટોગ્રાફ લેવાય છે પહેલી ખુટ ઉપર આશરે સોળ નવા તારાની શોધ થઈ હતી, બીજી ખુટ ઉપર સા' અને ત્રીજી ઉપર સો કરતા વધારે નવા તારા માલમ પડ્યા હતા જામાના કેટલાક તારાનું કદ આપણા સૂર્ય કરતા વીસગણુ મોટું છે, એમ કહેવાય છે કેટલાક તારા એટલા બધા દૂર છે કે ત્યાંના પ્રકાશને આપણી પૃથ્વી ઉપર પહોંચતા આઠ વરસ લાગે છે આ ઉપરથી આપણે ગિર ઝુકાવી ગ્રહગણીએ છીએ કે આપણે ને જાણીએ છીએ તે આપણને ને અજાત છે, તેના પ્રમાણમા નહિ જેવુંજ છે અત્યાર મુધી વપરાયના કાચના કરતા ગણુગણુ મોટા રાક્ષસી કાચ જ્યારે ઉપયોગમા લેવાશે, ત્યારે કેવી કેવી નવી વાતો આપણા જાણવામા આવશે' માગી ખાત્રી કરી આપવામા આવી છે કે અદ્ધ ઉપર મનુષ્યની વસ્તી હશે, તો તે સ્પષ્ટ દેખાશે

ત્રીજું સુદર કાર્ય (સિરો ફ્રેંચ) વીરપુરમે માટેનું ફ્રેંચ છે આ મારો મુખ્ય મનોગ્ય હતો મારા સાલજવામા આવ્યું હતું કે પિટસબર્ગ પાસેની એક કોનસાની ખાણમા ગંભીર પ્રકારનો અકસ્માત થયો હતો અને તે સાબળા અમારો ટેનર, તે વખતે જો કે પોતે બીજા કાર્યમા રોકાયેલો હતો, તેમ છતાં લોકોના જનન બચાવવામા કોઈ રીતે ઉપયોગી થઈ શકાય, એવી હમ્જાચી તરતજ હોનારતવાળી જગ્યાએ દોડી ગયો હતો દટાવવા માણસોને ખેંચી કાઢવા માટે કેટલાક રસ્થ સેપકોને લઈને તે નીચે ઉતર્યો, પણ અફસોસની વાત છે કે એ બહાદુર અગ્રણીએ પોતાનો જનન ગુમાવ્યો

આના વિચાર મારા મગજમાથી ખસી ચક્યા નહિ મારા પ્યારા મિત્ર મિ. રિચર્ડ વૉટ્સન ગિલ્ડરે મારા ઉપર એક સુદર કાવ્ય મોકલી આપ્યું હતું, તે હું આ હોનારતવાળી રાત્રી પછીના સવારમા ફરીથી વાંચી ગયો અને તે

વખતેજ એ 'ત્રિશૂલ'—વીર પુરુષો માટેનું ફંડ સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો એ કાવ્યનો ભાવાર્થ નીચે મુજબનો છે—

મુલેહના મમયમાં

“એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે, જ્યારે રણરાણ વાગતા બધે થશે અને લડાઈની ગર્જના શાત પડી જશે ત્યારે પૃથ્વી ઉપરથી વીંગ પુરુષોની આવાદ અને વીરત્વના કાર્યો નાશુદ થશે

“પણ એ શબ્દો બોલાઈ રહ્યા નહિ હોય, એટલામાં તો જે અનિષ્ટ દળોના વર્ષથી પોતાના બોગ થઈ પડેલા પ્રાણીઓને છુટ્ટા કરતું હતું, તેનો પરાભવ કરી વિજયી નિવડનાર પુરુષે પોતાનો દાય ઉંચો કર્યો, કોઈ અન્યાયને અનિ-મેષ દષ્ટિથી તાપી રહી પોતાનું પાતિત્ય લૂટવા ઉદ્યુક્ત થયેલા પુરુષને પોતાના આમર્થ્યનો પ્રભાવ બતાવ્યાનો દાખનો પ્રકાશમાં આ પો

“પોતાની માતાને ક્લેશ ન થાય એટલા ખાતર કોઈ બાળકે પોતાનું અસદ્ દુષ્કૃત મૌન-રો સંતન કર્યું

“કોઈ સત્યરોધક જિત્તાસુએ સત્તની ખાતર ઉધાડે છોક બદાર પડી ધમસાવાની કક્ષામરણ વટોરી લીધી

“તથા કાંઈએ હજારો જાન બચાવવા ખાતર કોઈ જીવલેણ ઉત્પાતને-મદામારીને—પોતાના શરીરનું બલિદાન આપ્યું”

આ ઉપરથી પોતાના જાતબાહ્યોને બચાવવા જતા, અગર તો તેમની એવા કરતા, જે વીંગ પુરુષોના જન જામ, તેમને ધનામ આપવા અગર તો તેમના કુટુંબનું પોષણ કરવા, તેમજ અકરમાતને લીધે જેમના કુટુંબ નિરા-ધાર થઈ પડ્યા હોય, તેમના પોષણને માટે મીલમારેકા અગર બીજાઓ તરફથી મોહવણ કરવામાં આવી હોય, તેની પૂર્તિ કરવાને માટે પચાસ લાખ ડૉલરનું ફંડ ઉભું કરવામાં આવ્યું ૪૦ સં ૧૯૦૪ ના એપ્રિલની ૧૫ મી તારીખે સ્થાપવામાં આવેલું આ ફંડ હરેક રીતે ઉપયોગી અને ફનેદમંદ પૂરવાર થયું છે આ ફંડના તરફ મારો પિતાતરીકેનો લાવ રહે છે, કેમકે એનો વિચાર મને પોતાનેજ થયો હતો મારી માહિતી મુજબ આવું ફંડ સ્થાપવાનો પ્રયાન અગાઉ કોઈને આવ્યો નહોતો, એટલે એ મારી પોતાની 'ધન'નું પરિ-ણામ છે પાછળથી એ ફંડનો લાભ ગ્રેસિટિનને પણ આપી તેનું મુખ્ય મથક ડન્ફર્મલાઇનમાં રાખ્યું છે, અને 'કાનેગી ડન્ફર્મલાઇન ટ્રસ્ટફંડ'ના ટ્રસ્ટીઓ તેનો વહીવટ કરે છે. એમનો વહીવટ મલો ફનેદમંદ નિવડ્યો છે. વખતના વહેવાની સાથે એનું ક્ષેત્ર વિસ્તાર કરી ફ્રાન્સ, જર્મની, ઇટાલી, બેલ્જ-

અમ, હોલેન્ડ, નોર્વે, સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ, જિન્ડન અને ડેન્માર્કને પણ એના લાભ આપવા માગ્યો છે.

જર્મનીમા આ ફંડનો ઉપયોગ કેવો થાય છે, તેના સબધમા બર્લિન ખાતાના અમેરિકન એમ્બેસીએ મારા ઉપર વખેલા પત્રમાથી નીચેનો ઉતારો હું અત્રે ટાકું છું —

“આ કાગળ લખવાનો મારો હેતુ, જર્મન દિરાઈડના વહીવટથી નામદાર શહેનશાહ કેસરને કેટલો બધો સતોષ થયો છે, તે તમને જણાવવાનો છે. એ ફંડના સબધમા એ નામદાર અતિશય ઉત્સાહ ધરાવે છે, અને એ ફંડ સ્થાપવામા તમારી જે વિવેકશુદ્ધિ અને ઉદારતા રહેલી છે, તેના સબધમા તેમણે તમારી અત્યત પ્રશંસા કરી છે. અત્યારે એ જે અગત્યનું ગ્યાન ભોગવે છે, તેવું તે ભોગવશે, એવી એમને શ્રદ્ધા નહોતી આ ફંડ ન હોત, તો જેમના સબધમા કંઈ પણ બદોબસ્ત ન થઈ શક્યો હોત, એના ધન્ય હૃદયદાવક દાખલા એમણે મને ગણી બતાવ્યા હતા એક દાખલો એક છોકરોને હૂંપતો બચાવતાર એક લુવાન પુરુષનો છે જેવા છોકરાને હોડીમા લઈ લીધા બાદ જેવા ભોકો એને પાણીમાથી ઉપાડી લેવાનું કરતા હતા, એટલામા એનું હૃદય બંધ પડી ગયું અને એ ફૂંચ્યો એણે પોતાની પાછળ એક લુવાન સ્ત્રી અને એક છોકરો ચૂકેલા છે દિરાઈડમાથી એ બાધને ગદગદ આપી એક દુકાન ઉધાડી આપવામા આવી છે, એમાથી એ પોતાનું શુભરાત ચવાવી શકશે. છોકરો ઘણો ચાલાક છે, તેને બચાવવાની પણ ગોઠવણ કરી આપવામા આવશે આ તો ઘણા પૈકીનો માત્ર એક દાખલો છે.

“પ્રધાનમંડળનો વડો વેલ્વેન્ટિન, જે આવા ફંડની જરૂરીયાતના સબધમા શરૂઆતમા શક્યમ હતો, તે હવે એની પાછળ ગાડો ગાડો થઈ જાય છે અને મને જણાવે છે કે, આખું વ્યવસ્થાપક મંડળ, જેના સભ્યો વીણી વીણીને ચુંટી કાઢવામા આવેલા છે, તે આ ફંડનો સૌથી સારો અને કદાપણ ભરેલો ઉપયોગ કરવાના કાર્ય પાછળ ખૂબ લક્ષ આપે છે. એ પોતે પણ તેમના નિર્ણય તપાસી જાય છે.

“એ મંડળે ઈંગ્લાન્ડના અને ફ્રાન્સના મંડળોસાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો છે, રિપોર્ટો આપ-લે કરવાની ગોઠવણ કરી છે, અને એકબીજાના અનુભવનો લાભ લેવાની યોજના કરી છે. અમેરિકાના રિપોર્ટમાથી તેમને ઘણું શીખવાનું મળ્યું છે.”

ઈંગ્લાન્ડના એડવર્ડ રાજાના ઉપર પણ આ ફંડની ઘણી અસર થઈ હતી. મારી જન્મભૂમિને આર્પણ કરેલા આ અને બીજા ફંડની તારીફ કરનારો

તેમના હસ્તાક્ષરનો પત્ર તેમણે મારા ઉપર મોકલાવ્યો હતો, તેને હું બહુ જ કિંમતી ગણું છું અને તેથી કરીને હું તે નીચે ઉતારું છું -

વિન્ડસર કેસલ-તા. ૨૧ નવેમ્બર, ૧૯૦૮

વદાવા મિ કાર્નેગી,

તમે આ દેશમાં-તમારી જન્મભૂમિમાં-જે પરાપકારના કાર્યો કર્યા છે, તેમાં વ્યક્ત થતી તમારી ઉદારતાની હું જે કંદર પિછાતું છું, તેના તમને ખ્યાલ આપવા હું લાખી મુદતથી ઇતેન્નર થઈ રહ્યો હતો એ ધર્મોદા ફોનો ગરુષપયોગ ન થાય, તેને માટે તમે જે કાળજી રાખી છે અને ગોઠવણ કરી છે, તે એ ફોનો કરતા કોઈ રીતે ઓછી પ્રશંસાપાત્ર નથી

તમારી ઉદાર બક્ષીસોની અને તેમને લીધે દેશને થવાના લાભની, હું કેટલી બધી કિંમત આપું છું, તે તમને જણાવવા હું બહુ આતુર હતો

એ પિછાણના એક ચિહ્નતરંગે હું તમારા ઉપર મારી એક જાણી મોકલી આપું છું, તે તમે સ્વીકારશો એવી અને આશા છે

હું છું, તમારો પ્રમાણિક મિત્ર,
એડવર્ડ રાન્ડ અને શહેનશાહ.

અમેરિકાના કેટલાક વર્તમાનપત્રો આ ફોનો ઉપયોગીપણાના સબધમાં શકેમદ દર્શાવે છે અને પહેલા વાર્ષિક રિપોર્ટના સબધમાં પ્રતિકૂળ વિવેચન થયા હતા પણ આ બધું દરે બદલાઈ ગયું છે અને દરે ફોની બ્યારચાની બહુ પ્રશંસા થાય છે એની જીત થઈ છે અને એનો નાશ થતાં ધણે કાળ લાગશે પાછના જગતી જમાનાના વીરપુરુષો પોતાના જાતબાપોને મારી નાખતાં કે પાયલ કરતા, આપણા મુધરેલા જમાનાના વીર પુરુષો તેમના જન બચાવે છે અગર તેમની સેવા કરે છે સારીરિક અને નૈતિક બાબની વચ્ચેનો જગતીપણા અને મુધારાની વચ્ચેનો-તક્ષાવત આવા પ્રકારનો છે પહેલો વર્ગ હું કે મુદતમાં નાણુદ થઈ જનાનો છે, કારણ કે જે માણસો એકબીજાની કતલ કરે છે તેમને આપણે, જેઓ એકબીજાનું ભક્ષણ કરે છે એવા નરબક્ષક ગણવા લાગ્યા છીએ, પણ જ્ઞાતુધી દુનિયા ઉપર માણસની દયાળી દ્રો, જ્ઞાતુધી બીજો વર્ગ નાણુદ થવાનો નથી, કેમકે એ જે વીરત્વ પ્રકટ કરે છે, તે દેરી છે

આ હિરોફાંટ મુખ્યત્વે કરીને જેન્સનફાંટ સ્વરૂપ લેશે અત્યાર આગમ્ય તેમાંથી ધણા લોકોને જેન્સન અપાવા માગ્યા છે વીર પુરુષો જાતે કે તેમની પત્નીઓ કે છોકરા આવા જેન્સન લેતા થઈ ગયા છે. શક્યાતમા તેના સબધમાં વિચિત્ર પ્રકારની ગેરસમજ ફેલાઈ હતી. ધણા માણસો એમ તમારા

હતા કે એનો ઉદ્દેશ લોકોને વીરત્વના કામ કરવા ઉત્તેજનાનો ફોતો, એટલે કે ધનામ મેળવવા ખાતર પોતાનો લાગ લગવવા લોકોને લગાવવાની ધારણા રાખવામાં આવી હતી આવો વિચાર મારા મગજમાં કદી પેડોજ નહોતો એ ખ્યાન મૂર્ખાઈલરેલો છે ખરા વીરપુરુષો ધનામનો વિચાર કર તાજ નથી ઈશ્વરજ એમને એવા કાર્ય કરવા પ્રેરે છે તેમને માત્ર પોતાના જાતલાઈઓ ઉપર ગુજરેલા સકટનોજ ખ્યાલ હોય છે, પોતાની જાતનો વિચાર તેમને કદી આવતોજ નથી એવો વીર પુરુષ જો અપગ ઘઈ જાય, તો તેની જાતને માટે અને જો બીજાઓને બચાવવા જતા પોતે જાન ગુમાવે તો જ્યો તેના આગ્રિત હોય છે, તેમને માટે નિર્વાહના સાધન પૂરા પાડવા નો યોગ્ય બહોળરત કરવાનો એ ફડનો ઉદ્દેશ છે ચરચાત ઘણી સારી થઈ છે અને જેમ જેમ લોકો એના ઉદ્દેશો તથા હેતુઓ સમજતા થશે, તેમ તેમ તેની લોકપ્રિયતામાં વધારો થતો જશે

અમેરિકામાં આજ અમારા ૨૭૨૮૨ ઉપર આવા પેન્થન મોગવનારાઓના ૧૪૩૦ નામ છે

આ ફડના પ્રેસિડન્ટતરીકે અમારા જૂના મિત્રમહાજ પૈકીના ચાર્લી ટેનરને મે પસંદ કર્યો છે એને માટે પગારની બીલકુલ ગોઠવણ કરવામાં આવી નથી એ એક સેન્ટ પણ સ્વીકારે નહિ એ કામ એને એટલું બધું વડાલ છે કે હુ ધાર છું કે એનો વલીનટ કરવાનો હક મેળવવા માટે એ બારે કિમત આપવા કમૂલ થાય એ કામને માટે એ સર્વ રીતે લાયક છે કાર્તેગીના કારખાનાના મજૂરો માટે સ્થાપવામાં આવેલા વર્ગેગી રિસિફ ફડની દેખરેખ પણ તેજ રાખે છે વળી મારા પિટ્યુબર્જ વિલાગના રેલ્વે ખાતાના નોકરોને માટે સ્થાપેલા ફડનો વલીવટ પણ એને સોંપવામાં આવેલો છે

ચાર્લી હમેશા મને બીજાઓના લનામટે કંઈક કરવાનો આગ્રહ કર્યો કરતો, પણ પોતે કશું મહેનતાણું લેતો નહિ, એનુંજ નહિ પણ કોઈ સ્થળે પોતાનું નામ પણ આપવા દેતો નહિ એક વખત એનું વેર લેવાનો મને લાગ મળ્યો એ લેલિથ યુનિવર્સિટિને ગ્રેજ્યુએટ છે અને તેનાપ્રત્યે હારે વફાદારી ધરાવે છે આ યુનિવર્સિટિને માટે એક મકાનની જરૂર હતી અને ચાર્લી એનો મુખ્ય દિમાયતી હતો હુ કંઈ બોલ્યો નહિ, પણ મકાનને મારી મરજી મુજમનું નામ આપવાની શરતે તેને માટે જોખતા નાણા આપવાની ઈચ્છા દર્શાવનારો પ્રેસિડન્ટ ડિન્કરો એ કાગળ લખ્યો તેણે એ શરત કબૂલ રાખી, એટલે, એ તેનું નામ ટેનર હોન પાડ્યું ચાર્લીને બ્યારે આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે એણે તેમ કરવા સામે વાઘો લિહાઓ, અને મને કા ૧૬

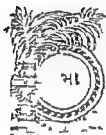
કહેના લાગે કે 'આથી મારી સ્થિતિ બહુ કફેલી થઈ પડશે, હું એક સાધારણ એન્જિન્યેટ છું અને મારું નામ આવું જાણે માનને પાત્ર નથી વગેરે વગેરે' એવી આ દસા જોઈ મને ઘણી ગમ્મત પડી, તેથી એ જ્ઞાત્રીની જોડતો મધ થયો લામુખી હું કંઈ જોડો નહિ, પણ પગી મેં કયું 'જો આ મકાનનું નામ "ટેનર હૉન" પાડવાની મારી હાને વળી ગઈ તો તું જરા દાસીને પાત્ર થઈશ એ વાત ખરી છે, પણ લેલિધની ખાતર, તારે કંઈક આત્મભોગ આપવા તૈયાર થવું જોઈએ જો તું મિથ્યાલિમાની ન હોઈ તો તારી પોતાની મુનિવર્નિટિને જો લાલ થતો હોય, તો તારા નામનો કેવો ઉપયોગ થાય છે તેની તને બહુ પગા ન હોવી જોઈએ અને વળી ટેનર નામ કંઈ બહુ મહત્વનું નથી તારા મિથ્યાલિમાનને લીધેજ તે આ બધું ધાધમ મચાવ્યું છે તારે તેનો પગલન કરવો જોઈએ આ વાતનો નિર્ણય તારાજ હાથમાં છે મને તો ટેનર નામનો ભોગ આપ અગર તો લેલીવનો ભોગ આપ તારી મરજી પડે તેમ કર 'ટેનર' નહિ તો 'હૉન' પણ નહિ મેં એને મહાન કયો જે મુમાદરો ભવિષ્યમાં એ બાધમમ ઉપર નજર ફેંકે અને 'ટેનર' ત્રાણ હશે એવો પ્રશ્ન પૂડે, તેમને હું ખાત્રી આપુ છું કે ટેનર એ લેલિધનો વફાદાર પુત્ર તો જનલ જ્યોતી સેવા કરવાના દાસ્યનો માત્ર ઉપદેશ નહિ, પણ તેને અનુરૂપ વર્તન જ ખનાગ ફરિનો હતો, અને એક સર્વોત્તમ મનુષ્ય હતો અમારો લાર્ડ ત્રાઇ કમિ નર ઓફ પેન્શનમ આવી જાનનો પુરુષ છે

પ્રકરણ ૨૦ મું

કેળવણી અને પેન્શનને લગતાં ફંડ

રી ચોથી મહત્વની બાબત (ધી કાર્નેગી ફાઉન્ડેશન ફોર ધી એડનાન્સમેન્ટ ઑફ ગીર્મીંગ) વિલાયતિ માટેનું કાર્નેગી ધર્માર્થ ફંડ નામની યુનિવર્સિટીના વ્યોમહ પ્રેફેસરને પેન્શનો આપવાના ઉદ્દેશવાળા દોઢ કરોડ ડોલરની રકમ હતી. આ ફંડનો વર્તમાન કોડ માટે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની કેળવણીની મંત્રાલયોના પ્રેમિડન્ટોમાથી ૨૫ ટૂંકીઓની પમદગી કરવાની જરૂર હતી. ચિગશે યુનાવસિટિનો પ્રેમિડન્ટ હાર્વર્ડ મંત્રવરને લીધે ગેરહાજર હોવાથી બાકીના ૨૪ ટૂંકીઓ બચાવ નક્કી કરવા માટે માગ દિવાનખાતામાં ભેળા થયા. ત્યાંથી મારો તેમની સાથે મિત્રનાનો સબધ બંધાયો. મિ. ફ્રેન્ક એ વેન્ડરવિચે આવા કાર્યનો વૌશિગ્દનમાં અનુભવ મેળવેલો હોવાથી તેમના તરફથી અમને શરૂઆતમાં ઘણી મદદ મળી. અને આ મંડળનો પ્રેસિડન્ટ હોમર હેન્ડ્રી એસ. પ્રિચેટ આ કામને માટે જોવા જોઈએ તેવાજ માણસ અમને મળી ગયો હતો.

આ ફંડ મને અસત વહાતુ છે, કેમકે જેમને એ ફંડનો લાભ મળવાનો છે એમાના ઘણા વિદ્વાનો સાથે મારો વાળા સમ્બંધો પશ્ચિમ છે, અને તેમની લાયકાત કેરી હોવા પ્રકારની છે તથા તેમની આજીવનની સેવા કેટલી બધી કિમતી છે, તેનો મને અનુભવ થયો છે. શિક્ષણના ધર્મામાં પડેલા વિદ્વાનોને બીજા અત્યંત લાભકારક ધર્માઓના જેટલું મહેનતાણુ મળવું જોઈએ, તેને જદશે તેમને સૌથી ઓછું-કંઠાળ મહેનતાણુ મળે છે. ઉજરતી પ્રગતને તૈયાર કરવાના કાર્યને જે વિદ્વાનો પોતાનું આણું જીવન અર્પણ કરે છે, તેમને માત્ર પેટપૂરવું જ મહેનતાણુ મળે છે કાર્નેધ યુનિવર્સિટીના ટૂંકી તરીકે જ્યારે મારી મહેનતવહેવી નિમજ્જક થઈ, ત્યારે પ્રેફેસરને બહુજ દબકા પગાર મળતા જોઈ મને અત્યંત ખેદ થયો હતો એમને સાધારણ રીતે અમારા

કારકુનોના કરતા પણ ઓછા પગાર મળતા હતા આવા માણસો જરૂરયાને મટિ કશું ન બચાવી શકે એ ઉધાડું છે. આથી કરીને જે યુનિવર્સિટીઓમાં પેન્શન ફંડની વ્યવસ્થા નથી હોતી, તેમને જે વિદ્વાનો સંચક હોતા નથી તથા જેમની પાસેથી કામ લેતું નેમએ નહિ, તેમની પાસેથી કામ લેવું પડે છે. આ ફંડના ઉપયોગીપણાના સંબંધમાં બે મન હોઈ શકેજ નહિ. (૧૯૧૯ ની સાલમાં આ ફંડની કુલ રકમ ૨,૯૨,૫૦,૦૦૦ ડૉલરની હતી). આ ફંડનો સાબ લેવાને પાત્ર એવા જે વિદ્વાનોનું પહેલું લીસ્ટ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આ'યું હતું, તે નેમએજ એ ફંડના સંબંધની ચકા નાણુંદ યજી જાય. એમાંના કેટલાકે તો માણસગતના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવામાં એટલો મોટો હિસ્સો આપ્યો હતો કે તેમની કીર્તિ આખી દુનિયા ઉપર પ્રસરી હતી. આવા ધણા વિદ્વાનો તથા તેમની વિધવાઓ તરફથી અને હૃદયદાયક પત્ર મળ્યા છે. આ કામજોનો મારાથી નાશ કરી શકાય એમ નથી, કેમકે જ્યારે પણ મને ગમગીની પેદા થાય, ત્યારે એ કાગળો વાંચી જવાથી તે દૂર યઈ જાય છે.

મારા મિત્ર ડૉર્મલાઈનવાળા મિ. થૉમ્સન શૉ(હાલ લૉર્ડ શૉ)એ ઈંગ્લાંડના એક માસિકમાં લેખ લખ્યો હતો. તેમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે, રૉટલેન્ડના ધણા માખાપ બીજા ખર્ચોમાં ધણી કાપકાપ કર્યા હતા પણ પોતાનાં ઓકરાનાં યુનિવર્સિટીની કેળવણી માટેની શી ભરવા શક્તિમાન થઈ શકતા નહિ આ લેખ વાંચ્યા પછી મેં પાત્ર ટકા વ્યાજવાળા એક કરાડ ડૉલરના બૉન્ડ અર્પણ કર્યા. તેની વાર્ષિક ૧,૦૪,૦૦૦ પૌંડની આવકમાથી અડધની લાવક વિદ્યાર્થીઓની શી આપવા પાછળ અને અડધની યુનિવર્સિટીઓની ક્ષિતિ સુધારવા પાછળ ખર્ચવાની દરાવી હતી. આ ફંડનું નામ 'રૉટલેન્ડની યુનિવર્સિટીઓ માટેનું કાર્નેગી ફંડ' એવું રાખવામાં આવ્યું હતું આ ફંડના દરરોજીઓની પહેલી મીટીંગ ૪૦ સં ૧૯૦૨ માં રૉટલેન્ડ ખાતાના પ્રધાનની એડિનબરો ખાતેની ઍપ્રીસમાં ભરવામાં આવી હતી અને તેમાં લૉર્ડ બાદર આદિ બહોં પ્રમુખપદે બિરાજ્યા હતા. આ મંડળમાં બધા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોજ હતા. વડો પ્રધાન બાદર, સર હેન્રી કેમ્પબેલ બેનરમેન (જે પાછળથી વડો પ્રધાન થયો હતો), જૉન મોર્લી (હાલમાં વાઈકાઉન્ટ મોર્લી) જેમ્સ થાઇસ (હાલમાં વાઈકાઉન્ટ આર્મિસ), ચર્લ્સ ઍફ એ'ગ્રન, લૉર્ડ રોઝબરી, લૉર્ડ રે, મિ. શૉ અને ડૉર્મલાઈનવાળા ડૉમટર જૉન રૉસ મેં તેમને જણાવ્યું કે, આ ફંડનો વહીવટ તમને સોપનાનું કારણ એવું છે કે, હાલમાં નિમવામાં આવેલા એક કમીશનનો રિપોર્ટ વાંચ્યાબાદ રૉટલેન્ડની યુનિવર્સિટીઓની કમીટીઓને મારાથી નાણા સોંપી શકાય એમ નથી મિ. બાદર એકદમ બોલી ઉઠ્યો,

“એક પેન્સ પણ નહિ” અર્થે જોઈ એટલું જ એ કમીશનનો એ-મલા સદ હતો તે પણ આ મતને સમત હતો.

આ ફંડની વીચિત વાચી સભળાવતા અર્લ જોઈ એટલું કહ્યું કે, ટ્રસ્ટની શરતો મુકરર અને અસદિષ્ટ નહિ હાવાથી મારાથી એનો વડીવટ સ્વીકારી શકારો નહિ, કેમકે મારી ફરજો શી છે તે મારે સ્પષ્ટ બાજુબુ જોઈએ મે ફરજો એને એવી સત્તા આપી હતી કે, જો પાછળથી તેમના વિચારોમાં એમ આવે કે અત્યાજી મુકરર કરેલા કેળવણીના ઉદ્દેશ કે માર્ગ મુધરતા જતા જમા નાને માટે અસમત કે બીનજરૂરી છે, તો આ ફંડનો લાભ કોને આપવો, તથા ફંડના ઉત્પન્નની વ્યવસ્થા કેવી કરવી, તે નક્કી કરી મૂળની વ્યવસ્થામાં દરગીઓ વધુમતીથી ફેરવા કરી શકે બાહરે જોઈ જર્ને અર્લના મતસાથે મળતો થયો અને વડો પ્રધાન બાહરે તો એમ બોલ્યો કે, આવી સત્તા કોઈ પણ વીન કરનારે પોતાના દરગીઓને આપી હોય એમ મે કદી સાંભળ્યું નથી, અને એવી સત્તા આપવી એ ઠીક પણ નથી.

મે કહ્યું—‘મિ બાહરે’ કોઈપણ મહાન આવતા જમાનાને માટે કાયદા ઘડી આપવા માટે લાયક હોય, એમ હું માનતો નથી અને કેટની- વખત તો પોતાના જમાનાને માટે પણ કાયદા બાધવાને તેઓ મૂર્ખા ગીતે મ્તેહમદ નિવડતા હોય એમ લોકો માનતા નથી.’

આ સાંભળી બધા ખડખડ હસી પડ્યા પછી વડા પ્રધાને કહ્યું—‘તમારે કહેવું બરાબર છે, પણ હું ધારૂ છું કે આવું હદાપણ ધરાવનાર તમે એકનાજ છે.’

મે એવી મત્તા વધુમતીને આપવા ધાગી હતી, પણ જોઈ બાહરે એની સૂચના કરી કે એવી સત્તા મે-તલીયાયથી ઓછા દરગીઓને ન આપવી અત જોઈ એટલું આ મુધારો કળૂન રાખવો, એટલે બીજા બધાએ મળુ ગળ્યો મારી ખાત્રી છે કે આવી છૂટ આવશ્યક અને હદાપણજરૂરી છે. મારી તમામ મોટી બક્ષીસોમાં આવી છૂટ આપવામાં આવેલી કે અને મારી ખાત્રી છે કે, સવિધ્ય એવું વાજબીપણું પૂરવાર મન આપશે કન્ફર્મલાઈસના અર્લ જોઈ એટલું આ ટ્રસ્ટના ચેરમેન ચવામાં આનાકાતી કરી નહિ એટલું પાસે આ બવાબદારી સ્વીકારવાનું કમૂલ મરાવી શકારો, એમ મે જ્યારે વગ પ્રધાન બાહરેને કહ્યું, ત્યારે તેણે તરતજ કહ્યું—“આખા ગ્રેવિટનમાં એનાથી વધારે લાયક માણુમ તમને મળી શકવાનો નથી એ સભ્યમાં અમને બધાને પૂરતો સતોષ થયો કે એના જેવો બીજો અમને મળી શકારો કે કેમ એજ સવાલ છે.

એ પણ એક વિગત મળેલ છે કે, જે પુરોને ડન્કર્મલાઇન સહેરના પોરબનતગિ સીકરી છુટાપણાનો હક બદનામા આપ્યો હોય, એમાના ચાર હાન ઇવના છે અને એ ચાર સ્ટેલેન્ડની યુનિવર્સિટિઓના ટ્રસ્ટની સાથે વેટાઇયા જેન્સર હેવી કેમ્પેન બેનરમેન, આર્ચબીશ્પ એ'ચન, કોકટર જોનરામ અને હું પોતે, પણ જે એકજ સ્ત્રીને ડન્કર્મલાઇનના છુટાપણાનો હક બદવાનું માન આપવામા આવ્યું, તેની એટલે મારી પત્નીની, પણ એ મહામા દવે ગણના કરવાની છે એનો પણ સહેર ઉપર મારા જેટલોજ ભાવ છે.

૮૦ સં ૧૯૦૨ સેન્ટ એન્ડ્રુસ યુનિવર્સિટિના રેક્ટર (ચેન્સેલર) તરીકે મારી ચુટણી થઇ આ બનાવ મારા જીવનમા બહુ મહત્વનો નિવડયો. આજ સુધી ૯ યુનિવર્સિટિના દુનિયાથી વેનજો હતો, હવેથી એમા મારો પ્રવેશ થયો. સીનેટના પહેલી મેમ્બર થઇ અને સેન્ટ એન્ડ્રુમની મ્યાપના થઇ ત્યારથી પાંચસો વરસહરમિયાન જે જૂની ખુશી ઉપર અનેક નામાકિત ચેન્સેલરો ખિરા જેલા તે ખુશી ઉપર આજે ૯ બેરો ત્યારે મારા ઉપર જે અગર થઈ તેની મારા જીવનના માઇ બનાવથા થઇ નથી મારે ચેન્સેલરતરીકે જે ભાવથી કરવાનું હતું, તેની તૈયારી કરવા માટે હું પાછા ચેન્સેલરના ભાવથી વાચી ગયો. તે મારું પેકી કીન રેન્ડોના ભાવથી પેળાનું વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશીને બોનાયું નીચેનું વાચ્ય મને બહુ પસંદ પડ્યું, 'ધર્મશાસ્ત્ર સીખના માટે બર્સ વાચો.' ધર્મસમાજનો એક મોટો અધિકારી અને મહારાણી વિક્ટોરીઆનો માનીતો, જોન નોલની યુનિવર્સિટિના વિદ્યાર્થીઓને એવી સલાહ આપનાની દિમત કરે, એ એનું બતાવી આપે છે કે વર્ષો પસાગ થતા જ્ઞાન-વિદ્યામા પણ સુધારો થતો જાય છે. જીવનમા મુખ્ય નિવડો બર્સ આપેના છે પહેલો; તારા આત્માના ઇષકાથીજ તું જીતો રહેજે આ નિયમને મેં મારા જીવનની સરજાલથીજ સુર-મુદ્રાવેખતગિ મ્વીકાર્યો હતો ખીન્ને નરકની ખીક એ કર્મચક્રમાં ને કુનામ રાખનાની જદનાદની નાણક જેરી છે, પણ તમે તો જેનાથી નમારી આવડને બટ્ટો લાગે તેનેજ તમારી મર્યાદા માનજો.

સેન્ટ એન્ડ્રુમના વિદ્યાર્થીઓસમક્ષ જોન રટ્ટર્થમીવે રેક્ટર તરીકે જે ભાવથી કર્યું હતું તે પણ અજળ તરેનું હતું એમણે પોતાના સર્વોત્તમ વિચારો તેમને સંભળાવી નાખનાની ધારણા રાખી દરે ઉચ્ચ જીવન જીવવામા અને શુદ્ધ તથા પવિત્ર ભોગવિનાસોનો ઉપભોગ કરવામા મદદગારતરીકે મગીન ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવે છે, એવો એમનો અભિપ્રાય હતો મારો અનુભવ પણ તેવોજ છે.

એક વખત મેં સ્ટેલેન્ડની ચાર યુનિવર્સિટિઓના પ્રિન્સિપલોને તેમની પત્ની-ઓ તથા પુત્રીઓસહિત, સ્કિમો ખાતે એક અલ્પવાર્ડિ અમાગીમાથે ગાળવાનું

આમ ત્રણ વ્યાખ્યા અને તેથી મને તથા મારી પત્નીને ઘણો આનંદ થયો. રકૉટલેન્ડની યુનિવર્સિટિએ માટેના ટ્રસ્ટીઓના ચેરમેન અર્વ ઝાંફ એ'શન અને રકૉટલેન્ડનો સેક્રેટરી લૉર્ડ બાલ્કર ઝાંફ બર્થે તથા તેમની પત્ની, એમણે પણ પહેલી મીલ્કસમા લાગ લઈતા હતા. ત્યાર પછીથી 'પ્રિન્સિપાલોનું અકાદમી' એ દરવર્ષનો કાર્યમનો કાર્યક્રમ ચક્ર પડ્યો અને એ પરસ્પર મિત્રો થયા અને તેઓ કૃત્ય કરે છે કે, તેથી યુનિવર્સિટિને ઘણો લાભ થાય છે. અર્થાત્ તેનાથી સકકાર્યની વૃત્તિ જાગ્રત થાય છે. પહેલી બેઠકની સમાપ્તિ થતા ક્ષુદ્રા પડતી વખતે પ્રિન્સિપાલ લેન્ડે માથે હાથ ઝાલીને કહ્યું - 'સત્રની શરૂઆત કેવી રીતે કરવી, એ શીખવાને રકૉટલેન્ડની યુનિવર્સિટિએના પ્રિન્સિપાલોને પાત્રસે વરસ લાગ્યા છે. એક અકાદમીઈ એકઠા રહેવું, એજ એને ઉકેલ છે'.

૧૬૦૬ ના મેળાવડાને પ્રમંત્રે એન્જામિન ફ્રેન્કલીનની પ્રપૌત્રી રેફ્રેક્સીફ કૉલેજની ડીન, મિમ્ એનલીસ ધર્વિનને એ અકાદમીકે અમારી માથે ગાળ્યું અને બધાને ઘણો આનંદ આપ્યો. ફ્રેન્કલીનને રકૉટલેન્ડની પહેલવહેલી ડીપ્રી લગભગ ૧૫૦ વર્ષ ઉપર સેન્ટ ઝેન્ડુમ યુનિવર્સિટિ તરફથી મળી હતી, એના જન્મનું બેસેકુ વર્ષ ફિલાડેલ્ફિયામાં બન્જ સુંદર રીતે ઉજવવામાં આવ્યું હતું; અને સેન્ટ ઝેન્ડુમની તેમજ ફુનિયાની ઘણી યુનિવર્સિટિઓએ માનપત્રો મોકલી આપ્યા હતા. સેન્ટ ઝેન્ડુમે મિમ્ એનલીસ ધર્વિનને એક ડીપ્રી પણ અર્પણ કરી હતી, અને લૉર્ડ રેકટર તરીકે એ ડીપ્રી એનાયત કરવા માટે મને મોકલવામાં આવ્યો હતો. આ ક્રિયા પહેલે દિવસે મોટી સલા સમજા કરવામાં આવી હતી; અને તે વખતે ૨૦૦ કરતા વધારે માનપત્ર અર્પણ થયા હતા.

સ્વાભાવિક રીતેજ શ્રોતૃગણ ઉપર ભાર અમર થઈ હતી. જે યુનિવર્સિટિએ પ્રપિતામહ ઉપર ડીપ્રીની નવાજેશ કરવાની પહેલ કરી હતી, તેજ યુનિવર્સિટિએ ૧૫૦ વર્ષ પછી પ્રપૌત્રાને તેનીજ ડીપ્રી અર્પણ કરી હતી; (અને તે પણ રેફ્રેક્સીફ કૉલેજની ડીન તરીકે એની પોતાની લાયકાતને લીધેજ). વળી તે પોતાના લૉર્ડ રેકટરને હાથે અર્પણ કરાવવામાં તેને દરિયાપાર ખીજા ખંડમાં મોકલ્યો હતો; જે લૉર્ડ રેકટર પોતે વસવાટ પરત્વે બ્રિટિશપ્રજા નહોતો, પણ જે ફ્રેન્કલીનની માફક જન્મપરત્વે બ્રિટિશપ્રજા હતો અને તેની માફક અમેરિકન રહેરી થયો હતો વળી તે ૧૬મા જ્યાં ફ્રેન્કલીન અખડ નિદ્રામાં સૂતો છે, ત્યાં ફિલાડેલ્ફિયામાં અને તેની જર્પતી ઉજવવા માટે ભેગા થયેલા પ્રતિષ્ઠિત મડળની સમજા કળામાં આવી હતી. સમળી ઘટના એકંદર રીતે અપૂર્વ હતી; અને આવી સુંદર અને ચોચા ૧૬મા

મારે હાથે થઇ, તે બદલ હું પણ મારી જાતને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યો. અરેખર સેન્ટ ઍન્ડ્રુસના પ્રિન્સિપાલ ડોના ડસનને એ વિચાર ઇશ્વરેજ મુઝાડ્યો હશે. સેન્ટ ઍન્ડ્રુસના વિદ્યાર્થીઓએ કોઈની પણ હરિકાષ વગર મને સર્વાનુમતે બીજા વખત પોતાના રેક્ટરરીકે ચુટી કાઢ્યો, તેની પણ મારા ઉપર લાગે અમર થઈ હતી રેક્ટરને પેટીકે ગતો વિદ્યાર્થીઓની સાથે ગામવાની હોય છે, તે વખતે સીનેટનો કોઈ સનાસદ હાજર રહી ચક્રતો નથી, અને વિદ્યાર્થીઓ તેની સાથે છૂટથી હરી હરી તથા વાતચીત કરી શકે છે. આવી રાત્રીઓ મને બહુ ગમતી અમારો સમય બહુજ ગમ્મતમા પસાગ થતો. પહેલી રાત પછી સેક્ટરીએ મારા વર્તનના સળધમા જે અભિપ્રાય દર્શાવેલા તે પ્રિન્સિપાલ ડોના ડસનની મારફતે મને પહોંચ્યો હતો.

“ફાણો રેક્ટર અમને ડિરેક્ટીને બોનતો ફાણો રેક્ટર અમારી પ્રત્યે બોનતો—અને બન્ને પેટર્ફોર્મ ઉપર બેસી રહીનેજ બોનતા મિ કાર્ત્તેવી અમારા મડળની વચમાજ મેદા હતા અને અમારી સાથે વાતચીત કરતા હતા.”

અમારી પોતાની (અમેરિકાની) ઉચી કેળવણીની સરઘાઓને મદદ આપવાનો પ્રશ્ન મારી સમક્ષ વખતોવખત ગળું થતો હતો, પણ મારી પોતાની માન્યતા એવી હતી કે દર્વડ અને કોનખીઓની સરઘાઓમા રોક મા પાચથી દશ હજાર વિદ્યાર્થીઓ હતા, એમને એ સરઘાઓ જોઇએ તેટલી વિશાળ હતી અને એમના વિસ્તારમા વધારો કરવાનું ઇચ્છવા લાયક નહોતું, પણ નાની સરઘાઓને અને ખાસ કરીને કોનેન્નેને મદદની ખાસ જરૂર હતી અને તેથી તેમને મદદ કરવી એજ નાણાને સારો ઉપયોગ કયો. ગણાય આથી મીને મે મારી મદદનું ક્ષેત્ર એ રીતે સક્રિય રાખ્યું હતું, અને મારો એ વિચાર હાપણુબરેલો હતો એની મારી ખાની થઈ છે. પાછળથી રૉફ્ફેન્ડનું કેળવણીવિષયક ફંડ ચપાણુ હતું સરકારી કેળવણી ખાતુ અને અમે આ ક્ષેત્રમા એકબીજાની સનાહ લીધા સિવાય રવન રીતે કામ કરતા હતા અને તેને લીધે પેટીકે વખત નહિ ઇચ્છવા લાયક પરિણામ આવતા હતા તેથી મિ રૉફ્ફેન્ડે મને પોતાના બોર્ડમા ઉમેરી લેવાની ઇચ્છા દર્શાવી અને મે તેમા જોડાવા તા પાડી આ પ્રમાણે સત્કાર્ય કરવાથી બન્નેને કામદો થયો અને દાન અમે સપીનેજ મામ કરીએ છીએ.

કોનેન્નેને નાણાની મદદ આપની વખતે તેમની સાથે મારા કેટલાક મિત્રોના તથા મારા ભાગીદાર ચાર્લિ ટેલરના નામ જોડીને તેમને પણ માન આપવામા આગુ. ગિલ્ડિન્સન કોનેન્નેને અર્પણ કરેલા દોનને મોન્કયોરડિ કોન્વેના નામ ઉપરથી કોન્વે દોનનું નામ આપવામા આ યુ છે દાનમા પ્રસિદ્ધ.

થયેના કૌન્વેના આત્મવૃત્તાતના મથેના સળ મથા આચેનિમમ' મા એવો અભિ-
પ્રાય દર્શાવવામા આવ્યો છે કે “આત્મવૃત્તાતરૂપી કચરાના ઢગલાની વચમા આ બે
મથો મુદર રતોની માફક ઝળકી રહે છે.” એ ઢગલામા ઉમેરો કરવાની ઇચ્છા
રાખનારે આ ઉપરથી કઇક ધડો લેવાનો છે. કૌન્વેની આત્મકથાનુ છે 'તુ
પ્રકરણુ નીચેના રૂકરા સાથે સમાપ્ત થાય છે -

‘ આ મારા વહાના વાચક ' જેની પાસેથી હવે હું છુટો પડું છું, તે
દુનિયા ઉપર સવાહશાન્તિ રહે એવી તુ પ્રાર્થના કરજે. જર્જના કરતા વાદળા
પાસે શાન્તિમાટે પ્રાર્થના કરતો નહિ, પણ જે પુરુષ, સ્ત્રી કે બાળક, તારા
સસર્ગમા આવે, તેની પાસે થાયજે ‘અમારા જમાનામા શાન્તિ ફેલાવજે’ એટલા
પ્રાર્થના કરીતેજ ખેતી રહીય નહિ, પણ એ પ્રાર્થનાને અતુરપ વર્તન રાખી
તેમા તારો હિંસો પણ આપજે ત્યારેજ, દુનિયામા જો કે કજીયાક ઠાસ હશે
તોપણ તારા અતરમા શાન્તિ રહેશે ’

મારા મિત્રે આપણી મોટામા મોગી નાવાસી ઉધાડી પાડી છે મુધરેલા
દેશો વચ્ચેના વિમ્મહ અવસ્થ નાશુદ થવા જોઇએ એકુવિન એમ રોટાન્ટનની
યાદશીરીમા એાહિયો રોટન્ટની કેનિયન કૉલેજમા રોટન્ટન ઍર ઍાફ ઇકોનોમિકસ
એ નામથી અર્થશાસ્ત્રના વિષયના શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવામા આવી છે
પિટમર્ગમા હું જ્યારે એમને તાર આપવા જતો, ત્યારે એ મારી સાથે મારી
રીતે વર્તતા, અને એકેટરી રોટના મદદનીસતરીકે હું વૉશિંગ્ટનમા હતો,
ત્યાં પણ મારા ઉપર એ ઘણું હેત રાખતા હેના, જૉન હે, ઇસિફ્ફ ર્, અને
મિસિસ કિયવલેન્ડ એ પ્રત્યેકના નામ ઉપરથી અનુક્રમે કિયવલેન્ડની વૉટર્ન
રિઝર્વ યુનિવર્સિટીમા હેનાઍર, થાઉન યુનિવર્સિટીમા જૉન હે લાઇબ્રેરી, હેમિ
લ્ટનનુ ઇનિફ્ફ ર્ફ ર્ફ અને વેવેસ્લીની મિસિસ કિયવલેન્ડ લાઇબ્રેરી, એ
પ્રમાણેના ર્ફ જગર મકાનો અર્પણ કરવામા આવ્યા છે અને આશા છે કે
પીજી જેમને હું ઓળખુ છું, આફ્ફ હું અજર માન આપુ છું, તેમની પાફ-
ગીરી કપમ રાખવાનુ હજી માગીયા બની શકશે જનરલ ડૉજજ અને ગેઇથી,
એમના નામ ઉપરથી મારી પોતાની બુક્સિઓમાથી જનરલ ડૉજજ લાઇબ્રેરી
અને ગેઇથી લાઇબ્રેરી, એ બે મસ્થાઓ સ્થાપવાનો મારો ઇરાદો હતો, પણ
તેમને પોતપોતાની યુનિવર્સિટિઓ તરફથી એવું માન ક્યારનુએ ગળી ચૂક્યું છે

હેમિલ્ટન કૉલેજને અર્પણ કરેલી મારી પહેલી બુક્સિસનુ નામ ઇસિફ્ફ
રટના નામ ઉપરથી ઇવિફ્ફ રટ ર્ફ-ડેશન પામવાનુ હતું એ અત્યત બાહોશ
સ્વદેશ આતાનો પ્રધાન હતો અને પ્રેમિડન્ટ ર્ફવેલ્ટના અભિપ્રાય મુજબ
‘ અત્યત શાણો પુરુષ હતો ’ એણે કૉલેજના અધિકારીઓને મારો ઇરાદો

જણાવેજ નહિ, તેથી મારી ધાણા જર આવી નહિ. મેં એ બાબત એને દર્પે આપ્યો, ત્યારે એણે દસતા દસતા કહ્યું - ‘જાઓ, હવે બીજી બક્ષીમ વખતે ૬ તમને નહિ છેતરી જાઉં’ બીજી બક્ષીમ વખતે એ બૂલ મુધારી લેવામાં તેજ આવી, પણ આ વખતે મેં એના ઉપરજ સઘળો આધાર નહિ ગાળવાની કાળજી રાખી હતી ‘ધી ડટરન્ડ ઝાફ રેમિટન’ એ નામનું ૬૦ તેનું નામ લેડીને સ્થાપવામાં આવ્યું છે અને એ હવે એનાથી બદલી રાખાય એમ નથી એ ૩૩ ૨૫ નાખ ડોનરનું છે ૨૮ એ મહાન પુરુષ છે અને અધગા મોટા માણસોની માફક એ બદલ સાહે છે પ્રેસિડન્ટ રૂઝવેલ્ટ એક વખત એમ જાહેર થયું હતું કે જ્ઞાણદ હાઉસથી કેપિટોલ મુધીના માર્ગ ધુટપીએ ચાલીને જવાથી રૂટની પ્રેમિડન્ટ-ટર્કરડીની ઉમેદવારીને વિજય મળતો હોય તો ૬૦ જરૂર તેમ કરે, પણ એ વેપારી મહાજનોનો ધાગનો દિમાચતી હતો, લેખનાયક નહોતો અને રાજમાણ એકમાર્ગી ગજદારી હતો એટલે મહાજનોને અકુશમાં રાખવાના કાર્યમાં એ પોતે પડે એમ એના પક્ષવાળા માનતા હતા, +

જે દખતી લેખને આપણે ગુનામગીરીની બેડીઓથી જકડી રાખ્યા છે, તેમની ઉન્નતિ પ્રવાન માર્ગ કરનારી હંમેશા અને ટરકેગી ઇન્સ્ટિટ્યુટ નામની સરથામોની સાથે મારો સમય લેડાયાથી મોઢા સતોપ થયો છે અને છુપે વૈશિષ્ટ્યના પરિચયમાં આવતું એ તો ઇશ્વરને અનુમદાજ ગણાય, જે માણસે પોતાની જાનનો ગુનામગીરીમાંથી ઉદ્ધાર કયો હતો, એટલુંજ નહિ પણ જેણે પાતાના લાખા જાત ભાઈઓનો ઉદ્ધાર કરી, તેમને ઉચા

+ એનું મનેગીની રાજગીરી કાયમ રાખવાના યત્નમાં બનતો વિચાર કરવા માટે ૬૦ ૧૯૨૦ ના એપ્રિલની ૨૫ મી તારીખે ન્યુચાર્કમાં એન્જનિયરીંગ સોસાયટીના મહાનમાં જ્ઞાણમાં ભાવામાં આવી હતી તેમાં મિ રૂઝવેલ્ટે મનેગીના સભ્યમાં નીચેના વિવાદો કરાવ્યા હતા - ‘જે લેખને એન્જિનિયરીંગ દેસને આપ્યા અને સમજીવાન બતાવીને તેને દુનિયાની અવ્યયીઓના વર્ગમાં મૂક્યો છે, તે મટગમાં એ કશું સ્થાન ધરાવે છે એ અત્યંત માયાજી હતો સપત્તિએ એના દેસને પ્રોફેસરી નાખ્યું નહોતું, તેમ તેણે તેને અવગણના સ્વખોનું-વરજાનું વિસ્તારણ પણ કરાવ્યું નહોતું એ માયાજી તેમ રોજાણ સત્તિય જો હતો, જાળને વિશે અભિમાય આપવામાં તે ઉદાર દીલ નહોતું મન-રાખના એની બૂલ્લસા અમર્યાદ હતી અને એના આદેસ પણ ઉમદા હતા, અને તેથી કરીને જે લેખ એને માટે એક અભિમાય આપતા હોય કે એ માત્ર કોટયધિપતિ હોઈ પોતાની વધુની પુછ લોકો આપી દેતો અને એમાં એણે કંઈ વિશેષ કંઈ નથી, તેમણે દુનિયાને જાણ ન પડે એવા માયાજીપણના કાળા બસ માર્ગે એણે કર્યા છે, તેની તપાસ કરવી થઈ છે

પ્રકાશના મુધાગને માર્ગે ચર્ચાવવામાં મદદ કરી છે, તેની આમળ આપણે આપણું સિર મુકાવવું જોઈએ. ટુએઝી પ્રિન્સિપલને મે સાથે લાખ ડોનરની મદદ કરી, ત્યારપછી થોડે દિવસે વૅલિંગ્ટને મારી મુશમલ લઈ મને જણાવ્યું કે, મારે એક મુશ્મલા કરવાની છે. મે તે માલખવા મોગી ખુલીથી ટાપાતા તેણે કહ્યું - “જલ્દિસપત્રમાં તમે એમ જણાવ્યું કે મારી તથા મારી પત્નીની હયાતીનુંથી અમારા લગણપોણું ચાટે એ ફડમથી નવરુદ ગકમ અનમ રાખવી અને તેને મારે અને તમારો ઉપમા મનીએ ડીએ પણ એ ગકમ અમારી જરૂરીયાત કરતા ઘણીજ વધારે છે અને મારી જાનના લોકો એમ માનતો કે હું તવમા ઘણ મથો છું. પૈમે જાચવાવાની કંઈપણ પરત મ્યાં વગર હું મની જાતની મેવા કરી રહ્યા છું પણ દવેથી કે નાક એમ ધારી કે હું તેવો નિસ્વાર્થપણે સેવા કરનારો નિર્ધન પુરુષ રહ્યો નથી, માટે એ મતમમાં ફેરફાર કરી ગકમનો આકડો ઉઠ્યો નાખી, ‘માન જગર જેટલી જોગનાય’ એવા શબ્દો લખવા કરનાર તમને કંઈ અડવણું છે? દુસ્તીએ ઉપર મને વિશ્વાસ છે મારે અને મારી પત્નીની જરૂરીયાતો બહુજ થોડી છે.”

મે તે પ્રમાણેના ફેરફાર કરી આપ્યો પણ જ્યારે મિ હૅન્ડિંગને મારે સખેતા અમલ મગગ પાડો મારી લઈ તેને બંધને મુધારેના કામળ આપવાની ઈચ્છા દર્શાવી, ત્યારે તેમણે અમલ નામના પાડો આપવા ના પાડી એ કાચગ તો સંઘરી રાખી પાછળની સતતીને વારસામાં સોંપવા મારે એમણે પોતાની પાસેજ ગાખ્યો, અને ફાલન ઉપર મુધારેના કામળ ગાખ્યો.

આ પ્રમગ એના ઉચ્ચ આગિમનુ દિગ્દર્શન કરાવે છે એના જોવા માયા દીનનો અને સ્વાર્થત્યાગી વીરપુરુષ બીને લાગેજ મળી આવશે. સંઘળા મરુણુ એનામ એકત્ર થયા હતા આવા શુદ્ધ અને પવિત્ર આત્માના પીછાણમાત્રથી માણુમ મુરારે છે જે આપણને એમ પૂછવામાં આવે કે આપણા જમાનાનો અગર તો ભૂતકાળનો કયો પુરવ છેક અનમ સ્થિતિમાથી સવોતમ સ્થિતિએ પહોંચ્યો છે, તો શુકર વૅલિંગ્ટન બહુજ નામ આપી શકાય. એ શુલામગીરીની દશામાયો મુક્ત થઈ એની કામનો નેતા થયો હતો અર્વા મીન મોગીજ અને જોસ્થુઆ બન્નેનું માર્ગ એણે એકનાએ કર્ડ હતું એણે પોતાની કામનો મુધારાના તેમ જનનલિના બન્ને માર્ગ ઉપર ચડાવી છે.

આ સમ્માઓને જગે હું તેમના અધિકારીએ અને ડ્રગિઓના પરિચયમાં આવવા પામ્યો. હેમ્પટનના પ્રિન્સિપાલ ટોનિસ બી ફીમન રૅનર્ડ મી એગન, નૅવૅલ કૅસ્ટર પીમેહી વી એવેગિટ મેમી, નૅવૅલ મેંકઝેનેની અને વિનિયમ એચ બૅલિસન એ બધા બીજાના કલ્યાણમાટે ત્યાગ કરી

રહ્યા છે તેમના સ્વભાવનો મને પરિચય થયો, એ એક અવશ્ય લાભ છે કુપર યુનિયન, કારીગર અને વેપારીવર્ગની સોસાયટી અને એક દર રીતે જેની સાથે મારો સબ્બંધ થયો હતો, * એવી દરેક સરકારમાં એવા અનેક સીપુરુ છે કે જેઓ પોતાના શરીરની સાથેજ સમાજ થતા અગત સ્વાર્થની પાછળ પોતાનો બુદ્ધિ અને વખતનો વ્યય કરવાને બદલે, પોતાના ઓછા નસીબદાર ભત્તભાખ્ખોની જેનાથી ઉન્નતિ તથા સકલની નિવૃત્તિ થાય, એવા ઉચ્ચ આશરો પાછળજ પોતાનું જીવન ગાળે છે

‘ દેવળમાં વાજ ત્રો આપવાની શરૂઆત મેં ધણી વર્ષોથી કરી હતી સૌથી પહેલી શરૂઆત એવિધની રહેરની અદર સ્વિકનમોર્ગિયન ચર્ચથી કરી હતી એ ધર્મમંત્રાલયમાં સોથી પણ ઓછા સભ્યો હતા, તેથી એટલી નાની સંખ્યાને માટે દેવળ બાંધી આપવાની ના પાડીને મેં તેમને એક વાજ ત્ર આપા પુ હતુ ત્યાર પછીથી પિટસબર્ગના કેથોલિક પધના મોટા દેવળથી માંડીને તે ગામડાના નાના દેવળસુધીના તમામ દેવળો તરફથી માગણીઓ આવવા લાગી, અને મારે તો એક ધધો જાગ્યો દરેક દેવળ પોતાનું જૂનું વાજ ત્ર કાઢી નાખી નવું લાવવાની માગણી કરતુ, અને હું તો નવા વાજ ત્રની પૂરેપૂરી કિંમત નેટલી રકમ આપતે એટલે જૂના વાજ ત્રના ઉપરના નાણા તેમને પડ્યા જતાં કેટલાક તો નવા વાજ ત્ર પોતે ખરીદી ચૂક્યા હોય, તોપણ મારી પાસે માગણી કરતા અને હું જે એક મોકલાવી આપતો, તેના નાણા વટાવી લાવી ગોળખમાં મૂકતા, પણ આખરે એક ચોક્કસ પદ્ધતિ મુકરર કરવામાં આવી કેણ દેવળના તરફથી માગણી આવતા તેના ઉપર હાથેના પ્રતોવાનું ફારમ મોકલી આપવામાં આવે છે અને તેના જવાબ આપ્યા પછીજ જે પગલું ભરવું હોય તે ભરાય છે આ ખાતુ હવે બરાબર પદ્ધતિસર કામ કરે છે અને તેનું કામ ધણુ સારુ ચાલે છે કેમકે દેવળના કદના પ્રમાણમાં નાનું મોટું વાજ ત્ર આપવાનું મંજુર કરવામાં આવે છે

ધર્મન્યુન લોકે તરફથી મારા ઉપર એવો આરોપ મૂકવામાં આવતો હતો કે દેવળને વાજ ત્રો આપીને હું પ્રાર્થનાને હલકી પાવરીએ ઉતારી પાડુ છું રકોટ-ડના ચુસ્ત પ્રેરિજેટરિયનો હજુ પણ ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં મનુષ્યના કાંઈ બદલે ‘સિમેગીએથી ભરેલી પેગીનો ઉપરોમ કરવાના કાર્યને

● એન્ટુ કાર્તેગીએ યુનિવર્સિટીઓ કોલેજો અને બીજા કેળવણીની સંસ્થાઓ નળી એકદર પાવરો સંસ્થાઓને નાણા તથા મકાનો અર્પણ કર્યા છે એવા ફની એકદર રકમ ૨,૭૦,૦૦,૦૦૦ ડોલરની છે

નિવૃત્ત ગણી વખોડી કાઢે છે ત્યાર પછીથી મારા 'પાપ' મા ભાગીદાર ઉભો કરવાની ઈચ્છાથી મેં દરેક દેવળ પાસેથી અડધી કિંમત પગવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ ઘોરણે પણ એ ખાતાનો કારભાર હજી ધમધાકાર ચાલે છે અને વાજત્રો મારેલી માગણીમા વધારોજ થતો જાય છે વસ્તીમા વધારો થવાને લીધે નવા દેવળો બાંધવામા આવે છે અને તેમને પણ વાજત્રો પૂરા પાડવા પડે છે.

આ કારભારનો અત અત્યે એમ મને લાગતુ થી સારા વાજત્રની અડધી કિંમતનો ફાળો આપવાની દેરબોને ફરજ પાડવાથી જરૂરી અને રીત સરનુજ અર્થ યવાની ખાત્રી મળે છે મારા પોતાના અનુભવ ઉપરથી કુ એમ માત્રુ છુ કે પ્રાર્થનાદરમિયાન થોડે થોડે અતરે પવિત્ર સંગીત સાંભળતુ અને જે ધર્મેપદેશ (સર્મન) આપણને આકાશી પિતાની ખીનકુલ પ્રતીતિ કરાવતો નથી, તે સાંભળ્યા પછી, ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કરે એવા ગાયન સાંભળતા વીખગાઇ જતુ એ કિતકર ■ આથી વાજત્રો પાછળ ખચાંતા ર થતો સારો વ્યય થાય છે એમ કુ માત્રુ છુ, આથી કરીને વાજત્રખાત્રુ અમે ચાલતુ રાખ્યુ છે *

મારા પરીપકારના તમામ કાર્યોમા મારા ખાનગી પેન્શન ફંડની યોજનાથી મને પૂરતો અને ઉંચા પ્રકારનો બદલો મળી રહે છે જે માણસોને આપણે ભલા માયાળુ અને સર્વ રીતે પાત્ર માનતા હોઈએ છીએ પણ જેઓ પોતાનો કષ્ટપિણુ હોય નહિ દોવા છતાં, પોતાના યુજરાનની ચિતામાંથી મુક્ત રહી, આખરે દલામ ગડવાના સાધન પરાવતા હોતા નથી, તેમને વૃદ્ધાવર્યા દરમિયાન સપન્નાવર્યામા મૂકી આપવા જેટની આપણી યુક્તિ છે, એ વિચાર થી આપણને જેટલો સતોષ થાય છે, તેટલો ખીન કરાશી નથી થતો નાની રકમોની મદદવડે આવા માણસોને યુજરાનની ચિતામાંથી મુક્ત કરી શકાય છે જે માણસોને થોડી મદદ કરવાથી તેમની કુખમય વૃદ્ધાવર્યાને સુખમય ખતાની શકાય છે, એમની સખ્યા ઘણી મોટી હોય છે, એ જાણી મને મોટુ આશ્ચર્ય થયુ હતુ આવા કેટલાક દાખના કુ ધધાત્રીથી મેનવ્રત થયો, ત્યાર પહેલા મારી નજરે પડ્યા હતા, અને તેમને મદદ કર્યા બદલ મને અપાર સતોષ થયો હતો મદદને સર્વ રીતે પાત્ર ન હોય, એવુ એક પણ નામ મારી યાદીમા નોંધવામા આવ્યુ નથી સધળા સુપાત્ર છે x એમના નામ ઉધામ પાકવામા આવતા નથી એવી મદદ કોને કોને અપાય છે, તે કોઈ

* આ ખાતાની મારફતે ૧૯૧૬ સુધીમા ૭૯૮૯ દેવળોમા તેટલી રૂ ખચામા વાજત્રો પૂરા પાડવામા આવ્યા છે એ જાજત્ર સાક લાખ ડોલરનો અર્થ થયો છે

x આત્રુ અર્થ વાર્ષિક રા લાખ ડોલરનુ હવ

જાણતું નથી એ સબધમા કોઈને મોટે જરાપણ વગળ કાઢવામા આવતી નથી
 “મારા ઉપર ઈશ્વરે જે અનુગ્રહ કર્યો છે, તેને પાન ચવાને માટે હું
 શા સત્કાર્ય કરું છું ?” આ પ્રશ્ન મારા મગજમાથી કદી ખમતો નથી. મારા
 પેન્શન લીસ્ટ ઉપર જે આમળનોના નામ છે, તે આ પ્રશ્નનો મતોપકારક
 જવાબ આપે છે, અને મારો પોતાનો જવાબ પણ એજ છે. જીવનના સુખ
 અને મારા દિરસા કરના વધારે પ્રલેખ છે, તેથી મારે પોતાને માટે જમ
 સિયતા પાસે હું કશું માગતો નથી જાપણે કરાની પણ માગણી કર્યા વગર,
 કરાની પણ ધારની ગણ્યા વગર અને આ લોકમા કે પરદેશમા કોઈપણ
 ફળની આશા રાખ્યા સિવાય, + માન પ્રાપ્તકર્તા યનુ પાવન કરતા નીતે,
 આપણું શિર ઝુકાવીને આપણા અંતરમા ખિરાજેના ન્યાયાધીશને આધીન
 રહેવું જોઈએ

દાન અદપુ કરના કરના દાન કરવું એ વધારે સુખકર છે જો માગ એ
 વ્હાના મિત્રોની અને માગી સ્થિતિનું પરિવર્તન થાય-હું જે સ્થિતિમા હું તે
 સ્થિતિમા એ હોય અને એમના સ્થિતિમા હું હોઉં-તો હું તેમને માટે જે
 કરી રહ્યો છું તે તેઓ પણ મારે માટે તેમજ મારા આગ્રહિતોને માટે કરેજ,
 એની અને ખાતો છે તેમના નરહથી ન રો ઉપકાર માનનારા પણ પત્રો અને મળ્યા
 છ કેટલાક અને એમ જાણવાની ક્ષમિત કરે છે કે ‘એમ સવાગસાજ પ્રાર્થનામા
 તમને સહારીએ છીએ અને તમારે માટે આશીર્વાદ ગાગીએ છીએ.’ તેના
 જવાબમા મારાથી ધગી વખત તેમને મારી ખરી વાગવુંથી માલિન કર્યા વગર
 રહેનાતું નથી હું તેમને કહું છું “મહેરમાની દરીને મારે માટે કંઈપણ વધુ
 માગતા નહિ અને અત્યાર આગમ્ય મારા દિરસા કરતા વધારે મળી ચૂક્યું
 છે મારા ઉપર નનાજેશ થેનો ઈશ્વરી બક્ષાસોના વાસ્તવિકપણની તપાસ
 કરવા નિમાયથી કોઈપણ નિષ્પક્ષપાતી દ્રષ્ટી, તેમંશી અર્થ ઉપરાતની પાછી
 લઈ લેવાની ભલામણ કર્યા વગર રહે નહિ” આ કંઈ પોષણ રાખે નથી
 તેમનું ચથાર્થપણ અને જરાબર સમજાય છે

રેના પેન્શન ફક્ત પણ તેવાજ પ્રકારનું છે તેમાથી પિટસબર્ગ વિભાગના
 પણ જૂના ખાઇઝ (મારા સાથીઓ) ની અગર તેમની વિધવાઓની સહાય
 લેવાય છે તેની માન ધણા વર્ષોથી કરવામા આવી હતી, અને તેમા સુધારા
 વધારા થતા તે દાનની સ્થિતિએ પહોંચ્યું છે. હું પેન્સિલ્વેનિયા રેલ્વેના
 સુપરિન્ટેન્ડન્ટ હતો, તે વખતે રેલ્વેના જે માણસો મારા હાથ નીચે નોકરી
 કરતા હતા, તે પૈકી જેમને અગર જેમની વિધવાઓને મદદની જરૂર હોય

તેમને તેમણી મદદ અપાય છે. હું જ્યારે પહેલવહેલો તેમના સમાગમમાં આવ્યો, ત્યારે હું કિશોર અવસ્થામાં હતો અને તેમને નામથી ઓળખવા લાગ્યો હતો. તેઓ મારાપત્ની બહુ માયાગ્રુપણે વર્તતા હતા. એ ફંડનો લાભ લેનારા કેટલાક મગદોને હું જાતે ઓળખું છું.

મીત્રોમાં કામ કરનારા જે મલુરોના લામખીટ મેં ચાળીમ લાખ ડોલરનું ફંડ (સ્ટીવ વકર્સ પેન્શન ફંડ) અર્પણ કર્યું છે, તેમાંના પ્રણાને હું જો કે નજરે દોડે ઓળખતો નથી, તોપણ એમાંના કેટલાકને તો હું સારી રીતે ઓળખું છું અને તેથી જો ફંડ પણ મને પ્રણ વહાવું છે

૬

પ્રકરણ ૨૧ મું સુલેહમંદિર અને પીટનકીક

ઈ નહિ તા ઈમેજલાલા બોલનારી પ્રજાએ વચ્ચેની એક સંધી-મુવેદના સબુધના વિચારે. મારા મગજમા લાખી મુલ્યથી ધોળાયા કરતાં હતું ૪૦ સં ૧૮૬૯ માં જ્યારે બ્રિટને 'મૉનકે' નામનું રાસતી લગાવેક બારકસ દિવાના ઉતાર્યું, ત્યારે હાન જહી જવાયવા કોઇ કારણસર એમ વાતો થતી હતી કે એ એક પછી એક આપણા (અમેરિકાના) તમામ શહેરો પાસેથી ખડણી ઉધરાવશે કશું તેની

સામે ટકી શકે એમ નહોતું જૉન બ્રાઇટ તે વખતે પ્રવાન મડળમા હતો, તેને તાર કરી એ જણાવ્યું "પીપ્પોરીનામ્ મૂત શરીરને સ્વદેશ પહોંચાડવું, એ મૉનકેની પહેલી અને સર્વોત્તમ સેવા છે "

એના ઉપર એ મારી સહી કરી નહોતી આશ્ચર્યકારક ધગના છે કે મારી ધ-છા મુજબ કરવામા આવ્યું અને આ પ્રમાણે મૉનકે સુલેહના દૂતનું કામ કયું-વિનાશનું નહિ ધણા વર્ષ પછી એક મીજલસમા કુ મિ બ્રાઇટને મળ્યો. જન તેમને એ જણાવ્યું કે પેને નનામો તાર ચૂકનાર દુ હતો તાર ઉપર સતી નહિ હોવાયા તેમને નવાઈ લાગી હતી, તેમણે વધારામા જણાવ્યું કે 'એ વાત મારા મનમાજ હતી ' કુ પણ એ દહીકા માનું છું એ વાતનો બધો જરા તેમનેજ ધો છે

સિવિય વૉર (આતર્વિગ્રહ) વખતે અમેરિકાને જ્યારે મિત્રોની જરૂર હતી, ત્યારે એમણે મિત્રની ગરજ સારી હતી જાહેર જીવનના વીરપુરુષ (હીરો)

• લોકો બહે ગમે એમ પોલના, પણ હુ તો કદુ છું કે જેવી રીતે પ્રથમ બ્રિટન અને અમેરિકાના એકત્ર રાત્ર ઉપર સૂર્ય મકસતો હતો, તેવીજ રીતે તે આગળ ઉપર એ ફરીથી એકત્ર થશે એ રજ્યો ઉપર ફરીથી હુગશે અને મકસતો. (એન્ડ્રૂ ૩૩ મેગીના એક ભાષણમાથી)

* અમેરિકાનો વેપારી અને પદાધિકારી પુરુષ જર્જી પીપ્પોરી ૧૮૧૯ લડનમા મૃત્યુ પામ્યો હતો

તરીકે હું એમને પૂજતો હતો. શરૂઆતમાં લોકો એમને ઉદ્ધત અને ઉચ્ચ પાવન ઠરાવનારા વિચારો ઠરાવનારા રીડીકલતરીકે વખોડી કાઢતા હતા, પણ પ્રગ્ન આખરે એમના મતને મમત ધરાવતામુધી એમણે ખતથી કામ કર્યા કર્યું. એ દમોશા સુવેદને સહાતા હતા અને એમનું ચાલુ હોત, તો એ કિમિયાના વિગ્રહમાં ધમ્માડને લગવા દેત નહિ. લોડ સેલ્ફગરીએ પાછળથી કબૂલ કર્યું હતું તેમ ધમ્માડે આ વિગ્રહમાં ખોટા પરિણામે મદદ કરી હતી. પાર્નીમેન્ટના મુકામમાં આઈરિશ ને કચાળ પુત્રાગ્રાહી મુકવામાં આવ્યું હતું, તેને ખસેડી તેની જગ્યાએ સાંઝ બાવલુ મુકવાની એમના કુટુંબને મને પરવાનગી આપી, એ મારા ઉપર ખોટા અનુગ્રહ કર્યો એમ હું માનું છું.

ધમ્માડની મારી શરૂઆતની મુનાકાતોદરમિયાન ટ્રાન્સિટનની પીસ સોસાયટી (વિગ્રહ નાશુદ કરી દુનિયામાં સુવેદ્ય જાળરી રાખનારો પ્રયાસ કરનારી મહત્ત્વા)માં હું રમ લેતો ચલા હતા, અને તેની ઘણી બેઠકોમાં મેં લાભ નીધો હતો, અને પાછળથી મળુરપણના પ્રતિનિધિ મિ. મેરે સ્થાપના પાર્નીમેન્ટરી મુનિષનમાં પણ હું જવા લાગ્યો હતો એ વખતે મને માટે સૌથી સારું કામ કરનાર તરીકે એને ત્યારે ૮૦૦૦ પૌંડનું નોમેન પ્રાઈઝ મળ્યું, ત્યારે તેણે ખાસ જરૂરઆતોને પહોંચી વળવા માટે ૧૦૦૦ પૌંડ રાખી નાખના આર્બિટ્રેશન કમીટી (લવાઈ મહત્ત્વ)ને આપી દાંધા હતા આ આત્મબોગ ઉચા પ્રમાણનો હતો. ખરા લોગપુરુષને પૈસાની કિંમત કચરા જેટલી છે મિ. કેમરને પાર્નીમેન્ટના મેમ્બરનીકે નકનમાં ગહેવાથી ચના ખર્ચ ખદન તેના મદાજન તરફથી દર જ નાકીએ માત્ર થોડા ડૉનર મળે છે અને તેને એકદમ ગંજનવગ રકમ પ્રાપ્ત થઈ હતી, છતાં તેણે તે સુવેદના માર્ગમાં આપી દીધી વીરત્વનું આ અત્યંત સ્ત્રામ સ્વરૂપ છે.

ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં મેં એ મીટિંગ લૅન્સિંગ્ટનમાં પ્રેસિડેન્ટ કિનવ લેન્કની મુનાકાત કરાવી હતી એમણે કમીટીના સમયોનો ખરા દીવથી મત્કા કરી તેમને પોતાના સદસ્યરની ખાત્રી આપી હતી તે દિવસથી વિગ્રહનું નામ નિશાન નાશુદ કરવાનો પ્રયત્ન અને વધારે અને વધારે મદદરતો લાગવા માડ્યો અને આખરે ખીજા બધા વિચારો દબાઈ જમ એનાજ વિચાર મારા મજબૂત ચક્રોએ સહાયવા લાગ્યા. દુનિયા ઉપર સુવેદનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનો વિચાર કરવા માટે હેગ ખાતે લાન્વામાં આવેલી પટેની સુવેદ પમ્પિહ (પીસ કૉન્ફરન્સ) તરફથી જે આચર્યકારક કામ કરવામાં આવ્યું હતું તે જોઈ મને અપાર આનંદ થયો હતો. પરિપક્વ લગવાનો ચૂલ હેતુ ધરમ ધમ્માડવાની યોજના નક્કી કરવાનો હતો, તે સંબંધમાં તો કંઈ યદ્ય ચક્રુ નહિ, પણ ખોટા રાજ્યોના કા. ૧૭

અદ્ય અદ્યની તકરારોનો સમાધાનીથી નિકાલ લાવી આપવા માટે કાયમની લગાદ કોર્ટ સ્થાપવાનું સગીન કામ એ પરિપક્વ કરવામાં આવ્યું. દુનિયા ઉપર મુલેદ સ્થાપના માટે આજમુખી લગવામાં આવેલા પગલામાં આ સૌથી મહત્વનું પગલું હતું અને તે પણ અગાઉથી કંઈ વિચાર કરી રાખ્યા સિવાય, એકાએક તબે દેરી ગ્રેસ્ટાચીજ એ વિચાર ઉપડ્યો હતો એ ગ્રેસ્ટ માર્ગને પરિપક્વ આદરૂપરફ વધારી લીધો એમાં કંઈ નવાઈ નથી.

તે મિ. હોલ આજે દયાન હોત અને પોતાના ઉપરી એન્ડ્રી હી વ્હા ઇટની સાથે બીજી મુલેદ પરિપક્વ પ્રતિનિધિતરફે હાજર થઈ શક્યો હોત તો મારી ખાતો છે કે એ બંને મળી લગાદને નાણું કરવા માટે ઇન્ટરનેશનલ કોર્ટ સ્થાપનાના કાર્યને ગગડે ચડાવી શકત ઉપરીની સૂચના ઉપરથી એ જાને હેગ ખાતેથી રોતોરાન નીકળી જર્મની જઈ શહેનશાપને તેમજ પગદેશ ખાતાના પ્રધાનને મળ્યો અને આખરે તેમનો પાસેથી લગાદમાં લાઇકોર્ટ સ્થાપનાના કાર્યને મમતિ આપવાનું નથા પોતાના પ્રતિનિધિઓને પાછા નહિ બોલાવી લેવાનું કમ્પ કરાવી આવ્યો આ એના માટે મિ હોલ માણસનતના સર્વોત્તમ સેનકની ગણનામાં જવાને પાર શયો છે અફસોમની નાન છે કે એ જુનાનીના પૂર ખાતમાં હતો તે વખતે નિર્દય કાગે એને ઉપાડી લીધો જે દિવસે ઇન્ટરનેશનલ કોર્ટ (હેગ પરદેશને લગતા તકરારોનો સમાધાનીથી નિકાલ લાવી આપનારી લગાદ) સ્થાપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું, તે દિવસ દુનિયાની તમારીખમાં માફાગ દિવસતરફની પ્રસિદ્ધિને પામરો તે દિવસથી માણસોનો વાન કરનારૂં અત્યંત નિષ્ઠ ગુનાયતા અટકરો એ દિવસ સગળા દરોમાં ઉજવવો જોઈએ, અને હુ ધારે છું કે, એ દિવસ હવે અફૂ દૂર નથી આજમુખી જોમની વીગપુરગોનગરે પૂજન થાય છે, તેમને એ જમાનામાં મેઈ સલારો પણ નહિ.

એન્ડ્રી હી વ્હાઇક અને મિ હોલમે હેગ ખાતેથી પાછા ફર્યા પછી ત્યાં મુલેદનો મહેલ (પીસપેલેસ) જધાવી આપનાની મારી પાસે માગણી કરી, ત્યારે મે એવો જવાબ આપ્યો કે, એની રીતે મારી મેળે એ કામમાં આગળ

૦ હેગ ખાતેના ' પીસ પેલેસ ' થા ૧૯૧૩ના અગ્રહની રમ્મી તારીખે વિલિયમ રંગેલ કેમરનું ખાવડું પુરું મુકી વખતે મિ. કાર્નેગીએ નીચે સુજળના વિચાર જણાવ્યા હતા - " મારો અભિપ્રાય એવો છે કે દુનિયાની મુલેદ જગત્તવા માટે જે સૌથી અગત્યનો ઉપાય છે તે એ છે કે, ત્રણ કે ચાર મોટા રાજ્યોએ (અને બીજા જેવા સામેય થવા માગતા હોય તેવાએ-જેમ વચરે જોડાય તેમ વચરે સાથ) એકત્ર થઈ, જે કોઈ દુનિયાની મુલેદને અને પહોચાડવા તેવાર થાય તેની સામે પડવાના કોલકાર કરવા. "

પડવાનું માદસ હું કદી કરી શકીશ નહિ, પણ જો તે નેધર્લેન્ડસની મગકાર જોવા મદિરની જગીરમાં જણાવી જોઈતા નાણામાટે મને પૂઠાવે, તો હું એના મળધનો વિચાર કંઈ કોઈ અવર્ગેન્ટ પાસે જોવી માગણીની આશા ગાળી શકાય નહિ એમ જણાવી તેમણે મારી સૂચના સામે વિરોધ દર્શાવ્યો, ત્યારે મેં કહ્યું કે, એમ હશે તો હું પણ એ બાબતમાં આગળ પડવા માગતા નથી.

આખરે ડચ અવમેન્ટે પોતાના વૅશિંગટન ખાતાના એનચી બેરન ગેનર્સની મારફતે તેવી માગણી કરી એટલે મને આનંદ થયો, છતાં જવાબમાં મેં એખવટ કરી કે હું અગાઉથી નાણા નહિ મોકલી આપુ, પણ એ બદલ માગ ઉપર હુડીઓ લખવામાં આવશે તે હું શીકારીય એ મુજબ મેં હુડીઓ શીકારી અને એ પછર લખાવી હુડીઓના ખોખા મેં રમારકચિહ્નતરીકે માચૂરી રાખ્યા છે. સુલેહના મદિરની સ્થાપના કરવા જેવા પવિત્ર કાર્યનો જશ એક વ્યક્તિને આપવો, એ મને બહુ ભારે પડતી વાત લાગતી હતી. આનું મદિર દુનિયામાં સૌથી વધારે પરિત્ર ગણાય, કેમકે તેનો ઉદ્દેશ અત્યંત પવિત્ર છે. ઇશ્વરના ગૌરવનું ભાન કરાવવા માટે સ્થાપવામાં આવેલા મેન્ટ પિટરનું દેવળ કે બીજા મકાનો કંઈ પણ એ મદિરને હું વધારે પવિત્ર ગણુ છું. (૧૪) વહે છે કે—‘આપણે ઇશ્વરની કોઈ સેવા કરી શકવાના નથી કે તેને કોઈ જાતની મદદ કરી શકવાના નથી, આપણા તરફની કોઈ મદદની એને ગરજ નથી.’ એના કુઠરે ચઢતા મતાનોને માટે જે સૌખ્ય અને સુલેહની અત્યંત આવશ્યકતા છે, તે આ મદિર પરા પાડશે. “માણુમ જાતની મેના કરની એ ઇશ્વરની સર્વોત્તમ ભક્તિ છે. (૧૫) અને એવિનની માફક હું તો એમ માનુ છું.

ઈ. સ. ૧૯૦૭ માં કેટનાક મિત્રોએ મારી પામે આવીને પોતે ન્યુયૉર્ક માં સ્થાપના કરેલી પીમ સોમાઈગી (સુલેહ સમિતિ)નું પ્રમુખપદ સ્વીકારવા મને જણાવ્યું, ત્યારે બીજા કામની જાણવતું કારણ બતાવી મેં તેમની માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો. આ વાત સુદ ખરી હતી, છતાં પાછળથી મારા અતઃકરણ મને ડખવા લાગુ છું. બ્યારે સુલેહના કામમાટે આત્મજોગ આપવા તૈયાર નથી, તો પછી જ્યાં કામમાટે હું સ્વાર્થત્યાગ કરવાનો હતો? હું દુનિયાને શા કામનો છું? સરભાએ ચોડા દિવસમાં રેવરન્ડ લાયમૅન ઍબટ, રેવરન્ડ મિ. દિન્ય અને સાર્વજનિક કાર્યોમાં આગેવાનીભરેલો લામ લેનારા બીજા

કે મનુષ્યના મનોરથો ક્યા નિષ્ફળ છે. સુલેહની વાતો ક્યા ખોળ છે, તે વખતે કોઈએ અને કોઈ બૌદ્ધ નેચરો (મનસર) પૂતવાર કરી આપુ છે. (લા. ૬)

કેટલાક ગૃહસ્થો મારો વિચાર ફેરવવાનો મને આમલ કરવા માટે મારી પાસે આવ્યા. તેમનો વિચાર બહુ જીઠ છે તેમને ખુલ્લુ કહી દીધું કે-“તમારે બોલવાની જરૂર નથી. પ્રેસિડન્ટનો હોદ્દો સ્વીકારવાની ના પાડવા માટે મારું અંત કરણ મને કમ્પ્યા કરે છે, માટે હવે હું તેનો સ્વીકાર કરીશ અને મારી ફરજ ચલાવવાનું કામ કરીશ.” ત્યારપછીના એપ્રિલ માસમા પીસ સોસાયટી (સુવેલ સમિતિ) ની બેઠક થઈ, તેમા ઘણા પ્રતિષ્ઠિત પરદેશીઓ ઉપરાંત યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના પાત્રીસ સરવાળાના પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપી હતી +

ત્યાર પછી મને અણુધારી રીતે પહેલવહેલો ચાલ મળ્યો. ફ્રેમ ગવર્મેન્ટ મને ‘નાઇટ કમાન્ડર ઓફ ધી લિજીયન ઓફ ઓનર’ (કે. સી. એલ એચ.) નો ઇલાકાળ આપ્યો અને પીસ સોસાયટીને અપાયેલી શીજલસમા હું પ્રમુખ-પદે નિરાભ્યો હતો, તે વખતે બેરન ડી એસ્કુરનેડેસે તખ્તા ઉપર આવી એક સુંદર ભાષણ કરી મહાળીની તાળાઓના ગડગડાટ વચ્ચે મને એ ઇલકાળનાં ચિહ્ન સ્વરૂપે વગેરે અર્પણ કર્યાં આ એક મોડું માન હતું; અને કુનિયાની સુસેહના સંબંધના મારા કાર્યને અગ્રે અપાયું હોય હું તેને અત્યંત કિંમતી ગણું છું આવા માન અકરામ મને નક્કર બનાવે છે, ગર્વિષ્ઠ બનાવતા નથી, તેથી તેઓ હવે આવે. *

તેઓ મને ચાલ દેવાવે છે કે, જે ઉચે દરજ્જે હું પહોચી ચૂક્યો છું એવું ભાષણ કરનાગ બૂલબરેલી રીતે માની લે છે તેના માર્ગ તરફ પ્રયાણ કરી તેની નજીક પણ જઈ પહોચાય એટલા માટે મારે પ્રયત્નના કરતા વધારે સખત કોશીશ કરવી જોઈએ તથા મારા દરેક કૃત્ય તથા સખદ ઉપર વધારે સારી દેખરેખ રાખવી જોઈએ.

મે જે અનેક બહીસો કરી છે, અમર હવે પછી કરીશ તેમાંની એકથ

+ કાર્નેગીએ ઈ. સ. ૧૯૧૦ ના ડીસેમ્બર માસમા ઇટાલીઓનું બોર્ડ નીમી તેમને એક કોરોટ દોહર સોખ્યા દતા, એ વાત તેમણે આ વર્તાવમા જણાવી નથી આ રકમના વ્યાજનો ઉપયોગ મુખ્યત્વેના કલંકરૂપ વિમલને નાણુદ કરવાના કાર્યમા કરવાનો હતો ઇલિહુ ટ. આ બોર્ડનો પ્રેસિડન્ટ છે

* આ ઉપરાંત કાર્નેગીને લોરેન્ડ તરફથી ‘માન્ડ કોસ ઓર્ડર ઓફ ઓરેન્જ-નૅસો’ નો અને ડેન્માર્ક તરફથી ‘માન્ડ કોસ ઓર્ડર ઓફ ડેનમેક’ નો ઇલાકાળ મળ્યો હતો; અમેરિકાના ૨૧ સરવાળા તરફથી સોનાનો ચાલ તથા અનેક યુનિવર્સિટીઓ અને હોટેલો તરફથી દોહરની ડીમીઓ મળી હતી વગી તે અનેક સરવાળો, વિદ્વાનોનો મદળીઓ વિ. નો સખ્ય હતો-જેની સખ્યા ૧૯૦ થી વધારે હતી

ડન્ડર્મલાઇનની પિટનકિંશ ઝૅન(ગુફા)ની બરાબરી કરી સકવાની નથી તેને બચપણના અત્યંત શુદ્ધ અને માત્વિક સંસ્કારોનો ખટ લાગેલો છે, માટે મારે એ વાત કહેવી જોઇએ.

મારા બચપણના અગરણો પૈકીનું સૌથી પહેલું ડન્ડર્મલાઇનના ગદીશોના ઝૅબી (મઠ)ના અગ્રની કેટલીક છટી જમીન અને રાજમહેલના ખડેરા ઉપર પોતાનો હક સ્થાપિત કરવાના પ્રયાસોને લગતું છે એ લડત ના તો મારા લડવા મોરિસને શરૂ કરી હતો, અગર તો તે શરૂઆત કરનારા પૈકીનો એક હતો એ લડત મારા કામ અને મામા હોડર અને મોરિસને માત્ર રાખી હતી, તેમા મોરિસને તો એકાદ દિવાન તોડી પાડવા માટે એક ટાળા ઉભી કરી તેની આગેવાની લીધાના તહોમતને પાત્ર થવાનું માન મળ્યું હતું. સૌથી ઉપરી અદાનતમા શહેરના લોકોની જિત થઇ, ત્યારપછી ધનામદારે હુમ્મ ફરમાવ્યો કે 'મોરિસન કુટુંબના કેઈ માણસને ઝૅન(ગુફા)મા પગ મૂકવા દેવો નહિ' હું પણ મારા મોળાઇ સાથે 'ડાડ'ની માફક મોરિસન કુટુંબનો હોવાથી મને પણ એ પ્રતિબંધ લાગુ પાડવામા આવ્યો પિટનકિંશના ધનામ દારે કેટલીય પેઢીઓથી શહેરના ગદીશોના વિરોધીઓ હતા.

મારી જાણ મુજબ આ ગુફા અદિતીય છે તે ઝૅબી અને રાજમહેલના મોગાનતની નજીક આવેલી છે, અને ઉત્તર તથા પશ્ચિમ તરફ તે શહેરના બે ધોરી રસ્તાને પડખે આવેલી છે એનો વિસ્તાર સાદસી સિત્તે એવરનો છે અને તેમા પુષ્કળ જૂથો આવી રહેલા છે એની ઉચી ટેકરીઓ ઉપર ઘીય ઝાડી આવેલી છે ડન્ડર્મલાઇનના બાળકોને મન તો એ પેરેડાઇઝનન દનવન સમાન હતી કંઈ નહિ તો મારે મન તો તે તેવીજ હતી જ્યારે હું પેરેડાઇઝની વાતો સાંભળતો, ત્યારે મારી નજરસમક્ષ પિટનકિંશની ગુફા ખડી ચતી, કારણકે મારા અભિપ્રાય મુજબ પેરેડાઇઝની મરખામણીમા કંઈ પણ મૂકી શકાય એમ હોય તો તે પિટનકિંશની ગુફા હતી દરવાજો ઉઘાડો રહી જવાને લીધે, અગર તો દિવાન ઉપર ચઢીને કે બીજી કાંઈ રીતે તે અમને અંદરની સુદરતાની જાણી ચતી, તો અમે ખુશખુશ થઇ જતા.

દર રવિવારે હોડર ઝાડા મને તથા 'ડાડ'ને એબીની આસપાસ ફેરવી, જ્યાંથી ગુફાના પ્રવેશ ઉપર નજર પડી ગઈ, એવા સ્થળ આગળ લઇ જતા અંદરના ઝાડો ઉપર ઢાંગડા ઉઠાડી કરી મૂકતા અમાની દૃષ્ટિએ પડતા એનો ધનામદાર અમો છોકરાને મન તો દ્રવ્ય અને દુર્લભતા મૂર્તિમત સ્વરૂપસમાન હતો અમે જાણુતા હતા કે મહારાષ્ટ્રી વિન્ડસર ડેસનમા રહેતા હતા, પણ એમના તાબામા કંઈ પિટનકિંશ હતી? નહિજ. પિટનકિંશનો માલીક કર્નન હન્ટ તેમની

સાથે કે કોઇની માથે એ સુદાનો બદલો કરવાની હા પાડેજ નહિ, એની જમને ખાત્રી હતી કે; કેમકે એને કોઈ દહાડો તેવી હા પાડીએ નહિ હું બચપણમા અને ઝિગોરવચમા ઘણા દવાઈ દિશા બાધતો, પણ મુદરનામા પિટનકિફની મગબની કરી સકે એવી રંગાની કલ્પના હુ કરી શકતો નહિ હુ જ્યારે યુવાવચ્ચાએ પહોંચ્યો, ત્યારે મારા કાકા લોહરે મારા સબ્ધમા ઘણી આગાહી કરી હને અને કને હતા, પણ જો તેણે એવી ભવિષ્યવાણી બાખી હોત કે આગળ ઉપર હુ એવો પૈસાદાર અને ભાગ્યશાળી નિવડીશ, કે હું પિટનકિફનો ઇનામદાર થઈશ, તો તે માલખી મારું મગજ લમી ગયા વગર ગ્રેત નહિ, અને વળી માગ એ બચપણના પેઢાઈમને સાર્વજનિક ઉદ્યાન તરીકે હન્દમ લાઇનને બદલીમ આપવા શક્તિમાન યુવ 'ગાજમગાદી મળે તોપણ હુ એ હમનો બદલો ન કરું'

ડૉક્ટર રૉસે જ્યારે મારા કાનમા કશુ કે, કર્નલ હન્ટ પિટનકિફ વેચી નાખવા કબૂલ થાય ખરો, ત્યારે મારા કાન એકદમ ખડા થઇ ગયા ડૉક્ટરને એમ લાગુ કે, એ જે કિમત માગે છે તે જુરમી છે, અને તેથી થોડો વખત તો એ વાત ખોળબે પછી ૧૯૦૨ મા જ્યારે લડનમા મારી પ્રકૃતિ અસ્વચ્છ થઇ, ત્યારે માઝ મન એ વિષય ઉપર ચોટયુ અને મે ડૉક્ટર રૉસને તાગ કરી ખોનારનાનો વિચાર કયો એવામા એક દિવસ સવારમા મારી પત્નીએ મારા ખજમા આવી મને કશુ કે - કોઇ નમને મળના આગુ છે, તે કોણુ હશે તે કહો લેહએ મે ડૉક્ટર રૉસની બટકળ કરી, અને તે ખરી પછી ડૉક્ટર રૉસ આનીને મારી આગળ ખડો થયો એમે પિટનકિફના સબ્ધમા વાતો કરી અને મે એવી સૂચના રી કે જો આપણે મિત્ર મિ ગો (વૉર્ડ રૉ આંદ હન્દમ લાઇન) કર્નલ હન્ટના માણસોના બેગો થાય અને તેમને એમ મમળવે કે, કર્નલ હન્ટ આ તક ગુમાવે છે, એ બદલ એને પાછળથી પરતાવો થશે, કેમકે ખીજે એવો ગરજવાન ખરીદદાર મળવો મુશ્કેલ છે અને મારો પણ મોહ ઉતરી જાય કે હુ મરી જાઉં, તો મળતો નફો યુમાના ખેસવા જેવુ થશે, તો હુ ધા હુ કે વાટ બેમે ખરો ડૉક્ટરે મિ રૉસને આ વાત કરી, ત્યારે તેણે હુ કે મારે આપતી વાને ખીજા કોઈ કામ પ્રમ મે હન્ટના વડીનને મળનાતું છે અને તે પ્રમમે હુ એ વાત કરીશ.

ત્યાગ પછી થોડી મુદતે હુ ન્યુપૉર્ટ જવા ઉપડી ગયો અને ત્યા મને મિ રૉસ તરફથી એક તાર મળ્યો કે 'ઇનામદાર આજમસ હજાર ડૉલર માગે છે, હા પાડવી છે ?' મે જવાબ આપ્યો - 'હા, જો રૉસની ચરતો મુજબ હોય તો' ખેસતા વાંતે દિવસે મને રૉસ તરફથી જવાબ મળ્યો 'પિટનકિફના ઇનામ-

દાર' સાથ મુગારકે' આ પ્રમાણે મારી ગણના મુજબ હું સૌથી મોટો હોદ્દેદાર થયો. રાજ્ય-એ તો માન રાજગજ કેવી' એ ડર્ઝ મારકમ રાજ્યનો ટાનર, સેન્ટ માર્ગરેટનું દેવળ અને પિટનકીડ અને-એનો મારી ઝોછોજ હતો' એ બિચારો શી રીતે થઈ શકે? હું થઈ શક્યો હતો, અને જો રાજ્ય કોઈ દિવસ ડન્ફર્મલાઇન આવશે, તો એમના ઉપર અનુગ્રહ કરીને એ બહાર એમ' બતાવીશ'.

જો પરાપકારી પુરવાના હાથમા પૈસા સોપવામા આવે, તો તેવડે તેઓ સામાન્ય જનસમૂહનું-આમર્શનું કેટલું ક'યાણુ સાધી શકે છે, એ જાણવાની, પાર્ક (બગીચો) અને ગ્રેન્ડ (ગૃહ) માર સ્વાધીન થવાથી, મને તદ મળી માન બગીચાના સબખમા ડૉ. ગેસને મે મારા વિચારોથી વાકીફગાર કયો અને તેમની સલાહ મુજબ, કેટલાક માણસોને ટ્રસ્ટીઓતરીકે નિમવાનું નક્કી કર્યું અને તેમને સ્કિઓ બોલાવી, એ સબધી સઘળી ગોઠવણ કરવા જણાવ્યું. તેમણે એમ ધ્યાન કે, બાગ ચાલેના લોકોને માટે ખુરો મૂકવાની વ્યવસ્થા કરવાની હતી, ડૉક્ટર રોમને પણ બીજી કોઈ વાનનો ઇસારો સરખો કરવામા આવ્યો નહોતો. જ્યારે તેમણે સાલણ્ય કે પાચ દકાના ન્યાજવાળા પાચ લાખ પૌડના બાન્ડ ડન્ફર્મલાઇનના હિતની ખાતર તેમને સોંપવાના છે, ત્યારે તેઓ આશ્ચર્યચકિત થયા એ ગૃહ ટ્રસ્ટીઓને સ્નાતીન કર્યાને બાર વરસ થઈ ગયા છે અને લોકોને એ બહુ ગમી છે. લોકો હમેશા તેનો ઉપબોગ કરે છે, પડોશના શહેરોના લોકો પણ એની મુદરતાથી આકર્ષાય છે, વર્ષનો એક દિવસ ટ્રાકરાના બેલ્સવના દિનસતરીકે ઉજવાય છે, ફૂલના પ્રદર્શન ભરાય છે, અને ટ્રસ્ટના દરતાવેજમા જે રીતે વર્તવાની ટ્રસ્ટીઓને સૂચના કરવામા આવી છે, તે પ્રમાણે વર્તવામા તેઓ અપ્રભુ રીતે ફતેહમદ નિવડયા છે એ સૂચનાઓ નીચે મુજબની છે —

‘આખો જન્મારો વૈતર ફટનારા ડન્ફર્મલાઇનના બોક્સમહના શુષ્ક-એકરમી-જીવનમા ‘માધુર્મ અને પ્રકાશ’નો અથ દાખન કરવો, તેમને અને ખાસ કરીને ઉછરતા વર્ગને, બીજા કોઈ સ્થળના વસ્તવાટથી ન મળી શકે એવી પ્રોહિતી, એવું સુખ અને એવા જીવનને ઉચ્ચત કરનારા સન્નેઓ અને સંસ્કારોનો ઉપબોગ કરાવવો—કે જેને લીધે, મારી જન્મભૂમિનો હરેક બાળક, ધરથી ગમે એટલે દૂર ભટકતો હોય તોપણ, જ્યારે તે પાઠળ દષ્ટિ ફેરે, ત્યારે તેને એમ લાગે કે માત્ર ડન્ફર્મલાઇનનો વતની હોવાને કારણેજ માર જીવન વધારે સુખી અને વધારે ઉચ્ચત થવા પામ્યું છે તમારા પ્રયાસનું ફળ જો આ પ્રમાણેનું આવે તોજ તે મફત થયો ગણાય, નહિ તો તમારી નિષ્ફળતા ગણાય.’

આ ફકરાને લીધેજ મારે આર્ન એ કે જે પહેલા કનેગનો ગવર્નર જનરલ હતો તેની સાથે ઓળખાણ થયું હતું એણે ડોક્ટર રૉસને લખ્યું કે 'જે માણસે 'ટાઇમ્સ'માં એ દસ્તાવેજનો ખરડો છપાવ્યો છે, તેને મારે મળવું છે'

અમે લડનમાં મળ્યા અને તરતજ અમારા બેના જીવ મળ્યા એ મહાત્મા તરતજ ખીખના હૃદયમાં સ્થાન મેળવે છે અને ત્યાં રહે છે યુનાઇટેડ કિંગડમના નાભાર્થે અર્પણ કંવામાં આવેના એક કરોડ ડૉલરના ફંડના હોર્ડ એ લગ્નપણ દૂરની છે +

આ પ્રમાણે પિટનફિલ્ડ ઝૉન મારા આત્માને સૌથી વિશેષ સંતોષ આપનારી સાર્વજનિક બક્ષિસ છે પોતાના જમાનાના નેતા ધૌમસ મોરિસનનો પૌત્ર તેના પુત્ર અને વારસ મેઇથી મોરિસનનો ભાણેજ અને પુખ્તપાત્ર પિતાનો તથા શિરત્વવિભૂષિત માતાનો પુત્ર એવો પાકે કે તે ઇનામદાર પાસે થી માગ તથા ગ્રાફ ખરીદી લે અને ડન્ફર્મલાઇનના રહીશોને હમેશાં મારે અર્પણ કરી દે, એ ઇશ્વરી ધનનાજ કહેવાય એ ઘટના અદ્ભુત હોઇ દવાઇ

+ અર્થ એનો પ્રસંગ નીચેનાજ કાનેગી આ ફંડનો ઉલ્લેખ કરે છે રજાન્તની સંકલનાને આ ૬ ફંડનો સંગ્રહ આવેલો હોય તેટલા ફંડ એમણે જણાવેલા છે તે સિવાયના ઘણા જણા આ વગર રહી ગયા છે એમણે અર્થપીસ યુનિયનને ૨૦ લાખ ડૉલર, યુનાઇટેડ એન્જિનિયરીંગ સોસાયટીને ૧૫ લાખ ડૉલર, ઇન્ટર નેશનલ બ્રુરો આફ અમેરિકન રિપબ્લીકસને સાઠાઆઠ લાખ ડૉલર અને દવાખાના તથા કેન્સરની અને શોરખોળની વીસ સંસ્થાઓને મળી એક લાખથી પાંચ લાખ ડૉલર આપ્યા છે ભૂદા ભૂદા શરૂઆત અને નર્મદાને છ કરોડ ડૉલરથી વધારે કિંમતના છે ૨૮૦ થી વધારે લાઇબ્રેરીઓ માટેના મકાન બનાવી આપ્યા છે સ્થાપી મોટામાં મોટી બક્ષિસ તે એમણે દર્શાવી જ નથી આ બધીમ સંખ્યા કરશે ડૉલરની હતી અને તે ન્યુયૉર્કના કાનેગી ડૉરથોરિસનને સ્વાધીન કંવામાં આવી હતી વળી કાનેગીના વીવની રૂઝવે વ્યવસ્થા કરતા થો તેટલી તમામ રકમ આ ડૉરથોરિસનને મળવાની છે અને એ રકમ ફેરવી ધરી, તે લગ્ન જણાયું નથી આ ડૉરથોરિસનમાં કદાચ મી કાનેગીના પોતાના જણાવ્યા મુજબની પ્રમાણેનો છે-

ગુજરાતમાં તુ સિદ્ધાંત આપની સામાજીક, ઉચી કેવળ નિ આપનારી સરસાઓ, લાઇબ્રેરી તથા સોની શોરખોળ, વીરકુરો માટેના ફંડ વગેરેને મદદ આપીને ૬૫ રોગી મર્યાદા પાળી તથા મૂળ હૃદય પર પાડવા માટે, જે જે બીજા મારી વારતવિક લાભ તેની મુજબ યુનાઇટેડ સ્ટેટસના લેખના જ્ઞાન અને સમજાવણીની રૂઝવે તથા ખરિદવાની કરવું પડે

કાનેગીની બક્ષા જે બધી મળીને એકદર ૫૫ કરોડ ડૉલરથી વધારે કિંમતની છે-આવી ગળતર રકમ પ્રાપ્તિ કમાય અને વાપરી નાખે, એ ખરેખર આશ્ચર્ય

કિંતુ બાધવાના દુરગોની કે કલ્પિત કથાની કે પનામ્મા આવીસ કે એવી નથી. એમા દૈવનોજ હાય હોય એમ સમજાય છે, અને મારા કાનમા ભણુકારા સમજાય છે કે 'તાડ છ-યુ ચર્ચ નથી ગયું' મારી કાર્કિદીની આ મૌથી ઉત્તમવળ ક્તેલ છે મારી સર્વ સાર્વજનિક બક્ષીઓમા એને હું જૂદાજ વર્ગમા મૂકું છું ખરેખર કાળચક્ર કોઇ કોઇ વખત વિચિત્ર રીતે ફેર લે છે

મે દ્રવ્યની કમાણી કરવાતું બધ કર્યું અને વહેંચણી કરવાતું સાર કર્યું તેને તે વગસ થઈ ગઈ છે ધધામાથી નિવૃત્ત થવામા મે ગુજરાનના સાધન માત્રનોજ વિચાર કર્યો હોત, પણ મારા વખત કેવી રીતે ગાળવો એનો પણ સાથે સાથે વિચાર ન થયો હોત, તો હું બેમાથી એકમા ફતેહમદ ન નિવડત, પણ મે ધધો છોડ્યો, ત્યાર અગાઉ મે જે વિદ્યાન પુરુષોના ઓળખાણ અને મિત્રતા સપાદન કર્યા હતા તેમના સહવાસનો લાભ મને મળી શકે એમ હતું વળી મને વાચનનો, લેખનનો અને પ્રસંગોપાત લાખણો કરવાનો શોખ હતો કેટલાક વર્ષોસુધી તો મારા જૂના કાગળાનાની મુલાકાત લઈ આવવાના વિચારોને મારે જોરથી દમાવી રાખવા પડતા, કેમકે ત્યાં જવાથી મારી અગાઉ માલ્યા ગયેના મારા જૂના મિત્રો સાબરી આવી મને ખેદ થાત મારા જે જૂના સાથીઓ ઉમળકાથી મારા સત્કાર કરતા, તેમાનો એકાદ પણ લાગ્યેજ દયાન હશે મને 'એ-હી' કહી સબોધનાર એક કે બેજ નીકળત

તેમ છતાં એમ ધારણો નહિ કે મે મારા છેવટના અને જુવાન ભાગી દારોને વિસારી મૂક્યા હતા, અગર તો એમ પણ નહિ માગતા કે નવી વસ્તુ-સ્થિતિને અનુકૂળ થવાના પ્રયામમા તેમણે મને અમત્વની મદદ નહોતી કરી તેમની સૌથી વિશેષ સાત્વનદાયક પ્રવૃત્તિ કાનેગી વેટેરન એસોસિએશન નામની મડળી સ્થાપવાને લગતી હતી છેલ્લો સભ્ય ગુજરી ગય ત્યારેજ એ મડળનું અસ્તિત્વ બધ પડે, એવી જોગવાણી રાખવામા આવી હતી પ્રતિવર્ષે અમે ન્યુયૉર્કવાળા અમારા નવા મકાનમા એકઠા થઈએ છીએ અને એક ખીજના સહવાસનો લાભ લઈ મીજબાની ઢરી વેરાઇ જઈએ છીએ આ મીજનમથી અમને ઘણો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે-અરે, એ આનંદ ખીજે વર્ષે તેવો પ્રસંગ આવતા સુધી પહોંચે છે કેટલાક તો એ મીજનસમા ભાગ લેવા માટે દુઢી આવે છે અને અમે ભેગા થઈ જે રીતે વખત પમાડ કરીએ છીએ તેને લીધે એ મેળાવણા માગ જીવનના મૌથી આનંદજનક પ્રસંગોની ગણના મા આવી ગય છે મારા 'બાઇઝ' (કિશોર અવસ્થાના સાથીઓ) મારા ઉપર ઘણો લાવ રાખે છે, એની મારી ખાત્રી છે એમા જરાપણ શક નથી, કારણકે મારું મન સાક્ષી પૂરે છે, મારું હૃદય તેમના તરફ ખેંચાય છે. આને

હું ધન્યરત્ન મારા ઉપગના એક અનુચ્છવગીકે માનુ છું; અને ગાનિના પ્રસંગોએ એ આનંદ મને યાદ આવે છે, ત્યારે હું મારી જાનને કહું છું - 'આના સિવાય ટ્રોડપતિપણ હોય, તેના કરતા સમૃદ્ધ નહોય, પણ એ હોય, એ વધારે સારું છે-હા, હજારવાર માટે છે.'

હું અને મારા પત્ની ઘણા સ્પીરિટ્યુઓની સાથે દોસ્તાની નાતો ધરાવીએ છીએ છતાં નેને લીધે આ 'બોઇઝ ને માટે અમારો જે સ્નેહ છે, તેમાં લેશમાન પણ નથી. થયો નથી, મારી પત્નીનો પણ તેમની ઉપર મારા જેવોજ લાવ છે અમારા ન્યુયૉર્કવાળા મકાનના વાસ્તુમાં અમારા વેટરન ઍસોસીએશનનું પહેલું ખાણું ફરાતનાર એજ દતી 'ભાગીદારો પહેલાં' એમજ એ લેશો બોનની તેમજે મારી જીને પહેલી ઍનરરી મેમ્બર નરકે અને મારા પુત્રને બીજા ઍનરરી મેમ્બરનરકે નીખી. એ એમજે માન દેખાડ ક્યો હતો એમ નહોતું અમારા હૃદયમાં એમને કાયમનું સ્થાન મળી ચૂકેલું છે ઉમરમાં જો કે હું મધ્યાના ડગતા મોઠા હતો, છતાં બેગા થઇએ ત્યારે અમે બધા 'બોઇઝ'-છોકરા હતા એકબીજાના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ તથા અપાર દેન અને એકબીજાના ભાનાના નિશા, એ બધાને લીધે અમારામાં બધું લાવ ઉત્પન્ન થયો હતો અમે નવગા પહેલાં મિત્રા અને પછી ભાગીદાર હતા આ પ્રમાણે પીરતાગીસ ભાગીદારો પૈકી તેતાગીસ ભાગીદારો દગીબરના બધનથી બધાયા છીએ

બીજે જે એક વારિંદ બનાવ સિ ટપુરોનું આકર્ષણ કરે છે, તે અમારા ધર આગળની સાહિત્યપ્રેમીઓની મીજનમ-સાહિત્ય મેમ્બર છે એને લગની મધળી વ્યવસ્થા 'સેન્ટુરી પત્રનો તરી અમારો પ્રિયમિત્ર મિ ગ્રિયર્ડ વૉટ-મન ગિ'ડર કરી લે છે એની કગમન એની મુદર હાથ છે તથા પ્રત્યેક વર્ષના મહેમાનતગીકે જે માજીરને પમદ કગામાં આવેલો હોય છે, તેના મથો, લેખો તથા પ્રમગોપાનના ઉદ્ગાગેમાથી એણે એવી સરસ તથા પ્રસંગને અનુરૂપ નુટણી કરા દરેક મહેમાનના ટેમનસાથે ગોપવી દીરી હોય છે કે તે ત્રાચી મર્ચને ઘણી ગમ્મત પડે છે વધારામાં ઉજરતા સાક્ષગના ભાવણોને વીવે પણ ખૂબ આનંદ જામતો ઈં સં ૧૮૯૫ માં જૉન મોર્ગી ન્યારે અમારો મેમ્બર હતો, ત્યારે કરવામાં આવેલા સાહિત્યસમેનમાં એમના લખાણોમાંના ફકગ દરેક મહેમાનની રકાળી નીને ગોપવી દેવામાં આવ્યા હતા

એક વખતની મીજલસમાં મહેમાનોને ખેસવાની જગ્યા નક્કી કરી આપવા માટે ગિ'ડર મારા દિવાનખાતામાં વહેલો આવ્યો; એના આવવા પહેલાં એ

ગોંડાલુ કરી દેનામા આવી હતી, પણ તેમા કઇક ફારફેરી કરી મારી પામે
આવી એણે કહ્યું - “હું એ ગોંડાલુ તપાસી ગયો એ સાત યુ પ્રથમની
ગોંડાલુમા ખેતન બજાજ અને બેનરેટ ચામન મેટનની પુરગીઓ માથે
સાથે રાખવામા આવી હતી, પણ હાનમા તેઓ પશુઓ અને પક્ષીઓની ખામિ
યતોના સબધમા ગરમાગમ વાદવિવાદ ચલાવી ગયા છે અને એ ચર્ચામા
એટલી બધી કડવાશ દાખન થઇ ગઇ છે કે બન્ને લોકો પડવાની તૈયારીમા
છે આથી કરીને તેમને બેને બેડાલેડ બેસાડવા એ ઇચ્છવા લેગ નથી અને
તેથી મે એમને છટા પાડવા છે એ વખતે ૮ ૮૪ બેાથો નહિ, પણ
પંચીથી મે છાનામાના ભોજનગ્રહમા જઇ તેમના નામની ચીકીઓ પ્રથમની
માફક બેડાલેડની પુરગીઓ ઉપર નોંદી દીધી ખાણુવખતે જ્યારે મિંદરે
બન્નેને બેડાલેડ બેડેના બેધા, ત્યારે એની અન્યબીનો પાગ રહ્યો નહિ, પણ
પરિણામ મે ધારુ હવે તેવુજ આવુ બન્નેની વચ્ચે સમાધાની થઈ ગઇ
અને તેઓ પ્રથમના જેવાજ મિત્રો તરીકે છૂટા પડ્યા આ ઉપગ્રથી સાર
લેવાનો એ છે કે, જો તમારે મે પ્રતિપક્ષીઓ વચ્ચે સમાધાની કરાવવી હોય,
તો ખાણુ વખતે તેમને બેને બેડાલેડ બેસાડના, એટલે તેમનો એકબીજા
માથે સંબંધતાથી વર્ચો સિવાય છૂટકોજ થશે નહિ

બજાજ અને મેટન બન્નેને માટે મે જાણ ગોંડાલુ હતી, તે જાણી અમને
ધણી મઝા પડી ખરી વાત તો એ છે કે જેમને આપણે પિલાવતા નથી હોતા,
તેમનેજ આપણે ધિક્કારીએ છીએ તમારા પ્રતિપક્ષીને ખાણુ માટે આમત્રણ
આપવુ અને એ આમત્રણનો સ્વીકાર કરાવવા માટે પૂરતો આગ્રહ કરવો
અને આખરે હા પડાવવી, એ તેની સાથે સલાહ કરવાનો સર્વોત્તમ ઉપાય છે
ધણી તકરારો તીવ્ર સ્વરૂપ વારણુ કરી દે છે એવુ ડારણુ એ હોય છે કે
પક્ષકારો એકબીજાના ભેગા થતા નથી કે પત્રવ્યવહારમારફતે ખુવાસા
કરતા નથી, પણ બીજાની વાતો સાંભળીને તેમને ખરી માની મેસે છે
આથી કરીને તેઓ સામા ખાણુસત્રુ દષ્ટિગ્નિદુ બરાબર સમજી શકતા નથી,
અમર તો તેની તરફેણમા શુ શુ કહેવા જેવુ હોય છે, તે જાણી શકતા નથી
મિત્રની સાથે મતબેદનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતા જે તેનો ગમે તે રીતે તોડ
કાઢે છે, તે સુખી થાય છે, અને જે સમાધાનીના માર્ગનો સ્વીકાર કરતો
નથી, તેને મરણુપર્વ ત દુખ રહે છે જેને તમે મિત્રતરીકે માન્યો હોય,
એના ઉપગ્રના તમારા ભાવમા ધટાડો થયો હોય તોપણ તેને ગુમાવી બેગ-
વાથી-તેની મિત્રના વોડવાથી, તમને જે નુકસાન થાય છે, તેનો બદલો, બીજો
ગમે તેવો લાભ થતો હોય તેનાથી પણ વળી શકતો નથી અત્યારે ગમે તેમ

હોય તે, પણ એક વખત તમારું દીવ એની સાથે મળેલું હતું; એટલે ૧૯૧૪-૧૯૧૫માં એ તમને ઘણો કામ લાગશે. ઘડપણમાં મિત્રો એક પછી એક ખરતા ગયા છે અને તમે એકલા પડી જવાના છો.

દુનિયા ઉપર એકપણ માણસ એવો નથી કે જેને ગુપ્ત, દીર્ઘાયુષ્ય અને લાયકાત મુજબનો વિજય મળે, એવો અભિલાષ હું ન ધરાવું, એવું જે માણસ માની શકે છે, અર્થાત્ દુનિયા ઉપર કોઈપણ માણસને સુખ, આકૃષ્ટ કે સાહસ ન મળે, એવું જે માણસ નથી ધારતો, તેને ધન્ય છે. તેજ પ્રમાણે જે માણસ કોઈના પણ માર્ગમાં અતરાય નાખવાના ભાગતો નથી, અગર કોઈની પણ સેવા કરવાનો પ્રસન્ન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે યથાશક્તિ સેવા કરવાની ના નથી પાડતો, તેને પણ ધન્ય છે વળી જે માણસ દુષ્ટ વર્તનને લીધે ચોખ્ખી રીતે નાવાપક સામીન થયો હોય, તેને મિત્રતરીકે માત્ર રાખ્યા સિવાય પણ ઉપર પ્રમાણેનું વર્તન રાખી શકાય છે. આવા માણસો દયાનેજ પાત્ર છે, માટે તેમના તરફ તમારે અનુકૂળ દર્શાવવી જોઈએ વળી એવો મિત્ર ગુમાવ્યાયા તમને પોતાને જે નુકસાન છે, તેને માટે તમારો જાતની પણ તમારે દયાજ ખાવી જોઈએ; કેમકે માત્ર સાચી મિત્રતાનું પોષણ સદગુણોજ છે.

“ત્યારે પ્રેમ શિષ્ય થઈ શકેલું થવા માટે છે, ત્યારે મરણવિરુદ્ધના શિષ્ટાચારોનો આગ્રહ લેવો પડે છે.”

પહેવાના જેવી પ્રસન્નતા તો નજર રહે, તોપણ એકબીજાને ગુપ્ત પ્રાપ્ત થાય એવી દુવા નહિ દેવાનું કંઈ કારણ નથી.

હું ધંધામાંથી દારૂગ થયો, તેને માટે માર્કટવેલનના જેટલી ખુશાલી ખીળ કોઈએ પ્રદર્શિત કરી નથી જે વખતે વર્તમાનપત્રોમાં મારા તવગર-પણાના સબંધમાં પૂન લખાણ લખાતા હતા, તે વખતે મને તેમના તરફથી નીચે મુજબની ચીઠ્ઠી મળી —

ખાગ સાહેબ અને મિત્ર,

આજકાલ તમે સમૃદ્ધિવાન થઈ ગયા હો એમ લાગે છે. તમારા એક મદાનાગને પ્રાર્થનાપોથી ખરીદવા માટે તમે દોઢ ટોંડર લઈને આપી શકશો ? જે તેમ કરશે, તો ઈશ્વર તમારું બહુ કરશે. મારું જાત કરણ એ બાબતની સાક્ષી પૂરે છે, તેથી હું પણ એવી આશા રાખું છું જે ખીજ માગણીઓ આવી પડી હોય, તો આને ગ્રહણીમાં લેવી નહિ તમારો — માર્ક

તા. ૬. પ્રાર્થનાપોથી મોકલવા નહિ. પૈસાજ મોકલજો. એની પસંદગી હું જાતેજ કરી લઈશ મા.

ન્યૂયૉર્કમા એ બ્યારે માદગીને બિજાને પડયો હતો, ત્યારે હું ધણીવાર એને જોવા જતો અને અમે ઘણો વખત સાથે યસાર કરતા, કેમકે પથારીવશ હોવાજતા પણ એની શુદ્ધિ અગાઉના જેવીજ તેજ હતી એક વખત તો સ્કૉટલૅન્ડ જવા માટે નીમ્જતા પડે-ના હું એને છેલ્લીવારતુ મળ્યા હોવા માટે ગયો હતો મારા ઉપરી ગયા પછી તરતજ યુનિવર્સિટીના પ્રૉફેસરોને માટે ચેન્સલર ક્ક રથાપવાની વાતને પ્રસિદ્ધિ આપવામા આવી હતી માર્ક ટ્વેઇનને એના સબધમા 'સેન્ટ એન્ડ્રુ (મદાત્મા એન્ડ્રુ) ના સરનામાથી લખેલો પત્ર અને સ્કૉટલૅન્ડમા મળ્યો એમાથી હું નીચેનો ફકરો ટાકુ હ -

‘હું તમને મારે તેજોમય ચક્કર (હેલો) આપુ છું તમે જે વખતે મારી પથારી પામે-હતા, તે વખતે જો તમે મને આ વાત કરી હોત તો ■ તે ત્યાને ત્યાજ તમારે સ્વાધીન કરત તે ચોખ્ખી કરનાઇતુ છે અને જ્યારે તે નીચે આબુ ત્યારે તેની ‘કચુગી’ જકાત ભરી દેવામા આવી છે

જેઓ મિ કોમન્સ (માર્ક ટ્વેઇન) ની સાથે માદા પરિચયમા આવવા પામ્યા ■ તેઓ ખાત્રીપૂર્વક જણાવી ચકે છે કે એનામા બધાને મુગ્ધ કરી નાખવાની રક્તિ હતી રીતજાતમા અને બોરીમા તો જેફરસનનેજ એની સર-ખામણીમા મુકા ચકાય બનેતુ વધીકરેણુ એકજ જાતતુ હતું આવા માણુસો એમના મિત્રોના જીવનને ઉદ્ધાસમય બનાવે છે, એમને પોતાની જાતની ફરકાર હોતી નથી તેઓ જ્યા જ્યા જાય છે, ત્યા ત્યા આનંદની રેલગેત કરી મૂકે છે એના માણુસો નિસ્વાર્થી હોય છે અને તેમના હૃદય પ્રેમાળ હોય છે

દુનિયા મિ કોમન્સની એક બાબુનીજ માહિતી ધરાવે છે એ એને વિનોદી પુરુષતરીકેજ ધિજાને છે રાજકીય અને સમાજિક વિષયોના સબધ મા એ ચોક્કસ વિચારો ધરાવતો હતો અને એતુ નૈતિકવર્તન ઉચા પ્રકારતુ હતું, એ બહારની દુનિયા બાહુતી નહોતી દષ્ટાતતરીકે એગિન્ટે ડો દગાથી સર કરવામા આ મુ તે વખતની એની કલમ બધાના કરતા તીવ્રથુ હતી એની સરખામણીમા બુનિયસના ચાળખા પણ એજા સખ્ત હતા

એની સિતેરમી વર્ષગાઠ ઉજવવા માટે ભગવામા આવેલો મેળાવડો અપૂર્વ હતો સાક્ષરવર્ગે મોટી સખ્ખામા હાજરી આપી હતી પણ ડ્રોડપતિ મિ જૉય જૉય રૉજર્સ, જેણે ખરી અણીને પ્રસંગે એને મદદ રી હતી, તેને પોતાની પાસે બેસાડવાની એણે ખાસ કાળજી રાખી હતી એક પણ અપવાદસિવાય, તમામ સાક્ષરોએ પોતાના ભાષણમા એની સાહિત્યસેના નોજ ઉલ્લેખ કર્યો હતો જ્યારે મારી વારી બોલવાની આવી, ત્યારે એના

સખધમા ઇમારો કરી વધારામાં એ જલાયુ કે 'મનુષ્યતરીકે એમણે જે કાર્ય કર્યું છે, તે પણ જ્ય મુઘી એમના વખાણ કાયમ રહેશે, ત્યામુઘી કાયમ રહેશે મગ વૉલ્ટર સ્કૉટ અને માર્ક ટવેલન જન્મેનું જીવન એકસરખું હતું. સ્કૉટની માફક આપણો મિત્ર પણ ભાગીદારોની મુશ્કેલીને લીધે ખુવાર થયો હતો, એને માટે એ માર્ગ ખુલ્લા રતા પડેનો કાયદેમગ માર્ગ—એ મીઠો, સગળ અને ટકો હતો. નમારી સવગી મીઠકન ગળુ કરી દઈ, નાદારીમાં નામ નધાવી દો અને ફરી એમને એમથી નક રો એના ચેલુદારો એની પામે એટનાનીજ આરા મળી તો પીએ માર્ગ લામો, કાટાધાળો અને નિર્જન ટો—મનમાનો માગ આપીને આખા જીવનપર્યંત નરફરીઆ માર્યા કરવા એ એ માર્ગના સખધમા એનો નિર્ધય નીચે મુજબનો થયો—માગ ચેલુદારોની પ્રત્યે મારી ની ફરજ છે એ વાતનો વિચાર કરવાનો નથી, પણ મારી જનપ્રત્યે મારી ની ફરજ છે, એ ધાગણે વતવાતુ છે

‘ધલા માણુમોના ઉપર એવા પ્રમગો ગુજરે છે કે જેનાયી તેઓ કથીર છે કે કમન, તેની લસોગી થાય છે એવે પ્રસંગે તે કેવો માર્ગ મળ્યુ કરે છે, તે ઉપરથી એમની પરીલા થય છે આપણો મિત્ર એરી ધગધમતી ભટ્ટીમા દાખન થઈ રીરુરનગર કે મળા નીચેથી છે દુનિયામા ફરી ભાગણો આપીને તેની કમાણીમાથી એણે પોતાનું નમામ હેતુ ચૂકરી જાણ્યુ, ‘માર્ક ટવેલન, એક વિનોદી પુરુષ હતો, એમ હતેનું એ પીક ઇ પણ મનુષ્યતરીકે અને રીગુરુનરકે એ કેવો હતો? મગ વૉલ્ટર સ્કૉટના માફક એ ખરેખરો મનુષ્ય હતો, તેમ વીરપુરુષ પણ હતો અને તે પણ ઉત્તમ વરજ્જનો.’

એની પત્ની પણ એક ચીન્મણી હતી મળાળ મળનાગ દેવદૂતની માફક સવગે તેની સાવને માથે રોનાગ અને મર્વ નળેગોમા તેને ટકારી રાખનાર તેજ હતી એનો મદને વાવેજ ને મ્કોટની માફક વિજયી નિવડયો હતો. પોતાના અગન દોતોનો આ વાત જણ્યા મા મિવાય તે રહેતો નહિ એમથી આ દુનિયા છોડી ચાની મધ, તે પ્રસંગે દુ માર્ક ટવેલનને મળવા મયો, તે વખતના એમના ઉદ્દગાર માલગી મને જે દુખ થયુ હતું, એવું ખીજા મધ પ્રસંગે થયુ નથી સલાગેત્યાદ તે વખતે એકલોજ હતો, અને દુ એમપણ મજદમોલુ ત્યાર પહેલા તેણે મારો દાય જોરથી દમાની કહ્યું—‘માર નસીમ કુરી ગયુ—માર ધર ભાગ્યુ જે કહણણ મોની થક્યો નહિ એ વાતને કેટલાક વર્ષ વીતી ગયા છે, જના એ ઉત્તર જતારે પણ મારા મન સાથે અથગાય છે અને મારે હંચુ લરાઈ આવે છે જે અનુકપથી આપણા વડીતો જે નસીમ રોના તે આપણે આ જમાનાના લોગો અનુભવીએ છીએ. આપણો

અતરાત્મા બલ એવો નિર્ણય આપે કે આપણે આપણુ જીવન સારી રીતે ગાળ્યુ છે, તો પછી આપણે બીજા કંઈ ન્યાયાધીશની ધાસ્તી રાખવાનુ કાગણુ નથી

‘ તુ તારી જાનના પ્રત્યે સાચો રહેજે, એટલે જેમ દિવસની પછી રાત્રી આવે છે, તેમ એ પણ ચોક્કસ છે કે તુ બીજા કંઈ મનુષ્યપ્રત્યે અમત્ય આચરણુ નહિ આદરે ”

દુનિયા ઉપગ્ના ઘોડા વર્ષની કસ્ટરોને માટે જાગુની યાતના ભોગવવી પડ, એ ઇશ્વરના સ્વભાવના વિગ્રહની રાત મહેવાય મેતાન પણ એમ વરતા આચકે! ખામ

પ્રકરણ ૨૨ મું

મૈથુ આર્નોલ્ડ અને ખીજ સ્નેહીઓ

રા તેમજ જોન મોર્વિનો બન્નેનો અભિપ્રાય એવો છે કે મૈથુ આર્નોલ્ડ સામાને મુજબ કરી નાખે એવો પુરુષ હતો. એમની ફાજરીની અને વાતચીતની સામાના ઉપર જો અસર ઉત્પન્ન થતી, તેને જાદુ કે વશીકરણનું જ નામ આપી શકાય. એમની દૃષ્ટિ તથા એમનું મૌન એ પણ આપણને મુઠ્ઠા કરી નાખતા.

વિવચન બહુ અને એકવિન એ એવીની માથે દશિલુ.

દુનાડની ઘોડાગાડીની મફરમા એ અમાની સાથે હતા.

માર્ગમા એક નાનું ગામડું આવતા થોડી મુદત માં ત્યાં ઘોડાગાડી ઘોલાવવાની માગણી કરી તેણે જણાવ્યું કે, આ ગામમા મારા ધર્મપિતા બિરાપ કેમનની સમાધિ છે, તેની મુલાકાત લઈ આવવાની મારી ઇચ્છા છે પછી તેણે ઉમેર્યું 'અરે, ખ્યાલ કેળવ' અભિવિદ્યાને લગતા પ્રશ્નોના સંબંધના મારા વિચારોને લીધે મેં એમને ઘણો ખેદ ઉત્પન્ન કરાવ્યો હતો અને એ રીતે એમને વધુ મારું લાગેલું છતાં એમનો મારા ઉપર ધણે લાવ હોવાને લીધે, તે ઓક્સફર્ડ જઈ અને ઇંગ્લેન્ડ કનિનાનો પ્રોફેસર નિમવાની તરફેણમા મત આપી આવ્યા હતા.

સ્મશાનભૂમિ ઉપર જઈ બન્ને સાથે ગયા કેમનની સમાધિની પાસે જઈ ઉભા રહેતા આર્નોલ્ડને વિચારમા ત નીન થઈ ગયેલો જોતા મારા ઉપર ભારે અસર થઈ પાળળથી એમના ધર્મવિચારોના સંબંધમા વાત નીકળતા એમણે કહ્યું કે - 'તેમને વીધે મારા સાચા મિત્રોને ઘણું દુઃખ થયું હતું મિ. ઝલ્ડ રટને એક વખત પોતાને થયેલી ભારે નિરાશાનો તથા કષ્ટક ઉગ્રમની લાગણીને પ્રદર્શિત કરતા કહ્યું હતું કે 'તે બિરાપ થવાની તક મુમાળી છે' ખરૂં છે કે માગ લખાણોને લીધેજ હું બિરાપ થતો અનુકર્યો હતો, તેમજ તેને વીધેજ

મારા મિત્રાને પણ દુઃખ થયું હતું; પણ હું તેમાં નિરુપાય હતો. મારે મારા સાચા વિચારો પ્રસિદ્ધ કરવાજ જોઈએ.”

આ સમ્બો કેવા જેદની લાગણીસહિત અને ધીમેથી બોલવામાં આવ્યા હતા, તે મને બરાબર યાદ છે એ સમ્બો અંતઃકરણના ઉંડાણમાંથી બહાર નીકળ્યા હતા. એમને દુનિવાને કંઈ સંદેશો પહોંચ્યાગયાનો હતો. જમાનો ધીમે ધીમે એ સંદેશો ઝીલવા તૈયાર થતો જાય છે. એમના વિચારોની આજ કાંઈ નિંદા કરતું નથી. એ એક ખરેખરે ધર્મિષ્ઠ પુરુષ હતો. એમના મેમાંથી કદી અધાર્મિક સમ્બ નીકળતો નહિ. આ બાબતમાં એ અને એકરુદન બન્ને સરખા છે; છતાં તેમણે એકજ વાક્યથી અઘૌઠિકપણનો નાસ કર્યો છે. ‘ચમત્કારોના સંબંધનો કેસ-મુકદ્દમા પૂરો થયો છે, ચમત્કાર જેવું કશું છેજ નહિ.’

ઈ. સ. ૧૮૮૩ માં અમે જ્યારે ન્યુયૉર્કમાં હતા, ત્યારે એ અને એની પુત્રી મિસિસ વ્હિટિજ બન્ને અમારાં મહેમાન થયા હતા, તેમજ એલિથની પર્વત ઉપરના અમારા ઉનાળાના મકાનમાં પણ એ જયને મળવા આવ્યાં હતાં; એટલે મને એમનો ઠીક ઠીક પરિચય થયો હતો. ન્યુયૉર્કમાં એમણે જ્યારે પહેલવહેલું જાહેર ભાષણ આપ્યું, ત્યારે હું અને મારી મા બન્ને સલામત સ્થાનકે તેમની સાથે ગયા હતાં. ભાષણ સંભળવા પુષ્કળ સેક એકાં થયા હતા, પણ જાહેરમાં સારી રીતે બોલવાનો તૈમને મહાવરો નહિ હોવાથી સેકોની ઉપર સારી છાપ પડી નહિ; તેમ સેકોને સાલજવામાં રસ પણ પડ્યો નહિ. અમે જ્યારે ઘર તરફ પાછા ફર્યા, ત્યારે તેમનો પહેલોજ પ્રશ્ન એ થયો કે “કહો, ભાષણ કેવું હતું? ભાષણકારનો કે હું નબી સદીસ ખરો?”

એમને ભાષણકારનો કે દીપી નીકળેલા જોવાને હું એટલો ખરો છતે-માર હતો કે મેં કંઈપણ આનાકાનીવગર એમને કહી દીધું કે:—“જાહેરમાં બોલવાની ભાષકાત મેળવ્યા સિવાય તમારાથી આગળ રથી શકાવાનું નથી. તમારે કાંઈ વક્રવૃત્તચિત્રક પાસેથી જે-તણ બાબતોના સંબંધમાં શિક્ષણ લેવું પડશે” અને આ મેં એટલા આગ્રહસાથે કહ્યું કે તેમણે તેમ કરવા હા પાડી. અમે જ્યાં બોલી રહ્યા ત્યારપછી મારી માના તરફ ફરીને તેમણે પૂછ્યું:—

“વહાવાં મિત્રિસ કાર્નેગી! બીજા જગ્યાએ તો પોતાના અભિપ્રાય જણાવ્યા, પણ અમેરિકા ખાતાના મારા પહેલા ભાષણના સંબંધમાં તમારો જો અભિપ્રાય છે તે મારે જાણવું છે.”

તેમણે ધીમેથી જવાબ આપ્યો:—“મિ. આનોદિત! તમારું ભાષણ પાઠરીના

મેઝા વધારે મેઝે એવું છે ” આ જવાબ તેમને સમોટ અને મુદાસર લાગ્યો. પશ્ચિમની સફર પૂરી કરીને એ જ્યારે ન્યુયૉર્ક પાછા જાયા, ત્યારે એમની બેલવાની દમમા એટલો બધો મુધારો થયો હતો કે એમનો ધોટો છુટકાન ઝંકડેમી આંધ્ર મુઝિકમા બોલવા બધા સાલળી શકતા તેમણે બોસ્ટનના એક વકતૃત્વ શિક્ષક પાસેથી થોડું શિક્ષણ વીધું હતું અને ત્યારથી એમનું કામ રાગે પડી ગયું હતું.

પ્રખ્યાત ઉપદેશક મિ બીચરના જાણણ સાલળવાની એમની ધણી મરજી હતી, તેથી એ રવિચારના સવારે અમે છુટ્વીન જવા નીકળ્યા ધર્મો પહેરા પૂરા થયા બાદ એ મિ આર્નોલ્ડને મળવા યોગે, એ હેતુથી અમે તેમને અમારા આવ્યાની ખબર આપી દીધી હતી એ તેમને મિ આર્નોલ્ડનો પરિચય કરાવ્યો, ત્યારે તેમણે તેમનો ધણા ભાવમાથે મકાર કર્યો જેમના આત્માસાથે એમને લામી મુદતથી પરિચય થયો હતો, તેમના દેહની મુનાકાત થવાથી તેમણે પોતાને ધણો સતોય થયાનું જાહેર કર્યાબાદ આર્નોલ્ડનો હાથ પકડી તેમણે કહ્યું — “ મિ આર્નોલ્ડ તમારા તમામ લખાણ હું એકથી વધારે વખત કાળજીપૂર્વક વાંચી ગયો છું અને તેથી મને પ્રત્યેક વખત ધણો લાલ થયો છે ”

આર્નોલ્ડે કહ્યું — “ અરે, ત્યારે તો એમા તમને ઉદ્દેશીને કેટલાક લખાણ છે, જે મારે નહોતા લખવા જોઈતા ”

બીચરે હસતા હસતા કહ્યું — “ શામાટે ? એવા લખાણે તો મને સાથી વિશેષ ફાયદો કર્યો છે. ” પછી બન્ને હસ્યા મિ બીચર જવાબ આપવામા કદી મુચાતા નહિ તેમની માથે મિ આર્નોલ્ડનું ઓળખાણ કરાયા બાદ તેમને કર્નેલ ઇગરસોનની પુત્રીનું ઓળખાણ કરાવતા એ કહ્યું — “ મિ બીચર ! મિસ ઇગરસોને આજ પહેલવહેલો ખ્રિસ્તી દેવળમા પગ મૂક્યો છે ” તેમણે પોતાના બન્ને હાથ લખાવી તેણીના હાથ પકડી, તેણીની સામે તાકીને જોઇને ધીમેથી કહ્યું —

“ ત્યારે તો મારા જોવામા આવેલા તમામ નાસ્તિકોમા તમે સૌથી મુદર નાસ્તિક છો ” જેમણે મિસ ઇગરસોનને ભરજીવાનીમા જોઈ દરો, તેઓ તેણીની મુદગતાના સબધમા મિ બીચરના અભિપ્રાયને મળતા થયા વગર રહેશે નહિ પછી તેમણે પૂછ્યું — “ મિસ ઇગરસોન ! તમારા પિતાની તખીઅત કેવી છે ? સારી છેની ? હું અને એ બન્ને ધણી વખત એકજ તખ્તા ઉપર સાથે ઉભા રહ્યા છીએ અને જમે બન્ને એકજ પક્ષના હતા એ શું મારું સદ્લાગ્ય નહોતું ? ”

બીચર એક જાણી ઉદાર દીનનો અને વિશાળ હૃદયનો પુરુષ હતો. સાફ જ્યાં જ્યાં નજરે પડે, ત્યાંથી તે ઉપાડી લેતો સ્પેન્સરનું તરવરાન, આર્નોલ્ડની દીર્ઘદષ્ટિ અને ઇગરસીનનો રાજ્યકરણી સવાલેલો મજબૂત ટેકો, એ બધા રાષ્ટ્રની પ્રગતિમાં સાધનબૂત થતાં મિ બીચર બધાની કદર પીઠાનવા જેટલું મોટું મન બનાવતો અને એ મધ્યમાં માણસોને મદદમાર મિત્રોતરીકે વધાવી લેતો. ૪૦ સં ૧૮૮૭ માં અમે સ્કૉટલેન્ડમાં હતા ત્યારે આર્નોલ્ડ ત્યાં અમને મળ્યા આ પાંચ હતા એક દિવસ શિકાગોના સંબંધની વાત નીકળતા તેમણે કહ્યું કે, 'હું કદી શિકાર કરતો નથી, જેને પાળો હોય અને ઉંચે ભૂરા આકાશમાં હિડી ગયે તેની ધાત કરતાં મારો જીવ આનંદો નથી, પણ માછળ પકડનારું આરાધી બધ કરી શકાય નથી, એક ઉમંગવ તરફથી વરસમાં ખેતણુ વખત મારા પકડવાની પગલાંની મળવાથી મને ધણો આનંદ થાય છે એ માયાળુ જુકનું નામ હું જૂની મધો છું, પણ એનામાં કંઈક ખાપણુ હતું અને તે એમણે અમને જણાવ્યું હતું આના માણસની સાથે ગાઠો સંબંધ શી રીતે બધાયો, એમ પૂછવામાં આવતા, તેમણે કહ્યું -

“ ઉમરાવ લોમને અમે મોટા માણસો ગણીએ છીએ તેમનામાં અમને કે ચારિત્ર્ય એકેય ન હોય, તોપણ એ મોટા માણસો ગણાય છે અમે બધા મોટા માણસની સાથે મહોળત હોવાનો ડાળ રાખનારા હલકા માણસો છીએ સેકડો પર્સોના સસ્કારે અમને એવા બનાવી દીધા છે એ બામનમાં અમે નિરુપાય છીએ એ ખ્યાલ અમારા રક્તમાં બળી ગયો છે ”

આ ઉદ્ગાર તેમણે હસતા હસતા કાઢ્યા હતા, એ પોતે તેવા નહોતા, પણ જેઓ ઘણી પેઢીઓથી કિતરી આવેના હોવાને લીધે કુનીનપણુની કાસ મારી ખાય છે, તેમને એ હસી કહતા એ લોકો ઘણી પેઢીઓ સુધીની પોતાની વસાવળી ઉપજાવી શકે છે, એની તો કોઈથી ના પાડી શકાય એમ નથી, છતાં હંચા દરજ્જાના કુલીન અને તવગર માણસોની વકીલતથી વાકેફ થવાનું એમને ધણુ મન થતું મને યાદ છે કે, એ જ્યારે ન્યુયૉર્કમાં હતા ત્યારે એમણે મિ વેન્ડરબિલ્ટને મળવાની ખાસ ઈન્જા દશાવી હતી, તે ઉપરથી મેં એમને એમ કહ્યું પણ ખર કે એનામાં અને બીજા માણસોમાં કંઈ બહુ ફેર નથી-એ માણસ જેવો માણસ છે તેમણે જવાબ આપ્યો -

“ ખરી વાત છે, પણ દુનિયાના સૌથી તવગર માણસને ઓળખવો એ કંઈ દેહી દેવા જેવી વાત નથી ખરેખર, જે માણસ આપકેમાંથી તવગર થાય છે, તે જે માણસો બીજાની પાસેથી કુલીનપણુનો વારસો મેળવે છે, તેમના કરતાં ચડીઆતો છે. ”

એક દાસ મેં એમને પૂછ્યું કે, વિવેચકની દૃષ્ટિથી તમે મેઝમ્પીજગના સબધમા કેમ કંઈ લખ્યું નથી? કવિઓમા એનું જે ઉચ્ચસ્થાન છે, તે તમારે નહીં કરી આપવું જોઈએ એમલે જવાબ આપ્યો કે - “એવા વિચારો મારા મનજમા થઈ વખત ઉદ્ભવ્યા હતા, પણ પછી શાંતિથી વિચાર કરી જોતા મને એમ લાગતું કે મેક્સપિયગના સબધમા કંઈપણ લખવાની મારી ગુજાર નથી, તો તેના ઉપર ટીકા કરવાનું તો મારું શું ગણું? એ એમ માનતા કે, એ વાત બની ચકે એવીજ નથી મેક્સપિયગ સાની યાચે છે સમાજોચનાના કાર્ધપણ નિયમોવડે એમનું માપ કાઢી શકાય એમ નથી એમના અપ્રતિમ બુદ્ધિકોશલ્યની પ્રવસા કરવા બેસવાનું મને કોઈ કોઈ વખત મન થઈ આવતું, પણ એ વિષયને અડવા જતાજ હું હમેશા ખીને પાછો લાગતો. ” મેં કહ્યું, તમે જે અપૂર્વરીતે એમની પ્રત્યેનું કષ્ટ અદા કર્યું છે, તે જાણ્યા પછી, તમારા આ વિચારો માલજવાને હું તૈયારજ હતો. એમ કહી એમના એક ખડ-દાનમાથી મેં કેટલીક વીગીઓ ગાદ બનાવી

હું મિ. જો (જૉસ બિવિગસ) ને ઓળખતો હતો; અને મિ. આર્નોલ્ડ કે જે માધુર્ય અને પ્રકાશનો ફરિસ્તો હતો, એમનો અને એ અપુત્ર રત્નનો મેળાપ થાય એ માટે હું બહુ ઉત્તુક હતો એ અણુધડ હતો. ઓપ્પા વગર નો હતો, પણ રીંગ તો હતોજ. સદ્લા-યે જૉસ જતેજ વિન્ડમર હોટેલમા લ્યા મારો મુકામ હતો, ત્યાં મને મળવા માટે આવી ચડયો; અને અમારા મટેમાનના સબધમા વાત નીકળના, એણે એમના સબધમા કેટલાક પ્રશ્નો-ત્મક ઉદ્ગારો કાઢ્યા. તે ઉપરથી મેં તેને કહ્યું - “આજ માગે તારે એમની માથે જમવા બેસવાનું છે સ્વીવર્ગ ખીજે રેકાણે જમવા જવાનો છે અને હું તથા આનોડ એકલા છીએ તું આનીશ એટલે ત્રિપુડી પૂરી થશે ના પારીસ તે આવવાનું નથી. મારી ખાતર તારે આવવુજ પડશે.” એનાથી ના પડાઈ નહિ આણ્યા વખતે હું એ બેની વચમા બેઠો અને એમની વાતચીત-માથી ઝરતો મમ ઝીલવા લાગ્યો. આર્નોલ્ડને મિ. શૉની લેમને સમજવવાની રીતમા બહુ મમ પડ્યો તથા એની અગત વાતો તથા કદાણીઓ સાલજાને પણ તેમને વણી મમ્મત પડી તથા ખૂબ દસવું આવ્યું મિ. શૉએ પદર વર્ષસુધી યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના દશ દળર અગર તેથી વધારે વસ્તીવાળા શહેરોમા લાપણો કર્યા હતા અને તે ક્રમિવાનના પોતાના અનુભવના પ્રસંગો એમણે એક પછી એક વર્ણવવા માડ્યા. પોતાના લાપણો માટેનો લોકોનો ઉત્સાહ તે શીરીતે ટકાવી રાખતો એવી જણવાની આર્નોલ્ડની વૃત્તિ ચતા તેણે કહ્યું -

“જુઓ, તમારે તેમને બહુ વખતસુધી દસાવ દમાન કરવા નહિ; નહિ

તો તેઓ એમ ધારણે કે તમે તેમની હાસી કરો છો શ્રોતૃગણને યોદીવાર મજા કરાવ્યા પછી તમારે ગભીર થઈ જવું—આભીર્થના સ્વાગ ધારણ કરી એ ટોળે ભાવણ આગળ ચનાવવું દાખનાતરકિ, ‘આ દુનિયામાં બે વાતો એવી છે કે જેને માટે લોકો તૈયાર હોતા નથી આ બે ચીજો કઈ છે તે પાઈવડી મકરો? એક જણુ જોતી ઉઠે છે કે ‘મોત’ રીક, ‘હવે બીજી ચીજનું નામ કોઈ કહી શકશે?’ ઘણા માણસો મોતી ઉઠે છે—૧. સુખ, મામર્થ્ય, લગ્ન, વર, એમ જૂદા જૂદા નામ આપરામાં આવે છે આખરે હું ગાભીર્થસાથે જોનું હું ‘તમારામાંથી કોઈ બીજી ચીજનું નામ આપી શક્યા નથી’ આ દુનીયા ઉપર એવી બે ચીજો છે કે જેને માટે લોકો તૈયાર હોતા નથી—અને એ બે ચીજો તે બેઠકા છે’ આ સાલળી આખી સભા માં હસાહસ થઈ રહે છે’ મિ આનો'ડ પણ હમી પડ્યા

પછી તેમણે પૂછ્યું—‘તમે હમેશા નવી નવી વાતો જોડી કાઢો છો?’
“હા હમેશા નવી નવી વાતો જોડી કાઢીજ નેઈએ જો તમે નવી વાતો જોડી કાઢો નહિ, તો તમારાથી વર્ષોના વપાસુખી ભાવણ કરી શકાયજ નહિ, અને કેટલીક નવી વાતો પણ મોહ ઉપજાવી શકતી નથી મેં એટ વાત જોડી કારી હતી અને મને ખાતરી હતી કે લોકો એ તુરંતો માલળી હવ્યા વગર રહેશે નહિ પણ મેં ઘણી ઘણી રીતે કેશીજ કરી છતાં મારું હવે વધુ નહિ, એનું કારણ એ હતું કે એક યુદ્ધનો સન્દ મારે હાથ લાગ્યો નહોતો એ વખતે હું મિચિનાનમાં મધદી પાસે એમી તાપતો હતો તે વખતે એ સન્દ મારા મગજમાં આવી ગયો અને મારી ખાતરી થઈ કે, હવે ધારું કામ થઈ શકશે મેં એ પ્રયોગ છોડ્યા ઉપર અજમાનાં જોયો અને તેમાં હું ફતેહમદ નિવડ્યો એ નુકસાન વપા લાવણોસુધી મને કામ લાગ્યો હતો.’

મિ શા એ વખતે ઓડવેને રસ્તે થઈ પસાગ થતો હ તો, તે વખતે એક અજબયા માણસે તેને પૂછ્યું—‘હું ધારું હું કે તમે જોરા છો?’

“હા, લોકો મને એ નામથી યોનાવે છે ખરા’

‘મારે તમને પાંચ હજાર ડોનર આપવાના છે અને તે અત્યારે મારા ખાગમાંજ છે’

“ટેરિમેનિકેટનું વર અહીં આ નજીકમાં છે, ત્યાં આવીને મને એ સબધની બધી વાત મ્હો”

એના પછી પૈના અજબયા પુરુષે મ્હુ—‘કંવિશ્વર્નિશ્વની સોનાની ખાણમાં હું એક ભાગીદાર છું તેની માનકીના સબધમાં ભાગીદારોમાં અદર અદર તકગર પડી તે ઉપરથી એનો તોડ કાઢવા બધા એકઠા થયા, પણ બધા

વડી પક્ષા અને વેરાણ ગયા એ કહ્યું કે, હું મારો ભાગ એમ છોડી દેનાર નથી, હું સાદની સાથે વક્ષા તેના શીંગડા પકડી હું તેને મ્હાત કરીશ હું તમારી સાથે લડીશ અને કાપડેસર પગલા ભરીશ બીજે દિવસે હું ભાગીદારની મનામા ગમે અને તેમને જણાવું કે, જોઈ બિનિચ્છતુ પચાગ ઉપનાવી જેવા તેમથી આજની તાગીબની શોખામણમા એવું નીકળ્યું કે 'ત્યારે તમારે સાદની સાથે લડવું હોય, ત્યારે તમારે તેની પુછડી પકડવી, એમ કંવા થી તમે તેને સારી ગતિ પકડી રાખી શકશો અને મરજીમા આવે ત્યારે છોડી દઈ શકશો. આ ઉપાધી અમે સંધળા ખૂન દસ્યા અને અમને એમ લાગ્યું કે, એ શીખામણમા પણ તસ્મ રેવ છે પછી અમે તમારી સનાદપ્રમાણે ચાકી તકરારનો તોડ કાઢી મિત્રાનરીકે છૂટા પચા એકે ભાગીદારે તમને પાન દળર ડાન આપવાની દગ્યાસ્ત મરી અને તે પ્રસાર થતા મારે આ તદ આપવાનું હતું તેથી ને ગ્રંથ મને આપવામા આવી તે આ ગરી થો સલાખી લ્યો

છૂટા પડતી વખતે આનો છડ કહ્યું - 'મિ શૌ, જાણ્યો કંવામાટે જો તમારી ઇગ્નાડ આવવાની મરજી થાય, તો જરૂર મને મળજો હું તમને પટેલા ભાવણની સંધળી ગોવણ મની આપીશ, તથા આતાવર્ષને તમારે જોગખાણ કરાવી આપીશ હું તમને જે જાળનમા મદદ કરી શકું તે મરના 'લોઈ' સગા ધારી કોઈ મૂર્ખ માણસ તમને વધારે મદદ કરી શકે, પણ મારેજ તમાડ એટલું કામ કરી આપવું છે'

કેશ્યુ આનો ડ જેવો નાધુર્મ અને પ્રકારનો ફગિતો જોઈ બિનિચ્છતુ જેવા મરમરાણ લડનના ગુશિદિન આતાવમને જોગખાણ કરાવે, જે થટના કેવી અનુર્મ દેખાય છે'

પાછળના પત્ર વવહારમા મિ આનો ડ કહી મિ શૌને મભાર્ણ વગર રહેતો નતિ આ જાણા પછી એક વખત મિ શૌ વિન્ડમર ટોરેનમા મારી બેગો થમ ગયો તે વખતે તેણે પોતાના ખીસ્તામાથી એક નોંધપોષી કાઢી અને કહ્યું -

'આનો ડ દાન કયા છે? આ વાન આભળી એ મુ રહેશે? 'નેન-મુરી' પત્રમા રમુજ કકરા મોખી આપના જદન એ થનના તનીએ મને દગ આ વારીએ મો ડાન આપરાનું કળૂન ક્યુ છે જે પ્રમાણે દર અવાડીએ હું કઈનું કઈ મોની આપુ છું મારી સામાદિક નોરમા એક કકરો નીને મુજન નો છે, 'ગીમમર ગ્રથકર્તા કરના મોગે માણસ છે જે માણસ ખીજાએ કરેલી બુગે જનાવી શકે, તે જેણે તે બુગે કરી હોય તેના કરના વધારે આસાડ હોવોજ બેધએ!'

ચિકાગો શહેરને લગતી એક વાત મેં મિ આર્નોલ્ડને કહી હતી ચિકાગો ની એક છોકરીના લગ્ન થવાના હતા, તે ઉપર તેની એક સહીયર બોલતી નથી ત્યાં આવી હતી આ સ્ત્રી શિષ્ટ સમાજમાં ફરનારી હતી અને ચિકાગો માં તેનો અતિશય આદરસાથે મહાર થયો હતો. બધા તેની સેવામાં હાજર ને હાજર રહેતા એક વખત એક પ્રતિષ્ઠિત સહૃદયીએ તેને પૂછ્યું કે ‘ચિકાગોમાં તમને સૌથી વધારે શું પસંદ પડ્યું?’ ત્યારે તેણે સમ્પત્તાથી જવાબ આપ્યો -

‘તમારી ધર્માર્થજગારની ધમાલ કે તમારા જગી મકાન, કે તમારી ઐહિક સપત્તિ જોઈ મને તાલુબી થઈ નથી, પણ તમારી સંસ્કૃતિ તથા શિષ્ટતા જોઈને હું તાલુબ થઈ છું,’ પેના માથુંસે તરુતજ જવાબ આપ્યો - ‘અરે સંસ્કૃતિ પાછળ તો અમે ગાડા થઈ જઈએ છીએ’ ચિકાગોની મુતામતથી આનંદ મળવાની મિ આર્નોલ્ડે વડી રાખી નહોતી, છતાં ત્યાં એટલી બધી શિષ્ટતા તથા સંસ્કૃતિ જોઈ તેમને થણી નવાઈ લાગી. ચિકાગો જવાભારે નીકળતા પહેલાં તેમણે મને પૂછ્યું કે, ત્યાં સૌથી વિશેષ જોવા લાયક શું છે? મેં ટસીને કહ્યું કે, પ્રથમ હું તમને ત્યાંની સૌથી આશ્ચર્યકારક વસ્તુ જોવા તેડી જઈશ એ વસ્તુ ત્યાંનું કતલખાનું છે એની યત્રસામગ્રી એવી સપૂર્ણ અને સુધરેલી હોયતી છે કે એ જોઈથી કુહરને અદ્દા દાખલ કરવામાં આવે, તો તેની ચીસ આપણા સાલબ્યામાં આવે એટલામાં તો બીજો છેડેથી તેનું ચૂકવેનું માસ બહાર નીકળે પછી થોડી વાર વિચાર કરીને તેમણે પૂછ્યું - ‘પણ કતલખાનામાં જવાની શી જરૂર છે? કુકરોને ચીસો પાડતા સાલજવાનું શું પ્રયોજન છે?’ આનો જવાબ હું કંઈ આપી શક્યો નહિ, એટલે એ વાત એટલેથી અટકી.

મો’ડ ગેસ્ટામેન્ટ(બાઈબનના જૂના કગાર) માંથી ધસેલા મિ આર્નોલ્ડને અત્યંત પ્રિય હતો-બટકે એના થણા ફરતા એ વખતેનખત ટાકી બતાવતો, તે ઉપરથી લોગ તો એમ માનતા હુનિયાની મુસાફરીદરમિયાન મને સમજાયું હતું કે, બીજા ધર્મોના ધર્મશાસ્ત્રોને કલ્પિત કથાઓના અગ્રને જે કચરો વળગેલો હતો, તે ગાફ કંગામાં આવ્યો હતો. મિ આર્નોલ્ડનો અભિપ્રાય એવો હતો કે બાઈબનને વળગેલો કચરો પણ એવી રીતે સાફ થવો જોઈએ કેન્ડ્રુસિપસ અને બીજાઓના જે વચનામૃત હુનિયાને મુગ્ધ કરી રહ્યા છે, તે અત્યંત સલાહપૂર્વક ચુકી કહાયવા હોઈ સત્તર તરિકે પ્રસિદ્ધ કરનામાં આવેલા હોય કે જૂતકાળની અચાન પ્રજ્ઞાઓએ તેમાં જે વાંધાભરેલા સુધારાવંધાગ કરેલા હોય છે, તે પડતા મૂંઝામાં આવેના હોઈ એ શાઓના અભ્યાસીઓ આગળ તે રલુ થતા નથી.

આ બાબતનો જેમ વધારે વિચાર કરવામા આવે છે, તેમ વધારે ખાલી થતી જાય છે કે, પૂર્વના દેશોના ધર્મોની માફક પ્રતીકર્મરૂપી ધર્મ માધી પણ હોય અને ફાતગ ઝાટકી કાઢવા પડશે-ધર્મને વગરનો કચરો ફાતગ કરતા પણ ખરાગ છે, કેમકે એ કચરો અવશ્ય કરીને ગુસ્સાનકારક અને ગેરી છે આપણે પણ ઉપયોગી ફકરા નુગી દાદીને તેમનોજ ઉપયોગ કરવો જોઈએ બીજી બાબતોની માફક આ બાબતમા પણ, જે માણસનું ઓળખાણ થવા બદલ હું અત્યંત ઝાણી છું તથા જેને હું મિત્ર કહેવાનો દાવો કરી શકું એમ છું, તે જમાનાની આગળ વધીને સાચા શિક્ષકનું કામ કરી નહોતો છે

એવિધની પર્વત ઉપરના કેસન આગળના અમારા ઉનાળાના મકાન માથા મિ આનોંડને હું એક વખત પિટ્સબર્ગ જવે તોડી ગયો એડ્ગર થોમ્સન સ્ટીન વર્ક્સવાળા કારખાનામાથી રેશન જવાના રસ્તામા રેલ્વે ઓળંગવાના પૂથ ઉપર ચઢવાના પગથીઆના મે મળ્યા આવે છે, તેમા બીજો મળ્યો જરા વધારે ઉંચે ડે અમે એ ચાલનારો બીજો ભાગ ચઢવા હોઈયુ એટલે એ એકદમ શ્યામ લેવામાટે થોભ્યા કરેલાં અંદોનીને તથા પોતાની ડાની ઉપર ફાય મૂકીને તેમણે મને કહ્યું-“આ કોઈ દિવસ, મારા બાપની માફક મારો પણ જીવ લેશે”

એમનું હૃદય નખતું હતું, એમ તે વખતે મને માનૂસ પડ્યું નહોતું, પણ એ બનાવ મારા સ્મરણમાથી ખસ્યો નહોતો, અને ત્યારપછી થોડે દહાડે, ઇનાડમા એક અતરાય ઓળંગી જવામા પડેલા અમને પીધી, તેમનું એમ એક મત્સ્ય થવાના દુખદ સમાચાર મને મળ્યા, ત્યારે મને એ વાત ખેદસાથે યાદ આવી કે તેમણે આ ભવિષ્ય લાખેનુંજ હતું

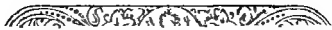
આ પ્રનમે મને મારા એક પ્યારા મિત્રનું નામ યાદ આવે છે ખોરટનવાલો ડોક્ટર ઓલિવર વેન્ડેન હોલ્મ્સ માણસમાનનો ડોક્ટર હતો મદવાક એ શું ચીજ છે, એ એણે કદી જાણ્યું નથી એસી વગસની ઉંમર એજ એનો છેલ્લો અને પહેલો મદવાક હતો. હોલ્મ્સ ઘડીસુધી એ છોકરા જેવો હતો જ્યારે મૈથુ આનોંડનું મૈથુ થયું, ત્યારે કેટલાક મિત્રોએ એનું સમારક દડ ઉત્તુ કરવાનો નિચાર કયો જાહેર માગણી કરી દડ કરવાનો વિચારજ રાખ્યો નહોતો આ દડમા નાણા ભરવાની છૂટ મળતી એ એક ખાસ દક બોગવવા સમાન હતું. જે કોઈ એવો દક બોગવવા દકદાર નહોતું તે એ દડમા નાણા ભરી ચકતું નહિ, અને તેથી કેટલાક મિત્રોએજ જોઈતી રકમ ઉભી કરી હતી આ મડળમા દાખલ થવાનો દક મને પણ મળ્યો હતો અને અમેરિકામા એ પ્રશ્તિ ઉપાદી લેવાનું મને સોંપવામા આ-યુ હતું કોઈ

અચકારને કે બેઠક વગેરે ધધામા પડેવા ધધાદારીને આ ફડમા નાણા ભરવાનું કહેવાનું રાખ્યું નહોતું, કેમકે વણી વખત તો એમને પોતાનેજ એવા ફડની મદદની જરૂર હોય છે. એ વાળુમર મે ડાખ્તો હોઈએને એ સંબંધી વાત કરવાનો વિચારજ રાખ્યો નહોતો, પણ એક દિવસે સવારમા મને એમના તરફથી ચોટ્ટી મળી તેમા લખ્યું હતું કે, ‘આડી માછ હીનચાવ ઉભી થઇ હોય એમ મે આલખ્યું છે અને તમે તેમા ઝરનાકાગ્નતા છો, તો માફ નામ જે એ માનપ્રદ પાદીમા દાખલ કરવા જેટલી મારી લાવજાત તમે માનતા હો, તો તેથી મને ઘણો સતોષ થશે’ એમની રાવજાત મથુરામા આવી હતી એ કહેવાની જરૂર નથી

આવી જાતના સમાગ્કની કેને ઇચ્છા ન થાય ? હું કહેવાની હિમત હું છું કે જેમણે એ ફડમા નાણા લખ્યાં છે, તે પૈકીનો એક પણ માણસ એવો નહિ હોય કે જે પોતાને એવી નક નખા જાદવ પોતાને ભાગ્યશાળી નહિ માનતો હોય

પ્રકરણ ૨૩ મું

ઈંગ્લાંડના રાજપ્રકરણી નેતાઓ

સ. ૧૮૮૫ માં હું ઇંગ્લાંડમાં હતો, તે વખતે લૉર્ડ રોજબરી, કે જે ઍક્સરટનના પ્રધાનમંડળમાં હતો અને ખ્યાતિમાં આવવા લાગ્યો હતો, તેણે મને ઍક્સરટનની મુલાકાત કરાવી આપવા માટે પોતાને ત્યાંના ખાણમાં આમત્રણ આપ્યું હતું, અને એ પ્રમાણે ફિનિયાના પહેલા નંબરના નાગરિકના સમાગમનો લાભ મને લૉર્ડ રોજબરીની આરક્ષે મળ્યો હતો. આ બનાવ ધણુ કર્ને ૧૮૮૫ માં બન્યો હતો, કેમકે મારે

‘ટ્રાપ્પન્ટ ડેમોક્રી’ નામનું પુસ્તક ૧૮૮૬ માં પ્રસિદ્ધ થયું હતું; અને એ પુસ્તકમાટે મેં જે આકડા બેગા કર્યા હતા, તે મેં એ ખાણ પ્રસંગે ઍક્સરટનને આપ્યા હતા. પછીથી મને તેમની સાથે જમવાનું પહેલવહેલું આમત્રણ તેમના તરફથી મળ્યું, તે વખતે મને બીજે ટેકાણેથી જમવાનું આમત્રણ મળી ચૂક્યું હતું; અને ઇંગ્લાંડના વાસ્તવિક ગણના તરફથી મળેલા આમત્રણને મુકુટધારી રાજાના તરફથી આવેલા આમત્રણની માફક હુકમતરીકે માનીને પ્રથમના આમત્રણને બાબુએ મૂળે ઍક્સરટનના આમત્રણનો સ્વીકાર કરવાનું મને ધણુ ગમ થઇ ગયું હતું, પણ તેમ નહિ કરતા ઍક્સરટનના સમાગમનો લાભ જોતા ઠરવાનુંજ મને વાસ્તવિક લાગ્યું. સામાજિક વ્યવહારમાં મને જે વાસ્તવિક લાગ્યું તેજ કરવા માટે નેટલો સ્વાર્થત્યાગ મેં આ પ્રસંગે બતાવ્યો હતો, તેટલો બીજા કેમ પ્રસંગે લાગ્યોજ બતાવ્યો હશે. સદ્દલાગે એ અમૂલ્ય લાભ મને પાછળથી લાવડન ખાતે મળ્યો હતો.

મેં અર્પણ કરેલી સૌથી પહેલી લાઇબ્રેરી એટલે ડન્ફર્મલાઇનવાળી લૉર્ડ રોજબરીએ ખુલ્લી મૂકી હતી અને છેલ્લી અર્પણ કરવામાં આવેલી સ્ટેનોવેની લાઇબ્રેરી પણ તેમણે લાઇમાં (૧૯૦૫ માં) ખુલ્લી મૂકી છે. એમની ન્યુપૉર્કની છેલ્લી મુલાકાત વખતે હું એમને ઘોડાગાડીમાં બેસાડી નદીકાંઠે

ફેની આગ્યો હતો, તે વખતે તેમણે કહ્યું હતું કે, દુનિયાના કોઈ પણ સહેરમા આતુ આકર્ષક દ્રશ્ય નથી. એ બહુ જ હયા પ્રકારની જીવિશક્તિ ધરાવતા હતા પણ એ પોતાના નિશ્ચય અને નિર્ણયને ટેકમુધી વળગી ગ્રહેતા નહિ એમનો જન્મ જો આનવર્ગમા થયો હોત અને કષ્ટપણ પ્રયામનિનાય ઉમરાવોની સલામા જઈ બેસવાને બદલે, ચુંટણીની ધમાધમાગ્રતે એ જુવાની માજ આગની સલામા સલાસદ થયા હોત, તો જીવનના કનટની ધમાધમ-મા ધડાઇને એ વધારે પામ થાત, કાગળ કે એ બહુ નાગણીવાળા પુરુષ હતા, અને રાજકીય પ્રવૃત્તિમા નેતાનરીકે કામ કરવાને માટે અકગપણ આવશ્યક છે તે એમનામા નહોતું એ એક મમર્થ વક્તા હતા એમની ભાષણ કરવાની દબ બપૂર્વ હતી

એક દિવસ અચાઉથી મુકર જરી રાખ્યા મુજબ હુ એમને મળવા ગયો એકમીત્તની કુશળતા પૂછ્યા પછી રેખમ ઉપરથી એક પગમીડિયુ જોવાને મને આપતા તેમણે કહ્યું -

“મારી એવી ઇચ્છા છે કે તમે તમારા સેક્રેટરીને બરતરફ કરો” એ કહ્યું - “નામવર” એ કુકમ જરા ભારે પડતો છે એના વગર મારે ચાલે એમ નથી અને વળી તે સ્ક્રીટર્ન-ડને રહીશ છે એનો ચો વાક છે ?” “લુઓ આ અક્ષર તમારા નથી, એના છે જે માણસ ‘રોઝબરી’મા ગને ૨ જોડી ‘રોઝબરી’ લખે એને તમે કેવો ગણો ?”

એ કહ્યું - “જો એવી વાતોવી હુ ખોટું લગાડુ - દુલાહ, તો માઝ જીવન અમલ થઈ પડે હુ ભારે અગેગિનામા હોઉ છુ ત્યારે મને દુગ્ગેજ અને પત્રો મળે છે અને એમાના ત્રીસ ટકામા મારા નામની જોડણીમા જૂનો કર વામા આવતી હોય છે એવી મારી ખાત્રી છે

પણ એમને તો એની જૂરો બહુ ગભીર પ્રમરની લાગતી આવી નાની નાની બાબતોથી એ અતિવ્યય ચીડાઇ જતા કામ કરવાની ઇચ્છાવાળા માણુમે એ તો આવી તાની બાગતોને હસી ઢાકની જોઇએ નહિ તો એમની મોટાઈ શૂધ જશે એ જો કે એક અજબ પુરુષ હતો, જના સરમાળ, તપ લાગણી વાળો, ઘુરગી અને ભાગ્યમ હતો થોડા વર્ષ જો એ આમની સલામા નહો હોત, તો તેમની આ ખોડો સુધગત

એક લિખરવ (ઉદાર વિચાર ધરાવનાર ગજદારી) તરીકે એ જ્યારે ઉમગવોની મલામા સહોલ ઉત્પન્ન કરતે હતા, ત્યારે પ્રજાતતને લગતા મારા વિચારો એમના મન ઉપર દસાવવા માટે હુ તેમને કહેતો કે, ‘હિમત બતાવીને પાર્લામેન્ટના પક્ષમા ઉભા મહો તમારા વચપરપરાના દરજ્જાને

લાન મારીને એમ જાહેર કરો કે જે હક બોગવવા પ્રત્યેક શહેરી હકદાર નથી, એવા ખાસ હક મારે જોઈતા નથી આ પ્રમાણે તમે આમવર્ગના ખરા નેતા થશો પણ જ્યાસુધી તમે ઉમરાવ હસો, ત્યાસુધી તમે તેવા નેતા થઈ શકવાના નથી તમે જુવાન, જુદિયાળા અને ઉંચા પ્રકારની વક્તૃત્વ શક્તિ ધરાવતા હોવાથી આકર્ષક છો જો તમે આ પ્રમાણે ઝાંકાવશો, તો તમને વડા પ્રધાનને ટોફ ચડતા વાર નાગવાતી નથી

તેમજો ઠરેપેટ કહ્યું - ' પણ હું ઉમરાવવર્ગના હોવાથી આમની સભા મને સધરમે નહિ

હું તો એટલું જ માગું કે જો તમારી જગ્યાએ હોઉ અને મારો અસ્વીકાર થાય તો મેહક ખાલી પડતા હું ફરીથી ઉમેદવારતરીકે બંદાગ પડું અને એ પ્રશ્નનો નિર્ણય કંવાની દરજ્જા પાડું હું એવો આગ્રહ કરું કે, વચ પરપરાના હકનો ત્યાગ કરવાથી - શહેરીતરીકેના હક બોગવવા હકદાર થયો છું અને જે જે જગ્યાને માટે મને સુગી કાદનામા આવે, તે દરેક જગ્યાને માટે હું હકદાર છું આમ કરવાથી વિજય મળ્યા વગર રહેજ નહિ ત્યારેજ ક્રૌંચેનનો ભાગ ભજવ્યો કહેવાય જૂનો વદીવટ તોડનારને અમર તો નવો વક્ષીવટ પાડનારને ઝોંકસી (આમવર્ગ) પૂજો છે આ વાદવિવાદ પછી અમે આગળ લખાવ્યો નહિ મોર્નિંગને કાને આ વાત નાખતો તેજે જે ટીકા કરી હતી તે હું કદી જૂનવાનો નથી - મારા મિત્ર ક્રૌંચેન બર્કની રકવેરમા નં ૩૮ આગળ રહેતો નથી આ શબ્દો ધીમેથી ગબીરતા માથે, પણ મહમપણે જોતવામા આવ્યા હતા

રાજનરી એક ફાકડો પુખ્ત હતો, પણ ઉમરાવવર્ગમા જન્મ થવાને લીધે તે આગળ વધી વકરો નહોતો ખીજ બાજુએ મોર્નિંગ આમવર્ગમાથી આગળ આવેતો હોવાને લીધે લોકો હજી પણ તેને (જોનેસ્ટ જોન) 'પ્રમાણિક જોન' તરીકે જાણખે છે એની લાયકાતને લીધે એને કહેવાતું-ઉમરાવવર્ગ આપ વામા આવ્યું હતું અને 'લિટલ બોઈ જોનર' નો ઇનકામ આપવામા આ રો હતો, જતા એ જરાપણ મદનાયો નહોતો 'બોઈ' રીડ જે જર્નલોર્ન અને લોર્ડ હાઇ ચેન્સેલર થયો હતો તે, એની પાઠગ ચેન્સેલરનો હોદ્દો બોગવનાર લોર્ડ હાઉસ એસિસ્ટન્ટ, વડો પ્રધાન લોર્ડ્સ જ્યોર્જ અને બીજાઓના સખ ધમા પણ એમજ બન્યું હતું આપણા પ્રશ્નસત્તાક રાજ્યના અગ્રેમરો પણ એમના જેટલા ડેમોક્રેટિક (લોકસત્તાવાદી) કે સપૂર્ણ રીને આમવર્ગ પેકીના નથી

જ્યારે ગેટ્ટરન આલ્થો ગયો, ત્યારે સવાલ એ ઉભો થયો કે, એમની જગ્યાએ કોને નિમણે ? એ જગ્યાને માટે કોણ લાયક છે ? હાર્કોટ કે કંમ્પબેલ બેનરમેન ? પ્રધાનમંડળના જુવાન સભ્યોએ એનો નિર્ણય કરવાનું મોર્લિને મોંપવાનું કબજા કર્યું. હાર્કોટની વિરુદ્ધ એકજ બાબત હતી; પણ તે અનુકૂળ નીચ હતી-એ પોતાના મિત્રજને દાણમાં રાખી રાકતો નહિ. કમનમીએ, આ પ્રશ્નની ચર્ચાને અંગે એ એટલા બધા આવેશમાં બંધ ગયો એમ ખોલી નાખતો કે તેને લીધે તે નેના ચવાને માટે નાલાયક પુરવાર થયો. એ જગ્યાને માટે તો શાત, ગંભીર પ્રકારની જાને અકુશિલ વિવેકજીવિવાળો અમણી ભેષ્યે એમ નહીં થયું.

હાર્કોટના ઉપર મારો બહુ પ્રેમ હતો અને એ પણ અમેરિકાના પ્રજા-મત્તાક ગજતત્રની બહુ પ્રશસા કરતો હતો-મોર્લિની પુત્રીના પતિને એજ ઊાળે. અમારા ઊપેશા રિપોર્ટો તેને પહોંચાડવાની હું અત્યંત કાળજી રાખતો, અને એ પણ તેમને બહુ ઉત્સાહપૂર્વક વાચી જતો. કંમ્પબેલ બેનરમેન મારા વતન ડન્ડમહાધનનો પ્રતિનિધિ હતો અને તેથી એ વડો પ્રધાન થતા મને શુદ્ધ સાત્ત્વિક આનંદ થયો, વળી તેને આપવામાં આવેલા અભિનંદનના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે ‘મારી ચુટણીને માટે હું મારા બેનરમેન બેઈલી મોરિ-મનનો ઝણી છું’ એને લીધે મને વિશેષ આનંદ થયો. આ બેઈલી મોરિમન મારો મામો હતો. અમારા બન્ને કુટુંબ (કાર્નેગીનું અને મોરિસનનું) ઇડિક્ષ પસંદા હતા અને છે; અને પ્રજાસત્તાક ગાંધ્યત્રને અત્યંત ચાહનાગ છે.

ઈ. સ. ૧૯૦૫ ની પાનખર ઋતુમાં અમારા મિત્ર, કાર્નેગી ડન્ડર્મ-વાલન ટ્રસ્ટ ઈંડના બેનરમેન અને શહેરના કલ્યાણને માટે ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરનારા, ડોક્ટર જૉન રોમ એમ.ને ડન્ડર્મલાઈન શહેરના શહેરગતરીકે હક અર્પણ કરવાના મમારંજમાં મેં અને મારી પત્ની જ-નેએ હાજરી આપી હતી. શહેરના અગ્રેસર (પ્રોવોસ્ટ) મેંએથે પોતાના બાપજીમાં જણાવ્યું કે ‘આવું માન બહુજ કંતુસાધથી આપવામાં આવે છે; માત્ર ત્રણ જીવતા મારુઓ અત્યારે જા શહેરના છૂટાપણનો હક જોગવે છે-એક તો આપણો પાપમેન્ટનો પ્રતિ-નિધિ-લાવતો વડો પ્રધાન કંમ્પબેલ બેનરમેન; બીજો અર્ચ બૉક્સ એજન્ટ, (હિંદુસ્તાનનો માછ વાઈસરૉય અને હાલ મંર્યાન આત્મનો પ્રધાન,) અને ત્રીજો એન્ડ્રુ કાર્નેગી. ’ હું સરકારી હોદ્દાવાળા વર્ગ પૈકીનો નહોતો, તેથી મને એમના મંડળમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો, એ મોટી વાત હતી.

અર્ચ બૉક્સ એજન્ટ રૉબર્ટ જમનો વંશજ છે. એમના કુટુંબીઓની મમાધિની મહેરાબ ડન્ડર્મલાઈન એંબીમાં ધંટની નીચે જ્યાં આગળ એમનો

પ્રખ્યાત મૂળ યુરોપીય નીતિનાધિમા સૂતો છે, ત્યાં છે. આજગ જાણવાવામાં આવ્યું છે કે જનરલ માન્ટને જોડેને સેક્રેટરી રહેતે આખી મહાગામથી 'એ તે માન્ટ હોઈ યોજ નહિ' એમ ધાર્યું હતું. અર્થ જોઈ એજન્ટના સભ્યમાં પણ એવી જૂઠ્ઠા યાચ એમ હતું સેક્રેટરીની યુનિવર્સિટિઓની નુષારણા કરવાની કમીમાં એ અર્થ ખીલા નજરનો સભ્ય હતો. કોન્ગ્રેસેટિવ ગ્રાન્ડે બોમ્બરવિમ્બના સ પદમાં તપાત ચલાવવા માટે પેનાના તરફથી કમીની નીમી, તેમાં એ અર્થ વિજય પડ્યો હોવા છતાં, સેક્રેટરી નિમાયો હતો, જ્યારે ઉમંગવોની સમાના દેતવાને પરિણામે સેક્રેટરીની યુનાઈટેડ કી ચર્ચની સરવા ગોટાળામાં અવી પડી, ત્યારે એનો તોડ કાઢવામાં નિમાયથી કમીટીનો એ ચેરમેન હતો એના નિષેધને પાર્લામેન્ટ કાયદાના ખરડાના સ્વરૂપના ફેરવી નાખીને જ્યારે કાયદાતરીકે પસાર કર્યો, ત્યારે તેનો અમલ કરવાનું કામ પણ તેને તોડ્યું સેક્રેટરીની યુનિવર્સિટિઓ માટેના કડના ટ્રસ્ટીઓની પસંદગી કરતી વખતે એ વડા પ્રધાન બાજુરને જણાવ્યું કે, અર્થ જોઈ એજન્ટ પાને એ મહાગામ ન-મેન તરીકેનો હોઈ સચીકારવાનું હા પડાવી ચકારો, ત્યારે એમણે કહ્યું હતું કે આખા એજન્ટનામાં એનાથી વધારે સારો અમલ લાયક માણસ મળી શકવાનો નથી. એ અભિપ્રાય ખરો પૂરવાર થયો છે. હોર્ડ મે સિં પાછળથી એ દરદ રડ્યો દરદો થયો હતો અને એક સભ્યતરીકે અર્થ એજન્ટના ચેરમેન તરીકેના કાનનો એમને અનુભવ થયો હતો, પણ એ ટ્રસ્ટના સભ્યતરીકે નિમાના અગાઉ તેમણે મને કહ્યું હતું કે, એજન્ટ પોતાના નોટા હોડાનું કામ બરાબર રીતે કરી શકશે એ બાબતનો મને શક હતો, પણ હવે હું એને સૌથી બારોડા ગણું છું એમને બોલવાનું પત્ત નથી પણ એ કામ કરવાનું પસંદ કરે છે વાતોને બદલે વિવેકબુદ્ધિનો એ વિશેષ ઉપયોગ કરે છે' જુનનો આજનો વરાજ આવા પ્રકારનો છે એ લાયકાત અને સાલુપણ બજના એકત્ર મૂર્તિમત સ્વરૂપસમાન છે.

મને સહેરીનરીકિના હક મળવાની શરૂઆત થઈ, એટલે પછી એનો પ્રવાદ અટકે એમ લાગ્યું નહોતું ૪ ૧૯૦૬ માં હું લંડનમાં મુખ્ય મથકે રાખી ગયો હતો ત્યારે લાગનાગટ ૭ દિવસમાં મને ૭ સહેગના હક મળ્યા હતા, અને ખીલ અડવાડીઆમાં બે સહેરના હક મળ્યા હતા. કદાચ એમ ધારવામાં આવશે, કે આ તમામ કિંમતો એકસરખી હોઈ કંટાળાબરેલી થઈ પડી દશે, પણ એમ

૪ કારેગીને એજન્ટ અને આલવાડના જ્યાં મની ખર્ચ રહેના સહેરીનરીકિના હક મળ્યા હતા. આટલું માન બીજા કેટલે મળ્યું નહોતું-એડ્રસ્ટને ૧૦ સહેરના હક મળ્યા હતા એમને નજર બીજે આવે છે.

બન્યું નહોતું પ્રત્યેક શહેરના સભ્યો નોખા નોખા હતા હું શહેરસુધરાઈને લગતા કામમાં સબધ ધરાવનારા કેટલાજ, અધ્યક્ષે અને આગેવાન શહેરીઓના સમાગમમાં આવતો પ્રત્યેક લોકસભાજે પોતાપેતાને ફાવતું ધોરણ સ્વીકારેતું હતું દરેકના પ્રશ્નો જૂદા જૂદા હતા, દરેકની ફાર અને જિલ્તની કહાણીઓ જૂદી જૂદી હતી પ્રત્યેક સમાજ એક ઈપ્સિન સુધારણા ઉપર બીજા તમામ પ્રશ્નો કરતા વિશેષ લક્ષ આપતો દરેક શહેર અર્થે જૂદી જૂદી દુનિયા હોય એમ લાગતું હતું સીટી કાઉન્સિલ એટલે શહેરસમિતિ નાના પાયે ઉપરના પ્રધાનમંડળ જેવી હતી અને તેનો મય (મયુખ) વડા પ્રધાન જેવો હતો સ્થાનિક રાજપ્રકરણી પ્રશ્નોમાં લોકો તક્ષીન રહેતા બીજા શહેરો સાથેના પ્રશ્નોના પણ તેમને ઉકેલ કાઢવા પડતા ખીનાતું પાણી, ગંસ કે વીજળી પૂરી પાડવાની યોજનાઓ કેટલાક શહેરોએ એકઠા મળી ગોઠવેલી હોય છે, એટલે તેમના સબધમાં ભરાતી પરિષદોમાં સચિવિઅહના-એકસ પી કરવાના અને છટા પડનાના ઠરાવો કરવામાં આવે છે

સ્થાનિક સ્વરાજ્યના વહીવટના સબધમાં જૂની અને નવી દુનિયાની વચ્ચે જેટલો તફાવત છે, એટલો મીઠા ઝાઝ બાબતમાં નથી જૂની દુનિયામાં કેટલાક કુટુંબો કેટલાય જમાનાથી પોતાની જન્મભૂમિમાં રહેતા હોય છે અને તેથી એ શહેરના ઉપરની તથા તેની આલુબાલુના પ્રદેશો ઉપરની તેમની મમતામાં વધારો થતો જાય છે બાપ મેથર થના પાઓ હોય તો તેને લીધે પુત્ર તેની લાલકાત મેળવવાનો પ્રયાસ કરવા લગ્નચાલ છે શહેર માટેના મમત્વ રૂપી અમૂલ્ય સંચયુઓમાંથી જન્મભૂમિ ઉપરની અલ્પુત પ્રીતિનો જન્મ થાય છે પ્રત્યેક શહેરી પોતાના સમયમાં પોતાના શહેરનું કંઈક પણ ઠેસાણું કરી પોતાના જીવનનું સાર્થક કરી શકે, એટલા ખાતર સમિતિના મળ્ય થવાનો પ્રયામ કરે છે પ્રત્યેક ઉત્તમ શહેરી આવા પ્રકારની પ્રયત્નનીય લોભરૂતિ રાખતો હોય છે માત્ર થોડાજ માણસોની દૃષ્ટિ એ મર્યાદાની બહાર જાય છે પાર્ટીમેન્ટના મેમ્બરોને કંઈ પણ જાહેરો લીધા સિવાય લડનમાં રહેવું પડે છે, તેને લીધે જેઓ સપ્તિવાળા હોય છે, તેટલાજ એ પદની અલિતાયા ગણે છે, પણ ઇગ્નાડમાં પણ હવે મેમ્બરોને મહેનતાણુ આપવાનો વહીવટ દાખત થવાનો છે (૧૯૦૮ ની સાલથી મેમ્બરોને ચારમે પૌડનુ માલિયાણુ આપવાનો વહીવટ શરૂ થયો છે)

આ પછી પાર્ટીમેન્ટનું કામકાજ દિવસના વખતમાં કરવાનો વહીવટ પણ ત્યા દાખત થશે, એવી આશા રાખવામાં આવે છે આખો દિવસ ધંધાના

અગત્ય કાર્ય કરી, ચોકિયા મનગથી જમ્યા પછી દેશનો કારોબાર ચલાવવાનું કામ કરવાને મદદે, જે વખતે મળ્યાં તો તાજ દોષ તેમના મનગ તર દોષ છે, તે વખતે એટલા દિવસના વખતમાજ એવું વિષ્ટ કામ થયું જોઈએ

ઇત્યાદિના સંદેશની સમિતિઓના મધ્યોત્તરિ સંદેશના ઉત્તમ પુરોહીનીજ નુકસાની મુદ્દામાં આવે છે એ મધ્યમાં મોટા નતની વાલમ્યા ન હતાં એવા માર્ગજનિક મત કરવાના ઉત્સાહવાળા અને પોતાના વતનને માટે ગર્વ વહન કરનારા તથા તેના ઉપર પ્રીતિ ગાળનારા માણસો તોય છે અમેરિકામાં આ દિશામાં પ્રગતિ થવા લાગી છે પણ હજી આપણે બહુ પાછળ છીએ, હતા જેમ જેમ વસ્તી ધીર ઘટી જાય છે તેમ તેમ ચોકિ જાણુનો વમવાટ કરવાના વિચાર કરવા લાગ્યા છે

પોર્ટલેન્ડના શહેરોના પ્રોવોન્ટ (વડા માજીસ્ટ્રેટ)ના દોહા માટે અગાઉ ધ્યાનિક ઉમંગવોતેજ દક્ષિણ ગણવાનો પનીવટ માર એક જમાનાથીજ શરૂ થયો છે અજેજ લેખ ઉમંગવોતેજ બહુ સ્તેરથી ચાલે છે, એ કથન દજ પછ મત્ય છે; પણ એ ચાલના પ્રપાટાળધે નાણુક થતી જાય છે

કાર્ટબોર્ન, કિંગમનીન, ના કનરી, ઇ કન્ટન અને બીજા પણ જૂના સંદેશના મેયરો (પ્રમુખ-કોટવાન) આમવર્ગમાંથી નીકળેના દોષ દાયની મજુરીથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવના ન્યુનીસીપાલીટીના મધ્યોનો મોગે ભાગ પછ એ વર્ગ પેદાનો હતો સધળા કષ્ટ પણ મહેનતાણુ લીધા વગર સંદેશની મેવા કરતા ઇંગ્લાન્ડ, સ્કોટલેન્ડ અને આયર્લેન્ડના અનેક સંદેશના કોટવાળ તથા અન્યોઓના પતિવધમાં આવવાથી મને ધણો આનંદ થતો હોય, વોટર ક્લર્ક અને નિમરિષ્માં નને અસાધ રજી માન મન્યુ હતું.

સંદેશીતરીના દક્ષા મગવાથી સિટનની ધ્યાનિક મગાજનની પ્રવૃત્તિનો તથા લોકોની સ્વદેશપ્રીતિનો મને જે અનુભવ થયો, તે બીજા કરાથી થઈ શકત નહિ તેમ એવો અનુભવ ન મળે તો મને આવા દક્ષો કટાણોજ આવન સંદેશના અરેસરો માથે મારો જીવ એટલો બધો મળી જતો અને એમના કાર્યને કુ એટલ બધે જશે માર પોતાનું માની લેતો કે અમારા આવવાના માર્ગમાં તથા બાગીઓમાં હડના વાનટાની તથા લોકોના રોગોની ધમાનને પણ હુ એ દિવસના કર્નલના એક અગતરિકે માની લેતો અને મને જે માનપત મળતા તેના લખાણમાં પણ જીવનની જુદી જુદી સ્થિતિ ઓના ઉત્તેજ મુદ્દામાં આવતા, જેને લીધે મને જવાબમાં કષ્ટને કષ્ટ નવું મોતવાનું મળતું.

હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું કે બીજા કોઈ પણ દેશના કરતાં ઈસ્લાહની મુનીમાપાવીટીઓના લોકોએ યુદ્ધી કાઢેલા સભ્યો દેશની વધારે સેવા બજાવી રહ્યા છે; અને એ અજ્ઞતાના ખતામાં સરથું મર્વાગે રહ્યું છે. પાર્લામેન્ટ પણ એ મુનીમાપાવીટીઓના મેમ્બરોમાંથી યુદ્ધી કાઢેલા મેમ્બરોની બનાવવામાં આવે તો તે બોટા કાર્યસાધક નિવડે નહિ. હું ધારું છું કે પાર્લામેન્ટના મેમ્બરોને ન્યાય પૂરતું મહેનતાણું આપવામાં આવશે, ત્યારે આ કાઉન્સિલોમાના ઘણા સભ્યો પાર્લામેન્ટમાં જઈને બેસશે અને તેથી દેશને વિશેષ લાભ થશે.

પ્રકરણ ૨૪ મું ગ્રંથસ્થ અને મોર્લિ

સં. ૧૮૯૭ ના એપ્રિલમા ૯ અને મારી પત્ની હાવર્ડન ખાતે હંડ-
રટનના મહેમાન હતા, તે વખતે તેમણે મારા ‘અમેરિકન ફોર-ફન-
હેન્ડ હન ઇન્ડાડ’ એ નામના પુસ્તકની પ્રથમ કાપી જેવું કશું
હતુ એક દિવસ એમણે એવી સૂચના કરી કે મારે મારીલાન્ડેરી

ના પુસ્તકો ગોળવવા છે, તે વખતે તમે પણ ત્યાં હાજર રહેશો. તો જાપણે
વાત કરતા જશુ અને ૯ મારે કામ કરતો જશો. ગ્રંથસ્થ બીજા કોઈને
પોતાના પુસ્તકોને જાહેર કરવા દેના નહિ. અભગાદ્યો ઉપરના પુસ્તકો ઉદાહરણ
એક કિ નતી પુસ્તક ગણા હાયમા આવ્યું, તે ઉપરથી ગ્રંથસ્થ કે ને માગથી
થોડે દૂર નીચે છી ઉપર ચઢી ભારે પુસ્તકો ગોળવી ગયા હતા, તેમને જૂઠા
મારી એ કશું —

“ મિ ગ્રંથસ્થ ‘ગ્રંથસ્થાન વર્ધાન’ નામનું એક પુસ્તક મના હાયમા
આવ્યું છે, તે મારા પિતાના મિત્રનું એક છે ૯ વ્યંગ નાનો હશે. તારે
એમાના કેટલાક સિદ્ધિ પુરવોને ૯ જોગબતો હતો ”

તેમણે કહ્યું — “ ખરી વાત છે, અને એ તમે ગણા હાય તરફના મોટા
પાયામા પુસ્તક ઉપર હાય નાખશો, તો ગ્રંથસ્થાનના બીજા એક માધુનનું
એક પુસ્તક તમારા હાયમા આવશે ”

મે તેમ કહ્યું તો મારે ‘અમેરિકન ફોર-ફન-હેન્ડ હન હંડાડ’ એ
નામનું પુસ્તક હાયમા આવ્યું, પણ એટલામા તો બીજીને મથાળેથી નુર રીતે
લવકારેલું તંબીન મારા સાલગવામા આવ્યું ‘મુસલમાનો મહાને, હિંદુઓ
કાઠીને અને ખ્રિસ્તીઓ નેરસધમને જેવું ગણે છે, તેવું મારે મન ગ્રંથસ્થ-
લાન છે.’ આ શબ્દો મારે કાને પડ્યા, ત્યારપછી મોટી મુલત પછીજ મને
માદ આવ્યું કે, આ શબ્દો તો માગ પોતાના છે અને ગ્રંથસ્થાન વ્યારે

પહેલવહેલું મારી નજરે પડ્યું, ત્યારે એ હિંદુગરો મારા મોંમાંથી નીકળ્યા હતા. મેં પૂછ્યું:—“આ પુસ્તક તમારા હાથમાં શી રીતે આવ્યું? મેં જ્યારે એ પુસ્તક લખ્યું ત્યારે હું આપને ઓળખતો નહોતો, તેથી મેં તો તમને એ મોકલાવી આપ્યું ન હોય.”

તેમણે કહ્યું:—“ખરી વાત છે, મને તે વખતે તમારું ઓળખાણ નહોતું, પણ રાજગરીએ કે કોઈએ મને એ પુસ્તકના સંબંધમાં વાત કરેલી, તે ઉપરથી મેં તે મંગાવેલું અને વાંચેલું. તેમાં તમે ડન્ફર્લ્ડાઈનપ્રત્યે જે આભારની શાગણી પ્રદર્શિત કરી છે તે મને એવી અસાધારણ લાગી કે એ શબ્દો મારા મગજમાં રમી રહ્યા છે અને એવું અને કહી વિસ્મરણ થતું નથી.

મારું પુસ્તક છપાયા પછી આઠ વર્ષે આ વાત બની હતી અને તે ઝેલ્ડસ્ટનની આશ્ચર્યકારક માદદાસ્તનો એક વધુ પૂરાવો પૂરો પાડે છે.

ઝેલ્ડસ્ટન દર રવિવારે ઉઠાડી રીતે દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા જતા; પણ જે રાજપ્રકરણી પુરષ આપું કર્તન રાખે, તેના ઉપર લેક્ષિ સ્વાભાવિક રીતે શકની નજરથી જુએ છે. મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે જ્યાંસુધી મેં ઝેલ્ડસ્ટનને બરાબર રીતે પીછાડ્યા, ત્યાંસુધી મારા મનમાં પણ વખતોવખત એ વિચાર ઉઠ્યાં કરતો કે ‘ઝેલ્ડસ્ટનને એમ તદ્દિ લાગતું હોય કે જાને લીધે હું કેટલાક વોટ ગુમાવી બેસીશ’, પણ જ્યારે ઝેલ્ડસ્ટનનું ખરું ચારિત્ર્ય મારા જાણવામાં આવ્યું, ત્યારે જાવા તમામ વિચારો મારા મગજમાંથી નાજુદ થયા. એ ખરેખરા શ્રદ્ધાળુ અને ધર્મિષ્ઠ હતા. એમણે પોતાની કાયરીમાં એક ટેકાણે નોંધ કરી છે કે ‘હું જ્યારે આમની સલામત જાળે ઉપર લાપણું કરતો અને સલામતો મારા વિચારોને તાળીઓથી વધાવી લેતા, ત્યારે મને એમ લાગતું કે દેવી સત્તા મને મદદ કરી રહી છે’ આ નોંધ પણ તેમની ખરેખરી લાગણીને વ્યક્ત કરે છે.

સમગ્ર વિશ્વમાં એક નાના જિંદુ જેવી આપણી પૃથ્વી અને તેમાં એક ઝીણા ટપકા જેવો ઈન્ડિયા દેશ, તેને માટે ઝેલ્ડસ્ટન જેવા એ માનવીએ તૈયાર કરેલા જાળેટની આ જગતના સરજનહારને કંઈ પણ પડી હોય, એમ માનવું એ મોટી દુષ્ટતા કરી કહેવાય, એમ બીજાઓને લક્ષેને લાગતું હોય, પણ ઝેલ્ડસ્ટન જેવા અપાર શ્રદ્ધાવાળા માણસને ઇશ્વરની પોતાને સહાય છે એવી શ્રદ્ધાને લીધે, પોતાના કાર્યમાં પણ પ્રેરણાદન તથા સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય, એની કોણ ના પાડી શકે એમ છે? ઝેલ્ડસ્ટનને આવી રીતની શ્રદ્ધા હતી એમ સૌ કોઈ જાણે છે. આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે, આવી ધાર્મિક શ્રદ્ધાથી પ્રેરાઈને, પોતાને ઇશ્વરનું કાર્ય કરવા માટે પેદા કરવામાં આપ્યા છે, એવી

માન્યતાને વશ થઈને ધણા માણસોએ અનુન કાપો ક્યા છે

૪૦ સં ૧૮૮૭ ના લુન માસમા મળારાણી વિક્ટોરિયાની ન્યુનીવીને દિવસે મને અને મિ બ્રેક્ટને પિકાનીનીમા લૅડ પુનર્દનને ત્યા જમવાનું આમત્રણ હતું આ ખાણ મિ બ્રેક્ટને લૅડસ્ટન અને તેમના પત્નીની સાથે ઓળખાણ કરાવવાના ઉદ્દેશ્યે મળારામા આ યુ હતું અમે મેડોપોન હોટેલ માંથી ત્યા જતા માટે લાગ્ગની માટી કડી વેળાસર નીકળ્યા, પણ માર્ગમા બીડ એરી ભાર હતી કે તન્ન જોખના મહેાની વચમા અમાન માટી છોટી દેવી પડી ઇમ્મનધીરાણી પગથીએ પડાવતા મે એક પે રીસ અમનદાર શોધી કા રો અને મારી નાથે કાણુ હતો અને અમારે ક્યા જવાનું હતું, ૫ બધી દુઃખીત તેને સમજાવી અમને ત્યા પહોચા વાની તેને વિનંતિ કરી તેણે પોતાની સત્તાને જોર અમને માર્ગ શ્રી આપ્યા, એટલે અમે એની પાછળ પાછળ વાની બીડ ઓળંગી ગયા, પણ અમે લોન પુનર્દનના મુકામે પહોચ્યા, ત્યારે નવ વાગ્યા હતા અગીઆ વાગે અમે ત્યાંથી છૂટ્યા

ગડસ્ટન અને તેમના પત્ની દાઈડપાર્કમા ચર્ચ પાળે રહેતા ત્યા આવવા પામ્યા હતા, અને એજ રહેતા પોતાના ૫૦ પાછા જવાનો તેમનો વિચાર હતો જ્વ રટન તે વખતે કાંટન દેનમા રના હતા મે અને મિ બ્રેક્ટને રસ્તા માની રોશની જોતા જોતા દેનમા પાછા જવાનો વિચાર ગમ્યો હતો તેરી અમે લોખની મેનીમા ધણા ખાતા અમારો માર્ગ કાપરા, વાગરા એ પ્રમાણે ટોળા ભેગા પીએ ધામે માગ કાપતા અમે રિફોર્મ ૫૧ વગરી આગળ ચાલ્યા એટલામા માન જમણા રાથપગના એ નકાન પાન કેદના એમદ બે બોલ મારા માનગવામા આવ્યા એ માલગી મે મિ બ્રેક્ટને કહ્યું - ' એ સાદ એ રટનનો છે

તેણે કહ્યું એ વાન અમલવિન અને અમને ઘર તરફ પગતા જોઈને આપણે એમનાથી છૂટા પડ્યા છીએ '

મે તુ - એ ગમે તમ હોય, ચહેડા કરતા અચાજ હુ વધારે સારી રીતે ઓળખી ઇકુ ઇકુ અને અ મરાજ ને અનનો છે એની મને ખાતી છે '

વધુ ખાતી કરના મા' અમે ઘાડા કદમ પાછા ફર્યા, તો એક અધાર પિછેડા મોટી આકૃતિ અમાન નજર પડી ને તેની પમે વર્ધ ધામેથી કહ્યું - ' દેન અને તમમા માણસો રાતના બાગ રાગે પથારીમાંથી બહાર નીકળતા રમે ખગ કે ?

લૅડસ્ટન ઓળખાઈ ગયા મે તેમને કહ્યું કે - ' તમે તમારા સાથીસાથે ધામેથી વાન કરના હતા, તે તમારા સાથે ઉપરથી મે તમને ઓળખી કાઢ્યા

હતા.' પછી મેં ઉમેર્યું:- 'ત્યારે તો નામના રાજ્યમાં તમારે કરેલી રૌંશની જોવા માટે ખરા રાજ્ય બહાર નીકળેલા જાણીય છે!'

તેમણે કહ્યું:- 'આ તો તમારે સુધ રહેવાનો વખત છે.'

અમે થોડો વખત તેમની સાથે રહી પછી છૂટા પડ્યા. એ બધો વખત એમણે તો પોતાના મુખારવિંદ તથા શરીરને લોકનાર આગ્રહન તેમની ઉપર અરજીર લપેટી રાખ્યું હતું. મધરાત પીતી ગઈ હતી અને એમની ઉંમર એસી વર્ષની હતી, છતાં પોતાની પત્નીને ઘેર પહોંચાડી આવ્યા પછી તે એક જુવાનીઓની માફક તમારો જોવા બહાર નીકળ્યા હતા.

ખાણા વખતે એડવર્ટન અને બ્લેઇન વચ્ચેની વાતચીતનો વિષય મેટ-ગ્રિટન અને અમેરિકાની પાર્લિમેન્ટ કામ કરવાની રીતો વચ્ચેના તફાવતને લગતો હતો. મિ. બ્લેઇન અમેરિકાની આમની સભા (ટાઉસ થોમ્સ શિપ્રિન્ડે-ટીજ) નો સિફ્ટર (પ્રમુખ) હતો. તેથી એડવર્ટને એ સભાની કામ કરવાની રીતના સંબંધમાં તેની ખારીક ઉલટનપાસ કરી. અમેરિકામાં બીનજરૂરી ચર્ચા ઉપર અંકુશ મૂકવાના જે નિયમો છે, તે એમને બહુ પસંદ પડ્યા હોય એમ મને સમજાયું. વચમા વચમા વાતચીતનું ક્ષેત્ર વિશાળ પણ થતું.

એડવર્ટન જેટલા વિષયોમાં શ્રવ માનતા તથા ઉત્સાહ ધરાવતા, તેટલા વિષયોમાં મેટગ્રિટનનો બીજો કોઈ પણ પુરુષ ભાગ્યેજ ધરાવતો હશે. છેલ્લી વખત હું જ્યારે રૅફર્ટલેન્ડમાં આર્મિસ્ટેડના મકાનમાં એમની સાથે હતો, ત્યારે એમનું મગજ અગાહિના જેટલુંજ જુરસાદાગ અને સ્પષ્ટ હતું, અને રાજ્યપ્રક-રણમાં પણ તે પ્રથમના જેટલોજ ઉત્સાહ ધરાવતા હતા. જે વિષયમાં તેમને સીધી વિશેષ રસ પડતો, તે અમેરિકાના હિંદુ લોખંડના મકાનોને લગતો હતો. એ મકાનોના સંબંધમાં એમના સાલજામાં ઘણી વાતો આવી હતી અને તેથી એમના સંબંધમાં એ મને અસખ્ય મવાલો પૂળતા. જે દાયકાનો એમને ઉકેલ નહિ જડતો, તે ત્રીજા અગર ચોથા મળવાનું ઇટલિયાનું આધ-કામ પૂરું થતા પહેલા પાચમા અગર છઠ્ઠા મળવાનું બીજકામ શી રીતે થઈ શકતું હશે, તે પ્રશ્નને લગતો હતો. આ આગતનો મુવાસો મેં તેમને સંતોષકારક રીતે કરી આપ્યો હતો. ફરક બાજબનું મૂળ રોળી કાઢવામાં તેમને બીજકુલ થાક કે કંટાળો લાગતો નહિ.

'ફોર્ટનાન્ટીનિયુ'ના નવીનરીકે જૉન મોર્લિ યાજ્ઞી મુદતથી અમારા મિત્ર થઈ રહ્યો હતો. ઈંગ્લાંડના માસિક પૈકી એ માસિકમાં મારા લેખ સૌથી પ્રથમ પ્રસિદ્ધ થયા હતા. એ દોસ્તી વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થતા વિશેષ દૃઢ અને વિશાળ થતી ગાલી, તે એટલે મુખી કે હાથ અમે એકબીજાને દીલોગન

દોસ્ત માનીએ છીએ. અંદરથી વિચાર થઈ આવે તો અમે સ્વિચારે એકબીજાને દુકા અગર કોઈ કોઈ વખત લાખા પત્રો લખીએ છીએ. અમારામાં સામ્યતા નથી—અરે ખરી રીતે જોના તો અમે વિરોધી શુદ્ધ ધરાવીએ છીએ. અમાર વિરોધી શુદ્ધો એકબીજાને લાલકારક છે, તેને લીધે અમે પરસ્પર ખેંચાયા છીએ. હું આશાવાદી છું—હું સર્વ વાતોની ઉજળી બાજુ ઉપરજ માફ લક્ષ્ય લગાડું છું. એ નિરાશાવાદી છે. આવતી આફતો એમને અત્યંત ગંભીર સ્વરૂપ-વાળા દેખાય છે—એ સર્વત્ર લપજ જોયા કરે છે, કોઈ કોઈ વખત વિનાકારણ લયની કલ્પના કરી દુખી થાય છે. મને દુનિયા ઉજળી—સુખમય દેખાય છે. હું એટલો બધો સુખી છું અને મારા સદ્ભાવ બદલ હું દૈવનો એટલો બધો ઉપકાર માનું છું કે ધણી વખત આ સંસાર મને ખરેખરા સ્વર્ગસમાન લાગે છે. મોર્ડિ કાંઈપણ વાતના સંબંધમાં અમર્યાદિત ઉત્સાહ લાગેજ નતાવે છે. એ હમેશા પુષ્ક વિચાર કર્યા પછીજ કાંઈપણ વાતના સંબંધમાં અભિપ્રાય બાધે છે. સૂર્ય ઉપરના ધાખાજ એમની નજરે હમેશા ચરે છે

તે એક વખત એમને એક નિરાશાવાદી તથા એક આશાવાદીની વાત કહી. નિરાશાવાદીને કશાથી સંતોષ થતો નહિ; આશાવાદીને કશાથી અનંતોષ કે ખેદ થતો નહિ. ટ્રેવેલોએ જન્મેને સ્વર્ગમાં દાખલ થવાનું શુભાચ્છ માત્ર થયું; અને તે બદલ દેવદૂતે તેમને અભિનંદન આપ્યું એ સંભળી નિરાશાવાદી બોલ્યો:—“હા, આ સ્વાનંદ છે તો સારું, પણ ગમે તે કારણસર, આ મારા મસ્તકની આમપાસનું તેનેમય ચક્કર (હૈલો) મારા મસ્તકને પરાખર ખેસતું આવતું નથી.”

પેના આશાવાદીએ આ સંભળી તેને ખીજ એક માણસની વાત કહી. નંભળાવી યમના દૂતો એ માણસને નગકમા નાખવા મારે ધસતી જતા હતા, એટલામાં રસ્તામાં એક વહેણો આ-યો; અને તાપ બહુજ સમય પડતો હતો. એટલે પેના દૂતો એને કાઠા ઉપર મૂકી પોતે ચાણી પીવા ગયા એની આ દશા જોઈ એના એક બૂના ઝોળખીનાએ એને કહ્યું—“કેમ લાખ! તમારી તો પૂરેપૂરી કમજબી બેઠી દેખાય છે. આમાંથી તમારો છૂટકારો થાય એવો કાંઈ સંભવ દેખાતો નથી તમારું તો આડીજ જન્મું દોષ એવ દેખાય છે.”

પેનાએ કહ્યું:—“ઉનાવળા બોલજો નહિ; નહિ તો વળી આથી પણ વધારે બુઢી વલે થશે.”

“આથી વળી વધારે બુઢી વલે કેરી દશે? તમને અધાર ઉઠાઈવાળા નરકના ખાડમાં નાખવા તો ધસતી જાય છે, હવે તમારે શાની ખીક છે?”

પેના યમદૂતો નરક આગળી કરીને તેણે કહ્યું—“નહિ કેમ? હજી તે

તે છે કે એ એકા મને ધમકે છે, પણ ધારે કે એમના મનમાં એની મોજ આવે કે મારે ખરે બેઝીને પોતાને ઉચકાવીને એમને હીકારે તો ?

મારી માફક મોર્લિને પણ સગીનનો હારે શોખ હતો, અને રિંકો ખાતે મોટે મળસકે વાજીંગ (સરખુડ્યો) વગડતા સાબળીને એ ખુશખુશ થઈ જતા. આર્થર બાઈરની માફક એમને પણ મગીનના જવસામાં દાજની આપવાનો ધણો શોખ હતો. ક્રિસ્ટલ જેનેમ (કાચ મહેવ) માં થતા એવા જડામાં મોર્લિને માથે ટીપ્પોરો ખરીદના એમ અને યાદ છે જન્ને સાણા પણ તત્વજ્ઞાની છે, અને મારી સમજપ્રમાણે તત્વજ્ઞાનીનરીતે તેમનામાં ઘણો બેદ નથી, પણ બાઈરના દાસ પ્રમિદ થયેના કેટલાક લખાણો ઉપરથી તે કંપનાના લેનમાં વધારે આગળ વધેવો જણાય છે. મોર્લિએ એ ક્ષેત્ર ખેડવાની કોશીશ નથી કરી. એ તો કંઈ જ નથીન ઉપર પોતાનો પગ મૂકી રાખે છે, અને જ્યારે માર્ગ સાફસુદ થયેવો માલમ પડે છે, ત્યારે જ આગળ પગલુ ભરે છે. રસ્તો ખોળવા જતા જગપમાં મૂવા પડી જવાની એમના મનમાં ધાસ્તી ગ્રેહીતી નથી.

દુનિયાના પત્રકારોની લડનમાં પરિપદ ભરાઈ હતી, તેની મગસ મોર્લિએ જે વિચારો પ્રદર્શિત કર્યા હતા, તે જલ્દીત હતા. બાઈરનારમિયાન કોઈએ એવી દીકા કરી હતી કે કેટલાક લખાવના કે બોલાવના ચબ્દો જાતે પ્રસસ મનાવેસમાન હોય છે તેમાં જેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું હોય છે તે પ્રત્યક્ષ મિદ થાય છે. આ કથનની પુષ્ટિમાં દોમ પેઈનના 'રાર્થમ ઓફ રેન' (મતુ બના ૧૩)નું દષ્ટાંત આપવામાં આવ્યું હતું. આના જવાબમાં મોર્લિએ એમ જણાવ્યું હતું કે હાવની રાજકીય તથા સામાજિક સ્થિતિ મુધાગ ઉપર લાવી મૂકવામાં તથા તેને તેજ ચિયતિમાં ટકાવી રાખવામાં હજારો અમરેખોનો કે કમ ફાળો હતો, તે કાતા જન્મ કવિની થોડીજ કડીઓએ વધારે ફાળો આપ્યો છે.

આ પરિપદ મમાસ થતા એ રિંકો ગયા ત્યાં આના નમકમાં જમારી વચ્ચે ચર્ચા આવી તેમણે જન્મનાં અને તેમની જ લીડીઓના જે વખાણ કર્યા હતા, તેની તેમને યાદ હેવાવતા તેમણે મને પૂછ્યું કે, એ જ લીડીઓ કયી છે તે તમારે જાણવું છે ? મેં ઉત્તર આપ્યો કે 'ના, એ લીડીઓ મારે મોટે છે'.

પાછળથી મોન્ડેજના જગમાં જન્મ કવિનું જાવલુ પુરું મૂકતી વખતના લાણમાં એ જ લીડીઓ મેં ગાઈ જતાવી, તે વખતે, એ જ લીડીઓને ઉદેગીને પોતે અગાઉ લાણ કર્યાનું તેમણે કંઈક કહ્યું હતું આ આશ્ચર્યકારક

હવે અમે નવન જોડાની નવા ગાદા મહાનમમા આવેલા ત્યા, છતાં ખરી વસ્તુરિતિના સમયમા અમે એટલીજાને ઇસાએ સરખા પાણુ કયો નહોતો, તેમ જા આ રાત માખગી મોર્લિને આવર્થ ન થયુ તેની મને નરાઈ લાગી આ પ્રમથ ઉચરથી પોટન અને મોર્લિ, એ બેની વચ્ચેનો સમય કેવો ગાદો હતો તે મારા ચાથ છે તે લૌકિક જામતોને લગતા પોતાના આનદમા મોર્લિને બાગદાર મનાવવાની લાનચને દમારી શકતા નહિ, પણ ધાર્મિક માનવોના માનમા પોટન તથા એટન વચ્ચે જારે માખ (તુ, ત્યાર એ બેની વચ્ચે પૈસા પડે

સ્કોટ્ટોની યુનિવર્સિટીઆમા મે કડ અર્પણુ કર્યું, ત્યાર પછી બીજો વર્ષે મોર્લિને નામદાર નહનના ના નહનાની પ્રનાનતરીકે તેમની પામે આમો રસમા રહેવાનુ થયુ જુ ક અમેરિકા જવા માટે ઉપનાની તૈયારીમા હતો, એટનામા તેમજે મન તાર દરા ત્યા પોતાનો અને મન લખ્યા પુ ક-“તમે યુનિવર્સિટીઓને અને તમારી જન્મમૃત્તિની ખીજ મન્થાએને જે કડ અર્પણ કર્યા છે, તેની નામદાર શબ્દતવાને અતિલથ અતલ થયો છે અને તેથી તેમજે મને પડ્યુ ક-“મારા નરકની કચી બો એમને (મને) પમદ પડ્યો?”

મે તેમને પૂચ્યુ કે તમે શા જરામ આપો?”

તેમજે જરામ આપો-“એરી કોઝ એ મારા જનામ આપતી નથી”

મે ક્યુ-“તમે જે જરામ આપો, તે રાત્તનિજ છે પણ નામદાર શબ્દતવાહે તમારી સમક્ષ જેવો પોતાનો સતોપ પ્રદર્શિત થયો, તેવાજ સતો દર્શાનવારો એક પા માગ ઉપર લખી માન, તો તેથી મને તો આનદ થાય, અને માગ નારંગોને માગનામા નાપની એ એક એસકિમની વસ્તુ થઈ પડે, કે જેને રીકે તેઓ ગર રાન હો” આ પ્રમાણે દરમા આનુ શબ્દન-શાનતા પનાનના આ પતના ઉતારો મે આગળ આપો છે

રિકો મોર્લિને માટે નાનુ એક સવેતમ સ્થાન મરતર થયુ છે, એ અમાગ રા આનની સાત છ, અમે તેને રીધે પ્રત્યેક કતાગામા ધાની વખત આનીને અમારી માટે રી જાય છે તેમના પત્ની પણ તેમની માથે આવે છે એમને પમ કાશતોગતો માગ જેટલે જ શોખ છ, અને આ પણ એક બીજ સ બાબની વાત છે કે એ અમારા જન્મને માટે સવેતમ આનની ગરજ મારે છે મોર્લિ એ એમા પ્રમાણિત જોન યોનેસ્ટ જ્ઞાનો જે મે-બોલી કે વાર્તા નુ છે તે એ મમજતાજ નથી, માગ નકનારનો એમનામા હેસ પણ જરા નથી, મવળી મામતોમા અને સરખા સજ્જોમા એમનુ વચણ ખડકતા જેનુ અડચ હોય છે છતાં એમનું લલ ચોતરફ કરતુ હોય

છે, એમના વિચાર હૃદયની મર્મ વૃત્તિઓ દ્વેષા વ્યવસ્થા થતી નથી, પણ ગોચ સમય અને કોઈ કોઈ પ્રસંગે, તે પોતાના અસ્તિત્વ તથા પ્રાપ્તિનું દર્શન કરાવ્યા વગર રહેતી નથી અને તેવી કાળી કળાના બાદ તે પાત્રી એકાએક અતર્કિત થઈ જાય છે.

આગળ વધેલા ગાજીવી વિચારો ધગવનાગ રેડિકલ પક્ષના મજબૂત પુરોગામીકે એમ્બરલેન અને મોર્ગી અગાઉ દિલ્હીમાં દોસ્તો હતા, અને હવે આ દોઢ ત્યારે કે પછી ઘણી વખત તેમની મસનવમાં ભાગતો આવે અને દોઢ દોઢ (સ્વગત્ય) આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો થયો, ત્યારે અમેરિકાની સમુદાય પદ્ધતિ (ફ્રી સિસ્ટમ) ના મળવામાં હવેના દોઢ વધુ રત લેવા લાગ્યા લગેના આગળ ઉપરથી કે ઘણા ચહેરામાં એ વિષય ઉપર લાપલે આપનો અને અમેરિકાના સમુદાય રાજ્યતંત્રનું સ્વરૂપ મમજાવતો અનેક અગો મળી એક જગ કેવી ગીતે જન્યુ હવે, જગોને સંપૂર્ણ સ્વગત્ય આપવાથી સમગ્ર જન ઝેલી ગીતે પ્રમદ થવા પામ્યું હવે, તે દુઃ સમજાવતો એમ્બરલેનની આ પુરી ઉપરથી મિસ એના એવ ડેસનુ એક 'હાઉ વી આર ગવર્નિંગ' (અમારું રાજ્યતંત્ર કેવું છે) એ નામનું પુસ્તક મે તેમના ઉપર મોકલી આપ્યું હવે અને મોર્ગી 'નૅશનલ અને બીજા રાજદારીઓ માથે એ વિષયની ઉદાહરણ કરી હતી.

પહેલું 'દોઢમઝન મીધ મને પનદ પડ્યું નેવો, એમ માથે મોર્ગીને નખવું પડ્યું નવું અને તેના કાગળો પછી મે તેમને જણાવ્યા હતા કે જ્યારે નૅશનલને મળ્યો, ત્યારે તેમણે આ જગ પોતાનો એક પ્રદર્શન કયો અને પત્રી એના ઉપર અને ખૂબ વાદવિવાદ થયાઓ આવનાંડના મલામતેને પાસાંમે-ટમાથી આવનાં રાખવાની ગોચવપુને આવનાંડને વાસ્તવિક ગીતે છૂટું પાડવા જેવું મણી મે તેની નામે વિરોધ દર્શાવ્યો મે કહ્યું કે, દક્ષિણના નરથાનો વૅશિંગ્ટનમાં પોતાના પ્રતિનિધિઓ મોઢવવાનું બધે કરે-અમાલે-એ અને કદી કબૂલ ગાળીએ નહિ.

તેમણે પૂછ્યું - "એ તેઓ પ્રતિનિધિઓ મોઢવવાનું ના પાડે તો તમે શું કરો."

મે જવાબ આપ્યો - "સુધાગના સધળા માથેનો ઉપયોગ કરીએ-પરંતુ તો, ટપાનનો વ્યવહાર બધે પાડીએ."

તે થોડીનાં થોડી બોલ્યા - "ટપાનનો વ્યવહાર બધે પાડવો" આપાં સધળી તરફ જેવું જગડી પડે, એ તેમને સમજાયું એટલે એ પોતાના બધા થયા, અને તેમણે વાનનો વિષય અડ્યો, મને પૂછનામાં આવનાં સવાનોના જવાબમાં

દુ હમેશા જણાવતો કે જેવી રીતે અમેરિકામાં ધારાસભાઓ ધણી છે પણ કોંગ્રેસ માત્ર એક જ છે, તેવી જ રીતે ગ્રેટબ્રિટને તેના હાખલાનુ અનુકરણ કરીને માત્ર એક જ પાર્લામેન્ટ ગણવી અને આયર્નીંગ, રૉટ્ચેન્ટ અને વેલ્સને જૂદી જૂદી ધારાસભાઓ આપવી, અને તેમુલકોને ન્યુયૉર્ક અને વર્જીનિયાના જેવા મર્યાદા બનાવવા, પણ અમેરિકામાં જૂદી જૂદી ધારાસભાઓએ પસાર કરેલા કાયદા પોતાપોતાની સત્તા રુજમના છે કે નહિ, તે તક્કી કરવાને માટે જેવી સુપ્રિમ કોર્ટ (મુખ્ય અદાલત) આપવામાં આવી છે અને તેથી કરીને સર્વોપરી મત્તા ન્યાયની કોર્ટને આપવામાં આવી છે પણ નાજ-કાય સભાને આપવામાં આવી નથી, તેથી સુપ્રિમ કોર્ટ ગ્રેટબ્રિટનમાં નથી, માટે આયર્નીંગની ધારાસભાએ પસાર કરેના કાયદા તેની સત્તાની હદની અંદર ના છે કે મત્તા ઉપગતના, તે છેવટની સર્વોપરી રાષ્ટ્રીય સત્તાતરીકે તક્કી કરવાનો અખતીઆર પાર્લામેન્ટને આપવો જાણી કરીને આયર્નીંગની સ્થાનિક ધારાસભાએ પસાર કરેલો કાયદાનો ખરડો આમની સભાની ત્રણ માસની આનુ ગેરકુદરમિયાન સભાના ટેમ્પ ઉપર રહેવા દેવો અને તેને નામંજુર કરવાની આમની સભાને છૂટ આપવી, પણ જો તે તેવી રીતે નામંજુર કરવામાં ન આવે તો મજુર થયેલો ગણી તેનો અમલ કરવો જ્યામુધી ગેરવાજીબી કાયદા પસાર ન કરવામાં આવે, ત્યામુધી આ મત્તા નિરર્થકતરીકે પડી ગહેવાની, પણ જ્યારે માર્ક ગેરવાજીબી કાયદો પસાર કરવામાં આવે, ત્યારે તે મત્તા બહુ ઉપયોગી થઈ પડવાની એવી મત્તાનો અમલ કરવાની જરૂર નહિ પડે, એવી બીકથી માલસેને ખાતરી કરી આપવા મોજ આવી અમન હાખન કરવાની જરૂર છે, એમ હું બધાને જણાવતો.

પાછળથી મારો આ અભિપ્રાય મોર્નિંગ જણાવતા તેમણે કહ્યું કે પાનેલ ની આગળ આવી દગખાત ગણુ કરવામાં આવી હતી, પણ તેણે તેનો અરવી કાગ મ્પો હતો તો તે વખતે એકાદને તેને એમ કહેવું જોઈતું હતું કે - "મારે માટે અગર મારા જેવા વિચાર મગવનશરણો મારે આ કનમ જરૂરી નથી, પણ ઇંગ્લાડના લોકોને આપણા પક્ષમાં લેવા માટે તેની જરૂર છે, પણ તમે એ વાત કબૂલ ગખતા નથી, તેથી કરીને મારાથી એ અમન ઉપાડી વડાલો નથી અને તેની જવાબદારી તમારે શિગ છે."

હું એકરદનની સાથે હાવર્ડન હતો, ત્યારે એક વખત તેમની પત્નીએ મને કહ્યું - "મારા પતિ વિનિયમ વહે છે કે તમારી માથે તેમને અમાધાગણુ પ્રકાશની વાતો ચાલે છે."

આ વાત ખરી છે ખરેખરા રિપબ્લીનની તક અને કડ વાતો એમન

સાબળવામાં બધા આવતી નહિ અને તેથી વચપ-પગના બૃદ્ધ બુદ્ધ દોડા અને દ લગ્નના આગ ભાગ બેઠવા કેમ ઉતરી રહ્યા નહિ હોય, એ એમના મનજવામાં આવતું નહિ પોતાના માનાપોએ પોતાને જે પેના નામ માણુને ધરાદાપૂર્વકે ત્યજ દહા મકે એ મને બ તાજુમીબરણુ વળતુ વળી નવા નવા કનકાળ આપી જે નવા ઉમરાવો ઉત્પન્ન કરાગ્યા આવે છે, એમની સ્થિતિ વિગત તાજુમીબરેની છે આવા ઇકાળ એકાદ ગાંડારી પગના ફડમા દસ લગ્ન કે એકાવચ્ચા પૌડ આપવાથી ખનીદી રકાતા, અને તેથી તેમનો સમાન મમ થતા જૂના ઉમરાવોને પોતાને હમણુ આવતુ નમકાતા ન મનેન પત્તી આ અવતામાં મુદ્દન અમાની સાથ વડનમાં નહોતો જતો, આ મે એક વખત જે જનન હતું કે તમે સિયામનાં કંડડતી દાખા અટરી ઉમરે ટોપી લાયમાં જાવી નવાગરાની સાક્ષાત્તા પુતળાનુ નમ્યાન કે રા ના ગાર્ડન પાગી મા લાજરી આપો છે, એ દેખી એમને (મોતનને) થી નવાદ તાગી હતી તથા દીનગીન થા જતી અનાની વાનગીનદર મયાન નજનતા અને ધર્મ-મમાજતા જોડાળતા પ્ર ના નમ રમા પપ્પુ વાર્તિનદ ચવાસમાં આન્યેા હતો બ્રિટિશ દાપએ ન રિન્ના મા વરાસા દહ રાક-એમ નહિ હોરાથી ઇગાક ની અને અમેરિયાન અમલ પગનુ પા મગથી જોડાલ થશે, એવી આશાવી કરનારા રિચ્ચાનાનુ પ્રતિજ્ઞા ન કરનારા આગે કે જોડ (આનગી નમર કેમે) એ નામના પગકના સમ રન આ વાનગીન દરનિયા ન નરો કનામાં આને જતો મે એ પુનકના એમ પ્રતિજ્ઞાદન કયું છે કે મુદ્દ પગને ઇગાકનો મથાપિત મે તર રનાના આ રો ડ, તે વડાવડ જ્ય તારેરદ થયા મિરાય રહેવાનો તથા અમેર પ્ર નએ મીજા માદ નમમા પન કયું તથા બરાધમોનુ પોષણ કરાય છે ખરે તપુ માઈ મમ મરે દસાલ મનાવરામાં અવનો નથી આ ઉપરથી ન મેને મન પૂછયુ કે, મ ફરાર તમાના પાના પમાને કેટલા વા પાલી દસ

મે જવાબ આપે કે આગાધી મઈ કુદન નાનો મારનેન નમ, ઉતરી એ જામન ના અનુભવ તમન વરા ન આ માળા તમો જન ના પગ મે એમ જલાન્યુ કે, માન નોદા રિચ્ચાનાગી દમાની નમ્યાન-રિચ્ચા ન નની પરતીમા વધારે પડા । ચમ ત્યાર તમાને કયુ - ‘દગાકનુ બારી તમે મા મારો ।’ જી પ્રમ-આમાથી આવતો દાખના આપીન મે કે ક ચાન્ય. મેમપિયર, મેમનગ, મિટન, બર્મ, રોડ, સિટનમન, બેકન, કાન્વે પોન, હુમ, દમ, પોટ, કાર્નિન અને બીજા નામાકિન પુરો ઇગાકમાં પકયા છે એ માત્ર આકરિમક સજોગને લીધે બન્યું નથી જુદિના પ્રાદનાંવનો આધા

પાર્થિવ સારનોપર-જોતિક મમદિપા નથી પોતાની પડતીના કારણે નહિ, પણ બી ન દેશોની પ્રગતિ પ્રમાણમાં વધારે ઝડપથી ચલી જવાને વીધે, ઇંગ્લાન્ડ દેશ જ્યારે આરોગિક પાતનનીકે આગળ પડેલા ભાગ વેતુ બધ પડે, ત્યારપછી પણ વર્ષે મારા અભિપ્રાય મુજબ ઇંગ્લાન્ડ અર્વાચીન ઓસતુ સ્થાન લેત, અને બીજી પ્રવૃત્તિઓમાં નૈતિક નગ્મર્મ જોગવતે

“નતિદ મગ્મર્મ” એ શબ્દો એમને બહુ રુચ્યા અને એ શબ્દોનો ઉપયોગ તેણે જુના કાળે તેમણે કર્યો છે. “એ મને બહુ રુચ્યું છે, એ મને બહુ રુચ્યું છે”

એમનું નમાગમથી નતે જોડેનો આનંદ થયો, તેટલો બીજી કોઈ વખત મને થયો નથી. ફરથી પણ હું તેમને હાર્ડન ખાતે જઈ મળી આવ્યો હતો, પણ તેમની માથેના માગ ડેરી મુસકાત ઇં સં ૧૮૮૭ ના શિયાળામાં કેસ ખાતે થોડ રનડોનના મકાનમાં ઘસ દતી આ વખતે એ ભરિ મદનાડ જોગવતા દના અચાર પણ તેમનો મદનાસ પ્રથમના જોવોજ મનોદગ હતો મારી માથે માગ ભાષની નિવા જુમી પણ દતી એને રૂઝડરૂઝનો આ પહેલો જોગવ દનો ત્વાથી પાગ ફરતા માર્ગમાં એણે તેને ‘આ ગરડ’ની ઉપમા આપી હતી. તે દિવસની તેમની સ્થિતિનું આથી મુંઢ વર્ણન બીજું ભાગ્યેજ દોઢ રહે એ એક મોગ માલસ દતો એટલું જ નહિ, પણ અગમગે નતપ્રાપ્ય હતો ‘દુનિયાનો અગમગ દેસજન’ (ફારમોસ્ટ મીગીન બોફ ધી વર્લ્ડ) એવો જે એમને ઇતિહાસ મળ્યા હતા, તેને તે મર્ડરિતે પાન દતા

ઇંગ્લાન્ડમાં ઇં મં ૧૮૮૧ ની માનમાં હધધાને જગે સંમુખન સ્ટોરી નામના એક પાનામેટના મમામદના મમાગમમાં આવ્યો હતો એ એક બાહોશ રુચ્ય દતો અને રાજપ્રકરણી બામતોમાં આગળ પડતા વિચારો ધરાવતો હોઈ, માથા દીનનો પ્રજનત્રણી દતો ઇંગ્લાન્ડના અનેક વર્તમાનપત્રો ખરીદી લઈને અમે રેડીકન પત્રના રાજદારી વિચારોનો પ્રચાર કરવાની તીવચાપ શરૂ કરી પારમોગ એ નર્ડમ અને બીજાઓ અમારી દીવચાપમાં જોડાયા, પણ પગિણામ જોઈએ તેવું મતોપદગ્ગ આનું નહિ મારા અગ્રેજ સાથીઓ એકદીનથી કામ કરી મદ્યા નહિ, નેથી આખરે મારે તેમથી નીકળી જવું પડ્યું સહ-ભાગ્યે મારે ઇઈ ખોટ જોગવતી પડી નહિ

અમેરિકાના મમામમાં પરનીઓ તેમજ અગ્રેજ લોકોપણ ઘણીજ ઓછી માલિતિ ધરાવતા દના અને તે થોડી માલિતિ પણ ગેરમમજભરેલી હતી. આ ઉપરથી મને ‘ટ્રાયમ્ફ ડેમોક્રસી’ (વિજયી પ્રજામતા રાજતત્ર) એ નામનું પુસ્તક લખવાનો વિચાર સુટેનો સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં આ મારે

ીજી સાહસ હતુ પ્રતિષ્ઠિત અંગ્રેજોપણ યુનાઈટેડ સ્ટેટસના રાજતત્ત્વના સબધમા કેટલુ બધુ અસાન ધરાવતા હતા, એ આશ્ચર્યકારક હતુ ૧૯૨૮ની સાથે ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં મારે જે પહેલી વારની વાતચીત થઇ, તે કદી બુનાય એમ નથી પ્રસંગોપાત્ત મે એમ પ્રતિપાદન કર્યું કે અંગ્રેજીભાષા બોલનારી પ્રજાનો ભોગ ભાગ પ્રજાસત્તાક રાજતત્ત્વવાદી હશે અને માત્ર નાનો ભાગ નાજસત્તાવાદી હશે, ત્યારે તેમણે કહ્યું - “ કેમ ? કેવી રીતે ? ”

“ ગ્રેટબ્રિટન અને તેના તમામ લસ્થાનોની વસ્તીના દરતા વધારે સંખ્યાવાળી અંગ્રેજી ભાષા બોલનારી પ્રજા ઉપર પ્રજાસત્તાક મજબૂતો અમલ ચાલે છે ” કેવી રીતે ? તમારી વસ્તી કેટલી છે ? ”

“ છ કરોડ સાઠ લાખની, અને તમારી એના અડધથી વધારે નથી ? ”

“ હા, ખરી વાત, આ વાત આશ્ચર્યજનક છે ”

રાષ્ટ્રોની સમૃદ્ધિના સબધમા પણ તેમણે જ્યારે સાબળ્યુ કે, મો વગ્નની ઉમરવાળા યુનાઈટેડ સ્ટેટસના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની દોલત એટલી બધી છે કે, તે આખા ગ્રેટબ્રિટનને અને તેની તમામ મુડીને મામગી ખરીદી લે અને ઇગ્નાડનું તમામ દેવું ચૂકવી આપે, છતાં એ દોનત ખૂટે નહિ, એવુ ૧૮૮૦ ના વસ્તીપત્રક ઉપરથી પૂરવાર થયુ છે, ત્યારે પણ તેમને તેટલીજ તાલુમી ધાળી, પણ અખાધત વ્યાપારના પ્રાંતના સબધમા ઉદાપોદ ચાલી તે વખતે મે જે કથનતુ પ્રતિપાદન કર્યું હતુ તે સાબળી વળી તેમને સૌથી વધારે નવાઈ લાગી હતી મે એમ પ્રતિપાદન કર્યું હતુ કે, આજકાલ અમેરિકામાં સૌથી વધારે માન ઉત્પન્ન થાય છે (પાછળથી હોર્ડ ઍન્સેવર હૅરડને પણ એવીજ બૂલ કરી એમ જાહેર કર્યું હતુ કે દુનિયામાં સૌથી વધારે માન ગ્રેટબ્રિટનમાં પેદા થાય છે, પણ તેમની તે જૂવ સુધાગ્વા જાલસ તેમણે મારો ઉપગ્રહ માન્યો હતો) મે મુરદોપના આકડા ટાકી બતાવ્યા હતા ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં ઇગ્નાડમાં એકાદી કરોડ સાંઠ લાખ પૌડનો માત્ર ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યો હતો અને અમેરિકામાં એક અબજ બાર કરોડ અને સાંઠ લાખ પૌડનો માન ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યો હતો x

એ માત્ર એકજ શબ્દ બોલ્યા “ અવિશ્વસનીય ”

મે બીજા આશ્ચર્યકારક કથન સંભળાવ્યા, તે ઉપરથી તેમણે આખરે

x ઇ. સ. ૧૦૦૦ ની સાલમાં ગ્રેટબ્રિટનમાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલા માલની કિંમત પાંચ મહાપદ્મ ટૉલરની અને યુનાઈટેડ સ્ટેટસમાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલા માલની કિંમત તેર મહાપદ્મની અડસટ્ટવામાં આવી હતી ૧૯૧૪ માં યુનાઈટેડ સ્ટેટસનો માલ ચોવીસ મહાપદ્મ ઉપર જઈ પહોંચ્યો હતો

કેશુ - “ એકાદ લેખકે આ વિષય હાથમા લખને ખરી હકીકત સાદા અને સીધા સ્વરૂપમા દુનિયા આગળ કેમ નહિ રજુ કરતો હોય ? ”

વાસ્તવિક રીતે લેખકે આ માગ ‘ટ્રાયન્કન્ટ ડેમોક્રસી’ નામના પુસ્તકમાટે વિગતો એકઠી કરતો હતો, એટલે તેમણે સૂચના મુજબનું કામજ કરી રહ્યો હતો ‘રાઉન્ડ ધી વર્લ્ડ’ અને ‘અમેરિકન ફ્રી-ઇન-ટ્રેડ’ એ બે પુસ્તક રચવામા મને બીવકુલ અમ પડ્યો નહોતો, પણ ‘ટ્રાયન્કન્ટ ડેમોક્રસી’ ની વાત જૂહીજ હતી એ પુસ્તક રચવામા ચિર અને અવિશ્વાસ મહેનતની જરૂર હતી. આકડા એકઠા કરી તપાસી જઈ ચોખ્ખી રીતે ચોસવાના હતા, પણ એ કામમા હું જેમ જેમ આગળ વધ્યો, તેમ તેમ મને આનંદજનક લાગવા માડ્યું કેટલાક માસસુધી તો મારા મનમા જાણે આકડાજ ભરી રાખ્યા હોય એમ થતું. વખત ક્યા ચાલ્યો જતો તે સમજાતું નહિ હું બપોર ધાઃ તે વખતે સાજ પડી ગઈ હોય અને જે બીજો ભારે મદવાડ લાગુ થયો, તેની સારખાત આ કામમા મને પડેલા નિશાચ થમને આભારી છે, કેમકે મારે ધધામા પણ ૮૫ પૈસાવો પડતો. આકડાના જેવા આકર્ષક વિષયમા માથુ માગતા પહેલા હવેથી હું બે વખત વિચાર કરીશ

પ્રકરણ ૨૫ મું

હાર્ડ સ્પેન્સર અને તેમનો શિષ્ય

નં. ૧૮૮૨ માં તે એ સરવૃક્ષા ન્યુયૅર્ક નુપી 'નર્વિયા' ખાતે પાટમા તાર કરી, તે વખતે હાર્ડ સ્પેન્સર અને તેમના મિત્ર મિ. જોડ મારા સાચા દત્તા એ એડિપાનેથી બનાવણુપા મેગરી નાખ્યો હતો પણ તાર પડેના લડન-મા એ ન વચેતાનો મન મેળાપ થતાં હતો હુ એમનો શિષ્ય હતો એ ઘણી વખત દનિયાની ગમ્મટરી કરે હતો, એટલે તે ન બળે મિત્રાના ન જગ કરતાં તથા દેખરખ રાખવાનું મર્થ ઉપાડી શી મુનાર-દમિયાન એમે

એમજ દેખતે ભેગી ખાણુ લતા

ગોટા માખનને એ પણ પ' રહે । તોએ, ત્યાં આપણા ઉપર કેવી અન-દાય । એ ૧૦ નિ અમાની વચ્ચેની તનનો વિપર પોતે અમારેથી આપણે તેમને જેવ સાચા દોષ તેમ એ ન મો ને નદિ દરકે પોત-પોતાનો અનુભવ । જતા તે મગ અનુભવ એવો હતો કે, આપણે તેમને જેવા કદમ્ય દોષ તેમ અને તેમના ગત્ય દરમા ઘણો ગોટો તરફન દોષ છે સ્પેન્સરે કહ્યું - દાખલાતરીકે માન સંબંધમા તમારો અનુભવ એવો થતાં તે ।

એ જવાબ આપ્યો - "હા, તમારા મજબુઆ તો વળી શી નવા કરના પા વચરે તરફન પચો દત્તો ને મારા મરને (તમને) જેવા કદમ્યા દત્તા કે તે જુલની માફક નોક નત્તવાનીને બાજે એ શી રીતે ગણે વખત ચિંતનમા મગ રતા । એ બે તેમની મજબદદા ઉપર કે) વખત વિચાર થતો નદિ દોષ. અનુ-વચના પતીર લોખની દોષ અને ગણ વાચની મગ, તો તેમાં તેમાં નીચા જાય-કરકે-નાઈ જાય, એવો મો મજબુઆ પાખ ખ્યા નરોતો" આમજે દિવસે એમ વાનું હતું કે, એમણે માગેલી પતીરને બસે બીજી વતતા પતીર ખાણા વખતે રજુ થતા, તેમણે નીચાણે તેની રોકી આવી

ખમેડી મૂકી દતી અને ગુસ્મામા આવી જમ કહ્યું હતું કે - “મારે આવી પત્ની નથી જોઈતી. ‘ફાણી જાતની’ જોઈએ છીએ.” મારો જાવો જનુસવ સાબળી બધાને ખડખડ હમણુ આન્યુ અને મારા, ગુરુ પછુ તેમા લખ્યા પોનાના આત્મકથાનામા તેમણે આ પ્રમગનુ નિગપણુ કર્યું છે.

સ્પેન્સરને વાતો માલજવી નણી ગમતી, અને એ છૂટે મોટે હસતા. તેમા વળી બીજી વાતો કરના અમેરિકાની વાતો તેમને વિશેષ ગમતી આવી વધુ વાતો હુ તેમને સલાજારનો અને એ માલજી તેમને ખૂબ હમણુ આવતુ તે વખતે યુરોપખડમા યુનાઈટેડ રેડ્સના પાશ્ચાત્ય સમ્યાનો તરફ શ્રેષ્ઠિતુ ધ્યાન વિશેષ એચાવા લાગ્યુ હતુ, અને તેથી તેમને પછુ એમના મબધમા માલિની મેજવવાની લારે ઇતેમરી થતી. ટેક્સ સસ્યાનને લગતી એક વાત સાલજી તેમને ધણી ગમ્મત પડી દતી એક માણસ તમા વસવાટ કરી આવી નિરાશ થઈ પાછો ફર્યો તો તેને (તે વખતના) એ વેગન મુબકના મબધમા પૂછના તેણે કહ્યું -

“અજાણ્યા આદમી ! ટેક્સમાના મબધમા મારે જે કહેવાનુ તે એટલુજ કે જે ટેક્સમા અને નર્થ એ બેતા ઉપર મારૂ સ્વામીત્વ હોય, તો હુ ટેક્સમા વેચી નાણુ.”

આજ વખતુરિયતિ ટ્રેવી મદનાઈ ગમ્મ છે. ટેક્સમામા હાન ચાળીસ લાખ કરતા વધારે માણુઓની વસ્તી છે અને એની જૂમિ એવી ગ્સાગ છે, કે ઇન સન ૧૮૮૨ મા આખી દુનિવામા જેટલા કપાનનો પાક ઉતપો હતો, તેટલો તમા ઉતરે એમ છે

હુ એ જાની પુરપને પિટ્સમર્ગ તેડી ગયો હતો તમાથી પગે આની મુઠામપગ જતા અને બીજી એક વાત માન આવી એક મહેમાને બાગમા ફરી આની વર તરફ આવતા મારે બાગનો દરવાજો ઉઘાડ્યો, એટલામા ધર આગમનો એક વિશગળ ફૂતરો તેના ઉપર ધમી આવ્યો આ ઉપરથી તેણે પાછા ફરી બગાવર વખતમર બાગનો દરવાજો બંધ કરી દીધો, પછુ તે વખતે ધર ધણી ધારો પાડી કહેવા લાગ્યો - “શુ કામુ બીહો છો ? એ તમને અડકનાર નથી. તમે ગણોજ છો કે લાસના કુત્તા ગટે નહિ.”

મહેમાને પ્રૂજના પૂજના કહ્યું - “ખરી વાત છે, હુ એ વાત જાણુ છુ, અને તમે પછુ જાણો ટો, પછુ ફૂતરો જાણુ છે ?”

એ નિવસ અમારા સૌથી મોટા ભત્રિજએ અમે બેઠા દતા એ ખડખડ બાગલુ પ્રામેથી ઉઠાડી અદર ડાકીક કરી લીધુ પછાથી એની માએ એને

એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યાં એ અગીઆર વરસના ચબરાક છોકરાએ જવાબ આપ્યો—‘ મા’ ‘ જે માણસે એક પુસ્તકમા લખ્યું છે કે બ્યાકરણ ભણવામા કશો સાર નથી, તેને મારે જોવો હતો ’

આ વાત સાંભળી ત્યારે સ્પેન્સરને ધણો આનંદ થયો આ વાત એ ધણી વખત કહી બતાવતા એ છોકરાના ભાગીના સબધમા એમને ધણી મદદ હતી

એક દિવસ મે એમને કહ્યું કે, કેને અને ડોવરની વચ્ચે સુરંગ ખોદવાની વિરુદ્ધની અરજ ઉપર તમે સહી કરી હતી, એ સાંભળી મને ધણી નવાઇ ભાગી હતી ત્યારે તેમણે ખુનાસો કર્યો કે, ‘ હું પણ એ બોયરાના સબધમા ખીનના નેટલેજ ઇતેમર છું આં તેની સામે જે વાધા રજુ કરવામા આવે છે તેમાના એકેયને હું વાસ્તવિક ગણતો નથી, પણ મે એના સબધની વાધા—અરજ ઉપર એટલા કારણસર સહી કરી હતી કે મારા સ્વદેશીય ધુઓ એવા મૂર્ખ છે કે જે લશ્કર અને નોકા ખાતાના માણસો તેમને ભડકાવી મૂકે, અને તેમની લડાયક શક્તિને ઉરકરે, તો એનું પરિણામ એ આવે કે લોકો લશ્કરમા અને નોકાસૈન્યમા વધારો કરવાની માગણી કરે એમણે એક દાખવો આપી જણાવ્યું કે, એક વખત લોકો એટલા બધા ભડકાયા થયા હતા કે કિટ્ટે-બધી મજબૂત ટરવા પાછગ લાખો પૌડનો ખર્ચ કરવામા આવ્યો, પણ પાછગ થી એ બધું નગમું આવ્યમ પડ્યું

એક દિવસ અમે માન્ડ હાઉસમા ટ્રાફિકર રવેર તરફની આરડીએમા બેઠા હતા, એટનામા લાઇફગાર્ડની ટુકડી ત્યા થઇને પસાર થઈ તે ઉપરથી અમારી વચ્ચે નીચે મુજબની વાતચીત થઈ એ કહ્યું—‘ મિ સ્પેન્સર ’ હું જ્યારે લોકોને લશ્કરી સિપાઇઓના પોયાકમા સજા થવોના જોડે છું, ત્યારે મને ખેદ અને ગુસ્સો થયા વગર રહેતો નથી, કે ઓગણીસમા સૈકામા પોતાને મુખેરી કહેવગવતા કેમમાથી માણુઓના છત્ર હેવાના અભાવ ઉપાધ શોધી કાઢનાનો પ્રયાસ કરનાનો ધ ધો પસદ કરનારા માણુઓ દરજી પણ મળી આવે છે ”

તેમણે કહ્યું—“ મને પણ તેનીજ વાગણી થાય છે, પણ હું મારા ગુસ્સાને કેવી રીતે દાખી દઉં છું, તે હું નમને જણાવું જ્યારે જ્યારે મારામા ગુસ્સાનો મનોવિકાર ઉત્પન્ન થતો મો સમજાય છે, ત્યારે ત્યારે એમર્સનની નીચેની વાત યાદ લાવી હું શાંત થાઉં છું—યુગામીના વેપારની વિરુદ્ધ ભાણુ કરવા માટે તેને ફેન્ડ્રીયલ હાઉસમાથી તિગ્મરપૂર્વક તાજી કાઢવામા આવ્યો, તે ઉપરથી એ ગુસ્સાથી બગી જતો પોતાને ઘેર જતો હતો, દરમિયાન બાગનો દરવાજો ઉઘાડી પોતાના નાના મકાન અને દરવાજાની વચ્ચે ઉગેતા મોટા

એટલે નામના ઝાંઝના ડાળાની પાર આકાશ તરફ ઉંચે નજર કરતા તેના જોવામા તારા આવ્યા. ‘વાહ’ માગ નાના સાહેબ’ આટલા બધા ગરમ કેમ થઈ ગયા છે?’ એમ એ તારા એને કહેતા હોય એમ એને મમ્મનયુ.” આ સાલણી મને હમ્મુ’ આવ્યું, તેજિપરથી એ પણ હસ્યા; અને મેં એ વાત મલ-ગાવ્યા બદલ એમનો ઉપકાર માન્યો. ન્યારે ન્યારે મને શુભો થઈ આવે છે, ત્યારે ત્યારે “માગ નાના સાહેબ, આટલા બધા ગરમ કેમ થઈ ગયા છે?” એ વાક્ય નુ યાદ આવતો, એટલે શુભો હંડો પડી જતો.

રથેન્સરની અમેરિકાની મુલાકાતનગમિયાન ડેમોનિકોના મકાન આગળ તેમના માનમા મીજનમ કરવામા આવી હતી. હું તેમને મારી શાદીમા બેસાડી ત્યાં તેડી ગયો, પણ ત્યાં પહોંચ્યા પછી સલાજનોને દેખી તેમને સલાક્ષોણ થયો હોય એમ મને મમ્મનયુ પોતાને જે બાપલુ આપવાનું હતું તેનાજ વિચાર તેમને આવ્યા કરતા. ‘હું ધાર’ હું કે, ત્યાર પહેલાં કોઈ વખત તેમજે જાહેરમા બાપલુ આપ્યું નહિ હોય એમને મોટી ફોલેયત એ લામની હતી કે જે અમેરિકાના લોકોએ મારા કાર્ફની પરેવનહેથી કહ્યું કરી હતી, તેમને કંઈપણ લાલ યાવ એવું માગ બાપલુમારફતે તેમને મારાથી કંઈપણ કહી શકશે નહિ એમજે, ઘણી મીજનમોમા લાગરી આપી હશે, પણ જેમા આ

૧ જે વખતે, મારે બીજા દાઈ પણ વખત કરતા, સાતેરિજ અને માનસિક સ્વસ્થતા આવવી રાખવાની વચારે આવશ્યકતા હતી, એવા એક પ્રસંગે હું જમાડના બીજા બેઈપણ પ્રસંગ કરતા વચારે જલ્પરથ થઈ નયે હતો આ પ્રસંગના સળવમા મારી યાવરીમા એવી નોંધ છે કે “રાત મેં બહુ જ પસળ રીતે પસાર કરી હતી ઉપ બીવકલ આવી નહોતી.આખી દિવસ હું મારી ખાંચીમાજ ભતઈ રેયો હતો, અને હું મૂર્ચિત થઈ જઈશ, એવી મને બહુ ધારતી રહેતી હતી ડેમોનિકોના મકાનમા મીજનમ હતી, ત્યાં જવાને સમય નેમ નેમ નજીક આવતો નયો, તેમ તેમ મારા ગમસટમા એટલો બધો વધારો થતો ગયો કે મેં મારા મિશેને કહ્યું કે મને છેલ્લી ધડીસુડી એક વ્યારડીમા કુપાની સળલે કે જેથી હું લોડોના જોખણાણ કરવાની અને મુખારકગારીએ સામગવાની ધમાસ-માથી બચી જક, અને સજાના મયુખ મિ ઈવર્ડસ મને સળામડપમા તેડી ગયા ત્યારે મેં તેમને આજીજ કરી કે, વને મારી સાથે જેમ બને તેમ રેવી વાનો કરજો અને બહુનું દુકા જગજોથી સતોષ માનજો આ કમોડીમાથી પસાર થવાનો મારા મમ્મજ કપર નેકે બારે બેનજે હતો, છતાં જલ્પરથ હું ધારતો હતો તેવું ભયકર આ યુ નહિ, અને મિ ઈવર્ડસે પ્રસંગવિત પ્રસંગાત્મક વ્યાખ્યાન પૂરું કર્યું, ત્યારપછી હું માથે તેવાર કરેલુ બાપલુ કંઈ પણ મુશ્કેલસિવાય વાચી જવા શકિતમાન થયો-જો કે તે બહુ અસગમરક નિવડયું નહોતું.

(રથેન્સરની ઓગિવાયોગાદી-પુસ્તક ચતુ, પૃષ્ઠ ૪૦૮)

વખતના જેવા પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન પુરુષો હાજર હોય એવી યાદ મીઝલસ મા બાગેજ હાજરી આપી હતો આ મેળાવડા અજન્મ તરફનો હતો ઉત્તમ ઉત્તમ વિદ્વાનોએ તેમની જે પ્રશ્નસા કરી તે અપૂર્વ હતી, પણ અપૂર્વતાની પરાકાષ્ઠા તો ત્યારે આવી હતી કે જ્યારે દેરી વૈજ્ઞાનિકે પોતાના બાળાણની નમામિ કરના તેમના તરફ ફરી આ પ્રમાણે કહ્યું - “મારા ભૌતિક દેહમાટે મારા માનવિતાનો સભૂ છે, પણ મારા માનસિક દેહમાટે હ તમારો સભૂ છે ખરી કટોકટીના પ્રસંગે કીચક અને કાદવસાજો પ્રદેશ એવાગી જ્યાંનો સત્તીસનામન મોર્ગ જતાવનાર તમેજ હતા, તમે મારા ગુરુ હતા

આ શબ્દો પછી મબીરનાપૂર્વક ધીમેથી બોલવામાં આવ્યા હતા આવી ઉઠી લાગણી પેના કદી મારા જોવામાં આવી નહોતી ઉપકાર નીચે દનાયના સભૂ ફરના એ ઉદ્દેશ્ય હતા એમ સ્પષ્ટ સમજાતું હતું ત્યાર-
છી મિ પીચરે ઉત્ક્રાન્તિવાદ (ઈર્વાલ્યુશન) ના સળધના પોતાના ચિચારો દશાવનારો વ્યાખ્યાનમાળા શરૂ કરી આ વ્યાખ્યાનોની સમાપ્તિ કેરી રીતે થાય છે તેની મનુ ઇતેજરીપૂર્વક રા. જોવાતી હતી, કમરે સ્પેન્સરને તેમજો પોતાના ગુરુતરીકે સ્વીકાર્યા હતા તેથી ધર્મસમાજના મળામાં બહુ ચર્ચા ઉભી થઇ હતી અને જે બરાબર વાદ હોય તો છેવડના લેખમાં તેમજો એમ પ્રતિપાદન કહ્યું હતું કે, જે નુ ઈર્વાનના ઉત્ક્રાન્તિવાદને અમુક દર્શનથી સ્વીકારે છે, તોપણ એમ માનુ છું કે મનુષ્ય જ્યારે મનુષ્યતરીકેની ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ પાલરીએ પહોચ્યું ત્યાર જગન્નિયતાગે એનામાં પોતાના કમિઝી બલ (ટોની રિગિટ) નો સચાર કો. અને તેમ ખરી તે તેજો દેરી મળખા લઇ લીધું પોતાના ઉચરની દીકાને તેમનો જવાબ આ પ્રમાણેનો હતો -

સ્પેન્સર યાનિષ્ઠ ધરામતોના સળધમાં બળો ગસ લેતો મારી સાથે અમારા કારખાના ની મુનાકાત લેતા તેમાં કાબલ કરવામાં આવેતો નવી નવી દિક મતો લેઈ તેમના ઉપર બાળે અસર થઇ હતી અને પાળ્યા વર્ગોમાં એ રિક મતોના ઉદ્દેશને મોનતા તે એમ જાણારતા કે અમેરિકના લોમોની શોધક શુદ્ધિ અને સા. સરસિના સળધમાં એ જે અટકળ નાધી હતી તે એ દિકમ તોએ ખરી પુગવા કરી અમેરિકામાં એમનો જે સત્કાર થયો હતો તેથી એમને ઘણો મતો થયો હતો એમ સ્પષ્ટ સમજાતું હતું

દરિયો દેખી એમને ઘણી શાન્તિ મળી, તેથી સમુદ્રની ઝાળી દમેશા થયા કે જે હતુથી એ કાઈટન રહેવા ગયા, ત્યાર પછી પણ જ્યારે જ્યારે ઇંગ્લાંડ જતો, ત્યારે ત્યારે તેમને મળી આવ્યા વખત રહતો નહિ એ પ્રતેક કાર્યનું અને પ્રત્યેક નિમ્નનું-એમ તેના મુદ્દનું પણ-કાળપૂર્વક

અનનોદન અને સમીક્ષણ કરતા દરેક ક્રમમાં તે પોતાના અત કરણના અવાજ ને અનુસરીનેજ ચાલતા એ ધાર્મિક ચાલતોનો તિસ્તાર ક્રતા નહિ, પણ ધાર્મિક શિષ્ટાચારને માટે તેમને લેશ પણ માન નહોતું એ એમ માનતા કે તેને લીધે મનુષ્યની પ્રગતિ અટકી પડે છે પાપ અને પુણ્યની પ્રાપ્તિના સિદ્ધાંતના સંબંધમાં એ એમ કહેતા કે એ તો મદુ અધમ જીવેને સારે માર્ગે દોરવાની લાનચ આપના સન્માન છે, જતા ધર્મશાસ્ત્રોના સિદ્ધાંતોની અવગણના કરવામાં તે ટેનિમનના જેટની હદે કદી ગયા નથી.

દેવેન્દ્ર એ શાંત તત્ત્વજ્ઞાની હતા કે માત્ર છુ ડ બચપણથી માઠીને તે વૃદ્ધાવસ્થામાં જીવનયાત્રા પૂરી થતા સુધીમાં તેમણે એકંદ્રજી અનીતિમય ફેસ કડું નથી, તેમ કોઈપણ મનુષ્ય પ્રાણીને અન્યાય કર્યો નથી સર્વ કામમાં તે સંપૂર્ણ ઇમાનદારીથી અને ન્યાયી દૃષ્ટિથી વતતા.

શાશ્વત સુખને માટે જે સત્ય અને એકનિગ્નની આવશ્યકતા છે, તે ધર્મના સપ્રદાયોએ પ્રતિપાદન કરેલા સિદ્ધાંતો મારફતે મળી રહે છે, એની શ્રદ્ધા ધરાવનારા ધર્મિષ્ઠ પુરુષોની વચમાં ઉઠેના ધણા વિચારશીલ યુવકોની પાછળ થી એ સિદ્ધાંતો ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉડી જાય છે તેમની જીવિતો વિકાસ અમુક હદસુધી થયો હોય છે, ત્યાંસુધી તો તેઓ એમ માને છે કે જેમની પાસેથી આપણે શિક્ષણ લેવાનું છે અને જેમને પગલે આપણે ચાલનારું છે, તેના આપણી આસપાસના ઉત્તમ અને હંચા માણસો જે વાત માનતા હોય તે આપણે માનનીજ જોઈએ એના ઉપર જે જરાપણ અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવા લાગે તો એમને એમ લાગે છે કે એવાન આપણને અવગણે રહેતે ચઢાવવા મથે છે, તેથી જો આપણે શ્રદ્ધા નહિ ગણીએ તો જરૂર તે આપણને ફસાવશે, પણ કમખાતરે એમને એવો અનુભવ થતો જાય કે કે મર્ડ થયે શ્રદ્ધા આવીને ખરી થતી નથી તેઓ એમ ધારે છે કે મનુષ્યના મૂળ પુરુષોએ જે પાપ કર્યું હતું, તેને શીધેજ અમારી શ્રદ્ધા શિથિલ થતી જાય છે આથી તેમને એમ લાગે છે કે અમારો વિનાશ નોકળન હિંમીજ પતિન જીવેના જેવીજ અમારી દશા ચલાવી છે ઇશ્વરના માનીત જીવેના વર્ગમાં અમારી ગણના થી અસંભવિતજ છે, કેમકે જેઓ 'પ્રેમ' શબ્દ હોય, અગર યુક્ત ધાર્મિક પુરુષો હોય તેજ એ વર્ગમાં દાખલ થવાને પાત્ર ગણાય છે.

આથી તેઓ બીજાના જેવા ધાર્મિક દેખાવાનો કાળ કરે છે બહારથી તેઓ અમુક સપ્રદાયના તમામ સિદ્ધાંતો માનતા હોય એવો દેખાવ રાખે છે, પણ એમના સશય નિર્મૂળ થયેના હોતા નથી જે એ યુવક જીવિતશાળા અને સદા ચરણી હોય તો એકજ પરિણામ આવી શકે અને તે કાનઈવના સંબંધમાં

બન્યુ હતુ તેવુ કેટલાય અવાધીઆમુધી આવા પ્રકારની માનસિક વ્યથા બનુ બન્યા પડી તેણે આખરે પોતાનો નિર્ણય બદલેર કયો કે - “ જો આ વાતો ના માની શકાય એવી હોય, તો હમરને ખાતર, એનુ બોધાતુ જહાગ પાડી દેવુ જોઈએ ”
અ નિશ્ચય થના સસય અને બીતિનો બોલો દમરને માટે નાણુદ થયો.

અને આગ ત્રણ ચાર ગોળીઆ પણ આવા અનુભવમાથી પસાર થયા હતા સંભાગે ‘ધી ડેગ ઝાંદ એથામ ‘ફર’ પ્રિન્સિપલ’ એશીઅન ઝીકસ,’ ધી રીમ્-ટ ઝાંદ ઝેન એ વગેરે ડાર્વિન અને સ્પેન્સરના ગ્રંથો મારે હાથ આવી નહયા માણસ જેટલો માનસિક ખોરાક પોતાને પચ્ચ હોય છે એટલો પચાવી જાય છે-જેટલા દિનાવદ હોય છે, તેનો રાખી લે છે અને જેટલો દાનિકારક હોય છે તેવાનો ત્યાગ કરે છે, એ વિચારઝણીનુ અતિપાદન કર નાગ ફકગ માન વાચવામા આવના નારા જત કરેલુમા ઉભરા થઈ ગયો અને મને મનશુ ગ્રાહ સમજવા નાગ્યુ મે ધાર્મિક સિદ્ધાંતોનો ત્યાગ કર્યો, એટલુંજ નહિ, પણ વધારામા ઉત્કાન્તિવાદનુ મહત્ત્વ મને મમજાયુ “ સધગુ સાફ છે, કેમકે સવગુવધારે સારા થવાનો પ્રયામ કરી ગયું છે, (ઝાંધ ઈઝ વેન મીન્સ ઝાંન ઝોઝ બમર) એ મારા મુદ્દાનેજ થયો તેમાથી મને ખા સાત્તન મળના લાગ્યુ માણસ બધામતિએ જવાને સર્ગપણુ નથી, પણ તે અધમ અવસ્થામાથી ઉજન ઝિયતિએ પહોંચ્યુ છે કથી ઝિયતિએ પહોંચવાથી તેમ પૂર્ણતાની રોને પહોંચ્યુ મહેવાય, એની ગાનાથી કપના કરી શકાય એમ નથી એનુ પ્રકાર તરફ પ્રેરુ છે, એ પ્રમાથમા ઉભુ ઠ અને એની દષ્ટિ ઉની છે

નનુખ્ય દષ્ટિ એક યત્ર જેવી છે, તે સ્વાભાવિક રીતેજ જેટલુ દિનાવદ છે તેવાનો સમદ કરે છે અને જેનુ દાનિમાત્રક એટલે અનિષ્ટ છે તેમજ ધી દે છે આપણે એમ માની તેવુ જોઈએ કે જો હમરની મરજી હોત તો તે આ જગતને અને મનુષ્યને સપૂર્ણ (ફુલ અને ફુલનામાથી મુખ) નવાવન, પણ જોકે તેજો તેમ નથી થયું હતા તેણે મનુષ્યને અધોમતિએ જવાને બાને ઉજન અવસ્થાએ પહોંચવાની શક્તિ આપેલી છે જૂના અને નવા પ્રારના ધર્મશાસ્ત્રા, બીજા દેશના ધર્મશાસ્ત્રાની માફક, જૂતકાળની તવારીખનરીકે, અને તેમાથી જેટલુ મારૂ ધીખવાતુ મળે, તેટલા પૂતા, કાયમ રહેશે બાઈબનના જૂના વેખકોની માફક આપણે આ જીવન અને તેના પ્રાપ્ત કર્તવ્યોનોજ વિચાર કરવાનો છે મતાન ઉપરેષ અને સતપુરુષ કો-ફુસિયમ કહે છે તેમ, ‘હવે પડીની દુનિયાની લાગજગમા નહિ પડના આ દુનિય તા પ્રાપ્ત કર્તવ્યોનુ મરાખર પાનત કરવુ, એમાજ ખા શાળપણુ જેનું છે’ આપણને જ્યારે બીજી દુનિયામા ૮૬ જવામા-મૃતવામા આવશે, ત્યારે આપણે તે દુનિયાનો અને તેના

અંગનાં કર્તવ્યોનો વિચાર કરીશું.

આ અગમ્ય, ગૂઢ, અવ્યક્ત સૃષ્ટિમાં આપણે મૂર્ધ ઉપરની ધૂળના એક રંગકણ જેવા છીએ-અરે એવડા પણ નથી. એવો વિચાર આવનાં હું થાકીને પાછો હતું. મને માત્ર એકજ સત્ય પ્રતીત થાય છે; અને તે કૃત્રિવને વ્યક્ત કર્યું છે. “મનુષ્યજાતિની સેવા એ ધર્મરની સર્વોચ્ચ પૂજા છે” આવી માન્યતા રાખ્યા છતાં પણ જીવાત્માના અમરત્વની અમર આધાનો લોપ થતો નથી. પુનર્જન્મને પ્રાપ્ત થઈ નહું જીવન જીવવાની સ્થિતિમાં મૂકાવું એ હાલનું જીવન જીવવા માટે જન્મવાના કરતાં વધારે અદ્ભુત ઘટના નથી. આ જંદગી ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે તો પછી બીજી ઉત્પન્ન કરવામાં આવે, એમાં શી મોટી વાત છે ? એટલે જીવાત્મા અમર છે એવી આશા રાખવા માટે સંજીવ કારણ છે. ત્યારે આપણે એવી આશા ધામાટે ના રાખીએ ?

પ્રકરણ ૨૬ મું બ્લેધન અને હેરિસન

વી રીતે માણસ કેવો છે તે એના મોતીઓ કેવા છે, તેના ઉપરથી સમજાય છે, તેની રીતે એ કેવી વાતો કહે છે, તેના ઉપરથી પણ સમજાય છે વાતો કહેવામાં બ્લેધન એકો હતો એ એક મોજનો ખુશમિજજી માણસ હતો અને દરેક પ્રસંગને ઉચિત મચોટ વાનોનો તેની પાસે ભંડાર હતો.

બ્લેધને ઘોડટાઉનમાં જે ભારણું ર્ધું હતું, તે બહુ વખણાયું હતું તેમાં બેજેજીભાયા બોમ્બારી કોમની પે સાખાઓ વચ્ચે જે એખનાસભર્યો સખે ખધાતો હતો, તેના નરક ખાસ લક્ષ દોરવામાં આવ્યું હતું અને છેવટે તેમાં એવી આશા બનાવવામાં આવી હતી કે એ બે પ્રજાઓ વચ્ચેનો સહભાવ અને સપ ધણી સૈકાસુધી ટપી રહેશે આ ભાણે મને પ્રથમ વાચી સહભાવવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે એમાંનો ધણા' શબ્દ મને ખુરો, તેથી મેં કહ્યું - “મત્રીજી, આમાંથી એક શબ્દ બદલી નાખવાની મારી મુનના તમે માન્ય ગણીશ? ‘ધણા’ શબ્દ મને ગમતો નથી તમામ’ મજબ સામાટે નથી મક્તા’

“બરાબર છે, એ શબ્દજ ચોખ્ખો છે

આ ઉપરથી ભારણુમાં ‘તમામ’ સૈકાસુધી” એમ કહેવામાં આવ્યું હતું

ઘોડટાઉનથી અને પાછા ર્ધાં તે રાત અત્યંત ખુશનુમાં હતી, અને અને વદાણના તુતક ઉપર મેદા દના અને રકરી વાળ વાગી રહ્યા હતા તે વખતે સંગીતની અસર કેવી થાય છે એ વિષય ઉપર અને ચર્ચા કરવા લાગ્યા બ્લેધને કહ્યું કે - “પ્રેસિડન્ટ ગાર્ફિન્ડની પાયદંત વખતે દાવનાજ બેન્ડે (સ્વીટ બાય બેન્ડ બાય) થી શરૂ થતું જે ગાયન ગાયુ (વગાડ્યું) હતું, એ મને અતિશય પ્રિય છે અને તે વખતે એ ગાયન સાલળી મારા ઉપર જેવી અસર થઈ હતી તેવી મારી આખી જીદગીમાં બીજી કોઈ વખત થઈ નહોતી આજ

પણ સુવામટે ઉત્તી વખતે એજ ગાયન ગવરાવો તો થણું સારું.” એડરટન અને બ્લેઇઝન બંનેને સાદુ સંગીત બહુ પ્રિય હતું.

અમેરિકાની કોંગ્રેસ (રાષ્ટ્રીય મહાસભા) માં તેમના માલગવામાં આવેલા ભાષણોમાં સૌથી વધારે અસરકારક ભાષણ કેનું હતું, એવા મારા પ્રશ્નના જવાબમાં તેમણે બેન્સિલ્વેનિયાના માજી જર્મન ગવર્નર રિટરનું નામ આપ્યું. ફેશના અંદરના ભાગમાં મીઠું પાણી ૫૩ પાડવા માટે નાણા મંજુર કરવાના પહેલા ખીલ (કાપદાના ખરડા)ના સળધમાં કોંગ્રેસ વિચાર ચલાવતી હતી. સભા બે મતમાં વહેંચાઈ ગઈ હતી કાપદાના સાકડા સજ્જાઈ ગુજબ આ કાર્ય બધારણુવિરુદ્ધનું હતું, કેમકે ખારા સમુદ્રને કાઢે આવેલા ‘ખંદરાજ સંયુક્ત રાજસત્તા (ફેડરલ ગવર્નમેન્ટ) ની સત્તા નીચે દેતા. બે પક્ષ વચ્ચેની તકરારે બહુ ગંભીર સ્વરૂપ પકડ્યું હતું અને પરિણામ અનિશ્ચિત હતું; એટલા-માં સભાની અગ્રમખીવચ્ચે ગવર્નર રિટર પહેલપહેલાજ ભાષણ કરવા ઉભા થયા. એકદમ સધળે શાંતિ પ્રસરી જેમણે આજ્ઞામુધી કોઈ વખત મહા-સભામાં ભાષણ કર્યું નથી, તે જર્મન માજી ગવર્નર શું કહેવા માગતા હશે ? માત્ર આટલુંજ:-“ પ્રમુખ મહારાજ બધારણના વિચારોનું અને બહુ જ્ઞાન નથી, પણ આટલું તો હું જાણું છું કે જે બધારણ ખારા પાણીની માફક મીઠા પાણીના પ્રવાહને પણ ન ખેંચી લાવે, તેને માટે હું એક ખોટો સેન્ટ (પૃટ્ટી મદદમ) પણ ન આપું.” આખી સભા ખડખડ હસી પડી અને ખરડો પસાર થયો.

આ નવો વહીવટ આ પ્રમાણે પડ્યા અને તેમ થવાથી સરકારી નાણા પ્રજના હિતને માર્ગે ખર્ચવાની છૂટ થઈ, તથા જમીનના અને ખુશ્કીના સજ્જરના અગત્યા ઇજનેરોને માટે કામ નીચળ્યું. સરકાર તરફથી ખીજા કોઈ-પણ કાર્ય પાછળ ખર્ચવામાં આવતા નાણાનો આવો સારો ખર્ચો મળતો નથી. વધતી જતી વસ્તીની જરૂરીઆતોને પહોંચી વળવા માટે આપણા રાજ્ય-ખંધારણમાં આ પ્રમાણે સુધારાવધારા ચલા રહે છે. હાલના જમાનાના લોકોને બધારણનો અર્થ કરવાની છૂટ મહેતી હોય, તો એ બંધારણ ધડનાર ગમે તે હોય તેની ફિકર નથી.

બ્લેઇઝનની અનેક ઉત્તમ વાતોમાંથી જો કોઈપણ વાતને મનોમન કહી શકાય એમ હોય તો તે નીચેની છે.

યુવામીના વેપારની જે વખતે છૂટ હતી, તે વખતે ઓહિયો નદીના કાંઠા ઉપર ગેલિયોલિસ નજીક ન્યાયમૂર્તિ ફ્રેચ નામનો એક નામાકિત ઉમોદિટ રહેતો હતો. તેણે પોતાના મિત્રોને કહ્યું કે નદી ઓળંગી સામે કાંઠે નાસી છૂટ-નારા પહેલા દળસીને તમે મારી પાસે લાવજો. એ લોકો નાસી જવાનું સાથી

પસદ કરતા દશે તે એમના ખ્યાનમાં જાવી શકેલું નહોતું તેમની મુશ્મલા મુજબ એવા એક દમગીને તેમની પાસે ગુલુ કરવામાં આવતા તેમની વચ્ચે નીચે મુજબના સવાન જવાબ થયા -

ન્યાયાધીશ - તું કેન્ટબીમાંથી નાસી છટ્યો છે નહિ વાર ? ધાર છું કે તારો શેર ખરાબ દશે ?

ગુલામ - “ના, નામદાર ! મારો ગેર જતનત ભયો અને માયાગુ છે ”

ન્યા - “એ તારી પાસે સખત કામ લેતો દશે ? ”

ગુ - “ના જ મારી આખી હિમતમાં કોઇ વખત મે ગમ્મઉપરાતનું કામ કયું નથી

ન્યા - (અનકના અચમ્તા) એ તને પેટપૂરતું ખાવાનું નહિ આપતો હોય ?

ગુ - “કેન્ટબી પેટ પૂરતું ખાવાનું નહિ ? શી વાત કરો છો ? ખાવાનું પુષ્કળ મળતું હતું

ન્યા - “એ તને પહેરવાના લૂગડા મારા નહિ આપતો હોય ?

ગુ - નાજી, મને પૂતા લૂગડા મળતા હતા

ન્યા - “તને ગહેવા માટે સમવડભરેલું મકાન નહિ મળ્યું હોય ? ”

ગુ - “અરે, નામદાર એ આ મુદ્દર નાનું લાખડાનું ઘર મને યાદ આવે છે, ત્યારે મને રસુ આવે છે

ન્યા - (ધીક થોભ્યા બાદ) “તારો શેર ભયો અને માયાગુ હતો, તારે ગમ્મ ઉપરાતનું કામ કરતું પડતું નહોતું, ખાવાનું પુષ્કળ હતું પહેરવાનું પૂરતું મળતું, મુદ્દર મકાન હતું, ત્યારે તારે શામાટે નાસી જવું પડ્યું, તે માગથી સમ જાતું નથી

ગુ - “જુઓ નામદાર, જે મારી જગ્યા મે ખાવી ગખી છે, તમે જતને નરત તે લઇ લો

ન્યાયાધીશની આખા આમળના પડળ તરત ખસી ગયા

‘અનત્રનામાં એટલું જાણું સુખ રહેલું છે કે તેનો સ્વાદ ગુનામો ગમે એટલા સતોષી અને મુખી હોય છતા કદી ચાખી શકતા નથી’

અનેક દમસી લોકો સ્વતંત્રતાની ખાતર પોતાનું સર્વસ્વ જોખમમાં નાખતા, એજ ખતાની આપે છે કે તેઓ ધીમે ધીમે પશુ ચોક્કસપણે શહેરીઓતરીકેના દમ મપાદન કરતા જશે અને આખરે સમાનતા પ્રાપ્ત કરશે

ખેલેલન અમારી સાથે કનનીમાં ગલો દતો, તેટલો વખત એને ઘણો આનંદ થયો હતો એને ફરીથી જયપણ પ્રાપ્ત થયું હતું, અને અમે સઘળા સાથે

ગમ્મન કરતા એણે અગાઉ કદી માઠના પકડવાની કોશીશ કરી નહોતી, તેથી તે જ્યારે એને હાંક લેવાનું ઉપર શિકાર માટે તેહી ગયો, ત્યારે એણે અત્યંત દૃઢી રીતે શરૂઆત કરી, પણ આખરે એને માઠના પકડવાની રીત આવડી ગઈ એણે પહેલું માઠલું પકડ્યું, તે વખતનો એનો આનંદ હતો કદી વિસરી શકનારો નથી.

“મારા મિત્ર” તે મને આનંદ પ્રાપ્તિનો એક નવો માર્ગ સૂઝાવ્યો છે. મેઈનમાં સેકડો મરેનરો છે, એટલે હવેથી તે મારા તહેવારના દિવસો એ મરેનરો ઉપર માઠનાનો શિકાર કરવામાં માણીશ.

જનની આગળ લુન માસમાં ગત હોતી નથી, એટલે અમે સંખ્યાના જાપા પ્રકાશમાં મોઝાસુધી મેદાનમાં નૃત્ય કરતા બ્લેઇન અને તેમની પત્ની, મિસ ડોલ્જર અને બીજા મેમાનો હાઇલેન્ડરોની આશ્ક નૃત્ય કરતા અને એ રીતે બે અઢવાડીયા અમે ખૂબ ગમતમાં પસાર કર્યાં. સાંજગથી મે અમારા ન્યુયૉર્ક જાણા મહાનમાં અમારા કબીલાવાળા મરેનરોને ખાણું આપ્યું હતું તે વખતે બ્લેઇનને મડળીમાં જાહેર કર્યું હતું કે ખરે તહેવારનો દિવસ ફોતે કહેવાય તે મને કબીલામાં મમળ્યું હતું. “છેક લુનક મનાવે જ્યારે જીવનના મહીર પ્રસંગો બને છે, ત્યારે તહેવારની ખરી મોજ આણી શકાય છે.”

ઈ. સ. ૧૮૮૮ માં બ્લેઇન જ્યારે અમારી સાથે લોડાગાડીની સફરમાં હતો, તે વખતે તેને પ્રેસિડેન્ટના હોદ્દામંદે હેરિસનની ઉમેદવારીના સમાચાર મળ્યા હતા. બ્લેઇન અને તેમની પત્ની તથા પુત્રી માર્ગેટ, સિનેટર મિ. હેન અને તેમની પત્ની, મિસ ડોલ્જર અને વૉલ્ટર ઈમરેરક, એ બધા લગ્નથી કબીલા કેસવસુધી અમારી સાથે લોડાગાડીમાં હતા. એડિનબરોથી નીકળી નિન્ડિયો પહોંચતા એ શહેરના મેદવાળ અને માનુષ્યોને અમે હોટેલ આગળ અમારો મહાન ડરવા સંબંધ થઈ ઉભેલા જોયા હતા એમની સાથે દિવાનખાનામાં બેસી હતા, તે વખતે બ્લેઇન પોતાના હાથમાં એક તાર લઈ મારી પાસે આપ્યો અને તે મને બતાવી એની મતનબ મને પૂછવા લાગ્યા તારની લાંબા છુપી સજાવાળી હતી, અને તે ચિકાગો ખાતેથી સિનેટર એન્ડ્રિયન્સ તરફથી મૂકવામાં આવી હતો. બ્લેઇને પહેલા તાર કંઈ જણાવ્યું હતું કે ઓહિયોનાલો મેકેટરી સર્મન સમન ન હોય તો મારે પ્રેસિડેન્ટના હોદ્દામંદે ઉમેદવારી કરી નથી એન્ડ્રિયને છુપીલાંબા એટલા માટે વાપરી હતી કે તાર ખરી રીતે બ્લેઇનના હાથમાં આવે અને બીજે કોઈ એનો દુરુપયોગ ન કરી શકે, અને જવાબ પણ એ લાંબામાં મળ્યો હતો. મે બ્લેઇનને કહ્યું કે આપણે અમેરિકાથી ઉપડ્યા ત્યાર અગાઉ એન્ડ્રિયન્સ મને મળ્યો હતો અને તેણે એવી

સૂચના કરી હતી કે, મુખ્ય ઉમેદવારોના નામ માટે આપણે સજાઓ નહીં કરી તે ઉપરથી એ કેટલાં નામ માટે સજાઓ નહીં કરી આપી હતી અને તેની નકલ એક ચમરકી ઉપર કરી રાખી તે મારી નોંધવેથીમા મૂકી રાખી હતી સદ્ભાગે એ ચમરકી મો મળી આવી નેધનની સજા વિકટર'ની હતી, હેરિસનની, 'ટ્રમ્પ'ની અને ન્યુજર્સની ફેલ્સની 'સ્ટાર'ની હતી એ 'ટ્રમ્પ' અને 'સ્ટાર' માટે તાર કરો આ નકલ સાચું હતું.

ગતે અમે સૂર્ય રક્ષા અને સરારમા ઉદ્યા ત્યારે તો આપણા ઘોરા નરતો અને મહેનતુ યોગાન ધનપતાકાથી સુશોભિત કરી નાણેલુ અમારા નેરામા આ પુ શહેરના તમામ અધિકારીએ લપકાળધ ચોરાકમા સજા ધધ રસ્તામા ઉભા મહેના હતા અમારો સકાં ઘરનારા ભાગ્યે થયા અને તેમના જવાબ અપાયા પછી લોકોની માગણી ઉપરથી નેધને પછુ કુટ ભાગ્યે થયુ તેજ નખતે એ તાર તેમના હાથમા મૂકવામા આ પો નેમા જણાવ્યુ હતું કે, હેરિસન અને મોટનની ઉમેદવારી મળુ રાખવામા આવી છે ફેલ્સે ઉમેદ વારતરકે બહાર પડના ના પાડી દતા આ પ્રમાણે મોગમા મોટા રાજકીય હોદ્દા ભોગવવાની તક નેધનના હાથમાથી હમેશને માટે સગી ગઇ.

રિસનના પ્રધાનમંત્રીમા સ્વદેશખાતાના પ્રધાનતરીકેના નેધનનો કારભાર સંપૂર્ણ રતે ફેલ્સને નિવડ્યો હતો, અને હાન-અમેરિકન કોંગ્રેસ એ એની ઉત્તરવગ ફેલ્સ દતા એ ટ્રાંપલુ રાજકીય હોદ્દા ભોગ પો હોય તો તે આ કોંગ્રેસમા યુનાઇટેડ સ્ટેટસ તરફના પ્રતિનિધિતરીકેના હતા અને લીવ અને દિલિથુ અમેરિકાના ગજતત્રોનો તથા તેમના અને પ્રતોનો પુષ્કળ અનુભવ મળ્યો. ઝાઝિનસિસાથના નધગા પ્રબળતામા ગજનના પ્રતિનિધિઓ એમા તેમના એક દિવસ એવુ જાહેર કરવામા આવ્યું, નતુ હાથારજ મળુર રાખવામા આ પુ છે અને તેની ફધએ ઝાઝિન પગુ તેમા મામેય થયુ છે એ નાને તે વખતે ૧૭ ગણ્ટા એકન થયા હતા-હાન ૨૬ છે ઝાઝિનના પ્રતિનિધિઓને આ પ્રમાણે ઉના ગજતે પ્રાપ્ત થતા તેમને અતઃગૂર્વક નુ અનિનતન આપવામા આવ્યુ અને મર્ફન ખુશાતી પ્રમગી પગુ દિલિથુના રાગા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની મુગદના તરફ હાઝિન દિલિથી નેના હોય એમ અને મમજનયુ તમામ રાજોને નકલુ સ્વનત્રના ભોગવવાની ઉમેદ હતી અને તેમની તેરી લાગણીને માન આપવાની અમારો યોગ્યતા મજા હતી અને તો નેક તેમ કી હમ્યા દતા, પાલવે પરીની મરમરે આપણા દિલિથી પોશાઓની રાષ્ટ્રીય લાગણીને માન આપવાની કાળજી ગખતી નેજી આપણે તેમના ઉપર અધિકાર ભોગવવાની નાનસા ગખતી નહિ, પણ મપૂર્ણ

મમાનતાના નાતાથી ઐચ્છિક અને મિત્રતાભરેલા સહકારની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ.

મેનુઅલ કિવન્ટાના જે પાછળથી આર્જેન્ટિનાનો પ્રેસિડન્ટ થયો હતો, તેની પાસે હું બેઠો હતો. સલાના કામકાજમાં તે બહુ રસ લેતો હતો; પણ એક દિવસ એક નજીવા મુદ્દાના મંબધમાં એણે બહુ રકઝક કરવા માડી તેથી તેની અને સલાપતિ બોઈનની વચ્ચે ગરમાગરમ ચર્ચા ચાલી. હું ધાર છું કે એનું મૂળ એક જાવામાંથી ખીજી લાવામાં શૂદ્ધભરેલો તરબુતો કરવામાં રહેતું હતું. હું હિંમે ચુપકીદીથી સલાપતિની પાછળ જઈ પહોંચ્યો અને તેના કાનમાં કહ્યું કે જો મલા મુવત્તી રાખવામાં આવે તો મતભેદ દૂર કરી શકાશે. તેણે તેમ કરવા હા પાડી. મેં મારી જગ્યા ઉપર આવી મલા મુવત્તી રાખવાની દરખાસ્ત મૂવી અને તે પમાર થઈ. આ પ્રમાણે મળેલા વખતમાં એની વચ્ચેના વિગ્રહ સંતોષકારક રીતે ઘમાવવામાં આવ્યો. અમે સલાનું સ્થાન છોડી જવા માટે પ્રતિનિધિઓની પામે થઈ પસાર થતા હતા, એવામાં એક પ્રતિનિધિ-એ પોતાનો એક હાથ મારી ગરદને વીંટળાવી, ખીજા હાથથી મારી ઠાતી ઘામડી પોતાના ખિસ્સા તરફ નજર ફેંકી કહ્યું - 'મિ કાર્નેગી' તમારી પામે જાના (ખિસ્સાના) કરતા અહીં (છાતીમાં) વધારે સત્વ રહેતું છે' આપણા દક્ષિણના સરચાનીવાળા લાઇઓ બહુ દેતાળ છે ગરમ પ્રદેશના લોકોના હૃદય પણ ગરમ-એકાળ હોય છે.

મેં આગળ જણાવ્યું છે તેમ, મેં એલિવની શહેરને જે હોંય અને લાઇ-એંગે અર્પણું કર્યા હતા, તે ખુલા મૂકવાની તક્યા કરવા માટે ૪૦ સં ૧૮૯૧ માં પ્રેસિડન્ટ હૅરિસન મારી સાથે પિટ્સબર્ગ આવ્યા હતા. અમે વૉશિંગ્ટનથી નીકળી દિવસના આન્ટિમેર અને એહિયો રેલ્વે મારફતે મુમાફરી કરી હતી અને એ પ્રદેશની લક્ષ્મીતરોવાળા દસ્ય જોઈ એમને ખણે આનદ થયો હતો. ખંધા પડતામાં પિટ્સબર્ગ પહોંચતા ભડકે બળતા હોલસાના ચુલા અને ધુધીના ચોટગોટ જોઈ એમને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. પર્વનની ટેડરી ઉપરથી પિટ્સબર્ગ ઉપર નજર ફેંકતા એ 'લાકણાવગરના વરક' જેવું દેખાય છે, એ વર્ણન તેમને યથોચિત લાગ્યું. પિટ્સબર્ગની મુલાકાત સેનાર એ પહેલાજ પ્રેસિડન્ટ હતા એમના દાદા પ્રેસિડન્ટ હૅરિસન હુંડણી પછી વૉશિંગ્ટન જતા એ શહેર આગળ આગોટમાંથી કિતરી ખાડોના મજવામાં બેઠા હતા.

પ્રેસિડન્ટની હાજરીને લીધે લાઇએરી ખુલી મૂકવાના સમારજમાં પણા માણસોનો જમાવ થયો હતો, પણ સમગ્ર સમાધાનીથી પમાર થઈ ગયું. એમને અમારૂં પોવાદનું કારખાનું જોવાની ઇચ્છા થવાથી ખીજે દિવસે એમને લા તોડા જઈ બધે કરવવામાં આવ્યા હતા. મનુદવર્ગ તરફથી તેમનું સારું

સન્માન કરવામા આવ્યુ હતુ નાનના નાનના મે મરખાનાના દરે ખાતાના મેનજરને બેનાની પ્રેસિડન્ટની સાથે જોળખાણ કરાવ્યુ છેવટે જ્યારે મિ રમ્બોનનુ જોળખાણ કરવામા આવ્યુ ત્યારે તેમણે મારા તરફ ફરી મો પ્રુબુ - મિ કર્નેગી તમે માન છોકરાઓને મારી સમમ રવુ કરો છો એનુ મારણુ શુ છે ?

મે કહ્યુ - પપ્પુ એ છોકરા કેવી જાતના છે, તે તમે નિદાણુ ?

હા દરેકે દરેક બાવાક છે

તેમનુ કથન વાસ્તવિક હતુ દુનિયામા બીજા કોઈ જગ્યાએ અવા કામ ઉપર જાવા જુવાનીઆ દીધમા આવશે નહિ એ સવગાને ભાગીદાર મનાવવામા આવ્યા હતા પણ તે બદલ તેમને બીવકુલ દામ બેધ નહોતા કે નહોતુ તેમન કોઈ જોખમમા ઉતરવુ પડ્યુ નમામાથી તેમના ક્ષેત્રની મિમત વર્તદ ન થઈ શકે તો તેની વતીની તેમને માથે કોઈ જાતની જવાબદારી પડત નહિ બીજા સરચાઓમા 'મારો ને મહેનનાણા આપવામા આવે છે તેન મરતા 'ભાગીદારો ને આ રીતે ક્ષેર આપવામા આવે છે એ વરીવટ જુદી જ રીતેનો છે

પ્રેસિડન્ટની અધિષ્ઠાનીની મુવાકાતથી એ લામમારક પરિણામ આપુ પિટસબર્ગની શહેરસમિતિએ (સીગી કાઉન્સિલ) મને યાદ દેવડાવુ કે, મે પ્રથમ પિટસબર્ગમા લાઇબ્રરી તથા દાન બાધી આપવા માટે નાણા આપવાની ઈચ્છા દર્શાવી હતી પણ તેનો અસ્વીકાર કરવામા આવ્યો હતો અને તે ઉપરથી એવિધની શહેરની માગણી ઉપરથી એ શહેરને એ નાણા આપવામા આવ્યા હતા એ લાઇબ્રરી તથા હોન ખુલા મુકવાની ક્રિયા પ્રેસિડન્ટના દાવથી થાય અને પોતાની અવગણના થાય એ પિટમર્ગથી તહન થઈ શક્યુ નહિ તેથી તેના અધિષ્ઠાનીઓએ બીજે દિવસે મારી પામે જ્ઞાની અને જણા કુ જે જો તમે પ્રથમની માફક જમને લાઇબ્રરી તથા હોન બાધી આપો તો તેના નિભાવખર્ચમા અમે પ્રથમના મરતા વધારે ફાળો આપીએ મને તો આ વાન સન્મતીજ હતી અને વળી મે વધારે વિચાળ યોજના ધારી મરી હતી એટલે મે એ નાખ પચામ દાખા ડોવરને બદલ દસ લાખ ડોલર આપ્યા આ રીતે કર્નેગી ન સ્ટીટવુટની સ્થાપના કરવામા આવી

પિટસબર્ગના આગેવાન શહેરીઓ મજામૈસલ્લના કાચો પાળા છુમ્થી નાણા ખર્ચે છે કેટલાક વર્ષથી તેમણે કાયમની સંગીત મંડળીની યોજના કરેલી છે-જ્ઞાની યોજના અમેરિકાના તમામ શહેરો પૈકી માન બોરન્ટ સ્વન વિમજોયા છે પાળાથી તથા પ્રાણિસાઅવેતા મળા તથા નિનસાળા રથા

પનામાં આવ્યા છે. એક જળવર મકાનમાં લાઇકેરી, કલામદિર, મથકસ્થાન અને સંગીતશાળા-એવી માત્ર સગાઓ મુલ્યવસ્તિયત કાર્ય કરી રહી છે, એ જોઇ મને પ્રશ્ન સતોપ થાય છે. આજ માફ સ્મારક છે, કેમકે માત્ર બચપણ અહીં ગાળામાં આવ્યું હતું, માત્ર જીવનમાતાની સરવાળા આ મથકેથી શરૂ હતી અને અહીં પણ હું મારા પ્રિય પિટસબર્ગનો અમકત પુત્ર છું.

હર્બર્ટ સ્પેન્સર જ્યારે પિટસબર્ગમાં અમારી સાથે હતા, ત્યારે મેં પિટસબર્ગને લાઇકેરી અર્થે જરૂર વધારેલી તેનો અસ્વીકાર થયેલો એવું તેમના સાબળામાં આવ્યું હતું. મેં જ્યારે જીજી વખત તેવી ઈન્જા દર્શાવી, ત્યારે તેમણે મને લખ્યું કે-“તમારી બાવી મનોરૂચિ સમજી ગયેલી એવી નથી, હું તો કદી એમ કહી નહિ, એવી ઉદારતાને એ લોકો પાત્ર નથી.” મેં જવાબમાં તેમને જણાવ્યું કે:-“ઉપકાર કે કીર્તિની આગામી જો મેં પિટસબર્ગને પહેલી વખતની બક્ષીસ આપવા ધારી હોત, તો લોકો મારા ઉપર જે આરોપ મૂકે છે કે હું કીર્તિની આશાથી કે મારી યાદગીરી કાયમ રાખવાની જાનતથી પરોપકારના કાર્ય કહું છું, એ આગેપ ખરા હરત, અને મને પણ તમારા જેવીજ લાગણી થાત; પણ જે લોકોનાં વચમાં રહીને મેં દ્રવ્ય સંપાદન કર્યું હતું, તેમણે કેવી રીતે કલ્યાણ જરૂર એજ મારા મનમાં નિરતર રમી રહેલું હતું. તેથી કરીને તેમના વિચારો ઉન્નત થાય, એવા ઉપાયો યોજી તેમણે કલ્યાણ કરવાની મારી મનોરૂચિને એવા આલેખોએ ઉલટી વધારે સતેજ જનારી હતી હું હૈવનો આભાર માનું છું કે મેં મથકેલું ઇન્સ્ટીટ્યુટ એ કાર્ય કરી રહ્યું છે. પિટસબર્ગ પોતાનો આગ ઉત્તમ રીતે લગાવે છે

પ્રકરણ ૨૭ મું

વાંશિ ગટન ખાતાની રાજપ્રકરણી બાબતો

સિસ્ટ હંસિન અગાઉ એક સૈનિક હતો અને તેથી પ્રેસિડન્ટ તરીકે ત્યાં તરફ તેમણે જતા વનજી ગયેલું. એમના એવા વનજીને લાંબી એમના કેટલાક મિત્રોના અવ ઉના રહેતા ત્યારે લોર્ડ સોનજીએ કેનેડાના દયાણને વશ થઈ બહેરિંગ સમુદ્રને લગતા પ્રમના સમઘમા બેઠેને જે નિકાન કાઢ્યા હતા, તે નાકજલ રાખ્યો, ત્યારે પ્રેસિડન્ટ

હંસિન સમાધાનનો માર્ગ પડવાને બદલે ઉપવંશ પગલા લગવા તરફ થઈ ગયા હતા પણ આખરે તાનિ મજબાની મનાદનો અમલ થયો તેજ પ્રમાણે દક્ષિણના સમઘાનોની મામે રાગનીતા પગલા લગવાનો પણ તેમણે નિશ્ચય કરી દીધો હતો.

ત્યારે મિમિની માથે વિરોધ જાણ્યો ત્યારે થોડા સમય તો પરિણામે વડામ વહોરવા પડે, એવા પગના બરતા પ્રેસિડન્ટને અટકાવવાનું વગલગ અસકય થઈ પડ્યું હતું વળી તેમને ગુરમો ચડવાનું અગન કારણ પણ ઉપરિચિત થયું હતું, કેમકે તેમના કાવના નબળમમા મીમા કરવામા મિમિના અધિકારીઓ વિવેકની અર્પાદા ઓગમી ગયા હતા લદવા તૈયાર થયેમા પક્ષ-કારને બની શકે તો સાત પાનાની કોશીય કરી જોવા . વૈશિગટન ગયો, કેમકે પહેલી પાન-અમેરિકા કૉન્ફરન્સના પ્રતિનિધિતરીકે દક્ષિણના ગળ્યોના પ્રતિનિધિએને પિઞાનતો હતો તથા તેમની સાથે સારો સમઘ ધરાવતો હતો.

દેવયોગે મોરદામ હોટેલમા ત્ર મૂકનાની સાથે મે મિસૌરી રેટવામા મિનેગ હંસિનને જોયો એ પણ પેની કૉન્ફરન્સમા પ્રતિનિધિતરીકે મારા પારચમમા આવ્યો હતો તેણે મારા મતકાર કરી રસ્તાની સામી બાજુએ આવેના મકાન તરફ દષ્ટિ કરી મને કહ્યું —

“ પેના પ્રેસિડન્ટ તમને ઇશ્વરતથી બોલાવે છે ”

રસ્તો ઓળંગી હુ તેમની પાસે ગયો; એટલે તેમણે મને પૂછ્યું “ અરે કાર્નેગી તમે ક્યારે આવ્યા ? ”

“ આ ચાલો આવું છું હુ હોટેલમાં દાખલ થતો હતો ને તમે મને બોલાવ્યો. ”

“ કેમ આવ્યું થયું છે ? ”

“ તમારી માથે જગ વાત કરવા ”

“ આવો, ત્યારે આપણે સાક્ષતા સાક્ષતા વાત કરીએ ”

પ્રેસિડન્ટ મારો હાથ પકડ્યો અને મીમીમાળના આખા પ્રકાશમાં અમે એક કલાક કરતા વધારે વખત વૉશિંગ્ટનના રસ્તા ઉપર રખડ્યા. આ વખત દરમિયાન અમારી વચ્ચે જગ ગરમાગરમ વાદવિવાદ ચાલ્યો. મે એમને કહ્યું કે- “ તમેજ પ્રતિનિધિતરીકે મને ડૉન-ફ્રન્સમાં મોકલ્યો આપ્યો હતો; અને ત્યારે દક્ષિણ અમેરિકાના પ્રતિનિધિઓ વિદાય થતા હતા, ત્યારે તમેજ તેમને કહ્યું હતું કે- ‘ મે તમારા માનમાં જે લશ્કરનું રિવ્યુ ’ કરાવ્યું છે, ને અમારી પામે લશ્કર છે, એવું તમને બતાવવા ખાતર નહિ, પણ અમારી પામે લશ્કર નથી અને અમારે લશ્કરની જરૂર નથી, એવું તમને બતાવવા ખાતર, કરાવ્યું છે. અમે તમારા સંજ્ઞાના પઠીલ બાઇને કેકણે છીએ અને જો આપણી વચ્ચે કંઈ પણ વિરોધ જાગશે, તો તેનો નિકાલ પચમારફતે કરી લેનામાં આવશે. ’ આથી કરીને તમે આવી જાહેર માર્ગ મદલ કરવા અને નજીવી તક-મારને ખાતર નાનકડા ચિસિ માથે લડાઈ લડવા તરફર થયા છો, એ જોઈ મને એક તથા આશ્ચર્ય થાય છે. ”

‘ તમે ન્યુમૉર્કના ગદીશ છો; એટલે તમને તમારા ધંધા અને ડૉલરો-સિવાય બીજા કશાનો ખ્યાલ નથી. ન્યુમૉર્કના રહીશોની રીત એવીજ છે, જપની પ્રતિષ્ઠા અને આબરૂની તેમને જગ પશુ પરવા હોતી નથી. ”

“ પ્રેસિડન્ટ માહેય ’ જો લડાઈ જાગે તો, આખા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં સૌથી વધારે લાભ મનેજ થવાનો છે. મારા કારખાનામાં સૌથી વધારે પોલાદ નીપજતું હોવાથી મને કેરોડો ડૉલરની પ્રાપ્તિ થશે ”

“ કદાચ તમારા મંજૂરમાં એ વાત ખરી હશે આ બીનાનું મને વિશ્વાસ રહ્યું થયું હતું ”

“ બીજું હુ જો લડવાનું મન કરું, તો મારા બંદોબસ્તોનેજ શોધી કાઢું. ”

“ સામુ રાજ્ય નાનું હોય, માટે તે તમારી અવગણના કે માનદાનિ કરે તે તમે સહન કરશો ? ”

“ પ્રેસિડન્ટ સાહેબ ! મારી આખરને બટો વગાડનાર મારી જનસિવાય ખીલુ કોઇ નથી ઈજ્જત ઉપર ધા ધાથ તે જનતે કરીએ તોજ યાય. ”

“ તમે જાણો છો કે કાંઈ ઉપર ઉતરેજા આપણા ખવારીઓ ઉપર હુમલો કરવામા આવ્યો છે અને બેને ઠાગ કરવામા આવ્યા છે, એ તમે ફરગુજર કરશો ? ”

“ જુઓ સાહેબ ! જ્યારે જ્યારે દારૂ પી ઊઠતા જનવા ખવારીઓ બખેડો કરે, ત્યારે ત્યારે યુનાઇટેડ સ્ટેટસની આખર લેવામા આવી છે, એમ હું તો ગણ નહિ. ખીલુ આ ટોળીમા અમેરિકાના ખવારીઓ નહોતા એમના નામ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે એ લોકો પરદેશી હતા મારા દાથમા સત્તા હોય તો હું તો, જે વખતે શહેરમા તોફાન ચાલતુ હતુ અને સુબેદનો લગ-ચમેચો હતો, તેવે વખતે ખનાગીઓને કાંઈ ઉપર ઉતરના દેવા માટે, વદાણના કખાનને શિક્ષા કરે ’ અધાર પડી ગયુ અને અમે બ્લાઇટ લાઉસ (પ્રેસિડન્ટના નિવાસસ્થાન) ના બારણા આગળ આરી પહોંચ્યા, ત્યાંમુઘી વાદ વિવાદ ચાલ્યો પ્રેમિડટે મને કહ્યું કે, આજ મને ડોહતે ત્યા જમવા જનાનું આમત્રણ મળ્યું છે, પણ આવતી કાલે તમે મારે ત્યા જમલે તે વખતે કોઈ બદારનું આવવાનું નથી એટલે આપણે વાતો કરીશું ”

મે કહ્યું - “ આ આમત્રણથી મારી જાનને મોહુ માન મળ્યુ, એમ હું સમજુ હુ આવતી કાલે હું જરૂર આપને ત્યા આવીશ ” બીજે દિવસે સવારમા હું સ્વદેશ ખાતાના પ્રધાન મિ બ્લેઇનન મળવા ગયો તે પોતાની મેકેથી ઉઠી બન્ને દાથ મારા તરફ લખારી બોલ્યો - “ કાલે તમે અમારે ત્યા જમવા કેમ ન આવ્યા ? પ્રેસિડન્ટ સાહેબે જ્યારે મારી પત્નીને કહ્યું કે, તમે શહેરમા આવ્યા છો, ત્યારે તેણીએ કહ્યું - ‘ અરે, કાર્નેગી શહેરમા આવ્યા છે અને મારે અહીં એક લાજ પીરસેલુ પડી રહ્યુ છે એ અહીં આવ્યા હોત તો કેનુ સાઈ ? ’ ”

મે કહ્યું - “ હું તમને નથી મળ્યો, એ સારજ થયુ છે ” એમ કહી મેં પ્રેસિડન્ટસાથે બનેલો જત્તાત તેમને કહી સલગાવ્યો.

તેમણે કહ્યું - “ એ સારજ થયુ, નહિ તો પ્રેસિડન્ટ સાહેબ એમ ધારત કે આપણે બે મળી ગયા છીએ. ”

આ વખતે બ્લેઇનનો દીલોબન રોસ્ત અને પ્રેસિડન્ટનો પણ મિત્ર વેસ્ટ-વર્જનિયાવાળો સિનેટર એલ્કિન્સ ત્યા આવી ચડ્યો. તેણે કહ્યું કે, હું પ્રેસિડન્ટને

મળ્યો, ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે, જિલ્લિના પ્રકરણના સંબંધમાં કાલે તમારે એમની સાથે વાત થઈ હતી અને તમે જગ તપી જમને બોલ્યા હતા તે ઉપરથી મેં કહ્યું—“ જુઓ, પ્રેસિડન્ટ સાહેબ ! જિ કાર્નેગી મારી માથે જેટલી છૂટથી બોલે એટલું તમારી માથે બોલે એ મંજૂર નથી. તેમને એ સંબંધમાં થવું વાગી આવ્યું છે, પણ તમારી માથે બોલવામાં જે પ્રાધિકાર રીતે જ જગ સકાય રાખીને બોલે ”

પ્રેસિડન્ટ કહ્યું—“ હું તમને ખાતરી આપું છું કે તે જગપણ નકાચથી બોલ્યા નથી ”

જિ બ્લેકન ગુસેદને આડતા હતા, તેથી તેમના પ્રવાસથી એ પ્રત્નનો નિઠાર અમાધાનીથી લાવવામાં આવ્યો. હું મારી વ્યવસ્થાની ઉપરથી કહી શકું છું કે, એમણે એકથી વધારે વખત યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને પરદેશી સાથેની તક-રારમાં સંબંધ પડતું અટકાવ્યું હતું. વેડો એને મુસબ્બીઓ માનતા, એને લીધે બીજાના વગતા એ જે છુટછાટ મૂકવાની મંજૂર આપે, તે વેડો ખુશીથી મંજૂરતા.

ખાણા વખતે પાછા મારે પ્રેસિડન્ટ સાથે એ વિષયના સંબંધમાં વાત થઈ અને શાંતિપૂર્વક વાત થઈ હતી, પણ એમની તબિયત સ્વસ્થ જણાતી નહોતી. મેં એમને આરામ લેવાની સલાહ આપવાની દિમ્મત કરી તેમણે કહ્યું, હું લાખી મુદતથી એનો વિચાર કરી રહ્યો છું, પણ વડી અઘાતના ન્યાયાધીશ ન્યાયમંત્રિ ક્લેવેલી ગુજરી ગયા છે અને તેમની જગ્યાએ મારે વાલક માણસ ચૂકવેા જોઈએ મેં કહ્યું—“ મારી લાજમાં એક માણસ છે, પણ હું તેને મારે લખામણ કરી શકતો નથી, કેમકે અમે બન્ને મિત્રો હોવાથી એકબીજાના સંબંધમાં નિષ્પક્ષપાતી અભિપ્રાય આપી શકીએ નહિ, માટે તમે તપાસ કરજો એ માણસ પિટ્સબર્ગના શિરાજ છે ” તેમણે તપાસ કરી એને જ પસંદ કર્યો. મિ શિરાજને બંધાના તરફથી વેડો મળ્યો હતો. પ્રેસિડન્ટ હેરિમનની એ માણસ એ જગ્યામાં સર્વ રીતે વાલક હોવાની ખાતરી ન થઈ હોત તો મારી અગ્ર બીજા કોઈની લક્ષમણ કદપણ કામમાં ન આવત.

મેહરિંગ સમુદ્ધને વગતી તકરારનો સમાધાનીથી નિકાલ જગ્યામાં જે શરતો નક્કી કરવામાં આવી હતી, તે લૅડ્ઝ મૅન્ડગરનીએ નામનુર રાખવાથી પ્રેસિડન્ટ હેરિમન તેમના ઉપર ગુસ્સે થયા હતા અને તેથી એ પ્રત્નનો નિકાલ પંચ પાસે કરાવી લેવાની સાચી માગણીનો અસ્વીકાર કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો હતો. બ્લેકન પણ આ બાબતમાં પ્રેસિડન્ટના મત સાથે મળતા થતા હતા તેમની જે યોજનાને અગાઉ લૅડ્ઝ મૅન્ડગરનીએ પોતાના એલચીમારફતે વખાણી

હતી, તેનો પાછળથી તિરસ્કાર થવાથી જલેહન પણ તેમના ઉપર ચીડાયા હતા. તેમણે એકે પોતાનો આગ્રહ છોડવા કહ્યું તથા એમ દેખાતું નહોતું, તેમણે વળી પ્રેસિડન્ટ તો બેઠેઈનના કરના પણ વધારે મહત્તમ જણાવ્યા હતા તે પ્રથમ જલેહનની સાથે એ સંબંધમાં વાત કરીને તેમને સમજાવવા પાડી કે, આ બાબત માં હોર્ડસ્ટોન જાણીતું બીવકુલ ચલાવે નથી એમણે કેટલીક સારતો અગાઉ કબજા કરી દીધી હતી ખરી, પણ કેનેડાનો તેની સામે વિરોધ જણાવતા હવે એમનાથી એ સારતો કબજા ગ્રાપી સકાય, એમ રહ્યું નથી. વળી ઈંગ્લાંડને તે અસરમાં ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ માંથી તકરાર ઉપરિચય થઈ હતી, એટલે વધારામાં કેનેડાની હાજર વહેરી લેવા ઈંગ્લાંડનો કોઈ રાજદ્વારી પુરત તૈયાર થાય નહિ નોંઝળી પોતાનાથી જનતુ મધણ કરી ચૂક્યો હતો આખરે જલેહનને મારી દેવાનો સમ્માજ અમમ્મદ, એટલે પછી તેમણે પ્રેસિડન્ટના વિચાર પણ દેખ્યા બેહરિંગ મમુદના પ્રમ્નના સંબંધમાં બીજી પણ કેટલીક ગુમવાપુ-ભરેલી રિહનિઓ ઉભી થવા પામી હતી. એક દિવસ કેનેડાનો વડા પ્રધાન સર્ જોન મેકડાન'ડ પોતાના મત્રીમંડળ સાથે વૉશિંગ્ટન આવ્યો અને જલેહનને મળી આ પ્રમ્નના સંબંધમાં પ્રેસિડન્ટ સાથે વાતચીત કરવાની અનુકૂળતા કરી આપવાની તેણે માગણી કરી જલેહને જવાબ આપ્યો કે, પ્રેસિડન્ટને મળી સવારે જવાબ આપીશ.

આ પ્રસંગ વીલાનાઈ ઘાડી મુદતમાં જલેહન મારી બેગ થયા. તે વખતે તેમણે અને કહ્યું - 'તું સારી રીતે જાણતો હતો કે, પ્રેસિડન્ટથી સર જોન મેકડાન'ડને સરકારી રીતે મળી સકાય એમ હતુંજ નહિ, એટલે બીજો દિવસે મે તેમને તેવાજ જવાબ આપ્યો ' તે ઉપરથી સર્ જોનને તેમને એવો જવાબ આપ્યો કે, ન્યુયૉર્કનું સમ્માન જેવ અવતર ગલ્પ છે તેનું કેનેડા પણ અવતર નાજ્ય છે મિ. જલેહને તેમને કહ્યું કે, જો તમે કોઈ દિવસ કેનેડાના વડા પ્રધાનતરીકે ન્યુયૉર્કના અધિકારીઓની મુલાકાત લેશો, તો તું ધા કુ કે તમારે વૉશિંગ્ટનની અરકાર તરફથી કદક સાલણવું પડે, અને તેજ પ્રમાણે ન્યુયૉર્કના અધિકારીઓને પણ સાલણવું પડે.

પ્રેસિડન્ટ અને જલેહન બંનેની ખાતરી થઈ કે, અટિચ અવર્મેન્ટ નક્કી થયેલી સારતો પ્રમાણે વર્તવાની સ્થિતિમાં નહોતું અને હોર્ડસ્ટોન જાણીએ પોતાનાથી જનતુ ક્યું હતું, ત્યારેજ તેમણે પત્ર નિમવાની વાત કબજા રાખી; છતાં તેમ કબવાથી જલેહનને લારે નિગમ્યા ઉપર હતી એમની મુવના એવી હતી કે ક્ષિટન અને અમેરિકા દરેકે બેહરિંગ મમુદના પોતાના જુએ વળણ રાખવા અને તેમને, ગમે તે માન્યને વાવટો ધગવનાગ વદાણ એ મમુદમાં માહિયા પડવા.

કરતા માનમ પડે, તેમને પકડી લઈ જઈ કરવાના સગ્યા હક આપવા (એવા વહાણ ઇંગ્લાન્ડનો કે અમેરિકાનો સારો ધગવતા હોય, તેમના ઉપર પણ એ મત્તા વાપરવા દેવી) એટલે કે આ વહાણો સમુક્ત પોલીસની ગરજ સારત સોલ્ડમરીને ન્યાય આપવાની ખાતર જણાવતુ જોઈએ કે, આની 'સુધર મૂલ્યા' કરના બદલ ખલેદાનને મુખારકબાદી આપવાનો તાર તેમણે અંગ્રેજ એનવી સર જુલિયન પોન્સી ફોટ ઉપર કરી દીધો હતો આ સચવાનો અમલ થયો હોત, તો તબારીખમા પહેલી વખત જન્મે રાજ્યો સરખા અને સમુક્ત હક બોગવત સર જુલિયને આ તાર ખલેદાનને મતાયો હતો આ વાતનુ અંતે નિરૂપણ કરવાનુ કાગળુ એંગ્લુજ છે, કે તે ઉપરથી એમ સાબીત થાય છે કે, સહકાર કરવાને ઇતેજાર, એવા સમર્થ રાજપુરો પણ કેન્સીક વખત પોતાનુ ધાર્યું કરી શકતા નથી

ખલેદાન ખરેખર એક બાહોશ રાજદારી પુરુષ હતો એના વિચારો ઉદાર અને વિશાળ હતા, એની વિવેકબુદ્ધિ પાકટ હતી અને એ દમેશા સુનેદને ચાહતો ચિનિ સાથેનો વિગ્રહ, ફોર્સબીન અને બહેરિંગ મમુદ્દને પ્રમ, એ ત્રણ બામતોના મળધમા એણે શાંતિથી, શાણપણથી અને મગજનુ મમતોન પડું જળનીને કામ લીધું હતું ખાસ કરીને અંગ્રેજ બાપા બોનનારી પ્રત માથે ગારો અને ગારો સમઘ બાધવા તે દમેશા ઇતેજાર રહેતો ઇંગ્લાંડથી છૂટા પડવાના 'નત નતાના વિગ્રહ'મા ફ્રાન્સે આપણને જે મદદ કરી હતી, તેને માટે એના હૃદયમા અપાર ઉપકારની લાગણીએ વાસ કર્યો હતો, પણ તેને લીધે તેણે પોતાના મગજનુ મમતોવપણુ મુમાલુ નહોતું

હાલમા એક બાણા વખતે ખલેદાનને વાગ્યુદમા હિતગુ પડ્યુ હતું એક રાજદારીએ એમ જાહેર કર્યું કે મેટર્ન દમેશા ઇંગ્લાંડની સામે વૈગલાવ ગળે છે ખલેદાન આ વાતનો ઈનકાર 'યો' અને એનો ઇનકાર વધાર્યો હતો, કેમકે એમના નિયાગેથી આલિતગાર હતો એમના ઉપગના આરોપના ખરાપણના પુરાવાતરીકે કમેટન-જુવર દ્વીગીના તામથી જાળખાલી મુનેદનો દાખનો ગુલુ કરવામા આવ્યો, ત્યારે તેના જવાબમા તેમણે કહ્યું -“હું જવાબ સ્વદેશખાતાનો પ્રધાન થયો અને એ પ્રશ્નનો નિકાવ કરવાનુ કામ માગ લાયમા આવ્યુ, ત્યારે પત્રવ્યવહારમા તમારો પરદેશ ખતાનો પ્રધાન દમેશા એવી મનવગતુ નખાણુ કરતો કે -“નામદાર રાહેનગાર એવી 'અપેક્ષા રાખે છે' (એમએમસ) કે પી-” (એટલે કે અમારે અમુક રીતનુ વતન રાખણુ એનુ નામદાર રાહેન શાદ ખમારી પાસે માગે છે), પણ અમારો પ્રવાન તમાગ તરફ એની મત-વગતુ નખાણુ કરતો કે -“પ્રેસિડન્ટ માહેજ એવી ઉમેદ રાખવાની ટિમન

કરે છે (વેનચર્સ ટુ ટોપ) કે વી' આલો વહીવટ જોઈ મને ઘણી નવાઈ નાગી પાછળથી જાણે જ્યાં પત્ર વચ્ચે મળ્યાનો પ્રસંગ આ મો ત્યારે 'નામદાર' રાજેનાદ એવી અપેક્ષા રાખે છે કે વી' એવી મનનજનુ લખાણ જ્યારે મને મળતુ ત્યાં જામા જ્યાં આ ટુ પણ લખતો કે 'પ્રેસિડન્ટ સાહેબ એવી અપેક્ષા રાખ છે વી'

"ત્યારે તમે કહ્યું કરો છો કે તમે પત્ર વચ્ચે વહીવટ બદલો" પ્રેસિડન્ટ એમને આગે મારવામા આવતા તેમણે તમજ જવા આપ્યો - 'અત્યે જો જોઈને અરો બદલાયા હતા, તેથી વધારે અરો નહિ જો રાજ્ય યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ પાસે અમુક મામ કરાવવાની અપેક્ષા રાખતુ હોય (એકમપેક્ટ) તેની પામેથી તેવી જાતના કામની ઉમેદ રાખવાની દિ મત કરવાના (વેનચર્સ ટુ ટોપ)ના નમજામાંથી યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ નીકળી આગળ વધેતુ હતુ મે માન તમારાજ દાખનાં અનુચરણ કર્યું હતુ અને જો તમારા તરફથી 'ઉમેદ રાખવાની દિ મત કરવાનુ લખવામા આવે, તો અમારા તરફથી પણ તેમ કરવામા આવશે પણ જ્યાં તમે 'અપેક્ષા રાખશો, ત્યાંથી યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ પણ તમેશા સામી બાળુથી 'અપેક્ષા રાખશે'

એક ખાણમા જોમક અખરતેન અને સ્કૉટલેન્ડ સ્વીન કપનીના પ્રેસિડન્ટ ડૉ. વાનર્સ ટેનન્ટ, મહેમાનો હતા વાતચીતદરમિયાન પ્રેસિડન્ટે એમ કહ્યું - 'નાર્નગી અમારા મિત્ર છે અને એમને ધધામા સાક્ષ્ય મળતુ જોઈ અમે મુશી થઈએ છીએ પણ પોતાની રેતો બનાવવાથી એ લોકોના ઉપર મહેમાની કરતા હોય તેમ તેમને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની સરકારે દરસાન દર્શાવ્યું પો' તેથી વધારે રમની મદદ શમારે કરવી જોઈએ એ અમારાથી સમજતુ નથી

પ્રેસિડન્ટે કહ્યું - એ ત્રણ તરફ અમે એવા દૃષ્ટિથી જોતા નથી અમારે પાનાની રેતોની જરૂર છે અને અગાઉ અમારુ તમને દર દનના નેતુ ડૉ. નમજાનો બાવ આપવો પડતો હશે, આ તરફ આવવા અમેરિકામાંથી નીકળે, ત્યાં પછી અમારો નોકોએ કાર્નેગી સાથે દર દનના નીસ ડૉ. નરના લાવથી મોગી રમના કટાકટ કયો છે અને મા માનવુ એવુ છે કે કાર્નેગી અને તેના મિત્રાએ અમેરિકામા પોનાની રતા નાવવાના કુચરની ખીનરણી કરવા માટે જારે મુશી ગાકવાનુ જોખમ ખેડ્યું નહોત, તો આજપણ અમાર તમને દર દનના નેતુ ડૉ. નર મુજબનો ભાવ આપવો પડત'

આ વખતે અર વાનર્સ વચમા બોલી ઉઠ્યા - "એ વાત તો ખરી નથી નમો પગેશીઓ માટે અમે નેતુ ડૉ. નરનો ભાવ નક્કી કરી રાખ્યો હતો'

આ સાબળી બ્લેઈન દસીને કહ્યું - “ મિ એમરવેન ! હું ધાડ છું કે, તમે અમારા મિત્ર કરીને સારો કેમ (મુન્ડા) પૂરવા કરી શક્યા નથી ” તેમણે કહ્યું - “ નરિજ સ્વ યામ્ જેવા અમારી વિરુદ્ધ ફરી બેસે, એટલે પત્રી અમે ગી રીતે એવી આસા રાખી શકીએ ” આ સાબળી બધા હસી પડ્યા.

બ્લેઈન ઉત્તમ પ્રકારનો દાબરજવાળી પુરુષ હતો, અને એમના સલા પશુની ખાસ ધુળી એ હતી કે, એમના મુખમાથી એકપણ શબ્દ એવો નહોતો નીકળતો કે જે સારામા સારી શિષ્ટ મહત્ત્વામાં ન વાપરી શકાય એ અજળ પ્રકારના દાબરજવાળી હતા અને એમની સોજતમા રહેવાથી ખૂબ મજા પડતી એ એમને કોઈ વખત ઉચ્ચપાત્રન જરાનના વિચારો દર્શાવતા સાબળ્યા નથી અને બીજા રાજ્યો સાથેના પ્રત્નોના સંબંધમા તે હમેશા મુલેહ બળ વડા તાકગુજ વનજી બતાવતા એ એક ઉત્તમ પ્રેસિડન્ટ નિરૂપત.

પ્રકરણ ૨૮ મું હે અને મેં કિન્હી

ન જે ઘણી વખત અમારો મહેમાન થઈ દેવાડના નથા રમાને મા આવતો અને ઇં સં ૧૮૯૮ મા તે અમારી ખામ રિંગો ખાતે આવવાની તૈયારીમાં હતો, એટલામાં પ્રેસિડન્ટ મેમ્બરનીએ એને સ્વેચ્છા ખાતાના પ્રધાનના ટોલનો સાજ સલાણી પેલા માટે બેનાવી નીધો અને આશીસમાં મેના એવું નુર મામ બીજા કોઈ પ્રધાને ભાગેજ પુર દેશે એના પ્રમાણિકપણ ઉપર પેમનો ન પૂર્ણ હતનાં મેમનો અને એના મનોરથા રમેશા ઉચા ફરજતના હતા તડાઈને તે દમેશા ધિક્કારતો અને મ્હેતો કે એ માપસમજતની અત્યંત લખર, છતા અર્થવગ ની મૂખ ધ (મુગર્ગન ફોની) છે

ન્યુયોર્ક જતા તે તથા હિનિ જાહન મન લડનમાં મળ્યા તે વખતે હિનિ પાછળ ગાયુઓ ખાનમાં મનો નવાન મલ્લ જોશએ ચલાતો હતો બને મારા અભિપ્રાય નાથે મળતા થતા હતા કે, એ ટાપુઓને ખાનસા કરવાનું કામ યુનાઈટેડ મેમ્બરી મુખ થયેલી રાજનીતિવિરહનુ રજુ એ રાજનીતિ એવી હતી કે, આપણા સાત્રાલ્લની મુદ્દા અમેરિકા ખાની ખાતર થઈ જવી નહિ અને રૂના મુરકો હતી નવાની ના સા રાખરી નહિ હેની ન ન ખાતાના આશીસમાં અમે આ પ્રમાણેનો નિશ્ચય કરી, ત્યા પહા તેણે મને નીચે મુજબનો પત્ર લખ્યો હતો -

૧ ન તા ૨૨ ઑગસ્ટ ૧૮૯૮

મારા વડાના મર્નંગી

તમાગ માયાગુ પત્ર માટે ' તમારો આનંદ માનુ છું

' નોર્થ અમેરિકન માનો તમારો પેખ મે મલ્લ ઉત્સાહ પૂર્વક વાન્યો છે હું તમારા વિવાદ સાથે મેમ્બરી મળતો થાકે છું, ને મારી હાનની પરિચય નિમા માગથી મી શમય એમ નથી અત્યાગ માન એવોજ વિવાદ મારી

આગળ ત્યાં કંઈ છે, કે કિંવિપાકન ટણ્યોનો કળતો છોડના આપણે કેવી રીતે શક્તિમાન થઈ શકીએ ? આ મહત્વના પ્રશ્નનો નિકાલ કરવાનું મારે માથે નથી આવી પડ્યું એ માઠ સફલાવ્ય છે”

પણ દેવની ગતિ એવી વિચિત્ર છે કે જે કાર્યમાથી મુક્ત ગેના જન્ય તે પોતાની જાતને અભિનયન આપતો હતો તેજ કાર્ય તેને કરવું પડ્યું હતું.

ભોખર સોડાના જળવાની ગઝઆતમા ચીનના પલમા ને એડ્ડેજ હતો, તેમ તુનેલ વખતે ચીનને વાલકાગર શરૂતો નહીં જગ્યામા પણ તેનો ખોલ દાખ હતો ઈંગ્લેન્ડના પ્રત્યે પણ તેનો ભારે સફલાવ હતો અને આ જાબતમા તે પ્રેસિડન્ટ પણ તેવાજ મનોભાવવાળો હતો ક્યુબાના વિગ્રહમા એનનો પત્ન જગાજ બીજા ચૂંટાપી રાજ્યોની વિગ્રહ પડવા મારે તે મિટનને ઉપકાર માનતો હતો પનામાની નહેના મનધમા હે અને પોન્સફોર્ટ, એ બેએ નહીં કરેલી શરૂતો વણાને અસતોતકારક વાગતી હતી મિનેટર ઓરિકનમે મને કહ્યું કે, ન્યુયૉર્ક ટ્રિબ્યુનમા તમે પ્રમિદ કરેલી એની વિગ્રહની દલીલો હું એના સબધમા મોજવાનો હતો તેને આગલે દિવસે મારા દાખમા આની હતી અને તે મને બહુ કામ લાગી હતી આ બેખ પ્રમિદ થયા પછી થોડા દિવસમા હું વૉશિંગ્ટન ગયો હતો, ત્યાં મિનેટર દેનાની માથે પ્રેસિડન્ટની પાસે જતા એ કોનગરની વિગ્રહ સીનેટમા જે સુધારો ગજુ થયો હતો, તેથી એમના મનમા વણી ચુક્યવણ હિતવન થઈ ગયો એમ જણાવું હતું. મીનેટની જે માગણીઓ હતી, તે દેવાડ પ્રશીય કબૂલ ગાખને, એવી મારી ખાત્રી હતી, અને મે પ્રેસિડન્ટને પણ તે પ્રમાણે જણાવ્યું આ કાર્યમાટે જોઈતા નાણા આપણે પૂરા પાડનાના હતા, અને આપણાથી બીજા નગરનો સગીન લાલ એમને થવાનો હતો, તેથી આપણી વાજબી માગણીઓ તે પ્રશીય કબૂલ રાખે એમા નવાજ નહોતી.

મીનેટર દેનાએ મને પૂછ્યું કે, તમે જૉન ને મળ્યા છો ? (એ અને પ્રેસિડન્ટ મેંકિન્ડની જાનને દેને એ નામથી મોનાવતા) મેં નકારમા જવાબ આપ્યો એટલે એમણે મને કહ્યું કે, તમે જઈને તેમને દિમન આપી આવો; કેમકે સુધારા ગજુ થયેવા દેનાથી એમનું મન પણ વ્યગ્ર ચલુ હતું મે જઈને તેમને કહ્યું કે, કેપ્ટન-જુબ્બાણા કેપટરમા પણ મીનેટ સુધારાવધાન દાખન કર્યા હતા, પણ લાંબ કાંઈ એ વાત જણવુથ નથી તેમ કાંઈને એની પગા પણ નથી તેજ પ્રમાણે દે-પોન્સફોર્ટવાળા કોનગર પણ સુધારા અરૂપમા મજુ થઈ જશે, તો પાછળથી કાંઈ તપાસ કરવાની દરકાર કરવાનું નથી કે એ તે અજાન્યરમા મજુ થયા છે કે સુધારા અરૂપમા, પણ એમને

એ બાબતની સકા હતી અને એ એમ માનતા હતા કે, હજારો દલે પાણુ દાગે નહિ આ બનાવ બન્યા પછી થોડે દિવસે તે એમની સાથે બાણુ લેતો હતો તે વખતે એમણે મને કહ્યું કે, તમારૂં મારણ ખરૂં પડ્યું છે અને બહુ દીકરાકે મારે છે

એ વાત ખરી હતી ઋષિદેને વાસ્તવિક રીતે એમ જાણારી થીયું હતું કે અમારે તો માત્ર એ નહેર તૈયાર થાય એટલું જ જોઈએ છીએ અને બીજી બાબતોમાં તમે જેમ કહેસો તેમ વર્તવા અમે તૈયાર છીએ આ પ્રમાણે આ નહેર આપમે જેની જોઈએ તેવીજ થવા પામી છે એના વહીવટમાં માર્ક પેર-ગ્રાન્થ તરફથી કમ્પાઇઝ થવાથી સંભવ રહ્યો નથી. કદાચ એ વખતે એ નહેર બાધવા પાછળ કરેલો અચ આવરમક નહોતો, પણ કસ્પિત દુસ્મનોનો નાશ કરવા માટે વિનાશકારી દરિયાકે રાક્ષસો (વડાયક મન) તૈયાર કરવા પાછળ પૈસા ખર્ચવા તે કરતાં એની પાછળ જે ત્રણ ચાર અનજ્ઞ મનુષ્યોનો ખર્ચ કરવામાં આ રો એ વધારે પસંદ કરવા લાયક છે નહેર જોડવાથી બહુમાં બહુ તો તોજ ગય, પણ ત્યાંથી એ વાત અમે, પરંતુ લડાયક મનવારો તો લડાઈને જન્મ આપે કેમકે કેટલીક વખત દુષ્કર્મ કરાવા સાધનોના ફર્શનમાત્રથીજ દુષ્કર્મ થવા પામે છે

મિ હે સીમેને ધોવર જેવી દેખતો એની વાત આવે એટલે એને યોગારોખનાનો વિચાર રહેતો નહિ ૪૦ સ. ૧૯૦૫ની આર્બિટ્રેશન ટ્રીગીમાં માન એકે કેમણે 'એમોમેન્ટ (કલ્પન) સન્દ વાપરવામાં આવેલો હતો, પણ તે સન્દ ફેરવીને તેની જગ્યાએ સીમેટે (ટીગી) 'કોનકરાર' મન્દ દાખલ કર્યો, એના ઉપરથી તો એ રાનો પીળો થઇ ગયો હું માનુ છું કે, આમ થવાનું ગુપ્ત કારણ એમની તનગી તનિયત હતી કેમકે એ વખતે એના અગન મિત્રોને એની તનિયત અતિશય લથડી ગયાનું ગ્રાન્થ સમજાયું હતું એમના ધર્મ આગ મના બાણુ વખતે મે એમને હેના લેધા હતા આ વખતે મીમે તરફના મુનારાવવારા સાથેના કોનકરાર (આર્બિટ્રેશન ટ્રીગી) ની મજૂરી માટે પ્રેસિડેન્ટના તરફ રવાના કરવામાં આ પા હતો સ્વદેશ ખાતાના માજી પ્રધાન ફોર્ટ ગની આવેદાની નીચેનો એક પક્ષ આ પ્રમાણેના મુધરેવા કોનકરાર મજૂર રાખ્યા પ્રેસિડેન્ટને આગ્રહ કરી રહ્યો હતો પ્રેસિડેન્ટનું વલણ પણ તે તરફનું જણાતું હતું, પણ પાછળથી સેક્રેટરી હે સાથેની વાતચીત ઉપરથી મને એમ સમજાયું કે, હવે પ્રેસિડેન્ટ એ કોનકરાર મજૂર રાખશે તો હવે પણ આમી આવશે પોતાના બૂના મિત્ર જોન હેને એના ઉદ્દેશ મદવા વખતે માત્ર આપવાની ખાતરજ જે પ્રેસિડેન્ટ રૂઝવેટી એ કોનકરાર નામજૂર કર્યા હોય,

તો તેથી મને અચ્ચો લાગે નહિ-અર્થાત્ એનાજ ખાતર તેમણે એ મન
કર્યો નામ લુગ ક્યા હતા મારી ખાતરી છે કે એ ઉમદા પુરુષનો શ્રવણ દુખાય
એવું કાંઈ, ના જાણે - આ જાગતમા હેએ જગતમાં દે પડેલી હતી
કે મીનિટને નમ્યુ નજ આપતુ એમનાથી ફો પડીને મે જે આવી મારી
પત્નીને કહ્યું હતું કે ફરીથી એમનો મેળાપ થશે કે કેમ, એની મને શકા પડે
કે ખરેખર તેમજ નમ્યુ-અમારો મેળાપ નજ થયો

વૉશિંગ્ટન ખાતાના કાર્નેગી ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડમાં હે
લગ્યાનથીજ એક ઇન્ડી તથા એમનું હતો અને તેના કામકાજ ઉપર તે ખૂબ
ધ્યાન આપતો, તથા તેના સંબંધમાં જમને નખતોવખત કિંમતી મનાવ
આપતો એક ગળગ્રંથગ્રંથી પુસ્તકતરીકે તેણે ચોખ્ખા વખતમાં સારી નામના
મેળવી હતી, તેમ ખરા ડગરના દોષ્ટો પણ તેણે વણા મપાદન કર્યા હતા
એમનો એક કાગળ મે છવની જે સાચવી રાખ્યો છે એમનો સ્વભાવ અતિ
શય એટલો હતો અને મિત્રોને માટે તે બહુ મહત્વાન ધગવતા અત્યારે
એ આ દુનિયા ઉપર નથી, તેને વીધે દુનિયા અને તેટલે અંગે નિર્જન લાગે છે

ક્યુમાના જળના ઇન્ધિયાન અત્યાચારો દરવામાં આ ચલના જે જ્યાન
પ્રાપ્ત થતા, તેને વીધે ચોકનાગણી ઉસ્કેગવાને પશિષ્ટાએ સ્પેનનો વિમલ
ઉપસ્થિત થવા પામ્યો હતો પ્રેમિડન્ટ મેંકિન્લીએ એ વિમલ ઉપસ્થિત થતો
અગ્રણ્ય માટે વણી મહેનત વીધી હતી સ્પેનનો એનચી જ્યારે વૉશિંગ્ટન
ઢેલીને આવ્યો ગયો, ત્યારે ક્રાન્સના એનચીએ તેની વનીથી સ્પેનના પ્રતિ-
નિધિનરી સુનેદનાં સદેશ આપુ ગમ્યા એને ક્યુમાને અગ્રણ્ય આપવા
નું કમન હતું પ્રેમિડન્ટે જવાબ આપ્યો કે 'અગ્રણ્ય' એટલે નુ, એ માગથી
નામ મમજતુ નથી, પણ મારી ઈન્ડા એવી છે કે કનેડા જેવા દેશો ભોગવે
છે તેના હક ક્યુમાને મળવા જોઈએ એવું આ વાત કહ્યું ગયું છે એવી
મનમનો તાર ક્રાન્સના એનચીએ પ્રેસિડન્ટને બતાવ્યો, એટલે એ જાને માણસ
એમ મમજ્યો કે, હવે ઈન્ડા સવાતુ ગેલુ નથી અને બધું નહીં થઈ ગયું
દેખાવમાં તો તેમજ હતું

હું જ્યારે ન્યુયૉર્કમાં હોઉં, ત્યારે મીનિટનો સ્પીડ (સલાપતિ) રીડ દર
વિષયે મવાગમાં માટે ત્યાં આવતો એ મુજબ તે માન દુષ્ટોપમાથી પાછો
આ થો કે તરતજ એ મારી પામે આવ્યો અને મને કહ્યું કે, આ વખતે
નિર્ણય ઉપરનો કાણુ નુ જેવી રીતે શમાવી મેંયો છું, તેવા મે કદી અગાઉ
આવ્યો નહોતો મલાને શાત પાડવા માટે એને ખુરસી છોડી સરળ પરિ-
સ્થિત મલાને અમનવવાનું પણ મન ચર્ષ ગયેનું ક્યુમાને સ્વરાજ્ય આપવા

એન કબૂલ થયું છે અને એની મતવબ્બનો તાર પ્રેસિડન્ટને મળી ચૂક્યો છે, એમ જાહેર કરવા છતાં પણ સલામદોનો પિત્તો નગ્ન પડ્યો નહિ એ સમાચાર બહુ મોડા મળ્યા.

ગિપ્જિતકન પદ્ધતિના કેટલાક સલામદોએ ડેમોક્રેટિક પદ્ધતિની નરકેણીમાં લગી વિચાર જાહેર કરવાની દરખાસ્તની તરફેણમાં મત આપવાનું કબૂલ કર્યું હતું સભા ઉપર આવેશ અને સુસ્માનુ પાનાવરણ ફરી વળ્યું હતું હાવાનાના અખાતમાં અમેરિકાનું મનવાર મેઈન, સળગી ઉઠ્યું હતું-એ કામમાં રહેનતો હાથ છે, એમ માની લેવાથી બળતામાં ઘી હોમાયા જેવું થયું હતું ખરી રીતે જોતાં તો એ કામ કરવા જેટલી ચાવાહી અને હોશિયારી રહેન ધરાવતું નહોતું.

આખરે લડાઈ જાહેર કરવામાં આવી પ્રજાએ પણ એ નિર્ણયને વધારી લીધો મેંકિન્લીની સુરેદ્દલરી ગજનીતિ કયાંય વસડાઈ ગઈ અને એમને દેશની માગણીને તામે થયું પડ્યું ગવર્મેન્ટે પછીથી એમ જાહેર કર્યું કે, મુલક મેળવવાની હાથસાધી આ લડાઈમાં જ પલાવવામાં આવ્યું નથી. કયુબાને રતન તતા અપાવવાનું વચન આપવામાં આવ્યું-અને એ વચન પાળવામાં આવ્યું હતું આ વાતનું વિરમરણ થયું જોઈએ નહિ, કેમકે આખી લડાઈ-દગમિયાન એવી એજ વાત શોભા આપનારી હતી.

પણ ફિલિપ્પાઈન ટાપુઓ પચાવી પાડવામાં આયા, એનું કલક તો વપાગમાં ચોટેનું જ નહ્યું નવા પ્રદેશ ઉપર લકુચત જમાવવાની ઇચ્છાનો છનકાર વગવામાં આવ્યો તો, પણ આ કાર્યનો અર્થ બીજો થઈ શકે એમ હતું જ નહિ એવેનની નામરજી હતી એ કરેલ ડૉયર આખીને એ મુલક તેની પામેશો પડાવી લેવામાં આવ્યો હતો એવેનની સાથે લડવામાં ફિલિપ્પાઈનના રહીશોએ આપણને મદદ કરી હતી પ્રેસિડન્ટની મવાદ મુજબ આખીને પ્રધાનમંડળે ફિલિપ્પાઈન ટાપુ ઉપર માત્ર આગબોટો માટે કોનસા લેવાનું મથક આપવાની માગણી કરવાનો ઝગવ જોઈ હતો. અને એમ કહેવાય છે કે, સુનેદની શરતો નક્કી કરવા માટે પારિસમાં બેઠા થયેલા પ્રતિનિધિઓ ઉપર સરખાતમાં એવી મતવબ્બનો તાર રવાના કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારબાદ મેંકિન્લી પશ્ચિમના પ્રદેશમાં પર્યટન કરી આવ્યો ભાવજોદગમિયાન અમેરિકાએ મેળવેલી જિતના મબ્બમાં ઇસારો કરવામાં આવે, ત્યારે લોકોએ એ કથનને તાળીઓથી વધાવી લે એ આભાનિકજ હતું; પાનું એકદર લકીકત ઉપરથી એમના મગજ ઉપર એવી ઊંડા પડી કે, એ મુલક પાડો મોખી દઈશું તે એ લોકોને પમદ પડશે નહિ અને તેથી તેમણે પોતાની પ્રથમની સગનીતિ બદલવાનો નિશ્ચય કર્યો. પ્રધાન-

મહાત્મા એક સભ્ય પાસેથી અને એવી જાતથી મળી છે કે, દરેક દરેક સભ્ય આ વિચારની વિરુદ્ધ હતો સીનેટના એક મલાસદે અને કહ્યું હતું કે, જજ્જ્ કે જે મુદ્દે કરવા ગયેલા પ્રતિનિધિઓ પેકીનો હતો, તેણે પાન્સિ ખાતેથી પોતાનો વિરોધ દર્શાવનારો એક લેખ વખી મોકલ્યો હતો તે એવો તો ખુબ છે કે જો તે પ્રસિદ્ધ કરાયા આવે તો તે વૉશિંગ્ટનના છેવટના બાપણને તો આવે એવો છે

આ પ્રમુખે પ્રધાનમહાત્મા એક અધગણ્ય મુદ્દા માગ મિત્ર કોર્ટેવિયસ ઓન વિનસે મારી પાગે આવી અને આ પ્રશ્નના સંબંધમાં પ્રેસિડેન્ટે મળી આવવા જણાવ્યું તેણે કહ્યું—“તમે એમના ઉપર નાગવજ ધરાવો છો અને એમો રૈકીના કોઈ એમના વિચાર ફેરવવા શક્તિમાન થયા નથી” હું વૉશિંગ્ટન જઈ તેમને મળ્યો, પણ એમણે પોતાની હા ઠોડી નહિ એમણે કહ્યું કે, આપણે જો એ મુલક ઠોડી દઈશું તો પ્રજા બળવો વરશે પ્રધાનમહાત્મા આખરે એમના મનમાં ભળ્યું, પણ બધા એમ મમજતા હતા કે એ મુનડને જીતે માન એક હગ્ગામી પગનાલગી ગણવામાં આવશે અને કંઈ બદલાવ આવતા એ કબજો ઠોડી દેવામાં આવશે

આ મુલક ખાતે જવાના ધરાવનાર કોનેલ યુનિ વર્મિટીના પ્રોસર રકરમૅનને મેનારી પ્રેસિડેન્ટે તેને ફિનિશ્પાઇન ટાપુની સ્થિતિ જોઈ આવવા માટે નિમેલી કમીટીનો યોર્મૅન બનાવે, અને જજ્જ્ ટેકટકે જે અમેરિકાની જૂની રાજનીતિનું ઉલ્લેખ કરવાના આ કાર્યને સખત રીતે રમોડી બાંધતો હતો, તેને તેણે લાનો મનર્નર નીચે ન્યાયમૂર્તિએ બપોરે કહ્યું કે, આ કાયદે વખોડી કાઢનારને એ કાર્ય મોપનું એ વિચિત્ર દેખાય છે, સાર પ્રેસિડેન્ટે જવાબ આપ્યો કે, એજ કારણને નીચે મે એ જગ્યા ઉપર તમારી નિમણૂક કરી છે દેખાવગા તો આ બધું ફીક દેખાય છે, પણ મુનક ખાવસા કરતા અટકવું અને ખરીદેનો મુલક પાછો મોપવો, એ એમાં વણે તફાવત છે અને તરતજ એ વાત સમજઈ હતી

સ્પેનની સાથેના કોવરસા પેકીનો આ ભાગ સિનેટમાં ૨૬ વરનાની એક વખત આવનના હાથમાં સત્તા હતી, તેથી એ ગીતે કાગ વાઢી વવાની તજ વીજ કરવા માટે હું વૉશિંગ્ટન ગયો અને દગખાસ્ત ઉપર મત લેવાતા સુધી ત્યાં રહ્યો ત્યાં મને ખુબ મળી કે, આખરે બપોરે વૉશિંગ્ટનમાં હતો, સારે એણે પોતાના પક્ષના સભાસદોને એવી મલાદ આપી હતી કે, આપણા પક્ષના તિતની ખાતર આ કોનકરાર મલુગ થતા દેવા એ ધનના લાયક અને હા પાડુએની ગજનીતિ છે, કેમકે તેને લીધે રિપબ્લીકન પક્ષ ઉપરથી લોકોનો

વિશ્વામ ઉઠી જશે બળવાની કિમતતરીએ બે કરોડ આપવાથી કોઈ પણ પક્ષ મત્તા ઉપરથી ગળડી પડવા વગર ગ્રેજ નહિ આવનના પક્ષના સાત સુસ્ત સભામંદ દિનિષ્પાદનના ગાયુઓ આવમા કગ્વાની દરખાસ્તની વિરુદ્ધ મત આપવા તૈયાર હતા.

આ વિચારના મનુષ્યમા મારી સાથે વાન કગ્વા માટ કાવન મને મળવા ન્યુયૉર્ક આવ્યો હતો કેમકે આ ટાયુઓ ખરીદી નેવાની વિરુદ્ધના માગ વિચાર જગપ્રસિદ્ધ હતા, હું રાશિગટન ગયો, ત્યારે કાવન એમાદા ખાતે હતો, એટલે મેં તેને ત્યાં નાર કરી વસ્તુચિલિની મમજ પાડી એના પડના સભા મહેતને પોતાના અભિપ્રાય મુજબના મત આપવાની છૂટ આપવાનું મને નારથી જાણાવાની મેં માગણી કરી તેમનો જવાબ મેં ઉપર જણાવ્યો તેવો આવ્યો આવો મદત્વનો મુદ્દો જેમા નબીગ પરિણામ સમાપ્તવા હતા, તેને પક્ષાપહીને સવાન બનાવવો, એ એમનું કાર્ય અટકાવેલું હતું પરિણામે મહાપતિનો વચાગનો મત દરખાસ્તની નરફણમા પડવાથી મનકગર મળુગ થવા કાવનના એક મળે દેશને આ વિનાશકારી પગલું ભગ્તા અટકાવ્યો હોત આ બનાવ નવા પડી ધણી વરમેસ્ટરી કાવનપ્રત્યે હું મારો લાવ મતારી મકથો નહિ પોતાના પક્ષના નાજની ખાતર પોતાના અગત વિચારોનો તેમ દેશનો ભોગ આપે એવો એ મને લાગ્યો.

આ દરમિયાન થયા પડી હું પ્રેસિડન્ટ એક કિન્નીને મળવા ગયો, તે વખતે મેં એમને કેવી રીતે જિત મળી હતી, તે મમજલ્યુ અને પ્રતિપક્ષના ટેકાની જરૂર પડે એવી રિશનિમા પોતાને મૂકવા બદલ તેમનું લાલચ કરી, કાવનનો આજાર માનવા મેં તેમને જણાવ્યું હતું મારો માદ્યે દૂર પડેલા મુલકનો સમ્માન તરીકે ભોગવેલો કગ્વો, એ અમેરિકાના રાજવારીઓમાટે એક નવો અખતરો કરી જોવા જેવું હતું એમા કટની મુગીમતો નમાયરી હતી અને કેટલું જોખમ ખેડવાનું હતું, એનો તેમને બીનકુલ ખ્યાન નહોતો આવ્યો મુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના પ્રમસતાક મળ્યે એક મબીર પ્રકાગનું બૂલબરેલું પગલું ભર્યું, જેને વીધે તેને પોતાના લરકરમા તેમ નૌકામન્યમા મોટો વધારો કગ્વો પડ્યો ત્યાંથી રાજ દારીઓના વિચારોમા કેટલા મોટા ફેરફાર થયા હે.

૪૦ સં ૧૬૦૭ માં હું પ્રેસિડન્ટ રજવેટ સાથે નાખતો કગ્વા બેઠો હતો તે વખતે તેમણે મને કહ્યું - “દિનિષ્પાદનની બવામાથી છૂટવા માટે મૌયા વધારે હતેજાર દોષ એવા બે માણુઓ નમારે જોવા દોષ તો તે આ રવાનું પોતે અને મોટેરી ટેકટ.”

મેં પૂછ્યું - “ત્યારે તમે તેમાથી કેમ છૂટતા નથી? એમ થવાથી અમે-

રિહાની પ્રજા ખરૂંમ રાજ થશે '.

પણ એ બંને એમ માનતા હતા કે, એ ટાપુઓને અસાધ્ય બોગવવા માટે પ્રથમ તૈયાર કરવા એ આપણી પહેલી ફરજ છે 'હવે જાણે નહિ, તાનુશી પાણીમાં પણ મૂકવો નહિ' એના જેવી આ દલીલ હતી કપડાંનાં તિરાજ છટકો ચલાવો નથી.

મામા પણ તરફથી એવી દલીલ લાવવામાં આવતી હતી કે જો આપણે મિટિપાહનનો કબજો છોડીશું, તો જર્મની તેને પચાની પડાને બાકી દલીલ મનગ એટલે વિચાર નહોતા કરતા કે એનો અર્થ એટલેજ થાય કે પૂર્વના મુલકો ખાતેના પોતાના નૌકા ખાતાના મથકથી થોડેજ દૂર-મથકે આનંદ ત્યજીને નૌકાબળતુ મથક આપણા દેશ માટે એટલિટને કમુલ થય મેક-કિન તેને સિવરપુત્રથી ૮૦ મહાનદી આયર્લેન્ડના કિંગડમ આગળ એનું મથક સ્થાપવા દે એના જેવું એ કહેવાય. આ જાતખાની પગતુ લખાં આ થોડા વિમ પછી આ પ્રવેશના સમયેમા અચાંચકાવની વખતે, જે લેડિઝ પ્રથમ આ મુલક આપમા કરવાની વિરુદ્ધ હતા તેવા, મેકેટને રૅફ્ટ જેવા-માણીને મેકેશી આવી દલીલો આપણી મને નવાજ લાગતી બીજાં મળ્યોના એકબીજાની માર્શિના સબધમા આપણે કશું જાણુતા નથી આપણે અત્યા મુખી એક અસુજ અને એકત ગાંધ્યતરીકે ગયા છીએ જે દિવસે આપણે એનથી જુદી જનની ગિયિતિ બોગવવાની લાગણી કરીનું તે વિવિધથી આપણુ નહીં ફરી વળુ એમ માનજો.

પ્રકરણ ૨૯ મું જર્મનીના શહેનશાહનો મેળાપ

૧૮ એપ્રિલ યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓ મમદાના કંકટગનીકેના માગ પડેલા લાપલે જર્મન શહેનશાહનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું તેમણે દેખાવિન માગ્યું તે મને ન્યુયોર્કમાં કહેવરા મુ હતું કે, એ આપુ લાપલે : અક્ષરશ વાચી ગયો ૮ વધાગમાં આ કાગળની માથે તેમણે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને ધર્મસમાજમાં દાખલ કરતી વખતે જે ઉપદેશાત્મક લાપલે કહ્યું હતું તેની એક પ્રત પણ

મારા C. ૧ મોકલી આપી હતી પછીથી એમને મળ્યા જવાના આમ ત્રણ પણ મને મળવા પાડ્યા, પણ મીન કામના મેડાણને વીધે દુ ઇ. સ. ૧૯૦૭ ના જુન માસ નુધી એમની મુનાગાળનો લાલ લેવામાટે નીકળી શક્યો નહિ ૧ માગી પત્ની નાથે કિપના જઈ ઉનથે ત્યારે અમેરિકાનો મર્વિન ખાતાનો એવની મિ ટાવર અને નમના પત્ની અમને લેવામાટે આમા આવ્યા હતા. તેમણે અમારી વણી મારી સગબરા કરી અમે ત્યાં નહીં જિવમ ગયા, તે દર મિયાન, એમની માગ્યું તે અમે ત્યાંના ઘણા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોના પરિચયમાં આવ્યા

પહેલે દિવસે મવાગમાં માગ નામ ન ધાવવા માટે મિ ટાવર અને શહેનશાહની કાગનોકા ઉપર તેડી ગયા તે વખતે શહેનશાહનો મેળાપ થવાની વખત નહોતી, પણ એવામાં એમણે તત્કા ઉપર દેખા દીધી અને મિ ટાવરને દેખના આટલા વહેના નૌકા ઉપર આવવાનું તેમને કાગળ પૂછ્યું તેમણે જુનાસો ક્યો કે, હું મિ કાર્નેગીનું નામ ન ધાવવા આવ્યો છું અને એ પોતે પણ માથે આવેલા છે. તે ઉપરથી તેમણે પૂછ્યું — “ત્યારે એમને અમારી દલગીમાં કેમ લાવના નથી ? અમારે એમને દમજાળ મગવું છે.”

આ વખતે નૌકા ખાતાના મેનાપતિઓ તથા અમનદારોની પરિવદ્ ભરાવાની હતી, તેથી દુ તેમ કટનાક અમનદારોની માથે વાતે વગરોતો હોવાથી પાછળથી આવતા મિ ટાવરને તથા શહેનશાહને હું જોઈ શક્યો નહોતો. મારે ખમ કાદનો દાય અડકતા મે પાછળ જોયું એટલે મિ ટાવરે કહ્યું — “મિ.

કાર્નેગી' નામદાર સહેનસાહેબ પધાર્યા છે "

નામદાર મહેનસાહેબ મારી પામે આવીને ઉભા છે, એનો મને મપૂર્ણ ખ્યાલ આવતા એકાદ પળનો વિચલ્ય થયો પણ પત્રી બન્ને હાથ ઉભા કરી હુ, એકી ઉઠ્યો -

" મારી ઉમેદ હતી, એમજ જાન્યુ છે. કોઈપણ જાતના નિષ્ઠાચાતુરિયાય હુ આકાશચારી આપની આગળ જારીને પત્રો દોડે એમ જાન્યુ છે. ' પત્રી મેં આગળ ચલાવ્યુ - " નામદાર સહેનસાહેબ આપના આમ તણને માન ધાપી મેં બે રાતોની લાગવાગટ મુમાકરી કરી છે બીજા કોઈ મુકુટધારી પુરુષને મળવામાટે મેં અગાઉ એટલો જમ લાધો નયો. " આ સાંભળી સહેનસાહેબ મુગ્ધ કરી નાખે એવા હાથ માથે મેલ્યા - " ખરી વાત છે, મેં તમારા પુનઃક વાચ્યા છે. તમે રાજ્યએને ચલાવતા નથી "

મેં કહ્યુ - નહિ, નામદાર ' ખરી રીકીકન એની છે કે, હુ રાજ્યએને ચલાવતો નથી, પણ રાજ્યએની પાઝળ જે અનુલ્લ હોય છે, તેની મને જ્યારે કાબી થાય છે, ત્યારે તેને હુ ખસુસ ચાહુ છુ "

" તમે એક ગળને ચાહો છે, એ વાત હુ જાણુ છુ એ રાજ્ય એકલે-લેન્ડનો રોખડો જુસ છે બચપણમા મેં એમને સાગ વીરપુરુષવતરીકે સ્વીકાર્યા હતા એમના ડબંગી ભરેલ તાનારજુમાજ મને ઉગ્ગવામા ચાહ્યો ડ. "

" ખરી વાત છે, નામદાર ' મને પણ એવી રીતેજ ઉગેરવામા આવ્યો હતો, મને મારી જન્મજૂમિમા કન્દર્ભલાઇનના વિહારમા એમની મમાગિ છે. હુ જ્યારે નાનો હતો, ત્યારે વિદ્યારમા એમનો જે દીર્ઘિસ્તલ છે, તેની હું એક શ્રદ્ધાલુ કથોલિક પંથીના જેટલી શ્રદ્ધાથી પ્રદક્ષિણ કરતો. 'કિંગ રોખડો' થી જુમ' એવુ જે ટાવર ઉપર દરેક તખ્તીમા અકેકે અક્ષર ફાનરી લખવામા આવ્યુ છે; પણ, નામદાર મહેનસાહેબ ' જુસમા રાજનતા કરતા એક વિરોધતા હતી એ આમવર્ગનો નેતા હતો, જના મારી ગણુતામા તે પહેલે નંબરે નહોતો આવતો. આમવર્ગ પેકીના વાંધામને નબર પહેલો હતો. કન્દર્ભલાઇનમા માલકમ રાજનતો જે ટાવર છે, તેનો માલીક હાવમા હું છુ આપની નમોમા જે રફારિશ એલાદતુ લોહી વડી રહુ છે, તે આપને એમની પાસેથી વારસામા મળેયું છે. આપ આપના પૂર્વજતુ પૂજન કરી શકો, એટલા ખાતર આપને એક દિવસ ત્યાં તેહી જવાની મારા મનમા ઉમેદ છે. "

* પિટરહિરનો જાજ અને શુકા કન્દર્ભલાઇનના લોકોને અપહરુ કરતી વખતે ફેરલાંકે કારણોને બીરે આ ટાવર કાર્નેગીમે પોતાને આધીન રાખ્યો હતો

તેમણે કહ્યું - “આ સૂચના અત્યંત મુદર છે સ્કૉટ લેખે જર્મનો કળા નાનાક અને ટોચિયાર વધારે છે, જર્મનો બી ધીમા છે”

મે કહ્યું - “પણ, નાનગાં સ્કૉટલેન્ડને વગતી કેઈપણ માનતાના નબ-ધમા આપને નિષ્પત્તિપાતી ન્યાયાધીશનગિકે હુ કળન ગળી શકુ એમ નથી”

આ સાંભળી તેમણે દસીને નિદાયગીરી લીધો, પણ જતા જતા તેમણે મને કહ્યું - “આજ સાજે તમારે મારે ત્યા જમવાનું છે” એમ પછી માની રજા લઈ એ પત્રિદ્ધમાટે આવના દરિયાઈ અમનદાગેને મળવા માટે આવના થયા

ખાણા વખતે આશરે સાઠ પુરષો હાજર હતા અને અમને ઘણી ગમન પડી હતી હુ એમના સામે મેકો હતો બીજાઓ સાંભળી રહે એમ એમણે મને કહ્યું - “પ્રિન્સ વૉન જુલો, જે તમાને માણુમા એક છે, તેમને તમે કહ્યું છે કે અમાગ નીર પુરુષ જુમની સમાધિ નમારી જન્મભૂમિ દર્શકલાદનમા છે અને અમાગ પૂર્વજોનો પિન્નકિન્ન વનમા જે દાનર છે, તે તમારા કનનમા છે”

મે કહ્યું - “ના, નામદાર આપના સમક્ષ એરી દુદ્ર રતો માનથી મોરી જવાઈ પણ હુ આપને ખાત્રી આપુ છું, કે આના લોર્ડ દાર બેન્ગેન નાયે તો હુ ગળીર વિચેના મળધેનોજ નાર્તાલાપ કરીશ

એક વખત મિસિસ ગ્રેટે પોતાની કોડાતૌમ ઉપર અમને ખાણ આપુ હતું તે વખતે નામદાર સહેનસાન પણ હાજર હતા મે એમને કહ્યું કે, પ્રિન્સ ડટ રજવેન્ટ માથે હાનમા માગ વાત થઈ હતી, તે વખતે એ મને એવ વહેતા હતા કે, સ્થાપિત રિવાજ મુજબ જે મને દેશ છોડવાની છટ હોય તો હુ જર્મનો ખાત્રી આપ નામદારને અન્ય મળી કનકિ એમનો અભિપ્રાય એવો છે કે મેની વચ્ચેની નિખાનસ વાતચીત અને વાટાઘાટને પરિણામે નગીન પ્રમારતુ કળ નાનગ્યા વગર ને નદિ મારો અભિપ્રાય પણ તેવો છે તેનજો પણ એ વાત કનન કરી અને જણાવ્યું કે, મો પણ પ્રેસિડન્ટ રજવેન્ટને મગરાના ઘણી દનગ છે, માટે જે તે એકાદ વખત જર્મની ખાત્રી જવાની મોદરણ કરે તો મને ધોગો આનદ થાય મે એરી સૂચના કરી કે, તમાગ પોતાના રાજ્યનધા રણુના રુએ તમને ગત્ય છોડવામા અનરાય નથી તે તમેગ પ્રેસિડન્ટને મગરાની નાજીવ કરો તો કેતુ સાર”

“પણ, ખાત્રી માની હાજરના જરૂર છે, એવ કેરી નતેની ગી શકુ”

મે કહ્યું - “એક વખત મારો ગ હાનગ પહેના હુ મારા મીનના અમન મારોના વિનયગીની લેશ મોઝ અને તેમને જણાવ્યું કે તમને આવા સખ્ત તાપમા વેન કળા છોડીને જતા મને થજો ખેદ થાય છે, ત્યારે મારો ખદુ-

પોયો મેનેજર ડૉન લેન્સ બોયો - 'પણ તમારો જવાબી તો અમે બધા છીએ-
કાગનો દમ એથીએ છીએ એ દમ બૂની ગયો છે' નામદાર રહેનગાર' .
આપના અમનદારો પણ એવુજ ધારતા હશે'

આ માલણી તેમને ખૂબ દમડુ આપુ પડી તેમણે ફરીથી પ્રેમિડટ
ડક્ટરેટને મગરાની ધૂળ દસાવી એટલે મે ખુ - 'નામદાર' એ તો પીક છે,
પણ તમે મે બેજા થાઓ, ત્યારે મારે હાજર રહેવું પડે મને એમ નાસ્તી
ગત છે કે તમે મે બેજા થાઓ ત્યારે વધી પડ્યા વગર રહે નહિ

તેમણે ફરીને કુ - 'હા, હવે હું સમજ્યો, તમારે અમને બેને એવું
રાકવા છે તેમ છ, તો જો તમે ડક્ટરેટને આગળ નેહો, તો ' પડી
આ પો આવીશ "

"નહિ, નામદાર' એમ ન મને મને આવા મે તેજ વહેરાતા પ્રભાવનો
એવો મારો અનુભવ છે કે હું જો એની પાછળ બીજાને મદાવુજ
નહિ મારે તો એમને મને સાથે કુસંગીમાં રાખી કી એ દાગમાં મળવા
જોઈએ, કે જેથી ની બમને કાણુમાં રાખી શકું '

રાહેનગાહના જેવો વાતો માલગવાનો ગીઓ બીજે કાંઈ માણસ મે જોયો
નથી એમના સહવાસમાં રહેવાનું આપણને મન થાય, એવો એમનો નવભાવ
કે એ દનિયાની પ્રગતિ યથેની લેના તથા સુખ જાગી મળવા મદુ ધનેજો
જણાય છે (૧૦૭) એ એવો રાત્રી નામે ૭ કે, મારા ચોવીસ વગમના
નાનવહીન દગમિયાન મનુષ્યના નોહીનું એ પશુ પીપુ મે મળ્યું નથી એ
એમ માને છે કે જર્મનીનું નૌકમન્ય એ નાનું છે કે તે દગના ની ઉપર

ઉપર અમરની ગત એમ નથી અને એની મોજનામાં ગુનાની દગિમી
કગનાનો ખ્યાન બીનકુન રાખવામાં આવ્યો નથી તેમ જગા મારા અભિપ્રાય
પ્રતાણે એના મગમાં વગાગે આ જગુ એ અનાનસક દોષ બીનકદાપણુમરેતુ
કે પ્રિન્સવોલ જુરો પણ આવા વિચારો ધગવે છે અને હું મારા કુ કે,
દુનિયાની મુદેદને જર્મનીની તરફથી દખન થાય, એની ધાત્રી નખવાનું જગ
પણ કાણુ નથી પોતાના દુનરઉઘોગની બીનવણી દરવી એ એની આ હા
મેવાથી સુરેદ જાગની રાખવામાં એનું દિન રહેતુ છે અને દુનરઉઘોગના
ધરના મગ્ય સેવમાં એ વજ આગમ વધી ગયું કે એ વાક્ય કે જર્મનીના
અમેરિકા ખાતાના એનથી એન વૉન મર્નમર્ની મારૂતે મે રહેનગાહના
ઉપર 'ધી રહેનગાર પોતીમી' નામની ડક્ટરની મગનીતિનું નિપણુ કગનાની
ચોપડી મોમી આપી આ પુનકની પ્રનારના મે લખી છે અને તે પ્રેમિડ
કને ધાણુ પમદ પડી કી રહેનગાર પણ આ ઉપરથી મારા ઉપર પોતાની

હતા તે માન દરેક માન્યતા એક અવિદગીના દાઢ મશી વર્ત બીનના
મા અપના અને તે તેમને પાસેના ટેલ ઉપર મળી રેનો નિયાતી
નુમે એ સમાન મા રોનો નુખ્ત ઉત્તર દનો ગમ્મ થવા નિર્માણ
અનેના પુરવતા આન્યામ અનિર્વાય નીતે તથાઅતિતિનુ પેનજી
ના લાનનડાત એ હુ થાય છે. અતુ મરણ નાનાર મરની
અપસ અન્યુ ન હાત તા માગ અભિગ્રામ મુજમ એ આખી દુનિયા
ઉપર અન્યુ નામોલ્ય વરુ ગ્રાપન ખાતુ મરણ ગમ્મદર્શના ટેટુજ
દયની રૂપ કલ્પ હ અત જર્મનીના તે આ મનો પેલની સના રૂપૂની
જમારી છે તમામ તના લ્યાનુરી નામ અવ મા ન આવે, ત્યાનુધી
દુનિયા ઉપર અન્યુ નામોલ્ય ગ્રાપન, એરી આના નાખની અર્થ છે

આજ ૧૯૧૪ ના હુ આ આપાણુ પ્રીથી વાની નાક હુ, તારે અતુ
અનિત ટેટુની આપી રનાત રેની ગાનમ પ, છે દુનિયાએ આપાણુ વહી નહિ
અનુભવેનો એવો અગ્રમગાટ નર્તી થઈ રેનો છે મોગ ભય ન અપુનખા
નિગમના દુનીના અપકા છે, જાની પાખેની ગાદ માપમે એકમીઅનો
ના હરે છે, ઠના હુ આપાણુ નપૂર્ણ તા કેની અવે નથી લાના અપન
ના બીજે એ ગાપુરુ દુનિયાની નામનિ ઉપર આમળ રનો લાન
અપ રા એ કદાચ પોતુ તમ અમળ મી નાય એનો મભગ છે
પાનની ખાટી ના મેનાતી જાનને તાની તદગના તમવમા જેણે
પોનના રેની અપાણુ ગાણુ રુ છે, તાત નુનાઠેડ અપનો પ્રેમિ
પટ રેનામા ગાદ નોમળ તથ માનના રેના છે અપણે
જાણીએ કીએ છે, અતુ પુષ્પી તા ન મણેનો નાપુઅ મનાવે
કે અપ તમાને દેમમાન બનામે રે પ્રતિભાગી પુરવતે અપ હુ
અપઅ નથી પ્રેમિટ વિનનની કામનિ ઉપર તમા ગાણે એની નોમળ
પાપેનુ થોહી વી અતુ છે +

અટોની અ આપાણુ અપે ,)

પરિશિષ્ટ અ

એન્ડુ કાર્નેગીની એન્ડર્સ સખાવતોની વીનવ.

	કોલરક
(૧) નાર્વનનિક પુસ્તકાલયો માટેના મકાન (૨૮૧૧)	૧૦ ૩૬૪,૮૦૯
(૨) પાંચગાઓ ખાને (૫૦૦ હિપચન મંરથાઓને)	
પુસ્તકાલયોના મકાન માટે	૪૦૬૫૬૯૯
ખીજા મકાનો માટે	૪૬૭૨૧૮૭
ગયાથી ૬૮	૯૬૭૭૫૮૯
ખીજા કાર્યો માટે	૧૬૪૭૫૩૫
	૨૦,૩૬૩,૦૧૦
(૩) નવોમા વાલો અને વાજીવા (૭૬૮૯)	૬,૨૪૮,-૦૯
(૪) ન્યુયોર્ક કાર્નેગી કોલેજિયન	૧૦૫,૦૦૦,૦૦૦
(૫) કાર્નેગી કોલેજિયન ફોર ધી એન્વાઇર્નમેન્ટાલ અને અધ્યાપકવર્ગ માટેના પેન્શન અને વીમા ક - માનના દસવાખ પાવર માથેનુ શિક્ષણકારની પ્રગતિ માટેનુ ૬૮)	૧૯,૨૫૦,૦૦૦
(૬) પિન્કર્ન ખાતેનુ કાર્નેગી હન્ડિટટયુટ (કાર્નેગી હન્ડિટટયુટ, ઓર ટેકનોલોજી માટેના ૧૮૫૩૧૪૨૪ ગ્રાન્ટ નાથે)	૨૬,૭૧૯,૮૮૦
(૭) વોલિગટન ખાતેનુ કાર્નેગી હન્ડિટટયુટ	૨૨,૩૦૦,૦૦૦
(૮) કાર્નેગી હિલ્સ ૩ -	૧૦,૫૪૦,૦૦૦
(૯) કાર્નેગી એન્વાઇર્નમેન્ટ ફોર હન્ડમેનનય પીમ (ન્યુયોર્ક ના કાર્ય માટેનુ ૬૮)	૧૧,૦૦૦,૦૦૦
(૧૦) ગ્રોટિશ યુનિવર્સિટી ફોર ૬૮	૧૦,૦૦૦,૦૦૦
(૧૧) યુનાઇટેડ કિંગડમ ફોર ૬૮	૧૦,૦૦૦,૦૦૦
(૧૨) ગ્રીસ વર્કન પેન્શન	૪,૦૦૦,૦૦૦
(૧૩) ક્રોમ્વેલ્ટન ફોર	૩,૭૫૦,૦૦૦
(૧૪) નર્થ પીમ યુનિયન	૨,૦૨૫,૦૦૦
(૧૫) ટેમ પીમ પેલેમ (ન્યુયોર્ક)	૧,૫૦૦,૦૦૦
(૧૬) એડાઇ, ટોમગ્રેડ અને હુકેની ખાતેના હન્ડિટટયુટ માટેની ગ્રાન્ટો	૧,૦૦૦,૦૦૦
(૧૭) હન્ડમેનનય યુગે ઓફ અમેરિકન ગિવિનિકસ	૮૫૦,૦૦૦
(૧૮) એન્વાઇર્નમેન્ટલ મિનિસોટા	૫૦૦,૦૦૦

(૧૯) ટિંગ એડવર્ડ હોસ્પિટલ ફંડ	૫૦૦,૦૦૦
(૨૦) વર્ચ પેન્શન ફંડ	૩૨૪,૭૪૫
(૨૧) મિગનીફાઇડ સ્પેલિંગ બોર્ડ	૨૮૦,૦૦૦
(૨૨) સેન્ટ્રલ અમેરિકન રીમ પેસ (ન્યાયમંદિર)	૩૦૦,૦૦૦
(૨૩) ગ્રેટી ઓફ ગ્રેડ્ડ ઓફ અમેરિકનાઇઝશન	૧૮૦,૦૦૦
(૨૪) કોમ્યુનિસ્ટટયુટ (મર્લિન)	૧૨૦,૦૦૦
(૨૫) ન્યુયોર્ક કુઆર્ટેશન સોમાઈગી	૧૧૮,૦૦૦
(૨૬) ન્યુયોર્ક એસોસિએશન ફોર ધી બનાઈન	૧૧૪,૦૦૦
(૨૭) અમેરિકન લાઇબ્રેરી એસોસિએશન	૧૦૦,૦૦૦
(૨૮) સેન્ટ્રલ એન્ટ્રી સોમાઈગી	૧૦૦,૦૦૦
(૨૯) આયર્ન અને ગ્રીન કમિસ્ટટયુટ લંડન	૮૯,૦૦૦
(૩૦) પિટ્સબર્ગ ક્રિસ્ટી હાઉસ અસોસિએશન	૭૯,૦૦૦
(૩૧) નોર્થ-પટન હોમ કમ્યુનિટી કન્ટ્રી	૭૭,૦૦૦
(૩૨) ફોર્સીટ કુલ્ડરસ ફોર્સીટ રિલેગ-સ કમીટી	૭૦,૦૦૦
(૩૩) મોર્મોન એડમ કરીફ	૫૦,૦૦૦
(૩૪) કોલ્ટમ એરિટન સોમાઈગી-મોરટન	૩૦,૦૦૦
(૩૫) મહા યુવનિમિતે	

ફેડરેશન	૧,૫૦૦,૦૦૦
૩૭ સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરીઓના મેકાન	૭૦૦,૦૦૦
કોનગ્રેસના નાઈટ્સ	૨૫૦,૦૦૦
યુગ મન્સ ક્રિશ્ચિયન એસોસિએશન	૨૫૦,૦૦૦
નેશનલ રિમર્ચ કાઉન્સિલ	૧૫૦,૦૦૦
નેશનલ સિસ્ટરિયી નીન	૧૫૦,૦૦૦
યુગ વિમેન્સ ક્રિશ્ચિયન એસોસિએશન	૧૦૦,૦૦૦
વોર ઓફ કોમ્યુનીટી ટિકિએશન મિસિસિપી	૫૦,૦૦૦
નેશનલ યોર્ક ઓફ એડિક્શન એન્ડ	
મિનેશન	૨૦,૫૦૦

(૩૬) પગ્યુલુ

એકદર

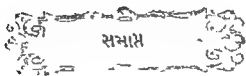
૨,૭૨,૨૫૦૦

૧,૦૫૦,૮૦૦

૩૫૦,૯૮૫,૧૫૩

નોટ:—આ રકમમાં ન્યુયોર્કના કાર્નેગી ફોરવોરેશનના ફંડના ઉત્પન્નમાંથી આપનામાં આવેલા ૪૯,૮૧૭,૪૫૦ ફોનર આવી જાય છે જે બાદ કરીએ તોપણ લગભગ ત્રીસ કરોડ ફોનરની રકમ કાર્નેગીની પોતાની ગ્રંથ છે

તેજે માન પોતાની આજ યોજ ઉચ્છેદ કરાવો નથી, પણ આજે પોતાની
 મુદી પણ 'શ્રીમે ધીમે વગની જોડે' જે તે ૧૦ વર્ષ કહે અને પોતાના
 મિદ્ધાન પ્રમાણે વર્તે તો તેણે ૧૯૦૧ પહેલા ૮-૯ ના પૌડની વ્યવસ્થા કરવી
 તેજેએ 'પણુ ઝંઝા' એપિથિયા ત્રિગાનિકાના ગાથેની હજીસત મુજબ
 ત્યાં નિર્ભરતા નાનાગાથા નિરૂપણ, યાજે તેની પેઢીની વેચાણ
 કિંમત તરફ તેને આજ દરેક ગે. ના નાચા હતા કર્નેગી ૮૦ તે બદલે,
 ૮૦ વધુ હવેના વાચ્યો હતો જે જણાવે નજમ પોતાની રવાતીમા તે
 ૮૦ નાડ હવે એવું પણ કરે. તેના વ્યવસ્થા ની ચૂકો હતો, અને
 માનની ની નતની ગાથા તેણે પોતાના વનિવનનામાથી કરી હતી વાગ્યમા
 તેને ના. જેવું પુરી હતી અને હવે નાચના હુમનીએને વાગ્યમા કરેડા
 પિયાલુ હાચન આપતુ ન મોટાના નોટા હાથ આપવા ૧૯૧૦ કે, અને
 પોતાના ઉપર આવાગ ગળનાગ મનુ પોતો નાની જે નિભાન યાજ તેજી વિશે
 મેઘ વારસામા આપવી જે નતનો માથો કે હાથણુલગેયો ઉપયોગ હોવાય
 નરિ, એમ એ માનતો હતો, તેથી વાગ્યો તથા આપિતેને માટે છુટ રહેશે
 કાંઈને બાકીની બધી મીઠન તેજે નર્નેગી ડારપોદેનને આપી રીધી હતી

૧૭	૨૦	માથી	સોથી
૮૪	૮	અક	૧૫
૮	૧	ગજ	૧૫૫
૮૮	૧૮	વેટ	૩ વેટ
૮૭	૨૦	ઉપથી	૦ ૧૦થી
૮	૭	ત્રાથ	૮૫
૮૮	૨૨	૧ છે	એ ૧ ૦
૧૦૫	૧	૩ ૮ના	૫ ના
૧૧૦	૧૦	૧૫૫	૧૩૫
૧૨૦	૧	૫ ૧૫	૧૫
૧	૨૫	૧ ૧ ૧ ૧	૫ ૧ ૧ ૫
૧૪૧	૧	નિ મા	૧ ૧ ૫મા
૧૮	૨	૧ ૧ ૧ ૧	દાથ ૧ગાઅ
૧૫	૧૪	૨૫	૨૫
૧૧૧		૨૧૦થી	થોડો
૧	૧૮	અ ૧ ૧	અ ૧ ૧
૧૭૫	૨૮	કેયુ	કેયુ
૧૮૩	૨૦-૨	૧ ૧	૧૧૧
૧૮૩		૧	પુર
૧૮	૧	૧૧૧૫૨	મુનાદી ૧૦
૨૧૦	૧	૧૦૧ ૧ ૫	૧૦૧ ૧ ૫થી
૨૦૭	૮	દા ૧૫	દટિરી
૨૦૧	૫	આનનાય	અનિવાર્
૨૫૦	૧૧	મોથી	સોથી
૨૫૭	૨	યુ	કેયુ
૨૬૮	૧૪	નુમા થાથ	નુમા થાથી
૨૮	૨૦	૧૫	૧૫
૨૧	૨૩	એમન	એમના
૩૦૧	૩૧	માદિન	નાડિન
૩૦૨	૧૮	અમાન	અ માન
૩૧૭	૩૩	તે ૧	નેડી
૩૨૦	૧૬	૧૫ના	૧૫ના
૩૨૦	૨૪	૫ ૨૫૫મા	૫૨૫૫મા

છપાતા સંપૂર્ણ મહાભારતવિષે

નીચેની બાબતો અવશ્ય વાંચજો.

૧-વૈશાખ સુદ ૧૫ સુધી વાચકવંધુઓને છેવટની તક

૩ ૩૬)ને બદલે ૩ ૨૮) ભરીને મહાભારતના અગાઉથી આદક થવા માટેનો સમય ગઈ હોવાથી રીતે રાખેલો અને ગઈ દિનાથી પહેલાથી જ એ સમય જાહેર કરાતો ચાલેલો, છતાં વૈશાખી પૂનમ સુધી એ મૂલ્યે આદક થવાની આ છેવટની તક અપાઈ છે.

ઉપવા હેતુથી આ (ફાનવીર કાર્નેગી) પુસ્તકની માથે મહાભારતને લગતુ દસ્તાવેજ તથા ડાઉનલોડ કાર્ડ એકત્ર કરી પણ મોકલી આપીને મર્વ વાચક-બંધુઓનું ધ્યાન તેના તરફ ખેંચવામાં આવે છે એમાં હોળી સુધીને માટે જ કિંદાવની મૂલ્ય ડાઉનલોડ છે, છતાં ઉપર મુજબની છટ મમતને હજી પણ મુખેથી નાણા સાથે એ પત્ર લઈ મોકલી ચકાસો.

હિંદુતરીકે જેઓ સમસ્ત-સંસ્કારી હશે, જેઓ ધર્મનીતિના પ્રેમી કે સદ્ગુણોના રત્નેદી હશે, જેઓને અધિકાધિક સહાયારી કે ઉચ્ચગામી બનવા બનાવવાના સાધનરૂપે કર્મ, જ્ઞાન, ભક્તિના રહસ્ય અને મહિમા જાણવા-ગ્રીવવા હશે, જેઓ પોતાના અને ચક્રકુટુંબના મુખ, સમૃદ્ધિ અને કલ્યાણને અધિકાધિક ધ્યાન આપે, અને જેઓ મહાભારત-સમાવેશને વ્યવહારપરમાર્થ ઉલ્લેખના પ્રકાશક સ્વર્ગદ્રમ્યમાન મમજતા હશે, એવા સંસ્કૃતિને તો પાઠગણ પૂરી કિંમતથી તો જુ પાશુ (મર્યામા ખૂટી જતા) બીજા મધરનાગમાં પામેથી બેરડી કિંમતે પણ એના અદ્વિતીય ગ્રંથો લેવા-પઢવાના 'કેમકે ફરી ફરીથી એવા ગ્રંથ છપાયા એ કાંઈ સહજ વાત નથી, માટે અત્યારે એના મૂલ્યે જ વેચાય તો લઈ લેજો.

આ સંસ્થા તરફની ગ્રંથોની કિંમત સર્વ પ્રકારના વડીવટી ખર્ચ માથે જ ડાઉન છે, તે મુજબ મહાભારતની પણ સામાન્ય કિંમત ૩ ૩૬) રખાયેલી છે, અને અગાઉથી તેમજ તરતમાં આદક થનારાઓને માટે ખર્ચનું એટલું પ્રમાણ ગણવાની જરૂર નહિ હોવાથી, વૈશાખી પૂનમ સુધીને માટે ઉપર જાણાવ્યા મુજબ ૩ ૨૮) રખાયા છે. એ પછી દિનાથી સુધીને માટે ૩ ૩૦) અને તે પછી સાતે ભાગ તૈયાર થઈ રહેથી એકાદ મામતે માટે ૩ ૩૨) પણ રખાયેલ. એ પછી જ એનું સામાન્ય મૂલ્ય ૩ ૩૬) ચાલુ થશે.

૨-મહાભારતમાટે નાણાંની હવે જરૂર નથી.

ગ્રંથ દીવાળી પહેલા “સ્વર્ગનો પ્રકાશ” એ પુસ્તકમાં મહાભારતમાટે ઉછીના નાણાંની આવશ્યકતા દર્શાવવાની સાથે એમ પણ જણાવેલું કે —

“જેમણે જરૂર પડે ત્યારે આર્થિક સંગવડ આપવાનું કહ્યું હોય, એવા સંજ્ઞાસિવાય અન્ય પાસે જઈ માગણી કરવાકરાવવાની જાનતમા આ સેવક નાનાયક હોવાથી આ સ્થળે સામાન્યરૂપેજ આ આવશ્યકતા રજૂ કરવામાં આવી છે, કે જેથી જેમને અતરના ઉત્સાહથી આ જાનતમા ઉપયોગી થવું હોય તેઓજ તેમ કરે.”

“પ્રભુના કામો પ્રભુ દરકોઈ પ્રકારે કરવા, કરાવવા તથા નિભાવવાને સમર્થજ હોવા છતાં તે દયાળુ પોતાના માનવજાતકોને આવી રીતે તેમના જવાબમાં તેમાં નિમિત્તભૂત થવાની પણ તક આપે છેજ.”

આ પ્રમાણે આર્થિક આવશ્યકતા અતરના ઉત્સાહીઓપ્રત્યેજ દર્શાવવાનું ગમેલું, અને ‘મોટા ભા’ કરી મારીને મિથ્યાભિમાનમાં વધારે ડુબાડવાનું પાપ કરતા બીકે લાગેલી, એટલે પછી “અતરના ઉત્સાહથી” આપવાવાળા સાત સંજ્ઞાનો પણ નીકળી આવે, તે નદન દાવનો દેશકાળ જોતા આશ્ચર્ય નહિ પણ જ્ઞાનદળ ઉપજાવે એવું છે.

ઉપરોક્ત સંજ્ઞાનો પાસેથી ૨૫૦૦+૧૦૦૦+૧૦૦+૧૦૦+૧૦૦+૧૦૦+૧૦૦ એ રીતે એકદરે ચાર દળરની સંગવડ મગાવી શકાય, પરંતુ મહાભારતનું કાર્ય એકદરે ચારીસ દળરની આવશ્યકતાવાળું હતું, એટલે પછી તે કાર્ય બીજાંજ રસ્તે ચલાવવાની જરૂર પડી, અને તેથી ઉપરોક્ત નાણાં મગાવી લેવાનું ધન્યવાદ સાથે બંધજ રાખવું પડ્યું છે એ બીજા આર્થની દકોઈ નીચે મુજબ છે.

ગયા વર્ષના શિયાળા સુધીમાં મહાભારતનું ભાષાતર વીકે આગળ વધી ચૂકેલું, તેને લઈને તેજ સમયથી એ અથ જાપાવવાનો વિચાર ચાલુ થઈ ચૂકે.

એ પૂર્વે સવન ૧૯૭૪-૭૫ ના અરસામાં તો સ્થિતિ એવી હતી કે, જપાક ચૂકેના પુસ્તકો પૈકી અર્ધા-પોણા પુસ્તકો ખનાસ થઈ ચૂકેના, અને તે છતાં પણ તેની માગણીઓ સારી પેરે રવાા કરેલી એ ઉપરથી એ ખૂટેલા પુસ્તકો ફરીથી જાપાવાની જરૂર તો સ્પષ્ટજ સમજાવથી હતી, પરંતુ બીજા તરફ યૂરોપની લગાદને સિધ્ધિ જાપખાનાઓને નવી નવી કેપનીઓ તરફની એવી કમાણી મળેની કે, બીજા પુસ્તકો તો શુ, પણ જગવદ્ જીતાની નવી-છટી આશ્ચિતિ પણ(એને માટે દળરો પ્રતની માગણી રવાા કરવા છતાં) જપાક થકેની નહિ આવા સંયોગોને લીધેજ એ પાત્ર સરચાનું પોતાનું જાપખાનું નાજરકે નીકળેલું.

મહાભારત જાપવા સંજ્ઞાથી વિચાર ગયા વર્ષના શિયાળામાં ચાલુ થયો ત્યાંસુધીમાં તો સરચાનું પોતાનું ગ્રેસ સવન ૧૯૭૭ થી ૮૦ સુધીના ચાર

ત્રર્થ ચાત્રી ચૂકેલુ હતુ; પરંતુ તે છતાં પણ ખૂટી ગયેલા પુસ્તકો તો હજી છપાવાં જારીજ હતા. કેમકે પુનરાવૃત્તિરૂપે પુસ્તકો જેમ જેમ છપાતાં ચાલે, તેમ તેમ બીજાં તૈયાર પુસ્તકોમાંથી થોડા થોડા ખૂટી પણ પડેજ; એટલે પુનરાવૃત્તિઓ છપાવવાની સખ્યા તો લગભગ એટલી ને એટલીજ રહ્યા કરે. વળી પુનરાવૃત્તિઓ છપાવાની સાથે સાથે અંધમાળાના અને બીજાં નવા પુસ્તક પણ છપાતાજ હોય.

ઉપર મુજબ જે પુનરાવૃત્તિઓ, તેમજ બીજાં (વિવિધ અંધમાળા સિવાયના) નવા પુસ્તકો છપાય, તે સર્વને માટે પૈમાની સમવડતો આધાર તો એક માત્ર તૈયાર પુસ્તકોના વેચાણ ઉપરજ ગ્રહેતો આવ્યો હતો. એક ગૃહસ્થ દશ હજાર સુધીની રકમ ઉઠી દાખવ આપનાર મળી ચૂકેલા અગ-હજી પણ ઉજ; પરંતુ કોઈ કોઈપાર અણુધારી તરી નીકળી આવે ત્યાંજ તેમની પામેથી નાણા મંગાવવાનું રાખેલુ અને રાખ્યુ છે.

આ પ્રકારે લોકોની આગણીને પહોંચી વળવા માટે પુનરાવૃત્તિઓ છાપવાનું જે કાર્ય આવ્યા કરતું, તે હજી પણ ઉપર જણાવ્યું તેમ ચલચલેજ જવાની જરૂર હતી; એટલે પછી એ કાર્ય બાબુ મૂકીને તેનીજ આર્થિક સમવડવડે મહાભારત છપાય, તેના છતાં તો ઉઠીપાછીની અલગ સમવડવડે છપાય, તેજ વધારે સાડ, એમ મનમા રહ્યા હર્ષુ હતુ.

ઉપલા પ્રકારની લાગણીને લઈનેજ ઉપરોક્ત આર્થિક આવશ્યકતા દર્શાવાયેલી, અને તે રસ્તે આર્થિક સમવડ મીઠી સાદી નીતે ન નીકળી આવે તેજ ધૃષ્ટિરેખા સમજીને પુનરાવૃત્તિઓ છાપવાનું મુસ્તવી ગમી, તેને હેઠાણે મહાભારત છપાવી નાખતુ, એવી ધારણા નક્કી થયેલી. આ પ્રમાણે કોઈ પણ રસ્તે મહાભારત છાપવાનું નક્કી હતુ તેથીજ મયા વર્ષના ઉનાળાથી કાગળોની પેઢી ચાતુ થયેલી, અને ચાતુર્માસ એસતા તેની વરધી અપાયેલી.

પરિણામે ચાતુ સાક્ષના શિયાળામાંજ કાગળો, પૂંદા માટેનુ કાપક, વગેરે મોટા જથ્થામાં આવી પહોંચ્યુ અને આર્થિક સમવડ બહારથી પૂરતી નીકળી આવેલી જણાઈ નહિ, એટલે પછી ઉપર જણાવેલી ચાતુ સમવડવડેજ મહાભારતનો ત્રય શિયાળામાંજ છપાવો શકે થક ચૂક્યો. એના કુલ માત્ર ત્રયો પૈકી પહેલો (આદિ અને મહાપર્વ) અને પાંચમો (શાંતિપર્વ) અંધ, એ એ અંધો ચોમાસાની ઝગલ નીકળે, અને તે પછી બીજા એ ત્રયો દીવાળી સુનીમા અને બાકીના ત્રણ ત્રય હોળી સુધીમાં છપાઈજાઈને બહાર પડી જશે. પછી ધૃષ્ટિરેખા હોય તો સાને સાન ત્રય દીવાળી સુધીમાંજ નીકળી જાય તોપણ નવાઈ નથી.

“ મહાભારતમાં બહારથી સમવડ ન નીકળી જાતી તે દીકજ ચયું ” એ વાન તો મહાભારત છાપતું શરૂ થયા પછીજ સમજાઈ હતી; અને તે

નીચે મુજબ છે —

આ મેવકના જીવનદરમિયાન મૃગ આરોગ્યનો પણ ઉમદા અનુભવ તો હિમાલયેના આપેનો સગવડ વીસ વર્ષથી આ મગધામાં આ તનમન કામ આવવામાં એ તરફનું વખતોવખતનું સેવન પણ શક્તિપ્રદાતા મમ-જાન્યુ છે. આ મેવક સિધાગામાં રિંગિંગ તરફ બેઠેલું મામ જાય, ત્યારે ત્યા ગદીને પણ મગધાનું કામકાજ (જે જાતેજ કરવાનું હોય છે તે) તો કરવુંજ પડે, પરંતુ એ રીતે પણ એ તરફ થોડા મામ જે વર્ષે ગદી અવાય, તે વર્ષે શરીર વધુ મીઠું ગટે. હેલ્થા એ વર્ષથી દેખરેખ, પ્રગ્રહ અને બીજા કામો આડ તે તરફ જવાપણ નહિ, એટલે ગયા સિધાગામાં મહાસાગરનું કાર્ય ઉપર મુજબ ગોવાઈ જતા તરતજ આ મેવક તે તરફ જવા નીકળેયો; પરંતુ પ્રારબ્ધવગાત વચમાં જે થોડા થોડા દિવસ અન્ય યથોચે ઉતરવું થયેલું, તે દરમિયાન પ્રકૃતિ અશ્વર્ય એવી થઈ કે અમદાવાદ પાછા આવવું પડ્યું; કારણ કે જીવગીમાં પટેલીવારજ પ્રકૃતિ એ પ્રકાગ્ની થઈ હતી.

આ પ્રમાણે આન્તરપ્રકૃતિ અશ્વર્ય થવાને પશ્ચિમાત્રે એમજ મમજાન્યુ છે કે બાગથી આર્થિક મગવડ પૂરી ન નીકળી આવી એ તો પ્રભુની કૃપાજ થઈ છે, કારણ કે તે મગવડ આવી પડ્યા તો જાપખાનાનું અને બીજું કામકાજ બેવડા બનવામાટે મકાન, માધુનોવગેરે પણ બેવડવાનું જોઈએ, અને તેની માથે દેખરેખ વગેરેનું કાર્ય પણ બેવડુંજ બની શકેવું જોઈએ.

આર્થિક સગવડ નીકળી આવી હોત તો જે સમયે એ મુજબ કરવાનું જરૂરી થઈ પડત, તેજ સમયમાં ઉવડું આ શરીર તો (જનનુ આવેલું તેટલું પણ) કાર્ય કરવાને અશક્ત બની જોડું, એટલે પછી આર્થિક મગવડ પૂરેપૂરી જણાઈ હોત તોપણ તે ધન્યવાદ માથે પાછીજ વાગી પડી હોત' હજી પણ એક બે મહીના સોઝજ આત્મિક આરોગ્ય મુધની રહે તેમ લાગે છે. અત્યારે આવું તેજ જે કાંઈ વખાણુ છે, તે પણ ખાસ જરૂરને કીધે દમ-ગણા મમય અને ત્રમથી નથા આરોગ્યને વેગશું દેવડું પડીનેજ આ રૂપમાં આવી શક્યુ છે ઈ તત્ સત્

જ્ઞાનમૂર્તિ ગ્રંથો અને ગ્રંથાલય-મંદિરો

(દારિકામા મળેલી દ્વિતીય પુસ્તકાનલ્ય પરિપદ્યા અપાયતુ
આવતાપ્યક્ષ શેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્રામ ગાવડનું આમ
વાચવાવિચારવા જેતું અસરકારક ભાષણ)

શ્રેયાન્દ્રવ્ય મયાદ્યજ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ।
સર્વ કર્માશ્ચિલં પાર્થ જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે ॥
તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।
ઉપવેક્ષ્યન્તિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥
ન હિ જ્ઞાનસ્ય સદૃશં પવિત્રમિહ વિદ્યતે ।
શ્રદ્ધાવાલ્લભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ।
જ્ઞાનં લબ્ધ્વા પરાં શાંતિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥

(ભગવદ્ગીતા)

આટલા દિવસ જતા વર્તમાનકાળનો શિક્ષાપ્રણાલિકાને લીધે ઓટલુ તો
લાગ્યું છે કે, દેશની દુર્દશાના કે રૂઝની અવનતિના અનેક કારણોમાં
અજ્ઞાનવૃદ્ધિ એ પ્રધાન કારણ છે આ વાત પશ્ચિમનાજ દેખકો કહે છે એમ
નથી, પરંતુ ભાગતવર્ષના અનેક ઋષિમુનિઓનો અને દાર્શનિક પડિતોનો પણ
એજ અભિપ્રાય છે જ્ઞાનવૃદ્ધિમાટે યોગ્ય પ્રયત્ન સર્વત્ર શરૂ નહિ થાય, તો
એ અજ્ઞાન નાસનાનું નથી અને અનર્થનો અભાવ પણ થશે નહિ આ અજ્ઞાન
સર્વત્ર સર્વતોમુખ ભાવથી વિરાગિત છે ધર્મમાં, કર્મમાં, વ્યાપારમાં,
વ્યવહારમાં, રાજ્યવ્યવસ્થામાં, મમાજ્ઞાસનમાં, નાનગતમાં, રીતમાં, રિવાજમાં
જ્યાં જ્યાં જુઓ ત્યાં ત્યાં તેનોજ પ્રભાવ છે એ દૂર કરવા માટે આપ સૌએ
બદ્ધપરિકર થઇને જાતે જ્ઞાનયજ્ઞ આદરીને તેનો પવિત્ર પ્રસાદ પ્રજ્ઞવર્ધને
અર્પણ કરી નેના શાશ્વત શુભ અભ્યુદય અને સર્વોત્તમ મુખને ઓળખવાના
સફળ માર્ગો જતાવી તેના અનુજ્ઞાનમાં પ્રજ્ઞસમુદાયને જોડી દેવો દવે જગત્તો લાગે છે.

યત્તમાં દેવવરત્તુ તે દ્રવ્ય, દેવાની રીતિ તે ત્યાગ અને દાનનું પાત્ર
તે દેવતા, એવો રહુટ અર્થ છે યજ્ઞની રીતિનું પૃથક્કરણ કરવાથી અચૂક

સમજાય છે કે, એ ત્રણે જગો જેટલા નિર્દોષ, પ્રમાણુમા અધિક અને શુભમા ઉત્તમ, તે પ્રમાણેજ તેનું રૂળ ચોક્કસ, રિચર અને બહોળા પ્રમાણુમા તથા અલ્પ સમયમાજ મળે છે આ વાત અનુભવસિદ્ધ છે જાપાન અને જર્મનીની આશ્ચર્યજનક ઉન્નતિ આપણે જણાવેના જ્ઞાનયત્નજ આભારી છે

જ્ઞાનયત્નમા દેવવસ્તુ જ્ઞાન હોય છે અને એ જ્ઞાન દેવાના પ્રધાનસાધનો પુસ્તકોજ છે ગુરુ અને શિષ્ય, એ ભાવજ્ઞાનપ્રદાતા અને જ્ઞાનપ્રતિગ્રાહતા, એ બે શબ્દોના અર્થનેજ મુખ્યવે છે, એમ તૈત્તિરીય ઉપનિષદની શિક્ષાવસ્તિથી સમજાય છે. જો એ શબ્દ યોતયોનાના અર્થને તથા દે તો ગુરુમાથી ગોર (જાણુનો ગોર-જૂકો નહિ) થઈ પડે જ્ઞાનપ્રદાતાનું પ્રથમ કર્મ તો જ્ઞાનપ્રતિગ્રાહિતાને જીવનમા ઉપયોગી અને ઉત્કર્ષ દેનારી બાબતોનું સાચું જ્ઞાન આપવું એ છે, તેનામા સ્ત્રી પડેલી જ્ઞાનપિપાસાને જગૃત કરવી અને તે તૃપ્ત કરવાના મરદ અને સારા સાચા માર્ગ બતાવી આપવા; દુકામા તેને વિદ્યાનું વ્યસન લગાડી દેવું આ કરવા માટે બાળકને સારી કેળવણી-અર્થે શિક્ષણ આપવાની જનિવાર્ષ જરૂર છે એ કેળવણી તો સર્વજ્ઞાતયોજ મનોવિકાસ કરનારી તથા વાચનનો ગોખ જગૃત કરનારી હોય તો તેથી ધારેતો ફાયદો થાય; એટલુંજ નહિ પણ શિક્ષકવર્ગની મહેનતનો ઘણોજ બચાવ થાય તથા શીખતા શીખતા કેટલાએક વખત બાળકોમા જે દટાણો જોવામા આવે છે તે દૂર થાય

આ ઉદ્દેશથી જ્ઞાનપ્રદાતા વર્ગમા-ગુરુઓ જેટલુંજ કે તેથી પણ વધુ મહત્ત્વ પુસ્તકોનું ગણવું જોઈએ અને એ પુસ્તકો જેટલા પ્રમાણુમા ઉચ્ચ આદર્શના પ્રતિપાદક હોય અને તે આદર્શ ઉચ્ચ જના શક્ય હોય, તેમજ વર્તમાન અને ભવિષ્યમા ઉપયુક્ત હોય તો તે આદર્શ હૃદયમા સ્થાન લે છે, તેની અસર ઉઠી ઉતરે છે અને સમય આવે તરી નીકળે છે અનાયાસેજ નાજીવું મન તે તરફ ખેંચાતું રહે છે

બાળવર્ગમા વધા વીતતા પુખ્ત ઉમરે પહોંચે છે અને અસારમા મુખ્ય ભાવ ભજવનાર થાય છે જેવા આદર્શો તેને પૂરા પાડવામા આ-આ હોય, તેવા આદર્શોને તે સૃષ્ટિમા પ્રખટ મરી દેખાડવામા મુખ્ય ભાગ લે છે, માટેજ આપણે આપણા આ જ્ઞાનયત્નમાના પ્રધાનદેવતા બાળવર્ગમાટેનું દ્વિ-જ્ઞાન-કલા રૂપમા અને કેવું તથા કેટલું અને કેવી રીતે અર્પણ કરવું, તે પ્રથમ વિચારવાનો પ્રશ્ન છે કેવળ બાળવર્ગમાટેજ ઉપયોગી એવા પુસ્તકાલયો સ્થાપવાની ઠેંગેર જરૂર છે અને તેમા જે પુસ્તકો ગણવાના હોય તેની પરીક્ષા ઘણાજ વિચારપૂર્વક ચરી જોઈએ અને તેવા પુસ્તકોની યાદીઓ પણ અતુલની સમર્થ વિદ્વાનોએ તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરવી જોઈએ તથા વખતો વખત ઉપયોગી સાહિત્ય બોળી કાઢી તેને પ્રકાશમાં મૂકવું જોઈએ.

સસારમા પ્રવેશ કરતા યુવક અને યુવતીવર્ગને માથે જે પવિત્ર અને ગ-
ભીર ફરજો છે, તે સળધેનું સાહિત્ય પણ સુપ્રજનનશાસ્ત્રની આવશ્યક માહિતી
સાથે લાવે પ્રજના સદૃશ્યો સાથે સળધે ધરાવતું હોનાથી, તેના પણ જુદાજ
વિભાગતરીકે સમૂહ અને પ્રચાર જરૂરી છેજ એમ આપ વિચારકોને જણા
શે જે કેટલાએક દોષો ઉગતી પ્રજમા જોવામા આવે છે, તેના કેટલાકના ઉકા
મૂળ માતાપિતાની જૂલોમા રહેતા છે, એમ આયુર્વેદનો તથા સુપ્રજનનશાસ્ત્ર
નો સિદ્ધાંત છે અમેરિકા વગેરે દેશોમા તો દાનમા એ સળધે ઘણાજ આ-
ગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન લાના વિદ્વાનો કરે છે

સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્ને જાતિને પરસ્પર ઉપયુક્ત તથા પોતપોતાના વર્ગના
આદર્શને પહોંચી વળવા પૂરતા જ્ઞાન તથા લગ્ન જેવા પવિત્ર સળધના આદર્શની
રક્ષણને અંતરમા ઉડી ઉતારનારા સાહિત્યસમૂહની પણ ઓછી જરૂર નથી
દુકામા બાળક, યુવક કે વૃદ્ધ, સ્ત્રી કે પુરુષ, પુત્રી, પત્ની કે માતા તથા પુત્ર
પતિ કે પિતા—એમ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય કે શૂદ્ર, ઉપદેશક, મૈત્રિ, વ્યાપારી
કે શિષ્યો ગમે તે વર્ગનો મનુષ્ય હોય તેમને દરેકને દરેક સ્થિતિમા અપેક્ષિત
જ્ઞાનનો લગ્ન એક રચણેજ મળે એવા રૂપમા વર્તમાન પુસ્તકનાયની સરથાને
મૂકવા માટે યોગ્ય ઉપાયો અને કાર્યક્રમનો માર્ગ નિર્માણ કરવો, એ આ જ્ઞાનવશ
માના અતેજ વિધિઓનો એક વિધિ છે

પ્રજાવર્ગને જીવનમા ઉપયુક્ત વિદ્યા અને કળાના વિવિધ પ્રચારના જ્ઞાન
વિજ્ઞાનની ખોટ પૂરી પાડવી અને તેમને ઉત્તરોત્તર અભ્યુદયમાર્ગપ્રત્યે આગમ
લગ્ન જવા માટે જોઈતી આવશ્યક માહિતી પુસ્તકના રૂપમા પૂરી પાડવી, એ એક
બીજો વિધિ છે તેને માટે ઉપયોગી તે તે વર્ગના પુસ્તકોનું અમયન, પરીક્ષણ
અને સૂચી પણ એકઠી થાય તો ધૃષ્ટ રૂજ આપનાર થાય એમ લાગે છે

વળી એ વિદ્યા અને કળાના કેટલાએક મુખ્ય સિદ્ધાંતોપ્રતિપાદક કથાસમૂહ
ની પણ ઓછી જરૂર નથી વાર્તાદ્વારા એ બોધ બાળકો તુરત પચાવી શક
છે અને અતઃકરણમા ઉડી અંસર કરીને રિચર થઈ બેસે છે પુખ્ત વય પ્રાપ્ત
થતા એ સમયારો પોતેજ પોતાની મેળે સમય આવે અકુરિત થઈ, અતુકૂળ દિશા
જોણી લઈ, શનૈ શનૈ પન્નવિત થઈ પુષ્પિત થઈ આખરે રૂજદાયક થાય છે

આબધીબાળતો આપ જેવા પુરુષ વિદ્વાનોના લક્ષ્યમા નહોય એમ માનવ
માનવ નથી, પરંતુ વર્તમાનમા ચાલે તરફ જે સધિકાળતુ મથન સસારમા ચાલી
રહેતું જોવામા આવે છે તેને લીધે અલાવશ્યક લાગે છે

પુસ્તકાલય સરથાના મે પ્રધાન વિભાગ આપણે કર્તવ્યવિભાગની સદે
લાઈ ખાતર કેળ્પીએ પુસ્તકસમૂહ અને વાચનાનય તેમા વાચનાનયને ઉદ્દેશીને
તો કર્તવ્યદિશા તરફ કંઈક આપને નિવેદન કરવામા આવ્યું હવે પ્રત્યક્ષમગ્રહ

એ વિભાગશ્રેયે પણ આપનું લક્ષ્ય જે-વડું કેટલાંએક કારણોથી જરૂરનું જણાય છે
આપણે આ દેશ એક વખતે વિદ્યાદેવીનો -નિ વસાવેલો હતો તેના પ-
સારદેવીની મુજબ દૃષ્ટિથી જ્ઞાનએક વિજ્ઞાનામૃત વન્માવના હતા અંતિ ક્રમ
સાધક કે પાર-તૈમિક મુખ દેનાર અને પ્રારે પ્રજાવર્ગનો અભ્યુદય અને પર-
કલ્યાણ સાધનાર અપેક્ષિત શાસ્ત્રોમાનું કોઈ પણ ખેડાયા સિવાયનું બાળી ન હતું
એ જ્ઞાનને મુગે મુધી અને સ્પર્શિઓ અને મનિઓએ ડવનહા ધાગ પગિશ્ચ-
વેગેને અથરપમા મચ્છી નખ્યુ હતું કાગની પિનાચ મતિમા સપકાત જા-
આપણી પ્રજાએ એનો મોગે ભાગ ગુમાવ્યો છે, એમ કહેવામા અતિશયે મિ-
નથી નહોતો અમુલ્ય પુસ્તકમગ્ધ દેશના દુર્ભાગ્યને વીધે અનુઓના દાશકાર
અગ્નિ અને જગને સ્વારીન થઈ ગયો, રણાસથા અ પરવ પ જે ભાગ હતો તે
પણ યથાપિપાનું ધનપિધાનોના દર્ગનથી ત્રાસીને વિલેતની વાગે પગી નૂમ્થો છે
તેણુ પણ કોઈ મોઢ મચ્છે કોઈવાગો સમદ નામમાત્ર જેવો છે, તે દવે બ
આવી નહને તેને મચ્છ કરવા તથા તે વાની વિચારીને તેમથી અમન્ય હવ
ને પયોગી રત્નો સાત્તિવ છુદ્ધિથી મથી માવનાની ઘણીજ જરૂર છે આ કાર્યમ
લેશ પણ રમકા મગવાની જરૂર નથી એટલુજ નદિ પલ્લ દલમા કે વિરેમ
જ્યા જ્યા આવા મચ્છે દોષ તથાથી બનતી તાજીદે નમો મેગરીને જ્યે
રથજે નવ પુસ્તકમગ્ધો સ્થાપવાની પણ જરૂર છે

યજ્ઞના પ્રધાન એ અગ્રો સભધે દુકામા મન્યપથની દિશા આપન
પમે રજુ કરી છે, પરંતુ પ્રધાન અગ્ર, એ જે અગ્રોતો પરવ નબધ, વાય-
વર્ગને પુસ્તકસમગ્રના વાચનમાટે આકર્ષવો તેનું નસન તગાડી દેવું, તે
માથી માગ્ર અદલ કરવા મમથ રરવો અને એ માગ્રને અનુભવમા ઉનાગી ન
નમાવના મ રાજ અર્થ અનુભવનું ફગ પ્રગટ કરીને પમાર મગવાનો મુખ્ય, ન
વધી અગત્યનો અને આ નાનથતનો પ્રાણ છે એ ભાવના અસ્તિત્વ
મિરાય પુસ્તકમગ્રો ઉપાદગણના બોજનકે પાયામ પામે અને પૂલમનદ
ઉત્તરોત્તર સ્વપ્ન થપથમા આગગ વવરાને બ ને દિવમે દિવમે હીન દશને
પામે એ તો ભાગતવરના નુનમણમા વીની મએવી અનુભવનિ વાત છે
અત રજુ એ વાત કેનાએ મચ્છે મૂર્તિમાત્ર હવનીમગની ન એવ થ છે
એ દોષથી મુક્ત કરવા માગ્રે સર્વે આક્ષેપે એમગતવરિના નવ ગીને મન,
વાણી અને ધરીધી એ કાય નાધવાના નહેના અને સાચા તથા સદય સિદ્ધ
ઉપાસનો આવિષ્કાર કરીને જનતાની જનતાની દાશર યોગ્ય પગિશ્ચ મ વાતો
છ એથી એ સભધે પણ આ નાનથતમાથી કદક મદબોધ મગ્રે એમ અમે
આતુરચિતે આચા ગખીએ છીએ